

GLASNIK SLOVENSKEGA ETNOGRAFSKEGA MUZEJA
BULLETIN OF THE SLOVENE ETHNOGRAPHIC MUSEUM

E·T·N·O·L·O·G

5(LVI)

LJUBLJANA 1995

ISSN 0354-0316

UDK 39(497,12)(05)

ETNOLOG 5 (LVI), 1995

ETNOLOG

Etnolog, I(1926/27), 1926 - XVII(1944), 1945 in
Slovenski etnograf, I(1948), 1948 - XXXIV(1988-90), 1991.

Od leta 1926 do leta 1995 je izšlo LV letnikov glasila etnografskega muzeja v Ljubljani.
From 1926 to 1995 LV volumes of the bulletin of the ethnographic museum in Ljubljana
have been published.

ISSN 0354-0316
UDK 39(497,12)(05)

ETNOLOG

Glasnik Slovenskega etnografskega muzeja
Bulletin of the Slovene Ethnographic Museum

2

Izhaja enkrat letno. Izdaja ga Slovenski etnografski muzej.
Published annually by the Slovene Ethnographic Museum.

Glavna urednica - Editor in Chief: mag. Inja Smerdel

Souredniki - Assistant Editors: Bojana Rogelj-Škafar (kritična in informativna bibliografija), Mojca Turk, Tone Pirc (tehnično urejanje).

Uredniški odbor - Editorial Board: dr. Ivan Sedej, dr. Zmago Šmitek,
dr. Marko Terseglav, mag. Janja Žagar.

Naročila in pojasnila na naslov - Information and Subscriptions:
Slovenski etnografski muzej, Prešernova 20, 61000 Ljubljana.

VSEBINA CONTENTS

GLASNIK SLOVENSKEGA ETNOGRAFSKEGA MUZEJA
BULLETIN OF THE SLOVENE ETHNOGRAPHIC MUSEUM

E·T·N·O·L·O·G

KURATORIJ RAZDELEK

CURATOR'S DEPARTMENT

Niko Kuznetsov

Preobrazilaški muzej

11

Preobrazilaški muzej

Vilko Novak
Življenje, ustvarjalnost, osebnostno delo in pomeni Niko Kuznetsov za slovensko etnologijo in kulturo

51

Niko Kuznetsov - His life, personality, research work and his significance for Slovene ethnology and culture

Milica Kaliterna
Niko Kuznetsov in slovenski etnografski glasnik

71

Niko Kuznetsov and the Slovene ethnographic list

NAZPRAVE

NOTES

Janja Štefanič
Paščari na vrtaču (del 2)

105

A shepherd's flock of the shepherds

Marija Jozefovič
Preobrazilaški muzej - etnološki muzej

5 (LVI)
LJUBLJANA 1995

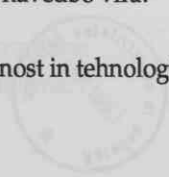

PP604556

E·T·N·O·L·O·G

Redakcija te številke je bila končana decembra 1995.
Za znanstveno vsebino svojega prispevka odgovarja vsak avtor sam.
Ponatis člankov in slik je mogoč z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Tiskano s subvencijo Ministrstva za kulturo in Ministrstva za znanost in tehnologijo
Republike Slovenije.

022100977

VSEBINA		CONTENTS
Uvodna beseda	9	Preface
KURETOV RAZDELEK		KURET'S DEPARTMENT
<u>Niko Kuret</u> Sredozimske maske	11	Midwinter masks
<u>Vilko Novak</u> Življenje, osebnost, raziskovalno delo in pomen Nika Kureta za slovensko etnologijo in kulturo	51	Niko Kuret - His life, personality, research work and his significance for Slovene ethnology and culture
<u>Naško Križnar</u> Niko Kuret in slovenski etnografski film	71	Niko Kuret and the Slovene ethnographic film
RAZPRAVE		STUDIES
<u>Inja Smerdel</u> Pastirji se vračajo (ali res?)	105	A come-back of the shepherds?
<u>Marija Počivavšek</u> Sejmi v Podsredi	131	The Podsreda fairs
<u>Gorazd Makarovič</u> Pričevanje gotskega stolpa Keblja o stanovanjski kulturi	143	The Gothic Kebelj Tower - evidence on a 15th- century knight's living conditions

---

Nadja Valentinčič
Diskretni šarm
študentskega naselja 207 The discrete charm
of students' hostels

Mirjam Mencej
Mitski pomen uporabe vode
v pogrebnih šegah 223 The mythical meaning of the use
of water in burial customs

Ariana Volarič
Človek, kultura in civilizacija
(K slovenski antropologiji
v tridesetih letih) 241 Man, culture and civilisation
(in the Slovene anthropology
of the Thirties)

JANUSOV RAZDELEK

JANUS' DEPARTMENT

Rajko Muršič
Ustvarjalna igra domnevanja
in napačnega razumevanja:
Antropološka terenska raziskava
punk rocka v dveh slovenskih vaseh 257 A creative game of guessing and
misunderstanding: ananthropological
field research of punk rock
in two Slovene villages

Jean-Claude Duclos
Place de l'ecomusée dans
l'evolution de la pensée
museologique 283 Vloga ekomuzeja
v razvoju muzeološke misli

GRADIVO

ARTICLES

Vladimir Knific
Inventarni popis predmetov
v stavbi Zgornja Radovna št. 25 315 Inventory of the objects
in Zgornja Radovna no. 25

Rožana Koštiál
Zapiski iz Istre - Šavrinije 363 Notes from Istria - Šavrinija

ETNO MUZEJSKE STRANI	MUSEUM NEWS
NOVE PRIDOBITVE	NEW ACQUISITIONS
Tobijev žegen	Tobias' blessings
<u>Gorazd Makarovič</u> 371	
Žrmlje	Hand mill
<u>Inja Smerdel</u> 375	
Škrla, na kateri so mastili svibovo olje	Grooved stone used to extract oil
<u>Irena Keršič</u> 379	
Harmonij in juke box	Harmonium and juke-box
<u>Tanja Tomažič</u> 381	
POROČILA	REPORTS
Delovna skupina za etnologijo v okviru Mednarodnega komiteja za dokumentacijo pri Mednarodnem muzejskem svetu (ICOM-CIDOC)	Ethno Working Group within the International Documentation Committee (ICOM - CIDOC)
<u>Alenka Simikič</u> 384	
Slovenski etnografski muzej v letu 1995	Report on the Slovene Ethnographic Museum activities in 1995
<u>Sonja Kogej-Rus</u> 400	
NAGRADE, IMENOVANJA	HONOURS AND AWARDS
JUBILEJI	ANNIVERSARIES
Ob življenjskem jubileju Fanči Šarf	On the occasion of Fanči Šarf's seventieth anniversary
<u>Irena Keršič</u> 414	

KRITIČNA IN INFORMATIVNA
BIBLIOGRAFIJA

BIBLIOGRAPHY

KNJIŽNA POROČILA IN OCENE 419 BOOK REVIEWS

Janja Žagar, *Oblačilna kultura delavcev v Ljubljani med prvo in drugo svetovno vojno* (N. Židov) 420 - Andrej Dular, *Pij, kume moj dragi!. Vinogradništvo in vinogradniki v Beli krajini* (A. Malnič) 422 - Inja Smerdel: *Oselniki* (Z. Šmitek) 424 - *Vipavski izbor. Zbornik spisov ob stoletnici vinarske zadruge Vipava.* (A. Dular) 423

8

MONOGRAFIJE,
PERIODIKA

MONOGRAPHS AND
PERIODICALS

Novosti v knjižnici Slovenskega
etnografskega muzeja
v letu 1994/1995

Library news from the Slovene
Ethnographic Museum
in 1994/1995

Bojana Rogelj - Škafar 428

SODELAVCI
TEGA LETNIKA 437

CONTRIBUTORS
TO THIS VOLUME

UVODNA BESEDA

Inja Smerdel

9

Tokratna uvodna je obenem tudi zadnja beseda, ki jo pišem v vlogi urednice. Od jeseni leta 1995 bo namreč znanstveno periodično publikacijo Slovenskega etnografskega muzeja urejala dosedanja sourednica Bojana Rogelj-Škafar.

Po treh tematskih letnikih je peti, zaradi svoje raznolike vsebinske sestave, podoben prvemu letniku oživljenega Etnologa. Prinaša razprave in članke, ki govorijo o različnih zgodovinskih, geografskih in socialnih okoljih, o metodoloških prizadevanjih in vsebinsko segajo od živinoreje (sejmov, bivalne kulture, šeg, uver...) do punk rocka. Posamezna izmed objavljenih besedil so celi dve leti čakala v uredniškem predalu, da sta se po regionalnem briškem zvrstila še načrtovana neevropski in urbani oziroma ljubljanski letnik.

Med čakajočimi besedili je bila tudi razprava *Sredozimske maske, Poglavje iz primerjalnega narodopisja*, v januarju 1995 preminulega etnologa, akademika dr. Nika Kureta. Ko mi jo je pred meseci izročil za objavo, sem bila vesela tako izkazanega zaupanja. Prav dr. Kuret je bil namreč tisti izmed naših nestorjev, ki me je leta 1991, ko sem prevzela urednikovanje Slovenskega etnografa, strokovne revije našega muzeja, in sem ji želela vrniti prvotno ime Etnolog, pri tem prvi z naklonjenostjo podprl.

Letošnjega Etnologa, petega nove vrste, ki ga začinjajo "sredozimke", njegova zadnja razprava o maskah, zato posvečam dr. Niku Kuretu. V njem mu je posebej namenjen uvodni razdelek, v katerem razpravi o sredozimskih maskah sledi prispevek dr. Vilka Novaka, ki prinaša obsežen razvid nad Kuretovim življenjem in delom, razdelek pa sklone besedilo Naška Križnarja, ki dr. Kureta predstavi še v njegovi manj znani podobi, kot popularizatorja "etnografskega znanstvenega filma".

PREFACE

This preface is the last I am writing as chief editor. From autumn 1995 the scientific periodical of the Slovene Ethnographic Museum will be edited by former co-editor Bojana Rogelj-Škafar.

INTRODUCTION

Cette introduction est la dernière que j'écris en tant que rédactrice en chef. A partir de l'automne 1995, le rôle de rédacteur de la publication scientifique et périodique du Musée Ethnographique

After publishing three volumes which centred on special themes, the present *Etnolog* resembles the first revived edition. It brings to the reader treatises and articles about various historical, geographical and social environments, on methodological endeavours and the themes reach from sheep-farming (fairs, living conditions, customs, beliefs...) to punk rock. Some of the texts which are now published have been waiting in the editor's drawer for over two years since the recent volumes of *Etnolog* were dedicated to Goriška Brda, Slovene researchers of non-European ethnology and to urban ethnology, that is to Ljubljana.

One of these texts is the treatise *Midwinter Masks, A chapter from Comparative Ethnology*, written by ethnologist and academician Dr. Niko Kuret who passed away in January 1995. When Dr. Kuret brought me his text, I was delighted by his decision to have it published in *Etnolog*. Dr. Kuret was indeed the first Nestor of Slovene ethnology to support me - in 1991 - when I became chief editor of *Slovenski Etnograf*, the specialist journal of our museum, and proposed to reinstate the original name *Etnolog*.

This year's *Etnolog*, the fifth of the new generation, therefore opens with *Midwinter masks* and is dedicated to its author Dr. Niko Kuret. The volume contains a special section in which the treatise on midwinter masks is followed by Dr. Vilko Novak's contribution, presenting a comprehensive survey of Kuret's life and work, and by Naško Križnar's research of Dr. Kuret's activities aimed at popularizing Slovene scientific ethnological films, a less known chapter.

slovène incombera à Mme Bojana Rogelj-Škafar, jusqu'à présent co-rédactrice.

Après trois volumes à thème, celui-ci, le cinquième, ressemble par la diversité de ses sujets au premier numéro d'*Etnolog* ressuscité. Il est composé de débats et d'articles qui portent sur les contextes historiques, géographiques et sociaux, sur les efforts méthodologiques et dont les thèmes, les plus divers possibles, occupent toute la gamme de l'élevage d'animaux (foires, mode de vie, moeurs et coutumes...) au punk rock. Quelques uns de ces articles ont attendu deux ans dans le tiroir du rédacteur avant d'être publiés dans ce dernier volume en raison de la conception thématique des trois derniers numéros, consacrés d'abord au pays de "Brda" (région slovène), ensuite aux pays non-européens et après à l'environnement urbain, voire à Ljubljana.

Parmi les articles en attente on a trouvé également l'essai *Les masques hivernaux, Chapitre d'ethnologie comparée*, écrit par Niko Kuret, académicien slovène, décédé en janvier 1995. En me le donnant, il y a quelques mois, j'étais très fière de la confiance qui m'était témoignée. C'était lui, Niko Kuret, un des illustres slovènes, qui m'a soutenue par sa sympathie lorsqu'en 1991 j'ai pris en charge la rédaction du *Slovenski etnograf*, revue professionnelle de notre musée à laquelle j'ai voulu rendre le nom d'origine *Etnolog*.

Le cinquième numéro de la nouvelle édition est dédié à Niko Kuret. L'introduction présente tout d'abord le dernier essai de Kuret sur les masques hivernaux, puis un article détaillé, écrit par Vilko Novak, sur la vie et l'oeuvre de Niko Kuret, et enfin, le texte de Naško Križnar dans lequel il présente Niko Kuret sous un angle moins connu - celui d'un pionnier du film ethnographique slovène.

SREDOZIMSKE MASKE

Poglavje iz primerjalnega narodopisja

Niko Kuret

13

IZVLEČEK

Primerjalno prikazana funkcija in tipologija sredozimskih mask v nasprotju z maskami predpustnega časa.

AUSZUG

Vergleichend dargestellte Funktion und Typologie der Mittwintermasken im Vergleich zu den Masken der Faschingszeit.

ABSTRACT

Comparative survey of the function and typology of mid-winter and carnival masks.

Maskologija prepogosto zanemara fenomenološke razlike med pustnimi in sredozimskimi maskami, da o drugih razlikah ne govorim. Te pa so v izviru, v funkciji in v tipologiji mask. Pri tem pa sredozimske maske dejansko prevladujejo in so že zato vredne posebne obravnave.

1. Čas demonov in rajnikov

Sredozimske maske nastopajo v letnem času, ki je zavoljo svojih posebnosti prikladal vero v duhove narave in nadnarave. Mračni čas okoli zimskega solsticija, ko viharji tulijo po gozdovih, je rodil vero v prihajanje duhov narave in v vračanje duš rajnikov na ta svet. Z vero vanje si je človek skušal razložiti uganko življenja in smrti, narave in njenih pojavov. Prav tako je vsemu človeštvu skupna vera v preživetje človeške duše; posebnega spoštovanja je bila deležna duša rodovnega prednika.¹ Oboji, demoni in rajniki, prihajajo - po starodavnih predstavah - v skrivnostnih sredozimskih nočeh na ta svet. Navadno se s strašnim truščem drevijo pod nébesom.

O tem pojavu, ki je del mitoloških predstav Evrope, Azije in severne Afrike, imamo poročila iz antike, srednjega veka in novejšega časa. V večjem delu Evrope je znan kot divji lov ("divja jaga") ali kot divja vojska, v Normandiji kot pohod Hellequinov. Iz

---

¹ Gl. Funk & Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend, I. New York 1949, s.v. *ancesterworship* 54 in s.v. *manism* 673-674. - Prim. še HDA II (1925-30) s.v. *Dämonen* (K. Berth) 146-168, HDA III (1930-31) s.v. *Geist* (Mengel) 472-510, in Jacob Grimm, *Deutsche Mythologie*, III. Basel 1953, Cap. XXVI: *Seelen* 245-284, in Cap. XXXI: *Gespenster* 277-284.

Normandije imamo tudi prvo pisano poročilo o njem, ki se bom k njemu povrnil v nadaljevanju. Iz istega časa so tudi poročila z nemškega območja. V Rolandovi pesmi duhovnika Konrada (Pffaffe Konrad) iz ok. l. 1135 srečamo izraz "wuotigez Heer". Izraz pa je doma le na delu nemškega ozemlja. Prevladalo je ime "Wilde Jage", "divji lov". Prevzeli smo ga tudi Slovenci.

Sestava "divje" trume je različna, vsi pa jahajo - divja vojska na konjih, divji lov na drugih, tudi neznanih živalih. Značilno za oboje pa je, da ima vsaka truma svojega vodjo. Le v redkih primerih nastopa brez njega. Prav tako redki so primeri, da se truma pojavlja brez hrupa, zgolj z rahlim zvončkljanjem. Trumi se včasih pridruži krdelo otroških duš.

14

W. L i u n g m a n je divji trumi posvetil dobršni del svoje obširne raziskave o selitvi izročil z Vzhoda na Zahod (od Evfrata do Rena),² Zbral je obsežno gradivo o ženskem in o moškem demonu, ki da jo vodita. Po poročilih iz antike, srednjega veka in novejšega časa je zajel "evrazijski" prostor od Bližnjega Vzhoda do Anglije. Podatki pričajo, da ženski demon v izročilih odločno prevladuje in da nastopa moški demon le na omejenem ozemlju. O ženskem demonu govori B u r c h a r d iz Wormsa (u. 1025) - truma demonov v ženski podobi jezdi na raznih živalih: "... id est cum daemonum turba in similitudine mulierum transformata, quam vulgaris stultitia holdan vocat, certis noctibus equitare debere super quasdam bestias ..." Guillaume d' A u v e r g n e (u. 1248) piše o vojščakah na konjih "in similitudine equitantium et bellatorum in proelium currentium", in "de equitibus vero nocturnis qui in vulgari gallico Hellequin et in vulgari hispanico exercitus antiquus vocantur."

Čas, ko so se v našem podnebnem pasu pojavljali pohodi demonov in duš, je moral biti od nekaj poseben, "svet" čas.³ Ponekod mu še danes pravijo "dušni čas" (Letonska), na evropskem severu je v rabi ime "yul".⁴ Imel je globoko zakoreninjeno izročilo, ki pa je ob nastopu krščanstva trčilo ob odpor mlade Cerkve. Verjetno se je brž pokazalo, da ga bo težko premagati. Cerkev je ravnala na svoj način ("ne podiraj oltarja, postavi nanj svetnika namesto malika") - poganski "sveti" čas je "pokristjanila". Postopek je olajšal božični praznik, ki se je znašel sredi starega "svetega" časa. Tako je sinoda v Toursu l. 567⁵ določila "krščanski" sveti čas, dvanajst dni od božiča do epifanije (6. jan.), sveto dvanajsterodnevje (dodekahémeron), ki ga je ljudstvo imenovalo "dvanajstere noči" (pri nas na Štajerskem "volčje noči").⁶ Za prazničnost vsakega "svetega" časa veljajo določena pravila, zapovedi, ki se jih je treba držati. Tako so bila v času dvanajsternih noči prepovedana nekatera opravila in nekatere navade. Kršitelje je čakala kazen. Večina jih je bila določenih že v poganski dobi. Ker prepovedi niso nasprotovale krščanski doktrini, jih Cerkev ni preganjala. V nekaterih dnevih je bilo npr. prepovedano presti, mlatiti, kidati gnoj, vozariti, peči, prati. Prepovedan je bil - morda že v krščanski dobi - celo post! Karel Veliki je s posebno odredbo velel praznovati ("sabbatizare") samo štiri dni po božiču in je s tem s strani svetne oblasti dopolnil (ali modificiral) cerkvene odredbe.

² Waldemar L i u n g m a n, Traditionswanderungen Euphrat-Rhein. Studien zur Geschichte der Volksbräuche, II. Helsinki 1938 (=FF Communications 119), 426-427.

³ Gl. HDA IX. 1938-41, s.v. Zwölfen (S a r t o r i), zlasti odst. 3, 981-982.

⁴ Gl. H. F. H e i l b e r g, Das nordische Weihnachtsfest, v: Hessische Blätter für Volkskunde 5 (1906), 26-40.

⁵ A. Tille, Yule and Christmas. London 1899, 122.

⁶ Gl. I. N a v r a t i l, Slovenske narodne vraže in prazne vere, v: LMS 1885, 150-155.

Interpretatio christiana je zdaj dala "divjemu lovu" novo podobo. Demoni naj bi bili "hudiči", pogubljene duše, tudi duše v vicah. V tako pokristjanjeni obliki se je starodavno izročilo ohranilo skozi stoletja, celo do današnjih dni. Iz njega izstopa izročilo o ženskem demonu, ki vodi divji lov in se trdovratno ohranja v Srednji in Zahodni Evropi, predvsem med Nemci, Čehi in Slovenci. Z delovnim imenom ga imenujem Sredozimko.

2. Mimični obhodi

Na neki točki človekovega razvoja so umišljeni pohodi demonov in rajnikov doživeli materializacijo - človek jih je začel sam mimično predstavljati. Nastopal je v opravi, ki naj bi ustvarjala videz, da nastopajoči ni človek, ampak "nekaj drugega". V njej naj bi se tudi skrilo pred umišljenimi nadnaravnimi bitji, ki se jih je bal. V njej se je nazadnje identificiral z bitji, ki jih je predstavljal. Maskiral se je.⁷ Ohranjene stenske slikarije iz kamene dobe ponazarjajo, kaj se je dogajalo. Da so maskiranci resnično predstavljali bitja "z drugega sveta", je dokazal Karl M e u l i, ko je ob primerih imena maskirancev v drugih civilizacijah ugotovil, da semantično povsod pomenijo *duha* ali *umrlega*.⁸ Temu ustreza tudi vedenje maskirancev, ki je enako po vsem svetu: ne govorijo ali pa govorijo s spremenjenim glasom, "plavajo" po zraku, tj. venomer poskakujejo in plešejo.⁹

Sredozimski obhodi maskirancev so postali in ostali del ljudskega življenja od vzhoda do zahoda, od severa do juga Evrope. Prvi pisan dokaz o njih izhaja iz prehoda 10. v 11. stoletje, in sicer iz severne Francije, iz Normandije.

V latinski Cerkvni zgodovini normanskega benediktinca *Orderica Vitalisa* (1075 do vsaj 1143)¹⁰ beremo, kako je duhovnik Gauchelin v noči od starega v novo leto 1091, ko se je vračal s previdevanja, srečal neznansko hrumeči pohod vojščakov in žensk (!) na črnih konjih, ki da jih je vodil sam hudič. Eden izmed jezdecev je hotel potegniti Gauchelina k sebi, toda on se ga je ubranil in se mu iztrgal. Izkupil pa je rano na licu, katere brazgotino je potem nosil vse življenje. Divja truma, ki jo je srečal, je bila - kakor beremo - "*familia Herlechini*."

Predvsem velja pomisliti, da ima dogodek, kakor je opisan, dve plati. Gauchelin je bil prepričan, da je srečal nadnaravna bitja, *hudiče*, prebivalce pekla. Dejstvo, da ga je eden izmed njih ranil, pa pove, da je šlo za (maskirane ?) *ljudi*, zakaj duh, naj bo že kakršenkoli, raniti ne more. Iz tega preprosto sklepamo, da je šlo za mimični pohod. S tem poročilom je izpričan pohod za čas po l. 1000. To seveda ne pomeni, da sredozimskih mimičnih pohodov ni bilo že davno prej.

Pomudimo se pri *imenu*, ki ga je zapisal Ordericus: *Familia Herlechini*. Karl M e i s s e n¹¹ je bil mnenja, da pomeni *herlekin* po srednjeveških virih *hudiča*: franc. *herler* pomeni razgrajati, divjati, flam. *hellekin* pa mali pekel; kontaminacija naj bi dala besedo herlekin.

⁷ Gl. Niko K u r e t, Maske slovenskih pokrajin. Ljubljana 1984, 11 sl.

⁸ Gl. Karl M e u l i, Gesammelte Schriften, I. Basel-Stuttgart 1995, 33-60.

⁹ Gl. Karl M e u l i, Maske, Maskereien, v: HDA V (1932-33), 1748-1749.

¹⁰ Orderici V i t a l i s Angligenae cenobii Uticensis monachi Historia ecclesiastica libri tredecim (1123-1141). Emendavit Aug. Le Prévost, I-V. Paris 1838-1855. - O Gauchelinu gl. III, 367 sl.

¹¹ Karl M e i s s e n, Nikolauskult und Nikolausbrauch im Abendland. Eine kulturgeographisch-volkswissenschaftliche Untersuchung. Düsseldorf 2 1981 (= Forschungen zur Volkskunde 9-12). - Gl. še Adrian D e G r o o t, Saint Nicolas, A Psychoanalytic Story of the History and Myth. The Hague-Paris 1965.

Novejša razlaga romanista M. M. Flasdieka pa pravi¹², da je beseda sestavljena iz kel. *serlo* in staroangl. *king*, kar naj bi pomenilo blodečega duha. Odtod poznejši izraz *harlekin* (franc. Harlequin).¹³ Bodi tako ali drugače, Gauchelin - in Ordericus ? - sta bila mnenja, da je šlo za nadnaravna bitja.

16

Pojem in pojav hudiča sta prišla v ljudsko zavest po krščanski doktrini, Cerkev ga je vrhu tega ponazorila že v 10. ali 11. stol. v svojih liturgičnih dramah, še bolj pa v njim sledečih duhovnih igrah (misterijih) od 15. stol. dalje zunaj cerkve. V njih je bila dopuščena vloga hudiča,¹⁴ nastopal sčasoma ni le en sam maskirani hudič, pridružila se mu je - po zahtevah scenarijev - tudi večja družba. Celu udomačil se je, strašilnim potezam so se pridružile komične. Francoski pesnik Adama Hala je v svojo Igro v uti (*Le Jeu de la Feuillée*) že l. 1262 pritegnil komični lik hudiča, poglavarja hellequinov. Še več; v Franciji so začele po mestih nastajati združbe mladih ljudi, ki so se napravljali v "hudiče", noreli po ulicah in uganjali razne nerodnosti. To so bile "diableries" (fr. *diable* iz gr. *diabolos*, hudič).¹⁵ "Hudiči" so postali važen sestavni del dogajanja v poznejših pasijonskih igrah in pasijonskih procesijah. V 14. stol. so se pridružili v Franciji priljubljenim in razširjenim "charivarijem" (lat. *carivarium*), "mačji godbi", namenjeni ljudem, ki so s čimerkoli izzvali javno nezadovoljstvo. Pri tem so uganjali silovit trušč z razbijanjem po kozicah, ponvah, kotlih in drugih kovinskih predmetih. Ko so se charivarijem pridružili še hudiči, so se izrodili v divje, razvratne steke, ki so izzivale nered, celo poboje in umore. Cerkev jih je zato prepovedala (sinoda v Langresu l. 1404).¹⁶ "Divji lov" je tako posredno dokaj občutno segel v življenje (francoske) družbe.

Divji (maskirani) pohodi, o čemer je poročal Ordericus, so se sčasoma unesli. Iz pohodov so nastali mirnejši obhodi, ki so se ohranili v naše dni. Sledimo jim od Skandinavije do Balkana. Malo je narodov, ki jih niso ohranili. Sredozimska pač nastopa kot maskiran lik le na omejenem ozemlju Srednje Evrope. Orendistični značaj sredozimskih maskiranih obhodov - o njem bom govoril posebej - dovoljuje sklep, da gre za kontinuiteto, za nadaljevanje prastarih pohodov demonov in rajnikov, seveda s spremembami, ki jih je vsilil čas.

Obhodi sredozimskih mask, kakor in kolikor so se do danes ohranili, naj bi potekali v starem "dušnem času". Ugotavljamo pa, da se je ta čas razcepil na več terminov od konca septembra do začetka februarja. Jedro ostaja okoli zimskega solsticija, danes dejansko okoli božiča, sicer pa so drugi termini, zlasti svetniški godovi, potegnili staro izročilo nase, kar je posledica zgodovinskega razvoja in sprememb, ki jih je prinašal.

12 M. M. Flasdiek, *Harlekin. Germanischer Mythos in romanischer Wandlung*, v: *Anglia* 47 (1937), 225 sl.

13 Gl. Otto Driese, *Der Ursprung des Harlekin. Ein kulturgeschichtliches Problem*. Berlin 1904.

14 Niko Kuret, *Duhovna drama*. Ljubljana 1981, 47 sl. (= Literarni leksikon 13).

15 O pesniku Fr. Villon u berem, da je vodil takšno združbo, gl. François Rabelais, *Gargantua et Pantagruel*, IV, chap. 13 (= *Oeuvres de Rabelais*, III.) Paris 1932, 116-117.

16 "... ne intersint neque ludant in ludo quod dicitur charivari in quo utuntur larvis in figura daemonum, et horrenda ibidem committuntur (... naj se ne udeležujejo igre in naj ne igrajo v igri, ki se imenuje charivari, pri kateri uporabljajo naličja v podobi demonov - (hudičev), in kjer počenjajo grozljive stvari), v: *De ludis prohibitis*, sinoda v Langresu 1404, navaja Driese (kakor op. 13) 108. - Nekaj prizorov iz charivarijev upodablja Gervais Bus v Fauvelovem romanu (*Roman de Fauvel*) ok. 1330, reprodukcije v Kuret (kakor op. 7), 41-42.

Tako se čas, ko naj bi rajniki (in demoni) prihajali na ta svet, širi in ni več vezan samo na en termin. Na Letonskem imenujejo to dobo "dušni čas", traja pa od godu sv. Mihaela (29. septembra) še mesec dni, na Finskem od godu sv. Tomaža (29. decembra) do 7. ali 13. januarja. V Rusiji trajajo "svjatki" od 12. decembra do 6. januarja. Ista doba se na Balkanu imenuje "nekršteni dani". Največkrat pa ta čas ni omejen in ga označujejo kot "čas okoli sončnega obrata". Krščanstvo si je določilo svoj "dušni praznik", 2. november (spomin vernih duš v vicah), ki se je pridružil prazniku "zveličanih" duš, "vseh svetih", 1. novembru.

Sredozimske maske nastopajo v naslednjih deželah:

27. septembra (nadangel Mihael): Letonska.

Začetek novembra: Anglija.

11. novembra (sv. Martin): Letonska, Estonska.

22. novembra (sv. Cecilija): Češka.

25. novembra (sv. Katarina): Estonska.

29. novembra (sv. Andrej): Letonska.

4. decembra (sv. Barbara): Češka, Slovaška.

7. decembra (sv. Ambrož): Češka.

13. decembra (sv. Lucija): Švedska.

29. decembra (sv. Tomaž): Bavarska.

Okoli božiča: Norveška, Švedska, Estonska, Letonska, Danska, Španija, Baskija, Portugalska, Avstrija, Češka, Poljska, Rusija, Hrvaška, Bosna, Vojvodina, Srbija, Makedonija, Bolgarija, Grčija.

26. decembra (sv. Štefan): Finska, Irska, Ogrska (Transdanubija), Slovenija (Zgornji Bohinj).

31. decembra (staro leto): Anglija, Poljska, Slovenija (Zgornji Bohinj).

1. januarja (novo leto): Estonska, Romunija, Vojvodina, Bolgarija.

6. januarja (sv. trije kralji): Anglija, Portugalska, Švica, Avstrija, Grčija. (O Perchti v Nemčiji in Avstriji ter o Pehtri babi med Slovenci govorim posebej).

17. januarja (sv. Anton pušč.): Letonska.

2. februarja (svečnica): Španija.

3. februarja (sv. Blaž): Češka.

6. februarja (sv. Doroteja): Češka.

12. marca (sv. Gregor): Češka.

Sredozimske maske se niso ohranile v Litvi, Belgiji, na Holandskem, v Franciji, Italiji, Furlaniji, Nemčiji (o Sredozimki - Perchti govorim posebej), Lužici.¹⁷

Obhodi o sv. Mihaelu (29. septembra) in "vernih dušah" (1. in 2. novembra) so

¹⁷ Za spoznavanje evropskih mask sta nam zdaj na voljo dva dosti izčrpana vira. Za enega je poskrbel + Robert Wildhaber v Schweizerisches Archiv für Volkskunde 63 (Basel 1967) in 64 (Basel 1968), v nadaljnjem navajam kot: Archiv 63 in Archiv 64. - Drugi vir je obširni katalog razstave *Le masque dans la tradition européenne*, ki ga je s prispevki strokovnjakov uredil Samuel G. Lotz (Binche 1975), v nadaljnjem navajam kot: *Masque*. - Nekaj monografij navajam sproti.

spremenili funkcijo in obhodniki niso maskirani, spremenili so vlogo, pobirajo dar (pecivo), zato da molijo za rajne domače.^{17a}

Iz zgornjega seznama izhaja, da so se sredozimske maske ohranile v večjem delu Evrope. V nekaterih deželah so izginile, zlasti v Srednji Evropi so jih večidel prekrili zgodnji cerkveno motivirani obhodi kolednikov. Na Danskem poznajo sredozimske maske le še v odročnih krajih, na manjših otokih in na Grenlandiji. V Franciji se za zimske obhode zbirajo le še otroci - Velika Revolucija, poznejši pretresi in vojske v 19. in 20. stoletju so francosko folkloro usodno prizadeli. V Pirenejih pa na svečnico (2. februarja) še zmeraj slavijo "medvedov dan" (*el dia del oso*), ko v obhodu vodijo medveda po vaseh. Sicer pa je za Zahodno Evropo razkroj ljudske kulture značilen pojav.

Sredozimskim maskiranim obhodom sledimo od Skandinavije do Balkana.

18

Na Norveškem¹⁸ v božičnem času vodijo *kozla* (Julebukk), ki sicer nima kozlovske podobe in je pravzaprav antropomorfen lik s črnim naličjem ali s sajami namazanim obrazom. Včasih ga spremlja *koza* (Julegeit), podobna naši košuti ali rusi. Oboje pa vedno bolj nadomešča anglosaksonska različica sv. Miklavža - *Santa Claus*.

Tudi na Švedskem¹⁹ so sredozimski maskirani obhodi močno ponehali. Včasih so hodili z (božičnim) *kozlom* (Julbukk) in pisanim spremstvom. Posebnost so bili na Zahodnem Švedskem obhodi, za katere so se moški našemili v ženske, ženske pa v moške (lussegubbar, lussegummor - androginija !); z godcem so hodili od hiše do hiše. V Smålandu so se fantje napravljali v pošasti in strašila - oblekli so si dolge bele srajce ali pa se ovili s slamo. Danes so se taki obhodi umaknili "Lucijam" (lussibrud), ki so jih poklicali v življenje po drugi svetovni vojni, postajajo pa čedalje bolj lepotna tekmovanja deklet po mestih in večjih krajih.²⁰

Estonski²¹ sredozimski obhodi so zlasti na zahodu in jugovzhodu dežele razdeljeni na tri termine. Prvič hodijo o Martinovem (11. novembra), drugič o Katarininem (25. novembra) in tretjič o božiču. Obhodnike imenujejo "berače" in so tako tudi napravljani. Martinove vodi "Martinov oče" (Mardiissa), Katarinine "Katarinina mati" (Kadriema), o božiču jim pa pravijo "joulusandid". Tedaj se jim pridruži lik "božične gosi" (jouluhani). O novem letu hodi (novoletni) *kozol* (näärisokk).

Na Letonskem²² poznajo v glavnem sploh samo sredozimske maske, ki hodijo ob staroletonskem zimskem prazniku - danes ga je prekril božič. Tudi letonske maske so se razdelile po terminih. Prve nastopijo že ob Mihaelovem (29. septembra), ko se na Letonskem začne mesec dni trajajoči "dušni čas", posvečen spominu rajnih duš. Drugič se pojavijo zvečer pred Martinovim (10. novembra), tretjič pa zvečer pred Andrejevim (28. novembra). Hodijo pa tudi od božiča do praznika sv. treh kraljev, ponekod še dlje, do Antonovega (17. januarja). Skupina mask predstavlja *družino*, ki jo vodi *oče* (kakor pri nas

^{17a} To metamorfozo obhodnikov sta obravnavala vsak po svoje Karl M e u l i, Bettelumzüge und Totenkultus. Opferritual und Volksbrauch, v: Schweizer. Archiv für Volkskunde 28 (Basel 1928) 1-38, in Hanns K o r e n, Die Spende. Eine volkskundliche Studie über die Beziehung "Arme Seelen - arme Leute". Graz-Wien-Köln 1954.

¹⁸ Lili W e i s e r - A a l, Julenissen og Julegeite i Norge. Oslo 1934.

¹⁹ N. K e y l a n d, Julbröd, Julbocker och Staffanssång. Stockholm 1919.

²⁰ Gl. Leopold K r e t z e n b a c h e r, Santa Lucia und die Lutzelfrau. Volksglaube und Hochreligion im Spannungsfeld Mittel- und Südosteuropa. München 1959 (= Südosteuropäische Arbeiten 53).

²¹ Ants V i i r e s, Abriss der estnischen Volkskunde. Tallinn 1964.

²² Jan Albert J a n s s o n, Die lettischen Maskenumzüge. Riga 1953.

v Bohinju!), v spremstvu so pa še drugi liki, poleg antropomorfnih tudi teriomorfni (*kozel s kožo, konj, medved, žerjav* idr.). Priljubljena je *svatovska družba*, z njo hodijo *cigan, žid*, predstavniki raznih *poklicev* idr. Pohod mask je vselej zelo hrupen. Živa je še vera, da maske prinašajo blagoslov, zato jih željno pričakujejo. Opravljajo pa tudi pedagoško funkcijo: preverjajo, kdo je bil priden, kdo ne; poredne tepežkajo.

L i t v a²³ sredozimskih maskiranih obhodov ne pozna več. Spominjajo se pa še nekdanjih obhodov z *medvedom* o božiču.

F i n c i²⁴ so se prvotno maskirali ob svojem starem prazniku mrtvih (*kekri*), danes se maskirajo zlasti na Štefanovo (26. decembra) in ob novem letu (*nuutti*). Pomembna je maska *kozla*, zato maskirance na splošno imenujejo *kozle*, čeprav so antropomorfn. Tako ločijo "božične" *kozle* (julu), "štefanske" *kozle* (tapani), "novoletne" *kozle* (*nuutti-pakki*). *Kozli* pridrvijo v hišo z velikim hrupom, z njimi so še razni zoomorfni liki.

N a D a n s k e m²⁵ je bilo v 17. in 18. stol. vsako maskiranje prepovedano, zato je zamrlo. Ohranilo se je le deloma v odročnih krajih, na manjših otokih in na Grenlandiji.

Z a S e v e r n o N e m č i j o²⁶ so bili značilni obhodi *konja-serca* z *jezdecem* (*Schimmelreiter*). Zlasti v Prusiji so bile priljubljene maske *koze* in *kozla, medveda* in *štorklje*. Spremljali so jih našemljenci, ki so si počrnili obraz in se ovili s slamo. Na Bavarskem hodi o Tomaževem (29. decembra) strašilo z verigo, ki z njo grozeče rožlja, in s kladivom v roki, ki z njim tolče po oknih. Pravijo mu "der Thama mit'm Hamma" (= der Thomas mit dem Hammer, Tomaž s kladivom).

Z a A n g l i j o²⁷ je znano, da našega pusta ne pozna, ohranila pa je sredozimsko maskiranje ob različnih terminih. V začetku novembra, ob starem prazniku mrtvih, se pokažejo ostanki mask, te nosijo značilno ime *the soulers*, vodi jih pa *the Old Tup* z ovnovo glavo, ogrnjen v ovčjo kožo. Na staro leto zvečer nastopi v Walesu *Mari Lwyd* (ali *Grey Mare*), ogrnjena v rjuho in s pravo konjsko lobanjo na drogu. Na večer pred praznikom sv. treh kraljev (5. januarja) oživi v Wessexu starodavni spomin na keltskega boga *Cernunna*, znanega po jelenjem rogovju na glavi. Nekdo ga predstavlja s strašilno rogato masko. Na novega leta dan in na dan pred sv. tremi kralji je nastopalo v Abbot Bromleyu z jelenjimi rogovi našemljenih šest plesalcev, *the Horn Dancers*. (Zdaj nastopajo v začetku septembra.) Z njimi je *Maid Marian* in norec, *the Fool*, naokrog pa skačejo značilni angleški *hobby horses*, ki klepečejo s čeljustmi kakor naša rusa.

Ostanki nekdanjih sredozimskih obhodov so na I r s k e m²⁸ že močno karnevalski. Skupino *the Wren boys* vodi *captain* z dvema norcema, *the fools*, z njimi je burkež in ekvidni lik *Capall Maide*. Spremljajo jih godci.

²³ Stasys Skrodėnis, Kostüme und Masken in Litauen, v: Archiv 63 (1967) 127-133, in Jonas Balys, Fastnachtsbräuche in Litauen, v: Archiv 45 (1948), 41-49.

²⁴ Urpo Vento, La tradition de la mascarade en Finlande, v: Masque 153-160.

²⁵ Carsten Bregenhøj, A propos de la mascarade de la douzième nuit, dans l'île d'Ågersø, v: Masque 127-133. - H. Henningsen, Bådeoptog i danske søkørstaedter og i Utlandet. København 1953.

²⁶ Paul Sartori, Sitte und Brauch, III. Leipzig 1914, 44-49 (= Handbücher zur Volkskunde 7-8).

^{26a} Adolf J. Eichenseer, Oberpfälzer Schreckgestalten im Advent, v: Schöner Heimat 69 (München 1980), 350.

²⁷ Violet Alford, L'Angleterre n'a pas de Carnaval, v: Annuaire de la Commission Royale Belge de Folklore. Bruxelles 1967, 88-106. - Ken Baines, Les masques en Grande-Bretagne, v: Masque 175-177. - Gl. še Iorwerth C. Peate, Tradition and Folk Life. London 1972.

²⁸ Caoimhin O. Danachair, Irlande, v: Masque 377-381.

Sredozimske maske so ohranjene v Španiji.²⁹ V glavnem so zoomorfni kožuharji, med njimi je posebnost *krava* (kravica, la vaquilla) in "ognjeni vol" (el bou rouch). Sicer pa hodijo po Cadizu *los chirigotas*, ki s satiričnimi popevkami šibajo napake preteklega leta. Decembra se podijo po Navarri *los zampanzars* v belih krilih in ogrnjeni v ovčje ali kozje kože; z dvema velikanskima zvoncema "odganjajo hudobne duhove".

V Basakiji³⁰ je eden izmed božičnih kolednikov na sv. večer maskiran in ima s sajami namazan obraz; enako na večer starega leta.

Večina portugalskih³¹ mask je zimskih. Najpomembnejši liki so *os caretos* (ali *chocalheiros*). Njihovi obhodi so zelo hrupni. Ponekod hodita *starec* in *starka* (los velhos). O sv. treh kraljih nastopata *mascaraõ* in *mascarinha*.

Znameniti in zelo znani so v Švici³² obhodi kožuharjev, znanih pod imenom *Röitschägätä* v Lötschenski dolini (Lötschental), ki divjajo po vaseh na večer pred sv. tremi kralji. Drugod so maskiranje večidel opustili, ostali pa so hrupni nemaskirani obhodi.

Evropski, večinoma slovanski vzhod ohranja bogato izročilo sredozimskih mask. Žena Češkem³³ so zimske maske v večini. Tudi tu so se razdelile na več terminov. Na Barbarinje (4. decembra) hodijo po vaseh *Barbare* (Barborcky), po dve - ena je bela, druga črna, včasih jih je šest. Lase imajo razpuščene, obraz zakrit z belo tančico, v roki nosijo šibo. Na Ambroževo (7. decembra) hodi *Ambrož* v dolgi beli srajci s koničasto kapo na glavi in zakritim obrazom. Na Blaževo (3. februarja) se sprehajajo šolarji v dolgih belih srajcah. Za božič je značilen obisk *tura* (turoň), ki prihaja s številnim spremstvom.

Tudi Slovaška³⁴ pozna obhode *Barbork*, navadno sta dve. Spremlja ju *dedo* v ovčjem kožuhu z ovnovimi rogovi na glavi.

Bogate zimske maske je dolgo časa ohranila Poljska.³⁵ Na severu hodijo zimski koledniki s *kozlom* (kažoň) in drugimi zoomorfnimi liki: *turom* (turoň), *medvedom* (niedźwiedz) idr., med ornitomorfnimi liki je zlasti priljubljena *štoklja* (bocian). Med antropomorfnimi liki sta *ded* (dziad) in *starka* (baba). Za jug je značilen lik *tura* (turoň) s spremstvom. V okolici Krakówa hodijo na staro leto skupine *starcev* (dziady) s pisanim spremstvom (*medvedom*, *hudiči*, *jezdenci* idr.).

Rusija³⁶ pozna maske predvsem med "svjatki" (od 12. decembra do 6. januarja).

²⁹ Nieves de Hoyos: Le masque et le Carnaval en Espagne, v: Masque 139-151. - Maria Luisa Herrera, Le Carnaval en Espagne, v: Masque 135-138. - Gaspar Enrique Casas, El Carnaval en España, v: Homenaje a Don Luis de Hoyos Sainz, II: Madrid 1950, 80-87.

³⁰ Arnold Van Gennep, Manuel de Folklore Français Contemporain, I/7 (1re partie: Cycle des douze jours). Paris 1958, 2855. Gl. tudi Euskaldunak. La etnia vasca. San Sebastian 1976, 250.

³¹ Sebastião Pessoa, Mascarados e máscaras populares de trás-os-montes. Lisboa 1960. - J. R. Santos, O "Careto" de Valverde o "Chocalheiro" de Vale de Porco e as suas máscaras de pau. Porto 1949.

³² Karl Meuli, Schweizer Masken und Maskenbräuche. Zürich 1943. - R. Creux, Mythes, masques et confréries en Suisse, v: Masque 269-272.

³³ Čeněk Zíbrt: Veselé chvíle v životě lidu českého. Višegrad-Praha 1950. - Richard Jeřábek, Masken und Maskenbrauchtum in den tschechischen Ländern, v: Archiv 64 (1968), 1-21. - Josef Tomáš, Le masque en Tchécoslovaquie, v: Masque, 283-299.

³⁴ Emilia Horvátová, Maskenbrauchtum in der Slowakei, v: Archiv 64 (1968) 22-28. - Deloma tudi Josef Tomáš (kakor op. 33).

³⁵ Teresa Ambrozewicz, Le masque en Pologne, v: Masque 217-238. - Roman Reinfus, Die Volksmasken in Polen, v: Archiv 63 (1967), 134-141.

³⁶ V. J. Čičerov, Zimnij period russkago narodnogo zemledelčeskogo kalendarja XVI-XIX vekov. Moskva, 1957. - V. Ja. Propp, Feste agrarie russe. Bari 1979.

Maske so predvsem antropomorfne: *starci*, *vojaki*, *strašila*, *hudiči* idr. in nosijo naličja iz brezovega lubja. Za Ukrajino in Belo Rusijo so značilni obhodi s *kozo* (igra kozoj) in njenim spremstvom, za Veliko Rusijo pa obhodi s *konjem* ali *kobilom* (rjažanje konem, kobilkoj), ponekod z bikom (igra u bika).

V o g r s k i³⁷ Transdanubiji so do okoli leta 1900 na Štefanovo (26. decembra) nastopali obhodi maskirancev, ki so jim pravili *régölös*. Na Sedmograškem so za tepežni dan (28. decembra) hodili maskiranci z lesenimi naličji.

R o m u n i j a³⁸ pozna noveletne obhode s *kozo* (capră) ali *jelenom* (cerb, cerbol), sploh pa z ekvidno masko, ki ji pravijo *turcă* ali *brezaia*. Spremlja jih starec (*moș*, *mosul*), z njim še drugi liki. Ponekod so v navadi obhodi s *konjički* ali *medvedom* (ursul) in spremstvom.

V B o l g a r i j i³⁹ so zimske maske samo antropomorfne, sodijo pa med najlepše v Evropi. O božiču hodijo *džamalari*, o novem letu *surovaškari* ali *starci*, ki se delijo v *starce belogašte* in v *starce badjace*. 21

Ob "nekrštenih danih" nastopajo v S r b i j i⁴⁰ *oále*, med katerimi ima najvažnejšo vlogo *dedica*. Oále odganjajo nevarne demone, *karakondžule*. Na Kosovu hodijo o bogojavljenju (6. januarja) *vodičari*, med njimi morata biti *ded* in *baba*.

M a k e d o n i j a⁴¹ ima v skopski kotlini *džamalare*, v struško-ohridskem okolišu pa *vasiličare*, med njimi sta dva *starca*.

V o j v o d i n a pozna obhode maskiranih *korindjašev*, značilen je lik ekvidne *klócalice*. Med najiminenitnejšimi maskami tega območja so kožuharji *bušari* (buše) med Šokci v B a r n i j i.⁴²

N a H r v a š k e m i n v B o s n i hodijo okoli božiča maskirane *čaróice*, med njimi so *did*, *baba* in *kozel*.⁴³

V S l o v e n i j i (Bohinju) so se do danes ohranili obhodi *šem* (*otepovcev*) pred novim

³⁷ Tekla D ö m ö t ö r, Masken in Ungarn, v: Archiv 63, 142-161. - Károly V i s k i, Volksbrauch in Ungarn. Budapest 1932.

³⁸ Mihai P o p - Constantin E r e t e s c u, Die Masken im rumänischen Brauchtum, v: Archiv 63 (1967) 162-176. - Tancred B a n a t e a n u, Le masque dans la culture populaire traditionnelle roumaine, v: Masque, 239-268.

³⁹ Maria Markova Č e r k e z o v a, Les jeux carnavalesques bulgares, v: Masque, 11-126. - Rosica A n - g e l o v a, Les masques populaires bulgares, v: Archiv 63 (1967) 226-239. - Raina K a t z a r o v a, Mascherate invernali nel territorio di Pernik, Breznik e Radomir, v: Atti del Congresso internazionale di linguistica e tradizioni popolari, Gorizia-Udine-Tolmezzo 1969. Udine 1970, 217-227.

⁴⁰ Gl. Dragoslav A n t o n i j e v i ć, Vizantijske brumalije i savremene maskirane povorke balkanskih naroda, v: Balcanica 10 (Beograd 1979), 104. - I s t i: Narodno glumovanje i Dionizov kult, v: Antički teatar na tlu Jugoslavije. Saopštenja naučnog skupa 1980. Novi Sad 1981, 204-219.

⁴¹ Na splošno gl. Milovan G a v a z z i, Le masque en Yougoslavie, v: Masque, 311-327. - I s t i, Das Maskenwesen Jugoslawiens, v: Archiv 63 (1967), 185-202. - Gl. tudi prejšnjo opombo št. 40!

⁴² L. F ö l d e s, A Néprajzi Múzeum busómaszkiai, v: Néprajzi Ertesítő 40 (Budapest 1958), 209-230. - K temu še: Faszangi maszkok ... Pokladne maske iz zbirke Etnografskog muzeja u Mohaču. (Razstavni katalog.) Mohács-Zagreb 1973.

⁴³ Katica B e n c - B o š k o v i ć, Neki pokladni običaji i drvene maske u Medjimurju, v: Narodna umjetnost 1 (Zagreb 1962), 81-91. - M. I š g u m, Čaróice u sjeverozapadnom dinarskom području (Magistrska naloga, rukopis.) Zagreb 1965. - Gl. tudi Emilian L i l e k, Ethnographische Skizzen aus Bosnien und der Herzegowina, v: Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina 8 (Wien 1902), 276-278.

letom; predstavljajo "družino",⁴⁴ pridružili so se tudi drugi liki (*harlekin*).⁴⁵

Sredozimski obhodi so se v Grčiji⁴⁶ ohranili samo na severu. Na epifanijo (6. januarja) hodijo tod strašilne maske *kallikantsarov* s spremstvom.

Če si predočimo zemljepisno razširjenost maskiranih sredozimskih obhodov po Evropi, vidimo, da se njihova gostota v Srednji Evropi in v delu Zahodne Evrope razredči, pač pa so ohranjene v velikem loku od Anglije do Grčije.

3. Tipologija sredozimskih mask

22

Gornji pregled pokaže, da so se tipi mask, ki naj bi se v njih poosebljale poleg demonov predvsem duše rajnikov, izredno namnožili. Prvotnim zoomorfnim tipom mask so se antropomorfnimi tipi pridružili šele v naslednji razvojni stopnji. Tisočletja, v katerih so se sredozimski obhodi ohranjali, so prispevala svoje. V antiki so kalendni obhodi in saturnalnije starega rimskega imperija pustili svoje sledove. Kulturni vplivi novega veka so prinesli tudi kak karnevalski element. Predvsem pa velja upoštevati, da so se prvotni liki sčasoma oddaljili od svoje tradicionalne vsebine, se celo "kultno izpraznili" in se - kakor je pravilo v razvoju mask - prevesili iz kultno "tragičnega" v "komično". So pa etnije, kjer so maskirani sredozimski obhodi ohranili prvotno resnost in obredni značaj še v naše dni.

Od prvotnih zoomorfnih sredozimskih mask sta najstarejša *koza* in *kozel*.⁴⁷ Oba sta imela v verovanju in kulturi starodavnih prebivalcev Evrope (podobno tudi v Afriki!) izredno velik pomen. Kozo si je človek udomačil prej kakor govedo, celo prej kakor ovco ali konja. Človeku je bila koza - poleg psa - pred tisočletji edina domača žival. Maska koze (in kozla) je razširjena na Norveškem, na Letonskem, na Finskem, v Severni Nemčiji, na Poljskem, v Ukrajini in Beli Rusiji, na Češkem, v Romuniji pa tudi na Hrvaškem in v Bosni. Pozabiti ne smemo kozlovskih mask satirov v dionizijskih obhodih stare Grčije. Botrovali so (gr. *trágos*, kozel) nastanku antičnega gledališča (gr. *tragodia* prvotno "kozlovski spev", pozneje "tragedija")!

Poleg koze je najbolj razširjena živalska maska *medved*. Srečali smo ga med Balti (Letonsko), v Skandinaviji, v Severni Nemčiji, med Slovani (zlasti na Poljskem), v Romuniji, redko v Franciji (v Pirenejih).

Tipični so *tur* na Češkem in Poljskem (*turoň*), *bik* v Rusiji, Španiji in Južni Franciji (v Pirenejih), na Balearih, v Makedoniji, Turčiji, v Bolgariji in Moldaviji, *konj* na Letonskem, v Severni Nemčiji, na Poljskem, v posebni obliki kot "jahalna palica" (hobby horse) v Angliji. Nekaj posebnega je *jelen* v Angliji (v spominu na keltsko božanstvo Cernunnos), dokaj pogost je tudi v Romuniji (cerf, cerbul). *Vola* in *ovco* sprejavajo na Osrednjem Poljskem, *psa* in *lisico* v Romuniji, *kamelo* (kot turški, torej dokaj pozni import!) v Bolgariji.

⁴⁴ Helena Ložar-Podlogar, Bohinjske šeme, v: Traditiones 1 (1972), 65-92.

⁴⁵ Gl. Niko Kuret, Harlekin v Bohinju? K šemskemu liku zaplatnika v Zgornji dolini, v: Slovenski etnograf 9 (1956), 239-252.

⁴⁶ George A. Meegas, Greek Calendar Customs. Athenes 1958. - Isti, Il Carnevale in Grecia, v: Annali del Museo Pitrè 8-10 (1957-1959). Palermo 1960 (sep. 1-17). - Demetrios Loukatos, Masques et déguisements populaires en Grèce, v: Archiv 63 (1967), 179-184.

⁴⁷ O tem gl. Kazimierz Moszyński, Kultura ludowa Słowian, II. Kraków 1939, 704 sl.

Redkeje se pojavlja maska *volka*, znana je v Polesju in v Volinju, na Osrednjem Poljskem in v Moldaviji, med Srbi in Hrvati v Bosni. Nedoločni ekvidni maski sta vojvodinska *klocalica* in irska *Capall Maide*.

Od ornitomorfni mask so znani (božična) *gos* na Letonskem, *orel* in *petelin* na Osrednjem Poljskem in v Romuniji, *petelin* tudi v Bolgariji, *žerjav* na Letonskem, *štorklja* v Severni Nemčiji in na Poljskem.

Antropomorfne maske nastopajo večinoma v skupinah, zlasti maske v kožuhih ("kožuharji"): na Estonskem "*berači*", na Letonskem in v Sloveniji (Zgornji Bohinj!) "*družina*". Anglija ima svojo skupino "dušnih mask" (*the soulers*). Posebne skupine so *Glöcklerji* v Avstriji, *Röitschägütü* v Švici, *chirigotas* in *zampanars* v Španiji, *caretos* in *chocalheiros* na Portugalskem, svoječasni *régölös* na Ogrskem, *bušari* v Baranji, *džamalari* v Bolgariji in Makedoniji, *surovakari* v Bolgariji, *kallikántsaroi* v Grčiji. Posebnost vzhodne in jugovzhodne Evrope so *starci*, pogosto dvojica kot *starec* in *starka*: *ded* i *baba* na Poljskem, *did* i *baba* na Hrvaškem, *djed* i *baba* v Bosni, *ded* i *baba* na Kosovu; ista dvojica je znana tudi na Portugalskem (*os velhos*). *Starec* sam nastopa na Slovaškem (*dedo*), v skupini na Poljskem in v Rusiji, med oálami v Srbiji (*dedica*), med vasilčari v Makedoniji, kot *moš* ali *mošul* v Romuniji, med badjari v Bolgariji (*starci belogašti*). V Angliji sta kot posebna antropomorfna lika znana *Mari Lywd* (ali Grey Mare) in *the Maid* (skupaj s *the Horn Dancers*). Dvojica *mascaraõ* in *mascarinha* nastopa na Portugalskem. Celo "*hudič*" se znajde med "*rajniki*" na Češkem in v Rusiji.

Velika raznolikost preseneča. Vsak lik je problem zase za maskologijo, še posebno za demonologijo. Uganke, ki se zastavljajo, so le deloma rešene, nekatere bodo verjetno ostale nerešljive.

Znatni deli Srednje in Zahodne Evrope pa ne poznajo maskiranih sredozimskih obhodov v tolikšnem številu kakor drugi. Zdi se, da so tam cerkveni krogi že zelo zgodaj začeli izrivati "poganske" obhode in jih nadomeščati z obhodi duhovščine (s spremstvom), ki je v božično-novoletnem času hodila po domovih vernikov in jih blagoslavljala.⁴⁸ Ti obhodi so bili v navadi že v zgodnjem srednjem veku. Blagoslovne obrazce vsebuje Sacramentarium Gelasianum, ki nosi ime po papežu Gelaziju (pontifikat 492-496).⁴⁹

Obhodi duhovščine z blagoslavljanjem domov so bili v navadi tudi pri nas.^{49a} Obred še predvidevajo starejši obredniki za ljubljansko škofijo, tako K ü e n b u r g o v iz leta 1706 in Petazzijev iz leta 1767.⁵⁰ Znano je tudi poročilo o takih obhodih v Ljubljani iz časa okoli let 1606 -1608. Na sveti večer, pred novim letom in pred praznikom sv. treh kraljev

⁴⁸ V svoji knjigi Slovenska koledniška dramatika (Ljubljana 1986, 14) in v svojem prispevku Domači in tuji delež v obrednih obhodih Slovencev (Traditiones 20, 1991, 70) navajam po Emilu S c h n e e w e i s u podatek o božičnih obhodih češke duhovščine ok. l. 1000, ki da o njih poroča v svoji Kroniki nadškof K o z m a iz Prage. Moja korespondenca s kolegom univ. prof. dr. Richardom J e ř á b e k o m (Brno) je imenovanega pobudila k pregledu Kozmове Kronike. Zadevnega mesta v njej ni. Očitno ga je naknadno vpletel vanjo Bohuslav B a l b í n v svojem delu Epitome rerum Bohemiarum III/8, 1677, 26, iz katerega je črpal Čeněk Z í b r t (Staročeské výmoci obyčje, 164, op. 42), podatek pa po njem povzel E. S c h n e e w e i s. Prof. J e ř á b e k u gre zaslug, da je stvar dokončno razjasnil!

⁴⁹ Gl. W e t z e r u. W e l t e ' s Kirchenlexikon, V. Freiburg im Breisgau 21888, s.v. *Gelasius* (H o f l e r) 288, in VIII 21893 28-29. Prvi natisk je Zakramentarij doživel v Rimu 1680.

^{49a} Na Kranjskem ga omenja že V a l v a s o r (VII, 472), ki pa zmotno méni, da duhovnik blagoslavlja božično peko na mizi.

⁵⁰ Obred se imenuje "Thurificatio Domorum in Vigilia Nativitatis, pro festo Circumcisionis, & Vigilia Epiphaniae Domini."

je hodil duhovnik (nemško poročilo ga imenuje Weihpaffe) po hišah blagoslavljat.⁵¹ G r u b e r j e v Rituale Romanum iz leta 1808 obreda nima več. Danica k temu pripominja:^{51a} "Kakor več drugih cerkvenih običajev, zatrla je cesarja Jožefa II. doba tudi navado, da so duhovniki opravljali o sv. večerih hišni blagoslov. A po vseh škofijah ni preminil ta običaj. Kolikor je znano pisalcu teh vrstic, traja še dandanašnji (l. 1904 ! Op. N.K.) v tržaški vladikovini." Že prej, pred l. 1850, je N a v r a t i l^{51b} vedel poročati, da so "po mestih, terjih, gradovih in farah ... hodili, kakor sem ter tje še zdej (l. 1848 !), sveti večer duhovni v vsako hišo kropit in kadit; po vaseh pa so to opravilo, kakor še dandanašni, sami opravljali."

Duhovnika so verjetno spremljali cerkveni pevci ali dečki ministrantje, ki so obisk spremljali s petjem. Pesmi so bile pač božične, iz njih so nastale poznejše kolednice. Tudi pri nas so se razvile in udomačile pred reformacijo. Saj nam o njih poroča l. 1575 Primož T r u b a r, ko piše: " ... inu koledniki ob božiči pojo: mi smo prišli pred vrata, de bila božja zlata."⁵²

Jezuitska protireformacijska pastorala je dala pobudo, da so božične kolednice marsikje nadomestili kratki pěti prizori, kakršne so uvedli jezuitje pri božičnicah v svojih cerkvah. Pri jezuitih šolani duhovniki in jezuitski dijaki, pozneje pa tudi podeželski učitelji, ki so bili hkrati organisti in cerkovniki, so jezuitske namere v dokajšnji meri uresničili.

Koledovanje s kolednicami in koledniškimi prizori (koledami) je poznejše razsvetljenstvo prepovedalo. Nekatera besedila so bila pozneje zapisana v pesemski obliki in so jih do nedavnega prepevali na korih.⁵³

Sredi 16. stoletja se je razvilo še trikraljevsko koledovanje z novimi, trikraljevskimi koledniki. Ti so že maskirani, medtem ko se božični koledniki nikoli niso maskirali in se ne maskirajo. Prva slovenska trikraljevska kolednica (verjetno iz okolice Devina pri Trstu) je bila celo objavljena v tisku leta 1706 ("Ta svetla zvezda ta je vzešla").⁵⁴ Prvič pri nas pa se omenjajo trikraljevski koledniki na Slovenskem Koroškem leta 1641.⁵⁵

Nič ni čudnega, če so se stari sredozimski obhodi na območjih z intenzivnejšim dušnim pastirstvom zlasti v dobi protireformacije umaknili tako močnim pritiskom. Po svoje je k temu pripomoglo še razsvetljenstvo. Sredozimski obhodi pa so se zlasti v nekaterih odročnih alpskih krajih ohranili do naših dni. To priča o njihovi globoki zakoreninjenosti.

⁵¹ Anton K a s p r e t, Aus dem Tagebuche eines krainischen Edelmannes (1606-1608), v: Mittheilungen des Museal Vereins für Krain 8, 1895, 58.

^{51a} P., Blagoslavljanje hiš o treh sv. večerih, v: Danica. Cerkvén časopis za slovenske pokrajine, 2. Ljubljana 1904, št. 57, 418-419.

^{51b} (L.) N a v r a t i l, Kako so stari Slovenci božič praznovali, v: Vedež 1, Ljubljana 1848, 203-204.

⁵² Catechismus s dveima islagama. Vo Tubingi 1575, 218. - Kolednica, katere začetek navaja T r u b a r, je bila zapisana 250 let pozneje v Kanalski dolini: gl. Š t r e k e l j, SNP III, št. 4730 "Sma prišli pred ne vrate, Bug otu, de b le zlate". Po zatrdilu Stanka V r a z a je bila kolednica znana po vseh slovenskih pokrajinah.

⁵³ Gl. o tem moja Slovensko koledniško dramatiko. Ljubljana 1986.

⁵⁴ Fra Gregorio A l a s i a da Sommaripa, Vocabolario italiano e schiavo. Udine 1607, 105. - Gl. Š t r e k e l j, SNP III, št. 4945.

⁵⁵ Oskar M o s e r, Die Kärntner Sternsingbräuche. Beiträge zur Erforschung ihrer Vergangenheit und Gegenwart, v: Lied und Brauch. Klagenfurt 1956 (= Kärntner Museumsschriften 8), 131 sl.

4. Bioenergetska "orenda"/"mana" in zakramentalni blagoslov

Kakršni so bili sredozimski pohodi pred prvimi zapisi tovrstnih izročil, ne vemo. Med najstarejšimi so zapisi i s l a n d s k i h sag, ki poročajo o rajnikih, kako da v "julskem" času vstajajo iz grobov, se vračajo med žive svojce in morijo (!) ljudi in živali.⁵⁶ Živi jim v strahu žrtvujejo, jim postrežejo z jedjo in pijačo, potolaženi rajniki pa jim prinašajo zdravje, plodnost in srečo. Novejša poročila vedo povedati, da se ljudje v "julskih" nočeh vračajočim se rajnikom umaknejo iz hiš ali pa jim vsaj prepuščajo ležišča in prespijo na slami. Grozljiva so izročila na Norveškem, prijaznejša so na Švedskem, zlasti pa na Danskem. Med skrivnostnimi bitji, ki v "julu" prihajajo na ta svet, so tudi dobrohotna vilinska bitja (*Elben*), neprijazni so *Alfarji*, baje sprva človeške duše, ki prebivajo v gomilah, in naposled truma človeških duš, med njimi zlasti duše pozabljenih rajnikov.

Zdi se pa, da so se predstave o "demonih" različnega imena in različne narave sčasoma spojile s predstavami o rajnih dušah. Najbrž so se prvotni divjji *pohodi* prav zato spremenili v mirnejše *obhode*. V nam znanih do danes ohranjenih sredozimskih obhodih gre torej le še za *duše rajnikov*, skrite v preobleki, v maski, v kateri se je človek svojčas identificiral z rajnikom. Vendar velja to v pretežni meri le za (davno) preteklost. *Zavest* o takšni identifikaciji je največkrat že zdavnaj izginila, zavest o smislu in namenu obhodov samih pa se ohranja še v naše dni.

Vera v nesmrtno dušo in češčenje rajnikove duše segata v začetke človeštva. Človek pa je rajnika častil in se ga hkrati bal. Tega ne potrjuje le evropski sever, kakor sem pravkar pokazal, potrjujejo vse celine našega planeta. Človek se je bal, da bi se rajnik vrnil na ta svet. V manizmu (lat. *manes* "rajniki")⁵⁷ je s kulturnimi dejanji in žrtvami pomagal rajniku, da se je v onostranstvu ustalil, se "pobožanstvil", zato pa je od njega pričakoval pomoč. Pobožanstvenega rajnika je klical nazaj, v kompliciranem ("prelogičnem") psihološkem procesu se je v preobleki, maskiran, identificiral z njim in tak nastopal v obrednem obhodu. Prihajal je kaznovat in blagoslavljal. Njegov blagoslov je veljal domačim in vsemu gospodarstvu.⁵⁸ Za kategorijo "blagoslova" se dosedanje generacije naših narodopiscev sploh niso menile. Pojav posebne "moči" pa vzbuja danes v drugačnih okolinah (in pod različnimi imeni) pozornost v širši družbi. Gre za posebno naravno moč, ki so z njo obdarjeni posamezniki, v manjši meri morda vsak človek. Imenujem jo *bioenergijo* (v rabi so tudi izrazi: dinamizem, emanizem, radiestezijska idr.). Bioenergija ima pozitivne lastnosti in lahko prehaja iz nosilca v drugega človeka. Z njo zdravijo nekatere bolezenske pojave v človeškem organizmu. Zato zavzema čedalje vidnejšo vlogo v današnji (alternativni) medicini.

Pojav je bil dolgo časa v senci. O njem se ni pisalo in komaj kdaj govorilo. Zadnje čase pa je - deloma tudi zavoljo nemoči klasične medicine ob nekaterih boleznih - pobudil pozornost širokih krogov. Vrsta ljudi je zdaj "spoznala", da imajo v sebi posebno moč, ki lahko ozdravlja. Število "zdravilcev" s to močjo narašča. Priče smo dejanskim uspehom in tudi šarlatanstvu.

⁵⁶ Gl. Heilberg (kakor op. 4) 29.

⁵⁷ Funk & Wagnall's Standard Dictionary (kakor op. 3).

⁵⁸ Tam, kjer mimičnih obhodov ne poznajo ali več ne poznajo, je splošno razširjena vera, da se rajniki nevidno oglašajo na svojem nekdanjem domu, kjer jim gori luč, jim toplo zakurijo in puščajo na mizi jed in pijačo, da se okrepcajo. Za slovensko ozemlje gl. Niko Kuret, Praznično leto Slovencev II, Ljubljana 21989, 93-95 in 102.

O tej posebni moči govori že Evangelij, da je bila lastna Kristus, ko pri Marku (Mk 5, 10) beremo, da je krvotočna žena ozdravela, ko se je Kristusa samo dotaknila: "Jezus je v sebi takoj zaznal, da je šla moč iz njega." Podobno Luka (Lk 8, 46): "Nekdo se me je dotaknil, čutil sem namreč, kako je šla moč od mene." In še Luka (Lk 6, 19): "Vsak iz množice se ga je poskušal dotakniti, saj je iz njega izhajala moč in je vse ozdravljala."^{58a}

V narodoslojvu je bioenergija že nekaj časa znana. Odkrili so jo kot "mano"^{58b} v Indoneziji, Polineziji in Mikroneziji. Odkritje ni imelo širšega odmeva. Nekaj pozneje so odkrili bioenergijo pri indijanskem rodu Irokezov v Severni Ameriki. Imenujejo jo *orenda*. Veroslovec P f i s t e r je o njej poročal leta 1920 in je pojem *orendizem* uvedel v veroslojve.⁵⁹ Obe nahajališči sta dokaj daleč vsaksebi. To pa ne bi smelo zavesti k mnenju, da je pojav izoliran samo v omenjenih dveh areah. Nasprotno. Gre za *splšnočloveški naravni pojav*. Skrivna moč - evangeliji jo imenujejo lat. *virtus*, grško *dynamos* - je lastna posameznikom vseh narodov našega planeta. *Orenda/manana* je danes predmet znanstvenih raziskav, ki odkrivajo različna območja njene učinkovitosti. Danes namreč že ločijo moč določenega človeka, moč določene besede (zagovori), moč določenega predmeta (amulet, talisman), moč določene živali (*mačka* idr.), moč določene rastline (*netresk*, *sempervivum tectorum*).

26

"Moč" nekega človeka je danes lahko nesporna, prav tako njena učinkovitost v določenih okoliščinah. Druge "moči" so vprašljive in bolj plod izročila, ki ohranja vero vanje.^{59a}

Nesporna je pač moč v posamezniku in v določeni skupini. Vera, da jo imajo sredozimski obhodniki, se je ohranjala skozi tisočletja. Obhodniki naj bi prinašali *splšno blaginjo*: srečo v družini in uspeh v gospodarstvu; obilen pridelek, prirejo pri živini. Ko sem v petdesetih letih snemal novoletne šeme v Zgornjem Bohinju in smo morali zavoljo stiske s časom kakšno hišo izpustiti, se je dogajalo, da je gospodinja razburjena in prestrašena pritekla za nami: "Ali vas k nam ne bo?" Bala se je, da bo v novem letu v hiši in pri hiši vse narobe, če se šeme ne bodo oglasile kakor vsako leto.

Morda so bili obhodniki v sivi davnnini nosilci zelo močne bioenergije. Izkušnje z njo so utrdile vero vanjo in ustvarile trdno izročilo. Kdo bo ugotavljal, ali izžarevajo bioenergijo tudi današnji obhodniki?

Bohinjski oteповci sodijo kot antropomorfne maske že v drugo fazo maskiranih sredozimskih obhodov. Prva faza obsega *zoomorfne* maske. Le-te so tam, kjer so se ohranile, obdržale očitne obredne sestavine, ki naj bi posredovale družinski skupnosti orendistične moči, dobrodošle in celo nujne za življenje v novem letu. To so bili predvsem simbolični prizori, ki so jih uprizarjali maskirani obhodniki; imenujemo jih tudi *dromena*.⁶⁰

^{58a} Vseh izrednih Kristusovih del, ki o njih poročajo evangeliji, pa ni mogoče pojasniti z orendizmom. So tudi taka, ki jih z naravnimi močmi ni mogoče razložiti. To so čudeži, ki jih kristjan kot take sprejema.

^{58b} Herbert T i s c h n e r (hrsg.), Völkerkunde. Frankfurt a. Main 1959, 287 sl. (= Fischer Lexikon).

⁵⁹ Gl. Friedr. P f i s t e r, ocena: S. E i t t e m, Opferritus und Voropfer der Griechen und Römer, v: Berliner philologische Wochenschrift, Berlin, 10. Juli 1920, No. 27/28, 645-653. - I s t i, Der Glaube an das ausserordentlich Wirkungsvolle (Orendismus), v: Blätter zur bayer. Volkskunde. München 11 (1927). - Izčrpn pa: HDA VI (1934-35) s.v. Orendismus (P f i s t e r) 1294-1305. - Znanost je sprejela irokeški izraz *orenda*, ker bi se izvedenki iz *mana* krili z izvedenkama iz lat. *manes* "rajniki" (*manizem*, *manističen*), ki sta že udomačeni. Torej: *orendizem*, *orendističen*.

^{59a} Pri zagovoru deluje poleg "vere" lahko še bioenergija zdravlilca.

⁶⁰ Veroslovec H. U s e n e r je že l. 1913 (Kleine Schriften 4, Leipzig-Berlin 1913) za "sveta" opravila (Heilige Handlungen) uporabil grški izraz *drómenon* (pl. *drómēna*). Izraz je l. 1965 поблиže opredelila Katerina K a k o u r i (Dionysiaka. Aspects of the Popular Thracian Religion of To-day. Athens 1965): "Dromenon is the term given by contemporary religious study to sacral activities, but by ancient writers to magical ceremonies."

Prvotna so bila dromena s *kozo*.⁶¹ Ta dromena so na evropskem severu tudi najpogostejša. To se tudi ujema z že omenjenim dejstvom, da je bila koza (s kozlom) verjetno prva žival, ki si jo je človek udomačil. Nekdanja dromena so utonila v pozabo ali pa so ohranjena kvečjemu v fragmentih. Le-ti pa so še toliko povedni, da omogočajo dostikrat rekonstrukcijo dogajanja. Kaj se je godilo? *Kozo* - pozneje tudi kako drugo živalsko masko - je spremljal zbor obhodnikov. Obredna pesem, ki jo je pel zbor, je opisovala dogajanje, ki ga je maskiranec (in njegov spremljevalec) mimično izvajal. Vsebina: *rojstvo, smrt in vstajenje* - z namenom, da bi orendistična moč prinesla rodnost v družini, plodnost na polju, uspeh pri živini, hkrati pa obujenje v sredozimskem času še speče narave. Ta prototip je znan iz antike na evropskem jugu (Grčija: Dionizova smrt in vstajenje) in na Bližnjem vzhodu (ista vloga Adonisa). Ekvivalentna so obredja na severu Evrope.

K. M o s z y n s k i navaja kot primer obredje, dromenon, iz Vzhodne Belorusije.⁶² V njem nastopajo maske *koze*, maskirani "*ded*" in zbor obhodnikov. Obisk poteka v božičnem času. Zbor zapoje:

<i>Že kazà roham,</i>	Kjer koza z rogom,
<i>tam žyta stoham,</i>	tam žito v stogu.
<i>že kazà nahoj,</i>	Kjer koza z ного,
<i>tam žyta kapoj,</i>	tam žita na kupu.
<i>Že kazà hazila</i>	Kjer koza hodi,
<i>tam žyta razila.</i>	tam žito rodi.

Prizor naj bi z orendistično močjo *koze* pripomogel k obilni žetvi. V nadaljevanju obredja *ded* *kozo* udari, kar zbor spremlja s pesmijo (*Oj, udarju kazynku / pod prave uško ... Oj, udaril je kozico / pod desno ušesce...*), *koza* "mrtva" pade na tla, toda spet oživi, vstane in se prikloni gospodarju, medtem ko zbor prosi/moli:

<i>... da zarazi, Bože,</i>	... da zarodi, o Bog,
<i>da našemu karalu</i>	dá našemu kralju (= gospodarju)
<i>žyto kalasiste</i>	klasastega žita,
<i>da jedryniste</i>	z zrnjem bogatega,
<i>ječmeñ kalason</i>	ječmena klasastega,
<i>i haroh zamašom ...</i>	graha bujnega ...

Obhodna dromena so se sčasoma sekularizirala in so razpadla, ostali pa so obhodi s sprva zoomorfnimi, pozneje tudi antropomorfnimi maskami, ki so izgubljale svojo prvotno vlogo. Iz ljudskega spomina je izginjala zavest o pomenu, ki so ga imele. Še najbolj se je nemara ohranjala predstava, da se z masko krijeta duša rajnika ali demon. A tudi nejasna vera v posebne (orendistične) moči, ki da jih imajo maskiranci, živi še kar naprej, kakor kaže moj zgoraj omenjeni doživljaj v Bohinju.

Ker nobena, zlasti pa ne zoomorfna maska ni nastala po naključju, je imela vsaka svoj pomen, svoje posebno mesto v mitičnih predstavah naših prednikov. Veliko tega ostaja neznanega. Saj tudi komaj kaj vemo o demonologijah, iz katerih so se rodile. Zato tavajo današnji mitologi dostikrat v temi.

⁶¹ M o s z y n s k i (kakor op. 47) 764 sl.

⁶² Prav tam 988.

Kar zmorejo, je, da skušajo ugotavljati vsaj simbolni pomen posameznih likov, manj jim uspeva odkrivati njihove posebne funkcije. Mislim pa, da smemo pri vseh predpostavljati vsaj troje: 1. v vseh je treba videti like, ki da v njih biva duša rajnika ali (htonični) demon, 2. vse so v posesti orendističnih moči, in 3. s svojim obiskom in vedenjem v dromenih so opravljale funkcijo, ki je bila vseskozi naravnana na blagor živih, na njihovo telesno zdravje in plodnost ter na uspešno gospodarstvo.

O kozi danes trdijo, da je veljala za mater sveta in za posrednico naravnih moči, ki da prinašajo dobro letino in uspeh pri živini.⁶³ Kozel je bil posebej simbol neugnane spolne sle (latinski pesnik ga imenuje "libidinosus"), predstavljal pa naj bi tudi vrh zime, mrz in temo.

28 Poleg kože in kozla je med sredozimskimi živalskimi maskami zelo pogost konj.⁶⁴ V mitologiji zavzema izredno pomembno mesto. Trdijo, da izhajajo indoevropske mitologije sploh iz hipomorfnihih numenov. Konj je, pravijo mitologi, kot utelešenje demonskega prvotnejši kakor antropomorfno oblikovani numen na konju. Prihaja iz teme htionskega sveta, je numen smrti, vodi duše umrlih na oni svet ("psihopompos"). Tudi duše se rade prikazujejo v konjski podobi, zlasti duše grešnikov, nasilno umrlih in samomorilcev. Divji lovec je antropomorfni numen na konju, meče strele na zemljo v podobi živalskega stegna (prim. pri nas "krvavo stegno"). Katera od teh mitičnih potez je pobudila nastanek konjske maske v sredozimskih maskiranih obhodih, ne vem povedati. Vsekakor je konjska maska med izredno razširjenimi ne le v Evropi, ampak tudi v Aziji. Morfološko je dobila različne oblike: upodablja jo obod s pritrjeno konjsko glavo, ki ga človek obesi nase ("cheval jupon"), ali samo palica s konjsko glavo, ki jo človek zajaha ("hobby horse") ali pa tudi naši košuti ali rusi podobna oblika, ki jo predstavljata dva s ponjavo zagrnjena človeka (lahko je tudi samo eden). Masko četveronožne živali imenujemo v maskologiji sploh "ekvidno" masko.

Pogosta je tudi maska *medveda*.⁶⁵ Medved kot človeku podobna žival je bil človeku marsikaj: numen, prednik, totem, sveta žival, umrlo božanstvo. Kot "dušna" žival je predstavljal rajnega prednika, a bil je tudi plodnostni demon.⁶⁶ Ker zimo prespi in se spomladi zbudi, velja (npr. v Rusiji) za glasnika pomladi.⁶⁷ Mogoče je v sredozimskih obhodih to njegova najbolj prijemljiva vloga, ki naj bi ji bile lastne magične moči. Za njegovo morfološko podobo je značilno, da največkrat ni napravljen v (medvedji) kožuh, marveč je ovit z grahovino (prim. nemški "Erbsenbär").⁶⁸

Neredko srečamo masko *jelena*.⁶⁹ Jelen je veljal po nekih predstavah za solarno žival, bil je simbol svetlobe in vzhajajočega sonca, arhaična prisodobna cikličnega obnavljanja narave. Po drugih predstavah naj bi bil htonična žival in kot taka tudi on vodnik duš v onostranstvo ("psihopompos").⁶⁸ Po nordijskih predstavah ima duša podobo jelena.⁶⁹

⁶³ Funk & Wagnall's, I (kakor op. 1) s.v. goat 456.

⁶⁴ HDA VI (1934-35) s.v. Pferd (Steller) 1614 sl., gl. tudi Jean Chevalier - A. Gheerbrant, Rječnik simbola. Zagreb 1983, 270 sl.

⁶⁵ HDA I (1927) s.v. Bär (Peuckert) 881-905.

⁶⁶ Funk & Wagnall's, I (kakor op. 1) 124.

⁶⁷ Gl. Dmitrij Zelenin, Russische (Ostslawische) Volkskunde. Berlin-Leipzig 1937, 354 (= Grundriss der slawischen Philologie und Kulturgeschichte).

⁶⁸ Chevalier - Gheerbrant (kakor op. 64) 226 sl.

⁶⁹ HDA IV (1931-32) s.v. Hirsch (Peuckert) 86 sl.

Keltski numen Cernunnos je imel jelenje rogovje kot naglavni okras. Iz zgodovinskih virov vemo, da sta nastopali maski jelena in košute v sredozimskih obhodih na ozemlju nekdanje keltske Galije, današnje Zahodne Nemčije, pa tudi severne Italije in Srednje Evrope. Kot survival je ohranjena na Slovenskem košuta.⁷⁰ Cerkevni pisatelji in sinode zgodnjega srednjega veka so se zgražali nad početjem teh mask, bilo jim je "*sordidissima turpitudine* - na moč nedostojna ostudnost" (Caesarius iz Arlesa, 470-593).⁷¹ Kakšno je bilo to početje, ne vemo (verjetno obsceni prizori).

O pomenu in vlogi drugih teriomorfni mask v sredozimskih obhodih (vol, bik, volk, ovca, pes, lisica, kamela) je še tako malo znanega, da je vsako spekulativno razpravljanje o njih za zdaj še prezgodnje. Samo beseda, dve še o *ornitomorfni* maskah. Njihovo vlogo v nekdanjih obhodnih dromenonih po svoje osvetljujejo odkritja antičnih, zlasti iranskih izročil. Po njih naj bi bil ptič kot živo bitje starejši od človeka, "kozmično prabitje", pa da je imelo ptičjo postavo.⁷² Lik ptice-človeka je nastopal v nekdanjih mitičnih dromenonih ob prehodu iz starega v novo leto, ko se začenja "novi čas in novi svet" in se mimično obnovi "zgodovina sveta".⁷³

Zelo vidni sta danes maski *žerjava*⁷⁴ in *štorklje*.⁷⁵ Žerjav je simbol dolgega življenja (izročilo pravi, da doživi sto let). Njegova selitev in vračanje simbolizirata umiranje in prerajanje narave. - Štorklja je od nekdanj veljala za sveto žival, ki prinaša srečo. Hišo, nad katero gnezdi, varuje pred strelo in požarom. Ljudje so se baje lahko spreminjali v štorklje. Če se maska štorklje pri obisku v hiši dotakne žene ali dekleta, je pričakovati naraščaja. Za masko žerjava smem domnevati, da je prinašala dolgo življenje in skorajšnji konec zime, štorklja pa je bila nosilka sreče za vso hišo.

Ni pa nobenega dvoma, da noben terio (in ornito)morfni lik ni nastopal kot naključna domislica. Vsak ima za seboj večstičnoletno izročilo. Danes je verjetno le še zanimivost, ki se ohranja zavoljo ljudske konservativnosti, "iz izročila", ali pa celo kot folkloristična posebnost. Za poznavalca pa so te maske potrdilo kontinuitete starodavnih verovanj in obredij.

Antropomorfne maske sredozimskih obhodov naj bi se bile pojavile - po doslej povedanem - za teriomorfni. Sledile so spremembam in premikom v vladajočih demonologijah, ko si človek duše prednika - in predvsem nje - ni več predstavljal v živalski, ampak že v človeški podobi, kot (določen) človeški lik.

Številne primere "*starcev*" (z dolgimi belimi bradami in lasmi, navadno kot "bele" prikazni) sem že pred leti poskusil razložiti iz tega izhodišča.⁷⁶ Tako mislim, da je pojav "*starcev*" relativno dokaj poznega datuma.

⁷⁰ Gl. Niko Kuret, Košuta - cervula, v: Arheološki vestnik 29 (1978) 459-504.

⁷¹ O tem gl. zlasti M. P. Nilsson, Opuscula selecta, I. Lund 1951, 214 sl.

⁷² Gl. Andreas Alföldi, Der iranische Weltriess auf archäologischen Denkmälern, v: 4. Jahrbuch der Schweizerischen Gesellschaft für Urgeschichte. Basel 1940-50, 25 sl.

⁷³ Takšne obredne igre (drómena), ki so vsako leto prikazovale in s tem obnavljale bajko o začetku sveta, so bile značilne za Babilonijo, gl. Niko Kuret, Prestopni dan in novoletni kralj, v: Slovenski almanah 1978, Ljubljana 1977, 38-42.

⁷⁴ Chevalier - Gheerbrant (kakor op. 64) 821-822.

⁷⁵ HDA VIII (1936-37) s.v. Storch (Schneeweis) 478 sl.

⁷⁶ Niko Kuret, Liki "starcev" med maskami Jugovzhodne in Srednje Evrope, v: Traditiones 10-12 (1984), 61-74.

V večini ohranjenih sredozimskih obhodov so "starci" (*dedi, dedice*) poleg teriomorfni likov danes njihov bistveni sestavni del, ki ohranja nepretrgani stik z arhaiko. Vzporedno in hkratno nastopanje (starejših) teriomorfni in (novejših) antropomorfni mask pa psihike arhaičnega človeka ni motilo in tako je ostalo skozi tisočletja.

Šele pozneje, ko so se sredozimska obredja začela sekularizirati, so se v obhode vrinile tuje, predvsem pustne (karnevalske) maske, ki s starimi obredji niso imele nobene zveze. Oboje maske so se pomešale in danes nastopajo kot enotna skupina. Izvira obhodov se danes nihče več ne spominja.

V najtesnejši zvezi s tradicionalnimi obredji so antropomorfne maske, ki še danes ohranjajo značilno ime *ded, dedica*, starac, (romun. moş). Kdo naj bi bil ta ded, ta starec, če ne rajni prednik? Zavoljo starosti ima sivo brado in lase in kot prebivalec "onega sveta" je bel, kakor je bela mrtvaška srajca.

30

Nastanek drugih antropomorfni likov v sredozimskih obhodih je malo raziskan. V posameznih etnijah so se razvile samostojne, tudi samosvoje, za te etnije značilne skupine, ki sem jih zgoraj že navedel. Takšna je npr. "družina" na Letonskem in v Bohinju, takšni so "berači" na Estonskem, takšne so številne, značilno poimenovane skupine v Španiji, na Portugalskem, v Švici, na Balkanu. Mnogim izmed njih se pridružujejo že omenjeni starci (*dedi, dedice, dziadi* ipd.).

Mnogi liki so dokaj pozno prešli v sredozimske obhode iz pustnih obhodov - v Rusiji strašila, vojaki, hudiči idr., na Letonskem cigani, židje, predstavniki raznih poklicev, svatje, v Bohinju harlekin-pwatóž. Očitni karnevalski liki so npr. na Irskem in v Angliji izrinili skoraj vse stare like. S krščanskimi obhodi kolednikov so se spojili npr. "korindjaši" v Vojvodini. Relikt nekdanjega maskiranja je v Baskiji fant, ki s počrnjenim obrazom spremlja božične kolednike.

Preoblačenje moških v ženske in obratno (androginiija) je v božičnem času priljubljeno na Švedskem (v pustnem času je razširjeno po vsej Evropi). Poročila o androginiji segajo sicer v Zahodni Evropi v zgodnji srednji vek, ko so jo cerkveni krogi strogo obsojali.⁷⁷

Kjer so na cerkveno pobudo o božiču (in novem letu) "koledniški" *obhodi duhovnikov*, pozneje laikov in mladine izrinili predkrščanske sredozimske (maskirane) obhode, je orendistične moči prekril (cerkveni) *blagoslov*. Le-ta z besedami in/ali simboličnimi kretnjami ali z obojim skupaj pokliče darove božje milosti na vernike. Blagoslov se uvršča med t.im. *zakramentale*, verske obrede (ali predmete), ki vernika posvečajo in mu prinašajo duhovne in telesne koristi. Postavila jih je Cerkev že v prvih stoletjih (zakramente je postavil Kristus sam!). Zakramental božičnega blagoslova domačije je torej obredna prošnja za *nadnaravno*, božjo pomoč, za srečo, zdravje, obilje,^{77a} kar naj bi prinašale tudi orendistične moči. Namen je isti, le izhodišče je drugačno: predkrščanski obhodi sproščajo *naravne* (orendistične) moči, krščanski obhodi pa posredujejo *nadnaravno*, božjo moč.

⁷⁷ Gl. Johann F i s c h e r, Masken und rituelle Androgynie in Salzburg im 17. und 18. Jahrhundert, v: Oesterreichische Zeitschrift für Volkskunde 20/69. Wien 1966, 1-36 in 126.

^{77a} Navaja Adolf F r a n z, Die kirchlichen Benediktionen des Mittelalters, I. Freiburg i. Br. 1909, 604-609. - Za primer obrazec pod št. 5: "Defende, quesumus, Domine, locum istum et habitantes eius a minimis usque ad maiores cum pecudibus ab igne, ab infirmitate, ab ira ventura et ab omnibus tribulationibus atque ab insidiis diaboli, ut tu sis habitator et custos istius loci."

Pri tem se spomnimo sklepnega dela naših kolednic, ki praviloma zmeraj vsebuje dobre želje domačim in domačiji. Koledniki se obračajo na Boga s prošnjo, naj jih usliši. Kadar obhoda ne vodi ali ne spremlja duhovnik, prevzemajo laiki (odrasli, pozneje mladina) njegovo funkcijo. Obhod s tem izgubi značaj zakramentala. Vprašanje, koliko so tedaj udeležene orendistične moči, puščam odprto.

5. Miklavževi obhodi

Tudi Miklavževi obhodi, ki jih še danes pozna velik del Evrope, so v - sicer posredni - zvezi s sredozimskimi obhodi. Le-te obhodnike je *intepretatio christiana* spremenila v hudobne duhove, v hudiče. Iz pedagoških nagibov so jih pobudniki Miklavževih obhodov od 10. stoletja dalje sprejeli med Miklavževo spremstvo.

Češčenje sv. Nikolaja⁷⁸ je vzcvetelo v Zahodni Evropi po prenosu njegovih relikvij v Bari l. 1087, poseben vzpon pa je doživelo v 12. stol. v Severni Franciji, kjer je samostan sv. Nikolaja v Angersu v Normandiji postal izhodišče šege svetnikovih obhodov.

Podlaga šegi so bile igre samostanskih dijakov (*Ludus episcopi puerorum, Festum stultorum* ali *fatuorum - Fête des fous, Jeu de l'âne*).⁷⁹ M. O. N i l s s o n⁸⁰ razbira v njih sestavine treh različnih kultur, ki so se v srednjem veku srečale v Evropi kot usedlina propadle antike: rimskih saturnalij, keltskega zoomorfnega maskiranja in orientalskega "kralja norcev". Legende o svetniku so pripomogle, da je postal zavetnik samostanskih dijakov in delilec darov pridnim učencem. Samostansko življenje je temu dogajanju iz prevzetih elementov spletlo okvir. Nastala je šega obhodov po samostanu, pozneje tudi zunaj njega. Pri tem je kak klerik ali odrasel laik prevzel vlogo svetega škofa (*episcopus Nicholatensis*). Stroga samostanska vzgoja, ki gojencem ni prizanašala s šibo, je poskrbela za kaznovanje lenuhov. Za to vlogo se je našla posrečena rešitev. Na pomoč je prišlo izročilo o "divjem lovu", ki v njem - po "krščanski" razlagi - hudiči gonijo duše pogubljenih (in duše iz vic) ter nad njimi izvajajo božjo kazen. Obhodu sv. Nikolaja se je tako pridružil najprej eden, sledila pa je lahko truma strašljivo maskiranih obhodnikov, dedičev starega "divjega lova", peklenščkov. Oni naj bi strahovali nemarneže in neubogljivce. Cerkev je s tem del starih grozljivih obhodov usmerila drugam in jih tako ukrotila. Peklenščki so se znanprej v neki meri odpovedali svoji gospodovalni vlogi in se podredili sv. Nikolaju in njegovemu poslanstvu.

Tako so dobili tudi obhodi sv. Nikolaja svoje mesto v sredozimskem času velikega dela Evrope. Tudi oni so sprejeli izročilo "divjega lova", čeprav že povsem pokristjanjeno in vsebinsko spremenjeno.

Vendar se vsi hrupni obhodniki, nasledniki starega "divjega lova", niso povsod pridružili sv. Nikolaju. Skozi stoletja so se ohranili sami po mnogih evropskih deželah. Svoje nastope so pač pomaknili na dan pred njegovim godom in si celo ime sposodili od njega. Hodijo in razgrajajo pa po svoje in sami.

⁷⁸ Meissen (kakor op. 11) passim.

⁷⁹ O tej in o naslednji igri gl. E. K. Chambers, *The Medieval Stage*, 2. Oxford 1908, 298-306 (Winter Prohibitions). - Meuli (kakor op. 8) 143 sl. - K temu še: Karl Young, *The Drama of the Medieval Church*, 1-2. Oxford 1951, in sicer: 1, 104-105 in 110 (Igra norcev), ter 2: 169-170 (Oslovska igra).

⁸⁰ Nilsson (kakor op. 71) passim.

Na Frizijskih otokih⁸¹ prireja odrasla mladina bučne obhode našemljenih strašil, ki jim pravijo *Sunderklazen* ali *Sinterklazen*. Pridružijo se jim različne (karnevalske) šeme: dimnikar, brivec, sirar, medved idr.

Podobne obhode poznata Holandska (Amsterdam) in Belgija (Bruges), pravijo jim *Klazen*.

Nadaljujejo se v Nemčijo (*Klause, Bullerklause, Pelznickel*) in v Avstrijo (*Niklo, Niglo*).

V Švici so znani *Iffelerji* z velikimi razsvetljenimi škofovskimi mitrami na glavi (od lat. *infula*, škofovsko pokrivalo). Prevzeli so torej celo svetnikovo insignijo.

Na Slovenskem ni nič drugače.⁸² V Ziljski dolini se fantje pred Miklavževim napravijo v kožuhe, si nadenejo strašilna naličja in z verigami razsajajo po vaseh. Pravijo jim *miklavži* (*mkwávžə*). Tudi po vaseh Spodnjega Roža se v nočeh pred Miklavževim podijo tropi pošastno našemljenih strašil. Podobno v Podjuni, na kranjski strani pa - osamljeno - po Poljanski dolini. Srečamo jih spet v Porabju, kjer jim pravijo *miklóši*.

Pri vseh teh pohodih o svetniku Nikolaju samem ni sledu.

Obhodi sv. Nikolaja so danes razširjeni⁸³ v severovzhodni Franciji, po vsej Belgiji (valonski in flamski), na Holandskem, v Kataloniji, v Švici (samo v Juri), v Zahodni Nemčiji in vsej Srednji Evropi (Avstrija, Slovaška, Češka, Poljska, Slovenija; hrvaško podeželje jih še ne pozna). Neznani so v Angliji in na Škotskem, v Italiji, na Portugalskem in v Španiji. V delu Nemčije so po reformaciji uvedli "Jezuščka" (*Christkind*) ali pa svetnika nadomešča njegov spremljevalec, peklenšček, ki pa je privzel svetnikovo ime (*Bullerklas, Pelznickel*).⁸⁴

Kjer se je razširil in ohranil obhod sv. Nikolaja, ima neke stalne oblike. V njem so predvsem trije liki: svetnik sam v škofovski opravi (mitra, plašč, škofovska palica), angel (z darovi) in peklenšček. Tej trojici so se ponekod docela svojevoljno in kot krajevna posebnost pridružili drugi liki: najprej nekaj več peklenščkov, z njimi pa šeme, ki s svetnikom in njegovim poslanstvom nimajo nobene zveze. Omenjeno bodi, da je svetnik ponekod prihajal na (belem) konju,⁸⁵ posebno na Holandskem in v Severni Nemčiji, tudi na Švedskem, v Zgornji Šleziji in celo pri nas.

Obhode sv. Nikolaja (Miklavža) na Slovenskem sem svoj čas podrobno raziskal in jih obširno opisal v svojih knjigah *Maske slovenskih pokrajin* in *Praznično leto Slovencev II*.⁸⁶ Naj samo povzamem, da se obhodi sv. Miklavža niso zgodaj in hkrati uveljavljali po vseh slovenskih pokrajinah in jih nekatere do nedavnega sploh niso sprejele.

Danes so Miklavževi obhodi znani povsod po Slovenskem. Prednjači alpski svet, sledita mu Osrednja Slovenija in panonsko območje. Malo primerov ima Primorska, še manj Bela Krajina. Vrhu tega so obhodi ponekod prenehali že pred l. 1941, še več so jih zatrli po l. 1945.

Najpogostejši je nastop sv. Miklavža z angelom in enim (ali več) "parkeljni" (iz nem. Bartl). Sestava spremstva je ponekod, zlasti na Koroškem, znatno povečana, pridružili so se mu številni (tudi karnevalski) liki, ki s sv. Nikolajem nimajo nič skupnega.

⁸¹ Meissen (kakor op. 11) 450 sl.

⁸² Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev*, 2. Ljubljana 21989, 224.

⁸³ Van Gennep (kakor op. 30) 2893-2984.

⁸⁴ Liungman (kakor op. 2) 676.

⁸⁵ Meissen (kakor op. 11) 442.

⁸⁶ Gl. Kuret (kakor op. 7) 145-162, in isti (kakor op. 82) 220-243.

Če naj verjamemo Jos. Š u m a n u, je⁸⁷ prihajal Miklavž ponekod na konju (avtor, žal, ne navaja ne kraja ne časa). Nezanesejiv se mi zdi podatek v graškem F e r k o v e m arhivu iz konca 19. ali začetka 20. stoletja, ki pravi, da je Miklavž na belcu prihajal v Ljubljano.⁸⁸ Verodostojno je poročilo Jožeta V r š n i k a iz l. 1971, ki govori o Miklavžu na konju v Logarski dolini.⁸⁹ O Miklavžu na belcu v Trstu l. 1490 (!) poroča Paolo S a n t o n i n o,⁹⁰ vendar je podatek ostal osamljen. Peklenščki, "parkeljni", ki spremljajo našega Miklavža, so po zunanosti in vedenju takšni kakor drugod po Evropi.⁹¹

Hrupnosti starodavnih sredozimskih obhodov se niso otrsli peklenščki Miklavževih obhodov zlasti ponekod v Srednji Evropi, predvsem v njenem bajuvarskem delu. Prizor s svetim škofom in njegovim spremljevalcem, angelom, ostaja sicer osrednji del, toda početje njegovih drugih spremljevalcev ("krampusov") v drugem delu obiska priča, da so nasledniki "divjega lova".⁹² Ne samo, da renčijo in razsajajo z verigami, napadalno se lotevajo izzivalnih fantičkov, predvsem pa lovijo domača dekleta. Tako se dogaja na sosednjem nemškem Štajerskem pa naprej na Salzburškem in Tirolskem. Tod se nabere včasih do štirideset "krampusov", ki se - ne meneč se za Miklavža - podijo po vasi (*Krampuslaufen*). Na Južnem Tirolskem sv. Nikolaj (*Santaklos, Sunnaklas*) kar izgine v množici nekih strašil. Ponekod (na Zgornjem Štajerskem, na Tirolskem in Salzburškem) so znane in priljubljene ljudske igre o sv. Nikolaju, ki jih domačini igrajo po gostilniških izbah.⁹³

Obhodi sv. Nikolaja segajo naprej na Češko.⁹⁴ Tu je svetnikovo spremstvo spet izredno številno. Včasih sv. Mikuláš ni samo eden, ampak sta kar dva, eden jaha na belcu, drugi na ekvidni maski koze. Ko bi v nekaterih čeških obhodih sv. Mikuláša ne bilo njega samega, bi sprevod ne bil nič drugačen od pustnega. (Najstarejše poročilo o Mikuláševem sprevodu na Češkem je iz l. 1761.)

Na Poljskem⁹⁵ hodi sv. Mikulasz z angelom in peklenščkom. Posebno priljubljen je pri šlezijjskih goralih. Tod poznajo "črne" in "bele" *mikulasze*. Črni so skupina mask, ki predstavljajo cigane, dimnikarja, berače, peklenščke idr., beli pa obdajajo sv. Mikulasza

⁸⁷ Josip Š u m a n, Die Slowenen. Wien u. Teschen 1891 (= Die Völker Oesterreich-Ungarns 10/1).

⁸⁸ Niko K u r e t, Slovensko narodopisno gradivo v zamejskih zbirkah, v: Slovenski etnograf 30 (1979) 53, t. 12.

⁸⁹ Gl. Jože V r š n i k, Stari Plesnik, v: Planinski vestnik 71 (1971) 19.

⁹⁰ G. V a l e, Itinerario di Paolo Santonino in Carintia, Stiria e Carniola. Città del Vaticano 1943, 81, op. 3. Na navedeno mesto je opozoril Gaetano P e r u s i n i, Mascherate rituali in Friuli, v: Alpes Orientales 4 (Firenze 1966) 102-103.

⁹¹ O miklavževanju na Slovenskem imamo prvo poročilo - in sicer v nemščini: J. B u c h e n h a i n (= Jože Babnik), Das Nikolai-Fest in Krain, v: Carniola 2, Laibach 1839. Prvi opis kmečkega miklavževanja pri nas je objavil J. T o m š i č, Na sv. Miklavža večer na kmetih, v: Šolski prijatelj 1, Celovec 1852, 404-405. O prvem nastopu sv. Miklavža v mestnem okolju (v Novem mestu) poročal I. N a v r a t i l, Slovenske narodne vraže in prazne vere, v: LMS 1885, 154.

⁹² Slikovito jih opisuje Leopold K r e t z e n b a c h e r, Lebendiges Volksschauspiel in Steiermark. Wien 1951 (St. Nikolaus und die Rauhen, 187 sl.).

⁹³ O njih razpravlja Hans S c h u h l a d e n, Die Nikolausspiele des Alpenraumes. Ein Beitrag zur Volksschauspielforschung. Innsbruck 1984 (= Schlernschriften 271). - Prim. tudi Y o u n g (kakor op. 79) 2, 307-360 (The Miracle Plays of Saint Nicholas).

⁹⁴ Izčrpen opis je objavil Č. Z í b r t (kakor op. 33) 459-471. Gl. še R. J e ř á b e k (prav tam) in J. T o m e š (prav tam).

⁹⁵ R e i n f u s s (kakor op. 35) 134-141.

(predvsem angeli). Le-ti smejo v hišo, črni pa ostajajo zunaj, uganjajo norčije in razsajajo.

Slovanski pravoslavni vzhod časti sv. Nikolaja, ne pozna pa njegovih obhodov, saj ni razvil izročila samostanskih šol, značilnega za srednji vek evropskega Zahoda.

6. Maskirana Sredozimka

Ime Sredozimka se v znanosti uporablja za ženskega demona, ki po ljudskih predstavah z različnimi imeni nastopa v sredozimskem času, je znan po vsej Evraziji in ga ponekod mimično predstavljajo kot maskiran lik.

Slovenecem je Sredozimka znana kot *Pehtra (baba)*, *Pehtrna (baba)*, *Pjerhta*, *Perhta*, *Perta*, *Pirta*, a tudi kot *Torka* in kot *Lucija*.⁹⁶

34

Naša Sredozimka ima sorodnike na nemškem jezikovnem ozemlju, predvsem na Salzburškem in Bavarskem, sega pa tudi k Čehom in Moravanom.⁹⁷

Na vseh teh območjih nastopa Sredozimka še danes kot maskiran lik.⁹⁸

Drugod v Evropi (in Aziji) je Sredozimka znana le še v pripovednem izročilu. Pred več kot 50 leti je Šved Waldemar L i u n g m a n poiskal Sredozimke na prostranem ozemlju od Bližnjega Vzhoda do Atlantika.⁹⁹ Niso mu pa bile znane raziskave ruskih etnologov, predvsem M. S. A n d r e e v a iz dvajsetih let našega stoletja,¹⁰⁰ ki so segle do Osrednje Azije. Z njimi nas je l. 1953 seznanil avstrijski etnolog Robert B l e i c h s t e i n e r.¹⁰¹ V zadnjem času so se tako zbranim podatkom pridružili izsledki madžarskih etnologov, ki odkrivajo izročilo o Sredozimki med svojimi rojaki Ugri na območju Kavkaza in celo v daljni Sibiriji.¹⁰²

O slovenski Sredozimki sem pregledno poročal l. 1967,¹⁰³ obširne opise sem uvrstil v svoje "Praznično leto Slovencev" l. 1970 oz. l. 1989.¹⁰⁴ Sredozimka se je ohranila kot maskiran lik v matični Sloveniji le še Pod Korenom v Zgornji Savski dolini (kot Pehtra

⁹⁶ Predstavil sem jo v predavanju na slovenjegraškem sestanku *Alpes Orientales 1967* (*Die Mittwinterfrau der Slowenen*, v: *Alpes Orientales V*. Ljubljana 1969, 209-239).

⁹⁷ Onjih je izčrpno pisal Richard W o l f r a m v spremni študiji k zemljevidu v avstrijskem narodopisnem atlasu (*Percht und Perchtengestalten*. Wien 1979, 1-122 ad *Oesterreichischer Volkskundeatlas 6. Lieferung, 2. Teil*, Bl. 112-114). Upošteval je tudi slovensko gradivo po mojem prispevku, gl. op. 96.

⁹⁸ Drugod je ohranjen spomin nanjo le v pripovednem izročilu - med Nemci kot *Holle* ali *Holda*, med Francozi kot *Tante Arie*, med Italijani kot *Befana* itd. Tudi slovenska *Torka* je znana le iz pripovedk.

⁹⁹ Gl. op. 2, 569-704.

¹⁰⁰ M. S. A n d r e e v, Po etnografii tadžikov. Nekotarie svedenija. (Iz zbornika *Tadžikistan*, izdannogo Obščestvom dlja naučenija *Tadžikistana* i sopedeljnih stran, naseljenih irancami, 151-177). Taškent 1925. - I s t i, Iz kratkogo otčeta po etnografičeskoj ekspedicii pod rukovodstvom M. S. Andreeva v *Tadžikistanu* v 1925 g., I. (Izdanie Obščestva dlja izučenija *Tadžikistana* i sopedeljnih stran, naseljenih irancami.) Taškent 1927. - I s t i, Po etnologii Afganistan. Dolina Pandžmir. (Materiali iz poezdki v Afganistan v 1926 g.) Taškent 1927. - *Tadžikistan*. Sbornik statej ... pod redakcii N. L. K o r ž e n o v s k o g o. Taškent 1928, 151 sl.

¹⁰¹ Robert B l e i c h s t e i n e r, *Perchtengestalten in Mittelasien*, v: *Archiv für Völkerkunde* 8. Wien 1953, 58-75. - Njegove informacije so ostale skoraj brez odmeva.

¹⁰² Gl. članek v *Magyar Néprajzi Lexikon*, Budapest 1982, 512 - še prej pa razpravo *Sándorja S o l y m o s z y j a*, *A vasorrú bába és mitikus rokonai* (*Vasorrú baba* in njeni mitični sorodniki) iz 1927, ponatisnjeni v zborniku *razprav istega avtorja pod istim naslovom* (Budapest 1991). Za posredovanje informacij sem hvaležen ge. dr. Mariji K i s s (*Magyar Tudományos Akadémia*, Budapest).

¹⁰³ Gl. op. 96.

¹⁰⁴ Gl. op. 82, prva izdaja 1970, IV. 267-280 in druga izdaja 1989, II. 461-648.

baba), nastopa pa še danes med koroškimi Slovenci v Podjuni, Rožu in Zilji (kot Pehtra baba, Pehtrna baba, Pjerhta, Perhta) zvečer pred praznikom sv. treh kraljev (5. januarja), na "pernahti". Plod svojevrstne metamorfoze Sredozimke so maske, ki tudi danes še hodijo na Vzhodnem Štajerskem in v Prekmurju in so do nedavnega hodile tudi v Porabju pod imenom Lucija (Licija, "po Liciji hoditi") zvečer pred godom sv. Lucije (12. decembra). Po prvi svetovni vojski so nehale hoditi Pirte (Pêrte) v Zgornji Soški dolini, Pehtre pa v Zgornji Savski dolini od Kranjske gore do Jesenic.

Kot Pehtra baba hodi danes Pod Korenom fant v beli preobleki s počrnjenim obrazom in palico v roki. Najprej podi otroke po vasi, potem ga otroci z oglušujočim truščem zvoncev naženejo iz vasi. Temu pravijo "Pehtro babo jagati" (nem. *jagen*, poditi).

Šega sega naprej v Kanalsko dolino, kjer se fantje in mošje z zvonci podijo po vasi. Poznali so jo tudi v Ziljski dolini, kjer so fantiči na podoben način "zver gonili" ali "volka podili".

Na skrajnem koncu slovenskega etničnega ozemlja, na Brdu v Ziljski dolini, je *Perhta* hodila po hišah do prve svetovne vojne. Bila je črno napravljeno strašilo s tesarsko sekuro in burklami v rokah. Še danes pa hodijo v *Pjerhte* napravljene fantje po Spodnji Ziljski dolini. Oblečeni so v narobe obrnjen kožuh, prepasani z verigo, ki na njej vise zvonci. Grozljiva "larfa" jim zakriva obraz. Z zbirališča zunaj vasi prihrumijo v vas in se oglašajo po domovih. Strašijo predvsem ženske in otroke, skušajo jih mazati s sajami. Pred odhodom se v veži prelevijo v božične kolednike.

Grozljivo je napravljena *Pehtra baba* okoli Št. Lenarta pri sedmih studencih. Tudi ona se z bučnim spremstvom oglašajo po hišah, na koncu pa vošči srečno novo leto.

Ziljska *Perhta* je svojčas samo odprla duri in "uspela" v izbo sadja, orehov in drugih dobrot. Isto počne *Pehta* okoli Št. Štefana.

V beljaški okolici podijo fantje z zvonci - kakor Pod Korenom - *Pehtro babo* po vasi.

Lov za *Pjerhto* se nadaljuje po Rožu. Na meji med Ziljo in Rožem že "*Pjerhto jahajo (jagajo)*". Tu je nosila svoje dni grozljivo larfo z dvema paroma kozjih rogov. Danes si povezne pokvečen širokokrajni klobuk na glavo in si podenjatlači slame. Oblečena je v starinsko žensko obleko. Fantiči jo v mraku čakajo na koncu vasi in jo, ko se pokaže, z vpitjem zasledujejo, dokler ne izgine. Podobno se godi *Pehti* okoli Bekštanja.

V Rožu in Podjuni se v *Pehtro babo* napravi starejša ženska. Tod je ne podijo po vasi, ampak pride sama v hišo, oblečena v starinsko črno obleko. Otroke sicer straši, nazadnje pa jih obdari s krlji (kloci) in orehi. Svojčas je nosila larfo, danes si obraz namaže s sajami ali si ga zakrije s črno "hadro".

Posebnost je *Pehtrna* v Selah in na Obirskem. Ni namreč črna, grozljiva, marveč "bela", prijazna. Ob vstopu v izbo razsuje po tleh orehov, klocev in sladkorčkov, nato pa opravi poseben obred: s sekuro simbolično razreže ("razseka") božične hlebe, nato pri vratih vse domače s sekuro blagoslovi in odide.

Bele in ljudomile so bile tudi bovške *Pirte (Pêrte)*, ki so tako ohranjale podobo prvotne, lepe Sredozimke. Niso se sicer mogle odtegniti vplivu poznejšega krščanskega okolja, saj so se pridružile trikraljevskim kolednikom (Log). V najčistejši obliki (tri belo oblečena dekleta) so se ohranile do zadnjega v nekaterih vaseh pod Mangrtom. "Bele" Sredozimke niso samo naša, ampak tudi alpska posebnost.

Na vmesnih območjih je Sredozimka strašilo, ki jo podijo ("jahajo" = jagajo) po vasi, so pa tudi območja, kjer so v navadi hrupni obhodi brez Sredozimke, in tudi taka,

kjer kot odurna prikazen sama hodi po vasi in pride v hišo. Izročilo pozna izrazito strašilne obiske. Nikjer pa ne odide brez darov otrokom. V Sredozimko se je v Zilji svojčas napravil fant ali mož, danes jo predstavljajo starejši šolarji. V Bistrici in Zahomcu je Sredozimka mlajši fant, njegovo spremstvo se nazadnje spremeni v božične ali novoletne kolednike. V Rožu in Podjuni je Sredozimka navadno (starejša) ženska.

Koroška Sredozimka je opustila vse svoje nekdanje funkcije: predic ni več, zato nima koga nadzirati, po požeruhih ne vprašuje, zato z gastrotomijo ne grozi nikomur. Samo sekira tesarica spominja na njeno vodilno vlogo v nekdanji divji jagi. V Selah in na Obirskem je njena obrednost že povsem krščanska.

Sredozimka se pač nikjer ni mogla izogniti spremembam, ki jih je preživljala družba skozi tisočletja, zato se je spreminjala tudi sama. Spreminjale, odpadale so njene funkcije, izgublja se celo spomin nanje. Danes je le še šega brez vsebine.

36

"Panonska" različica Sredozimke je spremenila ime in termin. Njeno prvotno (neznano) ime je izginilo pod imenom svetnice *Lucije*, obhodi pa potekajo zvečer pred njenim koledarskim godom, 12. decembra.¹⁰⁵ Tako po vzhodnem delu Slovenskih goric in v Prekmurju še danes "*po Liciji hodijo*". V Slovenskem Porabju so šego opustili. Svojčas so se v Lucije napravljala dekleta - dva ali tri -, oblekle so belo obleko, si nataknile belo masko ("*laflo*"). S seboj so nosile apnen belež s čopičem in skušale ljudi olisati. V Slovenskih goricah in v Prekmurju sta se v prejšnjih časih napravila dva moška ali dve ženski v "Liciji", ena je bila "črna", druga "bela". Le-ta je bila strežnica prve, ki je bila prava Licija. Licija je nosila v eni roki krožnik in na njem dvoje svinjskih oces in vilice, v drugi roki pa burkle. Strežnica je imela v eni roki zvonček, v drugi košarico z darovi za otroke. V Prekmurju so ju ponekod spremljali parkeljni. Licijina naloga je podobna Miklavževi: prihaja v hišo, kjer so otroci in od njih zahteva, naj molijo. Upornežem zagrozi z vilicami in burklami. Nazadnje pa strežnica vse obdari. Danes "črne" Licije ni več. Danes hodita dve prikazni po vasi, ena je Licija, druga je njena "sprevodnica". Obe sta belo oblečeni, obraz jima zakriva tančica ali pa si ga oprasha z moko. Nekateri si ga rajši namažejo s sajami. Slejkoprej nosita krožnik s svinjskima očesoma, vilicami in nožem pa zvonček in burkle. Po raznih krajih se šega tudi spreminja. Ponekod hodijo tri Licije, dve od njih sta strežnici.¹⁰⁶

Usoda Sredozimke je pri nas sicer podobna usodi, ki jo doživlja drugod, o čemer bom govoril v nadaljevanju. Značilno pa je, da je med Slovenci ohranila še precejšnjo mero arhaičnosti, ki jo je ponekod čisto izgubila. Pozornost vzbuja predvsem "bela" Sredozimka, ki je drugje ni več,^{106a} pa tudi njen različni nastop: ponekod jo podijo po vasi, drugod prihaja sama v hišo. Časovne spremembe so ji odvzele eno glavnih prvotnih funkcij: nadzor nad predicami.

Gastrotomije ni več. Nekdanja okrutnost se je pri Lucijah zreducirala na grožnjo

¹⁰⁵ Kakor op. 104: 11970, IV. 47-48 in 21989, II. 246-248.

¹⁰⁶ Poizvedbe zadnjih let so zajele 95 krajev in pravijo, da so Licije ohranjene še v 34 krajih, izginile so v 60. a se jih domačini še spominjajo. Gl. Niko Kuret, Naše panonske Licije, v: Razprave II/14 SAZU. Ljubljana 1991, 165-183.

^{106a} Mislím, da je "svetla" Sredozimka prvotna, ko je bila še *numen*. Slovenci smo jo poznali kot "Zlato babo" (gl. H i c i n g e r, Novice 16, 1858, 269). Jakob G r i m m je opozoril na pomen nemškega imena *Frau Berchte*, ki ga izvaja iz stvn. *perahta* "die leuchtende, glänzende" (sijoča, svetla), kar se semantično ujema z "Zlato" babo (gl. Jakob G r i m m, Deutsche Mythologie, I. repr. Basel 1953, 226). Numen se je pozneje *demoniziral*.

očem. Vse naše Sredozimke, tako Pehltre kakor Lucije, pa nosijo darove (za otroke).^{106b}

Drugačne so obhodne Sredozimke v naši bližnji in bolj oddaljeni sosesčini.

V sosednji Avstriji¹⁰⁷ so *Perchtln* v dolini Aniže (Ennstal) kaj skromne. V večernem času prideta v hišo dve dekleti v belih oblekah, z razpuščenimi lasmi čez obraz, molče pospravljata po hiši, čeprav je že pospravljena, in molče odideta. Podobno hodijo okoli Ausseeja *Perigl*n. Na sosednjem Salzburškem (Rauris) hodi "kljunata" Perhta (*Schnabelpercht*) z naramnim košem, velikimi škarjami ali metlo od hiše do hiše in stika za smetmi. Drugod poznajo Perchto na hoduljah (*Stelzenpercht*).

Pozornost vzbujajo pohodi *Perchtov*¹⁰⁸ v salzburški pokrajini Pongau, ki jih prirejajo vsako leto izmenoma v Badgasteinu, Bischofshofnu, St. Johannu im Pongau in Altenmarktu. Prireditev je danes zgolj folkloristični spektakel, namenjen tujcem in zabava za domačine. Demonskega ni na njej nič več, ostala je samo paša za oči. Stari pohodi Perchtov so zamrli že v drugi polovici prejšnjega stoletja (zadnji je bil menda l. 1867). Obnovili so jih okoli l. 1900. Stari tek Perchtov je bil demonski in nevaren, divji in hrupen. Zbralo se je okoli 50 do 60 fantov (npr. okoli Schwarzacha-St. Veit), se našemilo s platnenimi naličji, potegnilo nase srajce iz hodničnega platna, se opasalo s širokimi jermeni z zvonci na njih. Jedro je bila skupina 12. fantov, ki so bili pravi Perchti. Pokrivala so imeli iz jazbečje kože, obraz je zakrivalo leseno naličje z dolgimi zobmi, rogovi, tudi kljuni. Oblečeni so bili v črne ovčje kožuhe, na pasu je bila pritrjena vrsta zvoncev. Taki so skakali, tekali od kmetije do kmetije. Če sta se srečali dve skupini iz različnih vasi, sta se stepli - kakor svojčas naši koranti ali bolgarski kukeri. Pogosto so katerega ubili. Ni imel pravice do krščanskega pogreba. Še dolgo so o kakem znamenju pripovedovali, da leži pod njim ubit Percht. Današnje "Perchtenlaufen" je ohranilo samo ime. Sodeluje pač 70 do 80 fantov in mož. Poleg različnih pustnih likov pa so glavnina Perchti. Med njimi so "grdi" (die schiachen Perchten) in "lepi" (die schönen Perchten). Nič niso našemljeni, postavljajo se samo s skrajno domiselnim in bogatim, s tudi težkim naglavnim okrasom (Kappe). Njegove oblike so različne: npr. trikotnik in kvadrat, postavljena in pritrjena drug nad drugim tudi poldrug meter visoko. Vse skupaj je okrašeno s cvetjem, koraldami, bleščicami, verižicami, trakovi, zrcalci, tehta pa do 40 kg in še čez. Moški s takim pokrivalom (tafelpera) potrebuje tujo pomoč, da si "kapo" nadene in obdrži na glavi. "Grdi" Perchti si okrasijo pokrivalo z mrtvimi podganami, mišmi in kačami. Posebna vrsta pokrival ima visoko koničasto obliko (*Turmpercht*).

Posebnost teh Perchtov je, da se vanje napravljajo *moški*. Zato se tod tako tudi imenujejo (*der Percht*).

Bavarska je imela svoje dni obilo Perchtinih obhodov. Hans M o s e r jih je za čas od

^{106b} Vinko M ö d e r n d o r f e r piše v III. delu svojih Verovanj, uver in običajev Slovencev (Celje 1948) 30, da hodijo "Licije" (!) tudi v Št. Vidu v Podjuni in navaja kot vir svoje zapiske. Piše pa tudi, da poznajo Lucijo še v Rožu, in se sklicuje na J. Š a š l a (- Fr. R a m o v š a) Narodno blago iz Roža (Arhiv za zgodovino in narodopisje, II. Maribor 1916-17). Prva navedba utegne biti pomota v zapiskih, druga pa je popolnoma brez podlage - Š a š e l o Luciji v Rožu sploh ne govori! Kako bi tudi mogel, saj Licije iz našega panonskega območja niso segle nikamor drugam!

¹⁰⁷ Dokaj laksno informira Paul K a u f m a n n, Brauchtum in Oesterreich. Feste, Sitten, Glaube. Wien-Hamburg 1982, 60 sl. Ko omenja obhode Pehter na Koroškem, ne pove, da potekajo med Slovenci!

¹⁰⁸ Gl. W o l f r a m (kakor op. 97) 65 sl. - Ime Percht se tod uporablja v moškem spolu, torej *der Percht*!

18. do 19. stoletja iz sodnih aktov dokumentiral blizu 2.000.¹⁰⁹ Pohodi pa so danes močno uplahnili, celo pripovedno izročilo o Perchti se ohranja le še na omejenem ozemlju (med Kufsteinom in Rosenheimom). Tudi opisov ni kaj prida znanih. Skopo poročilo Friedricha P a n z e r j a iz l. 1855¹¹⁰ ve povedati samo, da so okoli Werdenfelsa hodile po tri Perchte od hiše do hiše. Opis iz l. 1903 pozna pohode iz okolice Berchtesgadna. Tedaj je že nekaj otrok namesto poprejšnjih 30 do 40 fantov v dolgih belih srajcah, prepasanih s pasom z zvonci, hodilo od hiše do hiše. Eden izmed otrok je predstavljal "gospo Perchto", bil zakrit z veliko belo tančico in nosil naličje z dolgim nosom. Danes je število krajev, koder Perchte še nastopajo, zelo majhno.¹¹¹ Bad Reichenhall je ohranil Perchtine obhode v dveh svojih občinah. V eni nastopajo samo nad 15 let stari fantje, napravljeni v dolge bele srajce, prepasane s širokim jermenom, na njem je 3-5 zvoncev. Vodi jih "die Perschtfrau", zakrita je z belo kopreno in na glavi nosi mitri podobno pokrivalo. V drugi sme skupina šteti samo 12, vsaj 16 let starih fantov. Na glavi imajo čepico s cofom (Zipfelmütze), ki jo pred hišo potegnejo čez obraz, nosi jo tudi "die Perschtlfrau". Nekaj krajev južno od Rosenheima je imelo še v našem stoletju Perchtine obhode. Tod je "Peaschtl" strašila otroke. V zadnjem času se obhodi obnavljajo.

Sredozimko poznajo kot *Perechto*, *Šperechto* ipd. tudi Čehi in Moravani.¹¹² Že neki rokopis iz l. 1418 omenja Perchto, ki da ima "zlato glavo, kositrne oči, medeninasta ušesa, železen nos, srebrno brado in svinčen vrat".

Toda na južnem Češkem ima *Perechta* podobo *kobile* (klibne, podobno naši rusi ali košuti). Taka se sprehaja v božičnem času (in v pustnih dneh) z drugimi šemami vred po vaseh. Prava Sredozimka pa je *Šperechta* na severnem Češkem in na Moravskem. Tod nastopa kot strašilo v ženski podobi, ki grozi z gastrotomijo predicam, če v četrtek predejo, in otrokom, če nočejo moliti, posebno pa, če so si privoščili preveč božičnih dobrot. Rekel bi, da je Urban J a r n i k, ki je imel dobre zveze s Češko, to funkcijo češke Sredozimke svojevoljno prenesel na koroško Pehtro babo, ki da - kakor njena češka vrstnica z vretenom ali nožem - "bucne vampič z vilami, tih k so zlo nasiteni". Češka Sredozimka nastopa v mnogih različicah. Prihajala je ena sama, prihajali sta dve, bilo pa jih je tudi pet do šest. V *Perechto* so se napravljali *moški ali ženske*. Njena naloga je bila, kakor že omenjeno, predvsem ta, da bi strahovala otroke, ki pri jedi ne poznajo mere. Le izjemno jih obdaruje z orehi, jabolki, sladkarijami, posebno, če znajo lepo moliti. Požrešnežem grozi, da jim bo razparala trebuh in vanj nabasala grahovine, slame ali pa nasula plev. Ponekod je pazila, da so se ljudje držali "svetega posta". Prestopnike bi, tako so pravili, celo skuhala. Če sta bili *Perechti* dve, je bila ena "bela", druga "črna". Bela si je oblekla žensko spodnje krilo in moško srajco. Obraz si je pobelila z moko, ki si jo je puhnila vanj, ali pa si je nataknila nanj naličje, ki je bilo vselej strašljivo: dolgi zobje, izbuljene oči, celo iztegljiv dolg rdeč jezik. Črna je bila podobno napravljena, obraz si je počrnila z ogljem ali s sajami ali pa si

¹⁰⁹ Gl. Hans M o s e r, Neue archivalische Belege zur Geschichte des Perchtenlaufens, v: Bayer. Hefte für Volkskunde 12, München 1940, 62-65. - K temu: Hans S c h u h l a d e n, Zur Geschichte von Perchtenbräuchen im Berchtesgadener Land, in Tirol und Salzburg vom 16. bis zum 19. Jahrhundert, v: Bayer. Jahrbuch für Volkskunde. München 1983-84, 1-29.

¹¹⁰ Friedrich P a n z e r, Bayerische Sagen und Bräuche. Beitrag zur deutschen Mythologie, II. München 1855, 115-119.

¹¹¹ Gl. Hans S c h u h l a d e n, Bayerische Perchtenbräuche im 20. Jahrhundert, v: Bayer. Jahrbuch für Volkskunde. München 1955, 1-23.

¹¹² Gl. Z i b r t (kakor op. 33), 87-107.

je nataknila nanj grozljivo naličje. Če so bile Perechte tri, je bila ena bela, druga črna, tretja pa rdeča. Če jih je bilo več, so bile različno napravljene. Tudi narobe obrnjen kožuh so potegnile nase ali pa so se kratko in malo ognile z belo rjuho. V rokah so nosile zvonček, (lesen) nož, šop grahovine ali slame, tudi škafek, palico, metlo, različno po različnih krajih.

Na Češkem dozdej ni znano izročilo mitične Sredozimke. Obhode Peruchte, Šperuchte idr. so prevzeli iz nemške soseščine ali nekdanjih nemških jezikovnih otokov. Mojo pozornost je vzbudila češka otroška igra s *Hřimbabo* ("hra na Hřimbabu"), v kateri igra protagonist(ka) vlogo zeliščarice.¹¹³ Ustavil sem se najprej ob imenu: Hřimbaba je vendar *Baba Gromovnica* (*hřin*, grom), ki jo kot *Guldur Momo*, "Mamo Gromovnico", poznajo npr. Tadžiki. Znano je tudi, da je propadanje izročila spremenilo Sredozimko v staro zeliščarico (tudi v čarovnico, prim. Pehtro babo v Mežakli!). Danes je med Čehi hřimbaba ime zdravilnega zelišča (belega vratiča, *Tanacetum*), ki se uporablja menda pri ženskih boleznih. Te dozdej še nejasne zveze mi vzbujajo slutnjo, da so nekoč tudi Čehi imeli svojo mitično Sredozimko, Gromovnico, Hřimbabo, ki pa je povsem utonila v pozabo. M á c h a l Hřimbabe ne pozna, tudi današnja češka mitologija je ne omenja. Na vrsti bi bili češki mitologi, da povedo svoje mnenje.

Druge evropske Sredozimke (npr. nemška *Frau Holle* ali *Holda*, francoska *Tante Arie*) kot mimični obhodni liki niso znane. Imam osamljen podatek, da so v Rusiji poznali obhode *Bane Jage*. Ruske kmetice so se menda v času med božičem in novim letom napravljale v Babo Jago.¹¹⁵ Vsaka je hotela biti čim grša. Podrobnosti, žal, ne morem ugotoviti.

Izročilo alpske Sredozimke se razkrajja. Demonska prikazen doživlja neizbežno sekularizacijo. Stara obrednost je zamrla ali pa zamira in privzema nove (krščanske) sestavine. Predpostavljam, da je mimični lik Sredozimke spočetka "igrala" ženska. To pravilo je povsem omajano. V mnogih primerih jo namreč predstavlja(jo) moški. Izročilo je tudi že tolikanj oslabeledo, da so njeno vlogo mnogokje prevzeli otroci, šolarji, do 15-letni fantiči. Namesto ene Sredozimke nastopajo tu in tam dve, tudi tri. Le redkokje se je ohranila demoničnost Sredozimkega nastopa. Njene prvotne funkcije so iz zavesti izginile, ohranja se samo še zunanji videz, saj so jim spremenjene družbene in gospodarske razmere spodmaknile tla. Njeni nastopi, koder so še ohranjeni, so krajevne navade in živijo zavoljo konservativnosti okolja. Njihov smisel in namen nista problematična. V alpski Sredozimki prevladuje negativni, "temni" značaj. Njeno vedenje je večinoma strašljivo. Temu ustreza zunanjščina, zlasti grozljive maske. Le malokje je ohranjena prvotna pozitivna, "svetla" podoba Sredozimke v značaju in zunanjščini. V Avstriji je mimična Sredozimka ženska ali moški, na Bavarskem jo predstavljajo danes večinoma fantje-najstniki, moški ali ženska je na Češkem in Moravskem. V Avstriji so nastopi demonskega značaja že zelo redki (Sredozimka pregleduje snago v hiši). Grožnja z gastrotomijo izginja na Češkem in Moravskem že zato, ker preje skoraj ni več, ostaja pa Sredozimka kot strah za otroke.

¹¹³ Gl. S. P. O r l o v, *Hry a písň děti slovanských*. Praha 1928, 278-280. - Sicer pa je (*hřimbaba* rastlinsko ime, znano v ljudskem zdravilstvu. - Po prijaznem sporočilu prof. dr. Richarda J e ř á b e k a (Brno) piše V. M a c h e k, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha 1957, 435, samo, da je beseda řimbaba (staročeško hřimbaba), nejasno. - *Slovník spisovného jazyka českého*, II. Praha 1989, 105 navaja kot pomen besede hřimbaba 1. zdravilno vrsto ivanjščice, beli vratič, 2. zdravega krepkega človeka, navadno otroka.

¹¹⁴ Npr. Zdeněk V a ň a, *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha 1990.

¹¹⁵ Podatek je osamljen, navaja ga A. M. A f a n a s s i e w, *Russische Volksmärchen*. Deutsch von Anna Meyer. Wien 1906, 68.

Pozornost vzbujajo slejkoprej veliki sprevodi Sredozimk v Avstriji (Pongau), vendar o kaki demoničnosti ali skrivnostnosti tam ni več sledu. Nastopajo samo moški v navadni praznični noši, a z bogato okrašenim naglavnim okrasom. Vež s pristnim izročilom je pretrgana, ostaja zgolj paša za oči, folklorizem. Na Bavarskem so obhodi Sredozimk močno ponehali. Danes jih obnavljajo, a spet le iz folklorističnih nagibov.

Sredozimka *Lucija* je doma v dinarskem, panonskem in predalpskem svetu. Njeno mitično izročilo je poniknilo, poznamo jo le kot mimični lik, ki nastopa v obhodu zvečer 12. decembra, pred cerkvenim godom sv. Lucije.

V Hrvaškem Primorju, kjer je bila, je sicer ni več,¹¹⁶ zato pa jo srečujemo severno od Velebita, v Liki, pa naprej v Medjimurju in Slavoniji.¹¹⁷ Povsod nastopa kot strašilo.

40

Fant si pripravi izvotleno bučo, postavi vanjo gorečo svečo, se ogrne z rjuho in si jo potegne čez glavo, nanjo pa si posadi bučo. Tak hodi po vasi od hiše do hiše, posebno tja, kjer so otroci in dekleta. Postavi se pred hišo pod okno in jih z razsvetljeno bučo skuša prestrašiti. Matere namreč že nekaj dni prej grozijo porednim otrokom z Lucijo. Tu in tam v Slavoniji nosi Lucija otrokom tudi darove. Na Lucijino je še danes preja prepovedana. Še en spomin na Lucijo živi v Slavoniji: otroci nosijo po hišah krožnik z dvema volovskima očesoma, češ da bodo zato ženske "laglje živele."

V rjuho ogrnjeni fantje z razsvetljeno bučo na glavi hodijo tudi po Medjimurju. Bučo nataknejo tudi na drog in kakor v Slavoniji nosijo volovske oči po hišah.

Na avstrijskem¹¹⁸ ozemlju je Lucija znana v delu vzhodnega nemškega Štajerskega, po srednjem in južnem Gradiščanskem in v koščku južnega dela Spodnje Avstrije. Marsikje je očitna njena sorodnost s Perchto, saj hodi tu in tam na dan pred sv. tremi kralji, tudi na božič, predvsem pa seveda zvečer pred godom sv. Lucije.

Na Štajerskem jo imenujejo navadno *Pudelmutter* ali *Pudelfrau*, na nemškem Gradiščanskem je *Lutzelfrau*, *Luz*, *Luzi*, *Lutscherl*, *Lutschi*. Štajerska *Pudelmutter*/*Pudelfrau* nastopa večinoma zvečer pred praznikom sv. treh kraljev. Kot starka, zavita v rjuho, stopi v izbo, strese darove po tleh in izgine. Včasih otroke tudi straši, a jih nazadnje obdaruje z jabolki, orehi, suhimi slivami, ki ji lete izpod širokih kril. Ponekod samo malo vrata odškrne, strese darove po tleh in izgine. Povsod pazijo, da je v izbi vse snažno, ni pa strahu, da bi se znašala nad predicami. Zato velja za "svetlo", dobrohotno.

Čisto drugačna je Lucija na nemškem Gradiščanskem.¹¹⁹ Tu je hudobna, "temna". Pravijo, da je "divja, debela, razcapana in da ima gosje noge". Otrokom, ki se neradi umivajo, da odreže pete na nogah ("Fersenlutzel"). Prihaja najrajiši 12. decembra zvečer.

Gradiščanski Hrvati sicer poznajo Lucijo, vendar ne kot mimični obhodni lik. V izročilu je pogostejša "baba" (Lizababa, Zurababa). V pripovedih z njima strašijo otroke.

Grozljive so tudi češke in moravske, ne pa slovaške Lucije.¹²⁰ Značilno zanje je, da bdijo nad snago v hiši.

¹¹⁶ Gl. predvsem Leopold K r e t z e n b a c h e r, *Santa Lucia und die Lutzelfrau. Volksglaube und Hochreligion im Spannungsfeld Mittel- und Südosteuropa*. München 1959 (= Südosteuropäische Arbeiten 53).

¹¹⁷ Gl. Milovan G a v a z z i, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, 2. Zagreb 1939, 6 sl.

¹¹⁸ Gl. K r e t z e n b a c h e r (kakor op. 116).

¹¹⁹ Leopold S c h m i d t, *Berchtengestalten im Burgenland*, v: *Burgenländische Heimatblätter* 13. Eisenstadt 1951, 147 oz. 149.

¹²⁰ Gl. Z i b r t (kakor op. 33) 477-484, tudi Hanuš M á c h a l, *Nákres slovanského bájesloví* Praha 1891, 204 sl.

Obhode Lucij ("hoditi s Luckou, Loucí, Lucii") poznajo po vsem Češkem. Lucka je bila navadno velika bela žena z nožem ali metlo. Požrešnežem je grozila, da jim bo razparala trebuh, lene predice je ošvrkala z metlo. Včasih se je več deklet (3-6), starih od 12 do 19 let, napravilo v Lucke: oblekle so belo obleko in si z belo tančico zastrle obraz (potresle so si ga tudi z moko). S seboj so nosile gospodinjsko orodje: krtačo, metlo, čopič za beljenje. V hiši so čistile, brisale, "belile". Ena je pestovala punčko iz cunj, zadnja je bila napravljena v duhovnika in je molila in kropila. Zelo značilni sta Lucki, ki si iz dveh daljših trsák napravita nekakšen kljun.

Tudi moravski *Luci* sta belo napravljene, nosita pa strašilno masko z velikimi, iz repe izrezanimi zobmi. V košarici imata orehe in z njimi tolčeta nemarne predice po prstih. Luca nosi s seboj tudi pezdír, vreteno in nož, ki ga ves čas brusi. S tem straši poredne otroke. Ponekod se v Luce napravijo trije fantje, ki nosijo s seboj vedro z vodo, metlo in krtačo pa po hiši molče "čistijo". Ko "opravijo", dobijo dar, pokimajo in gredo. Na Moravskem velja na Lucijino prepoved preje. Na Valaškem hodi Luca ali Lucka kakor Miklavž in obdaruje otroke. Znana je bila tudi bela Luca, ki si je na glavo dala lesen krožnik ali poveznila golido in vse skupaj pregnila z rjuho. S kuhalnico je nemarno predico kresnila po roki.

Na Slovaškem¹²¹ se na Lucijino ni smelo ne presti ne šivati ne peči. Slovaška Luca je navadno dobrodušna in šaljiva. Otrok sploh ne straši. Tiho pride, jih obdari in odide. Nekaj posebnega je, če si na glavo natakne sito ali rešeto in vse skupaj pokrije z rjuho. V roko vzame kuhalnico ali metlico. Staro in mlado mora moliti, sicer koga tudi mahne.

Češko-moravska posebnost so *Barbare (Barborky)*,¹²² ženske obhodne prikazni, ki družijo v sebi Perhto in Lucijo. Barborky hodijo zvečer pred godom sv. Barbare (3. decembra) in so v očitni zvezi s starimi (baročnimi) ljudskimi igrami o priljubljenih svetnicah (sv. Lucija, sv. Barbara, sv. Doroteja) in svetnikih (sv. Gregor), ki so se ohranile v ljudskem življenju dolgo v 19. stoletje. Njihova dediščina so obhodi sv. Barbare ("*chodivat se sv. Barbarou*"). V obhodih Barbork se družijo spomini na Sredozimko, zlasti Lucijo, in na Miklavža, pridružijo se jim pa tam celo liki iz pustnih obhodov.

Na Češkem se napravi ponekod žena v belo, drugod tudi v črno obleko, in si razpusti lase čez obraz. V desnici drži metlico, okrašeno s pentljicami. Z njo grozi otrokom, ki neradi molijo ali ne ubogajo. Spremlja jo angel, ki v košarici nosi darove. Zveza z Miklavžem je očitna. Včasih si Barborka obraz napraši z moko. Vstopi v izbo, otrokom samo zagrozi z metlico in izgine. Vse pogosteje se v Barborke napravljajo dekleta, 2 do 3, tudi do 6. Oblečejo si belo (spodnje) krilo in si čez obraz potegnejo tančico. To so prave kolednice. Ena nosi košarico z darovi za otroke. Zapojo pesem (kolednico) o sv. Barbari, malo pomolijo in odidejo. Drugod jim obraz zakrivajo razpuščeni lasje, na glavi pa imajo venček ali kronico. V desnici imajo metlo, v levici pa košarico z darovi za otroke. Nekaj posebnega je sprevod do 30 fantov. Dva ali trije so napravljene v belo in imajo obraz naprašen z moko. Ti so prave Barborky. Celó golido si posadijo na glavo in jo prekrijejo z rjuho. Tudi te držijo v eni roki metlo, v drugi košarico. Ena prenaša izvotleno in od znotraj razsvetljeno bučo na glavi. Med njimi so še parkelj ("*žert*") in koza (podobna naši rusi ali košuti). V tem načinu so se združile sestavine miklavževanja, obhoda Lucij in

¹²¹ Gl. Emilia Horváthová: Maskenbrauchtum in der Slowakei, v: Archiv 64, 22-28, in Richard J. Ešák, Maskenbrauchtum in der Slowakei, v: Archiv 64, 1-21. (Gl. op. 17!)

¹²² Gl. Zíbrt (kakor op. 33) 449-454.

sredozimskega obhoda. To velja posebno za Moravsko. V Šleziji sta hodili dve Barborky in z njima parkelj. Njihov obisk je bil docela podoben Miklavževemu.

Danes so obhodi Barbork ponehali.

Še ena češka posebnost je *Ambrož*,¹²³ ki na svoj godovni dan (7. decembra) podi otroke okoli cerkve. Na glavi nosi črno koničasto kapo (pileus!) s spredaj pritrjeno tančico, ki mu zakriva obraz. Na sebi ima dolgo belo srajco, na rokah bele rokavice. V desnici drži z belim papirjem preplepljeno metlo, v levici pa culo s sladkorčki. O mraku se prikaže pri cerkvi, kjer ga otroci pričakajo z glasnim vriščem. Ambrož strese iz cule nekaj sladkorčkov na tla, otroci planejo nanje, nakar jih Ambrož napade z metlo in jih podi okoli cerkve. To se ponavlja, dokler niso vsi brez sape. Šega je ponekod ohranjena še dandanes.

Na Ogrskem¹²⁴ je dobro znano izročilo o Sredozimki (*Vasórru-baba*), obhodov pa ni.

42

Obširno območje Lucij se konča na Bavarskem.¹²⁵ Spomin nanje gine. V Lucijo se je napravil fant ali mož. Bavarska Lucija je bila med vsemi najodurnejša, bila je zgolj strašilo. Ničesar ni prinašala. Danes najbrž nikjer več ne nastopa. Okoli Berchtesgadena jo je nadomeščala njej podobna Čarovnica (*die Hexe*), ponekod jo je spremljala koza (*die Habergeiss*), naši rusi ali košuti podobna maska z grozljivo kozjo glavo.

Na daljnem severu, na Švedskem,¹²⁶ so v letih po drugi svetovni vojski navezali na že pozabljeno izročilo nekdanjih Lucijinih obhodov. Uvedli so obhod "Neveste Lucije" (*Lussibrud*). Šega se je razvila v lepотно tekmovanje deklet. Vsako leto izbirajo najlepšo, da potem 13. decembra v spremstvu belo oblečenih dečkov in deklic v dolgi beli obleki, z zelenim vencem ali diademomna glavi, ki na njem gorijo tri ali štiri sveče, prinese v hišo praznično pogačo. Šega je čista inovacija, je pa čedalje bolj priljubljena in vsako leto deležna obširnih poročil in slikovnih reportaž po vseh švedskih občilih.

Dinarsko-panonsko-predalpska Sredozimka, ki naj bi jo bil prekril lik svetnice Lucije, hodi le še deloma v osrednjem delu pasu, v katerem je bila razširjena. V hrvaškem Primorju in na otokih je ni več, naprej na hrvaškem ozemlju (Lika, Medjimurje, Slavonija) je zgolj poenostavljeno strašilo z izvotleno in znotraj razsvetljeno bučo. Dokaj ohranjena je na ozemlju panonske Slovenije (vzhodno Štajersko, Prekmurje), ni je več v Slovenskem Porabju. Kjer še hodi, je po Miklavževem vzgledu prevzela "katehetsko" vlogo, grozi pa še z živalskimi očmi in z vilicami na krožniku. Na nižjeavstrijskem in gradiščanskem ozemlju jo poznajo dobrotljivo, na vzhodu pa kot izrazito strašilno prikazen, ki grozi s krvavimi kaznimi (rezanje pete). Gradiščanski Hrvati obhodne Lucije ne poznajo več. Staro funkcijo Sredozimke so ohranile moravske in češke Lucije: pregledujejo snago v hiši in ocenjujejo marljivost predic, požrešnežem pa grozijo z gastrotomijo. Slovaška Lucija je dobrodušna. Na Ogrskem obhodov Sredozimke ne poznajo več. Tudi na Bavarskem so obhodi Lucij skoraj povsem ponehali. Tod je bila Lucija vseskozi okrutna in celo krvava. Lucijin spomin je oživel po drugi vojni na Švedskem, ne pomeni pa nadaljevanja izumrlega nekdanjega izročila.

¹²³ Kakor op. 122, 478.

¹²⁴ Heinrich v. Wlislöcki, *Volks Glaube und religiöser Brauch der Magyaren*. Münster 1893 (= *Darstellungen aus dem Gebiete der nichtchristlichen Religionsgeschichte* 8), 14 sl.

¹²⁵ Kretzenbacher (kakor op. 116) 67-68.

¹²⁶ Kretzenbacher (kakor op. 116) 9.

7. Sklep

Razprava o sredozimskih maskah je pokazala nepričakovano razsežnost, nevsakdanje ozadje in izredno trdoživost pojava, ki doslej po krivici ni bil deležen posebne pozornosti narodopiscev.

V resnici gre za pojav, ki je globoko segal v ljudsko življenje davnine in je v njem zapustil sledove do današnjih dni. Vera v izredno vlogo sredozimskih (maskiranih) obhodov je spremljala rod za rodom, dokler jih krščanstvo ponekod ni nadomestilo z obhodi duhovnikov. Predkrščanske mimične obrede, ki naj bi posredovali blagodejno bioenergijo in so bili do nedavnega živi zlasti na slovanskem severu, je ponekod prekril zakramental cerkvenega blagoslova, ki naj bi imel isti namen, le da bi naj ga dosegal z nadnaravnimi močmi.

Kjer zavoljo zgodovinskih ali krajevnih okoliščin obhodov ni več vodil duhovnik, so njegovo vlogo prevzeli laični koledniki, sprva odrasli, danes v glavnem otroci. Značilno se vse kolednice končujejo z željami za srečo domačije. Do danes živi vera v skrivne moči, ki da jih prinašajo obhodniki, in strah, da v hiši v prihodnjem letu ne bo sreče, če se obhodniki ne oglasijo.

Iz srednjeveških šolarskih šeg nastalemu obhodnemu liku sv. Nikolaja se je pridružil potomec divjega lova, hudič, sam ali v družbi vrstnikov. V spremstvu dobrodelnega svetnika opravlja(jo) pedagoško službo strahovanja nemarnih otrok. V škofovski ornat napravljeni svetnik in v grozljivi opravi nastopajoči hudič(i) sta/so tudi po terminu nastopanja v bolj rahli zvezi s sredozimskimi maskami, vendar hudič svoje zveze z nekdanjim divjim lovom ne more zatajiti.

Kot povsem samostojen pojav se pridružuje sredozimskim maskam maska, ki predstavlja skrivnostnega ženskega demona, znana v Evropi in Aziji. Pod različnimi imeni nastopa zlasti v Srednji in Jugovzhodni Evropi kot ostanek že zdavnaj izginulih družbenih struktur in je v tisočletjih izgubila svojo prvotno vlogo. Živi zgolj iz izročila in zavoljo konservativnosti ljudskih plasti. V naši soseščini je njen nastop pogosto le še turistični spektakel. Sredozimka, kakor jo imenujem s skupnim imenom, je danes zgolj relikv brez vsebine.

Sredozimske maske z Miklavževimi obhodi in s Sredozimko vred so del naše kulturne dediščine. Mikajo nas kot kulturnozgodovinski pojavi in terjajo znanstveno raziskavo.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE MITTWINTERMASKEN

Ein Kapitel vergleichender Volkskunde

Die Maskenforschung vernachlässigt zu oft die phänomenologischen Unterschiede zwischen Faschings- und Mittwintermasken, obwohl die letzteren tatsächlich vorherrschend und einer eigenen Untersuchung wert sind. Die Unterschiede bestehen sowohl in der Funktion als auch in der Typologie der Masken.

44

1. *Die Zeit der Dämonen und der Toten.* - Der düsteren Witterung der Mittwinterzeit entspricht der alte Glaube an das Auftreten der Dämonen und die Wiederkehr der Verstorbenen. Sie erscheinen zumeist zur Zeit der Zwölften, da die Wilde Jagd durch die Lüfte braust. Durch die Interpretatio christiana wurden die heidnischen Dämonen und die Geister der Ahnen umgedeutet. Die Dämonen wurden zu bösen Geistern aus der Hölle, die Ahnengeister zu "armen Seelen" aus dem Fegefeuer umgewandelt.

2. *Mimische Umgänge.* - Mit dem Aufkommen der Maskierung nahmen die Vorstellungen der Dämonen und Ahnengeister Gestalt an. Das erste bekannte Beispiel davon ist das Erlebnis des normannischen Priesters Gauchelin, worüber Ordericus Vitalis (um 1100) berichtet. Der Priester begegnete dem wilden Umzug der "Hellequins". Die Umgänge, die in Frankreich in die "diableries" ausarteten, nahmen mit der Zeit ruhigere Formen an. Maskierte Personen identifizierten sich mit den Totengeistern und setzten die Umzüge in der mittwinterlichen "Seelenzeit" fort. Die Auftrittstermine der verschiedenen Maskengestalten sind in verschiedenen Ländern verschieden und reichen vom Michaelsfest im September bis zum Georgstag im April. Der Verfasser stellt die verschiedenen Maskengestalten der Mittwinterzeit zu verschiedenen Terminen in Europa vor, von Norwegen bis Griechenland.

3. *Die Typologie der Mittwintermasken.* - Im Werdegang der mittwinterlichen Umzüge treten als erste zoomorphe Typen auf, zunächst die Ziege und der Ziegenbock. Es folgen der Bär, der Auerochs, der Stier, das Pferd, der Hirsch u.a. Ornitomorphe Typen sind selten. Im zweiten Zeitabschnitt treten anthropomorphe Typen auf, besonders Pelzgestalten mit verschiedenen Namen bei verschiedenen Völkern Europas.

Teile Mittel- und Westeuropas kennen heute keine Mittwintermasken mehr. Es ist anzunehmen, dass die Kirche sie mit ihren Umgängen verdrängt habe. Den vorchristlichen Besuchen maskierter Umgänger folgten nämlich Umgänge von Priestern, die die Häuser der Gläubigen besuchten und segneten; die ältesten Segensformeln enthält das "Sacramentarium Gelasianum" aus dem 5. Jahrhundert. Die kirchlichen Umgänge sind bis zur Zeit des Rationalismus bezeugt. Die mittwinterlichen Umzüge vorchristlichen Ursprungs haben sich besonders in Nord- und Osteuropa bis heute behauptet.

4. *Bioenergetische Orenda und kirchliche Benediktion.* - Nach überliefertem Glauben vermitteln die mittwinterlichen Umgänger den Hausinsassen durch ihren Besuch "wirkungsvolle Kräfte", die Verfasser als "Bioenergie" auffasst und von denen schon in den Evangelien die Rede ist. Durch Fr. P f i s t e r ist für sie der irokesische Name Orenda in der Wissenschaft übernommen worden. Der europäische Norden und Osten weist orendistische Kräfte zunächst den Umgängen mit der Ziegenmaske zu, ähnlich sollten

auch andere zoomorphe Masken derartige Kräfte besitzen (Pferd, Bär, Hirsch, Kranich, Storch). Von den Umgängern in anthropomorpher Verkleidung dürften besonders den "Alten" "wirkungsvolle Kräfte" zugeschrieben werden. Ist die "bioenergetische" Orenda als "natürlich" aufzufassen, so übermittelt der sie ersetzende kirchliche "Segen" als Sakramental "übernatürliche" Kräfte zum Wohl der Menschen.

5. *Die Umgänge des hl. Nikolaus.* - Einen eigenen Platz nehmen die Umgänge des hl. Nikolaus ein, zu denen ein (oder mehrere) Vertreter der einstigen Wilden Jagd hinzugetreten ist/sind, die nach der Interpretatio christiana nunmehr als Höllengeister auftreten und denen die pädagogische Aufgabe des Bestrafens unartiger Kinder zugewiesen ist. In dieser Rolle tritt der Höllengeist in einem grossen Teil West- und Mitteleuropas auf. Daneben ist er aber mancherorts auch selbständig und gruppenweise anzutreffen als furchterregender Nachkomme der Wilden Jagd, wobei er sich den verballhornten Namen des Heiligen beigelegt hat und in den Mittwinternächten auf dem Lande sein Unwesen treibt.

45

6. *Die maskierte Mittwinterfrau.* - Die in deutschen Landen als Bercht oder Percht, auch als Holda, bei den Slowenen als Pehtra baba, auch als Torka, bei beiden auch als Luzia, auch andernorts im eurasischen Raum bekannte maskierte Mittwinterfrau tritt als Maskengestalt heute nur im mitteleuropäischen Bereich auf. Als solche erscheint sie im Salzburgerischen, bei den Tschechen und Slowaken, bei den Kärntner Slowenen und in ihrer Nachbarschaft. Im dinarisch-panonisch - voralpinem Gebiet ist sie "verchristlicht", worden, hat den christlichen Namen Luzia angenommen, ohne ihren vampyrhaften Charakter einzubüssen. Als Maskengestalt ist die Mittwinterfrau eine furchterregende, hässliche, aber auch eine gutartige, liebevolle Erscheinung, und bloss auf einer begrenzten Area verbreitet. Als Wesen versunken in gesellschaftlicher Strukturen verdankt sie bloss dem Konservatismus des Volkscharakters ihre bis zur Gegenwart behauptete Anwesenheit in der volkstümlichen Überlieferung.

7. *Schluss.* - Als Nachfolger des Wilden Heeres offenbaren die Masken der Mittwinterzeit eine sehr grosse Verbreitung, eine eigenartige Wesensart und einen geheimnisvollen Sinn. Es handelt sich um ein Phänomen, welches im Volksleben zutiefst verankert ist. Die Umgänger in ihren vorchristlichen Erscheinungsformen und mit dem Glauben an die orendistischen Kräfte, die sie vermitteln, sind im geschichtlichen Verlauf mancherorts dem kirchlichen Sakramental gewichen, welcher dieselbe Wirkung bezwecken soll.

Eine Gestalt des Wilden Heeres - oft mehrere davon - hat sich der aus mittelalterlichem Schülerbrauch hervorgegangenen umgangsgestalt des hl. Nikolaus zugesellt und verbleibt mit einer pädagogischen Funktion als "Teufel" bei ihm. Der Heilige im bischöflichen Ornat und der Böse als furchterregendes Gespenst sind eigentlich Aussenseiter der Masken der Mittwinterzeit, doch bleiben sie mit der Überlieferung der Wilden Jagd verbunden.

Als richtige Mittwintermaske darf wohl die maskierte Mittwinterfrau angesprochen werden. Als umgehende Maskengestalt treibt sie zwar in einem begrenzten Raum ihr Wesen, sie ist jedoch kultisch entleert, ein Relikt längst vergangener Zeitläufte der menschlichen Geschichte und bloss kulturhistorisch interessant.

Pisec nemškega povzetka
je bil Niko Kuret

SUMMARY

MIDWINTER MASKS

A chapter from comparative ethnology

The research of masks quite often disregards the phenomenological differences between carnival masks and midwinter masks, though the latter actually prevail and certainly deserve special research. These differences are obvious in the function of the respective masks as well as in their typology.

46

1. *The Time of the Demons and the Dead* - The gloomy weathers of midwinter correspond with the ancient belief in demons and in the return of the dead. They mostly appear during the "Twelve Nights" (between Christmas and Epiphany) when the mad hunt rages across the skies. The Christian era reinterpreted the pagan demons and the ghosts of the forefathers: the demons came to be evil ghosts out of hell, and the ghosts of the forefathers "poor souls" from purgatory.

2. *Mimic processions*. - The emergence of masks gave concrete forms to people's ideas of demons and ghosts. The first known incidence is the experience of the Norman priest Gauchelin, described by Ordericus Vitalis (around 1100). The priest encountered the mad hunt of the "Hellequins". These processions which degenerated in France into "diableries" took on more gentle forms in the course of time. Masked people identified themselves with the ghosts of the dead and continued the procession during the midwinter "Hour of the Souls". When exactly these different masks appear differs from country to country, and the time of appearance ranges from St. Michael's in September to St. George's in April. The author introduces us to the various characters identified with midwinter masks which appear across Europe, from Norway to Greece, at different times.

3. *The Typology of Midwinter Masks*. - The development of midwinter processions first saw zoomorphic types, initially nanny and billy goats. These were later joined by bears, aurochs, bulls, horses, stags and other animals. Ornito-morphic types are rare. During the second period anthropomorphic masks emerged, especially furred characters which have different names with the different peoples of Europe.

Midwinter masks have become obsolete in some parts of Central- and West-Europe, presumably because the church and its processions superseded them. The pre-Christian visits of masked figures were indeed replaced by priests who visited and blessed the homes of the faithful; the oldest wordings of benedictions are quoted in "Sacramentarium Gelasianum", dating from the 5th century. Visits performed by the church are recorded until the Age of Rationalism. Nevertheless, midwinter processions of pre-Christian origin have survived to our days, especially in North and East-Europe.

4. *Bioenergetic Orenda and ecclesiastical benedictions*. The tradition has it that by visiting a household the midwinter ghosts imparted "effective forces" on its members. The author holds these forces, which are mentioned already in the Gospel, to be a form of "bioenergy". Due to the efforts of Fr. Pfister science has endorsed the Iroquoian name Orenda for these forces. The North and East of Europe initially attributed orendic forces to processions featuring goat masks. Similarly, other zoomorphic masks (representing horses, bears, stags, cranes, and storks) were alleged to possess such forces. Among the anthropomorphic

masks "effective forces" are mostly attributed to the "Old Men". Whereas the "bioenergetic" Orenda can be understood as something "natural", the ecclesiastical sacramental benediction which substituted the Orenda bestowed "supernatural" forces to the benefit of the people.

5. *The Processions of St. Nicholas*. - St. Nicholas's processions occupy a special place, the saint being accompanied by one (or more) representative(s) of the one-time savages. After the Christian interpretation the latter now act as ghosts from hell and have the educational task to punish naughty children. The ghost from hell appears in this role in major parts of West- and Central-Europe. In many places, however, he also appears - either as a single person or in a group - as a terrifying descendant of the mad hunt; he then assumes a corrupted form of the saint's name and terrorizes the country during the "Twelve Nights".

6. *The masked midwinter woman*. - The midwinter woman is known in German lands as Bercht/Percht or Holda, with the Slovenes as Pehtra baba (or Torka), and with both peoples as Luzia. Though the masked midwinter woman is known also elsewhere in Eurasia, today she appears as a masked character only in Central-Europe: in the Salzburg region, with the Czechs and Slovaks, the Carinthian Slovenes and in the neighbouring areas. In the Dinaric, Pannonian and Subalpine regions the character has been "christianized" and bears the Christian name Luzia, but this has not the least affected its vampire-like character. As a masked character the midwinter woman is a horrific, hideous, but at times also goodnatured, lovely character and restricted to a limited area. Being a creature which belongs to long-past social structures she owes her presence in folk tradition to the conservatism of folk character.

7. *Conclusion*. - Being successors of the "mad crowd" midwinter masks are widely spread and show a specific character and mysterious meanings. The phenomenon of midwinter masks is deeply rooted in folk life. The visitors in their pre-Christian forms of appearance, enhanced with the belief that they bestow orendic power to the people, have in many places increasingly made way for the ecclesiastical sacrament which envisages the same effect.

But at least one character of the mad crowd - and sometimes there are more of them - has stayed with the character of St. Nicholas. Deriving from medieval school practices he remains at St. Nicholas side as a "devil" performing an educational function. Both Saint Nicholas in his bishop's robes and the Evil One as a horrific ghost may be outsiders among midwinter masks, but they do remain linked to the tradition of the mad chase.

A true midwinter mask is the masked midwinter woman. Her visits as a masked character are, however, restricted to a limited area, and the cult has become void. It is but a remainder of long forgotten times in human history and attracts our attention merely because of its cultural-historical aspects.

Iz nemščine prevedel

Franc Smrke

RESUME

LES MASQUES HIVERNAUX

Un chapitre d'ethnologie comparée.

L'étude des masques néglige trop souvent les différences entre masques de Carnaval et masques "mi-hiveraux" (masques que l'on rencontre durant la période du solstice d'hiver) bien que ces derniers soient pour le moins prépondérants et méritent une recherche qui leur soient propre. Ces différences résident tant dans la fonction que dans la typologie des masques.

48

1. *Le temps des démons et des morts.* - La ténébreuse période de l'hiver se prête à la vieille croyance en la manifestation des démons et des revenants. Ils apparaissent le plus souvent, durant les 12 nuits qui séparent Noël de l'Épiphanie, lorsque l'on peut entendre le mugissement de la chasse sauvage pourfendre les airs. L'Interpretatio Christiana a dévié le sens premier que véhiculaient les démons et les esprits des ancêtres. On remplaça les démons païens par des esprits échappés de l'Enfer et les fantômes des ancêtres par les "âmes en peine" du purgatoire.

2. *Les cortèges mimiques.* - C'est avec l'apparition du déguisement que la représentation des démons et des esprits prit une forme concrète. Le premier exemple connu en est l'expérience du prêtre normand Gauchelin, rapporté par Ordericus Vitalis (aux environs de 1100). Le prêtre rencontra la horde sauvage de l'"Hallequins". Ces cortèges qui dégénérent, en France, en "diableries", prirent progressivement une apparence plus mesurée.

Les personnes masquées s'identifiaient aux esprits des morts et poursuivaient ces manifestations tout au long de l'hiver, "la période des âmes".

Les dates d'entrée en scène des différentes manifestations divergent selon les pays et s'étendent de la fête de la Saint-Michel en septembre au jour de la Saint-Georges en avril. L'auteur indique que ces masques hivernaux apparaissent sous forme différente et à différents moments en Europe, de la Norvège à la Grèce.

3. *La typologie des masques d'hiver.* Dans les divers étapes que connut l'évolution des cortèges hivernaux, on vit en premier lieu le type zoomorphe, proche de la chèvre et du bouc. Puis suivirent l'ours, l'auroch, le taureau, le cheval, le cerf, etc. Les types ornitomorphes sont rares. Une seconde période vit l'apparition de types anthropomorphes, essentiellement des personnages portant des fourrures auxquels les populations dans leur diversité ont donné des noms différents. Dans une bonne partie de l'Europe centrale et occidentale, on ne trouve plus ces masques hivernaux. Il est probable que l'Église les ait évincés par ses propres processions. En effet, les visites effectuées par les cortèges masqués de l'ère pré-chrétienne, furent bientôt remplacés par des processions de prêtres qui visitaient et bénissaient les maisons des croyants. La forme de bénédiction la plus ancienne contient le "Sacramentum Gelasianum" datant du Vème siècle. On atteste la présence de ces processions jusqu'à l'époque du Rationalisme.

4. *L' Orenda bioénergétique et la bénédiction cléricale.* Selon la croyance traditionnelle, les membres du cortège procuraient, en visitant les maisons, des "Forces vives" que l'auteur tient pour bioénergétiques et que relate déjà l'évangile.

Depuis les travaux de F. Pfister, il fut admis dans les milieux scientifiques, de leur attribuer le nom iroquois d'" Orenda". Le Nord et l'Est de l'Europe prêtent ces forces orendiques aux

cortèges de masques en forme de chèvre, les autres masques zoomorphes bénéficiant d'un pouvoir semblable (cheval, ours, cerf, grue, cigogne). Dans la version anthropomorphe, on attribuait ces "Forces vives" au personnage du "vieillard". Si l'on peut concevoir la bioénergétique Orenda comme naturelle, la bénédiction cléricale qui la remplace est un sacrement qui transmet des pouvoirs "surnaturels" pour le bien du peuple.

5. *Les manifestations de la Saint-Nicolas*. Les manifestations de la Saint-Nicolas tiennent une place particulière. C'est un (ou plusieurs) représentant de la chasse sauvage qui entre en scène. Mais depuis l'Interpretatio christiana, il fait désormais partie des esprits infernaux et, à ce titre, lui est imparti le rôle pédagogique de punir les enfants pas sages. L'esprit malin apparaît dans ce rôle essentiellement en Europe de l'Ouest et centrale. Cependant, on le rencontre dans beaucoup de régions, seul ou en groupe, sous la forme effrayante d'un descendant de la chasse sauvage. Tout en s'arrogeant l'appellation déformée du saint, il hante les campagnes lors de ces douze fameuses nuits d'hiver.

6. *La femme masquée de la mi-hiver*. On la trouve sous le nom de Bercht ou Percht dans les pays germaniques, chez les Slovènes sous celui de Pehtra Baba et de Torcka, chez les deux peuples sous le nom de Luzia également. Alors que cette célèbre femme masquée apparut aussi dans d'autres contrées de l'Eurasie, aujourd'hui, comme masque de personnage, on ne la rencontre plus que dans certaines parties d'Europe centrale. On peut voir ce personnage masqué à Salzbourg, chez les Tchétchènes et les Slovaques, chez les Slovènes de Carinthie et dans les régions environnantes.

Dans les régions dinaro-panoniennes et préalpines, elle fut christiannisée et prit le nom de Luzia sans perdre pour autant son aspect de vampire. Le masque de la femme d'hiver est effrayant, hideux, mais peut aussi paraître avenant et aimable, est-ce aussi simple ? En fait, cette figure est répandue dans un espace limité.

Essence de structures sociales profondes, elle ne doit sa survivance actuelle qu'au caractère conservateur des personnages et des traditions populaires.

7. *Conclusion*. Successeurs de "l'armée infernale", ces masques hivernaux font montre d'une grande étendue quant à leur présence et d'un caractère spécifique aux significations mystérieuses. Il s'agit d'un phénomène ancré au plus profond de la vie des peuples. Ces visiteurs sous leur apparence pré-chrétienne ainsi que la croyance aux forces orendiques qu'ils transmettaient, cédèrent la place au cours de l'histoire des différentes contrées au sacrement cléricale qui devait tendre aux mêmes effets.

Néanmoins un personnage de "l'Armée infernale", voire plusieurs d'entre eux souvent, s'est associé au personnage de Saint-Nicolas depuis les processions scolastiques du Moyen-Age, il s'agit d'un "diable" qui demeure à ses côtés et qui occupe une fonction pédagogique. Le saint accoutré en évêque avec sa bichope et le "Mal" incarné par un spectre effrayant ont une place à part parmi les masques de la "mi-hiver", ils demeurent cependant rattachés à la tradition de la chasse sauvage.

Qu'est qu'un véritable masque hivernal alors ?

La femme masquée y correspond très bien. Cette figure masquée de la "mi-hiver" en continuel déplacement, manifeste sa présence dans un espace circonscrit et s'est de plus vidée de tout culte ; en somme, c'est la relique d'un passé lointain de l'Histoire de l'humanité dont l'intérêt n'est autre que culturel.

Iz nemščine prevedla

Patricia Harnisch

est un espace métrique. On définit une distance d sur X par :

$$d(x, y) = \inf_{\gamma \in \Gamma(x, y)} \int_0^1 |\dot{\gamma}(t)| dt$$

où $\Gamma(x, y)$ est l'ensemble des courbes de classe C^1 joignant x à y . On vérifie que d est une distance et que (X, d) est un espace métrique complet.

2. Les courbes géodésiques. Soit γ une courbe de classe C^1 joignant x à y . On dit que γ est une courbe géodésique si elle réalise la distance $d(x, y)$. On montre que si γ est une courbe géodésique, alors $|\dot{\gamma}(t)|$ est constant. Réciproquement, si $|\dot{\gamma}(t)|$ est constant, alors γ est une courbe géodésique. On définit une courbe géodésique normale à partir d'un point x et d'un vecteur v . On montre que ces courbes sont des géodésiques.

3. Les courbes géodésiques normales. Soit γ une courbe géodésique normale à partir d'un point x et d'un vecteur v . On montre que γ est une courbe géodésique normale si et seulement si $\nabla_{\dot{\gamma}} \dot{\gamma} = 0$. On définit une courbe géodésique normale maximale à partir d'un point x et d'un vecteur v . On montre que ces courbes sont des géodésiques normales maximales.

4. Les courbes géodésiques normales maximales. Soit γ une courbe géodésique normale maximale à partir d'un point x et d'un vecteur v . On montre que γ est une courbe géodésique normale maximale si et seulement si $\nabla_{\dot{\gamma}} \dot{\gamma} = 0$ et $\langle \dot{\gamma}(t), v \rangle > 0$.

ŽIVLJENJE, OSEBNOST, RAZISKOVALNO DELO IN POMEN NIKA KURETA ZA SLOVENSKO ETNOLOGIJO IN KULTURO

Vilko Novak

51

IZVLEČEK

Prispevek prinaša obsežen razvid nad življenjem in delom dr. Nika Kureta (1906-1995), romanista in etnologa, srednješolskega profesorja, znanstvenega svetnika in rednega člana SAZU. Seznanja nas z biografskimi podatki, osvetljuje njegovo osebnost in razglablja o pomenu njegovih razprav in člankov za slovensko etnološko znanost in kulturo. Spoznamo ga kot pisca učbenikov, avtorja radijskih oddaj in strokovnjaka za lutkarstvo ter ljudske igre. Z vidika etnologije so poudarjene ljudske šege (Praznično leto Slovencev, Žiljsko štehanje) in ljudske maske (Maske na Slovenskem, Maske v Evropi).

ABSTRACT

The article presents a comprehensive survey of the life and work of Dr. Niko Kuret (1906-1995) as a Romanist, ethnologist, secondary-school teacher, lecturer and full member of the Slovene Academy of Sciences and Arts. It introduces us to biographical data, sheds light on Kuret's personality and discusses the significance of his treatises and articles to Slovene ethnology and culture. We learn about Kuret as an author of textbooks and radio programmes and as an expert on puppet and folk plays. From the perspective of ethnology the article focuses on folk customs (Kuret's works Praznično leto Slovencev and Žiljsko štehanje) and folk masks (Masks in Slovenia, Masks in Europe).

Prvi pregled znanstvenega dela Nika Kureta ob njegovi sedemdesetletnici sem končal z željo: "Njemu pa želimo le, da bi našel zadoščenje še naprej v ustvarjalnem delu - do skrajnih mej!" /Traditiones 5-6, 1979, 17/. Ta naša želja se je res izpolnila tako glede Kuretovih znanstvenih dosežkov v naslednjih dveh desetletjih njegovega življenja, kot glede skrajnih mej le-tega, saj je preminil dva meseca pred vstopom v 90-to leto, dne 25. januarja 1995 v Ljubljani. Pokopali pa so ga v družinskem grobu 30. januarja v Celju, mestu njegovega odraščanja in njegove prve mladosti.

Njegova mati Ana, r. Žagar /1867 - 1947/ je bila rojena v Dešnem, danes Laziše pri Jurkloštru. Skromni rojstni dom je dala popraviti, tako da je Kuret po smrti staršev hodil sem na počitnice. Zato se je tako po materini strani kot po bivanju v Celju čutil "Štajerca", medtem ko se je po očetovi strani in rojstnem kraju čutil Tržačana oz. Goričana. Oče Franc se je narodil 1871 v Gorici, obiskoval tu nekaj let gimnazijo, postal poštni poduradnik v Trstu, kamor je mati 1890 prišla služiti in se tu z njim seznanila ter 1905 poročila. Sin edinec, imenovan pri krstu in v šoli ter uradno v listinah do 1945 Nikolaj, se je tu narodil

24. aprila 1906. Pod svoje spise se je od začetka dosledno podpisoval Niko /z eno izjemo: Miklavž, pod opombami v: Peli so jih mati moja/.

Trst je bil v začetku stoletja močno gospodarsko in politično slovensko središče, v katerem je živel tudi mnogo Hrvatov, predvsem istrskih, ki so se v veliki meri poslovenili, tudi zavoljo obiskovanja slovenske Ciril-Methodove osnovne šole. Obmorski véliki Trst je gotovo močno vplival na odraščajočega otroka, ki je v njem doživel deset let, obiskoval 1912 do 1916 nemško osnovno šolo. Na njegovo življenje je vplivalo vsaj dvoje: skromno življenje v skromni uradniški družini ter uporaba treh jezikov doma in v šoli. Oba starša sta znala nemščino, ki jo je Niko pozneje odlično obvladal, saj je prevajal iz nje in vanjo ter pisal v njej svoje razprave, govoril na mednarodnih sestankih. Italijanščino je slišal povsod v mestu in je pozneje postala eden od njegovih študijskih predmetov; tudi iz nje je prevajal in jo gladko uporabljal v govoru in pisanju.

52

Ko je oče spoznal, da se zavoljo vojske v Trstu ne obeta nič dobrega, se je z družino 1916 preselil v Celje, gotovo tudi na materino pobudo, ker je bila v okolici domá. Tu je Kuret 1917-18 nadaljeval šolanje in v letu 1918 - tik pred razpadom avstroogrske države - začel obiskovati gimnazijo. In to je bilo prvo pomembno obdobje Kuretovega kulturnega dozorevanja in uveljavljanja. Zgodaj je dokazal svojo jezikovno in slovstveno oblikovalno nadarjenost ter ljubezen do umetnosti, od besedne do pevske in dramske. Začel je pesniti v duhu tedaj prevladujočih pesnikov: Župančiča, Gradnika, Antona Vodnika in objavil v ameriškem verskem mesečniku Ave Maria 1928 devet pesmi, še prej pa v Stražnih ognjih, ki so jih začeli v šapirografirani obliki izdajati mariborski dijaki Kocbek, Pino Mlakar i.dr., v 3. letniku pa je postala tiskana srednješolska priloga Križa na gori, glasila mladinskega gibanja. Tu je v 2. letniku 1925-26 objavil le pet pesmi /npr. Italijanski motiv/. Kuret je pač zgodaj spoznal, da je njegova izrazna in oblikovalna moč v prozi, saj je prevedel iz nemščine domačijskega pisatelja H. Federerja povest Tarczicij že 1923 za mariborski mladinski mesečnik Naš dom /ur. Jože Stabej/. Njegov prvi prevod v knjigi pa je izšel, ko je bil v osmi šoli /Molière, Scapinove zvijače, Ljudski oder, 8, Ljubljana 1926, 83 str./. Rokopisni dijaški list je urejal od 1922 do 1926, feljtone za celjsko Novo dobo pa je pisal anonimno in pod psevdonimom Frumencij X. v letih 1924-27. V tem letu je kot študent začel pisati podlistke anonimno za ljubljansko Jutro /1926-27/ in Slovenca /1926-1930/, vanj tudi pod svojim imenom, posebno dopise iz Pariza 1928.

Vse to razgibano zanimanje za literaturo, prevajanje in pisanje, pa tudi za igranje je bolj kot šola pospeševalo tedanje živahno dijaško katoliško društveno življenje na slovenskih srednjih šolah, ki je vzkliklo najprej na pobudo Mahničevega nastopa proti liberalizmu, nato pa se razvijalo v svobodnejši smeri pod vplivom Krekovim in njegovih prvih učencev in sodelavcev. Ta društva so bila šola za javno življenje, saj so se člani vadili v nastopanju, se izobraževali idejno in splošno, kar so poleg predavanj pospeševali zlasti dijaški in literarni ter splošno kulturni časopisi, ki so jih dijaki prav tu spoznavali. Tak je bil odlični srednješolski list Mentor, ki je z izvirno poezijo tedaj najmodernejših pesnikov in prevodi od Homerja do sodobnih nemških pesnikov /v Pregledem prevodu/ ter z eseji o literaturi širil obzorje in vzpodbujal literarno nadarjene dijake.

Za Kuretov duhovni in intelektualni razvoj - kot za vse nas sorodno usmerjene sodobnike v tistih letih - je bilo nadvse pomembno mladinsko gibanje med slovenskim dijaštvom na srednjih in visokih šolah, ki se je začelo iz Nemčije širiti pri nas kmalu po prvi svetovni vojski kot odpor proti togemu osebnemu in verskemu življenju, ki je vodilo v zgolj zunanje politično katoličanstvo. Sámó je širilo idejo poglobitve in preнове v

osebno, religiozno in vsem kulturnem življenju; pristnost, naravnost, stik z naravo, zato je pospeševalo dolga peš potovanja tudi v tuje dežele. Glasnik takega poglobljenega življenja, "novega" človeka je bila predvsem lepa literatura v Evropi in pri nas - že od Izidorja Cankarja v Domu in svetu od 1914 /s Stankom Majcnom, Bevkom, Pregljem idr./; glasilo mladinskega gibanja pa je postal 1924-25 Križ na gori /ur. Anton Vodnik, od 1930 Križ, ur. E. Kocbek in Jakob Šolar/, v njegovem smislu pa so pisali esejisti in pesniki v tedanjem Domu in svetu. Niko Kuret se je oglašal v obeh glasilih, več v DS.

Mladinsko gibanje ni bilo le zanimiva epizoda v Kuretovem dijaškem življenju, marveč je odločilno vplivalo na njegov osebnostni in znanstveni razvoj, kar je neznano pri nas. Mladinsko gibanje s svojo duhovno usmerjenostjo, z zanimanjem za duhovno igranje, za srednjeveške in baročne verske igre /mirakule, pastore itd./, za pristno, ljudi duševno in duhovno bogateče igranje na vaških ljudskih odrih, kjer se je razbohotila plehka burka na eni in seganje po težko dostopnem Shakespeareju in drugih klasikih na drugi strani. Žal ničesar ne vemo o Kuretovem igranju in režiranju v celjskih dijaških letih, ki je gotovo bilo, saj ga je po lastnih izjavah ves čas zanimala "gledališka veda"; to dokazuje njegov knjižni prevod Molièra v teh letih, zlasti pa teoretična pripravljenost, ko je začel izdajati časopis in zbirko iger in pisati eseje.

Vse govori za to, da je Kureta privlačil po maturi študij "gledališke vede", kar bi bilo mogoče le v tujini, za kar pa ni imel sredstev in svarila ga je najbrž tudi misel, da si s takim študijem ne bo mogel služiti kruha... Tudi malo ali nič ne vemo o njegovem nagnjenju do francoščine, do njene literature med gimnazijskim učenjem /profesor J. Napotnik/. Gotovo so ga privlačila vsa slovstva, kar dokazuje pozneje množica njegovih leposlovnih prevodov iz raznih jezikov. Da se je odločil za študij francoskega jezika s književnostjo kot glavnega A/ predmeta na Filozofski fakulteti v Ljubljani, na to je gotovo vplival tudi položaj tega jezika v novi državi, saj je do 1918 v Sloveniji /razen v Prekmurju/ prevladovala nemščina, francoščine so se učili le redkokje. Romanistov je bilo malo in še ti so povečini študirali na Dunaju ali v Gradcu. V novi državi pa so Srbi, ki so imeli stare politične in kulturne vezi s Francijo, posebej še med prvo svetovno vojno, skušali tudi v naših šolah uveljaviti francoščino, kar je bilo zavoljo kulturnega ravnotežja kar pravilno, dokler smo se po starem učnem načrtu učili enakomerno tako nemščine kot francoščine.

Zaradi takega stanja tudi ni bilo primerne učitelja za francoščino ob začetku slovenske univerze. Predavali so lektorji, tako ob začetku Kuretovega študija René Martel, pozneje Marc Vey, kot priv. docent pa od 1921-22 dr. Franc Šturm, ki je šele 1927 postal docent in 1933 izr. profesor. Niko Kuret je poleti 1928 v Parizu obiskoval tečaj francoskega jezika, ki ga je končal z odlično opravljenim usposobljenostnim izpitom za poučevanje francoščine. V razgovoru z njim je zapisano: "Prijetelji se ga tudi spominjajo, kako so občudovali pri francoskem lektorju - to so bili tedaj pomembni slavisti - kako je kolega Kuret, ves dan zaposlen z borbo za kruh /inštrukcije, prevajanje, pisanje na vse strani, organizacije, predavanja, zvečer gledališče in petje v zboru/, bil odlično pripravljen za interpretacijo francoskega teksta in se tekoče menil z lektorjem v njegovem jeziku..." /M. Novak, Niko Kuret, Delo - Sobotna priloga, 16.II.1985, str. 15/.

Kuret je vpisal tim. "romanistično" /XII./ skupino, v kateri je bil vzporedni B/ predmet primerjalna književnost s teorijo književnosti. Edini predavatelj za ta predmet je bil slavist prof. Fr. Kidrič, ki je predaval dve tedenski uri izbrana poglavja iz evropskih literatur, kar je v njegovi Zgodovini slovenskega slovstva tvorilo pozneje "evropski okvir" posameznih delov in poglavij o raznih razdobjih slovenskega slovstva. Sicer pa je profesor

Kidrič študentom dajal navodila za študij predmeta in teme za seminarske naloge po njihovem zanimanju. Tako je Kureta po njegovih lastnih besedah "...usmeril... v študij srednjeveškega gledališča", o čemer je napisal - po tedanji oznaki - seminarsko nalogo. V omenjenem razgovoru pravi še: "Ko me je po študiju srednjeveških misterijev in miraklov... pri prof. Kidriču - prevzelo "laično gledališče" tedanjega mladinskega gibanja v Evropi, sem čisto preprosto našel pot do Drabosnjaka..." Tako je bil prav ta "vzporedni" predmet izhodišče Kuretovega življenjskega znanstvenega in strokovnega dela. Vpisoval pa je tudi predavanja pri Prijatelju, Kelemini in drugih.

Ker je znal dobro tudi italijanski, je v letu 1941 opravil še dodatni izpit pod A/ iz italijanskega jezika. Ko se je po drugi vojski odločil - tudi zavoljo iz šol izrinjene francoščine - za etnološko delo, je 1945 vpisal dodatno etnologijo z etnografijo /po tedanjem nazivu predmeta/ in 1946 opravil iz njega dodatni diplomski izpit pod A.

54

Ob vpisu na univerzo se je Kuret vzporedno z resnim strokovnim študijem tudi ves predal študentskemu - tedaj smo rekli "akademskega" društvenemu in kulturnemu življenju. Postal je član krščansko-socialističnega akademskega društva "Borba", ki je tedaj veljalo za socialno najbolj radikalno med tremi kat. akad. društvi, čeprav je to prvenstvo kmalu prevzelo društvo "Zarja", ki je npr. prirejalo tim. bohinjke tedne in bilo vodilno v mladinskem gibanju. Delal je v vodstvu Slovenske dijaške zveze in po njej v mednarodni katoliški dijaški organizaciji Pax Romana, kjer je prišel v stik z mnogimi študenti drugih narodov, ki so pozneje zavzemali vodilna mesta, npr. v UNESC-u. Sodeloval je v Svetu slušateljev ljubljanske univerze, pri Jugoslovanski strokovni zvezi - sindikatu krščanskih delavcev in njenem glasilu Delavska pravica ter "Ogenj" /ki ga je nekaj časa urejal Miško Kranjec/. Pa tudi pri "Krekovi mladini", krščansko-socialno usmerjeni organizaciji, ki je izdajala tudi sodobne knjige. Poleti 1928 je potoval po Poljskem, poleti 1929 pa je s kolegom Etbinom Bojcem, filozofom in pedagogom, prepotoval vso Španijo in južno Francijo, da se je izpopolnjeval v jeziku /pasivno je obvladal tudi španščino/. Ob tem je ob spremljavi kitare pel po navadi tedanjih popotnih študentov.

Že 1928 je postal urednik tednika "Radio Ljubljana", v katerega uredništvu je ostal še pozneje. Kot novinec je pomagal Francetu Maroltu organizirati Akademski pevski zbor, v katerem je zelo uspešno nastopal kot solist z velikim učinkom. Kljub vsem tem dejavnostim in zaposlenostim je v juniju 1930 v ustreznem roku diplomiral. Prve "počitnice" je izrabil za bivanje na Dunaju in v Münchnu, da je v tamkajšnjih knjižnicah študiral dela o gledališču in tako teoretično poglobljal tisto področje svojega zanimanja, ki ga je tisti čas najbolj privlačilo: moderno ljudsko in mladinsko gledališče, ki mu dotlej ni mogel posvetiti dovolj časa. Uspeh tega študija se je pokazal kmalu v njegovem lutkarskem delu, v njegovi uredniški, izdajateljski in publicistični dejavnosti v zvezi s to stroko.

Že v oktobru 1930 je nastopil službo suplenta /profesorskega pripravnika/ na realni gimnaziji v Kranju, kjer je kmalu razvil vsestransko strokovno in kulturno dejavnost. Bil je predsednik Krožka prijateljev Francije /1930-35/, vodil zunaj šole pet let francoske jezikovne tečaje. Lotil se je tudi strokovnega pisanja: v štiridesetih lekcijah je sestavil Dopisni tečaj francoščine /1932, ciklostil/ in vodil v radiu elementarni tečaj francoskega jezika /1932-33/. Toda tedanji centralistični politični režim ga je po svojih slovenskih pristaših in birokratih v juliju 1932 prvič reducirjal, nakar je bil po pritožbi z razsodbo državnega sveta v januarju 1933 reaktiviran. V februarju 1933 se je poročil. V marcu istega leta je bil drugič in dokončno odpuščen iz državne službe. Pričelo se je zanj težko razdobje

borbe za obstanek ob vsem delu, ki ga je opravljal. Še naprej je sodeloval pri radiu, 1934 ustanovil v Kranju oder za ročne lutke, 1934 začel izdajati revijo *Ljudski oder* in že prej zbirko *Ljudske igre* /1932-39/.

Ta odpust iz državne službe zasluži posebno pozornost, saj so v tistih letih unitaristične diktature po 6. januarju 1929 bili sicer mnogi profesorji iz političnih razlogov - odločni zagovorniki slovenstva /npr. A. Sovrè/ in pristaši SLS - premeščeni na jug države, toda ni bilo moč dognati, da bi bil razen Kureta še kak profesor kar odpuščen iz službe. Odpust je sicer grozil tudi nekdanjemu profesorju kranjske gimnazije, pisatelju Ivanu Preglju, ker je prav tisti čas vinjen v gostilni govóril proti režimu in njegovim nosilcem. Pokazalo se je, da je Kuretov odpust docela delo lokalnih političnih ljudi, ki jih je bodlo njegovo izredno kulturno delovanje in njegova priljubljenost med dijaki in - zelo naivno - da je stanoval v župnišču. Predvsem pa so vplivali tim. "šenčurski dogodki" v maju 1932, ko so na shodu "liberalnih" centralistov Gorenjci manifestirali za dr. Korošca in Slovenijo in je bil, poleg drugih, kranjski župnik Matija Škerbec obsojen na leto dni strogega zapora.

Škerbec je v knjigi *Šenčurski dogodki* /Kranj, 1937, 165/ povedal, da so bili nasilno odpuščeni kranjski profesorji Franc Ambrožič, kemik Bernik in Niko Kuret. O zadnjem obširneje piše na str. 168: "Zelo so udarili tudi prof. Nika Kureta, ki je bil gotovo eden najboljših profesorjev na kranjski gimnaziji, pri dijakih splošno priljubljen, popolnoma nepolitičen človek. Ravno si je bil ustanovil lastno družinsko ognjišče, pa so ga vrgli na cesto brez vsake pokojnine, ker je bil v državni službi šele par let. Kakor oba Ambrožiča, je bil tudi prof. Kuret dvakrat odstavljen. Prvič l. 1932. Takrat je stanoval v župnišču. Pa se mu je iz gimnazije pisalo, da bi se gotovi krogi zavzeli zanj, da pride nazaj v službo, če gre stanovat iz župnišča in če vstopi v Sokola, oziroma k sokolskemu pevskeemu zboru v Kranju. Seveda Kuret je z ogorčenjem odklonil take poniževalne pogoje."

Urednik mohorskih knjig FS.Finžgar in ravnatelj Mohorjeve družbe v Celju, dr. France Kotnik, s katerim sta se medtem zblížala ob Kuretovi priredbi in izdaji Drabosnjakovih iger, sta ga zaposlila 1. aprila 1933 kot korektorja v uredništvu, kar je delal do 1. februarja 1935. Medtem je še zasebno poučeval francoščino, 1. februarja 1935 pa je dobil mesto knjižnega tajnika Jugoslovanske knjigarne v Ljubljani, tedaj največje knjižne založbe. Na tem mestu je ostal do 30. junija 1936. Vmes je bil v marcu 1936 reaktiviran kot suplent na III. drž. gimnaziji v Ljubljani, imenovan v aprilu 1937 za profesorja, potem ko je že 1933 opravil profesorski izpit. Na lastno prošnjo je bil v avgustu premeščen na I. žen. realno gimnazijo v Ljubljani /prej II. drž., sedaj Poljane/. "Po birokratskih predpisih sem bil nato premeščen na gimnazijo v Kranj, a hkrati dodeljen nazaj v Ljubljano na prejšnji zavod, končno sem bil marca 1940 tudi formalno nameščen na I. ženski real. gimnaziji v Ljubljani. Tu sem služboval ves čas okupacije do osvoboditve in do februarja 1946," piše Kuret sam v uradnem življenjepisu 20.III.1951.

V februarju 1946 je bil premeščen na gimnazijo v Novo mesto - to je bil zdaj novi način kaznovanja "neprijetnih" šolnikov - a je zaprosil za neplačan štirimesečni študijski dopust, da bi se pripravil za diplomu iz etnologije. Ko je junija diplomiral, službe v etnološki stroki pa ni dobil, je jeseni moral nastopiti službo v Novem mestu. Dal je ostavko na prosvetno službo /tako smo naredili tudi nekateri drugi/ in prevzelo ga je ministrstvo za trgovino, kjer je vodil šolski oddelek prof. dr. Anton Slodnjak. Ta nas je nameščal na trgovskih šolah, kolikor je pač mogel - naj bo to enkrat zapisano v spomin - po strokovnih, ne po političnih vidikih. Tako je Kuret dobil v februarju 1947 mesto profesorja na tedanji

Drž. srednji gospodarski šoli v Ljubljani /tu sva bila kolega.../, jeseni istega leta pa je bil premeščen na Srednjo šolo za turizem in gostinstvo, kjer je ostal do ustanovitve Inštituta za slovensko narodopisje 1951, in je bil 1. septembra 1954 izvoljen za njegovega rednega strokovnega sodelavca. Na "gostinski" šoli je poleg poučevanja francoščine in slovenščine seznanjal učence tudi z ljudsko kulturo. Priredil je pomožni učbenik Pregled slovenskega ljudskega slovstva /ciklostil, 1950, 58 str./, še pozneje razne turistične prospekte z gradivom o ljudskem življenju v Sloveniji v raznih jezikih /Turistična zveza Slovenije, 1970/, predvsem pa skripta Turistična etnografija /Višja komercialna šola v Mariboru, 1961, 76 str./ . S sodelavci pa je tudi pripravil Turistično-gostinski slovar, 1954, 386 str./, sestavil francoski del.

56

V INS je postal 1958 znanstveni sodelavec, 26. februarja 1964 pa znanstveni svétnik, načelnik sekcije za ljudske šege in igre, v letih 1969-75 je bil tajnik Inštituta, upokojen pa je bil 1. septembra 1979. Vendar je ostal z Inštitutom do konca v tesnem delovnem stiku. O ustanovitvi in delu Inštituta je tudi napisal obširno študijo v Traditiones 1 in 2, 1972 in 1973, v kateri je segel nazaj v prve poveljne čase, ko smo se neformalno zbirali pri akademiku Ivanu Grafenauerju v njegovem stanovanju v Medijatovi hiši na Dunajski cesti v letih 1947-1951 v okviru Komisije za slovensko narodopisje, ki jo je ustanovila SAZU pod njegovim vodstvom. Kuret, Matičetov in podpisani smo si razdelili izpisovanje etnološkega gradiva iz slovenskih časnikov in časopisov in ga obravnavali z drugimi perečimi vprašanji stroke.

Dopisni član SAZU je Kuret smel postati šele 1989, redni pa 1991. leta.

Od 1968 je dopisni član Commission Royale Belge de Folklore v Bruxellesu, od 1969 redni član - sodelavec Odbora za narodni život i običaje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti v Zagrebu. 1966 pa je postal dosmrtni član Sociéte Internationale d'Ethnologie et de Folklore v Parizu.

Od 1965 je predstavnik nacionalne redakcije v SRS za mednarodno revijo Demos, ki jo izdaja Deutsche Akademie der Wissenschaften v Berlinu. V letih 1951 do 1974 je bil redni sodelavec mednarodne narodopisne bibliografije za slovenski del (Internationale volkskundliche Bibliographie).

Od 1969 do 1973 je bil predsednik Slovenskega etnografskega društva, od 1970 do 1971 predsednik Zveze združenj folkloristov Jugoslavije, od 1969 dalje član odbora za folkloro pri Zvezi kulturnoprosvetnih organizacij Slovenije ter član odbora za lutkarstvo pri isti zvezi. Član Evropske akademije znanosti in umetnosti v Salzburgu od 1993.

Za svoja dela je prejel 1955 in 1971 Premio internazionale folclorico "Giuseppe Pitre" v Palermu, 1966 Herderjevo nagrado na Dunaju za življenjsko delo ter 1972 nagrado Sklada Borisa Kidriča. Je dobitnik Murkovega priznanja SED.

Trditi upam, da je bil Niko Kuret s svojo praktičnostjo, svojim navdušenjem za stroko in sposobnostjo za organizirano skupinsko delo duša in glavno gibalno delo v Inštitutu, ne le v svoji sekciji. Priprave na sestanke delovne skupnosti Alpes Orientales, katerih zamisel se je porodila prav v Inštitutu, kjer smo se zbirali tudi nekateri zunanji sodelavci, priprave zbornikov teh sestankov, sestavljanje vprašalnic za sestavno zbiranje gradiva na terenu, ustanovitev glasila Traditiones in mnogo drugega - vse to je v glavnem poganjal naprej on. Posebno po smrti akademika Grafenauerja, ko so Inštitut "upravljali" bolj formalno nestrokovnjaki, je bilo njegovo usmerjevalno delo, v skladu z Milkom Matičetovim, izrednega pomena za obstoj in uspehe INS.

NJEGOVA OSEBNOST

Niko Kuret je bil tako močna, nevsakdanja osebnost, ki je izžarevala iz vsega njegovega mnogostranskega delovanja, da je treba vsaj poskusiti označiti jo, čeprav je to tudi za nas, ki smo ga dolgo in menda dobro poznali, zelo težka in tvegana naloga. Kuret je že kot dijak in posebno kot študent s svojim odločnim, recimo kar moškim nastopom, nastopal nenarejeno osvajalno. K temu je pripomogla gotovo že njegova krepka, zdrava zunanost, ki je bila podoba njegove urejene notranje skladnosti. Njen zunanji izraz pa je bil njegov prikupni, živahni glas in govor, melodija in ritem njegovega govora, ki nista bila ne počasna ne prehitra. Govoril je živahno, vendar umerjeno, nevsiljivo. Čutili smo, kako je glas in besedo pri sebi in drugih spoštoval, ljubil in zato gojil, dosegal uspehe s svojim petjem in govorniškimi nastopanjem, v strokovnih razgovorih.

Z njegovim samozavestnim, osvajajočim glasom in govorjenjem je sodelovala tudi živahna, prijazna mimika njegovega obraza, živi izraz njegovih oči, ki so izza naočnikov mirno zrle ob poslušanju sogovornika ter živahno spremljale diskusijo ali razgibani prijateljski razgovor, v katerem se je smejal ves obraz in tudi glas.

Zunanji izraz njegove urejenosti in estetskega stremljenja je bila tudi njegova svojska, lepa pisava, o kateri bi mogel psiholog in grafolog marsikaj pozitivnega povedati. Bila je izraz in odraz reda, ki ga je vzdrževal okoli sebe od zapiskov do rokopisov in do premišljenih formulacij v svojih spisih.

Kratko bi dejali, ne da bi zvenelo vsakdanje, da je bil Niko Kuret v vsem svojem zadržanju in nastopanju očarljiva osebnost, mogli bi reči tudi, da prikupna, privlačna, vse svoje duševno in duhovno bogastvo izžarevajoča - to pa je izviralo iz lepih značajskih lastnosti in živelo v notranji miselni in čustveni urejenosti, v njegovi miselni trdnosti. Tu bodi nujno omenjena, ker je za vse njegovo strokovno delo značilna, njegova sicer podedovana, toda intelektualno in doživljajsko doživeta krščanska vernost, oplemenitena z miselnostjo in prizadevanjem mladinskega gibanja, s poglobljanjem v stare in nove duhovne drame, v vso širino domačih in tujih ljudskih šeg in ljudskega verovanja. Ta vernost je bila poučena v smislu Chateaubriandovega Chrétien savant, ki pozna vse, o čemer piše in kar raziskuje, preteklost in sedanjost evropskega življenja. Bila je nevsiljiva, samoumevna, tolerantna - v nasprotju s tistimi, ki so ga zavoljo nje ovirali v službi in pri doseganju akademskih priznanj, ki so mu pripadala.

Gibala Kuretovega strokovnega in znanstvenega dela na raznih področjih so predvsem ljubezen do predmeta raziskovanja in njegovih nosilcev, izredna ustvarjalna in kombinatorična sposobnost, prav tako izredna delovna energija - saj je njegovo delo v sedmih desetletjih in čez skoro nepregledno, za postumno izdajo je ostalo kar več rokopisov...-; dobro poznavanje življenja, različnih znanosti, ki ga raziskujejo, kajpada suvereno obvladovanje jezikov in slogovna, izrazna spretnost, sposobnost.

Kuretovo osebnost označuje že drugod omenjeni izredni organizacijski talent, ki je umel vsakršno, posebej raziskovalno delo, urediti, voditi in stroki ustrezno izvesti tako pri sebi, kot v širših skupinah v okviru SAZU, strokovnih društev in mednarodnih delovnih skupnostih. Sicer pa bomo nekatere njegove značajske in osebnostne lastnosti neposredno ali posredno spoznavali tudi v naslednjem razboru njegovega dela po strokah.

I. Neetnološko delo Nika Kureta

1. Leposlovje.

Omenjali smo njegovo dijaško pesniško delo in njegove časniške feljtone. Le iz njegove zasebne bibliografije vemo, da je napisal "Narodno igro v dveh delih in desetih slikah" Jurij Kozjak /Ljubljana, Jugoslovanska knjigarna, 1936, 75 str. - Ljudske igre 18. / - Prav tam piše sam: "V Ljudskem odru /1934-1940/ je natisnil okoli 10 dramskih tekstov /izvirnih? V.N./ . V radiu Ljubljana, Celovec in Trst A so izvedli v letih 1938-1970 okoli 65 njegovih iger, skečev ipd. /jih nekaj našteje/ ... Za lutkovno gledališče je poleg navedene igre napisal še:..." /našteje tri naslove/.

2. Prevodi.

58

Niko Kuret je od 1923 prevedel iz raznih jezikov /glej spredaj/ okoli petdeset, večinoma knjižno izdanih leposlovnih del. "Sicer je prevedel še okoli 20 dramskih tekstov za časopis Ljudski oder /1937-38-1939/40/, za radio Celovec in Trst /1955-1956/ in lutkovno igro Libuše Martinová Trije rokomavhi za lutkovno gledališče Dravlje /1969/" - kot piše sam v zasebni bibliografiji.

Prevedel je tudi nekatera strokovna dela, med katerimi je najpomembnejše: Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848, /I. del, štirje snopiči, 1985-1994/. To ni le prevod, saj je Kuret najprej ročno prepisoval v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, dokler ni SAZU na njegovo pobudo dala posneti na filmski trak iz rokopisnega /nemškega/ gradiva, zbranega na začetku 19. stoletja o topografskih, kulturnozgodovinskih in etnoloških značilnostih slovenskih štajerskih krajev, hranjenih v zbirki tim. Göth'sche Serie. Gradivo je sam izbral, uredil in priredil. Opremljeno je s slikami. Delo je načrtovano na enajst zvezkov. Prevedel pa je iz slovenščine v druge jezike tudi nekaj strokovnih del.

3. Učbeniki.

Za pouk francoščine je priredil knjigo Francoski razgovori /Ljubljana, Jugoslovanska knjigarna, 1940. 30 str. v zbirki Francoščina brez učitelja 2./.

Omenili smo ciklostilno izdajo dela Dopisni tečaj francoščine. 40 lekcij. Ljubljana, Dopisna trgovska šola. 1932. - Učbenik Parlate l'italiano? Najnujnejši italijanski razgovori in kratek pregled italijanske slovnice /Ljubljana, Jugoslovanska knjigarna, 1941, 48 str./ je italijanska zasedbena oblast zaplenila, ker je avtor uporabljal staro obliko Lei namesto neofašističnega Voi. - Za srednjo šolo za turizem in gostinstvo je pripravil razmnožena učbenika Francosko vadnico II in Francoski glagol. - Omenili smo tudi Kuretovo sodelovanje pri Turistično-gostinskem slovarju /1954, 386 str./.

Kot pomožni učbenik na turistično-gostinski šoli je sestavil Pregled slovenskega ljudskega slovstva /1950, 58 str./.

4. Vzgojno zabavne knjige.

Tako Kureta kot pedagoga, obenem pa raziskovavca igranja in propagatorja ljudskega igranja označujejo njegove vzgojno zabavne knjige, ki pa pričajo tudi o njegovi ročni spretnosti, s katero je npr. izdeloval ročne lutke. Pisanje takih knjig - ki so v najtesnejši zvezi z njegovim prizadevanjem v lutkarstvu, ki prav tako služi zabavi in sprostitvi - ga je spremljalo kar četrto stoletja ob vsem drugem delu.

V času vojske, ko so družine bile zaprte v domove, je vsaj za tiste, ki so jim bile knjige iz Ljubljane dosegljive, z gradivom iz domače in tuje kulturne preteklosti sestavil

kar tri knjige pod vabljivim naslovom: Veselja dom. Igre in razvedrila v družini, I-III. Ljubljana. Konzorcij Slovenca. 1942. 694 str. /Slovenčeva knjižnica, 31-33./ - Nekako nadaljevanje teh knjig je naslednja: Otroška darila. Petdeset predlogov spretnim fantičem in deključem. Ljubljana. 1945, 128 str. Čez daljši čas so se jim pridružile Vesele ure. /Zbirka otroških iger./ Ljubljana, 1969, 208 str.

Studiozno kot pedagog in poznavalec igrilstva je pokazal pomen igranja v otroškem življenju v delu: Igra in igrača v predšolski in šolski dobi. Maribor, Obzorja, 1959, 180 str. Delo je še danes premalo ovrednoteno in nedoseženo.

5. Radiofonija.

"Ko sem se moral na univerzi vzdrževati sam, sem prevzel 1928 sodelovanje, pozneje pa uredništvo revije "Radio Ljubljana" /do 1936/ in sem se tako seznanil s kulturnimi problemi naše radiofonije. Napisal dolgo vrsto člankov. Na mojo pobudo so se začele v Sloveniji prve šolske ure /1930/ in se je ustanovil odbor za šolski radio pri JUU. Bil sem njegov član do 1941. Po njegovem naročilu sem spisal knjigo "Šolski radio. Bistvo, organizacija, razvoj drugod in pri nas" /1932/. Prejel povabilo za pomoč pri organizaciji estonskega šolskega radia. Pozneje /1936-1941/ sem bil programski referent postaje /folklorne in mladinske oddaje/. To so Kuretove lastne besede iz uradnega "Življenjepisa" dne 20.III.1951.

Omenim naj, da je Kuret še posebno vneto in mnogo delal pri radiu v letih, ko je bil brez državne službe. Vse to njegovo delo zasluži temeljito strokovno ovrednotenje.

6. Lutkarstvo.

Kuret piše v lastnem življenjepisu: "Vzporedno z zanimanjem za gledališče in za narodopisje sem se ukvarjal z ročnimi in senčnimi lutkami. Ustanovil še 1934 v Kranju oder za ročne lutke, nato pa v Ljubljani prvo redno gledališče z ročnimi lutkami "Pavlihov oder" /1938-41/, uvedel namesto nemškega Gašperčka slovenski tip burkeža, Pavliho". Napisal je prvi slovenski lutkarski priročnik "Pavliha. Knjiga o ročnih lutkah" /1941/. Spisal in priredil vrsto lutkovnih igric, urejal zbirko "Pavlihov oder" /5 zvezkov, 1943-44/.

7. Kuretov prehod od zanimanja za vse naštetih stroke in področja k etnološkemu ali - kot sam skoro dosledno piše: narodopisnemu - raziskovanju tvori njegovo zanimanje in delo za ljudsko gledališče. Ta pojem pa moramo še razširiti na duhovno dramo, ki je bila že predmet njegovega študija na univerzi. To področje, v začetku gledano literarno in duhovno zgodovinsko, pod vplivom mladinskega gibanja ter njegovega duhovno kulturnega obnovenega prizadevanja v Nemčiji in Franciji, je pozneje pri Kuretu prešlo iz študija srednjeveškega duhovnega gledališča v študij slovenskega ljudskega gledališča z etnološkega vidika in v povezovanje igre z življenjem v sodobnem ljudskem evropskem gledališču. V svojih esejih: Igralec v sodobni luči /DS 1933/, Sodobni zborovski element v igri /DS 1935/, Rojstvo igranja iz skupnostnega čuta /DS 1936/ in Gledališče pod režimi /DS 1937-38/ je Kuret pokazal nove poglede na igranje, na razvoj "občestvene" igre z govorskim zborom in aktiviziranim gledalstvom.

Toda Kuret ni bil le teoretik in informator, marveč je svoja evropska spoznanja skušal uveljaviti v tedaj že močno uveljavljenem slovenskem ljudskem gledališču, ki ga je želel prenoviti iz njegove stagnirane oblike v živ dejavnik sodobnega življenja v duhovno prenovitveni smeri. Zato je prav v času, ko je bil odpuščen iz državne službe, ustanovil in začel izdajati časopis Ljudski oder. List za poglobitev našega igranja. /Kranj - Ljubljana, l. 1934 - 7, 1939 /40/. Še prej pa je začel izdajati vzporedno zbirko Ljudske igre. Domžale-

Groblje, Kranj-Ljubljana, 1932-1939, zv. 1-29. V njej je izdal tudi v lastni priredbi Romualdov Slovenski pasijon, katerega pomen so tudi spoznali šele v naših dneh, predvsem pa tri Drabosnjakove igre: Igro o izgubljenem sinu /1934/, Božično igro /1935/ in Igro o Kristusovem trpljenju /1937/.

Prav prirejanje iger Andreja Šusterja Drabosnjáka, koroškega bukovnika-ljudskega pisatelja, je Kureta zbližalo s Francetom Kotnikom, dotlej glavnim poznavavcem tega pisatelja in varuha njegovih rokopisov. Kuret sam pravi o tem v razgovoru z Marjeto Novak: "Tedaj sva se zbližala s Francetom Kotnikom, ki mu dolgujemo vse naše znanje o Drabosnjaku. Kotnik Drabosnjakovih besedil ni ljubosumno zaklepal. Ko sem jih želel prirediti za tedanji ljudski oder, mi jih je rad in z veseljem dal na razpolago. Zdi se mi, da mi je iz primerjalne književnosti in iz gledališke vede, ki je v tistih časih šele nastajala, prav Drabosnjak pomagal najti pot v narodopisje. Zato sem mu hvaležen, zato mi je še posebej pri srcu..." /Delo 16. februar 1985, sobotna priloga, str. 15/.

Za zbirko Ljudske igre je N. Kuret priredil še Jurjevsko gradivo in Kresovanje v Beli krajini. Napisal pa je tudi knjigo Pravi ljudski oder. Smernice našemu igranju. /Kranj, Založba ljudskih iger. 1934, 84 str. Priročniki za ljudske odre, 1./ Z njo je tudi teoretsko utemeljil načela novega ljudskega igranja, ki jih je uveljavljal s časopisom in zbirko ter pokazal v svojih esejih. Ker danes tudi njegovim kolegom ni znano, bodi tu zapisano, da si je z vsem tem svojim prenovitvenim prizadevanjem ter s kritiko ljubljanskega gledališča nakopal hudo zamero, ki mu je do zadnjih let zapirala vrata med člane SAZU. Tedaj pa je njegov protagonist začudeno vzdihnil: Kakšno bibliografijo ima ta človek!...

Iz zgodovine dramatike je kot ozadje slovenskim sorodnim igram Kuret napisal dva članka: O nastanku in razvoju velikonočnih iger /Čas, 32, 1937/38/ in O nastanku in razvoju božičnih iger /Čas, 33, 1938/39/.

II. Etnološko delo Nika Kureta

Težko je vselej razmejiti etnološki in neetnološki značaj v Kuretovem strokovnem in raziskovalnem delu, posebno najnovejša etnološka veda ne postavlja teh mejá tako ozko, kot so jih postavljali nekoč. Že Kuretovo delovanje na področju ljudskega gledališča z izdajanjem Drabosnjakovih del sega tudi v etnološko področje, podobno tudi lutkarstvo in druge oblike igranja. To je čutil že France Kotnik pred več kot pol stoletja, ko je Kureta predstavil v svojem Pregledu slovenskega narodopisja /Narodopisje Slovencev I,46/: "Narodopisje popularizira po knjigah, podlistkih in radiu Niko Kuret. V svoji reviji Ljudski oder... je poudarjal folklorne osnove pravega ljudskega gledališča... Poskusil je določiti idejne temelje narodopisnemu delu..."

V svojem prvem pregledu Kuretovega etnološkega raziskovanja ob njegovi sedemdesetletnici /Traditiones 5-6, ponatisnjeno v mojih Raziskovalcih slovenskega življenja, 1986/ sem izrazil mnenje, da "je osrednje gibalo Kuretove osebnosti in njegovega zanimanja - igra, gibanje v najširšem pomenu", dodal bi še: zanima in privlači ga "homo ludens" /Huizinga/ z vsemi svojimi značilnostmi, s katerimi nastopa zasebno in javno.

Kuretovi - žal sodobnikom neznani, pa za izhodišče njegovega celotnega dela pomembni - manjši eseji in članki v tridesetih in štiridesetih letih tega stoletja, povečini v ilustriranem, zelo kulturnem časopisu Obisk /urednik Rajko Ložar/, v katerem je podobno

sodeloval Kuretovemu zanimanju sorodni Boris Orel - o jaslicah, krinkah, ljudskem verovanju in ljudskih pesmih so že izrazil prehod njegovega zanimanja na etnološko področje, ki se mu bo docela posvetil po vojski, ko bo tudi formalno opravil akademske študije z doktoratom iz tega predmeta /1956/.

Iz slovenskega ljudskopesemskega izročila in iz drobnih zapisov ljudskih iger je Kuret začel sestavno luščiti in graditi podobo izumrle, pozabljene ljudske dramatike, anonimnega ljudskega gledališča. Prva taka razprava je Trikraljevske igre in kolede na Slovenskem /SE 3-4, 1951/; njej sorodna pa je bila njegova doktorska disertacija /pod vodstvom I. Grafenauerja pri SAZU/ Zazibalne kolede pri Slovencih /1956/, ki jo je nato nekaj let predelaval po novih spoznanjih in ob evropskem primerjalnem gradivu. Sam je izjavil o njej v že večkrat navedenem razgovoru: "Disertacija je temelj, a od nje ne ostane kamen na kamnu, tako sem jo razdril, predelal in dopolnil." Vendar je prvotno namenjeni naslov za tisk: Koledniška dramatika slovenskega baroka - tudi spremenil v Slovenska koledniška dramatika /Slovenska Matica, 1986, 280 str./. V besedi Na pot piše avtor: "... nehvaležno.. tudi tvegano opravilo" je pisati o tej temi, o "dramatičnih prizorih in igrah božičnega in trikraljevskega kroga" iz dobe protireformacije in baroka, o pastirskih koledah in prizna, da je "raziskava" mogoča le ob teh pesmih, ker drugih virov ni, zato more dognati le, "kakšne so kolede utegnile biti". Delo je bogato ilustrirano, objavljene so tiskane in rokopisne pesmi kot viri, zbral je vse dosedanje omembe. V drugem delu so zbrana besedila in napevi, v tretjem pa obravnava vznik, razvoj in razkroj koledniške dramatike pri nas, ki jo je postavil v evropski okvir. S tem smo sicer preskočili prikaz razvoja Kuretovega raziskovanja v časovnem zaporedju, vendar je to utemeljeno v začetkih tega dela.

Z razpravo o trikraljevskih igrah je začel Kuret sestavno raziskovati dotlej prezrta, le v drobcih zapisana poročila o tej obliki izživljanja naše duhovne in igralske ljudske ustvarjalnosti. Ni se zavedal najbrž, da je segel tudi v mestno ljudsko življenje, ki so ga prav v tistih letih začeli pritegovati tudi v etnološke raziskave, z razpravo Ljubljanska igra o paradižu in njen evropski okvir /Razprave 2. razr. SAZU 4, 1958/, s katero je obogatil našo kulturno zgodovino. Istočasno je dal "začasni pregled" v obliki prve sinteze o ljudskem gledališču pri Slovencih /SE 11, 1958/, v kateri rešuje načelne pojme o njem, navaja glavno evropsko raziskovanje predmeta in razvršča dramatsko ljudsko dejavnost v tematske skupine ter razpravlja o nosivcih in značilnostih ljudske igre.

Sem sodi vrsta Kuretovih spisov o ljudskem lutkarstvu - poleg njegovega praktičnega dela na tem področju, gl. spredaj - ki ga je prvi pri nas tudi znanstveno obravnaval in uvedel v razvid mnoge neznane njegove oblike: o bohinjskem zaplatniku /SE 10, 1957/, teoretično pa je v razpravi: Novo o "naši" tradicionalni lutki /SE 15, 1962/ določil tri območja razširjenosti lutk pri nas, jih označil in primerjal z enakimi drugod v Evropi ter Aziji. - O tradicionalnem lutkarstvu v Jugoslaviji je govoril na kongresu folkloristov /Rad VII. Kongresa... 1960/. O zgodovini lutkarstva na Slovenskem pa je poročal v reviji Lutka /I, 1969/, kjer je objavil tudi več poljudnih člankov s tega področja. Omeniti je treba v tej zvezi še Kuretov pregledni članek "Gledališče" /Slovensko ljudsko izročilo, 1980/ in vprašalnice o tem predmetu v Etnološki topografiji slovenskega etničnega ozemlja /1978/.

Glavno Kuretovo delo o igranju pri nas pa je knjiga Ziljsko štehanje in njegov evropski okvir /1963/, ki veže ljudsko igranje s šegami. V njej je nadrobno razbral dotedanja poročila in obravnave o tej koroški šegi ter jo primerjal s podobnimi viteškimi

igrami v Evropi. Zlasti je natanko raziskal značaj kvintane in njeno ziljsko različico ter predložil svojo tezo o izviru štehvanja iz teh iger. Avstrijski etnolog L. Kretzenbacher je navezal na Kuretovo knjigo svoja nadaljnja raziskovanja evropskega izročila take igre v delu Ringreiten, Rolandspiel und Kufenstechen /Celovec, 1966/.

V zadnjih letih je bil Kuret edini pri nas, ki je mogel o tem področju prispevati obsežno geslo Duhovna drama /112 strani/ za Literarni leksikon SAZU, 1981, 3. zv. Na podlagi obilne tuje literature, ki se mu je nabirala pol stoletja od njegovih prvih spisov s tega področja, je temeljito obdelal z vseh vidikov liturgično dramo od prvih krščanskih stoletij, zlasti od 10. stoletja dalje, razne njene oblike v cerkvi in zunaj nje, posebej pa je orisal usodo duhovne drame pri nas in končal z "izročilom duhovne drame v 20. stoletju", ki je bilo nekoč izhodišče njegovega pisanja o tej temi.

62

Niko Kuret je že v tridesetih letih in do konca vojnih let s poljudnimi članki kratko segel na vsa področja slovenske duhovne kulture, ki jih je pozneje znanstveno raziskoval. Leta 1944 je prišla na svetlo prva knjiga Narodopisja Slovencev kot delni prvi priročnik stroke, s teoretičnim uvodom /R. Ložar/ in sintetičnim pregledom dotedanjega zbiranja in raziskovanja /F. Kotnik/. V istem letu je Kuret objavil svoj sicer kratki prvi znanstveni spis v Etnologu 17. F. Kotnik je Kureta v NS predstavil z njegovim dotedanjim delom, obenem pa ga je napovedal kot skorajšnjega resnega raziskovalca doslej poljudno obravnavanih področij. Kotnikovi spisi v isti knjigi o bukovnikih, ljudskih pesnikih, predvsem pa o verskih igrah, v katerih navaja v opombah Kuretove spise kar petkrat, so bili zavoljo vojnih razmer objavljeni šele v drugi knjigi NS 1952.

Spisi F. Kotnika ne le o Drabosnjaku, marveč tudi tisti, zbrani v Slovenskih starosvetnostih /1943/, so pobudili že pred vojsko marsikak Kuretov spis. Kotnikov teoretični uvod v Slovenskih starosvetnostih in zaglavje o šegah ter ljudskem slovstvu so mu bili posebej pomembni. Po Kotnikovi sledi se je Kuret seznanil tudi z vzpodbudnimi deli A. Schneeweisa o hrvaških in srbskih šegah, ki jih je izdala Mohorjeva družba na Kotnikovo pobudo; nadalje predvsem avstrijskih etnologov V. Geramba, obeh Haberlandtov in drugih. Tako si moremo zamisliti Kuretovo teoretično pripravljenost in metodološko usmerjenost v teh letih, ko se je 1945 odločil tudi za formalni študij etnologije. Tisti čas je na prošnjo prof. Županiča prevedel iz italijanščine tudi P. Scottija teoretično knjižico Etnologia, da je ta po njej predaval svojim prvim redkim slušateljem. Ko je Niko Kuret po dveh desetletjih uspešnega prizadevanja za odkrivanje slovenskega ljudskega gledališča in igranja ter za njegovo prenovo nakazal zanimanje za maske, šege, ljudsko besedno izročilo in populariziral ljudsko kulturo v radiu ter mnogih člankih, se je šele mogel po odhodu iz srednješolske službe v nanovo ustanovljeni INS docela posvetiti etnološki stroki. Svoje raziskovalno področje je oméjil na ljudske šege in igre. Njegovo raziskovalno delo se je razvijalo v dveh smereh: v analitično obravnavanje posameznih šeg in pojavov mask ter v sintetično prikazovanje celotne podobe teh dveh področij ljudskega življenja v preteklosti in sedanosti.

Ob tem se velja spomniti Kuretovih teoretičnih izhodišč za njegova sestavna raziskovanja poleg tega, kar smo že povedali o njegovih domačih in tujih pobudnikih. Kuret ni pisal mnogo o teh vprašanih, ki jih je reševal z delom. Če prezremo njegove manjše prispevke kot praktična napotila o "poteh do narodopisnega gradiva" /v Glasnik SED 1960/ in o etnoloških informatorjih, le dva informativna in polemična članka /v Naših razgledih 1965/ pričata o njegovem zasledovanju stroke na tujem /Nove smeri v nemškem narodopisju/ ter domače diskusije: "kulturno-antropološka" pravda, čemu?" -

Tudi članek o stanju slovenskega narodopisja /Glasnik SED 1968/ sodi v to vrsto, predvsem pa članek: "Naše narodopisje. Problematika in razvojni predlogi" /ČZN 1969/ ob tedaj vse pogostejših različnih mnenjih o predmetu, imenu in namenu stroke.

Neposredno obeh njegovih delovnih območij se teoretično dotikata razpravi: K fenomenologiji maske. Nekaj aspektov /Traditiones 1973/ in Navada in šega /Traditiones 1974/, manj pa članek Arheološki vidiki v narodopisju /Traditiones 1973/. Najobsežnejša razprava o teh vprašanih: O šegi in njeni spremenljivosti /Pogledi na etnologijo, 1978/ mu je nastala po dolgoletnem delu o tem področju.

Po diletantskih opisih ljudskih šeg v 19. in začetku našega stoletja sta šele F. Kotnik in Boris Orel začela z njihovim znanstvenim preučevanjem. Orel je napisal za Narodopisje Slovencev tudi njihov prvi sintetični pregled. Niko Kuret se je oméjil pri sestavnem preučevanju na letne in koledarske šege ter napisal o njih temeljne razprave, da je potem mogel pripraviti tudi véliko sintetično delo o njih.

Tu je treba omeniti Kuretovo sodelovanje z okoli dvajsetimi slovenskimi gesli v mednarodnem *Lexicon der Marienkunde* /Freiburg in Breisgau, 1953/, ki je zahtevalo ogromno časa in truda. V petdesetih letih pa je Kuret začel vzporedno raziskovati letne šege in maske, dvoje področij, ki se prepletata. Začel je s Koranti na Ptujskem polju /Rad IV. Kongresa folklorista... 1959/, s čimer še ni povedal dokončne sodbe o njih. V teh letih se tudi vrstijo razprave v tujih jezikih, ki so naše teme postavile v mednarodni razvid. Taka je: *Segavecchia con particolare riguardo ai suoi aspetti sloveni* /Ce fastu? Udine, 1960/, s čimer nas je seznanil tudi v slovenščini: "Babo žagajo". Slovenske oblike pozabljenega obredja in njegove evropske paralele /SE 13, 1960/. O sejanju božičnega zelenja in njegovem pomenu razpravlja na drugem sestanku vzhodno alpske skupnosti: *Adonisgärtlein Sloweniens* /Alpes Orientales 2, 1961/ in določa tri območja glede značilnosti te šege pri nas.

Posebej so ga zanimale zimske šege, zato je v razpravi *Der Weihnachtsblock bei den Slowenen* /AO 3, 1961/ bogato dopolnil Valvazorjevo gradivo o božičnem panju in ga analiziral. Sem sodi tudi izročilo o Pehtri, njenem bistvu, izviru in razširjenosti na Slovenskem, o katerem je prvič razpravljal v referatu: *Die Mittwinterfrau der Slowenen* /Pehtra baba und Torka /AO 5, 1969/. Njej pa je namenil svojo zadnjo razpravo: *Sredozimske maske*.

Med temi in drugimi razpravami o maskah ter številnimi drobnimi zapisi ter knjižnimi poročili je dozorevalo Kuretovo sintetično delo o naših šegah in navadah: *Praznično leto Slovencev* s podnaslovom *Starosvetne šege in navade od pomladi do zime*. Delo v štirih knjigah, naslovljenih po letnih časih, je izhajalo od 1965-1971 v dveletnih presledkih pri Mohorjevi družbi v Celju in obsega 1393 strani. Opremljeno je z inicialkami, vinjetami in umetniškimi prilogami Maksima Gasparija, klasičnega in najbolj izrazitega našega slikarja ljudskih motivov in ljudskega življenja. Naslov dela je v duhu tedanjega raziskovanja, po nemškem *Festbräuche*, nekóliko slovesen in navidez omejuje obravnavo le na "praznike" v navadnem pomenu - podobno tudi podnaslov s Kotnikovim izrazom "starosvetne..." - toda delo obravnava vse šege v zvezi z godovi posameznih svetnikov, v duhu starega evropskega in tudi slovenskega koledarja, ter drugih značilnih "posebnih" dni in kmečkega dela v letu.

V knjigi je Kuret strnil lastna in tuja dognanja o naših letnih šegah v obsegu, kot ga ima le redko tuje delo te vrste. Zanj je dobil Pitréjevo nagrado v Palermu /1971/ in doma le nagrado Sklada Borisa Kidriča /1972/, ko bi bil zaslužil vse kaj več tudi glede

na vse drugo svoje dotedanje delo, kakor smo tedaj tudi predlagali. Kuretovo delo ni le po obsegu najobsežnejše naše delo o eni vrsti naših ljudskih šeg, marveč tudi najtemeljiteje obravnavano s sodobnih znanstvenih vidikov. Iz dotle objavljenega gradiva in tujih ter lastnih obravnav je avtor sestavil organsko celoto, pisano živahno in poljudno. Posebna vrednost Kuretovega dela je, da obravnava tudi ljudsko življenje ob večjih kmečkih delih: košnji, žetvi, planšarstvo itn. Pri posameznih dnevih govori pisatelj o njih zgodovinskem ozadju, zavoljo katerega so dobili pomen v ljudskem življenju, in razlaga nastanek ter značaj, pomen posameznih šeg. S tem jih je uvrstil med enake in sorodne slovenske in indoevropske šege.

Svoje gledanje na predmet in pomen takega dela je označil v Besedi na pot: "...to je spoštovanje do izročila... del narodove kulturne dediščine". Označuje kratko dotedanje delo Orla, Turnška in Möderndorferja na tem področju. Opisuje "zlasti življenje na kmetih" in izjavlja, "da je bilo življenje našega ljudstva v prejšnjih dobah kulturno bogato..." in da je v primeri z razgibanostjo in vsebinskim bogastvom praznovanj v prejšnjih dobah naš čas neprimerno siromašnejši, "pomen praznovanja je tudi v tem, da "ustvarja duševno uravnovešenost, ritem in praznovanja dela..." Sam pa "skušam se vživeti v stanje tistega, ki šego po starem doživlja... Ponekod sem gazil skoraj povsem s celega - takšno je, postavim, poglavje o pustnih običajih" - s tem je označil skromno tudi uspehe lastnega raziskovanja. Delo je opremljeno tudi z opombami o virih in literaturi, žal šele v četrti knjigi. To Kuretovo delo je doživelo tudi drugo izdajo v dveh knjigah /Družina, 1989, 621 str./, kjer pove pisatelj v spremni besedi "Drugi izdaji na pot": "... samo dopolnil sem jo... noče biti samo strokovni priročnik... Biti hoče predvsem sprotno domače branje". Tudi tu je poudaril misel iz prve izdaje: "Saj zlasti šege pričajo o stvarjalnosti vsakega naroda". Glede na nove čase je opomnil, da kmečko izročilo ohranjajo "nove družbene plasti", omenja zanimanje za "način življenja" vseh plasti v družbi in se tudi ne omejuje na preteklost.

Kuret sam je še v zadnjih letih pripravil nekoliko skrajšano nemško izdajo svojega dela: *Das festliche Jahr der Slowenen. Brauchtum im Jahreslauf*, ki jo bo celovška Mohorjeva družba izdala letos /z uvodnim poglavjem pisca tega spisa o plasteh v slovenski ljudski kulturi in njeni pokrajinski razdelitvi/.

V tisku je tudi Kuretova knjižica z delovnim naslovom: *Marijo nosijo* /Družina/ o šegi, ki ji je v Prazničnem letu v IV. knjigi namenil pet strani o tem, kako so na Gorenjskem in Dolenjskem v sprevedu nosili devet dni pred božičem prenočevat k posameznim hišam Marijino podobo z dramskimi prizori in s petjem.

V letih med izhajanjem Prazničnega leta je Kuret napisal še vrsto razprav in člankov s področja ljudskih šeg, predvsem: *Obredni obhodi pri Slovencih* /Traditiones 1, 1972/, *Die Zwölfen und das Wilde Heer in den Ostalpen* /Alpes Orientales 7, 1972/, *Pust /"Fašenek"/ v Porabju* /Etnografija Južnih Slavena... 2, 1977/, pa tudi knjigo: *Jaslice na Slovenskem*. Kulturnozgodovinski in narodopisni oris /Ljubljana, 1981, 288 str./. Tudi to temo je Kuret načenjal že pred desetletji v poljudnih člankih *Delajmo jaslice!* - To je prvi strokovni opis različnih oblik nepogrešljive sestavine božičnih šeg - jaslic na Slovenskem, bogato ilustriran ter njih uvrstitev v evropski okvir.

Med manjšimi spisi, ki so namenjeni posameznim območjem ali pokrajinam, je treba omeniti *Iz ljudskega življenja med Bočem in Bohorjem* /v zborniku *Med Bočem in Bohorjem*, 1984/, v italijanščini *Le pastorali popolari dell'Europa Centrale* /II Prespio, Roma, 1987/. Iz panonskega območja, v katerega je večkrat posegel, razprava: *Naše*

panonske Licije /Razprave II... 1991/. - Prezrti spisi o Slovencih /Traditiones 21, 1992/ o člankih D. Trstenjaka in V. F. Kluna segajo v zgodovino naše stroke kot več drugih avtorjev v tistih letih. Poslednje njegovo gostovanje v tujem zborniku je menda razprava Zum Namen der Mittwinterfrau /Innovation und Wandel, Graz, 1994/ o temi, ki jo je večkrat obravnaval.

Drugo véliko območje, ki ga je Kuret raziskoval od svojih prvih poljudnih člankov /Skrivnost naših pustnih krink, Obisk 3, 1942: Zakrinkani obrazi, rt. /do zadnjih let, so ljudske maske. S tem delom si je posebej pridobil mednarodni ugled, saj ni le v tujih glasilih predstavljal slovenskih mask, marveč je reševal tudi vprašanja v zvezi z maskami drugod v Evropi in zato ga je npr. povabila k sodelovanju Enciclopedia universale dell'arte /Venezia-Roma, 1964/ s prispevkom Maschere e mascherate della tradizione popolare europea. Za tako delo je bil pač najbolj poklican, ker je v spisu mogel uveljaviti slovenski delež, medtem ko je ostalo evropsko gradivo poznal enako dobro kot poznavavci drugih narodov.

Česar prejšnji slovenski zapisovavci in opisovavci šeg skoro niso niti opazili in so kvečjemu mimogrede omenjali nekaj pustnih mask, je Kuret to temo ob preučevanju šeg stalno spremljal in se vse bolj poglobljal vanjo. Zato je bilo paradoksalno, da je bil naprošen za zbornik Masken in Mitteleuropa /Wien, 1955/ za obravnavo slovenskega deleža o predmetu, še preden je začel objavljalati svoje analitične študije o posameznih skupinah slovenskih mask. Nekateri poznavavci njegovega raziskovanja ljudskih šeg v tujini so vedeli, da dovolj pozna ta predmet. Tako je mogel Kuret napisati kar dobrih dvajset strani: Aus der Maskenwelt der Slowenen in si z razpravo postavil program za nadaljnje nadrobno raziskovanje naših mask. Svojo nalogo, predstaviti tri območja naših mask: panonsko z Dravskim poljem, alpsko z Bohinjem in s Cerkljanskim ter Dolenjsko z dobrépoljskimi šemami, je rešil tako dobro, da je za to razpravo prejel Premio internazionale folclorico "Giuseppe Pitre", Palermo 1955 kot za najboljšo razpravo leta.

V nadrobnih študijah je odkrival Kuret naše šemske like: Harlekin v Bohinju? K šemskemu liku zaplatnika v Zgornji dolini /SE 9, 1956/; govóril je o potrebi sodelovanja pri raziskavanju jugoslovanskih mask /Rad III. Kongresa... 1959/, predstavil Zimske in pustne maske na Gorenjskem /Rad IV. Kongresa... 1960/, posebnega vprašanja, sodobnim etnološkim pogledom ustrezno, pa se je lotil v razpravi O nosivcih slovenskih šemskih običajev /SE 16/17, 1963/64/. - Vzorna nadrobna študija je njegov spis o zahodno-slovenskih šemah: Maschere e mascheramenti rituali degli sloveni lungo il confine friulano-sloveno /AO 4, 1966/. Sledili sta dve krajši sintezi: Problèmes de typologie du masque populaire en Europe /Bruxelles, 1967/ in Masken der Slowenen /Schweizer Archiv f. Volkskunde, 1967/, v katerih tematsko obravnava posamezne oblike mask.

Tako šego kot krinke v zvezi z njo obravnava spis: Die Mittwinterfrau der Slowenen /AO 3, 1969/. - S svojim temeljitim poznavanjem vprašanj o maskah je Kuret mogel tudi kritično spregovoriti o njihovem švicarskem teoretiku: Zu Karl Meulis Maskentheorie /Antaios, Stuttgart, 1969/. - Maske v Slovenski Istri je predstavil na kongresu folkloristov v Poreču /Rad XVII. Kongresa... 1972/. Dve nadrobni razpravi pa je posvétíl prijateljema, ki pišeta o podobnih predmetih: Frauenbunde und maskierte Frauen /Festschrift Robert Wildhaber, Basel, 1972/ in Zwei Boviden-Masken aus Valvasors Kupferstichsammlung /Dona ethnologica... Leop. Kretzenbacher, München, 1972/.

Kot je namenil Kuret teoriji o šegah poseben spis, tako je napisal tudi "nekaj aspektov" K fenomenologiji maske /Traditiones 2, 1973/ in s tem poglobil poznavanje tega področja pri nas.

Raziskovanje mask pa je nadaljeval še v naslednjih letih. Tako je pregledno predstavil *Die Alten in den Maskenumzügen Südosteuropas /Etnografski i folkloristični izsledvanie, Sofija 1979/* in sorodno temo: *Liki "starcev" med maskami Jugovzhodne in Srednje Evrope /Traditiones 10-12, 1981-1983/*.

In končno je v teh letih podal tudi sintetično delo z dognanji svojih dolgoletnih raziskovanj: *Maske slovenskih pokrajin /Ljubljana, Cankarjeva založba, 1984, 544 str., 148 slik, 19 zemljevidov. English summary/*. Tako delo bi težko našli še kje v Evropi - vendar naših založb doslej "ne zanima" Kuretov rokopis nove knjige o maskah v Evropi... Knjiga o slovenskih šemskih likih je dopolnilo Kuretovega dela o ljudskih šegah in zato enako pomembno.

66

Zadnji njegov spis s tega področja je razprava: *Ein Masken-Survival in Slowenien /Ethnographica et folkloristica Carpatica IV, Debrecen, 1985/*, ki dokazuje, da mu še ni zmanjkalo ne gradiva ne odkritij o naših maskah. Sicer pa o njih govori tudi v razpravah o Licfjah, o Sredozimkah in obrednih obhodih */Traditiones 17 in 20, 1988 in 1991/*.

Za pripravljajoči se Slovenski etnološki slovar je izdelal nekaj nad 300 gesel.

Z močnim poudarkom moramo omeniti izredno veliko Kuretovih ocen o domačih, predvsem pa tujih strokovnih delih, najprej v Slovenskem etnografu, Glasniku SED, potem pa v *Traditiones*. Z njimi nas je seznanjal z množico tujega slovstva, posegal pa je meritorno tudi v njegovo vsebino. Ob teh se vrstijo premnogi zapisi ob jubilejih in smrti domačih ter tujih strokovnjakov; poročila o strokovnih kongresih in sestankih doma in v tujini. Dve desetletji je oskrboval s slovenskimi prispevki *Internationale volkskundliche Bibliographie /Basel-Bonn/*.

Pomembno je Kuretovo uredniško, redakcijsko in strokovno organizacijsko delo. Pri Glasniku Inštituta za slovensko narodopisje /pozneje SED/, zborniku *Alpes Orientales*, pri *Traditiones* je njegov delež še neocenjen in iniciatorski. Sem sodijo njegove priredbe Drabosnjakovih in drugih iger za tisk in radio. Premalo je poznano dejstvo, da je prav Niko Kuret že 1947 dal Akademiji znanosti in umetnosti v Ljubljani pobudo za Slovenski narodopisni slovar in ustanovitev Slovenskega narodopisnega arhiva, s čimer je bila Akademiji dana pobuda za ustanovitev Komisije, pozneje pa Inštituta za slovensko narodopisje, kar bi se bilo moralo zgoditi že ob njeni ustanovitvi devet let prej /gl. *Traditiones 1, str. 9 sl./*.

Kakor bodo morale posamezna področja Kuretovega delovanja ovrednotiti posebne obravnave, tako velja to predvsem za njegovo organizatorsko delo pri etnološkem filmu. To dotlej zanemarjeno področje etnološkega raziskovanja in dokumentacije je začel pospeševati prof. Milovan Gavazzi, na čigar pobudo je bil ustanovljen Jugoslovanski komite za etnografski film. Niko Kuret je v njem zastopal najprej svoj Inštitut, naslednje leto /1957/ pa je postal tajnik Slovenskega odbora za etnografski film. Sekcija za ljudske šege in igre v Inštitutu, ki ji je načeloval, je uvedla film kot svoje dokumentacijsko sredstvo ter si prizadevala s sodelovanjem raznih filmskih ustanov posneti čim več strokovnih filmov. Kljub težavam so pod Kuretovim vodstvom naredili več strokovnih filmov. Žal z avoljo nerazumevanja odločilnih dejavnikov na raznih mestih sekcija ni mogla doseči vseh svojih nujnih namenov na tem področju. Niko Kuret pa je o potrebi in značaju etnološkega filma večkrat pisal v dnevnikih listih ter v strokovnih glasilih. Današnje delo v tej smeri temelji na njegovih pobudah.

Niko Kuret je v desetletjih svojega načrtnega, požrtvovalnega in vztrajnega strokovnega ter raziskovalnega dela naredil za utemeljitev in napredek nekaterih področij

slovenske etnologije toliko kot nihče pred njim. Deloval pa je tudi na tolikih strokovnih področjih /leposlovje, prevajanje, učbeniki, radiofonija, lutkarstvo, ljudsko gledališče, duhovna drama, ljudske šege in maske itn./ kot nihče drug med nami. Za njim ostaja ogromno delo, ki ga bo v popolnosti bibliografija težko zajela, ker niti v njegovih osebnih zapiskih ni moč najti vsega. O obsegu njegovega do konca neutrudnega dela pričajo posebej še dela, ki so v tisku /tri knjige, razprava/ ali iščejo založnika. Tu naj posebej poudarimo prevode njegovih razprav, objavljenih v tujih jezikih, ki jih bo kot *Opuscula selecta*: poglavja iz ljudske kulture izdala SAZU /Dela Razreda za fil. in lit. vede 43, prevedle Helena Ložar-Podlogar, Marta Koren, Žuža Pirc/. Ti spisi - niti niso prevedeni vsi - posebej dokazujejo, kako je Kuret širil od začetka svoje znanstvene poti v svetu znanje o naši kulturi. Temu dokazu se bo pridružila tudi nemška priredba njegovega Prazničnega leta Slovencev. Tako v teh spisih v tujih jezikih, kot v svojih slovenskih spisih je pokazal tako poznavanje obravnavanih tém pri drugih evropskih narodih in je toliko prispeval tudi k novim dognanjem o njihovi ljudski kulturi /npr. o maskah/, da upravičeno trdimo, da je njegovo delo neposredno pomembno tudi za vso evropsko etnologijo.

Niko Kuret je svoje umske sposobnosti in značajske odlike izkoristil v polni meri. Ustvaril je temeljna dela v naši stroki, zato bo ostal vzornik v naši znanosti.

BESEDA O AVTORJU

Vilko Novak, dr., slavist in upokojeni profesor etnologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Kot slavista so ga pritegovali zlasti prekmurški pisatelji z njihovimi deli in jezikom. Kot etnolog je v Prekmurju raziskoval ljudsko prehrano, lončarstvo, stavbarstvo, vinarstvo, gradništvo in šege. Sicer pa se posveča teoriji stroke, plastni sestavi slovenske ljudske kulture, ljudskim molitvam, planšarstvu in živinoreji ter raziskovalcem slovenskega ljudskega življenja. Njegova najpomembnejša etnološka dela so: Ljudska prehrana v Prekmurju (1947), O bistvu etnografije (1956), Slovenska ljudska kultura (1960), O značaju slovenske ljudske kulture na Koroškem (München 1973), Slovenske ljudske molitve (1983) in Raziskovalci slovenskega življenja (1986).

ABOUT THE AUTHOR

Dr. Vilko Novak is a Slavist and retired Professor of Ethnology of the Faculty of Arts in Ljubljana. As a linguist his main interest are writers from Prekmurje and their language. As an ethnologist he researched the diet, pottery, architecture, viticulture and customs of the Prekmurje people. His other interests or the theory of ethnology, the multilayered composition of Slovene folk culture, folk prayers, Alpine pasture, cattle-breeding and the researchers of Slovene folk life. His most important ethnological works are: Ljudska prehrana v Prekmurju (1947, The diet of the Prekmurje people), Obistvu etnografije (1956, The essence of Ethnography), Slovenska ljudska kultura (1960, Slovene folk culture), O značaju slovenske ljudske kulture na Koroškem (Munich, 1973, On the nature of Slovene folk culture in Carinthia), Slovenske ljudske molitve (1983, Slovene folk prayers) and Raziskovalci slovenskega življenja (1986; Researchers of the Slovene way of living).

ZUSAMMENFASSUNG

NIKO KURET - SEIN LEBEN, SEINE PERSÖNLICHKEIT, SEINE FORSCHUNGSARBEIT UND SEINE BEDEUTUNG FÜR DIE SLOWENISCHE VOLKSKUNDE UND KULTUR

Dr. Niko Kuret (Triest 24.4.1906 - Ljubljana 25.1.1995) studierte nach dem Abitur (1926 in Celje) an der Philosophischen Fakultät in Ljubljana (1926-1930) französische Sprache und Literatur (bei Prof. Fran Šturm), als zweites Fach vergleichende Literaturwissenschaft (bei Prof. France Kidrič). Später bestand er die Prüfung in Italienisch und in 1928 in Paris die Lehrbefähigungsprüfung für Französisch; 1946 erwarb er einen weiteren akademischen Grad in Volkskunde und in 1954 den Doktorgrad an der Slowenischen Akademie für Wissenschaften und Künste (SAZU). Beruflich tätig war er zuerst als Gymnasiallehrer in Kranj, wurde aber 1933 von der zentralistischen Regierung entlassen; danach gab er Unterricht an der Mittelschule für Fremdenverkehr und Gastgewerbe in Ljubljana und in Novo Mesto und wurde 1954 Fachmitarbeiter am Institut für Slowenische Volkskunde, später wissenschaftlicher Mitarbeiter und wissenschaftlicher Rat und wurde 1979 in den Ruhestand versetzt. Niko Kuret wurde 1989 korrespondierendes Mitglied und 1991 Vollmitglied der Slowenischen Akademie der Wissenschaften und Künste.

Niko Kuret verfaßte mehrere Lehrbücher der französischen und italienischen Sprache, das Buch *Šolski radio* (Der Schulrundfunk), war Redakteur der Zeitschrift *Radio Ljubljana*, Herausgeber der Zeitschrift *Ljudski oder* 1934-1939 (Die Volksbühne) und der Sammlung *Ljudske igre* (Volksspiele) in 29 Bänden. In Kranj gründete er eine Handpuppenbühne, in Ljubljana das erste ständige Puppentheater, schrieb und übersetzte Puppenspiele. Er übersetzte auch etwa 50 literarische Werke aus verschiedenen Fremdsprachen. Kuret erforschte die Geschichte der slowenischen religiösen Dramatik und verfaßte die Abhandlung "Geistliche Dramatik" für das Literaturlexikon der SAZU. Als Ethnologe beschäftigte er sich mit der Erforschung des slowenischen Volksbrauchtums und der slowenischen Masken. Neben vielen Abhandlungen in der slowenischen und in anderen Sprachen (die letzten werden dieses Jahr in einer slowenischen Übersetzung als *Opuscula selecta* veröffentlicht) verfaßte er die folgenden Bücher: *Praznično leto Slovencev* (Das Festjahr der Slowenen) I-IV (1965-1971, Neuausgabe I-II, 1989), *Jaslice na Slovenskem*, 1981 (Weinnachtskrippen in Slowenien), *Maske slovenskih pokrajin*, 1984 (Die Masken der slowenischen Landschaften), das Manuskript des Werks *Masken in Europa*, *Ziljsko števanje in njegov evropski okvir*, 1963 (Das Kufenstechen im Gailtal im Europäischen Rahmen), *Slovenska koledniška dramatika*, 1986 (Slowenische Raunächtdramatik). Er übersetzte und bearbeitete vier Bände der "Göthschen Serie" aus dem Steiermarkischen Landesarchiv in Graz: Die Slowenische Steiermark vor der Märzrevolution.

Dr. Kuret war Redakteur verschiedener Fachzeitschriften und organisierte die Arbeit am Institut für Slowenische Volkskunde (ISN), besonders im Rahmen der Arbeitsgemeinschaft Alpes Orientales. Als erster machte und organisierte er im Rahmen des ISN tätig ethnologische Filme. Neben vielen Ehrenpreisen im In- und Ausland wurde ihm auch der Preis der Johann Gottfried von Herder - Stiftung verliehen.

SUMMARY

NIKO KURET - HIS LIFE, PERSONALITY, RESEARCH WORK AND HIS SIGNIFICANCE FOR SLOVENE ETHNOLOGY AND CULTURE

Niko Kuret (Trieste 1906 - Ljubljana 1995) finished grammar school in Celje (1926) and studied French language and literature (with Prof. Fran Šturm) and comparative literature (with Prof. France Kidrič) at the Faculty of Arts in Ljubljana (1926-1930). Later, he also graduated in Italian and qualified as a teacher of French in Paris in 1928; in 1946 he graduated in ethnology and in 1954 received his Ph. D. from the Slovene Academy of Sciences and Arts (SAZU). His first employment was that of grammar-school teacher in Kranj from which job he was however dismissed by the centralist government. He then taught at the secondary school for tourism and restaurant trade in Ljubljana, and in Novo Mesto before becoming (in 1954) a specialist employee at the Institute for Slovene Ethnology, where he was later elected scientific fellow and councillor. Niko Kuret retired in 1979. He was the 1989th correspondent member of SAZU and its 1991th full member.

Niko Kuret wrote several French and Italian textbooks, the book *Šolski radio* (School-radio), was editor of the publication *Radio Ljubljana*, chief editor of the magazine *Ljudski oder* 1934-1939 (Folk Theatre) and of the series *Ljudske igre* (Folk Plays), published in 29 volumes. He founded a hand puppet theatre in Kranj and the first permanent puppet theatre of Ljubljana, wrote and translated puppet plays. He also translated some fifty literary works from various foreign languages. Kuret researched the history of Slovene religious show and wrote the article "Spiritual drama" for SAZU's *Lexicon of Literature*. As an ethnologist he devoted himself to the research of Slovene folk customs and Slovene masks. Besides numerous treatises in Slovene and in foreign languages (the Slovene translation of the latter will be published as *Opuscula selecta* in 1995). Niko Kuret wrote the following books: *Praznično leto Slovencev* (Slovene Holidays) I-IV (1965-1971, new edition I-II, 1989), *Jaslice na Slovenskem*, 1981 (Christmas cribs in Slovenia), *Maske slovenskih pokrajin*, 1984 (Masks in the Slovene Provinces), the manuscript "Masks in Europe", *Ziljsko štehanje in njegov evropski okvir*, 1963 (On the folk custom of a horseback contest among the Slovenes in Carinthian Gailtal), *Slovenska koledniška dramatika*, 1986 (Slovene Twelfth-Night Drama). He translated and edited four volumes of the "Götschen Serie", kept by the Styrian Landesarchiv in Graz: *Slovene Styria before the March Rebellion* (of 1848).

Dr. Kuret was editor of several specialist periodicals and organiser at the Institute for Slovene Ethnology, especially in the *Alpes Orientales* working group. At the institute he was the first to collaborate in organising Slovene ethnological films. Besides many other national and international rewards, Niko Kuret also received the Herder Foundation Reward.

RESUME

LA VIE ET LA PERSONNALITE DE NIKO KURET, SON TRAVAIL DE RECHERCHE ET SON IMPORTANCE POUR L'ETHNOLOGIE ET LA CULTURE SLOVENE

70 Niko Kuret, né le 24 avril 1906 à Trieste, décédé le 25 janvier 1995 à Ljubljana, termine ses études secondaires à Celje en 1926, puis poursuit, entre 1926 et 1930, des études sur la langue et la littérature française (chez le prof. Fran Šturm) et sur la littérature comparée avec la théorie littéraire (chez le prof. France Kidrič) à la Faculté des lettres de Ljubljana. Il passe ensuite l'examen de langue italienne et à Paris, celui de la maîtrise pour enseigner le français. En 1946, il obtient le diplôme d'études sur l'ethnologie. En 1954, il soutient avec succès sa thèse de doctorat dans le cadre de l'Académie slovène des sciences et des arts (SAZU). Après ses études à la Faculté des lettres, il enseigne au lycée de Kranj, mais dès 1933, il est licencié par le gouvernement centraliste. Ensuite il est engagé comme professeur au Lycée de tourisme et d'hôtellerie de Ljubljana d'où il part pour un poste à Novo mesto. En 1954, il entre à l'Institut slovène d'ethnologie comme collaborateur d'abord professionnel et ensuite scientifique. Attaché scientifique, il prend sa retraite en 1979. Il devient en 1989 d'abord membre correspondant de la SAZU, puis en 1991 son membre régulier.

Niko Kuret écrit plusieurs manuels de la langue française et italienne et un livre intitulé *Šolski radio* ("La radio d'école"). Il fut rédacteur du journal "*Radio Ljubljana*", publia (entre 1934 et 39) la revue "*Ljudski oder*" ("La scène du théâtre populaire") et la collection "*Ljudske igre*" ("Les pièces populaires") - 29 cahiers, établit le théâtre de marionnettes, d'abord à Kranj et ensuite à Ljubljana. Celui-ci fut le premier théâtre professionnel de marionnettes. Kuret écrivait lui-même et traduisait les pièces pour le théâtre de marionnettes. Il traduisit aussi à peu près 50 oeuvres littéraires de différentes langues. Il s'engagea dans le travail de recherche sur l'histoire du drame religieux slovène et a composé l'article *Duhoona drama* ("Le drame spirituel") pour "*Literarni leksikon SAZU*".

Comme ethnologue, il se lança dans l'étude des moeurs et des masques slovènes. en plus de nombreux exposés dans les langues slovène et étrangères (qui vont tous être traduits et publiés cette année dans le livre "Opuscula selecta"), Niko Kuret écrivit les livres suivants: *Praznično leto Slovencev I-IV* ("L'Année des fêtes des Slovènes") (1965-71, nouvelle édition I-II) en 1989, *Jaslice na Slovenskem* ("Les crèches de Noël en Slovénie") en 1981, *Maske slovenskih pokrajin* ("Les masques dans les régions slovènes") en 1984 et *Maske v Evropi* ("Les masques en Europe") - qui est encore à l'état de manuscrit, *Ziljsko števanje in njegov evropski okvir* ("La quintana de Zilja et son cadre européen") en 1963, *Slovenska koledniška dramatika* ("Le drame slovène des chanteurs de Noël") en 1986. Il a arrangé et traduit quatre cahiers de "Götsche Serie" de Steiermarkisches Landesarchiv à Graz: *Slovensko štajersko pred marčno revolucijo en 1848* ("La Styrie slovène avant la Révolution de mars en 1848").

Il était rédacteur de différents bulletins professionnels, organisateur à l'Institut slovène de l'ethnographie, surtout dans le cadre de la collectivité de travail Alpes Orientales. Il était premier à organiser les activités autour du film ethnographique slovène. A côté des prix slovènes et étrangers, il reçut aussi le Prix de Herder (Stiftung...).

NIKO KURET IN SLOVENSKI ETNOGRAFSKI FILM

Naško Križnar

71

IZVLEČEK

Niko Kuret je leta 1957 ustanovil Odbor za etnografski film pri takratnem Slovenskem etnografskem društvu. To naj bi bilo koordinacijsko telo za sodelovanje med etnografi in filmskimi producenti. Tvorstno povezavo je takrat priporočal tudi Mednarodni odbor za etnografski film (CIFE) na čigar mednarodnih prireditvah je Niko Kuret aktivno sodeloval vse do začetka šestdesetih let. S svojimi članki - poročili je Kuret populariziral etnografski znanstveni film v Sloveniji in gradil teoretsko - metodološke osnove za njegov nadaljnji razvoj.

ABSTRACT

In 1957 Niko Kuret founded the Ethnographic Film Board with the Slovene Ethnographic Society as it was then called. The board was to co-ordinate the co-operation between ethnographers and film producers. The establishment of such connections was advocated by the International Ethnographic Film Board (CIFE) and Niko Kuret took active participation in CIFE's international events until the early sixties. Niko Kuret promoted the Slovene ethnographic film in articles and reports and elaborated the theoretical and methodological foundations for its further development.

UVOD

"Magnetofon, barvna fotografija in zvočni ozki film so nam danes pri našem delu prav tako potrebni kakor svinčnik in beležnica!"

"Ne bi želel pretiravati, toda zdi se mi, da bi sodobni etnograf in folklorist ne smel več na teren brez male snemalne kamere."

To je zapisno v uvodni besedi Nika Kureta k večeru etnografskega filma, 26. avg. 1957, na IV. kongresu Zveze društev folkloristov Jugoslavije v Varaždinu (Kuret 1957a). S temi besedami je odprl poglavje slovenskega etnografskega filma, ki pomeni začetek razvoja metodologije vizualnih raziskav v naši etnologiji. S svojim delovanjem v obdobju 1956 - 1962 je Niko Kuret, takrat sodelavec Inštituta za slovensko narodopisje pri SAZU,¹ nadaljeval prizadevanja Franceta Marolta in njegovih "filmskih" prijateljev Metoda Badjure in Božidarja Jakca.

---

¹ Od leta 1953 je bil Kuret načelnik sekcije za ljudske šege in igre, od 1969 do 1975 pa tajnik inštituta (Biografije in bibliografije znanstvenih in strokovnih sodelavcev SAZU, Ljubljana 1976, str. 224.)

Kuret imenuje Badjuro pionirja slovenskega etnografskega filma in ga primerja z Milovanom Gavazzijem na Hrvaškem. "Metod Badjura je že sredi 30. let izdelal svoj film o bloških smučarjih, ki ga hrani danes naš EM (Etnografski muzej, op. p.), Milovan Gavazzi pa je s svojo malo kamero snemal izreze iz ljudskega življenja za svoj seminar." (Kuret 1957a)

Kljub nenatančnim navedbam² je Kuret z omembo obeh protagonistov etnografskega filma izpostavil dve ključni lastnosti: dojemljivost filmarja za etnografske teme (Badjura) in razumevanje znanstvenika za uporabo filma pri etnografskem raziskovanju (Gavazzi). Ti dve lastnosti sta še danes predpogoj za resno delo na področju znanstvenega filma in vizualne dokumentacije v etnologiji. Kuret je s svojo osebo dodal omenjenima lastnostima še smisel za organizacijo širšega konteksta etnografske filmske produkcije, predvsem pa vključevanje v sodobne metodološke tokove na tem področju in s tem izdelavo minimalne teoretske predpostavke etnografskega filma, ki je prej nismo imeli.

72

SEMINAR CIFE V PRAGI 1957

Velika spodbuda za Kuretovo odločitev, da bo večino svojih moči usmeril v organizacijo in proizvodnjo etnografskega filma, je bil VI. mednarodni seminar CIFE (Comité International du Film Ethnographique) septembra 1957 v Pragi. Istega leta je bil ustanovljen tudi Jugoslovanski odbor za etnografski film kot 9. tovrstni nacionalni odbor v okviru UNESCO, ki ga je vodil dr. Milovan Gavazzi iz Zagreba. Slovenijo sta v njem zastopala Boris Orel, ravnatelj Etnografskega muzeja v Ljubljani, in Niko Kuret.

V Prago pa Kuret ni odšel brez predhodnih izkušenj. Leta 1956 in 1957 je v proizvodnji Inštituta za slovensko narodopisje (ISN) SAZU nastalo 5 filmov na 16 mm traku, Najprej Lavfarji v Cerknem (1956), ki ga je po Kuretovih strokovnih napotkih posnel in zmontiral Peter Brelih.³ To je prvi film v proizvodnji profesionalne etnološke institucije v Sloveniji (Križnar 1976).

Drugi štirje - Pravljicar Joza Kravanja - Marinčič v Trenti (1956), Svatba v Preloki pri Vinici (1956), Koranti v Markovcih pri Ptujju (1957) in Šelma v Kostanjevici na Krki (1957) so ostali nezmotirani in do leta 1985 celo v fazi negativa oz. brez delovne kopije. Zato jih ne moremo šteti za prave filmografske enote. Vse je strokovno vodil Niko Kuret razen Pravljicarja Joza Kravanja in Svatbe v Preloki, ki sta ju vodila Milko Matičetov oz. Valens Vodušek.

Lavfarji v Cerknem še danes predstavljajo primer vzornega beleženja ključnih trenutkov šege. Struktura filma uravnoteženo odslikava strukturo šege, seveda na ravni tedanjih tehničnih zmogljivosti in tedanjega etnološkega razumevanja. Če bi bil film tonski, bi lahko govorili o pravem filmskem "gibno zvočnem" prikazu, ako parafraziram Franceta Marolta.

"Nemi film je zlasti za etnografa folklorista polovičarstvo. Zato bomo filmsko snemanje vedno združili z magnetofonskim snemanjem" (Kuret 1957a). Tega pri Lavfarjih

² Bloški smučarji so iz leta 1932, kopijo v EM pa bi težko imenovali film, ker gre le za montažni torzo tega filma (Križnar 1995, 20).

³ Filmografske podatke za ta film in za vse nadalje omenjene glej v priloženi Filmografiji!

še ni in Kuret je ves čas, ko se je ukvarjal z etnografskim filmom, obžaloval, da nima na razpolago ustrezne tehnike za sinhrono tonsko snemanje.⁴

Članek O etnografskem filmu s podnaslovom Po praškem seminarju CIFE, sept. 1957, je prva Kuretova objava s področja etnografskega filma v nestrokovni periodiki (Kuret 1958). Zato si ga velja podrobneje ogledati. Zanimiva sta tako njegov izvor in nastanek, kot glavne vsebinske postavke.

Še prej naj povem, da mi je spoznavanje podrobnosti Kuretovega delovanja na področju etnografskega filma omogočil pregled treh fasciklov (FILM 1, 2, 3), ki jih hrani ISN, in so mi bili izročeni po Kuretovi smrti. Pred tem, v času pisanja Filmografije slovenskega etnološkega filma (Križnar 1982), mi je bila dostopna samo mapa s korespondenco Odbora za etnografski film. Po zaslugi celotnega gradiva lahko z večjo verjetnostjo trdim, da je Kuret - etnofilmar enako pomemben za slovensko etnologijo kot Kuret - etnolog. To dejstvo je bilo doslej v prikazih Kuretove življenjske in strokovne poti premalo poudarjeno, potisnjeno na rob (Novak 1976 - 1977), če ne celo zamolčano. Treba je upoštevati, da je v primeru etnografskega filma Kuret oral ledino. Tudi v domači hiši ni vedno naletel na razumevanje. Nasprotno, vztrajno zavračanje njegovih predlogov s strani SAZU je verjetno povzročilo prenehanje njegove dejavnosti na tem področju. To pa daje celotni zgodbi dramatično noto, ki je na drugih Kuretovih delovnih področjih ni zaslediti tako izrazito.

Zgodba članka O etnografskem filmu se začne pred praškim seminarjem, v Varaždinu, na Kongresu Zveze društev folkloristov Jugoslavije leta 1957. Tam je Kuret prebral že omenjeno Uvodno besedo k večeri etnografskega filma. Kot se rado pripeti v primeru zgodnjih pobud, je v tem skromnem uvodu na štirih straneh cela paleta teoretičnih predpostavk, sodobnih, predvsem pa enostavno povedanih, ki žarčijo celo v današnje pojmovanje etnološke vizualne dokumentacije. Za ta spis je značilna skoraj odrešilna vera, da "je film pri študiju različnih pojavov ljudske kulture edino zanesljivi pripomoček." Kako si je Kuret to predstavljal, bom obravnaval ob koncu besedila, kot tudi nekatere omejitve, ki so mu onemogočale tesnejšo povezavo med etnologijo in filmskim medijem.

"Upam si trditi, da je vprav naša stroka močno navezana na film. Šele delo s filmom bo pokazalo njegove nedosegljive prednosti!" (Kuret 1957a). S temi besedami je Kuret izrazil tisto, kar so o uporabi filma povedali pol stoletja prej Bolesław Matuszewski (1898), Alfred Haddon (1898-99), Albert Kahn (1910) in drugi. Pri nas je bil o pomembnosti filma za etnografijo in folkloristiko prepričan France Marolt. Leta 1934 je v program novoustanovljenega Folklornega inštituta zapisal tudi "restavracijo slovenskih glasbeno - folklornih znamenitosti s pomočjo tonfilma" (Kumer 1984). V praksi pa je to po svoje dokazoval Metod Badjura. Gre za temeljno opredelitev, brez posebej izražene teoretične utemeljitve. Ta nedolžna ljubezen na prvi pogled med stroko in medijem je trajala do konca zlatega obdobja etnografskega filma, do pojava vizualne antropologije v sedemdesetih letih in vizualnih raziskav v osemdesetih. To pa ne pomeni, da je Kuret popolnoma prezrl teoretske predpostavke etnografskega filma. Nakazal jih je poenostavljene, med vrsticami, kot bi ga skrbelo, da visoke zahteve ne bi prehitro odvrnile

⁴ Pomen zvoka v etnografskem filmu je Kuret spoznaval že v referatih praškega VI. seminarja CIFE in VII. seminarja CIFE v Perugii, kot tudi v filmih, ki so jih tam predvajali. Že pri snemanju filmov Svatba v Preloki, Pravljicar Joza Kravanja in Šelma v Kostanjevici so poleg slike beležili tudi ton, ki pa ni bil sinhrono posnet. Magnetofonskih posnetkov tudi ni več najti v gradivu današnjega ISN, medtem ko so filmi ohranjeni.

dvomljivcev v etnoloških in akademskih krogih. V resnici je etnografski film v tistem času potreboval predvsem odločne realizatorje. Ne samo na domači, tudi na svetovni sceni. To je bilo obdobje t.im. "urgent anthropology" zlasti na področju etnografskega filma.

V nečem pa je bil Kuret neomajen. "Etnografski film mora biti predvsem znanstven." "Ne snemamo ga zato, da bi ga projicirali pred širšo publiko, marveč zase, za svoje študijske namene, za svojo delovno sobo in kvečjemu za nekoliko širši krog strokovnjakov" (Kuret 1957a). To je zelo odločno stališče glede na takratni položaj v Sloveniji. Triglav film je bil v petdesetih letih največji jugoslovanski producent dokumentarnih filmov z etnološko tematiko (Drljača 1972). Kuretova zahteva po "znanstvenosti" filma je v neskladju s tedanjo kinematografsko prakso. Tudi Badjurovi filmi so se oddaljevali od Kuretovih zahtev. Tega se je zavedal, zato je v uvodni besedi v Varaždinu povedal: "Normalni 35 mm filmi z etnografsko oz. folklorno tematiko, ki smo jih uvrstili v današnji spored, niso znanstveni filmi, marveč režirani, tako imenovani kulturni ali dokumentarni filmi. Naj povem, da teh mi ne bomo posnemali."

Tako je imel Kuret sprva v rokah samo kinematografske filme. Tudi v Prago na VI. mednarodni seminar CIFE je nesel Badjurovo Pomlad v Beli krajini (1952) in Sintičev film Zima mora umreti (1954). Zahteva po avtonomni produkciji znanstvenega filma na eni strani in pristajanje na kompromise v okviru kinematografske dokumentarne produkcije na drugi strani je značilnost vsega nadaljnjega Kuretovega prizadevanja, ki ga bomo podrobneje spoznali v nadaljevanju.

Na pobudo André Leroi-Gourhana in Jeana Roucha so Francozi leta 1952 ustanovili nacionalni odbor za etnografski film (Comité du film ethnographique ali na kratko CFE) s sedežem v Musée de l'homme v Parizu.⁵ Jean Rouch je bil prvi generalni sekretar tega odbora. Ustanovljen je bil kot "člen med humanističnimi znanostmi na eni strani in kinematografijo na drugi strani, da bi razvijal tako znanstveno raziskovanje kot širil umetnost filma." (De Heusch 1988, 116).

Leta 1957 je CIFE predložil podrobno poročilo z naslovom Film v etnografskem preučevanju in učenju etnografije ter ga predstavil na seminarju v Pragi. Niko Kuret se je torej z udeležbo na VI. mednarodnem seminarju CIFE v Pragi leta 1957 priključil najaktualnejšim mednarodnim prizadevanjem za razvoj etnografskega filma. Tam so razpravljali na temo poročila CIFE, ki ga je Luc de Heusch imenoval "čudna mešanica daljnovidnosti in iluzije" (De Heusch 1988, 120). Vsebinsko izhodiščnih tez bi lahko povzeli v treh točkah: a) filmski posnetek lahko "berejo" tudi nepismeni informatorji in ga komentirajo, b) filmski posnetek je objektivnejši od pisanega opisa, ki je podvržen nevarnosti popačenja in c) filmski zapisi omogočajo raziskovalcu, da si večkrat ogleda ceremonijo in jo skrbneje preuči.

Ali ne spominjajo te postavke na misli Matuszewskega na prelomu stoletja o pomenu filma v znanosti: "Lahko rečemo, da ima oživiljena fotografija svojevrstno izvornost, točnost, preciznost. Ona je v pravem pomenu besede verodostojna in nezmotljiva

⁵ Še istega leta je bila na IV. ICAES na Dunaju sklenjena ustanovitev Mednarodnega odbora za etnografski film ali CIFE (Comité international du film ethnographique), dokončno potrjena na V. ICAES leta 1956 v Philadelphiji. Od leta 1959 dalje se je CIFE imenoval CIFES (Comité international du film ethnographique et sociologique). To je bilo formalno sklenjeno na generalni skupščini CIFE, ki je potekala pod okriljem IV. svetovnega kongresa sociologije v Stresi (Italija) leta 1959. Zadnjo transformacijo je CIFE doživel leta 1973, ko so ga na IX. ICAES v Chicagu preimenovali v CIFH (Comité international de films de l'homme).

vizualna priča", (Čečot-Gavrak 1984, 32)? Vendar je za Matuszewskim prišel Grierson v tridesetih letih, ki je rekel, da v filmu ni dovolj opisovati in fotografirati, treba je ustvarjalno analizirati in sintetizirati. Dokumentarni film je bil za Griersona ustvarjalna interpretacija stvarnosti ("creative treatment of actuality") (Čečot-Gavrak 1984, 158). "Ta funkcija (filma) je torej sociološka in estetska hkrati. Sociološka je zato, ker vključuje reprezentacijo soodvisnih socialnih razmerij; in estetska, ker vključuje uporabo imaginativnih in simboličnih sredstev v ta namen" (Aitken 1990, 191).

Ob nakazanem izhodiščnem razponu v dojemanju vloge filma je še v petdesetih in šestdesetih letih v etnografskem filmu vladala epistemološka in ideološka nedolžnost v tem, kako so praktiki konceptualizirali svoje delovanje. Natanko takšno je tudi Kuretovo začetno ukvarjanje z etnografskim filmom, v čemer se je presentljivo dobro ujel s tendencami, ki jih je takrat zastopal CIFE na praškem seminarju. To je bilo v začetku vzpona etnografskega filma, katerega tridesetletni razvoj opisuje Loizos takole: "Filmi iz obdobja 1955-85 so kazali postopen, nezaten toda pomemben razvoj proti bolj razločni označitvi in reflektivno sklicevanje na sam filmski proces znotraj filmskega teksta je pomemben primer tega" (Loizos 1993, 14).

ODBOR ZA ETNOGRAFSKI FILM

Kmalu po prihodu iz Prage je Kuret Odboru društva folkloristov Slovenije z osebnim dopisom dne 7. nov. 1957 predlagal ustanovitev slovenskega odbora za etnografski film. (PRILOGA 1) Na prvem sestanku 4. dec. 1957, pod okriljem tedaj že Slovenskega etnografskega društva, je bil ustanovljen Odbor za etnografski film. Navzoči so bili: Milko Matičetov kot predsednik SED in zastopniki etnografskih ustanov in filmskih podjetij: Vilko Novak, Boris Orel, Niko Kuret, Zmaga Kumer, Marjan Vidmar, Roza Gombačeva, Andreja Hadži in Metod Badjura.⁶

Navzoči so si bili edini, da je delovanje Odbora lahko oprto na naslednje programske točke: 1. Potrebno je, da se snemajo filmi z etnografsko tematiko. 2. Etnografske ustanove tega že zaradi pomanjkanja denarnih sredstev ne zmorejo. 3. Filmska podjetja kažejo zanimanje za snemanje takšnih filmov. 4. Potreben je organ, ki naj daje pobude pri ustvarjanju slovenskega etnografskega filma ter naj usmerja in koordinira slovenske napore v tej smeri. 5. Nujno potrebno je, da pri vsakem etnografskem filmu sodeluje etnograf, ki s svojim imenom jamči za znanstveno točnost vseh etnografskih elementov v filmu. 6. S svojim delovanjem naj novi organ pomaga jugoslovanskemu odboru za etnografski film pri njegovih širših nalogah in pri izvajanju nalog mednarodnega odbora za etnografski film (CIFE) v okviru UNESCO.

Navzoči so precizirali razliko med arhivskim snemanjem in snemanjem za distribucijo in predvideli način njenega finansiranja. Arhivske filme naj finansirajo raziskovalne institucije, filme za distribucijo pa filmska podjetja. Za predsednika so izvolili

⁶ Metod Badjura je bil na ustanovni seji Odbora kot podpredsednik Društva slovenskih filmskih delavcev, kasneje pa ni več prihajal na seje Odbora, niti ni bil vključen v njegove aktivnosti. To je po svoje presenetljivo, glede na Kuretovo občudovanje njegovih filmov. V Kuretovi korespondenci zasledimo Badjurovo pismo z dne 12. okt. 1957, torej pred ustanovitvijo Odbora, v katerem Badjura kot namestnik predsednika DSFD obvešča Kureta, da je njegovo predavanje filmskim delavcem predstavljeno za nedoločen čas. Iz pisma lahko razberemo, da je Kuret sam ponudil predavanje.

Borisa Orla, takrat ravnatelja Etnografskega muzeja, za tajnika pa Nika Kureta. Čeprav so omenjene programske točke novega Odbora SED vsebinsko zelo široke, je vendarle moč razbrati iz nekaterih vsebino Resolucije praškega seminarja CIFE. Resolucija med drugim predlaga nujno filmsko dokumentacijo "glede na naglo ginevanje nekaterih kultur in spreminjanja sodobne civilizacije". (Odborova točka 1). Snemanje naj se izvaja ob "sodelovanju kompetentnih etnografov". (Odborova točka 5) Nacionalni odbori naj med drugim poskrbijo tudi za ureditev zbirke, ki bi "predstavljala arhiv etnografskih filmov". Ideja o ustanovitvi arhiva etnografskih filmov je zapisana med prvimi nalogami Odbora že na ustanovni seji 4. dec. 1957. Drugič jo omenja zapisnik 3. seje Odbora, 10. nov. 1959, in tudi zapisnik razprave na 4. seji, 10. dec. 1959, s konkretno idejo, da bi osnovo arhiva predstavljale 16 mm kopije 35 mm filmov slovenske proizvodnje. O tovrstnih predlogih Nika Kureta bom pisal več v zaključku.

76

Ustanovitvi Odbora je še isti mesec sledil poziv etnografskim ustanovam (Inštitutu za slovensko narodopisje, Glasbeno narodopisnemu inštitutu, Etnografskemu muzeju in Etnološkemu seminarju) ter filmskim producentom (Triglav filmu, Viba filmu, Televiziji in Zavodu za poučni film). Prvim, naj pripravijo seznam etnografskih tem, ki bi jih predlagali za arhivsko in distribucijsko snemanje. Drugim, naj pripravijo seznam etnografskih filmov, ki jih je podjetje doslej izdelalo in jih ima v delu ali v načrtu. Dodano je bilo pojasnilo, da je pojem "etnografski razumeti v najširšem pomenu: semkaj gredo vse panoge, ki so kakorkoli v zvezi z ljudskim življenjem". (Dopis z dne 17. dec. 1957) Na 2. seji Odbora dne 17. jan. 1958 je bila prva točka posvečena prispelemu gradivu. V Kuretovi korespondenci sta ohranjena dopisa Triglav filma in Vibe filma s sezname etnografskih filmov.⁷

PREDLOGI IN DOSEŽKI

Konec januarja 1958 je Odbor izdal ciklostiran elaborat: Slovenski etnografski film - Predlogi in dosežki (odslej Predlogi in dosežki), ki je postal eden temeljnih dokumentov Odbora za etnografski film, če ne sploh edini, katerega pomen sega v današnji čas. (PRILOGA 2) V njegovem uvodu je naveden odlomek iz Resolucije VI. seminarja CIFE v Pragi, in sicer točka, ki jo je Kuret vedno najraje uporabljal v stikih z birokracijo. V njej CIFE v imenu UNESCO poziva organe javne uprave "na nujnost, da se izvede temeljita filmska dokumentacija" "v okviru mednarodnega sodelovanja, toda ob sodelovanju kompetentnih etnografov prizadetih dežel". Hkrati naprošajo "organe javne uprave in znanstveno - raziskovalne ustanove za kar najizdatnejšo finančno pomoč". Kot kažejo zapisniki sej in Kuretova korespondenca, so se takratni organi v Sloveniji, vključno z upravo SAZU, požvižgali na tovrstne pozive UNESCO.

Elaborat je sestavljen iz dveh poglavij: A. Perspektivni načrt za izdelavo slovenskih etnografskih filmov in B. Doslej realizirani slovenski kratki filmi. Prvo poglavje je spisek 103 tem, ki so jih predlagale etnološke institucije in filmska podjetja. Naslovi so zbrani po temah etnografske klasifikacije od materialne kulture (hiša) do duhovne (ples). Pri vsakem

⁷ Poznavalce Badjurovega opusa bi presenetil podatek, ki ga lahko razberemo iz seznama Triglav filma, da je kot režiser filmov Pomlad v Beli krajini in Kroparski kovači navedena Milka Badjura. Še leta 1994 se v svoji razpravi (Križnar 1994) sprašujem, kakšen je bil dejansko posamični delež Metoda in Milke pri realizaciji njunih filmov glede na to, da v glavi filma Pomlad v Beli krajini in Kroparski kovači piše: Zamislila in naredila Metod in Milka Badjura.

je dodana kratica predlagatelja in označitev, ali gre za arhivsko ali distribucijsko snemanje.⁸

Omenjeni elaborat je dobro merilo za ugotavljanje dinamike razvoja vizualne miselnosti v etnološki sferi in za občutljivost filmskih producentov za etnološke teme. Spisek tem je prav gotovo rezultat takratne etnološke metodologije in prakse. Zanimivo bi bilo vedeti, če so nanj vplivale tudi izkušnje t. im. terenskih raziskovalnih ekip Etnografskega muzeja. V njih so namreč sodelovali predstavniki vseh etnoloških ustanov, ki so predlagale spisek filmskih tem za Kuretov Odbor. Od leta 1948 do 1975 se je zvrstilo 31 ekip v slovenskih pokrajinah, ki so bile dotlej manj etnološko raziskane. Ekipe so sestavljali specialisti za različne etnološke in folkloristične teme. To je bil kompleksen etnološki pristop s posebnim poudarkom na zbiranju muzealij in vizualnega gradiva, zlasti fotografij. Vsaka ekipa je prinesla domov na stotine fotografij, ki so še danes temelj fototeke Slovenskega etnografskega muzeja. Boris Orel kot glavni organizator terenskih ekip je takole pisal o njihovem pomenu: "Tak način terenskega dela pomeni brez dvoma pričetek novega poglavja v slovenski etnografiji in folklori." (Kuhar 1976) Čudno je, da Boris Orel po letu 1957, ko je postal predsednik Odbora za etnografski film pri SED, ni v delo ekip poleg risarja in fotografa vključil še filmskega snemalca. Kot vse kaže, je glavna pobuda za etnografski film vendarle prihajala pretežno iz ISN.

Predlagane teme za filmanje v elaboratu Predlogi in dosežki so iz naslednjih poglavij ljudske kulture: stavbe in naselja (3 enote), poljedelstvo in živinoreja (14), čebelarstvo (1), prehrana (1), lov (5), noša (1), delavnost (2), obrt (23), promet (5), umetnost (4), običaji (30) in igra (2). Predlogi za filme o pesmi, glasbi in plesu so predstavljeni brez podrobnih predlogov, v obliki nekakšnih metodoloških priporočil za vsako od teh področij folklore. Pod razno je predlaganih 6 enot (portreti in predstavitev ustanov), dodani so še trije predlogi filmskih podjetij.

Prevladujejo predlogi za dokaj filmične etnološke teme. Predlagatelje je torej vodil poleg strokovnega tudi medijski čut. Absolutno največ predlogov je za snemanje filmov o šegah (30). To ni samo zaradi Kuretove pobude. Tudi v celotnem korpusu slovenskega etnološkega filma so šege največkrat zastopane teme (Križnar 1982). Edgar Morin je v svojem koreferatu na seminarju CIFE v Perugii (1959) navedel dve skupini tem etnografskih filmov. Prva so teme iz obredne tematike (šege), druga pa iz tehnoloških postopkov. Nekateri naslovi v Predlogih in dosežkih napovedujejo tematske filme, podobne tistim v Encyclopaediji Cinematographici. To so t. im. najmanjše tematske enote. Npr.: oranje z volom, brananje z brano iz drevesnih vej, izdelovanje cokel ali izdelovanje vrvi. Večina naslovov pa obeta obširne monografske predstavitve, npr: planšarstvo v Trenti, planšarstvo v Bohinju, lončarstvo, čipkarstvo, življenje na kmetih po starem in novem, naši delavski običaji, ljudsko lutkarstvo, ipd.

Predlogi Odbora za snemanje nujnih etnografskih tem so torej podani na različnih ravneh realizacijske in konceptualne zahtevnosti. Vprašanje je, kaj bi se zgodilo, če bi prišlo do realizacije. Verjetno bi iz nekaterih predlogov nastalo več manjših enot.

Večina predlogov je za distribucijske filme (36), 25 predlogov je za arhivski film, ostali so neopredeljeni. To kaže na precejšno samozavest slovenskih etnografov in folkloristov glede pomembnosti tradicijske kulture za sodobnega človeka.

⁸ Ta razdelitev, ki spremlja vse delovanje Odbora, lahko izhaja iz referata Alfreda Metrauxa v Pragi (1957), ko je omenjal temeljno delitev na grobi material ("rough records") in na filme za širšo publiko ("films presented to the public").

Danes, 37 let po nastanku Predlogov in dosežkov, je zanimivo pogledati, koliko predlaganih tem je bilo medtem posnetih na film ali na video kasete. Ugotovimo, da jih je razmeroma veliko, tudi če ne upoštevamo krajših prispevkov za televizijski program. Tako kot predlogi se tudi rezultati delijo v arhivsko gradivo in filme za širši krog gledalcev. Prevladujejo t. im. distribucijski filmi, če k njim štejemo tudi poučne šolske filme iz serije *Kako živimo*. Poučni filmi so zvrsti, ki je Odbor še ni upošteval.

Pomembno je vedeti, kateri filmi so bili posneti kot neposreden rezultat prizadevanj Odbora. Med njimi je na prvem mestu *Štehanje* (1959) Nika Kureta in Ernesta Adamiča. V krogu Odborovega delovanja sta filma *Borovo gostüvanje* (1958) in *Bizoviške perice* (1959). Prvi, ker je bil Boris Kuhar (avtor tega filma) član odbora kot zastopnik Televizije Ljubljana in je torej aktivno sodeloval pri sestavljanju predlogov, in drugi, ker je scenarij napisan po razpravi Pavle Štrukljeve, sodelavke Etnografskega muzeja, ki je predlagal to temo.

Televizijska serija *Regionalna arhitektura* (1970-1972) in njena ponovitev (Arhitektura slovenskih pokrajin) v začetku devetdesetih let se po besedah Ivana Sedeja zgoj slučajno ujema s predlogom Odbora o filmanju posameznih vrst stavb in naselij in ga celo presega. Prav tako tudi ustvarjalci serije *Kako živimo* (1978-1980) nismo poznali gradiva Predlogi in dosežki, in vendar so se naše teme vse do zadnje ujele v njegove predloge. Šlo je pač za podobno "urgentno" stremljenje po snemanju etnografskih filmov, kot so ga izkazovali tudi predlagatelji leta 1958.

Poseben primer je TV serija *Slovenski ljudski plesi* (1976-1995) Mirka Ramovša. V tem primeru je šlo in gre za nadaljevanje leta 1958 deklarirane usmeritve GNI v Predlogih in dosežkih, čeprav je v času nastajanja serije inštitut deloval v drugih organizacijskih in personalnih razmerah. Tudi če Mirko Ramovš ni poznal izhodišč odborovega gradiva za filmanje plesa in pesmi, je v omenjenih filmih realiziran del zapisanih priporočil v rahlo prilagojeni obliki. Plesi so posneti, geografsko in kulturno gledano, v avtentičnem okolju, prikazujejo jih domačini, ki so organizirani v lokalne folklorne skupine. Po besedah Mirka Ramovša je informacija o starejših plesnih oblikah danes možna edino s pomočjo rekonstrukcije oz. z ohranjanjem izročila v lokalnih plesnih skupinah. Priporočilo GNI Odboru za izdelavo filmov o plesu pa je upoštevalo še "maroltovski" folkloristični konstrukt o živem obrednem plesu.

Pogled na filme po letu 1958, ki se vsebinsko ujemajo s temami iz Predlogov in dosežkov, nam pokaže, da je bilo realiziranih 36 takih enot, nekatere od njih v več variantah ali na več lokacijah. Pustne šege v zbirki AVL so npr. posnete na 12 različnih lokacijah. Druge teme so predstavljene v obsežnih TV serijah, kot npr. že omenjena Arhitektura slovenskih pokrajin, Pri naših pravljicarjih, Slovenski ljudski plesi, Kako živimo, Slovenska ljudska glasbila in godci, Bajke na Slovenskem in Ljudske obrti na Slovenskem.

Tako kot GNI v svojih predlogih o snemanju ljudskih plesov ni mogel v celoti predvideti razvoja ljudske kulture in sprememb pogledov nanjo, tako tudi predlogi Odbora v celoti niso zaobjeli sodobnih transformacij tradicijske kulture, ampak so bili usmerjeni predvsem v urgentno beleženje preteklih oblik ali prežitkov. Ko ugotavljamo, kaj je bilo uresničeno od predlogov Odbora moramo hkrati ugotoviti, da je bilo posnetih tudi veliko tem, ki jih Predlogi in dosežki niso niti navajali. To velja za obdobje do leta 1980, ki ga prikazuje Filmografija slovenskega etnološkega filma (Križnar 1982), kot tudi za obdobje do danes in še zlasti za dejavnost Avdiiovizualnega laboratorija ZRC SAZU.

Slika bi se seveda spremenila, če bi med rezultate šteli tudi drobne filmske prispevke za televizijo v obdobju 37 let.

Na žalost pa nekaterih kulturnih prvin, ki jih omenjajo Predlogi in dosežki, kljub najboljši volji ne bi mogli več posneti v živi funkciji, ker so medtem izginile. To velja npr. za ralo, za brano iz drevesnih vej, za smolarstvo, za vavhanje sukna, izdelovanje vrvi, usnarstvo, nabiranje zlata, vodne riže in drče ter za številne prvine duhovne kulture.

Leta 1970, deset let po prenehanju delovanja Odbora, se je pri Kuretu sestala skupina slovenskih strokovnjakov in skupaj z Milovanom Gavazzijem ugotovila še 22 urgentnih etnografskih tem, ki bi jih bilo nujno in možno posneti v Sloveniji. Tudi to kaže na hitro spreminjanje tradicijske kulture in na upravičenost Odborovih predlogov. Tudi če predlogi Odbora do danes niso bili realizirani v celoti, je njihovim predlagateljem in Niku Kuretu lahko v čast, da so v skladu s priporočili CIFE skušali spremeniti tok dogajanja na področju etnografskega filma in vizualne dokumentacije v slovenski etnologiji.

NEOBJAVLJENI ČLANEK

Kuret je še pred ustanovno sejo Odbora, 4. dec. 1957, napisal članek O problematiki etnografskega filma in ga ponudil v objavo Naši sodobnosti. To je edini Kuretov članek o etnografskem filmu, ki je opremljen z znanstvenim aparatom. Že uvodne formulacije nam odkrijejo, da besedilo temelji na prej omenjeni Uvodni besedi k večeru etnografskega filma v Varaždinu 1957. Nato pa v glavni članka Kuret podrobno poroča o dogajanju na praškem seminarju CIFE, 16. - 23. sept. 1957, in navedbe komentira v opombah pod črto. Omenja osnovne postavke iz referatov simpozija in jih primerja s stanjem v Sloveniji.⁹ V tej povezavi največkrat omenja Metoda Badjuro. Zaključek je mobilizatorski v prid razvoju etnografskega filma v Sloveniji. Odseva usmerjenost CIFE v ustvarjalno sodelovanje med znanstvenikom in filmarjem, ki naj bo v korist znanstvene komponente filma.

Naša sodobnost je v pismu z dne 25. nov. 1957 zavrnila objavo. Zato je Kuret članek močno skrajšal, odstranil t. im. znanstveni aparat in ga pod naslovom O etnografskem filmu objavil v Naših razgledih (Kuret 1958, 76).¹⁰ V njem je bolj kot v originalni verziji poudarjal dejavnost Odbora za etnografski film. Članek v integralni obliki je ostal do danes neobjavljen.

ŠTEHVANJE

Delo Odbora, zlasti sodelovanje s filmskimi producenti, seveda ni potekalo, kot je bilo (idealno) zamišljeno. Februarja 1958 se Kuret v pismu Gavazziju pritožuje, da je film o bohinjskih šemah pri Triglav filmu dokončno odklonjen, češ, "da bi bil film preveč prazen".

⁹ Iz arhiva je razvidno, od kod je Kuret črpal informacije. Skrbno je prevedel v slovenščino referata A. Metrauxa in K. Plicke ter zaključno resolucijo praškega seminarja. Nekatero rdečo podčrtane stavke in misli najdemo rahlo preoblikovane v Kuretovem članku.

¹⁰ V omenjenem Kuretovem arhivu sta ohranjeni dve kopiji razprave. Na eni od njiju so označene krajšave pred objavo v Naših razgledih.

Snemanje koroškega štehvanja je Kuret najavil na 2. seji Odbora, 17. jan. 1958. "Ako hočemo dobiti film o slovenskem štehvanju, ne smemo več odlašati. Po obvestilih, ki jih ima (Kuret, op. p.), je n.pr. v Zahomcu sedaj zavedna slovenska konta."

Marca istega leta pa piše Gavazziju, "tudi drugi naš dogovor se krha". To se verjetno nanaša na odklonitev Triglav filma, da bi posneli štehvanje že leta 1958.

Razlike v odnosu do etnografskega filma je bilo zaznati že v zapisniku 2. seje Odbora. Predstavnica Triglav filma je izjavila, da njeno podjetje za arhivska snemanja nima denarja, za distribucijske filme pa so zainteresirani, če bodo imeli dobre scenarije.¹¹ Po drugi strani pa je Viba film izrazil pripravljenost snemati tudi arhivske filme.

Viba je določila za Štehvanje naslednjo ekipo: Ernesta Adamiča kot režiserja, Ivana Marinčka kot snemalca¹² in Boška Klobučarja kot asistenta in organizatorja.

80

Kuret se je lotil priprav poleti 1959. Vzpostavil je stike z Borisom Trampužem na konzulatu SFRJ v Celovcu, z dr. Pavletom Zablatnikom, ravnateljem Slovenske gimnazije v Celovcu, z Radiom Klagenfurt in urednikom Hartmanom, z dr. Francijem Zwitterom pri Slovenski prosvetni zvezi in s predstavnikom Koroške deželne vlade dr. Othmarjem Rudanom. Na terenu je bil v stikih z Jankom Wiegelejem, takrat vodjem fantovske konte v Zahomcu. Njemu je poslal v pregled in dopolnitev scenarij, snemalno knjigo pa je izdelal Ernest Adamič - osnutek 24. julija, zadnjo varianto pa septembra 1959.

V Kuretovem arhivu je v fasciklu Zahomec 1959 - korespondenca, ohranjena Adamičeva fotografska predstavitev snemalnih lokacij, ki je morala nastati zgodaj spomladi ali celo konec zime, saj je na večini posnetkov sneg. Priložena je tudi tlorisna skica gibanja konjenikov in smeri "zajezdov" ter pozicije fotokamere in verjetno kasnejše filmske kamere.

Iz Kuretovega zaključnega poročila o snemanju Štehvanja z dne 22. sept. 1959 je razvidno, da je ekipa prispela v Zahomec 11. septembra. Popoldne so si skupaj ogledali lokacije posameznih kadrov in dopolnili Adamičevo snemalno knjigo "na licu mesta".

"V soboto 12. sept. se je začelo snemanje okvirnih kadrov in pokrajinskih detajlov, zvečer pa do 23. ure snemanje nekaterih interjerjev.

Najnapornejši je bil sam štehvanjski dan, nedelja 13. septembra. Snemali smo ves potek, dopoldne od priprav in zbiranja do odhoda v gorjansko cerkev in prizorov pred njo, popoldne pa štehvanje samo in visoki rej pod lipo z začetkom običnega reja. Po dogovoru se je pripeljal že ob 9. uri reportažni avto celovškega radia z dvema tehnikoma in prof. dr. Pavlom Zablatnikom kot vodjem snemanja."

"V ponedeljek, 14. septembra in torek, 15. septembra, smo snemali nadaljnje okvirne kadre in nekatere detajle, pri čemer so nam udeleženci štehvanja šli rade volje na roko."

"Snemalo se je v Eastman-colorju na cinemascope. Porabljenih je bilo okoli 900 m filma. Izdelani film naj bi tekel 10 do 12 minut."

¹¹ Stališče Triglav filma je v skladu z vse večjo usmerjenostjo tega podjetja v komercialne koprodukcijske posle (Nedić 1994, 332).

¹² Ernest Adamič je na dopisnici z dne 2. jul. 1959 pisal Kuretu, da bi imel za snemalca raje De Glerio, češ, da se bolj spozna na barvo.

Štehanje je prvi slovenski film v cinemascopeški tehniki.¹³ Ivan Marinček se spominja, da je prvič delal z objektivom za cinemascope, ki ga je Viba prav tedaj nabavila in ni bil še niti preizkušen. Zato je imel Marinček z njim težave. Objektiv je bil v bloku, skupaj z anamorfotom. Šele kasneje, po izdelavi delovne kopije, so ugotovili, da je pri večjih zaslonkah objektiv snemal neostro. Zato je v filmu manj interjerjev, kot je bilo načrtovano in posneto. Niso imeli dovolj luči, da bi lahko uporabljali manjše zaslonke. Razen tega so imeli samo 75 mm objektiv, ki se v cinemascopeški tehniki sicer spremeni v 35 mm objektiv, to pa je premalo za kratke razdalje v interjeru in za panorame.¹⁴

Film je nastajal po skrbno pripravljani snemalni knjigi, ki se skoraj v celoti pokriva z realizacijo. Posneli so 900 m negativa, finalna verzija meri 279 m (10 min.), natanko toliko kot je napovedal Ernest Adamič v pismu Kuretu dne 2. sept. 1959. Razmerje med zmontiranim filmom in posnetim gradivom je približno 1 : 3, kar je več kot ugodno za dokumentarec.

K dobri pripravi snemanja lahko štejemo tudi načrtovano in uresničeno dodatno snemanje nekaterih detajlov, ki ga je Kuret napovedal že v pismu Janku Wiegeleju dne 25. jul. 1959. "Za film so pa, kakor sami veste, važni detajli, ki jih takrat nikakor ni mogoče posneti. Tako zlasti detajli pri štehanju samem: posamezni konji, jezdec, samo glava, kopita, fasla v različnih fazah, itd., itd. Zato je režiser mnenja, da bi bilo treba naročiti dva fasla in da bi se nekakšno poskusno štehanje (množica pri tem ni potrebna) priredilo v soboto..." "Ali si upate to skupaj spraviti? Brez tega namreč režiser ne bi mogel napraviti tega, kar bo treba narediti."

Tudi Ernest Adamič je predvideval, da vsega ne bo mogoče posneti v teku realnega dogajanja. Zato v pismu Niku Kuretu (2. sept. 1959) napoveduje: "Povsem bo odvisno od pripravljenosti sodelavcev, da nam bodo tako rekoč neomejeno na razpolago, in celo v nedeljo, na sam dan štehanja, bomo morali nekako urediti, da bodo vsaj toliko zavlekli, da se premesti kamera. Sicer bo vse bolj kilovo."

SEMINAR CIFE V PERUGII 1959

Že v pismu Janku Wiegeleju z dne 25. jul 1959 je Kuret zapisal: "Film bo v barvah in ga bomo poskusili plasirati na mednarodnem festivalu."

V mislih je imel festival, ki so ga ustanovili na VII. mednarodnem seminarju CIFE, maja 1959 v Perugii in naj bi potekal decembra 1959 v Firencah pod imenom Festival dei popoli.

Na seminar v Perugii je kot predstavnik Jugoslovanskega Odbora za etnografski film odšel iz Jugoslavije le Niko Kuret, po večmesečnem mukotrpnem pripravljalnem dopisovanju in prošnjah za denar. Kljub temu, da je bilo snemanje štehanja že na vidiku, je bil Kuret tik pred odhodom v Perugia toliko črnogled (verjetno zaradi neprenehnih birokratskih zapletljajev), da je v pismu Gavazziju (7. maj 1959) zapisal: "Naša produkcija ne le stoji, ampak vlada v umetniškem vodstvu "Triglav filma" celo izraziti anti-folklorni

¹³ Kasneje se je izkazalo, da izbor cinemascopea ni bil najbolj posrečena poteza. Iz Kuretovega intervjuja za celovški radio po festivalu v Firencah, decembra 1960, lahko razberemo, da je bil cinemascope glavna ovira, da koroški rojaki niso mogli videti štehanja v svojih krajih. Koroške dvorane so bile namreč v tistem času slabše opremljene od slovenskih, kjer je vsak lokalni kino imel cinemascope.

¹⁴ Zabeleženo po magnetofonskem posnetku razgovora z Ivanom Marinčkom dne 22. mar. 1995.

kurz, tako da bomo, kakor kaže, naš slovenski odbor za etnografski film likvidirali - teoretiziranje brez realizacije nima smisla."

Ni izključeno, da je z namernim dramtiziranjem poskušal motivirati Gavazzija, da bi bolj energično deloval kot predsednik Jugoslovanskega odbora za etnografski film.¹⁵ Kljub temu, da je bil formalni sedež Jugoslovanskega odbora v Zagrebu, pri Gavazziju, so edine pobude in realizacije prihajale iz Ljubljane, od Kureta. In čeprav je Kuret v tujini nastopal kot pooblaščen zastopnik Jugoslovanskega odbora za etnografski film, je vse stroške plačevala Ljubljana.

82

Znamenitega seminarja CIFE v Perugii se je Kuret udeležil z referatom "L'emploi du film aux archives ethnographiques: La notation filmique", ki je ohranjen v Kuretovem arhivu (v francoščini), ni pa bil doslej še nikjer objavljen. Kuret na seminarju zaradi razvlečenih diskusij ni prišel na vrsto, da bi predstavil svoj referat. Tudi slovenska filma Pomlad v Beli krajini in Zima mora umreti, katerih udeležbo je Kuret skrbno pripravljaval več mesecev, tam nista bila predvajana, ker so ju menda predolgo zadrževali na italijanskem zunanjem ministrstvu.

Kuret je o Perugii razen obširne korespondence z Gavazzijem, s filmskimi podjetji, z italijanskim veleposlaništvom v Beogradu in z direkcijo festivala v Firencah zapustil dva dokumenta: Poročilo jugoslovanskemu komiteju za etnografski film, ki ga je deponiral v arhivu slovenskega Odbora, in članek v Naših razgledih z naslovom VII. simpozij etnografskega in sociološkega filma (Kuret 1959a). V obeh je sporočal štiri glavne rezultate perugijskega srečanja: 1. ustanovitev mednarodnega festivala etnografsko-sociološkega filma (Festival dei popoli) v Firencah, 2. novo klasifikacijo etnografsko-sociološkega filma (znanstveni, poljudno-znanstveni ali didaktični, igrani ali distribucijski in reportažni oz. novičarski), 3. preimenovanje CIFE v CIFES (Comité international du film ethnographique et sociologique) in 4. ustanovitev mednarodne strokovne revije "Revue internationale du film ethnographique et sociologique" (RIFES).

Tudi v omenjenem poročilu o snemanju Štehanja (25. sept. 1959) je Kuret zapisal: "Skušali ga bomo pokazati na I. festivalu etnografskega filma v Firenzi, decembra t.l." Film je bil oktobra še v montaži. V času Kuretove uradne prijave na festival, dne 26. okt. 1959, še ni bil končan, saj prijavljeni podatek, da je film dolg 300 m, ni točen. V resnici meri 279 m. Dejstvo je, da film kljub Kuretovim prizadevanjem, regularni prijavi in soglasju Vibe filma, ni prispel na festival, kakor tudi ne druga dva prijavljena filma Zima mora umreti in Pomlad v Beli krajini. O tem škandalu so razpravljali tudi člani Odbora na seji dne 10. dec. 1959. Kuret se je upravičeno pritožil Viba filmu v pismu dne 15. dec. 1959, kjer z začudenjem sprejema na znanje pojasnilo Ernesta Adamiča, da kopije filma ni v Sloveniji. Velika verjetnost je, da se je film predolgo zadrževal na cenzurnem pregledu v Beogradu.¹⁶

Zamujena je bila velika priložnost, da bi bil slovenski etnografski film predstavljen na prvem festivalu ljudstev. Nazadnje niti Kuret ni odpotoval v Firence, ker ni dobil denarja za potovanje in bivanje.

¹⁵ Dopisovanje Gavazzi - Kuret včasih odkriva Gavazzijevo togo birokratsko ukrepanje, ki se ni skladalo s Kuretovim temperamentom. Kuret je nedejavnost Jugoslovanskega odbora za etnografski film kritiziral že leta 1958 na V. kongresu ZDFJ z besedami: "Na tem mestu predvsem nikakor ne moremo mimo dejstva, jugoslovanski komite za etnografski film vegetira samo na papirju."

¹⁶ Nemanič ima kot čas realizacije Štehanja zapisan datum nov. 1959 (Nemanič 1982, 307). To je v filmografijah jugoslovanskega filma navadno datum cenzurnega dovoljenja po pregledu v Beogradu.

SPREMINJANJE POGLEDOV NA ETNOGRAFSKI FILM
IN NASTOP ŠTEHVANJA

Že po sestanku v Perugii je prišlo v delovanju Nika Kureta do čudnih nesinhronosti med njegovim lastnim pojmovanjem etnografskega filma in pojmovanjem slovenskih filmskih producentov ter med spreminjajočimi se tendencami CIFES.

V poročilu o trenutnem stanju in perspektivah slovenskega etnografskega filma je poročal na seji Odbora dne 10. nov. 1959. "Slovenski odbor za etnografski film je v času od januarja 1958 do letos preživel krizo, ki pa ni bila v njem samem, marveč v dejstvu, da kljub razčiščenju pojmov in soglasju ni prišlo do realizacije filmov. Stanje se je v letu 1959 bistveno in razveseljujoče spremenilo. Podjetje Viba film, ki se je bilo specializiralo na kratkometražne filme, je ustvarilo v zadnjem času kar tri etnografske filme zavidljivo visoke kvalitete: Štehvnanje, Kraški kamnarji in Bizoviške perice."

83

Zapisnik omenja tudi Kuretov komentar zapletljaja v zvezi s prvimi avtorskimi spori med filmarji in etnologi. "Pripominja še, da zahtevajo poštenje, takt in mednarodne uzance, da je sodelovanje etnografa tudi imensko navedeno v glavi filma. To žal, pogrša v filmu o kamnarjih podobno pa v filmu o pericah." Kmalu za tem (16. nov. 1959) je Odbor uradno posredoval pri Viba filmu glede pritožbe Pavle Štrukljeve, da je Jože Bevc, režiser filma Bizoviške perice, uporabil del besedila njene razprave (Štrukelj 1958), ne da bi to navedel v glavi filma. Ernest Adamič je sicer v imenu Vibe obljubil spremembo glave filma vendar se to ni nikdar zgodilo.

V vseh poročilih o Perugii je Kuret korektno poročal o spremembah pojmovanja etnografskega filma, ni bil pa preveč navdušen nad vključevanjem sociologije. Najjasneje se je o tem izrazil v pismu Gavazziju dne 15. jul. 1959. "Italijanska smer v sociologijo je interesantna, a me včasih moti."

Zato verjetno Kuret tudi ni odšel v Streso (Italija), kamor ga je pošiljal Gavazzi v imenu Jugoslovanskega odbora za etnografski film in kjer se je septembra 1959 na srečanju mednarodne sociološke zveze (ISA) mednarodni odbor za etnografski film (CIFE) formalno preimenoval v CIFES.

To vprašanje Kuretu še dolgo ni dalo miru. Čeprav je v predstavitvi sklepov iz Perugie na seji Odbora 10. nov. 1959 razmišljal celo o tem, da bi morali zdaj povabiti k sodelovanju Inštitut za sociologijo, ni nikdar ukrepal v tej smeri. Pač pa je še leta 1965 moč zaslediti odmev omenjene problematike v Gavazzijevem pismu Kuretu (16. jan. 1965). V tem pismu Gavazzi med drugim odgovarja na Kuretov predlog o načelih, ki naj bi jih le-ta zastopal v Firencah na XI. kolokviju o etnografskem in sociološkem filmu, kamor je spet odhajal v imenu Jugoslovanskega odbora za etnografski film. Takole piše Gavazzi: "Kar se tiče vašega načelnega stališča pri razpravah na predvidenem kolokviju, mislim, da je upravičeno stališče, ki ste ga formulirali v pismu: da je povezovanje etnografskega filma s sociološkim - v okviru in značaju, kot ga ima sedaj Festival dei popoli - v škodo etnografskega filma kot strokovnega oz. znanstvenega dokumenta."

Nadalje Gavazzi prikaže svoje pojmovanje izraza "etno sociološko". To je po njegovem sociologija nižje ravni civilizacije (tiste, ki jo obravnava etnografija). Nikakor pa pri tem ni razumeti sociologije kot etnografije sodobnosti. To bi bilo treba, po Gavazzijevem mnenju, razmejiti tudi na filmskem področju. "Sicer bo to postalo omnibus za vse ali "Massengrab", kot to vi (Kuret, op. p.) karakterizirate!"

Ta ostra Kuretova kritika tendenc na področju etnografskega filma, ki jih je zastopal

Festival dei popoli v imenu CIFES s sintagmo "documentazione sociale" (socialna dokumentacija oz. dokumentacija socialnega), je verjetno odraz tako Kuretovih takratnih metodoloških izhodišč, ki so se od omenjenega pojmovanja vloge etnografije oddaljevala, kot tudi odraz njegovega počasnega zapuščanja filmskega področja v etnologiji.

O terminoloških neskladnostih med protagonisti etnografskega filma je Kuret razmišljal že v neobjavljenem članku Vtisi s seminarja za etnografski film v Pragi (1957). Različni govorniki so mešali nazive: etnografija, etnologija, antropologija, socialna antropologija, sociologija, manj folkloristika. "V tej zmedi pojmov sem omenil, da bi bil že čas, da se vsi, ki se ukvarjamo s študijem ljudske kulture, zedinimo za enotno terminologijo... Strokovni sodelavec iz oddelka za družbene vede pri UNESCO A. Metraux mi je hudomušno pomežiknil skozi očala in mi poslal listek: sporazumimo se o pojmu 'kultura'." (Kuret 1957b)

84

V neobjavljeni razpravi O problematiki etnografskega filma (Kuret 1957c) omenja stavek iz diskusije v Pragi: "Sociologija današnjega dne je etnologija jutrišnjega". O njem pravi: "Stavek ni najbolje formuliran, a vsebuje resnično jedro".

Zamuda s filmom Štehanje na prvem festivalu ljudstev leta 1959 je morala biti hud udarec Kuretovim prizadevanjem. Iz številnih dokumentov je razvidno, da je bil film posnet takorekoč nalašč za ta festival. Kot bi se Kuret zavedal, da v svetovnem merilu mineva čas dokumentarcev po receptu CIFE iz časa praškega simpozija 1957. Tam so etnografi še rotili filmarje, naj imajo razumevanje za etnografsko tematiko in naj njihove strokovne ugotovitve z občutljivo avtorsko roko oblikujejo v filmski stavek. Na podlagi te miselnosti je bil ustanovljen slovenski Odbor za etnografski film - kot koordinacijsko telo etnografov in filmarjev. Simpozij v Perugii (1959) pa pomeni začetek osamosvajanja etnografskega filma in prenehanje odvisnosti od dobre volje producentov.

Nov status filma v etnologiji so omogočile tudi tehnične inovacije, kot npr. cenejša 16 mm tehnika s sinhronim tonskim zapisom, občutljivi barvni filmi, vse boljši objektivni, itd. Lep kontrast novim tehničnim pridobitvam je ravno Štehanje, katerega tehnično realizacijski okvir je bil pravi mastodont v primerjavi z možnostmi, ki bi jih v Zahomcu omogočila tehnika 16 mm filma. Lahko bi posneli veliko več negativa, snemalec bi se lažje premeščal z enega prizorišča na drugega in ne bi bili toliko odvisni od dobre volje protagonistov. Predvsem bi pa film lahko predvajali v vaških gostilnah po vsej Koroški.

Za novo razumevanje etnografskega filma je pomembna Morinova misel iz koreferata v Perugii, ki jo je zapisal Kuret v pisnem poročilu za Odbor: "Po njegovem je etnografsko - sociološki film 'un film, qui peut être verifié par les specialistes et les observateurs scientifiques'". To pomeni začetek razmišljanja, da etnografskega filma kot takega morda sploh ni, etnografski je vsak film, ki ga kot takega uporabimo. To misel sta šele mnogo kasneje, vsak po svoje, razvila Sol Worth in Marcus Banks (Worth 1982) (Banks 1992) in za njima še mnogi drugi.

Po drugi strani pa je združevanje etnografske in sociološke komponente raziskav ljudske kulture tematsko razširilo okvir znanstvenega in dokumentarnega filma. Simbolični in paradigmatični rezltat te zveze je kmalu nato Roucheva in Morinova Kronika nekega poletja (*Chronique d'un été*) (1960).

Veliko zlato medaljo sta na Festivalu dei popoli leta 1959 prejela John Marshall in Robert Gardner za film Hunters (Lovci). Nekateri posnetki lova v tem filmu, ki spada danes v klasiko etnografskega filma, spominjajo na igrani film. Montaža ustvarja umetno kontinuiteto dogajanja in kljub temu, da film sugerira en sam lov, je material pobran iz

različnih dogodkov. Glavno pa je, kar ugotavlja v zvezi z Lovci Nichols, češ, da kombinacija avtorskih omejitev v tem filmu navaja k posebnemu pogledu na človeško naravo, ki favorizira mitično nad historičnim in ki skuša oblikovati prozaično v poetično (Loizos 1993, 23) (Nichols 1981, 261).

Ali ne spominja Adamičev filmski pristop v Štehanju na Marshallovega? Gre za podobna filmska določila, kot jih pri Marshallu ugotavlja Nichols. Film Štehanje ustvarja umetno filmsko kontinuiteto med posnetki osrednjega dogodka in dodatnim snemanjem naslednjega dne. Film se vsebinsko osredotoča na idealno, arhaično (beri: slovensko) obliko štehanja in zanemarja realno nemško kontaminacijo šege. Posebno težo bi imela v analizi Štehanja tudi pompozna cinemascopska tehnika, ki pomaga filmu, da razmeroma preprosto kmečko igro prikaže kot reprezentančen dogodek nacionalnega pomena.

Vse kaže, da je bil Festival dei popoli leta 1959 šele na prehodu k novim oblikam etnografskega filma in bi Štehanje na njem našlo več zagovornikov, kot jih je naslednje leto. Pomembno nagrado je na 1. Festivalu dei popoli prejel hrvaški film Jedan dan u turopoljskoj zadruzi iz leta 1935, Chloupeka in Gerasimova. Ta stari film je poslal Gavazzi iz zadrege, ker ni imel česa podobnega kot Kuret s Štehanjem.

Čeprav sta Kuret in Gavazzi izvrstno sodelovala na področju etnografskega filma, je med njima vendarle vladalo tiho rivalstvo. Zaradi spleta okoliščin je imel Gavazzi več sreče, in to s filmom, za katerega je šele leta 1992 priznal, da je čista rekonstrukcija. "To je bilo nekje okoli leta 1935. Zavod v Zagrebu je tedaj vodil Andrija Štampar v sodelovanju z dvema Rusoma in z nekim našim strokovnjakom, in so v Mraclinu, to je v Turopolju blizu Zagreba, zainteresirali kmete, prave kmete, da igrajo življenje v zadruzi, kakršno je bilo na začetku stoletja. In oni so to izvrstno naredili." (Križnar 1992) V filmu ni to nikjer omenjeno, nasprotno, dotlej je film veljal za avtentičnega.

Štehanje je bilo predvajano na Festivalu dei popoli naslednje leto - 1960 in prejelo specialno nagrado "Targa Pietro Canonico" za "neposredno pričevanje o tradicionalnem folklornem slavlju". To je bil simbolični vrhunec producentno - organizacijskega delovanja Nika Kureta in Odbora za etnografski film.

KONEC DELOVANJA ODBORA IN ANALIZA KURETOVE METODOLOGIJE ETNOGRAFSKEGA FILMA

V enem svojih zadnjih člankov o filmu je Kuret zapisal, da je delovanje Odbora zamrlo po Orlovi smrti leta 1962 (Kuret 1971), vendar se omenjeni Kuretov arhiv Odbora za etnografski film zaključí z obširno birokratsko korespondenco glede pošiljanja filmov v Firence leta 1960 oz. s par nepomembnimi dopisi v letu 1961. Zadnja seja Odbora je bila 10. dec. 1959.

Poslej je Kuret vse aktivnosti v zvezi s filmom izvajal v imenu Inštituta za slovensko narodopisje pri SAZU.

Ali je mogoče strniti Kuretovo filmsko aktivnost na en sam skupni imenovalec? Pred nami so njegova objavljena in neobjavljena besedila ter filmi.

Skozi vsa besedila lahko spremljamo jasno izraženo idejo o posebni vlogi filma, ki bi jo lahko imenovali urgentno filmsko snemanje. Gre za dokumentiranje tistih kulturnih sestavin ali starosvetnosti, kot jim pravi Kuret, ki so tik pred izumrtjem.

"Moderna tehnika prinaša razkroj starosvetnosti. Ista tehnika pa ustvarja tudi sredstva, da se starosvetnosti ohranijo spominu in študiju in ne zatonejo v pozabljenje. Med temi sredstvi zavzema film brez dvoma prvo in najvažnejše mesto." (Kuret 1957c)

"Kaj naj bo vsebina etnografskega - folklorističnega filma? Vse ljudsko življenje ga željno pričakuje, tisto ljudsko življenje, ki ga razvoj moderne dobe naglo spreminja, da ga včasih komaj dohajamo. Ne bomo se ob tem vdajali nespametni sentimentalnosti, nikakor nočemo in ne smemo biti laudatores temporis acti, naša dolžnost pa je, da ginevajoče oblike obdržimo v študijske namene na najprimernejši in najpopolnejši način. To smo dolžni ne samo sebi, ampak tudi zanamcem." (Kuret 1957a)

"Slovenski in jugoslovanski etnografi si bomo še naprej prizadevali, da ohranimo znanosti in zanamcem na filmskem traku čim popolnejšo podobo starosvetnega življenja, ki se naglo umika preobrazbam atomske dobe." (Kuret 1959a)

86

Ob koncu svoje etno filmske dejavnosti je Kuret še vztrajneje kot na začetku namenjal filmu vlogo shranjevalca podobe izginjajočih kulturnih pojavov. "Nagli in prehitvejoči se razvoj 'atomske' civilizacije narekuje pospešeni tempo etnokinetografske dokumentacije pojavov predindustrijske družbe, ki bodo vsak čas izginili."

"Saj vidimo na vsakem koraku, kako se življenje skokovito spreminja, kako se 'stari svet' nezadržno potaplja v poplavi revolucionarnih sprememb 'atomske' dobe. Kakor ob assuanskem jezu stare egipčanske spomenike, tako moramo mi reševati skromne priče življenja naših staršev in dedov. Tu nam film ponuja svojo pomoč." (Kuret 1971)

Filmu je Kuret namenjal "inventarizacijsko - konzervatorsko delo za arhiv človekovega dejanja in nehanja" (Kuret 1957c). Zadnji citat je skoraj dobesedno vzet iz referata Alfreda Metrauxa na praškem simpoziju CIFE 1957, ki ga Kuret imensko navaja v svojem spisu. Omenja tudi znameniti Metrauxov citat o filmskem arhivu, ki ga bodo zanamci preučevali z metodami, o katerih imamo za zdaj še nejasne predstave (De Heusch 1988, 131).

Kuretova vizija etnografskega filma je presenetljivo močno zožena na registriranje in ohranjanje gibanja kot primarne (mehanske) lastnosti kamere in filmskega traku. Zato je razumljiva njegova zadrega, ko se je po Perugii srečeval z drugačnimi oblikami etnografskega filma. Tako kot je De Heusch ugotovil, da je kamera slepa za socialne odnose (De Heusch 1988, 127), bi lahko rekli, da film ni najprimernejše sredstvo za prikazovanje izginulih kulturnih oblik. Razvoj slovenske etnologije pa takrat še ni krenil v smer raziskovanja sodobnosti.

Po malem je določena restriktivna definicija etnografskega filma v Kuretovih spisih razvidna skozi vse obdobje njegovega filmskega delovanja. Ob tem pa je zaslediti tudi fragmente metode, s katero je moč realizirati željeni model etnografskega filma.

"Dober etnografski film naj pokaže kak pojav iz ljudskega življenja v takem obsegu in taki obliki, da je mogoč neoviran študij vseh faz,..."

"Snemanje mora podajati celotno sliko, mora pa tudi upoštevati posamezne detajle, ki so za študij važni. Kamera se zato oddaljuje in približuje."

"Pri snemanju znanstvenega filma ni potreben scenarij v običajnem pomenu besede, pač pa ne moremo izhajati brez dobro in natanko premišljenega seznama motivov."

"Nemi film je zlasti za etnografa in folklorista polovičarstvo. Zato bomo filmsko snemanje vedno združili z magnetofonskim snemanjem." (Kuret 1957a)

PRIMERJAVA Z GÖTTINGENŠKIMI IZHODIŠČI

Omenjene metodične postavke spominjajo na sistem, ki so ga takrat učili na Inštitutu za znanstveni film (Institut für den Wissenschaftlichen Film, odslej IWF) v Göttingenu. Znamenita Vodila (Leitsätze zur völkerkundlichen und volkskundlichen Filmdokumentation) tega inštituta iz leta 1959 je Kuret poznal, saj je v njegovem arhivu ohranjen nemški prepis vodil in slovenski prevod. Še prej, leta 1957, pa mu je Gavazzi poslal nekaj števil "Research Film", publikacije IWF in nek Spannausov separat.¹⁷

Koceptualno bližino Göttingena dokazujejo tudi naslednje Kuretove postavke etnografskega filma, ki jih zasledimo v njegovih spisih:

- Snemati najnavadnejše dogajanje, najpreprostejše kretnje in izražanje najnaravnih čustev.

- Snemati čimveč, ne da bi izbirali.

- Uporabljati barvni film.

- Prakticirati tonsko snemanje.

- Filmu naj bo priloženo pisno dopolnilo oz. dosje.

Taureg kot glavna določila sistematične filmske dokumentacije, ki so jo gojili v Göttingenu, navaja: 1. snemanje pojavov, ki jih s prostim očesom ne moremo zaznati, 2. snemanje pojavov, ki so edinstveni ali bodo kmalu izumrli in 3. snemanje pojavov, ki jih bomo kasneje primerjalno analizirali (Taureg 1983).

Prvo določilo se verjetno nanaša na naravoslovne pojave, vendar bi ga z določeno rezervo lahko uporabili tudi pri kulturnih pojavih. Tako npr. Kuret piše: "Pogosto se dogaja, da odkrijemo na razvitem traku stvari, ki jih sami nismo opazili, iz česar sledi, da bi jih tudi ne zapisali, ako bi bili samo zapisovali" (Kuret 1957c).

Drugo določilo je postalo, kot smo videli, najvažnejši imperativ celotne Kuretove dejavnosti, mnogokrat ponavljano v različnih povezavah - snemanje za arhiv prihodnjih generacij.

Tretje določilo pa je omenjal že v svojem prvem spisu o etnografskem filmu leta 1957 z besedami: "Mogoče je nadalje sorodne motive iz različnih filmov združiti v nov trak in ga uporabiti pri komparativnem študiju" (Kuret 1957a).

Podobno je razmišljal v drugem neobjavljenem spisu, ko je ločeval med vertikalnim ali monografskim in horizontalnim ali primerjalnim etnografskim filmom (Kuret 1957c).

V zvezi s Kuretovo bližino predpostavkam IWF o etnografskem filmu je zanimivo, da je Kuret v poročilu o Perugii, kjer se je etnografiji pridružila sociologija in mu porodila kup pomislekov, obžaloval odsotnost nemških predstavnikov: "Saj so poleg Nemcev - ki stoje pri CIFE, žal, ob strani - vprav Italijani v teoretično - znanstveni analizi filma...prvi na svetu" (Kuret 1959a). Kuret ni bil nikdar v tesnejših stikih z Göttingenom. Več je z IWF sodeloval Gavazzi. Zato ni mogoče trditi, da so Kuretove metodološke usmeritve zavestna kopija göttingenških načel. Gre verjetno za miselnost, ki izvira iz Kuretove želje po sistematičnosti.

Šele aprila 1970 je bil Kuret prvič v pisemski zvezi z IWF. Poslal jim je spisek 25 etnografskih tem, med njimi šentjurjevske kolednike v Ledenicah na Koroškem. Zato je

¹⁷ Günther Spannaus, prvi vodja etnografskega oddelka IWF, je verjetno glavni avtor znamenitih Vodil, čeprav so izšla anonimno (Taureg 1983, 65).

IWF povabil Kureta, da je leta 1977 strokovno vodil snemanje filma Šentjurja jagat (Georgijagen in Petschnitzen) v Pečnici na Koroškem. Posnet je bil pod okriljem dunajske Bundesstatlichen Hauptstelle für Wissenschaftliche Kinematographie, ki je podružnica IWF. Kuret je za njihovo glasilo in filmu ob rob napisal o temi manjšo razpravo, kot je to v navadi pri vseh filmih IWF (Kuret 1978). To je doslej edino sodelovanje med Slovenci in Inštitutom za znanstveni film iz Göttingena.

SKLEPNE MISLI

Niko Kuret ni bil nikdar tako blizu sodobnim tokovom etnografskega filma kot v obdobju od VI. mednarodnega seminarja CIFE v Pragi do realizacije Štehvanja.

88

Podlago njegovim pogledom, ki jih ves čas delovanja na etno filmskem področju ni dosti spreminjal, so dali: metodološka usmeritev CIFE v tistem času in informacije o etnografskem filmu v Göttingenu. Že njegov prvi spis pa dokazuje, da je znal razmišljati tudi s svojo glavo, oz. da je status filma v etnologiji prilagajal specifičnim slovenskim razmeram. Ta komponenta njegovih teoretskih predpostavk je dala svojevrstne rezultate.

To so nemi filmi na 16 mm traku iz obdobja 1956 - 1958.¹⁸ Glede na göttingensko prakso so kompromis, saj so posneti brez sinhronega tona, z amatersko tehniko in osebjem ter z minimalno količino filmskega traku. Razen enega so vsi ostali nezmontirani.

Štehvanje sodi organizacijsko v takratni koncept CIFE, ki bi ga lahko imenovali konstruktivno sodelovanje s filmskimi producenti po predpostavki Karla Plicke: "Etnograf ne sme pristati na popuščanje v škodo znanstvene resničnosti, filmski delavec pa mora uveljaviti filmsko govorico z njenimi specifičnimi zakonitostmi!" (Kuret 1957c).

V začetku priprav na zahtevno snemanje Štehvanja se je Kuret udeležil VII. simpozija CIFE v Perugii. Kljub temu, da se je navduševal nad sodelovanjem s profesionalnimi filmarji, je v svojem referatu La notation filmique (Filmska beležka) zagovarjal, takrat že anahronistično, za slovenske razmere pa edino realno obliko etnografskega filma - terenske beležke.

"Očitno, filmski posnetki spočetka nimajo nobene želje, da bi postali etnografski 'film'. Predvsem so 'filmske beležke' namenjene za filmoteko znanstvenika ali znanstvene institucije" (Kuret 1959b). To obliko je zagovarjal s teoretično podmeno, da je "filmska beležka takorekoč embrion znanstvenega filma na splošno", v praksi pa je vredna vse pozornosti, ker mnogim institucijam in posameznikom ni dostopna drugačna oblika etnografskega filma.

Kuret si je s postavko filmske beležke postavil odlično izhodišče za izvorno prakso uporabe filma v etnologiji, ki bi bila lahko podlaga za razvoj vizualne antropologije in

¹⁸ Gre za naslednje filme (navedba po času nastanka):

- Lavfarji v Cerknem (1956)
- Pravljičar Joza Kravanja. Marinčič v Trenti (1956)
- Svatba v Preloki pri Vinici (1956)
- Koranti v Markovcih pri Ptujju (1957)
- Šelma v Kostonjehovici na Krki (1957)
- Pastirsko trikraljevska igra v Šentanelu (1958)
- Trikraljevski koledniki v Šentanelu (1958)
- Trikraljevski koledniki v Kropi (1958)

vizualnih raziskav v naših razmerah. Z njo je vpeljal teoretski model minimalističnega etnografskega filma, zlasti primerne za elektronsko tehnologijo, za video kamero in video kaseto, ki je Kuret v praksi ni dočakal. V bistvu bise iz tega lahko razvila sistematična vizualna dokumentacija, ki jo danes skuša gojiti Avdiovizualni laboratorij ZRC SAZU.

Začudenja vredno je dejstvo, da na drugih etnoloških področjih, npr. na področju šeg, Kuret ni toliko pisal o teoretski in metodološki podlagi kot na področju filma. V njegovi obširni bibliografiji ne zasledimo niti enega omembe vrednega spisa o teoriji etnološkega raziskovanja, medtem ko je v nekaj skromnih člankih (v veliki meri neobjavljenih) o problematiki etnografskega filma najti kup teoretskih nastavkov in metodoloških ter metodičnih napotkov. Vendar se je tudi na tem področju kasneje vdal nekakšnemu praktikizmu, temelječemu na veliki, apriorni veri v veliko dokumentaristično vrednost filma. To spominja na mnenje, da restriktivne definicije raziskovanja s pomočjo filma temeljijo na mitu o objektivnosti kamere, na veri v njeno magično moč (De Heusch 1988, 127).

Kljub temu, da je Kuret gledal na film predvsem kot na nosilca informacij za znanstveno rabo, v praksi ni nikdar pokazal, kako lahko kabinetno pregledovanje terenskih filmskih posnetkov, tolikokrat omenjeno v njegovih spisih, pripomore k boljšemu rezultatu etnološke raziskave. Bralec teh vrstic se lahko z mano vred upravičeno vpraša, odkod potemtakem Kuretu takšno navdušenje nad filmom, če v nobeni od svojih knjig ali razprav ni navajal filma kot vira informacij. V knjigi Maske slovenskih pokrajin (1984) je bila priložnost, da bi ob drugih virih navedel filmografijo etnografskih filmov o ljudskih pustovanjih, ki jih imamo Slovenci največ. Kuret sam je idejni avtor filma Lavfarji v Cerknem, prvega filma v proizvodnji slovenske etnološke institucije. V Prago in Firence je poslal filma Zima mora umreti in Ti si kriv, Zvoneta Sintiča, oba s pustno tematiko.

Pa tudi v Prazničnem letu Slovencev (1965-1971) bi se našel prostor za številne filme o letnih šegah, vsaj za Štehanje, na katerega je bil sam tako ponosen.

Kje je potemtakem učinek filmske dokumentacije, v katero je Kuret tako trdno veroval in o kateri je pisal, da mora biti predvsem znanstvena, da je namenjena za študijske namene, skratka, da je film pri etnološkem delu nepogrešljiv?

O tem lahko danes samo ugibamo na podlagi (vsaj) dveh dejstev.

Prvo dejstvo je Kuretov konceptualni razhod z mednarodnimi tendencami etnografskega filma. To se je zgodilo po Perugii (1959), ko je etnografski film začel odkrivati nova pota v smeri vizualnih raziskav. Etnografičnosti filma ni več določala vsebina, temveč metoda in kasnejša analiza. Zato je odtlej brezpredmetno govoriti o etnografskih temah, o klasifikaciji etnografskih filmov ali o sodelovanju med etnografom in filmarjem, kot o temeljnih dilemah. Ta razvoj se odraža tudi v organizacijskih transformacijah CIFE od ustanovitve do leta 1973, ko postane Odbor za film o človeku (CIFH) (podčrtal pisec). Kje je že Praga 1957, ko se Kuret ni mogel sprijazniti s terminološko zmedo ob imenovanju predmeta filmske obravnave. Kuret je, v skladu s tendencami v petdesetih letih, več moči usmerjal v pridobivanje vizualne dokumentacije in manj v postavitev analitskega aparata, kar je značilno za vse usmeritve v urgentno filmsko snemanje.

Drugo dejstvo, ki kaže posredno na razloge za Kuretovo ignoriranje filma kot vira, je resignacija izražena v članku z izvirnim naslovom V gluhi lozi in objavljenim pod naslovom Beda slovenske etnokinematografije (Kuret, 1971). V njem Kuret črnogledo kot nikdar dotleje ugotavlja, da za etnografski film ne kažejo razumevanja niti producenti, niti filmski sklad, niti sklad Borisa Kidriča. Poanta članka je v primerjavi med stanjem na

področju znanstvenega filma na eni strani in med komercialno - estetsko katastrofo Hladnikove Maškarade, za katero so šli veliki denarji, na drugi strani.

"Čutim samo dolžnost, da opozorim javnost in tiste forume, ki imajo platno in škarje v rokah, na kričeče neskladje med čednimi zneski za neuspele filme in usodnim nerazumevanjem za znanstveni, posebej etnološki film na Slovenskem!" (Kuret 1971).

Kuretova kritika je letela posredno tudi na SAZU. Leta 1967 je namreč Kuret v imenu ISN naslovil nanjo predlog o ustanovitvi Centralnega arhiva slovenskega etnografskega filma (CASEF) s podrobno vsebinsko in finančno konstrukcijo.

Predsedstvu SAZU je leta 1968 poslal tri vloge za ustanovitev "samostojnega telesa za produkcijo znanstvenih filmov". V prvih dveh vlogah je pristavil: "Moje mnenje je slejkoprej, da bi morala tudi v tej smeri SAZU vzeti pobudo v svoje roke".

90 Oba predloga sta bila zavrjnena.

Sredi leta 1968 je Kuret vodil ustanovitev delovne skupnosti slovenskih etnologov in med petimi programskimi točkami namenil eno filmu: "Slovenski narodopisni film je treba čimprej premakniti z mrtve točke" (Kuret 1968).

Kljub črnogledosti ob koncu ukvarjanja z etnografskim filmom je Kuretovo preteklo, čeprav nezaključeno in s strani ustreznih gremijev nerazumljeno, delo omogočilo nastanek Filmografije slovenskega etnološkega filma (Križnar 1982), nadaljevanje prizadevanj za etnografski film v okviru novega etnološkega društva po letu 1975 in posredno tudi ustanovitev Avdiovizualnega laboratorija ZRC SAZU.

LITERATURA IN VIRI

- AITKEN, I. (1990), *Film and Reform*. Routledge, London and New York.
- BANKS, M. (1992), Which films are the ethnographic films? *Film as Ethnography*. Manchester University Press, str. 116-130.
- BIOGRAFIJE in bibliografije znanstvenih in strokovnih sodelavcev SAZU, 1976.
- ČEČOT-GAVRAK, Z. (1984), *Istorija filmske teorije do 1945. godine*. Institut za film, Beograd.
- DE HEUSCH, L. (1988), *The Cinema and Social Science: A Survey of Ethnographic and Sociological Films*. *Visual Anthropology*, Vol. 1, No.2, Harwood Academic Publishers, str.99-156.
- DRLJAČA, D. (1972), Jugoslovanski dokumentarni film z etnološko tematiko. *Slovenski etnograf XXIII-XXIV*, str. 105-112.
- KRIŽNAR, N. (1976), Pot do etnološkega filma. Ob 20 letnici prvega filmskega zapisa v proizvodnji slovenske etnološke institucije. *Glasnik SED*, 3, str. 51-54.
- KRIŽNAR, N. (1982), Slovenski etnološki film, *Filmografija*. Ljubljana.
- KRIŽNAR, N. (1992), Razgovor z Milanom Gavazzijem. *Etnološka Tribina*, 15, str. 187-200.
- KRIŽNAR, N. (1994), Narativne sheme petih Badjurovih filmov. V: Ivan Nemanič, *Filmi Metoda in Milke Badjura 1926-1969*, Arhiv Republike Slovenije, str. 29-49.
- KRIŽNAR, N. (1995), Antropologija filmov Metoda Badjura. *Filmska ustvarjalnost Metoda in Milke Badjura 1926-69*. Arhiv republike Slovenije, Ljubljana, str. 16-25.
- KUHAR, B. (1976), Slovenski etnografski muzej v Ljubljani *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja*, Uvod, Poročila, Ljubljana, str. 153.
- KURET, N. (1957a), Uvodna beseda k večeru etnografskega filma. Kongres SUFJ Varaždin. (tipkopis, neobjavljeno)
- KURET, N. (1957b), Vtisi s seminarja za etnografski film v Pragi. (tipkopis, neobjavljeno)
- KURET, N. (1957c), O problematiki etnografskega filma. (tipkopis, neobjavljeno)
- KURET, N. (1958), O etnografskem filmu. *Naši razgledi* št. 3, str. 76.
- KURET, N. (1959a), VII. simpozij etnografskega in sociološkega filma. *Naši razgledi*, št. 18, str. 438.
- KURET, N. (1959b) *L'emploi du film aux archives ethnographiques: La "notation filmique"*. (tipkopis, neobjavljeno)
- KURET, N. (1968), Stanje slovenskega narodopisja. *Glasnik SED*, IX, 3, str. 1-4.
- KURET, N. (1971), Beda slovenske etnokinematografije. *Delo*, 83, str. 21.
- KURET, N. (1978), Georgijagen in Petschnitzen, Karnten. *Wissenschaftlichen Film*, april, št. 20, str. 26-33.
- LOIZOS, P. (1993), *Innovation in Ethnographic Film. From innocence to self-consciousness 1955-1985*. Manchester University Press.
- NEDIĆ, L. (1994), Oris filmske proizvodnje na Slovenskem *Filmografija slovenskih celovečernih filmov 1931-1993*. Slovenski gledališki in filmski muzej, Ljubljana, str. 329-340.
- NEMANIČ, I. (1982), *Filmsko gradivo Arhiva SR Slovenije, Publikacije Arhiva SR Slovenije*.
- NICHOLS, B. (1981), *Ideology and the Image. Social Representation in the Cinema and Other Media*. Indiana University Press, Bloomington.
- NOVAK, V. (1976-1977), *Etnološko delo Nika Kureta. Traditiones* št. 5-6 (Kuretov zbornik), str. 11-17.
- ŠTRUKELJ, P. (1958), *Pranje perila v okolici Ljubljane*. *Slovenski etnograf*, XI, str. 131-154.
- TAUREG, M. (1983), *The Development of Standards for Scientific Films in German Ethnography. Methodology in Anthropological Film-making*. Edition Herodot, Göttingen, str. 61-86.
- WORTH, S. (1981), *Toward an Anthropological Politics of Symbolic Forms*. V: Gross, 1981, str. 85-107.

FILMOGRAFIJA OMENJENIH FILMOV

- BIZOVIŠKE PERICE (1959), Viba film, Jože Bevc, 35 mm, zvočni, 267 m.
- BOROVO GOSTŪVANJE (1959), Televizija Ljubljana, Boris Kuhar, 16 mm, zvočni, 121 m.
- CHRONIQUE D'UN ÉTÉ (1960), Argos Films, Jean Rouch, Edgar Morin, 16 mm, zvočni, 1.080 m.
- JEDAN DAN U TUROPOLJSKOJ ZADRUZI (1935), Škola narodnog zdravlja, Zagreb, Drago Hloupek, 16 mm, nemi, 287 m.
- KORANTI V MARKOVCIH PRI PTUJU (1957), Inštitut za slovensko narodopisje SAZU, Božo Štajer, Niko Kuret, 16 mm, nemi, 60 m.
- LAVFARJI V CERKNEM (1956), Inštitut za slovensko narodopisje SAZU, Peter Brelih, Niko Kuret, 16 mm, nemi, 240 m.
- PASTIRSKO TRIKRALJEVSKA IGRA V ŠENTANELU NAD PREVALJAMI (1958), Inštitut za slovensko narodopisje SAZU, Božo Štajer, Niko Kuret, 16 mm, nemi, 50 m.
- 92 POMLAD V BELI KRAJINI (1952), Triglav film, Metod in Milka Badjura, 35 mm, zvočni, 405 m.
- PRAVLJIČAR JOZA KRAVANJA - MARINČIČ V TRENTI (1956), Inštitut za slovensko narodopisje SAZU, Božo Štajer, Milko Matičetov, 16 mm, nemi, 30 m.
- SVATBA V PRELOKI PRI VINICI (1956), Inštitut za slovensko narodopisje SAZU, Božo Štajer, Valens Vodušek, 16 mm, nemi, 45 m.
- ŠELMA V KOSTANJEVICI NA KRKI (1957), Inštitut za slovensko narodopisje SAZU, Božo Štajer, Niko Kuret, 16 mm, nemi, 120 m.
- ŠTEHVANJE (1959), Viba film, Ernest Adamič, Niko Kuret, 35 mm, zvočni, 279 m.
- THE HUNTERS (1958), Film Study Center, Harvard University John Marshall, Robert Gardner, 16 mm, zvočni, 850 m.
- TRIKRALJEVSKI KOLEDNIKI V ŠENTANELU NAD PREVALJAMI (1958) Inštitut za slovensko narodopisje SAZU, Božo Štajer, Niko Kuret, 16 mm, nemi, 30 m.
- TRIKRALJEVSKI KOLEDNIKI V KROPI (1958), Inštitut za slovensko narodopisje SAZU, Božo Štajer, Niko Kuret, 16 mm, nemi, 30 m.
- ZIMA MORA UMRETI (1954), Triglav film, Zvone Sintič, 35 mm, zvočni, 294 m.

PRILOGA 1/APPENDIX 1/Annexe 1

Kopija Kuretovega dopisa z dne 7. nov. 1957, v katerem predlaga Odboru Društva folkloristov Slovenije ustanovitev slovenskega odbora za etnografski film. • Copy of Kuret's letter dated November 7, 1957 addressed to the Board of the Slovene ethnological society, proposing the foundation of a Slovene Ethnographic Film Board. • Copie de la lettre de Kuret du 7 novembre 1957 dans laquelle il propose à la Commission de l'Association slovène des folkloristes l'établissement de la Commission slovène du film ethnographique

PRILOGA 2/APPENDIX 2/Annexe 2

Kopija elaborata Slovenski etnografski film - Predlogi in dosežki (konec januarja 1958). • Copy of the study The Slovene Ethnographic Film - Proposals and Achievements (late January 1958) • Copie du rapport "Le film ethnographique slovène - suggestions et résultats" (fin janvier 1958)

Ljubljana, 7.XI.1957.

Odboru
Društva folkloristov Slovenije
L j u b l j a n a.

Na sestanku društva dne 30. okt. t.l. sem v zvezi s svojim referatom o seminarju etnografskega filma UNESCO v Pragi in njej sledečo debato predlagal

ustanovitev slovenskega odbora za etnografski film

ki naj bi imel predvsem tale namen:

1. Na ozemlju LRS pomagati jugoslovanskemu odboru za etnografski film pri njegovih lastnih nalogah in pri izvajanju nalog mednarodnega odbora za etnografski film (CIFE) v okviru UNESCO,

2. dajati pobude pri ustvarjanju slovenskega etnografskega filma ter usmerjati in koordinirati slovenske napore v tej smeri.

Odbor naj bi tvorili:

1. predstavnik Etnografskega muzeja (ravn.B.Orel je že član jugoslovanskega odbora za etnografski film),
2. predstavnik Inštituta za slov.narodopisje SAZU (podpisani je prav tako že član jugoslovanskega odbora),
3. predstavnik Glasbeno-narodopisnega inštituta,
4. predstavnik etnološke stolice univerze,
5. predstavnik Tehničnega muzeja LRS

in s strani filma:

6. predstavnik Triglav-filma
7. predstavnik Viba-filma
8. predstavnik Zavoda za šolski in poučni film,
9. predstavnik Društva filmskih delavcev Slovenije.

Odbor naj bi deloval v okvirju našega društva, ker druge forme za zdaj ne vidim.

Sestanek našega društva je moj pr edlog odobril. Prosim, da ga formalno sprejme tudi odbor. Izvedbe in realizacijo sem pripravljen prevzeti podpisani.

(Dr.Niko Kuret)

Ljudska igra

89. Trikralsjevska koleda v Bohinju (ISN - a)
 90. Ljudsko lutkarstvo na Slovenskem (ISN - d)

Ljudska pesem

91. Slovenska pesem (GNI - Posnetki iz te teme bi bili skoraj izključno arhivski in bi zajemali okoliščine, v katerih se pesem razživi. N. pr. pri skupnem delu (ličkanje, luščenje, preja, pletenje ...), med počitkom po delu, k vasovanju grede, na vasi, v gostilni ali na svatbi itd. Važno pa bi bilo filmanje tudi med snemanjem posameznikov, da se prikaže po eni strani način zbiranja, po drugi pa od blizu mimika starejših pevk pripovednih pesmi.)
 92. "Gor čriez izaro ..." /Ob Soletnici Treiberjeve smrti/ (ISN - d)

94

Ljudska glasba

93. Godčevstvo (GNI - Prikazati bi bilo treba izdelovanje glasbil od najprimitivnejših zvočnih igráč (pero, prda, piščal, rog, piskulice, klepetec itd.) do pravih godčevskih instrumentov domače izdelave (n. pr. domača harmonika, citre ...), način igranja (obenem zvočno!) in prilike, ob katerih se določen instrument igra, bodisi posamez ali v skupinah. Film naj bi zasledoval glasbila po raznih slovenskih pokrajinah.)

Ljudski ples

94. Slovenski ljudski plesi (GNI - Snemanje naj bi vodilo načelo, da bo film etnografski, zato naj bi ples prikazovali domačini, ne pa folklorne skupine kulturno umetniških društev. Predvsem bi bilo treba posneti tiste ples, ki so še živi, šele v drugi vrsti rekonstrukcije. Od ožjih tem s plesnega področja predlagamo Svatovske ples v raznih slovenskih pokrajinah in Obredne ples. Če bi se dalo to združiti morda s prikazom svatbenih, pustnih in raznih drugih običajev, bi bilo filmu samo v korist, ker bi bil ples tako prikazan v svojem pravem ambientu. V takem primeru bi bil film lahko tudi distribucijski. Nasprotno bi bilo snemanje posameznih plesov ali rekonstrukcij zgolj arhivsko, študijsko gradivo.)

Razno

95. Akademik dr. Ivan Grafenauer pri delu doma (SE - a)
 96. Delo v Inštitutu za slovensko narodopisje SAZU (SE - a)
 97. Prostori in delo Etnografskega muzeja v Ljubljani (SE - a)
 98. Etnografski oddelki vseh muzejev v Sloveniji (SE - a)
 99. Delo etnografske terenske ekipe (SE - a)
 100. Resllovo delo pri nas, njegovi izumi in načrti (TMS)

II. Predlogi filmskih podjetij

Triglav - film

101. Šeme v Bohinju

Viba - film

102. Kmečka svatba

103. Naša domača obrt

B. DOSLEJ REALIZIRANI SLOVENSKI ETNOGRAFSKI FILMI

Kratice:

ISN = Inštitut za slovensko narodopisje pri SAZU v Ljubljani

TF = Triglav film, Ljubljana

FO = Filmski obzornik (Triglav film)

Viba = Viba-film, Ljubljana

del = del zgodbe v filmu

P a l j e d e l s t v o , ž i v i n o r e j a

1. Klopotec (Viba, del: E. Adamič, Sok naše zemlje)
2. Begatev (Viba, del: E. Adamič, Sok naše zemlje)
3. Mega vina po tradicionalnih običajih (Viba, del: E. Adamič, Sok naše zemlje)
4. Ovčarstvo na Koroškem (FO št. 17, 1947)

L j u d s k i l o v

5. Morski ribolov (FO št. 48, 1950)
6. Sv. Križ, najstarejša ribiška vas (FO št. 2, 1946)

D o m a č a o b r t

7. Lončarstvo v Dolenji vasi pri Ribnici (Viba, del: F. Kosmač, Posebna vožnja)
8. Suha roba okoli Sodražice (Viba, del: F. Kosmač, Posebna vožnja)
9. Mlini (FO št. 54, 1951)
10. Pri kroparskih kovačih (FO št. 1950)
11. Kroparski kovači (TF, scenarij: Metod in Milka Badjura, režiser: Milka Badjura, snemalec: Metod Badjura, glasba: Bojan Adamič, 35 mm/374m)
12. Kleklane čipke, naša domača obrt (FO št. 5, 1946)
13. Piparstvo v Gorjušah (FO št. 49, 1950)

L j u d s k i p r o m e t

14. Plavci na Savinji (FO št. 24, 1948)

L j u d s k i o b i č a j i

15. Trikraljevski koledniki v Kropi (ISN, 1958. Vodstvo in scenarij: dr. Niko Kuret. Kamera: Božo Štajer. 16mm/30m. Črnobel. Film še ni montiran.)
16. Trikraljevski koledniki v Šentanelu nad Prevaljami (ISN, 1958. Vodstvo in scenarij: dr. Niko Kuret, kamera: Božo Štajer, magnetofonski posnetki: dr. Niko Kuret. 16mm/30m. Črnobel. Film še ni montiran.)
17. Zima mora umreti (TF, scenarij: Mirko Mahnič in Zvone Sintič, režiser: Zvone Sintič, snemalec: Milan Kumar, glasba: Ciril Cvetko, 35mm/294m)
18. Koranti v Markovcih pri Ptujju (ISN, 1957. Vodstvo in scenarij: dr. Niko Kuret, kamera: Božo Štajer. 16mm/30m. Črnobel, nem. Film še ni montiran.)
19. Lavfarji v Cerknem (ISN, 1956, vodstvo in scenarij: Peter Brelih, kamera: Boris Brelih. 16mm/240m. Črnobel, nem, z napisi.)
20. Šelma v Kostanjevici na Krki (ISN, 1957. Vodstvo in scenarij: dr. Niko Kuret. Kamera: Božo Štajer. Magnetofonski posnetki: dr. Valens Vodušek. 16mm/120m. Črnobel. Film še ni montiran.)

21. Nevesta, le jemlji slovo (TF, scenarij: Mirko Mahnič in Zvone Sintič, režiser: Zvone Sintič, snemalec: Milan Kumar, glasba: France Lampret. 35mm/360m)
22. Belokrajinska svatba v Preloki pri Vinici (ISN, 1956. Vodstvo: dr. Valens Vodušek, kamera: Božo Štajer. 16mm/45m. Zvok na magnetofonskem traku. Črnobel. Film še ni montiran.)
23. Pomlad v Beli Krajini (TF, scenarij: Metod in Milka Badjura, režiser: Milka Badjura, snemalec: Metod Badjura, glasba: Matija Tomc. 35mm/405 m)
24. Štehanje (FO št. 13, 1947)

Ljudsko slostvo

25. Pravljica Joza Kravanja-Marinčič v Trenti (ISN, 1956, vodstvo: dr. Milko Matičetov, kamera: Božo Štajer. 16mm/60m. Magnetofonski posnetek: dr. Valens Vodušek. Črnobel. Film še ni montiran.)

Ljudska igra

26. Pastirsko-trikraljevska igra v Šentanelu nad Prevaljami (ISN, 1958. Vodstvo in scenarij: dr. Niko Kuret, kamera: Božo Štajer. Magnetofonski posnetek: dr. Niko Kuret. 16mm/60m. Črnobel. Film še ni montiran.)

Ljudski ples

27. Pesmi in plesi ob Kolpi (Viba, del: F. Kosmač, Posebna vožnja)

Razno

28. Glasbeno-narodopisni inštitut (FO št. 52, 1951)
29. Prekmurje (TF, scenarij: Katarina Špur, režiser: Zvone Sintič, snemalec: Milan Kumar, glasba: Marjan Lipovšek. 35mm/481m)

Slovensko etnografsko društvo
ODBOR ZA ETNOGRAFSKI FILM
Ljubljana, Novi trg 4/I

SLOVENSKI ETNOGRAFSKI FILM - PREDLOGI IN DOSEŽKI
(Gradivo, ki ga je zbral Odbor za etnografski film po stanju konec
januarja 1958.)

Gléde na naglo ginevanje nekaterih kultur in upo-
števanje stalno spreminjanje sodobne civilizacije
opozarjamo organe javne uprave na nujnost, da se
izvede temeljita filmska dokumentacija na tem področ-
ju. Predlagamo, naj bi se izvedba te dokumentacije
zasnovala, kolikor najbolj mogoče, v okviru medna-
rodnega sodelovanja, toda ob sodelovanju kompetent-
nih etnografov prizadetih dežel. Naprošamo organe
javne uprave in znanstveno-raziskovalne ustanove
za kar najizdatnejšo finančno pomoč.

Resolucija VII., točka 1, s VI. med-
narodnega seminarja za etnografski
film CIFE-UNESCO v Pragi 1957.

A. PERSPEKTIVNI NAČRT ZA IZDELAVO SLOVENSkih ETNOGRAFSKIH FILMOV

I. Predlogi etnografskih ustanov

Kratice:

- SE = seminar za etnologijo na univerzi v Ljubljani
IN = Inštitut za slovensko narodopisje pri SAZU v Ljubljani
GN = Glasbeno-narodopisni inštitut v Ljubljani
EM = Etnografski muzej v Ljubljani
TMS = Tehniški muzej Slovenije v Ljubljani
TV = Televizija Ljubljana
a = arhivski film, d = film za širšo distribucijo (oboje po oznaki pred-
lagatelja samega)

Stavbe, naselja

1. Gradnja hiše (SE - d)
2. Nadroben prikaz posameznih vrst stavb (SE - d)
3. Značilne vasi v raznih etničnih območjih, v raznih letnih časih (SE-d)

Poljedelstvo, živilnorača

4. Požigalništvo /Novaki na Cerkljanskem/ (EM)
5. Oranje - vlačenje - valjanje - sejanje - okopavanje - pletje - žetev s spravljanjem koruze, krompirja, repe itd. (SE - d)
6. Oranje z ralom /Kobansko/ (EM)
7. Brananje z brano iz drevesnih vej /Brkini/ (EM)
8. Vlačev s cepmi, gepljem, strojem. Izdelovanje škop (SE - d)
9. Čišnja na ravnini in v gorah (SE - d)
10. Paše na ravnini (SE - d)
11. Skupna paša /okolica Šentjerneja na Dolenjskem/ (EM)
12. Planšarstvo v Trenti, na Bovškem (SE - d)
13. Planšarstvo v Bohinju (SE - d)
14. Planšarstvo v Karavankah (SE - d)
15. Planšarstvo v Kamniških Alpah (SE - d)
16. Naši živinski sejmi (EM)
17. Delo v vinogradu (SE - d)

Čebelarstvo

18. Razni načini čebelarjenja na Slovenskem (EM)

Ljudska prehrana

19. Način prehrane v raznih krajih (doma, na polju, travniku, gozdu) (SE - d)

Ljudski lov

20. Razni načini ljudskega lova s pastmi (EM)
21. Lov na polhe /Dolenjsko/ (EM, TMS)
22. Lov na divje golobe (TMS)
23. Ribolov na Muri, Dravi, ob morju (SE - d)
24. Lov na žabe (EM - d)

Ljudska noša

25. Noša v raznih krajih, skupine, posamezniki, v delavnik, praznik (SE - d)

Domača delavnost

26. Franje perila v ljubljanski okolici (EM)
27. Peka "malega kruhka" v škofjeloški okolici (EM)

Domača obrt

28. Lončarstvo /Dolenjsko, Prekmurje, Bela Krajina/ (EM, SE - d)
29. Delo z lesom (SE - d)
30. Žagarstvo (TMS)
31. Kuhanje oglja (EM, TMS, TV)
32. Smolarstvo (TMS)
33. Suha roba (SE - d, EM)
34. Pletarstvo (SE - d, EM, TMS)
35. Kolarstvo (TMS)
36. Izdelovanje cokol /Trenta/ (EM)
37. Platnarstvo /od lanu do tkanja/ (SE - d)
38. Tkalstvo v Beli krajini in drugod (EM)

39. Vavharje (valjanje) domačega sukna na Kobanskem (EM)
40. Izdelovanje vrvi (EM)
41. Šipkarstvo (EM)
42. Mlinarstvo /mlini na vodo, na veter itd./ (EM, TMS)
43. Usnjerstvo /Novaki/ (EM)
44. Domača železarska obrt /Lokovec/ (TMS)
45. Bašerija v Idriji (TMS)
46. Klavže (TMS)
47. Izdelovanje živinskih zvoncev v okolici Gorjan pri Bledu (EM)
48. Zlatarji na Muri in Dravi (TV)
49. Gorjuški piparji (EM)

Ljudski promet

50. Bloško smučanje - Krplje na Gorenjskem (SE - d)
51. Načini prenašanja in prevažanje tovorov v raznih krajih (SE - d, EM)
52. Razni načini vprege /jarem, igo itd./ (SE - d)
53. Vodne riže in drče za spravilo lesa (TMS)
54. Splavarstvo (EM)

Ljudska umetnost

55. Slovenski ornament (SE - a)
56. Naši ljudski umetniki (EM)
57. Prtičkarji v Domželah (ISN - a)
58. Umetnost kraških kamnarjev (ISN)

Ljudski običaji

59. Življenje na kmetih, po starem in novem (EM)
60. Fentovski običaji (ISN)
61. Panonske Lucije (ISN - a)
62. Pehtra (ISN - d)
63. Šeme v Bohinju (ISN - d)
64. Borovo gostuvanje (TV)
65. Pust v raznih krajih (SE - d)
66. Maškore v Dobrepoljah (ISN - d)
67. Košuta, brna, rusa, gambela (ISN - d)
68. Miklavževanje (ISN - a)
69. Slovenske otroške igre (ISN - d)
70. Poroka - sprevod v cerkev /šentjanževci/ - svatba (SE - a)
71. Ovsot v Mežiški dolini (ISN - d)
72. Koledovanje v raznih krajih (SE - a)
73. Jaslice, božič doma in v cerkvi - v raznih krajih (SE - a)
74. Izdelovanje cvetnonedeljskih butaric v ljubljanski okolici (EM)
75. Cvetne butarice na Slovenskem (ISN - a)
76. Pirhe sekajo, Boga strašijo, žegen, ogenj itd. (SE - a)
77. Vstajenijska procesija (ISN - a)
78. Procesija na Markovo itd. (SE - a)
79. Telovska procesija (SE - a)
80. Kresovanje (SE - d)
81. Koroško štehvanje (ISN - d)
82. Belokrajinske Kresnice (ISN)
83. Nedelja na vasi v raznih krajih (SE - a)
84. Žegnanje na vasi v raznih krajih (SE - a)
85. Naši delavski običaji (TV)
86. Nastižno kumstvo v Beli Krajini (TV)
87. Romanja v raznih krajih (SE - a)
88. Pogreb na vasi in v mestu (SE - a)

BESEDA O AVTORJU

100 Naško Križnar, etnolog, je delal najprej kot kustos v Goriškem muzeju v Novi Gorici. Od leta 1982 se intenzivno posveča vizualnim raziskavam kot vodja Avdiovizualnega laboratorija ZRC SAZU. Je član mednarodne Komisije za vizualno antropologijo. Od leta 1994 dalje predava kot gostujoči predavatelj Vizualno antropologijo študentom Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo. Pomembnejša dela: Slovenski etnološki film - filmografija 1905-1980 (1982) ter razprave katerih sklepi izvirajo predvsem iz analize vizualne dokumentacije: Pustovanje na Vrh in v Ponikvah (Traditiones, 1986), Izhodišča vizualnih raziskav v etnologiji (Traditiones, 1991), Govorica telesa na primeru ljudskih iger na Vinterjercu pri Litiji (Traditiones, 1992), Visual Symbols of National Identity (Visual Sociology, 1993), Narativne sheme petih Badjurovih filmov (Filmi Metoda in Milke Badjura, 1994), Antropologija filmov Metoda Badjura (Filmska ustvarjalnost Metoda in Milke Badjura, 1995).

ABOUT THE AUTHOR

Naško Križnar is an ethnologist who started his professional career as curator in the Goriški muzej in Nova Gorica. From 1982 he has been occupying himself intensively with visual research projects as Head of the Audio-visual Laboratory with the Scientific Research Centre of the Slovene Academy of Sciences and Arts. He is a member of the International Committee for Visual Anthropology. From 1994 he is acting as guest lecturer of Visual Anthropology at the Department of Ethnology and Cultural Anthropology of the Faculty of Arts in Ljubljana. His major works are: Slovenski etnološki film - filmografija 1905-1980 (1980) (The Slovene ethnological film - a Filmography 1905-1980) and articles based on his analyses of visual documentation: Pustovanje na Vrh in v Ponikvah (Traditiones, 1986) (Carnival in Vrh and Ponikve); Izhodišča vizualnih raziskav v etnologiji (Traditiones 1991) (Premises of visual research in ethnology), Govorica telesa na primeru ljudskih iger na Vinterjercu pri Litiji (The body language of folk plays in Vinterjerc near Litija) (Traditiones, 1992), Visual Symbols of National Identity (Visual Sociology, 1993), Narativne sheme petih Badjurovih filmov (The narrative outlines of five films by M. Badjura) (in: Filmi Metoda in Milke Badjura, 1994), Antropologija filmov Metoda Badjura (An anthropology of Metod Badjura's films, in: Filmska ustvarjalnost Metoda in Milke Badjura, 1995).

SUMMARY

NIKO KURET AND THE SLOVENE ETHNOGRAPHIC FILM

In 1957 Niko Kuret founded the Ethnographic Film Board within the Slovene Ethnographic Society as the national (Slovene) branch of the Yugoslav Ethnographic Film Board headed by Milan Gavazzi from Zagreb. The board was to co-ordinate the cooperation between ethnographers and film producers in Slovenia. The establishment of such connections was advocated by the International Ethnographic Film Board (CIFE)

and Niko Kuret took active participation in CIFE's international events until the early sixties.

Of major importance was his participation in the VI. International Symposium of CIFE in Prague and in the VII. International Seminar in Perugia which radically changed the development of the ethnographic film by introducing a sociological component. Another important event was the foundation of Festival dei popoli which established the concept of so-called documentazione sociale something Kuret could not entirely agree with and which he never made part of his ethnographic film methodology.

Niko Kuret promoted the Slovene ethnographic film in articles and reports and elaborated the theoretical and methodological foundations for its further development.

An immediate result of the Board's activities under Kuret was the study entitled *Proposals and Achievements*, containing 103 ethnographic themes proposed by Slovene ethnological institutions as urgently requiring to be recorded. Only a handful of these proposals were actually realised, among them *Štehvanje* (a horseback event from the Zila Valley, 1959) under Kuret's expert supervision. The film received a major award at the Festival dei popoli in 1960.

101

Along with establishing connections with international activities in the field of the ethnographic film Kuret shot 8 motion pictures on 16-mm film (1956-58) under the auspices of the Institute for Slovene Ethnology, but due to lack of financial means they were not processed. The Musical and Ethnological Institute of the Slovene Academy of Sciences and Arts (SAZU) started producing 8-mm ethnographic films in 1961.

The Ethnographic Film Board ended its activities in the early sixties because film producers were not interested in co-operation. Kuret then withdrew from the field of the ethnographic film, a decision also induced by SAZU's lack of interest in his proposals.

Kuret's activities can be quite accurately described and evaluated through what has been preserved of his correspondence and his unpublished articles and notes. The present article hopes to draw the attention of those who try to evaluate Kuret's work to his film activities which are no less important than his achievements in the field of research of spiritual culture.

Indirect fruits of Kuret's pioneer work are the Filmography of the Slovene Ethnological Film, a project he guided in its research phase, and the foundation of an audio-visual laboratory with SAZU's Scientific Research Centre in 1982.

RESUME

NIKO KURET ET LE FILM ETHNOGRAPHIQUE SLOVENE

En 1957, Niko Kuret créa la Commission du film ethnographique auprès de l'Association ethnographique slovène: il s'agissait d'une succursale nationale de la Commission yougoslave du film ethnographique dont le président était Milovan Gavazzi de Zagreb. Le rôle de la Commission était de coordonner la coopération entre les ethnographes et les producteurs de cinéma. Cette activité était également conseillée par la Commission internationale du film ethnographique (CIFE) et Niko Kuret participa

régulièrement et activement à ses conférences jusqu'au début des années soixante.

La participation de Kuret au 6ème colloque international de la CIFE à Prague et au 7ème colloque international à Perugia fut d'une grande importance: le courant de développement du film ethnographique fut, en effet, profondément changé par l'introduction d'une composante sociologique. Parallèlement, fut créé le "Festival dei popoli" qui ne reçut pas l'entière approbation de Kuret; en fait, il ne l'accepta jamais dans sa méthodologie ethnographique du cinéma.

Par la rédaction de nombreux articles, Niko Kuret contribua à la popularisation du film scientifique d'ethnographie en Slovénie et posa les fondements de la théorie et de la méthodologie pour son développement futur.

102

Un des fruits du travail de la commission de Kuret fut l'exposé "Suggestions et résultats" dans lequel étaient réunies des suggestions pour 103 thèmes ethnographiques qui auraient dû, selon l'avis des institutions ethnographiques slovènes, être enregistrés sur le film. Mais seulement une petite partie de toutes ces suggestions fut réalisée, parmi lesquelles *Štehvnanje* (1959) sous la direction professionnelle de Niko Kuret. En 1960, ce film reçut un prix au "Festival dei popoli".

Toujours en contact avec les événements internationaux dans le domaine du film ethnographique, Niko Kuretregistra entre 1956 et 1958, sous l'égide de l'Institut des sciences naturelles de Slovénie, 8 films de format 16 mm qui, faute d'argent, ne furent pas terminés. D'autre part, une production de films ethnographiques de format 8 mm commença à se développer en 1961 dans le cadre de l'Institut de musicologie et d'ethnographie de la SAZU (Académie slovène des sciences et des arts).

La Commission du film ethnographique arrêta ses activités en raison du manque d'intérêt des producteurs de cinéma au début des années soixante. Après avoir été profondément déçu par l'absence de compréhension pour ses suggestions de la part de la SAZU, Niko Kuret se retira du domaine du film ethnographique.

Le travail de Kuret peut être assez bien décrit et interprété grâce à sa correspondance conservée, ses écrits non édités et ses notes. Cet exposé a pour but de mettre en lumière et d'attirer l'attention des critiques de l'oeuvre de Kuret sur la partie de son travail consacrée au film ethnographique, et qui est certainement aussi importante que celle consacrée à la recherche de la culture spirituelle.

Un des résultats indirects des débuts pionniers de Kuret fut d'une part la Filmographie du film ethnographique slovène, dont il était un des piliers dans la phase de recherche, et d'autre part, l'établissement du Laboratoire audiovisuel du ZRC SAZU (Centre de recherche scientifique auprès de l'Académie slovène des sciences et des arts) en 1982.

PASTIRJI S **RAZPRAVE (ALI RES?)**
STUDIES

103

Inja Smerdel
Pastirji se vračajo (ali res?)

ABSTRACT
A come-back of the shepherds?

Marija Počivavšek
Sejmi v Podsredi

The Podsreda fairs

Gorazd Makarovič
Pričevanje
gotskega stolpa Keblja o
stanovanjski kulturi

The Gothic Kebelj Tower
- evidence on a 15th -
century knight's living conditions

Nadja Valentinčič
Diskretni šarm
študentskega naselja

The discrete charm
of students' hostels

Mirjam Mencej
Mitski pomen uporabe vode
v pogrebnih šegah

The mythical meaning of the use
of water in burial customs

Ariana Volarič
Človek, kultura in civilizacija
(K slovenski antropologiji
v tridesetih letih)

Man, culture and civilisation
(in the Slovene anthropology
of the Thirties)

PASTIRJI SE VRAČAJO (ALI RES?)*

Inja Smerdel

105

IZVLEČEK

V besedilu *Pastirji se vračajo (ali res?)*, v svojevrstnem epilogu knjige o ovčarstvu s selitveno pašo na Pivki od srede 19. do srede 20. stoletja, avtorica, ki je v nekaj mesecih leta 1990 spremljala vsakdanje življenje sodobnih ovčarjev, niza primerjalna spoznanja o gospodarskokulturnih spremembah ovčarstva na Pivki in misli o njegovi prihodnosti.

ABSTRACT

The article "*A Come-back of the Shepherds?*" is an unusual epilogue to the author's book (published 1989) on sheep-farming and transhumance in the Pivka region from the mid-19th to the mid-20th century. The author observed the everyday life of present-day sheeppmasters for some months in 1990, and the article presents her comparative findings on the economic and cultural changes in sheep-farming in the Pivka region as well as her reflections on its future.

Pastirji se vračajo so besede, prepisane s panoja razstave¹ o nekdanjih pastirjih in posestnikih ovčarjih s Pivke, izvajalcih ovčarstva s selitveno pašo. Zapisane na panoju so pomenile naslov razstavinega epiloga. Njegovo besedilo je bilo naslednje:

"Nekaj let po 2. svetovni vojni je bilo ovčarstva s selitveno pašo na Pivki konec. Z ovcami v zelo zmanjšanem številu je gospodaril le redkejši pašnikar.

V osemdesetih letih, ob podpori Kmetijske zadruge Postojna, so se v nekaterih vaseh na Pivki ponovno pojavili nekoliko večji posestniki ovčarji. Pašna skupnost Jurišče npr. družijo kar štiri izmed njih: vulgo "Cunarja", "Šuštarjevega", "Šajnovnega" in vulgo "Godnovnega" iz Slovenske vasi.

Glavne spremembe:

- Paša je le v bližini stalnega bivališča, tudi na ograjenih pašnikih.
- Število ovac je zmanjšano (od 60 do 150, največ 200 glav). Preko zime jih morajo

* Pričujoče besedilo je nastalo spomladi leta 1991, na pobudo uredniškega odbora zbornika Ljudje in kraji ob Pivki 3. Zbornik potem žal ni izšel.

¹ Etnološka razstava Slovenskega etnografskega muzeja "Kam so vsi pastirji šli...", Postojna 1989, Ljubljana 1989/1990, Nova Gorica 1990, Koper 1990/1991, Zagreb 1991.

prerediti le v domačem hlevu.

- Vsa dela opravljajo povečini domači, člani rodbine. "Ne dobiš pastirja."

- Del opravil so prevzele ženske (v časih obstoja selitvene paše je bilo ovčarjenje zgolj moška domena). "Sirjenje terja eno dobro dobro žensko. Je treba jemt čistočo".

V nekaj mesecih leta 1990, ko sem поблиže spoznavala življenje sedanjih lastnikov ovčjih tropov v teh krajih, se mi je nabralo še nekaj spoznanj in nanizalo nekaj misli; primerjalnih spoznanj o gospodarsko kulturnih spremembah in misli o prihodnosti ovčarstva.

Spremembam posamezne kulturne sestavine je ponavadi mogoče slediti iz leta v leto, iz obdobja v obdobje ali jih na podoben način razkrivati ob pogledu v preteklost. Izsledke takšnih primerjav je pot nekega razvoja, pot nekega preoblikovanja. V primeru ovčarstva na Pivki pa gre za primerjavo sestavin tega gospodarsko kulturnega tipa, takih, kakršne so bile v marsičem vsaj sto let ter ob njegovem (skorajda) koncu s takimi, kakršne lahko opazujemo v tem času (leta 1990, 1991), v nekaj več kot desetletju po oživitvi ovčarstva.

Zakaj tako? Zakaj so leta po 2. svetovni vojni pomenila skoraj konec neke gospodarske oblike, ne le na Pivki, temveč povsod tam v Sloveniji, koder so še ovčarili? Strokovnjaki s področij živinoreje in veterine so zapisali,² da so razvoj ovčarstva v povojnih letih mrtvile "blokade in zavore agrarnopolitične narave" ali, kot je preprosto povedal vulgo "Šajnov" iz Jurišč: "Takrat je bla ena taka politika, češ da če bomo ovce pasli, da bomo ostali agrarna država."

Strokovne ugotovitve o zamiranju ovčereje so še naslednje:

"V povojnih letih se je znanstveno, strokovno in pospeševalno delo osredotočilo na govedorejo, prašičerejo in perutninarstvo. Zaradi napredka v drugih panogah živinoreje in nazadovanja v ovčereji je nastajala vedno večja razlika v produktivnosti živali in dela, to pa je bil med drugim pglavitni razlog za opuščanje reje ovac. V stroki in v kmetijskih organizacijah je prevladalo mnenje, da lahko ovčerejo brez škode povsem opustimo."³

Na Pivki vedo ljudje povedati tudi kaj drugega:

"Tista leta, 1948,1949, je bla gonja proti ovcam, so vse pobrali." Razlog naj bi bila ovčja bolezen bruceloza, vendar, po ustnem izročilu "so šle za konzerve" in "so jih dali tudi v zadrugo" (kateri naj bi se tedaj čreda vidno povečala). Ti zgodovinsko pričevalni drobci, čeprav le ustnega izročila, nedvomno dodajajo ščep soli strokovnim ugotovitvam o vzrokih "agrarnopolitične narave".

Posledica tudi takšnega početja in tudi takšnega odnosa do ovčarstva, do te le prividno obrobne oblike živinoreje, je bila "intenzivno opuščanje in zaraščanje kmetijskih površin in pretirana deagrarizacija hribovskih in kraških območij".⁴

In izid vsega tega? Po nekaj desetletjih, v sedemdesetih letih znova začetek raziskovalnega in razvojnega dela na področju ovčereje, s katerim naj bi ustvarili strokovno podlago za njeno obnovo.⁵

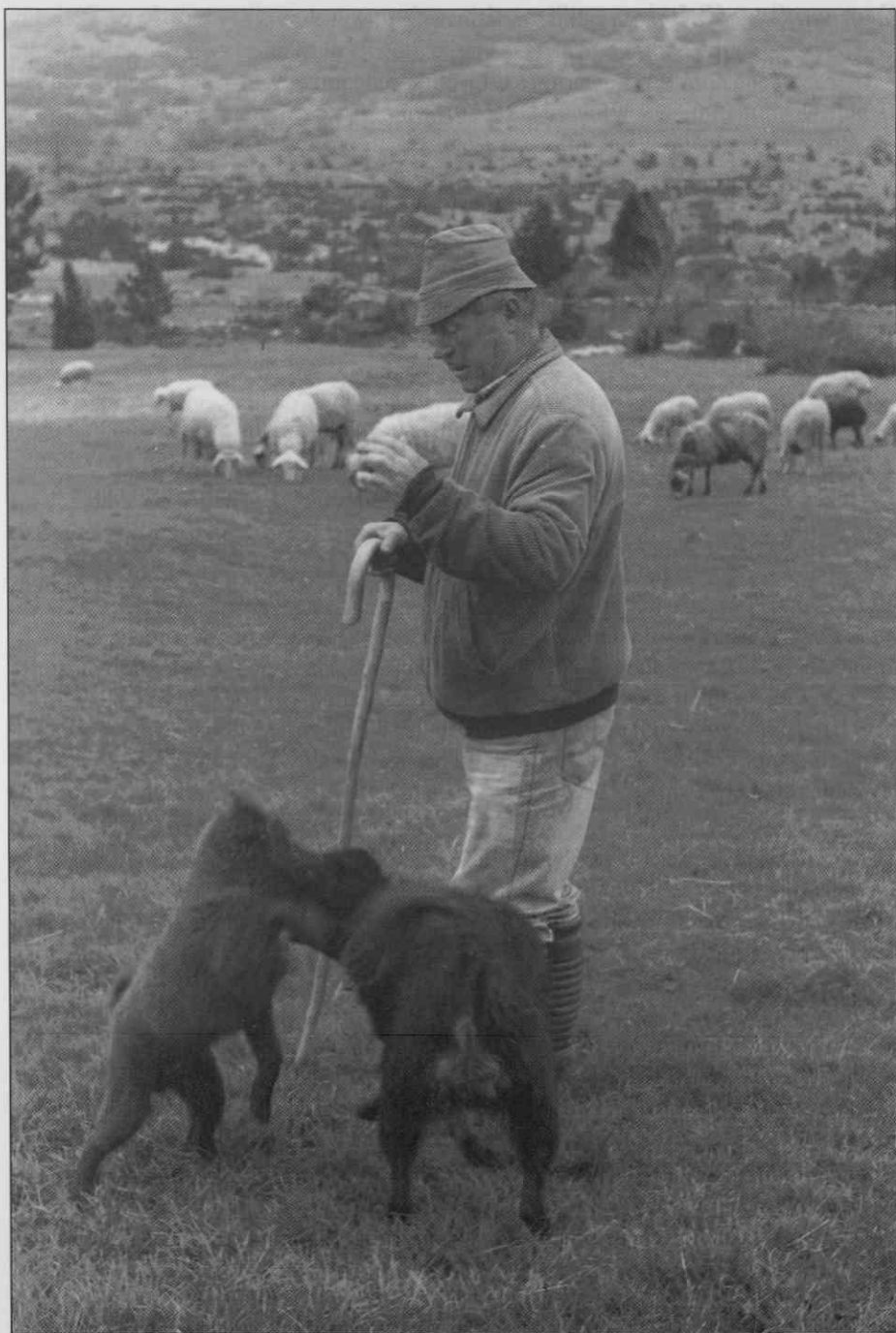
² F. Zagožen, D. Kompan, M. Pogačnik, D. Birtič: Strategija razvoja ovčereje v Sloveniji. Značaj zdravstvene zaštite u ovčarstvu i kozarstvu, Jugoslovenski odbor za ovčarstvo i kozarstvo, XII. savjetovanje, Lipica 1988, str. 5.

³ Nav. delo, str. 5.

⁴ Nav. delo, str. 5.

⁵ Nav. delo, str. 5.

Posestnik ovčar Anton Sedmak, vulgo "Šajn" in njegova pasja pomočnika ob pasočem se tropu. (Foto I. Smerdel, 1990) • Sheepmaster Anton Sedmak, house name "Šajn" and his canine assistants with the grazing flock. (Photo I. Smerdel, 1990) • Berger et propriétaire de moutons, Anton Sedmak, appelé "Šajn", auprès du troupeau en pâture, accompagné de deux chiens-assistants. (Photo de I.Smerdel, 1990).

Ovcam prijaznejši časi so vrnilo pastirje, oziroma posestnike ovčarje na Pivko ...

Ovcam prijaznejši časi in tako imenovani "zeleni plan" so (v drugi polovici sedemdesetih ter v začetku osemdesetih let) vrnilo pastirje, oziroma posestnike ovčarje tudi na Pivko. Danes jih je, še z dvema iz Košanske doline, ki ju štejejo medse, štirinajst. Sestavljajo dokaj heterogeno skupnico. Skupna jim je le reja ovac in tisto, kar je seme te gospodarske oblike, veselje za takšno početje, "hudost za ovce". Drugače se razlikujejo: eni redijo mlečne ovce, drugi le mesne; eni imajo velike trope (od 100 do 200 glav), drugi srednje (od 60 do 80 glav) in tretji majhne (od 20 do 40 glav); enim so ovce edina zaposlitev, drugi ovčerejo združujejo z drugo službo; eni od ovac dobro živijo, drugi se zgolj preživljajo, tretjim ovce prinašajo dodaten zaslužek in četrti, posebni med njimi so tisti, ki so vsa povojna leta brez prekinitve redili "en majhen kjar" kot večno prisoten stik z nekdanjim načinom življenja.

108

Poimensko vzeti pod drobnogled, razkrivajo o sebi naslednje:

Anton Sedmak, vulgo "Šajn", Jurščan, je eden izmed kar šestih današnjih posestnikov ovčarjev, ki žive na Juriščah ali izvirajo iz njih. Doma, na majhni kmetiji, ovac niso redili. Drugače se je v letih Tonetovega otroštva (r. 1927) teh živali še dosti paslo za Kršičevcem in okrog Mrzle jame (s studencem v globini), do koder je segala vaška gmajna.⁶

Tonetova mama je nekim sovaščanom, pri katerih so redili samo ovce, oddajala kravje mleko. Vsak dan jim ga je prinašal Tone. Za plačilo svojega dela si je raje kot denar izbral dve jagnjeti. Majhni tako, da ju je še po steklenički hranil. To je bil začetek njegovega ovčarjenja. Od ovac se skorajda ni več ločil. Za pastirja je bil pri nekaterih iz vasi (pri "Dolinarju"), včasih pa je šel pomagat past tudi k posestniku ovčarju "Pavlihi" v Petelinje. Enajstleten fantič je že gnal trop iz Jurišč na zimsko pašo v Devin (koder so pastirje vsako leto sprejemali "Kupčevi"). Kako ga je delo z ovcami pritegovalo, povedo besede: "Ko je jemu enajst let, je šel kar u copatah u Furlanijo."

Leta po 2. svetovni vojni niso bila čas za ovčarje. Odrasli in oženjeni Tone, ki je z ženo delal v gostinstvu, je svoje "veselje za ovce" nosil v sebi do sedemdesetih let, ko je postal lastnik okrog stoglavega tropa. Pasel mu ga je najet pastir (iz Vojvodine), žal "tak srovač", da sta Sedmakova prodala ovce, da bi se ga znebila. "Takrat je Tone strašno trpu." Potem sta si znova kupila od 20 do 30 živali, za kolikor sta zmoгла skrbeti ob službi. Zadnjih šest let, odkar sta šla v pokoj, je postal njun trop večji, tam od 65 do 70

⁶ Za Jurišče, vas na "skrajnem robu Postojnskega okrajnega glavarstva", je ob koncu 19. stoletja omenjeno: "Opomniti je to, da imajo ljudje veliko ovac in to radi prostornih in posebno za drobnico pripravnih pašnikov": U č i t e l j i v o k r a j u, Postojnsko okrajno glavarstvo, Zemljepisni in zgodovinski opis, Postojna 1889, str.82. Vendar velikih posestnikov ovčarjev, kakršen je bil npr. v Selcah v 19. stoletju vulgo "Krajnik" s svojo tristo do štiristoglavo ovčjo čredo, na Juriščah nikoli ni bilo. V vasi, ki je leta 1830 štela štiri polzemljakarske kmetije (z 1/2 hube), eno z 1/3 hube, dvanajst maseljčarskih kmetij (z 1/4 hube) ter sedem "takoimenovanih kočarjev", so tedaj redili vsega 295 ovc (poleg 16 konj, 43 volov / za delo v gozdu / , 10 krav in 31 prašičev). Večji izmed kmetov naj bi imeli povprečno od 30 do 50 glav ovac.: AS - C e n i l n i o p e r a t F r a n c i s c e j s k e g a k a t a s t r a z a P o s t o j n s k o k r e s i j o, A - 65, 1830. V spominu Sedmakovega Toneta pa so tudi nekoliko večji jurski posestniki ovčarji (od tridesetih let 20. stol. do let po 2. svet. vojni), s tropi od 50 do 60, od 70 do 80 in od 100 do največ 150 glav. Kot take poimensko pomni: Zadel Antona, "P'r Gucovih"; Žužek Antona, "P'r Šajnu"; Šajn Antona (in brata Franca ter Marjana), "P'r Dolinarju"; Kališter Gregorja, "P'r Fekič"; Zadel Franca in Antona, "P'r Milčkovih"; Žužek Andreja, "P'r Gorjancovih" in Žužek Antona, "P'r Krajneku". Vsi, ki so redili od 60 do 100 glav, "so se od tega živeli". Po nekaj ovac (od 3 do 4 poleg 2 ali 3 koz) pa naj bi imeli tudi preostali Jurščani. Za pašo teh ovac (in koz) so najemali pastirja, ki je bil "plačan od glave na leto". "Dan za zmenit se (za plačilo in za najem) je bil pa dan sv. Jurija", patrona jurske cerkve, zaščitnika (tudi) pastirjev.

glav. To leto (1990) pa so (že s sinovo pomočjo) "pospešili kjap" na okrog 100 glav, kar je bilo potrebno, da bi pridobili kredit za gradnjo novega gospodarskega poslopja za ovce. Redili so jih vedno le mlečnih pasem, zadnje dokupljene pa so le mesne pasme. Tonetovi triinšestdesetletni prsti vedno težje zmorejo dvakratdnevno molžo tolikih vimen.

Franc Šajn, vulgo "Šuštarjev", je drugi Jurščan med posestniki ovčarji. Pripadnik povojne, mlajše generacije, živi zaenkrat sam ob materi in gospodari z osemdeset do stoglavim tropom ovac mlečnih pasem. Zakaj je začel ovčariti verjetno ni vprašanje, saj naj bi bile ovce skoraj edino, kar mu je kot otroku dajalo toplino. Odraščajoč v neprijaznih rodbinskih razmerah je "Frane zrasu z ovcami", spal po štalah. Čeprav je skoraj sam za vsa ovčarska dela, ima "tako veselje do teh živali; da mora on zdej to prodat, dat stran - umre".

Pripadnik mlajše generacije posestnikov ovčarjev je tudi tretji Jurščan Franc Žužek, vulgo "Cunar". Doma niso imeli ovc, ko je bil še otrok, pa vendar je on "od mladih nog jemu rad ovce". Vsaj nekaj jih je moralo biti pri hiši. Sedaj ko sam gospodari, oženjen in oče dveh sinov, redi več kot stoglavni trop ovac, a le mesne pasme.

Jožetu Žužku, vulgo "Godnovemu" iz Slovenske vasi (drugače iz Jurišč) ovčarska dela niso bila neznana že kot fantiču. "Že zmladga smo to imeli, ovce", doma na Juriščah, kjer so se njegovi starši ukvarjali z ovčerejo še nekaj več kot desetletje po 2. svetovni vojni. Jože je tako pasel, odhajal kako leto na zimsko pašo po Istri z očetom, molzel in se naučil sirit; dokler starši svojega tropa niso prodali. Potem je bil nekaj let gozdni delavec in nazadnje šofer podjetja Transavto. "Samo zmeri so me ovce mikale." In tako je, medtem oženjen z vnukinjo posestnika ovčarja "Pavlihe" iz Petelinj, gospodarja ene izmed treh najbolj izstopajočih starih ovčarskih rodbin na Pivki, oče treh sinov, leta 1983 pustil službo ter kupil svoje prve ovce, trop stopetdesetih glav (mlečne pasme). Od tedaj pri Godnovih ovčarijo. Žena naj bi bila najprej malo "nasprotna", vendar: "Zdej nam kar dobro leži."

V Radohovi vasi redi ovce še eden, ki je bil včasih Jurščan, Kalister Franc in poleg njega Fatur Boris. Oba sta se v to vas priselila (Kalister si je zgradil hišo, Fatur kupil staro); oba sta začela ovčariti pred okrog desetimi leti, ob ugodnih kreditih in ob pravici do paše na vaški gmajni, ki jima jo je dala zadruga v sporazumu z vaščani; oba sta oženjena in očeta (Kalister dveh sinov in hčere, Fatur sina in hčere) in oba redita le ovce mesne pasme, po okrog 60 glav, saj sta poleg tega v službah.

Dokaj velik, okrog stopetdesetglavi trop tudi le "mesnih ovc" redita posestnik ovčar Dare Dekleva iz Slavine in njegova žena Fani (starša odraščajoče hčere). Ovčariti sta začela takorekoč iz niča; brez lastne zemlje, brez primerne bivališča (naselila sta se v slavinskem gasilskem domu), vendar z veseljem, ki naj bi ga nosil v sebi Dare od vojaščine v "južnih krajih", koder je opazoval ovčje trope in njihove pastirje. Mož je drugače v službi "na klavnici", Fani pa preživlja dneve z ovcami, ki ji dajejo, kot pravi, "en takšen mir".

Ovce mesne pasme, med njimi tudi nekaj mlečnih, skupaj okrog 80 glav, redi posestnik ovčar Franc Orel s Prestranka (u. 1992). Doma, v Košani, mu je oče deset ali petnajstletnemu fantu (r. 1929) kupil štiri ovce. "Potem je s tem šlo naprej." Ko pa se je vrnil domov po služenju vojske, je ugotovil, da so mu medtem prodali vse živali. Ostalo mu je le veselje do dela z njimi. Šel je zdoma in bil v različnih službah (vozil konje v klavnico, delal na Javorju...). V teh letih se je oženil (oče dveh hčera) in naselil na Prestranku. Invalidsko upokojen je na začetku osemdesetih let kupil nekaj ovc in potem trop večal do sedanjega števila. Pase jih v Ribnici, kjer ima zanje ograjen pašnik in štalo, vendar oboje ne lastno, le prepuščeno v rabo.

Posestnik ovčar Dare Dekleva (desni) iz Slavine. (Foto I. Smerdel, 1990) • Sheepmaster Dare Dekleva from Slavina (on the right). (Photo I. Smerdel, 1990) • Berger et propriétaire de moutons Dare Dekleva (à droite) de Slavina. (Photo de I. Smerdel, 1990).

Posestnik ovčar Franc Orel s Prestranka. (Foto I. Smerdel, 1990) • Sheppmaster Franc Orel from Prestranek. (Photo I. Smerdel, 1990) • Berger et propriétaire de moutons Franc Orel de Prestranek. (Photo de I. Smerdel, 1990).

Lastnika ovc mesne pasme sta še dva: Albert Zadel z Belskega in Ivan Širca iz Strmice. Tudi Zadelov dom je bil na Juriščah in v njem je tudi on že kot fantič rasel med temi živalmi. Kaže, da mu je od tedaj ostalo "veselje do ovc, pa še hodi delat". Zaposlen kot šofer in z le malo svoje zemlje, redi manjši, štiriinštiridesetglavi trop. Pri Širci doma je bila morda kdaj že kakšna ovca "pri hiši", vendar od te ni izšlo njegovo zanimanje za ovčerejo. Ko je študiral (po poklicu je agronom, kmetijski pospeševalec pri Kmetijski zadruzi Postojna), "je izbila na plan ta ovčereja". Vizije o bodočem razvoju so ga pritegnile. Ob službi redi okrog 40 ovc. Doma (živi s starši in z bratom) "so sprejeli te živali; bi jih skor pogrešali, če jih ne bi bilo".

Posestnika starejše generacije, ki sta vsa povojna leta redila "en majhen kjač" ovc, kar jima je pomenilo vzdrževanje življenja, kakršnega sta bila vajena, sta Alojz Česnik, vulgo "Herman", gostilničar iz Pivke in Polde Simončič, zadnji gospodar iz ene od treh izstopajočih ovčarskih rodbin s Pivke. Pri prvem so imeli že v desetletjih med obema vojnama po par ovc (za sir, meso), ki so jim jih poleti na javorniških gorah ob svojih tropih "prepasli" večji posestniki ovčarji. Danes ima "Herman" okrog 20 ovc (mlečne pasme). Pri drugem, katerega oče je nekaj let gospodaril celo s šeststo do sedemstoglavim tropom, je današnje število, okrog 20 ovc (mlečne pasme), zares simbolično. Vendar, o Poldi je bilo napisano: "... ovčari še vedno. Svojih dvanajst ovc in njihova jagnjeta vsak dan pase v ograjenem vrtu, jih molze in siri. Zdi se, da bi brez tega ne mogli obstajati. To je hkrati njegova navada in njegovo veselje. To je njegovo življenje."⁷

⁷ I. Smerdel, Ovčarstvo na Pivki, Transhumanca od srede 19. do srede 20. stoletja ali Trije "ovčarji", Koper 1989, str. 40.

Posestnik ovčar Polde Simončič z Razdrtega. (Foto I. Smerdel, 1989) ♦ Sheepmaster Polde Simončič from Razdrto. (Photo I. Smerdel, 1989) ♦ Berger et propriétaire de moutons Polde Simončič de Razdrto. (Photo de I.Smerdel, 1989).

Preostala sta še dva posestnika ovčarja, tista iz Košanske doline: Mario Šprohar s Čepna redi od 60 do 80 ovc mlečnih pasem, Jože Cerkvenik, vulgo "Trentov" iz Gornje Košane pa prav toliko. Pri obeh je bila doma "ovčarska tradicija". Skoraj šestdesetletni "Mario ni družga delal u življenju ko vouce pasu". Srednje velika kmetija staršev je bila "v redu kmetija; vse kar zraste in še krave, ovce (po okrog 150 glav)...". Danes na njej predvsem ovčari sam, neporočen. Pri "Trentovih" so imeli "od nekdanj ovce". Jože je odraščal (r. 1932) z njimi in "se bavil s tem". Potem je bil trideset let mesar, vendar je imel tudi v tem času po kakih dvajset ovc pri enem izmed dveh bratov. Po smrti obeh je začel pred desetimi leti ovčariti sam (z ženino, malo s sinovo pomočjo in z najetim pastirjem). Zakaj? "Men tu dopade, veste."

Pričujoči poimenski pregled in poglobljen pogled na današnje gospodarje ovčjih "kjavov" ni v vsem enako pričevalen. Je le slikovitejša pripoved o tistem, kar jih vse označuje in združuje, o posebnem "veselju za ovce" in o tistem, zaradi česar se razlikujejo: socialno, generacijsko, v rodbinskih razmerah, v začetkih svoje dejavnosti, v reji ovc mesnih ali mlečnih pasem.

Začetek vsega so ovce ...

Začetek vsega so ovce. Primerjavo nekaterih preteklih gospodarsko kulturnih sestavin ovčarstva s sedanjimi zato začenjam kar pri njih. Nekdanji pivški posestniki ovčarji so vzrejali le ovce domače pasme (razširjene na Krasu, v Čičariji, v Brkinih in na Pivki), "istrijanke" ali istrske pramenke, mlečne ovce "surove volne", izjemno prilagojene svojemu okolju.⁸

Iz njihovega zelo mastnega mleka so delali sir, svoj glavni tržni ovčerejski produkt. Izmed današnjih posestnikov ovčarjev redijo mlečne ovce ter sirijo njihovo mleko povečini le tisti, ki so izšli iz "stare ovčarske tradicije". Nekdanj edino pasmo, istrsko pramenko, pa bi morali v njihovih tropih že skoraj iskati. Poleg nekaj čistih "istrijanek" in več križanih z ovcami drugih pasem, pasejo še bovške ovce, mešane s frizijskimi, s "frizerjem", križance

⁸ Nav. delo, str. 62, 63.

("vsaj že štirikrat križano") z zelo mlečno izraelsko ovco, z "izraelko", in morda še kakšne. Rejci mesnih ovc imajo povečini domačo jezersko solčavsko pasmo, križano z "romanovko".

Ovce, mlečne ali mesne, pogojujejo ovčerejska dela ...

Ovce, mlečne ali mesne, kakršne pač redi posamezen gospodar, najbolj neposredno pogojujejo ovčerejska dela: katera so potrebna za prve, katera za druge in kako, kdo in kje jih opravlja. Gospodarjenje nekdanjih pivških posestnikov ovčarjev je obsegalo vsa osnovna tovrstna dela: pašo, molžo, sirjenje in strižo. Prav ista opravljajo tudi današnji gospodarji mlečnih ovc. Tistim, ki redijo samo mesne, pa sta potrebni le dve deli: paša in striža. Pri zadnjih treh, malo prej zastavljenih vprašanih o ovčerejskih delih (kako, kdo in kje jih opravlja), so ob primerjavi nekdanjih s sedanjimi razlike skorajda otipljive.

Paša

Namesto poletne paše (z jesensko) povečini na javorniških gorah, preseljevanja na zimsko pašo (s spomladansko) v Istro ali v zaledje Tržaškega zaliva, pridobivanja pašnih površin z zakupnimi pogodbami (najsibo pri lokalni gospodi, večjih kmečkih posestnikih ali pri vaških soseskah) in vsakoletnega najemanja pastirjev za to delo (poleg ponavadi enega izmed sinov posameznega posestnika ovčarja), so danes bistveno spremenjene in dokaj raznolike pašne razmere. Gospodarji, tako tisti mlečnih tropov ovac kot oni mesnih, oboji morajo pozimi živali prerediti v domačih "ovčjih štalah", povečini s senom in z otavo kot glavno krmo (pokošeno na lastnih parcelah in dokupljeno). Ob lepem vremenu, v ne tako belih zimah, jih nekateri izmed posestnikov, tisti, ki svoje ovce tudi sicer vsak dan spremljajo na pašo, ženejo "na zrak", na parcele okrog vasi. Tam, kjer sovaščani dovolijo, poleg po kakšnem kosu lastne zemlje "pasemo kar počez", pravijo. V krajih, kjer ovca že poprej ni bila redka žival, lahko to počno tako kot včasih, do sv. Jurija, ko začne trava zeleneti in rasti za košnjo. In tam (npr. v Gornji Košani), kjer še pomnijo koristnost ovac za svojo mlado pšenico, meseca marca "ukažejo popast" po njej, saj jo "fino prstriže" in utrdi korenine. V nekaterih drugih vaseh (npr. v Strmici) pa "ne morš po njivah past; ni zaželjeno".

Spomladi po Jurjevem, poleti in v zgodnji jeseni so vsi ovčji tropi, tako mesnih kot mlečnih ovac, na paši v malce višjih legah, povečini na nekdanjih gmajnah.

Posestniki ovčarji iz obdobja med obema vojnama in njihovi predhodniki, vsi so morali tudi poletno pašo (v bližini svojih vasi) zakupovati, za njo plačevati, saj "noben ovčar ni jemu (in nima) tulku svojga, da bi sam po svojem pasu". Današnjim gospodarjem je, kar se tiče pridobivanja paše, ugodneje. Na bolj ali manj zapuščenih gmajnskih površinah, deloma v lasti nekdanjih vaških upravičencev, deloma proglašanih za "splošno ljudsko premoženje", so ob podpori kmetijske zadruge dobivali pravico do paše in nekateri še parcele, ki so si jih lahko uredili kot ograjen pašnik. Nekateri izmed tistih posestnikov ovčarjev, ki ne gospodarijo na svojih ali na priženjenih domačijah (s primernimi gospodarskimi poslopji), temveč bivajo v novozgrajenih (ali starih) hišah brez gospodarskih stavb v bližini, pa so si na tako dodeljenih zemljiščih lahko postavili tudi ovčje štale.

"Šajnovce" ovce na zgodnji spomladanski paši na jurški gmajni. (Foto I. Smerdel, 1990) • "Šajn's" sheep grazing in early spring. (Photo I. Smerdel, 1990) • Les moutons de "Šajn" pendant la pâture de printemps à la campagne de Jurišče. (Photo de I.Smerdel, 1990).

Ograjen pašnik je površina, na kateri ovce podnevi čakajo svojega gospodarja in ponavadi hkrati tudi pastirja, da se vrne iz službe in gre z njimi na pašo ali da gre po jutranji paši opoldne domov na "južno" ter jih ob vrnitvi znova pospremi po planjavah. Noč prebijejo v štalah, najsibodo te v sklopu domačije ali sredi pašnih površin. Izjemi takšnega sistema pašništva sta le tropa (mesnih ovc) Ivana Širca iz Strmice in Alberta Zadela z Belskega. Njune živali se od 25. aprila tja do srede oktobra pasejo kar same, brez pastirja ali psa, na prostem od jutra do jutra, na Planinski gori (pred desetimi leti na sto hektarjih urejenem pašniku, prvotno le za plemenske telice). Izmed lastnikov (ali njihovih družinskih članov) mesnih ovac se s pašo verjetno še največ ukvarja Fani Dekleva iz Slavine, edina ženska pri tem delu, edina pastirica ovčarka. Zjutraj odhaja k ovcam, ki prenočujejo v štali na obrobju selške gmajne, jih žene na pašo, jih opoldan zapre, gre domov skuhat južino in se popoldan, sama ali z možem (ki je medtem prišel z dela), spet vrne past do večera. Drugi rejci samo mesnih ovc so povečini vsi polovico dneva po službah.

Poletna paša tistih gospodarjev, ki redijo mlečne ovce pa je vsaj po svoji intenzivnosti skoraj takšna, kakršno so poznali nekdanji posestniki ovčarji. Dan njihovih najetih pastirjev (ki so od konca maja do začetka septembra pasli na višjih legah javorniških gor ter bivali v občasnih lesenih bivališčih, "barakah za spat in za sirt", ob katerih so za ograjami iz vejevja, v "kozarah", prenočevale ovce) je po pripovedovanju potekal takole: Vstajali so ob 5. uri, pomolzli ovce, zajtrkovali in odšli na pašo; dva sta pasla molzne ovce, eden vse druge; pasli so do večera, molzne ovce pa so prignali molzt že ob 18. uri; potem večerja in spanje.⁹

⁹ Nav. delo, str. 72.

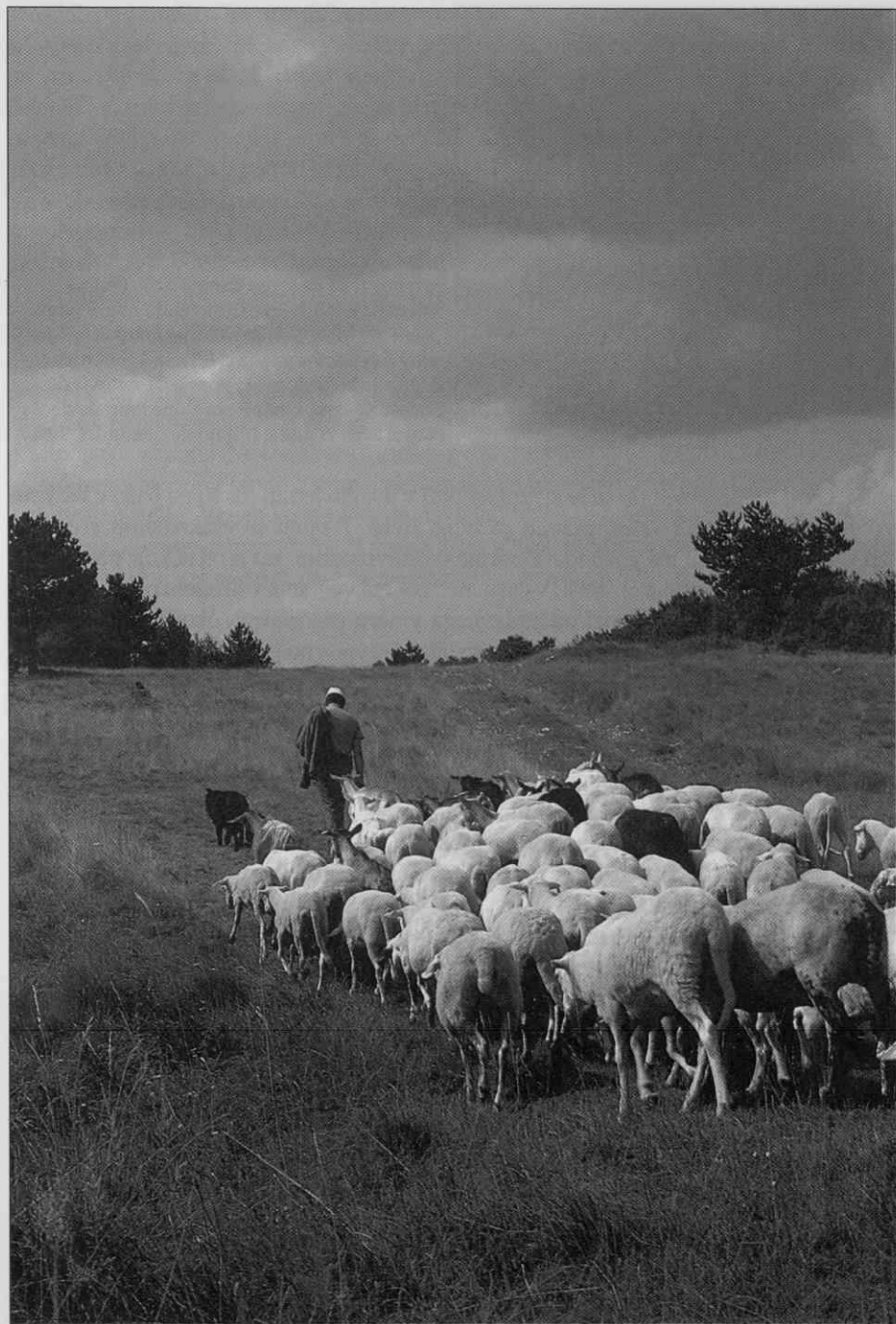
Fani Dekleva pred štalo na obrobju selške gmajne. (Foto I. Smerdel, 1990) • Fani Dekleva in front of the sheep-fold on the border of the pasture. (Photo I. Smerdel, 1990) • Fani Dekleva devant la bergerie située au bord de la campagne de Selce. (Photo de I.Smerdel, 1990).

Dan poletne paše današnjih gospodarjev in povečini obenem pastirjev, naprimer Toneta Sedmaka iz Jurišč, Jožeta Žužka iz Slovenske vasi, pa je takšen: Ob 6. uri zjutraj molzeta (če molze vsak izmed njiju sam, brez pomoči katerega izmed domačih, za 60 ovc potrebuje skoraj dve uri) v notranjščini ovčjih štal, ki sta v sklopu domačij; za tem ženeta svoja tropa iz vasi na bližnji gmajni, kjer do poldneva stopata ob pašočih se ovcah; kadar je le-te treba pognati v drugo smer, jima na žvižg stečeta pomagat njuna pomočnika, ovčarska psa; čez opoldan živali zapreta v ograjen pašnik in gresta domov pojužinat; za tem se vrmeta past do približno 18. ure, ko ovce priženeta domov, v štalo, kjer jih v drugo pomolzeta.

O delovnem dnevu nekdanjih pastirjev ovčarjev v tem, delovno najbolj intenzivnem obdobju, je bilo zapisano, da je bil dolg, kakor je dolg dan od svita do teme. V njem po pripovedovanju poleg dela ni bilo proste ure za kaj drugega. Ob vsem pomanjkanju prostega časa so bili vendarle trenutki ob delu ali ob večerih, ki so si jih pestrili. Med pašo so poleti skupaj z ovcami ležali v kakšni senci ter se "kej škercavali - tu pa unu".¹⁰

Za šalo, za družbo pa sta potrebna vsaj dva. Današnji ovčar je na paši sam. Ure mu minevajo v družbi s pašočim se tropom, z ovčarskim psom in z lastnimi mislimi, spremljevalkami samote. Vendar ne le s temi. Družabnik v dolgem dnevu je občasno tudi hreščavi tranzistor. Sedmakov Tone ga naprimer prenaša v žepu po planjavah in kadar se mu zahoče novic, se s pritiskom na gumb preseli v drug svet. Deklevova Fani pa si je kot edina ženska med pastirji poleg glasbe iz tranzistorja omislila še nekaj, s čimer ji mineva čas: ročno delo. Sede ob prežvekujočih ovcah veze gobeline.

¹⁰ Nav. delo, str. 120.

Jože Žužek se po popoldanski paši vrača s tropom proti domu. (Foto I. Smerdel, 1992) • Jože Žužek on his way home with his flock after afternoon grazing. (Photo I. Smerdel, 1992) • Jože Žužek avec son troupeau retourne à la maison après la pâture de l'après-midi. (Photo de I.Smerdel, 1992).

Jože Cerkvnik, "Trentov" iz Gornje Košane, opremljen za deževen dan na paši. (Foto I. Smerdel, 1990) • Jože Cerkvnik, house name "Trentov" from Gornja Košana, in his outfit for a rainy day on the pasture. (Photo I. Smerdel, 1990) • Jože Cerkvnik, appelé "Trentov", de Gornja Košana, équipé pour une journée de pâture sous la pluie. (Photo de I. Smerdel, 1990).

Ovce gredo poleti (in če je le možno tudi v drugih letnih časih) na pašo v vsakem vremenu. "To more it ven!", pravijo za svoje živali. Z njimi so vsakršnemu vremenu izpostavljeni tudi njihovi gospodarji oziroma njihovi pastirji, kar je od nekdaj pogojevalo nekatera zaščitna, vrhna oblačila. V času med obema vojnama v drugem oblačilni videz pastirjev skorajda ni odstopal od zadevnega videza preostalega okoliškega moškega kmečkega prebivalstva. Njihova oblačila so bila le iz vrste bolj ponošenih in "bol če je bla masna roba, je delj trajala".¹¹

Danes ni - vsaj kar se oblačil za pašo tiče - dosti drugače. Tone Sedmak, naprimer, se tedaj, ko žene svoj trop proti gmajni, od svojih Jurščanov razlikuje večinoma le po nošenju trpežne, celodnevni hoji primerne obutve (vojaških čevljev) in večne zakrivljene pastirske palice. V dežju si obuje gumijaste škornje in odpre velik dežnik, "marelo" s pisanim črtastim robom in lesenim ogrodjem. Z enakimi "marelami", kakršne imajo današnji ovčarji, so se pred dežjem ščitili tudi njihovi predhodniki iz let med obema vojnama. Ponje je treba še vedno v Trst ali v Gorico, v Italijo, iz katere si je naprimer "Trentov" iz Gornje Košane omislil še posebnost: nepremočljive hlače in jopič. S temi zaščitnimi oblačili je sicer izjemen med svojimi tovariši, današnjimi posestniki ovčarji, v zamisli zanja pa spominja na Simončičeve z Razdrtega, izstopajoče predvojne gospodarje ovac, pri katerih so bila izpričana dolga zaščitna oblačila za dež, iz trdo tkanega platna sešiti plašči, ki naj bi mokri "kar sami stali".¹²

Razlike med nekdanjimi in sedanjimi ovčerejskimi deli, v tem: kje, kdo in kako jih opravlja, so morda še celo bolj kot pri paši izrazite pri molži in pri sirjenju.

Molža

Pastirji ovčarji in tisti izmed sinov njihovih gospodarjev, ki so v obdobju med obema vojnama in poprej, v času poletne paše skupaj ovčarili na javorniških gorah, so dvakrat na dan, zjutraj in zvečer molzli na prostem, po dva eden poleg drugega, sede na trinožnih

¹¹ Nav. delo, str. 114.

¹² Nav. delo, str. 116.

stolčkih pod strešico "mouzarja", prostora na stiku dveh "kozar" (ograj iz vej, za katerimi so prenočevale ovce). Molzli so v lesene golide ter pomolženo mleko odnašali v "barako za sirt", kjer so ga skozi "cunjo" precejali v bakren "sirni kotel". Potem je delo prevzel "stanar", ponavadi le za čas poletne paše najet delavec s posebnim vedenjem, znanjem o sirjenju. Siril je nad ognjem odprtega ognjišča, ograjenega z nekaj kamni, nad katerega je na vratilu, na "konju", zavrtel kotel. Sir je odcejal v golidah ali v lesenih obodih, v katerih ga je obteženega s kamni puščal štiriindvajset ur. Potem je hlebce nalagal (in vmes solil) v lesene sirnice, "brijente za sir", visoke valjaste posode, v katerih so zoreli vsaj mesec in pol (vmes jih je bilo treba obračati, dosoljevati, umivati).¹³

Pri današnjih posestnikih ovčarjih, tistih z mlečnimi ovcami, molzejo povečini kar gospodarji sami, s še vedno edinim orodjem za to delo, s svojimi prsti. Le pri Jožetu Žužku iz Slovenske vasi, pri katerem trop šteje kakšno poletje tudi do dvesto glav, pri molži ponavadi sedita dva (na večnih lesenih trinožnih stolčkih): gospodar in eden izmed sinov. Ovce naganja k molži pod prste pasji pomočnik. Vanje se zažene ob žvižgu ali ob klicu: "Pejdi, zapodi!" Molzejo vsi v zaprtem prostoru, pod streho gospodarskega poslopja, v katerem v sklopu domačije prenočujejo ovce. Za to posebno delo si skoraj vsi oblačijo zaščitno oblačilo. Včasih so si nekateri navlačili hlače iz žaklovine, napravljene kar iz vreč. Jože Žužkov, naprimer, pa si vsako jutro obleče modrega pajaca. Mleko iz vimen teče v plastična vedra oziroma v plastične posode različnih oblik.

Sirjenje

Tako kot pri molži tudi pri sirjenju samo delo v bistvenem, v svoji tehniki, ostaja isto. Najbolj vidne spremembe so v nekaterih sestavinah materialne kulture: v drugačnem izgledu delovnih oblačilnih kosov, ki pač ustrezajo sedanjemu času; v drugačnih delovnih prostorih, kar je ob preselitvi omenjenih del z "gore" v sklop domačije razumljivo, in v uporabnih predmetih, ki s svojimi funkcijami ostajajo enaki, s svojim videzom pa tako drugačni. Lesene golide so nadomestila plastična vedra, lesene obode podobni kovinski ali plastični in bakrene kotle za sirjenje povečini kotli ali lonci iz nerjavečega jekla. Lesene so ostale "mešalke za sir", s katerimi se drobi žemak (izločen iz sesirjenega mleka), in posode za zorenje hlebcev. Skoraj takšne kot nekdanje, po obliki in po snovi, pa so ostale vrečice za skuto, "žaklčki" iz kotenine.

Prostori, v katerih sirijo, niso pri vseh enaki. Le pri Žužkovih v Slovenski vasi imajo v spodnjem delu novozgrajene hiše za sirarno posebno opremljen prostor, ki ima zgolj to funkcijo. Sedmakovi iz Jurišč naprimer sirijo v preurejeni garaži, "Trentov" iz Gornje Košane pa kar v kuhinji stare domače hiše. V skladu s tem se razlikujejo tudi viri toplote, potrebne za sesirjenje mleka. Pri "Trentovem" je to še vedno živ ogenj, vendar ne na ognjišču, temveč v zidanem štedilniku. Njegova posoda za sirjenje tako ne more biti koničasto oblikovan kotel, temveč velik (petinšestdesetlitrski) lonec iz nerjavečega jekla. Večina ostalih pa siri nad plinom, v starih bakrenih kotlih (npr. Sedmakovi) ali novih iz nerjavečega jekla (npr. Žužkovi), postavljenih v ogrodje nad plinsko jeklenko. Novo se tako v marsičem prepleta s starim.

Opazna socialno kulturna sprememba, stanje, povsem različno od starega, je pojav

¹³ Natančneje o tem v nav. delu, str. 81-84.

Jože Žužek stresa odcejeno skuto v "žaklček" iz kotenine. (Foto I. Smerdel, 1992) • Jože Žužek tipping strained curd into a undyed-cotton "bag". (Photo I. Smerdel, 1992) • Jože Žužek verse le fromage blanc égoutté dans un petit sac en coton non blanchi. (Photo de I.Smerdel, 1992).

žensk pri skorajda najpomembnejšem ovčerejskem delu, pri sirjenju. V časih obstoja ovčarstva s selitveno pašo so bila vsa zadevna opravila zgolj moška domena. Ženske z domačij treh izstopajočih pivških gospodarjev ovc so skrbele le za oblačila rodbinskega člana, ki je ovčaril skupaj s pastirji, šivale vrečke za sladko in slano skuto ipd. Za sirjenje so posestniki ob njegovem vrhuncu, od konca meseca maja do prvih dni septembra, zaposlovali celo delavce s posebnim znanjem, sirarje, katerim so zaradi pomembnosti opravila plačevali več kot pastirjem. Danes, ko "ne dobiš pastirja", niti koga drugega za dela, ki so bila toliko let na obrobju veljave, morajo biti ta vsa porazdeljena le med domače, člane ovčarskih rodbin, tudi med ženske. Rodbine sedanjih posestnikov so tako delovno povsem samozadostne, kar gre neprimerno lažje od rok tistim, ki redijo mesne ovce kot onim, ki pasejo mlečne. Gospodarji slednjih bi morali imeti že skoraj idealne rodbinske razmere za uspevanje svoje dejavnosti: ženo, zadovoljno s takšnim gospodarjenjem in otroke, predvsem sinove, dovolj velike in dovolj navdušene, da so pripravljeni pomagati.

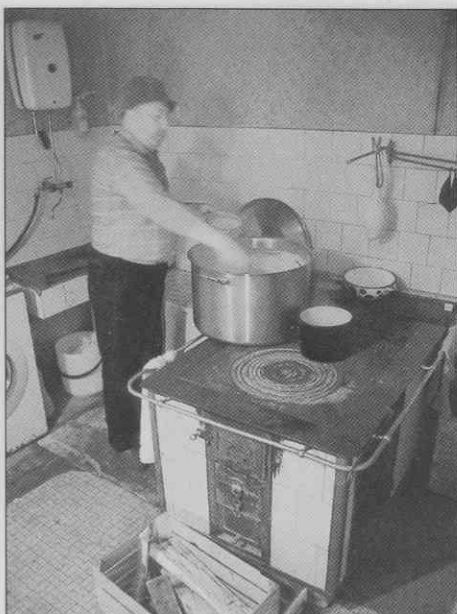
Delo je uspešno razdeljeno le pri redkih...

A tako je le pri redkih. Morda pri Žužkovih, "Godnovih" v Slovenski vasi, kjer so Jože, žena in starejša sinova uspevali ovčariti z že okrog dvestoglavim tropom. Gospodar Jože, Marjan in Darko so se izmenjevali pri paši. Pri molži sta bila vedno po dva: oče in eden izmed obeh sinov. Sirila je gospodinja. Po Darkovi nesreči in Marjanovem odhodu k vojakom pa sta si vsa dela delila le Jože in žena. Kljub temu, da gospodinja poleg tega, da siri, pomaga še pri molži, sta bila dva para rok premalo za dvesto ovčjih glav. Trop sta morala skoraj prepoloviti. Po Marjanovi vrnitvi bo spet lažje, vendar, do kdaj? Fant bi rad postal šofer, vozil "prikoličarja".

Delo je uspešno razdeljeno tudi pri Sedmakovih, "Šajnovih" na Juriščah, kjer zakonca Tone in Francka kar sama zmoreta večino opravil s srednje velikim ovčjim tropom. Kadar

Tonetova žena Francka Sedmak pri sirjenju. Njene so besede: "Sirjenje terja eno dobro dobro žensko; je treba jemt čistočo." (Foto I. Smerdel, 1990) • Tone's wife Tončka Sedmak making cheese. Hers are the words: "It takes a deft woman to make cheese. Everything's got to be clean." (Photo I. Smerdel, 1990) • Francka Sedmak, épouse de Tone, pendant la transformation fromagère. Elle dit souvent la phrase: "La transformation fromagère demande une femme bonne, bonne; il faut que tout soit propre." (Photo de I.Smerdel, 1990).

Cerkvenikov Jože iz Gornje Košane siri v kuhinji stare hiše. (Foto I. Smerdel, 1990) • Jože Cerkvenik from Gornja Košana making cheese in the kitchen of the old house. (Photo I. Smerdel, 1990) • Jože Cerkvenik de Gornja Košana fabriquant le fromage dans la cuisine de l'ancienne maison. (Photo de I.Smerdel, 1990).

se jima nakopiči preveč vsega, saj poleg tega, da redita ovce, obdelujeta še nekaj zemlje, z veseljem (ki ga od malega čuti za delo z ovcami) priskoči na pomoč zaposleni sin (in v hiši, na kmetiji stara mati). Tone pase sam, molze ravno tako sam, pri pripravi krme za zimo bi pa brez sinove pomoči že težko shajal. Francka siri in njene so besede: "Sirjenje terja eno duobro duobro žienseko; je treba jemt čistočo."

Ovčarska dela zaenkrat zmorejo še Cerkvenikovi, "Trentovi" iz Gornje Košane, vendar ob pomoči najetega delavca, pastirja. S tem so izjemni med današnjimi posestniki ovčarji. V rodbini so opravila razdeljena med gospodarja in gospodinjo. On molze in včasih siri, ona le siri. Pase jima osemintridesetletni pastir, doma iz okolice Ilirske Bistrice, človek, ki še to delo skorajda stežka opravi. "Je na hrani in dobi mesečno plačo. Ga mi oblečemo: srajce, šulne in liter vina na dan ter cigarete. Spi v stari hiši." Domači sin pomaga le včasih. "Ni te sorte."

Prav nič idealnih rodbinskih razmer za uspešno ovčarjenje pa nimata zadnja večja gospodarja le mlečnih ovac, Mario Šprohar s Čepna in Frane Šajn, "Šuštarjev" z Jurišč. Čepnav sta posestnika srednjevelikih tropov, sta povečini sama za vsa ovčarska dela. Da ta ne morejo biti opravljena niti tako dobro niti tako uspešno kot v rodbinah, kjer si jih

Novo ob starem. Sedmakov Tone iz Jurišč in sin strižeta; oče z ročnimi, železnimi škarjami za strižo ovac in sin z električnimi. (Foto I. Smerdel, 1990) ♦ There are new ways and old ways: Tone Sedmak from Jurišče and his son shearing sheep; the father with manual iron shears and the son with electric ones. (Photo I. Smerdel, 1990) ♦ Les traditions nouvelles et anciennes se marient. Tone Sedmak et son fils tondent les moutons; le père le fait avec des ciseaux manuels, en fer, et le fils avec des ciseaux électriques. (Photo de I. Smerdel, 1990).

120

delijo medse trije ali vsaj dva, ni težko ugotoviti. Če naprimer želi Jurščan Frane sirit, mora po molži gnati svoje ovce v ograjen pašnik namesto na drugo, boljšo pašo. In čeprav se po sirjenju poda z njimi na gmajno, imajo izdatnejše paše premalo ter dajo zato tudi manj mleka. Iz manj mleka se naredi manj sira in dobi manj zaslužka. Le-ta pa pri tistih posestnikih ovčarjih, katerih glavni tržni produkt je prav sir, nikoli ni bil zanemarljiv.¹⁴

Vse drugače je s strižo ...

Vse drugače je s strižo, ovčerejskim delom, ki ga morajo opravljati vsi današnji lastniki ovac, tako tisti, ki imajo mesne kot oni z mlečnimi. Pri delu, ki je sezonsko, rodbinske razmere niso tako bistvene. Ljudje si priskočijo na pomoč pa tudi najeti je mogoče koga. Nekdanji večji pivški posestniki ovčarji so v obdobju med obema vojnama svoje "istrijanke" strigli le enkrat na leto, "vsako pomlad". Nekaj volne so porabljali doma, večino so prodajali neoprane in nespredene kot surovino za polnjenje posteljnih vložkov. Pred tem, ko je imela volna vsaj še nekaj tržne vrednosti in je bila hkrati še nepogrešljiva za samopreskrbo kmetij, so strigli dvakrat na leto, maja in septembra.¹⁵

Tudi večina današnjih gospodarjev striže ovce le spomladi, po 10. maju, ko je že topleje. Nekateri strižejo še v drugo, septembra (po starem "na malo mašo"), Zadel z Belskega in Širca iz Strmice pa svoje ovce strižeta le jeseni, ko se sredi oktobra vrnejo s paše na Planinski gori. Od volne si tako kot nekdanji tudi sedanji posestniki ovčarji ne obetajo dobička. Prodajajo jo v Zapuže, neoprano, ter za kilogram dobivajo okrog 10

¹⁴ Zato je dokaj občutna razlika dobiti od okrog 60 ovac 12 kg sira na dan (kolikor naj bi jih npr. zneslo "Trentovemu" iz G. Košane) ali pa od istega števila živali le 7 kg (kolikor naj bi jih dobil "Šuštarjev" z Jurišč), ob podatku, da je bila septembra 1990 zabeležena cena kilograma ovčjega sira 120 dinarjev (13,3 DEM).

¹⁵ Nav. delo, str. 84, 85, 104.

Najprej je treba postržiti trebuh. Striža pri Sedmakovih. (Foto I. Smerdel, 1990) • Shearing starts at the belly and that's how the Sedmaks do it. (Photo I. Smerdel, 1990) • D'abord il faut tondre le mouton sur le ventre. Le tondage chez la famille Sedmak. (Photo de I.Smerdel, 1990).

Striža pri Daretu Deklevi iz Slavine. V ozadju se dimi žerjavica, nad katero bodo na ražnju spekli jagnje. (Foto I. Smerdel, 1990) • Dare Dekleva from Slavina shearing sheep. The smoke in the background rises from the burning ashes over which a lamb will be grilled. (Photo I. Smerdel, 1990) • Le tondage chez Dare Dekleva de Slavina. Au fond, on aperçoit la braise fumante au-dessus de laquelle on fera rôtir un agneau. (Photo de I. Smerdel, 1990).

dinarjev (okrog 1 DEM, spomladi 1990). Ker z ene ovce postrijejo približno za dva in pol kilograma volne, so besede Jožeta Žužka iz Slovenske vasi kar žalostno resnične: "Jest moram pet vouc ustričt za enkrat sebe ustričt."

Še danes nekateri strižejo le ročno, z železnimi "škarjami za strižt"; vsaj tisti, katerih ovce bivajo v štalah sredi pašnih površin. Oni, ki jih imajo v gospodarskih poslopih v sklopu domačij, kjer je elektrika na dosegu roke, jih poleg s starimi, ročnimi škarjami, strižejo še z električnimi.

Striža je bila vedno ovčerejsko delo, ki je zahtevalo dosti spretnih rok. Nekdanji večji posestniki ovčarji so morali zanj poleg pastirjev najemati še druge "strigače", a ne za plačilo v denarju, temveč "za malco in za sir" ter za vračilo z delom.¹⁶

Danes strižejo skupaj po dva, po trije ali štirje, odvisno od števila ovac, ki morajo pod škarje. Gospodarju (in pri nekaterih še domačemu sinu, če je spreten za to delo) pridejo na pomoč povečini njegovi tovariši ovčarji. "Si pomagamo." Takšna striža je ponavadi potem tudi družaben dogodek, ena izmed priložnosti ob katerih se zberejo, se kaj pomenijo in poveselejo ob jedači in pijači. Če jih je zadosti skupaj, ne narežejo le sira, temveč spečejo še kakšno jagnje.

¹⁶ Nav. delo, str. 85.

Delo je bilo vedno združevalen dejavnik ...

Delo je bilo vedno združevalen dejavnik za ljudi, ki jih je povezovala ista gospodarska dejavnost. Tako je bilo pri nekdanjih posestnikih ovčarjih, ki so se včasih dogovarjali za skupno poletno pašo in včasih celo za skupen odhod na zimsko pašo, se obveščali o ugodni prodaji tega ali onega ovčerejskega produkta, o možnostih za najem paše in o možnostih zaposlitve dobrega pastirja ovčarja.¹⁷

Tako je tudi pri današnjih gospodarjih ovc, le da so njihovi pogovori in dogovori poleg večnih tem še odsev ekonomskih in družbenih razmer časa, v katerem živijo (česar tudi v pogovorih njihovih predhodnikov ni manjkalo). Beseda teče o posameznih ovcah, o jagnjivah, o boleznih, o primernih pasmah, o zamenjavi ovnov za pleme, o odkupnih cenah, o ugodnih kreditih za razvoj in o podobnem. Snovi za pomenek jim ne zmanjka. "Pokličemo se in se zmenmo." Vsakega desetega v mesecu, ko je v Pivki semanji dan (tudi za živino), pa že brez dogovora vedo, da se jih bo tam vsaj nekaj zbralo in pretreslo vse, kar jih zanima.

123

V "veselju za ovce" je čustvo ...

Tisto, kar jih druži in zaradi česar se obenem razlikujejo od drugih, ni le delo. Njihove posebne gospodarske dejavnosti bi ne bilo, če bi današnji gospodarji ovac, tako kot njihovi predhodniki, ne imeli posebnega odnosa do teh živali, "hudosti za ovce". Čeprav se tudi kmetje poljedelci pogovarjajo o svojih pridelkih, bi verjetno med njimi le redko srečali katerega, ki bi naprimer izrazil (morda z drugačnimi besedami) "veselje za pšenico" ali, da je "hud za krompir". Prej bi srečali takega, ki bi bil "hud za konje" in ta strast bi bila okolju razumljiva, saj konj ni bil le kmetov pomočnik, temveč tudi statusni simbol. V "veselju za ovce" pa je čustvo, ki ni le radost zaradi dobrega "pridelka"; zaradi obilja hrane, vsega drugega, kar ovca še daje in zaradi nemajhnega zaslužka. V njem je strast, ki ne more biti podobna oni za konje; saj je bila ovca v slovenskem kulturnem okolju vedno prej razpoznavni znak revščine kot pa bogatije. V "veselju za ovce" tako ne morem, da bi ne slutila nekaj neoprijemljivega, iracionalnega, arhetipskega.

Takšno drugačnost gospodarjev ovčjih tropov čutijo tudi njihovi sovaščani in okoličani. "Kadar jih vidiš te ovčarje skupi; al na cesti, al u gostilni; ma to se o usaki vouci posebi pogovarjajo."

Spoznanje, da je bil odnos do ovac gibalo življenja in dela vseh, ki so ovčarili, je bilo sicer že zapisano. Postopoma sem ga luščila iz pripovedi o nekdanjih večjih pivških posestnikih ovčarjih in njihovih pastirjih.¹⁸

Pričujoče ugotovitve tako niso odkritje nečesa novega, temveč potrditev in podkrepitev že spoznanega. Prisotnost ali neprisotnost posebnega odnosa do ovac pa je s svojo bistvenostjo usodna tudi za prihodnost. V oklepaju za naslovom tega pisanja, "Pastirji se vračajo", sem z mislijo nanjo zato potihem dopisala vprašanje: Ali res?

¹⁷ Nav. delo, str 43, 44.

¹⁸ Več o tem v nav. delu, str. 129-131.

Ali (se pastirji) res? (vračajo) ...

Besedici izražata dvom, vendar ni bil zapisan s pesimizmom, temveč ponujen v premislek. Dvom o prihodnosti ovčarstva na Pivki začenjam pojasnjevati kar pri tistem, pri čemer sem končala, pri posebnem odnosu do ovac. Današnji posestniki ovčarji, ki so povečini obenem tudi današnji pastirji, kljub ponujenim ugodnostim v letih oživljanja te gospodarske oblike z njo ne bi začeli, če bi tega odnosa ne imeli. Brez posebnega odnosa njihovih sinov, naslednikov, za njimi verjetno ne bo nikogar, ki bo s tem nadaljeval. Nekateri imajo le hčere, in čeprav te svojim staršem po potrebi pomagajo, delajo to le kot pomočnice, ne pa tudi naslednice ovčarjenja. Spet drugi so sami, neoženjeni, brez otrok za sabo. In tisti s sinovi jih imajo zelo različno "hude", različno pripravljene za nadaljevanje domače gospodarske dejavnosti. "Trentov" sin naprimer "ni te sorte". "Godnov" bi rad postal šofer, vozil "prikoličarja". Njegov drugi sin pa je le takrat, kadar so ga opominjali zaradi kakšnega neuspeha v šoli, zatrjeval: "Ma, bom pa z voucami." Z veseljem namerava ovčariti "Šajnov" sin, vendar zaenkrat ob službi, kar bo pomenilo postopno preusmeritev na rejo ovc mesnih pasem. Nadaljevanje naj bi bilo zagotovljeno še pri obeh gospodarjih iz Radohove vasi. "Oba masta sina in oba sta vneta za ovce", vendar, "kolko bo to držalo naprej, je težko reči". Mladi gredo v šole in se potem odločajo za različne poklice, mikavnejše od ovčarjenja, ker jim v obstoječem sistemu vrednot omogočajo socialni vzpon. Razumljivo je, da radi tudi "pohajajo", se dobivajo s prijatelji. Delo z ovcami, vsaj s tistimi mlečnih pasem, katerega v veliki meri usmerja bio ritem živali, pa pušča le malo časa za kaj takega. Drugače od ostalih kmečkih opravil, ki jih sodobni stroji bistveno lajšajo in krajšajo, so ovčerejska povečini še vedno odvisna od rok in nog. Za pastirja oziroma za gospodarja ovčarja, ki hodi na pašo ter z rokami molze, siri in striže (četudi z električnimi škarjami, te vodi roka), ni prave mehanične alternative. In še nekaj, kar je sicer zabeležil angleški etnoarheolog F. Baker ob svoji raziskavi pastirskega življenja v Abruzzih v Italiji, a bi se lahko zapisalo tudi na Pivki in še marsikod: "Ko dežuje, si tam zunaj, na dežju. Ko je mraz, nisi nikjer na toplem; a vsak si želi udobno živeti."¹⁹

Z vizijo udobnejšega življenja, lajšanega, če že ne lažjega dela in socialne mobilnosti, kakršno omogoča šolska izobrazba, se tako mladi skorajda ne odločajo za vsakdanjost ob tropu ovac. Bolj sodoben kot nekdanj je star izrek: "Za ovčarja bom dober, kadar bom star."

Za prihodnost ovčarstva je v medsebojni pogojenosti s posebnim odnosom in z ugodnimi rodbinskimi razmerami bistvena še kontinuiteta ustno izročanih znanj (o ovčerejskih delih, o ovčjih boleznih in nezgodah, o njihovem zdravljenju ipd.), pridobljenih ob delu, z lastnimi izkušnjami, z avtopsijo. Brez sinov, ali pa vsaj vnukov, ki bi nadaljevali z domačo gospodarsko dejavnostjo po svojih dedih, bodo ta pozabljena. Znanja, črpana le iz dostopnih knjig, in strokovni nasveti pospeševalnih služb sami ne zadoščajo. Pravo spojino bi pomenilo šele njihovo soočanje z nezapisanimi modrostmi, nastalimi in ohranjanimi v zgodovinsko, socialno, kulturno in naravno določenem okolju. Tako naprimer ob propagiranju ograjenih pašnikov in celo električnih pastirjev pivški posestniki ovčarji vedo, da so ti sicer uporabni, vendar le za kratek čas. "Tu je tko, koker če bi čebele zaprl v mrežo; uona hoče jet na drugo rožo." In ob napisanih predlogih za hlevsko rejo ovac zmajujejo z glavami. "To more it ven!", na sonce. "Vouca je ko čebela", je povedal Sedmakov Tone. "Ona rabi toploto. Rabi vodo, rabi dež, ampak predvsem toploto. Vouci se mora vime ogret, pravijo stari ovčarji." Potem se da namolzti dosti mleka in narediti

¹⁹ F. B a k e r (s sodelavci), *The Last Shepherds of the Abruzzi?*, Barnet (Hertfordshire) 1989, str. 7.

veliko hlebcev sira. Preprosta modrost je v tem, da "če ti vouci ne daš tisto, kar rabi, ti tudi uona ne da". Žal ta pametna misel marsikomu ni znana. Vsaj tistim ni bila, ki so se v prvih letih oživljanja ovčarstva, ob ugodnih premijah a brez pravega znanja in primernih pogojev lotevali te, le navidezno nezahtevne gospodarske oblike in potem, brez pravega uspeha, tudi prenehali. "Tákrat so eni misleni, da če bo küpu ovce, da mu bojo ovce cekine srale."

Pametni gospodarji ovčarji zares lahko dokaj dobro zaslužijo s svojimi tropi. Ekonomski učinek ovčarjenja je tako skoraj edino, kar ne poraja dvoma v njegovo prihodnost.

Izmed vseh ovčerejskih produktov je še vedno sir tisti, ki omogoča največji, a hkrati z največ dela pridobljen zaslužek. Volna je le obrobnege pomena. Meso, prodaja jagnjet, pa je stalen in nemajhen vir prihodkov posebno onih posestnikov, ki redijo ovce mesnih pasem, pri katerih so jagnjitve skozi celo leto. Eno, okrog 20 kilogramov težko jagnje jim naprimer prinese (ob odkupni ceni med 35 in 50 dinarji oz. med 5 in 7 DEM za kilogram žive vage spomladi 1990) med 700 in 1.000 dinarji (med 100 in 143 DEM) zaslužka. Če bi v tropu petdesetih ovac vsaka imela na leto le dve, bi že to skupaj zneslo od 70.000 do 100.000 dinarjev (od 10.000 do 14.300 DEM). In ob dejstvu, da je večina današnjih gospodarjev mesnih ovc poleg ovčarjenja še po službah, ta vsota pomeni dobesedno "cekine".

Podoben, vzpodbuden račun je tudi za prodajo sira. Njegova zadnja cena (septembra 1990) je bila 120 dinarjev (13,3 DEM) za kilogram. Posestniku, ki je iz mleka okrog šestdesetih ovac naredil dnevno od 10 do 12 kilogramov sira (za 1 kg sira je potrebno od 6 do 7 l mleka), se je nabralo le v treh poletnih mesecih (juniju, juliju in avgustu) med 900 in 1080 kilogrami, kar pomeni od 108.000 do 130.000 dinarjev (od 12.000 do 14.450 DEM) zaslužka. In ta nikoli ni vprašljiv, saj kupcev ne manjka.

Trg je lokalni, čeprav nekateri ljubitelji ovčjega sira prihajajo ponj tudi iz bolj oddaljenih krajev. "Godnovi" iz Slovenske vasi naprimer svoj sir in skuto prodajo povečini kar doma. "Šajnovi" z Jurišč skoraj vsega dostavijo dvema gostilničarjema iz okolice Kopra. "Trentov" iz Gornje Košane pa se s svojim sirom odpelje v Lokev in ga tam prodaja. "Pridejo Trieštini." Če ga njegovi, že stalni kupci ne najdejo, se po zaželjeni hlebec sira potrudijo tudi do Košane.

Za preživetje ovčarstva na Pivki (v Sloveniji nasploh) je poleg kar cvetočega tržišča, vzpodbudnega ekonomskega učinka, bistveno predvsem njegovo družbeno vrednotenje. Dober zaslužek z ovcami niti pri nas niti marsikod drugod ne bo prepričal mladeniča, da bi nadaljeval očetovo delo, če se mu bo okolica posmehovala. "Če ljudje zagledajo mladega moža, ki vodi trop na pašo, se mu smejejo", je zabeležil F. Baker v Abruzzih. In "Godnov" starejši sin se doma, pri molži, ni pustil posneti na filmski trak, saj bi se prijatelji norčevali iz njega, če bi ga videli. Dokler bo ovca v zavesti večine še vedno le sinonim za revščino (čeprav zmotno) in metafora za neumnost, ne bo nič drugače.

Drugače ne bo niti, dokler bodo ljudje prenesli le romantične, literarne like pastirjev z "zakrivljeno palico v roki", stvarne ovčarje in njihova vsakdanja dela pa bodo omalovaževali. Tako "morš bit že skor malo autsajder", da v današnjem času ovčariš. In v pomenu miselne svojosti, ustvarjalne drugačnosti to ni slabo, čeprav je težko.

BESEDA O AVTORICI

Inja Smerdel, mag., etnologinja, od julija 1995 direktorica Slovenskega etnografskega muzeja, je bila pred tem kustodinja za ruralno gospodarstvo v Slovenskem etnografskem muzeju (od leta 1980) in glavna urednica znanstvene publikacije *Etnolog* (1991 - 95).

Po preučevanju nekaterih pojavov množične kulture (stenskega okrasja in godbe na pihala) se je v preteklem desetletju in pol posvečala zlasti raziskovanju različnih gospodarsko kulturnih prvin: soseskine gospodarske samouprave, del ob spravilu žitnega pridelka, ovčarstva s selitveno pašo, ptičjega lova, nazadnje oselnikov in košnje.

Med objavljenimi razpravami in članki, izmed katerih jih nekaj izpričuje tudi njene muzeološke poglede, sta pomembnejši deli: *Ovčarstvo na Pivki, Transhumanca od srede 19. do srede 20. stoletja ali Trije "ovčarji"* (Koper, 1989) in *Oselniki*: zbirka SEM (Ljubljana, 1994).

ABOUT THE AUTHOR

Inja Smerdel is an M.A. in ethnology and the director of the Slovene Ethnographic Museum since July 1995. Prior to her appointment as director she was curator of rural economy in the museum (since 1980) and chief editor of the scientific periodical *Etnolog* (1991-1995).

After initial studies of mass-culture phenomena (wall decorations and brass bands) her research efforts of the past fifteen years concentrated on the cultural elements of economic activities: economic self-management of a village, harvesting jobs, sheep-farming and transhumance, bird-catching, and, most recently, whetstone holders and the hay harvest.

Outstanding among her treatises and articles, some of which also reveal her views on museum issues, are *Sheep-farming in Pivka, Transhumance from the Middle of 19th to the Middle of 20th Century* or *The Three "Sheepmasters"* (Koper, 1989) and *Whetstone Holders*, published in the series of SEM (Ljubljana, 1994).

SUMMARY

A COME-BACK OF THE SHEPHERDS?

The article is an unusual epilogue to the monograph (1989) on sheep-farming and transhumance in the Pivka region from the mid-19th to the mid-20th century - a study of three exceptional families of sheepmasters. The initial idea for the article goes back to 1989 and my preparations for the exhibition on the specific economic and cultural nature of sheep-farming. Searching for objects for the exhibition I often met present-day sheepmasters. Sheep-farming and transhumance had indeed ended in Pivka a few years after the Second World War. All that was left was the odd farmer here and there who kept a few sheep. In the eighties, however, there were again sheepmasters with bigger flocks. Talking to them and watching their everyday work enabled me to establish some essential economic, social and cultural changes:

- sheep are grazed only close to the farm and in fenced-in pastures;
- the number of sheep has fallen (to between 60 and 150 with a maximum of 200). During the winter months the sheep are raised exclusively in the farm's sheep-folds);
- all jobs are carried out by members of the family ("You can't get a shepherd these days");
- some of the jobs are now carried out by women (in the times of transhumance sheep-farming was the exclusive domain of men). "It takes a deft woman to make cheese. Everything's got to be clean."

For some months in 1990 I had the opportunity to become familiar with the everyday life of present-day owners of sheep flocks in Pivka and to make enhance my comparative knowledge findings on the economic and cultural changes in the region's sheep-farming.

Changes to an individual cultural element can usually be observed from year to year, period to period, or they can be established by comparing present and past conditions. The findings of such comparisons help us to trace a development or transformation. In the case of sheep-farming in the Pivka region the comparison concerns the elements of this economic and cultural type in two periods: a) such as they had remained for some hundred years at least (approx. 1850-1950, though there is indirect evidence on 9th-century and direct evidence on 15th-century transhumance in Pivka) until the time sheep-farming virtually ended; and b) such as they can be observed nowadays (1990,1991), that is a decade after sheep-farming was revitalised. Within a few years after the Second World War sheep-farming was abandoned not only in the Pivka region but all over Slovenia, wherever it had been exercised. The development of sheep-farming was paralysed by "barriers and restraints of an agricultural-policy nature" because the scientific, specialist and furthering efforts of the time concentrated on breeding cattle, pigs and poultry. The deprecatory attitude to sheep-farming - which is only seemingly a marginal form of livestock breeding - resulted in "more and more farming land was abandoned and overgrown, following an increasing migration from the land in the mountainous and Karst regions". Such conclusions instigated research and development activities in the field of sheep-farming between approx. 1975-1985 and lead to revitalised breeding within the framework of the so-called "Green Plan". The plan's endeavours led to a revival of shepherds and sheepmasters in Pivka and elsewhere.

Today there are twelve sheepmasters in the Pivka region and two in the Košana Valley which the men from Pivka count into their group. They make up a quite heterogeneous company. The only thing they have in common is raising sheep and the phenomenon on which the economic activity depends: that they are - as they say themselves - "mad" about sheep. For the rest, they differ widely: some raise sheep for the milk, others for the meat; some have large bands (100 to 200 sheep), other medium (60 to 80) or small ones (20 to 40); to some of them raising sheep is their only occupation; others combine it with another job; some live well by the sheep, some barely make a living while it is an additional source of income to others; and, last but not least, there are those who have been raising a small flock of sheep all the time since the Second World War as a way of keeping in touch with the former way of living.

Their everyday life and the elements of breeding sheep differ greatly from what was established about the sheepmasters and shepherds of the Pivka region in past times. Besides the above mentioned essential changes concerning pasture, the number of sheep, the fact that all work is done by members of the family and that some jobs are carried out

by women, the following changes are also evident: how the free time on the pasture is spent (transistor radios now provide company), different work clothes and shoes (in accordance with the times), a different work theatre (naturally, since all jobs were transferred from "up there" to the farm) and different tools with the same old functions (for instance electric shears, plastic milk pails, cheese-vats made of aluminium or stainless steel etc.).

What the sheepmasters and shepherds of the past and those of today still have in common is undoubtedly their particular relation to sheep. The quintessential finding is therefore that the motor of the life and work of all who raised or raise sheep is their relation to the animal. As a rule the sheepmasters of today are also the sheep's shepherds and despite the favourable conditions, provided in the revitalising period, they would not have (re)started raising sheep but for this specific relation. Without the deep-rooted "madness" about sheep of the sheepmasters, their sons and successors there probably won't be anybody to pursue the economic activity. The young people get an education and prefer other, more attractive occupations than raising sheep which because of the existing system of values does not stand for social advancement. And so the saying "I'll make a good shepherd when I'll be old" seems to be more update than old. The rhetorical question in the article's title - A Come-back of the Shepherds? - derives from these reflections.

128

RESUME

LES BERGERS REVIENNENT (EN VERITE?)

J'ai commencé à écrire ce texte-ci, qui est un épilogue singulier d'une part de la monographie sur l'élevage ovin (avec les pâturages de transhumance) à Pivka de la moitié du 19ème à la moitié du 20ème siècle, et d'autre part de l'exposé sur trois familles représentatives des propriétaires de moutons, en 1989, pendant la préparation d'une exposition sur cette particularité économique et culturelle. Dans ma recherche d'objets sur ce thème, j'étais au contact direct des propriétaires de moutons. Quelques années après la seconde guerre mondiale, la transhumance prit fin à Pivka. Quelques rares individus continuèrent cette activité, mais avec un nombre de moutons très réduit. Dans les années quatre-vingt, quelques propriétaires de troupeaux plus importants réapparurent. Lors des conversations que j'ai eues avec eux et en les observant pendant leur travail, j'ai pu décortiquer les principaux changements économiques et socioculturels:

- le pacage est toujours proche de la maison, même les pâturages clos.
- le nombre de moutons est réduit (de 60 à 150, 200 têtes au maximum). Pendant l'hiver, les moutons sont affouragés dans la bergerie de la maison.
- tout le travail est réparti, en général, entre les membres de la famille. "Tu ne trouves pas un berger."
- une partie des activités est également à la charge des femmes (à l'époque du transhumance, l'élevage de moutons était strictement réservé aux hommes). "La transformation fromagère demande une femme bonne, bonne. Tout doit être propre."

En 1990, j'ai eu l'occasion d'étudier, pendant quelques mois, la vie des propriétaires de moutons plus importants qui habitent aujourd'hui Pivka. Ainsi, ai-je pu compléter les connaissances comparatives concernant les changements économiques et culturels de l'élevage ovin dans cette région.

Les changements à l'intérieur d'un domaine culturel peuvent être, en général, soit suivis d'une année à l'autre, d'une époque à l'autre, soit dévoilés en se référant au passé. Le fruit de telles comparaisons est la voie d'un certain développement, la voie de la transformation. Dans le cas de l'élevage ovin à Pivka, il s'agit de la comparaison des éléments à l'intérieur de ce type économique et culturel, c'est-à-dire des éléments qui existaient pour la plupart au moins pendant cent ans (quoique la transhumance dans la région de Pivka est témoinnée, indirectement, à partir du 9e siècle, et directement, à partir du 15e siècle) et des éléments qui apparaissent aujourd'hui (1990, 1991), c'est-à-dire un peu plus de dix ans après la reprise de l'élevage ovin; après la deuxième guerre mondiale, cet élevage était en effet presque mort non seulement dans la région de Pivka mais aussi ailleurs en Slovénie où cette activité avait été très active. Le développement de l'élevage ovin dans cette période là était constamment réprimé par "des blocages et des freins de nature agraire et politique" qui d'autre part favorisaient et accéléraient le développement scientifique et professionnel dans les domaines d'élevage de bovins, de cochons et de volaille. Cette vue péjorative sur l'élevage ovin étant une forme marginale, presque trompeuse, de l'élevage de bétail, elle eut pour conséquence "l'abandon intensif des surfaces labourées, qui se sont couvertes d'herbes, et la baisse importante du rôle de l'agriculture dans les régions montagneuses et karstiques". Ces observations ont favorisé, dans la deuxième partie des années soixante-dix et au début des années quatre-vingt, les recherches et les activités de développement dans le domaine d'élevage ovin. Cela se passait dans le cadre du "plan vert". Et ce sont ces efforts-là qui ont rétabli les bergers et les propriétaires de moutons à Pivka.

Ils sont aujourd'hui quatorze, y compris les deux éleveurs de la Vallée de Košana. Ils composent un groupe assez hétérogène. Ce qu'ils ont en commun c'est d'abord l'élevage ovin et surtout le plaisir de cette activité, ce qui est la base même de cette branche économique. Ils ont cependant des différences: les uns élèvent des moutons à lait, les autres des moutons à viande; les uns ont des troupeaux nombreux (de 100 à 200 têtes), d'autres des troupeaux moyens (de 60 à 80 têtes), et d'autres des troupeaux de petit nombre (de 20 à 40 têtes); pour les uns, les moutons représentent leur seul revenu pour vivre, les autres associent cette activité avec un deuxième emploi; un premier groupe d'éleveurs a des revenus élevés grâce à l'élevage ovin, un deuxième groupe gagne juste assez pour survivre, pour un troisième groupe, les moutons représentent un gain supplémentaire et pour un quatrième groupe, constitué des éleveurs qui avaient continué sans interruption cette activité avec "un petit troupeau" depuis la deuxième guerre mondiale, les moutons représentent un contact toujours présent avec la vie à l'ancienne.

Leur vie quotidienne et les éléments des activités liées aux moutons se différencient de ce qui a été connu comme caractéristique des anciens propriétaires de moutons et de leurs bergers. En plus des changements déjà cités concernant la pâture, le nombre de moutons, le fait que tout le travail est partagé entre les membres de la famille et que les femmes ont pris en charge une partie des activités, il existe d'autres changements remarquables: la manière dont les bergers passent le temps libre pendant la pâture (en compagnie d'une petite radio), les vêtements et les chaussures différents (qui

correspondent à l'époque actuelle), les conditions de travail différentes (ce qui est normal puisque les activités liées aux moutons ne se font plus "à la montagne" mais à la maison) et les objets de travail différents malgré leur même fonction (par exemple les ciseaux électrique servant à tondre la laine, les seaux en plastique utilisés pour traire, les chaudières pour la transformation fromagère faites en aluminium ou en acier inoxydable etc.).

Le point commun des propriétaires de moutons, bergers anciens et éleveurs modernes, est sans doute leur attitude spécifique envers les moutons. Il est essentiel de reconnaître que cette attitude était et est encore le moteur de la vie et du travail de tous ceux qui élevaient des moutons dans le passé et de ceux qui le font encore aujourd'hui. Les propriétaires de moutons d'aujourd'hui, et même les bergers, n'auraient jamais, malgré tous les avantages offerts pour le redéveloppement de l'élevage, commencé cette activité, s'ils n'avaient pas eu l'attitude dont on vient de parler. Sans cette attitude, "cet amour des moutons", de leurs fils et de leurs successeurs, il n'y aura probablement personne pour continuer dans cette voie. Les jeunes partent étudier et optent pour des professions différentes, plus attirantes que l'élevage ovin, qui leur permettront, dans le système existant de valeurs, une montée dans l'échelle sociale. Ainsi, le proverbe ancien disant: "Je serai bon pour être berger quand je serai vieux." devient-il plus moderne que jamais. D'où la question de rhétorique posée dans le titre: Les bergers reviennent. En vérité?

SEJMI V PODSREDI

Marija Počivavšek

131

IZVLEČEK

V članku *Sejmi v Podsredi*, ki je nastal kot rezultat sodelovanja na poletnem raziskovalnem taboru "Podsreda '94", avtorica predstavi kramarske in živinske sejme v Podsredi in na bližnji Stari sveti gori, tržni red, konkurenco krošnjarjev ter upadanje vloge sejmov v sodobnem času.

ABSTRACT

The article "The Fairs of Podsreda" is the result of the author's participation in the summer research camp "Podsreda '94" and deals with the general merchandise and cattle fairs in Podsreda and in nearby Stara sveta gora, with market regulations, the competition from peddlers and the decline of fairs in modern times.

Na področju med Savinjo, Savo in Sotlo je v prejšnjem stoletju več trških naselij precej nazadovalo. O razmeroma razvitem gospodarskem življenju v času pred tem pa so pričali tudi številni sejmi in razvite obrti (lončarstvo, krojaštvo, čevljarstvo, kovaštvo, usnjarstvo, kolarstvo, mizarstvo, tesarstvo, mlinarstvo itd).¹ Številni obrtniki so delali tudi za zalogo, ki so jo razpečevali doma in še posebej na sejmih.²

Trg Podsreda je nastal v dolini Bistrice na križišču cest Pilštanj - Brežice in Kunšperk - Brestanica.³ Najprej je nastal na desnem bregu Bistrice neposredno pod gradom Stari trg, nato pa so naselje zaradi boljše možnosti urbanega razvoja prestavili nekoliko višje na levi breg reke, kjer je na obeh straneh lijakasto razširjene ceste nastal Novi trg. Stari trg se je spremenil v zaselek, Novi trg pa kaže vse lastnosti načrtovanega nastanka z razširjenim cestnim tržnim prostorom in obojestransko vrstno parcelacijo. Prvotno ime kraja Herberch izvira iz poimenovanja popotnega prenočišča, zavetišča, nad katerim je že v 12. stoletju nastal istoimenski grad.⁴ Sedanje ime je kraj dobil šele kot trška naselbina na račun svojega tržnega in sodnega dne.⁵

---

¹ Slavko Kremenšek, O načinu življenja na Kozjanskem in v sosedstvu. Zbornik I. kongresa jugoslovanskih etnologov in folkloristov v Rogaški Slatini 5. - 9. 10. 1983. Ljubljana 1983, str. 22.

² Prav tam, str. 25.

³ Leksikon Dravske banovine. Ljubljana 1937, str. 80.

⁴ Jože Curk, Trgi in mesta na Slovenskem Štajerskem. Urbanogradbeni oris do začetka 20. stoletja. Maribor 1991, str. 111.

⁵ Jože Curk, Podsreda in njena gosposčina (urbano-gradbena skica). Časopis za zgodovino in narodopisje 2/1981, str. 219.

Od obrti je cvetelo zlasti lončarstvo; v bližini so bila namreč nahajališča izvrstne gline. Tu in v okolici so bili znani lončarji, ki so izdelovali razen loncev in skled tudi pečnice in kotle za kuhanje žganja.⁶ Toda kljub ves čas živahnemu sejmarstvu in gostinstvu jedno trga ni nikoli preseglo prvotnega urbanega okvira, ves čas je štelo 38 hiš.⁷

Na drugi strani Bistrice se dviga Stara sveta gora s cerkvijo Marija sedem žalosti, kjer se je že v srednjem veku razvila velika božja pot in ki je bila vsaj do 2. svetovne vojne znano romarsko središče.

VLOGA SEJMOV

132 Sejmi so kupcem olajšali izbiro blaga, saj so nudili dober pregled o ponudbi blaga in o njegovi kvaliteti. Poleg tega je konkurenca na sejmišnih uravnavala ponudbo in povpraševanje, rezultat le-tega je bilo svobodno oblikovanje cen.⁸

Še preden so nastali trgi in mesta, so se porajali sejmi ob proščanjih v pomembnejših župnijah in božjepotnih krajih. Pomembnejša sejemska središča so se razvila na Slovenskem od konca 10. do 12. stol.⁹

Letni sejmi so skušali zajeti čim širšo množico kupcev in velike količine najrazličnejšega blaga. Zato je razumljivo, da so bili lahko samo enkrat ali dvakrat letno, a tedaj so trajali po več dni. Ko so sejmi izgubili svoj prvotni namen in se je njihovo število večalo ter si je vsak večji kraj pridobil pravice do letnih sejmov, se je skrčila tudi njihova gravitacija; v glavnem so preskrbovali okoliško prebivalstvo z večjo izbiro vsakdanjega blaga. V 19. stol. se je število sejmov na našem področju povečalo. Koncesije za letne sejme je izdajala štajerska deželna oblast, ki je s podeljevanjem novih sejmov hotela pospeševati gospodarski razvoj sejmskih krajev in njihove okolice.¹⁰

Sejmi so imeli širše gravitacijsko območje kot redna krajevna trgovina. Nekateri sejmski trgovci in obrtniki so na dobrem sejmu prodali več kot doma v enem ali dveh mesecih, zato so bili kljub utrujajočemu potovanju in prodajanju vedno na poti. Poznali so navade in potrebe ljudi in jim tudi prilagajali izdelke. Zaradi slabih cest je bila vožnja zamudna, večinoma so potovali v bližnje kraje. Ribničani so prodajali suho robo domala po vseh krajih, prav tako prodajalci drobnih galanterijskih izdelkov iz Hrvaške.

Prva svetovna vojna je sejmarjenje prekinila, z nastankom nove države pa je znova zaživelo. Po obdobju prilagajanja slovenskega gospodarstva jugoslovanskim razmeram in krajši stagnaciji je sledila stabilizacija in konjunktura. V začetku tridesetih let je tudi pri nas kot odraz svetovnih razmer nastopila gospodarska kriza. Šele v drugi polovici tridesetih let se je notranja trgovina pri nas nekoliko sprostila, z začetkom vojnega gospodarstva jeseni 1940 pa so sejmi domala prenehali.¹¹

Za sejmski dan so si marsikje izbrali praznik farnega zaščitnika. Upoštevati so morali

⁶ Krajevni leksikon Slovenije, III. knjiga. Ljubljana 1976, str. 380.

⁷ Jože Curk, Slovenještajerski trgi in mesta v 19. stoletju. Časopis za zgodovino in narodopisje 1-2/1979, str. 246.

⁸ L.V.S., Sejmi. Trgovski tovariš, št. 8/24. Ljubljana 1924, str. 118.

⁹ Anton Sore, Razvoj in upadanje sejmov na širšem celjskem območju. Časopis za zgodovino in narodopisje št. 1/1976, str. 156.

¹⁰ Prav tam, str. 158.

¹¹ Prav tam, str. 160.

tudi sosednje kraje. Če je imel kraj več letnih sejmov, je bilo za kupčije bolj ugodno, če so bili enakomerno razporejeni. Stara tržna naselja in mala mesta s hribovitim zaledjem med Savinjo in Sotlo so v veliki meri živela od sejemske trgovine, ker so bile tu slabše prometne zveze in manj možnosti za redni nakup in prodajo blaga. Poleg tega je bilo na tem področju težišče kmetijske proizvodnje na živinoreji, živino pa so kupovali in prodajali predvsem na sejmih.

Na splošno je bilo med svetovnjima vojnoma sejmov dovolj. V bližini Podsrede so bili sejmi na Pilštanju, Svetih gorah, v Sv. Petru pod Sv. gorami, Rajhenburgu, Bizeljskem, Podčetrtku. Oblasti so zavračale nove prošnje; predno so odobrili sejem, so morale dati svoj pristanek vse sosednje občine. Večkrat so bližnje občine protestirale, če so bili sejmski dnevi preblizu ali celo na isti dan.¹² Če je občina prosila za nov sejem, je morala priložiti tudi ustrezen načrt sejmšiča. Prodaja izven sejmskega prostora ni bila dovoljena. Prostor je moral biti ograjen in razdeljen za posamezne vrste živine. V bližini naj bi bila voda in živinska tehtnica. Živino ja nadzoroval živinozdravnik. Malokje so bile dejanske razmere na sejmšiču povsem v skladu s tržnim redom. Sejmi so bili večinoma kombinirani: kramarski in živinski; potekali so na prostem, zato so bili ljudje, živina in blago izpostavljeni vremenskim razmeram - tudi vreme je namreč vplivalo na kupčijo.

SEJMSKE PRAVICE IN TRŽNI RED

Podsreda je imela običajne trške pravice in privilegije s tedenskimi tržnimi in sodnimi dnevi ob sredah. Sejmskih privilegijev pa si naselja niso pridobila vedno hkrati s priznanjem trških pravic.

Pravice do sejmov je Podsreda dobila v različnih časovnih obdobjih:¹³

1560	dva letna sejma, ki se lahko vršita 14 dni pred in po prazniku:	- Janeza Krstnika - Mateja
1609	preložitev letnega sejma:	- Matej > binkoštni ponedeljek
1811	ponovno odobrili dva letna sejma:	- Janez Krstnik - Matej
1836	ponovno priznali dva že prej dovoljena letna sejma, ki sta hkrati tudi živinska:	- Janez Krstnik - Matej
	poleg tega še tri letne in živinske sejme:	- tiha sobota (14 dni pred Veliko nočjo)
1843	prestavitve sejmov na prošnjo občine Podsreda:	- binkoštna sobota > 3. maj - Matej > 3. ponedeljek v septembru
1861	ponovna prestavitve sejma:	3. maj > binkoštna sobota
	priznanje novega sejma:	18. oktober (Luka) - če je ta dan nedelja ali praznik, na naslednji delavnik

¹² Prav tam, str. 160.

¹³ Gedenkenbuch der Pfarre St. Johann Bapt. in Hörberg - Podsreda. Geschrieben von Lorenz Vošnak, Ortspfarrer 1883, str. 529-537 (hrani Kozjanski park v Podsredi).

Tržni red,¹⁴ ki ga je Podsreda dobila leta 1869, je določal letne in živinske sejme v trgu Podsreda ob naslednjih dnevih: 24. junija (Janez Krstnik), 21. septembra (Matej), 18. oktobra (Luka) in 19. novembra (Elizabeta). Sejemski prostor za letni sejem je bil določen na površini, ki je last trške občine Podsreda ter je segal od cerkve do trškega vodnjaka. Na tem prostoru so si lahko prodajalci postavili stojnice, toda tako, da je ostalo dovolj prostora za dovoz in odvoz. Za nakup in prodajo namenjeni vozovi so lahko stali na dvoriščih gostiln ali na mestih, ki jih je določila tržna komisija. Živine niso smeli pripeljati na sejem brez živinskega potnega lista.

Na Stari sveti gori se je letni in živinski sejem vršil na tiho in binkošno soboto. Tu je potekal sejem deloma na občinskem pašniku ter deloma na sosednjem zemljišču, ki je bilo last Antona Preskerja in Jožefa Moškona, ki sta za to dobila odškodnino. Prodajalci so si stojnice postavili ob cerkvi ter deloma na omenjenih pašnikih.

V trgu ni bilo dovoljeno postaviti točilnice za točenje pijače in prodajo hrane, medtem ko so jo na Gori lahko postavili gostilničarji.

Tržno komisijo so sestavljali župan ter dva občinska svetnika; v primeru županove odsotnosti je odločal občinski svet. Komisija je bila zadolžena za pobiranje tržnine oz. stojnine za živino ter za izpolnjevanje tržnega reda.

Pri pobiranju tržnine je veljala določena tarifa:

☐ za veliko pokrito kramarsko stojnico dolžine 4 klaftre (1 seženj oz. klafta = 189,5 cm) ¹⁵	30 florintov
☐ za srednje veliko kramarsko stojnico dolžine 2 klaftri, za krošnjarje, kramarje, usnarje, klobučarje, kovače, ključavničarje, lončarje	20 florintov
☐ za malo odprto kramarsko stojnico	10 florintov
☐ za živila kot kruh in trgovino s semeni	5 florintov
☐ za prodajni voz za blago, ki ga trg potrebuje	25 florintov
☐ za konja	5 florintov
☐ za govejo živino	4 florinte
☐ za drobnico	2 florinta

Iz seznama sejmov v koledarjih in pratikah lahko vidimo, kdaj so bili sejemski dnevi v Podsredi pred 2. svetovno vojno:¹⁶

¹⁴ Prav tam, str. 538-542.

¹⁵ Sergij Vilfan, Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero. Zgodovinski časopis, št. 1-4/1954, str. 59.

¹⁶ Prim. koledarje družbe sv. Mohorja za leta 1879, 1900, 1915, 1938 ter Vodnikove pratike za leti 1928 in 1931.

Podsreda:							
	1879	1900	1915	1923	1928	1931	1938
3. maj (Križevo)	X	X	X	X			
24. junij (Šentjanž)	X	X	X	X	X	X	X
21. september (ponedeljek pred sv. Matevžem)	X	X	X	X	X	X	X
18. oktober (sv. Luka)	X	X	X	X	X	X	X
19. november (sv. Elizabeta)	X	X	X	X	X	X	X
Stara sv. gora:							
tiha sobota	X	X	X	X	X	X	X
binkoštna sobota	X	X	X	X	X	X	X

ŽIVINSKI SEJMI¹⁷

Povečini so potekali kramarski in živinski sejmi hkrati, toda bili so prostorsko ločeni. V Podsredi je bilo sejmišče za živino na poplavnem svetu Na gmajni. To je bila občinska zemlja; najprej je bil to skupen pašnik, ki pa so ga pred 2. svetovno vojno dali v uporabo 28 hišnim številkam, ki so tam imele pašno pravico. Sejmski prostor je bil ograjen z betonskimi stebri, na katerih so bile "rinke" za privez živine, ter smrekovimi rantami. Ob vходу na sejmišče je stala majhna lesena utica, kjer se je plačevala pristojbina - "štangeld" (nem.: das Standgeld = stojnina, tržnina). Za živino, ki so jo prignali na sejem - večinoma je bilo to govedo: krave, voli, teleta, redkeje konji -, je bilo potrebno najprej dobiti ogledni list. Z njim se je šlo na občino po potni list za na sejem; na sejmu ga je preveril živinozdravnik, ki je bil v leseni baraki ob sejmišču.

Predvsem pri živini se je veliko "glihalo". Sejemske kupčije so nudile priložnostni zaslužek mešetarjem in gonjačem.¹⁸ Mešetarji so bili povečini mali kmetje, ki so hodili s sejma na sejem ter se zanimali za kvaliteto in ceno živine. Posredovali so pri nakupu in prodaji živine in za to sprejemali mešetarino, "mešetarijo". V Podsredi je bil znan mešetar Štusej. Za tuje in domače kupce so najemali gonjače. Ti so skrbeli za živino, jo gonili do klavnic ali do železniških postaj, kjer so jo nalagali na vagone. Živinski prekupčevalci so bili navadno premožnejši mesarji in večji posestniki, ki so živino nabavljali tudi za zunanji

¹⁷ Podatke o poteku živinskih in kramarskih sejmov v Podsredi in na Gori sem dobila s pomočjo ustnih virov; za ta način obravnave sem izdelala poseben vprašalnik; prim. Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja, vprašalnica IV, Ljubljana 1977, str. 35-59.

¹⁸ Anton Sore, Razvoj in upadanje sejmov na širšem celjskem območju. Časopis za zgodovino in narodopisje št. 1/1976, str. 163.

trg. Na sejmskem prostoru je bilo prekupčevanje prepovedano. Na sejme v Podsredo so hodili prekupčevalci iz Dobove, Brestanice, Sevnice in drugod.

Živine na sejmu običajno niso tehtali, čeprav je v Podsredi takšna tehtnica stala na trgu pod lipo. Živino so zmerili okoli prsi in tako določili njeno težo ali pa so jo ocenili kar "od oka".

Čeprav so nekateri prodajalci poskušali kupce ogoljufati predvsem pri teži in kvaliteti živine, je tu šlo predvsem za spretnost prodaje. Na boljšem je bil tisti, ki se je bolje znašel, zato je tu cvetel posel mešetarjem.

Ko so se "zglihali", se je na sejmišču običajno dala ara, nato sta prodajalec in kupec šla v gostilno, kjer sta "zapila likof" in tako zaključila kupčijo. Pri plačevanju z aro je veljalo nenapisano pravilo, da če si je v primeru že plačane are premislil kupec, je moral aro pustiti, če pa si je premislil prodajalec, je moral vrniti dvojno aro.

136

Na sejem v Podsredo so ljudje prignali od 20 do 80 glav živine; večji živinski sejmi kot v trgu so bili na Gori; tam je bilo živine običajno okrog 150, včasih tudi do 300 glav. Na Gori je po nekaterih podatkih potekal kramarski sejem okrog cerkve, sejmišče za živino pa je bilo v jami, na z leseno ograjo ograjenem prostoru za cerkvijo, kjer je bila privezana živina. Po drugih informacijah pa je bila živina privezana v senci okrog jame, v jami pa so pripravljali in prodajali hrano in pijačo.

KRAMARSKI SEJMI

V Podsredi je potekal kramarski sejem na trgu, vzporedno s hišami na zgornji strani ceste, nekako do prangerja. Sejmarji so v Podsredo prihajali iz bližnjih (Pilštanj, Sv. Peter pod Sv. gorami, Kozje, Buče, Zdole, Dobova, Bizeljsko, Rajhenburg, Sevnica), pa tudi iz 5 do 6 ur hoda oddaljenih krajev.

Stojnice, ki na sejmskem prostoru niso imele stalnega prostora, so kramarji prinesli s seboj ter zanje plačali pristojbino. Lončarji, kovači in sodarji so navadno razložili svoje težke ali občutljive proizvode kar po tleh. Ugoden prostor je bil pomemben za uspešno trgovino, zato so si ga mnogi zagotovili že zgodaj zjutraj ali prejšnji večer; rezervacij ni bilo. Prenočevali so pri znancih, po gostilnah ali na skednjih. Sejmski prostor navadno ni bil razdeljen po vrsti proizvodov. Najbolj živahno je bilo sejmišče od srede dopoldneva do zgodnje popoldanske ure.

Prodajalci na sejmu so bili različni potujoči trgovci in obrtniki, ki so prodajali številne, za prebivalstvo zanimive izdelke:

- lončarji (Kolar iz Trebč, Moškon iz Podsrede, Preskar, lončarji iz Artič): poliče za vino, posode za peko potic in pekače, skledice, lonce za rože, pečnice (rjava glazura = železov oksid, zelena glazura = bakren oksid, rumena glazura = žgano brez dodane barve),

- lectarji: izdelke iz lecta, bonbone in druge sladkarije,

- prodajalci s tekstilom: blago, rute, kape, oblačila, suknjiče, hlače, srajce, predpasnike, pletenine,

- čevljarji: obutev,

- klobučarji (iz Podčetrka): klobučke in druga pokrivala,

- prodajalci igrač: otroške igrače,

- peki (iz Kozjega, Senovega): kruh, žemlje,
- prodajalci z različnim orodjem: motike, lopate, kose, grablje,
- Ribničani: suho robo, lesene izdelke.

Prodajalci so v Podsredo pripeljali blago na sejem z vozovi, ki so jih vlekli konji ali voli; na Goro so blago pripeljali na vozovih ali prinesli peš. Lončarji so svoje izdelke običajno pripeljali na lojtrskih vozovih, omotane v slamo; na vrhu voza so bile veje, vse skupaj pa je bilo dobro povezano. Prodajali so kar z voza, delno so blago razstavili po tleh.

Med prodajalci je običajno vladala konkurenca, zato si je vsak po svoje prizadeval za čim boljšo prodajo. Tako so npr. lončarji iz Podsrede, ki so bili znani po kvalitetni posodi, imeli na stojnici napis: "Lonci, sklede iz Podsrede, te so iz gline najbolj fine".

Pogosto so ljudje prodali živino, ki so jo pripeljali na sejem in si s tem denarjem kupili kaj zase ali za dom. Še pred 2. svetovno vojno so se ljudje v veliki meri oskrbovali na sejmih, čeprav so bile npr. v Podsredi tri trgovine:

- Kos, zdaj gostilna Šmalčič,
- Sotošek, zdaj uprava Kozjanskega parka,
- Bezenšek, zdaj trgovina Stermecki.

Tudi na Gori so okrog romarske cerkve in kapele prirejali letne sejme; na:

- tiho soboto: živinski in kramarski sejem, maša
- tiho nedeljo: romanje, maša, kramarski sejem
- binško soboto: živinski in kramarski sejem, maša
- binško nedeljo: romanje, maša, kramarski sejem

Hrano so si ljudje prinesli s sabo (suho sadje) ali pa so si na sejmu od peka kupili kruh, redkeje kaj drugega. Ob poti na goro je bilo osem "hramov", zidanic, pred katerimi so lastniki prodajali vino. Na sejmišču samem pa so točili pijačo (vino, kraherl) zlasti gostilničarji. Med svetovnjima vojnama je bilo v trgu in bližnji okolici več gostiln:

- Černelič, prej Kostanjšek (danes bife Pod gradom),
- Preskar, prej Lajkoč (danes Stermecki),
- Zupan, zdaj Švajger,
- Lesjak (zraven motela na Trebčah),
- Kunej, zdaj Počivavšek (Socka).

Na Gori je bila že pred 1. svetovno vojno gostilna pri Babiču. Tu so romarji jedli kislo juho, obaro, klobase iz masti ter pili jabolčnik in vino. Danes točijo ob romanjih na Gori pijačo Levstik, Šmalčič in gasilci.

Sicer pa je sejem ljudem pomenil tudi prostor za družabna srečanja. Tu velja posebej omeniti stojnice s pijačo - "pušnšanke", kjer so domačini (gostilničarji in drugi) prodajali vino. Ljudje so se družili ob pijači zlasti popoldan. Sicer pa ljudje na sejem niso prihajali samo zaradi nakupov, ampak tudi iz radovednosti, da so se srečevali med sabo, primerjali cene itd. Na sejmih so se spletale tudi ljubezenske vezi. Starejši ljudje so rekli dekletom, ki niso imele fanta, naj gredo na tiho nedeljo na sveto goro ter si tam poiščejo moža.

KROŠNJARJENJE

Med svetovnjima vojnama je bilo zlasti na podeželju močno prisotno tudi krošnjarjenje, ki so ga oblasti sicer preganjale, vendar ga niso mogle povsem zatreti. Krošnjarjem so dovoljevali drobno prodajo, da bi omilili brezposelnost v gospodarsko pasivnih pokrajinah. Izjemen položaj so imeli prodajalci suhe robe, Ribničani. S krošnjarjenjem so se ukvarjali tudi prebivalci Bele krajine, Hrvaške in Dalmacije, ki so kupovali drobno galanterijsko blago pri velikih trgovcih po znižanih cenah in ga po sejmi in po domovih čim dražje prodajali. Dalmatinci, "pičkurini", so hodili peš od hiše do hiše. Pred sabo so nosili oprtano krošnjo s predalčki, v kateri se je našlo vse mogoče: elastika, gumbi, vezalke, glavniki, sponke za lase, ogledalca, parfumi, zobne ščetke, britvice, kamenčki za vžigalnike, lesene igrače (npr. vozički s konjički, metuljčki, ki odpirajo krila, piščalke, orglice), pisala, denarnice, tudi blago. Po domovih so kramarji prodajali tudi različne tekstilne izdelke, pa tudi čevlje. V okolici Podsrede so bile znane tudi "saharinke", to so bile ženske s Hrvaške, ki so skrivaj prodajale saharin v malih rdečih kartonastih škatlicah. Ljudje so te potujoče trgovce večinoma radi sprejemali in od njih kupovali. Ko so jih otroci od daleč zagledali, so vpili: "Kramarji grejo!"

138

IN DANES?

Prva leta po drugi svetovni vojni je bilo veliko pomanjkanje blaga, preskrba je bila racionirana. V petdesetih letih se je trgovina sprostila, cene blaga v prosti prodaji so se začele oblikovati tržno. Leta 1955 je Okrajni ljudski odbor v Celju izdal splošen odlok o tržnem in sejemskem redu. Občinski ljudski odbor Šmarje pri Jelšah je 1962 dovolil več tržnih prostorov, med drugim tudi v Podsredi.¹⁹ Za pobiranje pristojbin od stojnine oz. prostora na živinskih in kramarskih sejmi so bile zadolžene krajevne skupnosti. Na podeželju so številne kramarske in živinske sejme opustili. Tako so tudi v Podsredi in na Gori bili prva leta po vojni le še živinski sejmi, pa še te so kmalu opustili, ko so zadruga začele z odkupi živine.

Letnih sejmov niso uradno niti prepovedali niti ovrnali, prehitel jih je čas. Z naglim razvojem gospodarstva in dviganjem življenjske ravni so glede kvalitete blaga ljudje postali zahtevnejši. Ugodne avtobusne zveze in visok porast motornih vozil na nekdanj odmaknjenih področjih ter modernizacija cest omogočajo hitrejši in udobnejši dostop do specializiranih trgovin.²⁰ Na splošno prebivalci Podsrede danes skoraj nič več ne kupujejo na sejmi. Z vsakodnevnimi potrebščinami se preskrbujejo v bližnjih trgovinah, večje nakupe, npr. obleke, obutve, pohištva, pa opravijo v Celju, zadnje čase pa tudi v Krškem in Brežicah. Sicer pa sodobni potujoči trgovci in akviziterji danes prihajajo z avtomobili kar na dom ter ljudem ponujajo predvsem knjige in tekstilne izdelke; včasih se pripeljejo tudi Ribničani s suho robo. Ljudje so zaradi vsiljivosti akviziterjev nad takšnim načinom prodaje razočarani in od njih ne kupujejo veliko. Tudi kataloška prodaja ljudem ni neznana, saj po pošti prejemajo kataloge, toda na ta način iz različnih razlogov ne kupujejo veliko.

Sejmi so odražali proizvodnjo in potrošnjo določenega obdobja. Kramarski sejmi v stari obliki so preživeli, nadomestili so jih specializirani sejmi, npr. sejmi obrti, elektronike, knjig itd.

¹⁹ Prav tam, str. 166.

²⁰ Anton Sore, Sejmi. Med Bočem in Bohorjem. Šentjur-Šmarje pri Jelšah 1984, str. 128.

VIRI

- Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Vprašalnice IV. Ljubljana 1977.
 Gedenkenbuch der Pfarre St. Johann Bapt. in Hörberg - Podsvetja. Geschrieben von Lorenz
 Vošnjak, Ortpfarrer 1983, str. 529-542.
 Koledarji družbe sv. Mohorja za leta 1879, 1900, 1915, 1938.
 Vodnikova pratika za leti 1928, 1931.
 Ustni viri.

LITERATURA

- Jože Curk, Kratka zgodovina trgov. Med Bočem in Bohorjem. Šentjur - Šmarje pri Jelšah 1984.
 Jože Curk, Podsvetja in njena gosposčina (urbano-gradbena skica). ČZN 2/1981.
 Jože Curk, Slovenještajerski trgi in mesta v 19. stoletju. ČZN 1-2/1979.
 Jože Curk, Trgi in mesta na Slovenskem Štajerskem. Urbanogradbeni oris do začetka 20. stoletja.
 Maribor 1991.
 Krajevni leksikon Slovenije. III. knjiga. Ljubljana 1976.
 Slavko Kremenšek, O načinu življenja na Kozjanskem in v sosedstvu. Zbornik I. kongresa
 jugoslovanskih etnologov in folkloristov v Rogaški Slatini 5.-9.10.1983. Ljubljana 1983.
 L.V.S., Sejmi. Trgovski tovariš, letnik 1924, št. 8 in 9. Ljubljana 1924.
 Leksikon Dravske banovine. Ljubljana 1937.
 Anton Sore, Razvoj in upadanje sejmov na širšem celjskem območju. ČZN 1/1976.
 Anton Sore, Razvoj in upadanje sejmov na širšem celjskem območju. Med Bočem in Bohorjem.
 Šentjur-Šmarje pri Jelšah 1984.
 Sergij Vilfan, Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero.
 ZČ 1-4/1954.

BESEDA O AVTORICI

Marija Počivavšek, prof. zgodovine, kustodinja za novejšo zgodovino v Muzeju novejšje zgodovine Celje. Ukvarja se z raziskovanjem gospodarske zgodovine Celja, pri čemer jo zanima zlasti trgovina v širšem pomenu.

ABOUT THE AUTHOR

Marija Počivavšek is a history professor and curator of modern history with the Museum of Modern History in Celje. Her research focuses on the economic history of Celje, especially on trade in the broad sense of the word.

SUMMARY

THE PODSREDA FAIRS

The origin of the medieval market Podsreda is closely connected with the development of crafts and trade in the area. The principal form of trade in the Slovene countryside up to the Second World War were, naturally, fairs.

140 Podsreda obtained its first market rights - for two annual fairs - in 1560, and for three additional annual and cattle fairs in 1836. Fairs were held in the market-place and also on the mountain Stara sveta gora ("The old holy mountain"), a well-known place of pilgrimage.

The market regulations, adopted in Podsreda in 1869, defined the fair grounds, the arrangement of the stalls, the licences to sell drinks and food and the fees for stalls and cattle.

General merchandise fairs and cattle fairs were held on the same day but in separate locations. In Podsreda, the cattle fair was held in the common pasture called "Na gmajni" whereas the general merchandise fair was held in the market between the church and the pillory.

Vendors at the fair were travelling merchants and various craftsmen: potters, shoemakers, bakers, gingerbread makers, hatters, merchants of cloth, toys and tools, peddlers (of wooden products) from Ribnica etc. Those engaged in selling or buying cattle were people from the immediate and broader environs.

People did not visit fairs only to sell or buy things but also out of curiosity, to meet friends and acquaintances, compare prices etc. Fairs were indeed occasions for amusement too. People got together over a drink or two mostly in the afternoon. At the fairs drinks were sold by pub owners, but on the road up the mountain the owners of wine cellars, located there, changed them into temporary wine bars.

The period between the two World Wars was marked by an increasing number of peddlers in the countryside, though the authorities tried to ban them. Most peddlers were people from economically underdeveloped areas. They bought general merchandise from wholesalers at reduced prices and sold them at fairs or from door to door with a little profit. A special place among them was occupied by the peddlers from Ribnica who were renowned for their wooden products. In Podsreda and the surroundings women from Croatia peddled - illegally of course - saccharine.

Nowadays the people of Podsreda rarely buy goods on fairs. For their everyday needs there are many shops and for more expensive things they travel to one of the nearby towns.

The fairs of the past reflected the production and consumption of a certain period. Today they are outdated and have been replaced by specialised fairs of crafts, electronics, books etc.

RESUME

LES MARCHES DE PODSREDA

L'établissement du site moyenâgeux de Podsreda est étroitement lié au développement de l'artisanat et du commerce dans la région. Dans la province slovène, le marché était, bien sûr, la forme principale de commerce jusqu'à la deuxième guerre mondiale.

En 1560, Podsreda acquit les droits d'organiser deux marchés d'été, en 1836, on y ajouta trois foires et marchés aux bestiaux. En dehors de ceux se déroulant sur la place principale de Podsreda, les marchés avaient lieu aussi à Stara gora, pèlerinage connu, se situant non loin de Podsreda.

141

La réglementation du marché, adopté à Podsreda en 1869, précisa la surface du marché, la manière dont les stands étaient disposés, les réglementations pour la vente des boissons et de la nourriture et les frais de stand.

Les foires et les marchés aux bestiaux se déroulaient parallèlement, mais sur des lieux séparés. A Podsreda, le marché aux bestiaux prenait place sur le champ de pâturage commun "Na gmajni", et la foire sur la place principale, entre l'église et le pilori.

Les vendeurs forains étaient soit des commerçants ambulants soit divers artisans: potiers, cordonniers, boulangers (dont ceux spécialisés dans les pains d'épice), chapeliers, marchands de tissu, de jouets, d'outils, d'articles en bois, etc. Acheteurs ou vendeurs, les gens venaient de la région ou de plus loin.

La vente et l'achat n'étaient pas les raisons uniques de la venue des gens; ce qui les attirait c'était la curiosité, l'envie de rencontrer les autres, le plaisir de comparer les prix, etc. Le marché était le lieu des rencontres sociales. Les gens se réunissaient surtout l'après-midi, autour d'un ou deux verre. La boisson se vendait le plus souvent dans les auberges, ou, comme c'était le cas sur le chemin vers Gora ("Le Mont"), dans les celliers que les propriétaires transformaient en caves à vin.

Le colportage, quoique pourchassé par les autorités, était, pendant les deux guerres, bien présent dans la campagne. Venus de régions économiquement moins actives, les colporteurs achetaient des articles de galanterie à prix bas auprès de grossistes et les vendaient ensuite au marché ou en allant d'une maison à l'autre. Une place exceptionnelle était réservée aux vendeurs d'articles en bois provenant de Ribnica, une autre, aux femmes croates qui venaient régulièrement à Podsreda et aux alentours pour vendre de la saccharine, en cachette bien sûr.

Aujourd'hui les habitants de Podsreda n'achètent presque plus au marché. Il se fournissent d'articles quotidiens dans les petits commerces du village; pour faire des achats plus importants, comme par exemple des vêtements, des chaussures, des meubles, ils vont dans les villages plus grands ou dans les villes.

Les marchés, témoins de la production et de la consommation d'une certaine époque, sont devenus désuets; ils sont remplacés par des marchés spécialisés, comme les foires d'artisanat, d'électronique, de livres...

LES MARCHÉS DE POUREDA

LES MARCHÉS DE POUREDA

L'établissement des marchés de Poureda est le résultat d'un développement économique et démographique qui a permis de transformer le marché local en un marché régional. Dans le passé, le marché était limité à une zone géographique restreinte, mais il a évolué pour devenir un marché régional. Cette évolution a été favorisée par l'augmentation de la production agricole et commerciale, ainsi que par l'amélioration des infrastructures de transport. Les marchés de Poureda jouent un rôle important dans l'économie locale et régionale, en permettant aux producteurs de vendre leurs produits à un plus grand nombre de consommateurs. Ils contribuent également à la croissance économique de la région en attirant des investisseurs et en créant des emplois. Les marchés de Poureda sont donc un élément essentiel de l'économie locale et régionale.

PRIČEVANJE GOTSKEGA STOLPA KEBLJA O STANOVANJSKI KULTURI

Gorazd Makarovič

143

IZVLEČEK

Na temelju materialnih ostalin in pisnih virov je opravljena rekonstrukcija stanovanjskega stolpa, premoženjskih in življenjskih razmer vitezov z majhno fevdno posestjo na južnem Pohorju v prvi polovici 15. stoletja.

ABSTRACT

The reconstruction of Kebej Tower is based on material remnants and written sources. It illustrates the possessions and living conditions of knights, owners of a modest feudal estate in the southern area of Pohorje mountains in the first half of the 15th century.

1. STOLP KEBELJ

1.1. Obdelave in sedanje stanje stolpa; 1.2. Izbor spomenika za raziskavo

2. REKONSTRUKCIJA

2.1. Pritličje

2.1.1. Stene; 2.1.2. Strop in pod; 2.1.3. Prostori; 2.1.4. Režasti okenci; 2.1.5. Vhodni portal in vratno krilo; 2.1.6. Podest pred portalom; 2.1.7. Stopnice v prvo nadstropje; 2.1.8. Vrata v stranska prostora; 2.1.9. Shrambno pohištvo v prostorih A in C

2.2. Prvo nadstropje

2.2.1. Stene; 2.2.2. Strop in pod; 2.2.3. Prostori; 2.2.3.1. Obstenske klopi; 2.2.4. Vrata; 2.2.5. Okenske niše s klopmi; 2.2.5.1. Okna; 2.2.5.1.1. Oblika in velikost okenskih okvirjev; 2.2.5.1.2. Oknice; 2.2.6. Stopnice v drugo nadstropje

2.3. Drugo nadstropje

2.3.1. Stene; 2.3.2. Strop in pod; 2.3.3. Okenske niše s klopmi in okna; 2.3.4. Stranišče; 2.3.5. Ognjišče in dimnik; 2.3.6. Pohištvena niša

2.4. Zunanjščina in okolje

2.4.1. Streha; 2.4.2. Pridvorno zemljišče, mlin, dvorske stavbe, poti

3. VELJAVNOST REKONSTRUKCIJE IN DATACIJA STOLPA

4. STANOVANJSKE RAZMERE

4.1. Organizacija prostorov; 4.2. Površina prostorov; 4.3. Osvetljava prostorov; 4.4. Kuhanje in ogrevanje; 4.5. Namembnost prostorov; 4.6. Preskrba z vodo in higiena; 4.7. Vprašanje o pohištvu in notranji opreми; 4.8. Varnost; 4.9. Vprašanje o življenju kebeljske viteške družine

5. TOPOGRAFIJA POSESTI GOSPOŠČINE S SEDEŽEM V KEBELJSKEM STOLPU

144 6. PREMOŽENJSKE IN DRUŽBENE RAZMERE KEBELJSKIH VITEZOV IN VPRAŠANJE O POSPLOŠEVANJU ORISANIH STANOVANJSKIH RAZMER

7. STOLP KEBELJ V USTNEM IZROČILU

1. STOLP KEBELJ

Ruševine gotskega stanovanjskega stolpa Keblja stojijo pri vasi z istim imenom na grebenu južnega pobočja Pohorja; vas leži slabe tri kilometre zračne oddaljenosti severno nad naseljem Oplotnico.

Stolp stoji pod vaško župno cerkvijo sv. Marjete sredi strmega golega pobočja, ki se proti vzhodu spušča do Čadramskega potoka. Na Keblju sta ostanka dveh fevdalnih arhitektur. Po poznejšem kmečkem lastniku ruševin se stanovanjski stolp vulgarno imenuje Zbegov grad. Ruševine večjega gradu, ki je stal na grajskem griču severozahodno nad župno cerkvijo, pa se prav tako po poznejšem kmečkem lastniku vulgarno imenujejo Zajčev grad.

1.1. Obdelave in sedanje stanje stolpa

Stanovanjski stolp Kebelj je že dolgo znan v strokovni literaturi. Prvi ga je opisal Avguštin Stegenšek leta 1909. Izmeril in narisal je tri tlorise, prečni in vzdolžni prerez, fotografiral je stolp, zbral ustrezne omembe v srednjeveških pisnih virih in datiral stavbo v konec 14. ali v začetek 15. stoletja (Stegenšek, Topografija, str. 139-141, tabla 40).

Leta 1977 je bil stolp uvrščen v tipološko in razvojno podobo grajske arhitekture. Ivan Stopar ga je opredelil za stavbo, ki je rabila kot dvor, ga uvrstil med stolpasto komponirane graščine oziroma med posebne oblike visoke hiše, navezane na tradicijo dvorov; objavil je po Stegenšku posnete načrte in fotografijo režastega okenca (Stopar, Razvoj, str. 127-131).

Leta 1982 je isti raziskovalec povzel rezultate dotedanjega znanja v topografskem pregledu slovenske štajerske grajske in graščinske arhitekture in jih zaključil z ugotovitvijo, da je kebeljski stolp najstarejši ohranjeni primerek stolpastega dvora na Slovenskem (Stopar, Topografija, str. 198, 199).

Leta 1965 in 1983 je Jože Koropec vključil kebeljski stolp in njegove posesti v zgodovinsko podobo sveta okoli Slovenske Bistrice (Koropec, Slovenjebistriški svet, str. 162; Koropec, Svet, str. 111, 112, 133, 150).

Leta 1983 je Jože Curk omenil kebeljski stolp v urbano-gradbeni zgodovinski podobi slovenjebistriškega ozemlja (Curk, Zgodovina, str. 177); istega leta je Ferdo Šerbelj vključil stolp v pregled umetnostnih spomenikov slovenjebistriške občine (Šerbelj, Spomeniki, str. 188).

Stolp je razmeroma dobro ohranjen. Sezidan je vrh podolžne eklogitne golice, dolge okoli 40 m, usmerjene od jugovzhoda proti severozahodu navzgor po pobočju. Zaradi nerodovitnosti je bila golica v franciscejskem katastru izmerjena kot posebna parcela katastrske občine Kot, označena s številko 23. Na severni in vzhodni strani sta zidova stavbe ohranjena skoraj povsod do prvotne višine - na južni in zahodni strani pa je v zgornjem delu zid delno porušen. Na severnem pročelju je ohranjen spodnji del stranišnega pomola. Zidovi, v katerih so bili vzdani okenski okvirji in portal, so precej razrušeni; ohranili pa so se trije ustrezni kamnoseški fragmenti, ki so preostali ob nasilnem jemanju okvirjev iz sten. Zidava iz različnih eklogitnih lomljencev je večinoma še danes trdna; skrbnost in spretnost zidarjev sta bili tehnično sijajni. Od lesenih ali sestavin iz drugih gradiv ni ohranjenega nič. Golica, vrh katere stoji stolp, je porasla z grmovjem in klavnim drevjem; stavbi najbolj škodijo drevesca, ki rastejo vrh zidov.

1.2. Izbor spomenika za raziskavo

Drobci v pisnih virih že neposredno in posredno pričajo o stanovanjski kulturi gotskega stilnega obdobja na Slovenskem. O videzu stanovanjske opreme posredno pričajo ustrezne upodobitve na cerkvenih freskah; redki izvorni pohištveni kosi so ohranjeni šele iz časa od konca 15. stoletja naprej. Ta pričevanja pa morejo biti polnovredno zgodovinsko povedna šele v povezavi s podobo bivalnih stavb. Stavbnih spomenikov, ki so v gotskem obdobju rabili tudi stanovanju, je na Slovenskem precej. Med njimi so najštevilnejši gradovi, manj je spomenikov meščanske arhitekture; od kmečke bivalne arhitekture pa se je ohranilo le nekaj fragmentov in posrednih sledov.

Vendar ohranjeni spomeniki razmeroma skromno pričajo o stanovanjski kulturi. Gradove so praviloma modernizirali in dozidavali. Gotske predelave na romanskih gradovih pričajo o novih stanovanjskih standardih, a so jih poznejše dozidave precej zabrisale; stanje spomenikov pa je nasploh precej fragmentarno. Podobno velja tudi za gotske gradove. Najmanj pričevalni so močno predelane meščanske hiše in sledovi kmečkega bivalnega stavbarstva tega časa.

Pisec teh vrst se je med iskanjem čimbolj povednih materialnih virov o stanovanjski kulturi poznega srednjega veka odločil za preiskavo kebeljskega stolpa. Ta spomenik ni bil predelan, razmeroma številni sledovi v stavbi omogočajo zadovoljivo zanesljivost rekonstrukcije prvotnega stanja, pisni viri spričujejo družbeni in gmotni položaj stanovalcev in nakazujejo okvirje možnih posploševanj dobljene podobe. Na Slovenskem obstojajo še drugi tovrstno pričevalni spomeniki, toda o stanovanju viteza z majhno fevdalno posestjo v 15. stoletju pri nas najbrž ni povednejše stavbe.

Seveda je pričevanje opuščene stavbe o stanovanjski kulturi fragmentarno; precej povedno in plastično postane z rekonstrukcijo izvirnega stanja, kolikor jo omogočajo sledovi, in v povezavi z drugimi pričevanji.

2. REKONSTRUKCIJA

Številke in velike črke v besedilu pomenijo oznake posameznih stavbnih prvin na tlorisih pritličja, prvega in drugega nadstropja ter na stavbnem prerezu (gl. sl. 3).

2.1. Pritličje

2.1.1. Stene

V pritličju sta bili predvideni zidani predelni steni 21 in 22. O tem nedvoumno pričajo iz zida štrleči sidrni vezni kamni za takšne stene v pritličju in v prvem nadstropju (13, 14, 15, 16 in 17, 18, 19, 20; gl. sl. 9, 15). Sider je 18, eno v zahodni steni ob okenski niši je odbito. 16 sider je sestavljenih iz po dveh kamnov (takšno je bilo tudi odbito sidro), eno je monolitno, spodnji sidri ob glavnem vходу sta le polovični (gl. sl. 9 in 15). Jasno je, zakaj so sidra največkrat iz po dveh kamnov: tako so zlahka poravnali nepravilne oblike lomljencev v zunanje navpične ravnine predvidenih predelnih sten. Dejansko so vsi zunanji deli sider strogo ujeti v ustrezne štiri navpične ravnine v pritličju in v prvem nadstropju; le spodnji polovični sidri sta ujeti le v dve ravnini. Višinsko pa so sidra razporejena precej nepravilno, saj bi se skrila v predvidenih stenah. V ozkih navpičnih pasovih na obodnih stenah, v katerih so nameščena sidra, ni tramovnic za strop pritličja oziroma pod prvega nadstropja: to tudi kaže, da sta tu bili predvideni zidani predelni steni.

Predelni steni sta bili predvideni, ne pa tudi pozidani. Na obodnih zidovih namreč ni sledov zidanih sten, ruševin podrtih sten ni!

Zakaj niso pozidali predvidenih predelnih sten, ne vemo. S popolno gotovostjo tudi ne moremo vedeti, ali so na njuni mesti postavili lesenih sten. Toda iz obodnih sten molečih sidrnih kamnov niso odbili, kar bi bržkone napravili, če tu ne bi bilo lesenih sten. Bilo bi tudi zelo nenavadno, če bi shrambna prostora A in C ostala odprta (gl. poglavje 4.5.). Več kot verjetno so postavili lesene stene, ki so zakrile sidrne kamne. Te stene niso bile tramaste ali brunaste, ampak iz desk, ki so zakrile kamne na eni ali verjetneje na obeh straneh. Prejkone si moremo predstavljati deščene stene, kakršne vidimo na cerkvenih gotskih freskantskih upodobitvah hlevov, npr. iz leta 1453 v Crngrobu, iz leta 1467 v Mačah, iz zadnje četrtine 15. stoletja v Gradišču pri Divači itd. Pri takšnih stenah je treba navpično postavljene deske le zgoraj in spodaj pribiti na vodoravna tramova, pritrjena na pod in na strop. Če bi želeli postaviti tramaste ali brunaste stene, bi seveda morali odbiti sidrne kamne. Naj tu pripomnimo, da v evropski grajski arhitekturi predelne stene iz desk nasploh niso bile neobičajne (Piper, Abriss, str. 88, 89).

Zidane stene najbrž niso bile ometane, ampak samo zastičene z malto. Na celotni stavbi ni ohranjena niti ena zaplata glajenega ometa; ob vznožju zidov ni sledov peščene nasutine, kakršno bi pričakovali, če bi bile stene ometane. Pri povprečno 2 cm debelem ometu bi moralo s sten pasti v notranjščino stavbe okoli 7 m³ ometa, za katerim bi najbrž ostala sled. Zidava iz različnih lomljencev je sijajna. Neravnine v steni so minimalne, presledki med večjimi lomljenci so skrbno zazidani z drobnimi kamni in kamenčki. Vse kaže, da so bile stene le tenko zamazane z izravnalnim ometom: del takšnega zastičenja se je ohranil v niši režastega okenca 4 (gl. sl. 8).

2.1.2. Strop in pod

V pritličju so v višini stropa v vzhodni in zahodni steni precej dobro ohranjene tramovnice - luknje za stropne tramove (gl. sl. 9, 12). Le na mestih, kjer sta se z omenjenima stenama stikali predelni steni 21 in 22, ni tramovnic; izjemoma je na pričakovanem mestu pod okensko nišo 6 lomljenec in ne odprtina za tram (gl. poglavji 2.1.1. in 2.1.7.). Strop pritličja so nosili tramovi v smeri vzhod-zahod, prečno prek njih so kajpada ležale deske. Tramovnice merijo okoli 25 x 23 cm, stropniki so bili nekoliko ožji. Glede na nekatere dobro ohranjene odtise v malti v tramovnicah so bili tramovi precej pravilno tesani in debeli od 25 x 20 cm do 23 x 22 cm. Presledki med stropniki so bili približno takšni, kot je bila širina tramov. Strop je bil torej zelo trden, zlasti ker je stropnike podpiral močan osrednji vzdolžni tram 49. Dokazujeta ga zelo skrbno zidani tramovnici v južni in severni steni 45 in 46, ker ležita z zgornjim robom v višini spodnjih robov tramovnic v vzhodni in zahodni steni. Velikost tramovnic pričča, da je bil ta osrednji vzdolžni podporni tram debel 25 x 25 cm; dolg pa je bil kar dobrih 10 m.

Približno 25 cm pod višino pragu vhodnega portala sta v vzhodni in zahodni steni po ena, dobrih 10 cm široka polica 35. Na njih so kajpada ležali podni tramovi, prečno prek njih pa deske, tako kot pri stropu.

2.1.3. Prostori

V pritličju so bili trije, medsebojno pač ločeni prostori A, B in C. Prostora A in C sta bila osvetljena s po enim režastim okencem 4 in 5, vežni prostor B pa je dobival svetlobo le skozi odprta glavna vhodna vrata 2 in skozi odprtino v stropu 31. Možnost, da predelnih sten 21 in 22 v pritličju ni bilo, torej, da je stolp ostal nedograjen, ni verjetna (gl. poglavje 2.1.1.). Ob gradnji so bili nedvomno predvideni trije prostori. Ker to predvidevanje določno kaže predstavo, kakšen naj bi bil viteški stanovanjski stolp, v rekonstrukciji upoštevamo samo neprimerno verjetnejšo možnost, da so bili v pritličju trije prostori, vendar ločeni z lesenima stenama. Ravén in sestava nasutine v notranjščini kažeta, da pod tlemi pritličja ni bilo kletnih prostorov; ta del stavbe je bil zasut z eklogitnim drobirjem in kamenjem.

2.1.4. Režasti okenci

V vzhodni steni sta dobro ohranjeni režasti okenci 4 in 5. Na zunanjščini sta polici in prekladi okenc iz eklogitnega lomljenca, pokončni deli pa so iz rezanega peščenjaka (gl. sl. 11 in sl. 8). Odprtini okenc merita na pročelju okoli 82 x 16 cm; v notranjščino pa se okenci lijakasto razširita v obokani niši, visoki okoli 120 cm in široki okoli 83 cm.

2.1.5. Vhodni portal in vratno krilo

Kot večina kamnoseških delov je bil tudi portalni okvir izbit iz zidu. Ohranil se je le kos vodoravnega sidrnega podbojnega dela iz rezanega peščenjaka; kajpada je bil tako obdelan in iz takšnega kamna ves portalni okvir (gl. sl. 10, 4).

O velikosti portalnega okvirja pričajo velikost veže, pred katero je bil vzidan okvir, in ostanki profila vzdave okvirja v zidu. Veža je visoka slabih 200 cm in široka okoli 150 cm. Odprtina portalnega okvirja je bila seveda nekoliko manjša. Okvir je toliko segal v vežno odprtino (gl. sl. 3), da so na notranjem robu namestili tečajje za vratno krilo in da se je zaprto krilo prislonilo ob okvir.

O obliki portalnega okvirja pričata odtisa izbitih kamnoseških delov v levem in

desnem zgornjem kotu vežne odprtine na pročelju; pravokotni obliki kažete, da je bila portalna preklada ravna oziroma, da je bil okvir pravokotniške oblike.

O debelini portalnega okvirja pričata prej omenjena in še drugi ustrezni odtisi. Ohranjeni del sidrnega dela portalnega okvirja v zidu severno ob vežni odprtini kaže, da je bil na zunanjsčini okvir nameščen natanko v pročelno ravnino: torej priča globina omenjenih odtisov, ki meri slabih 30 cm, tudi o debelini portalnega okvirja.

Omenjeni sidrni fragment je nameščen skoraj natanko 30 cm pod zgornjim robom odtisov portalne preklade. Očitno je bil portalni okvir zgoraj sestavljen tako kot okenski okvirji (gl. poglavje 2.2.5.1.1.), ki so imeli levo in desno tik pod preklado po en sidrni del; profil razrušenega zidu pod ohranjenim fragmentom kaže, da drugih sidrnih delov pri portalnem okvirju ni bilo.

148 Po analogiji z okenskimi okvirji (gl. poglavje 2.2.5.1.1.) sklepamo, da je imel portalni okvir porezane robove. Po številnih analogijah iz gotske cerkvene in posvetne arhitekture bi moral biti posnet rob nekoliko nad pragom zaključčen. Vendar niti o obliki niti o višini zaključkov ni sledov. Pri risanju rekonstruiranega vzhodnega pročelja smo se morali odločiti za obliko in višino zaključkov le po občutku. Izbrali smo najpreprostejši zaključek, kakršen nastane pri rezanju kamna, in eno izmed pogostejših višin, oziroma razmerij dolžine neposnetega dela podboja proti dolžini posnetega dela podboja.

Portalni okvir je stal na ohranjenem masivnem monolitnem pragu iz eklogita. Prag je iz lomljenega kamna: zgoraj je gladko kamnoseško zravnano

Vratno krilo se je odpiralo v notranjščino; o tem pričata luknji za zapahni tram 3. Veliki sta po 24 x 19 cm, luknja v južnem vežnem ostenju sega 180 cm globoko v zid, luknja v severnem vežnem ostenju pa 20 cm. Zapahni tram je bil torej precej masiven; nameščen je bil približno v srednji višini vrat. Kadar so bila vrata odpahnjena, je tram skoraj ves ležal v globoki luknji v južnem vežnem ostenju - kadar so bila vrata zapahnjena, je ležal z enim koncem v plitvi luknji v severnem vežnem ostenju. Pri takšni namestitvi zapaha se vrata praviloma odpirajo levo, zato smemo meniti, da je bilo také tudi na Keblju. Vhodna vrata so bila v 15. stoletju praviloma enokrilna (gl. npr. Piper, Abriss, str. 89). Tako je bilo tudi na Keblju; pri dvokrilnih vratih sta potrebna spodnji in zgornji osrednji zapah za eno krilo; teh pa ni bilo, ker v pragu ni ustrezne luknje.

V stropu in na tleh vhodne veže ni lukenj, ki bi pričale o celovišinskem tečajnem vratilu: zato menimo, da je bilo vratno krilo s tečajnima trakovima nasajeno na tečajni nasadili, pritrjeni v podboj.

Vratno krilo je bilo masivno. Med odtisi portalnega okvirja in luknjo za zapahni tram je 8 cm razmika. Tu je bil prostor za vratno krilo, ki je bilo potemtakem debelo najmanj 5 cm.

2.1.6. Podest pred portalom

Prag vhodnega portala je približno 260 cm nad stavbnim vznožjem. Veliki ohranjeni tramovnici kaže, da je bil pred portalom pomolni podest 1 (gl. sl. 10 in 6). Nameščeni sta levo in desno od vhodne odprtine in 20 cm pod višino praga. V tramovnicah sta močna tramova: južna tramovnica meri v prerezu 25 x 25 cm, severna pa 20 x 25 cm. V tramovnicah sta očitno tičala konzolno nameščena tramova, ki sta nosila deske: dolge so bile po 280 cm, kot priča razmik med tramovnicama. Kako daleč je podest segal v prostor pred portalom oziroma, kako dolga sta bila konzolna tramova, ne vemo. Na načrtu smo

globino podesta narisali domnevno. Vsaj takšna bi morala biti zavoljo varne hoje v stolp; ker sta podest nosila močna tramova, bi globina lahko bila tudi večja. Kakšen je bil dostop na podest, ne vemo. Ker teren pod vzhodnim pročeljem strmo in razgibano pada, so najbrž hodili na podest le z ozke steze tik ob vznožju stavbe. Glede na os vratne odprtine sta tramovnici konzolnih tramov razporejeni nekoliko nesomerno: južna je od nje oddaljena 105 cm, severna pa 125 cm. Večja površina podesta na severni strani bi govorila o dostopu z južne strani. Toda ta majhna nesomernost je morda samo posledica površne gradnje. Vendar bi na dostop z južne strani kazalo tudi levo odpiranje vratnega krila (gl. poglavje 2.1.5.) in poglavitna pot, ki je vodila k stolpu iz te strani (gl. poglavje 2.4.2.).

Ali so na podest vodile pritrjene lesene stopnice ali samo lestev, katero bi zavoljo varnosti lahko dvignili in spravili? Ustreznih sledov ni, zato je mogoče na to vprašanje odgovoriti le domnevno. Pri tem pa je treba izključiti navidezno sled: sedem tramovnic, oziroma brunčnic levo in desno pod portalom (gl. sl. 4 in 11). Na prvi pogled se zdi, da gre za sledove lesenega hodnika in stopnic oziroma konzolnih tramov, ki bi ju nosili. Toda natančne izmere velikosti, razdalj in višinskih razlik med tramovnicami oz. brunčnicami, njihova razmestitev v dveh ravneh glede na padajoč teren, ena postrani postavljena brunčnica nedvoumno kažejo na nelogično razporeditev glede na hodnik ali stopnice: to so bile samo odprtine za zidarski oder.

Veliki potrebi po varnosti v 15. stoletju bi lestev bolj ustrezala kot pritrjene stopnice. Raba lestve za dostop do vhoda v prvem nadstropju v grajski arhitekturi nasploh ni bila izjema (Piper, Abriss, str. 44). Takšna lestev bi bila pri kebeljskem stolpu dolga okoli 3 m; z lahkoto bi jo dvignili in spravili ob steno v prostoru B.

2.1.7. Stopnice v prvo nadstropje

Ker na notranjih zidovih in v nasutini v notranjščini ni sledov zidanih stopnic, moremo trditi, da so bile stopnice lesene; zaradi lesenega poda v prvem nadstropju so zidane stopnice v drugo nadstropje sploh izključene. Od lesenih delov se v stolpu ni ohranilo nič. Vendar priča o legi stopnic in o prostoru, v katerem so bile nameščene, pomembna posredna sled: pod okensko nišo 46 v zahodni steni prvega nadstropja ni tramovnice za stropnik, ki bi ustrezala tramovnici pod okensko nišo 8; na njenem mestu je v zidu masiven lomljenec (gl. sl. 12). Poudariti je treba, da gre za izjemo v celotni stavbi: sicer povsod ustrezajo tramovnice v zahodni steni tramovnicam v vzhodni steni. Na podlagi te sledi moremo sklepati o legi stopnic takole: Osrednji stropnik v prostoru B je bil krajši kot drugi stropniki; ležal je le v eni tramovnici. Z vzhodnim koncem je ležal v vzhodni steni, z drugim koncem pa je očitno počival le na močnem vzdolžnem osrednjem tramu 49, ki je podpiral vse stropnike. Če je ta stropnik konzolno še kaj segel prek podpornega trama, seveda ne vemo. Vsekakor pa je na mestu, kjer bi se stropnik nadaljeval, če bi bil tako dolg kot drugi stropniki, nastala v stropu odprtina 31, ki je bila zaradi razmika med prvim levim in prvim desnim stropnikom široka okoli 70 cm. Skoraj gotovo je to bila odprtina, skozi katero so po stopnicah prišli v prvo nadstropje: njena oblika kaže, da so bile pod njo stopnice 29 postavljene v smeri vzhod-zahod. Seveda bi pričakovali, da so stopnice vodile navzgor v smeri proti zahodu, t.j. v nadaljevanju smeri, po kateri so prišli skozi glavni vhod. To domnevo moremo opreti na možnosti, ki jih je nudila osvetljenost prostora B. Bil je brez okna; v njem je bilo primerno svetlo le, če so bila glavna vhodna vrata 2 odprta. Kadar so bila vrata zaprta, so bili prostor B in stopnice 29 le zasilno osvetljeni s svetlobo iz okna okenske niše 6 skozi stropno odprtino 31. Če bi

stale stopnice na nekem drugem mestu, bi bil ob zaprtih vratih njihov spodnji del v temi in prav tako temno bi bilo skoraj povsod v prostoru B. Potreba po osvetlitvi stopnic in prostora B je bila prejkone poglaviti vzrok, da so stopnice oz. odprtino nad njimi namestili v osi prostora B - v tej osi je bilo namreč tudi okno v okenski niši 6 - in ne ob predelni steni, kjer bi jih lahko domnevali glede na številne analogije.

2.1.8. Vrata v stranska prostora

150

O mestu vrat 25 in 26, ki so vodila iz osrednjega prostora B v stranska prostora A in C, ni sledov. V zahodnem delu prostora B jih ne domnevamo, ker so tam stopnice v prvo nadstropje 29. Tudi glede na razne analogije bi bila vrata nameščena blizu glavnega vhoda. Tako je npr. v pritličju gotske Friderikove hiše na gradu Vodrižu, ki ima skoraj enak tridelni tloris kot kebeljski stolp. Shrambni tram, ki je bil v prostoru A nameščen ob vzhodnem zidu (gl. poglavje 2.1.9.), kaže, da vrata 25 niso bila tik ob glavnem vhodu. Mesto vrat smo narisali na podlagi ocene; lahko bi bila na predlaganem mestu ali tudi kakšen meter ali celo več zahodnje.

2.1.9. Shrambno pohištvo

V stenah prostora A so ohranjene štiri luknje za tramiče (gl. sl. 13). Medsebojno si ustrezata luknji 40 in 41. Veliki sta po 15 x 15 cm. Prva je nameščena 87 cm pod višino stropnikov, druga je 6 cm višje. Očitno je v njih - približno 230 cm nad podom - ne povsem vodoravno ležal tramič.

Odprtini za tramiča 42 in 43 tudi merita po 15 x 15 cm. Z zgornjim robom sta nameščeni natanko v višini spodnjih robov odprtin 40 in 41. V njih sta kajpada ležala tramiča, na katera je nalegal tramič, ležeč v luknjah 40 in 41. Ker sta luknji 42 in 43 blizu zahodni, oziroma vzhodni steni (prva je oddaljena od stene 40 cm, druga pa 50 cm), moramo sklepati, da naloga obeh tramičev ni bila podporna, saj bi bil ta učinek praktično nič. Zato to nista bila kratka konzolna tramiča, ampak dolga tramiča, ki sta morala s severnima koncema počivati v predelni steni 21.

V prostoru C je samo ena luknja za tramič 44. Je manjša kot luknje v prostoru A. Meri 10 x 10 cm, vendar je globoka kar 60 cm, medtem ko so luknje v prostoru A globoke po 40 cm in manj. Vendar je oddaljenost luknje 44 od severne stene podobna kot oddaljenosti lukenj od sten v prostoru A: meri 40 cm. Vse kaže, da je v luknji 44 ležal krajši konzolni tramič, katerega dolžine pa ne poznamo.

Iz vsega povedanega je razvidno, da gre za sledove vgrajenega shrambnega pohištva - drogov pod stropom, ki so rabili za obešanje raznih dobrin. Podobne primere poznamo iz nekaterih kmečkih kašč pa tudi iz obokanih baročnih kleti, kjer so drogovi ležali v železnih obrocih, obešenih na strop.

2.2. Prvo nadstropje

2.2.1. Stene

Stene v prvem nadstropju so bile takšne kot stene v pritličju (gl. poglavje 2.1.1.): predelni steni 23 in 24 sta bili leseni, zidane obodne stene so bile najbrž samo zastičene z ometom.

2.2.2. Strop in pod

Strop prvega nadstropja je bil takšen kot strop pritličja (gl. sl. 9, 12; poglavje 2.1.2.). Stropniki so ležali v tramovnicah v vzhodni in v zahodni steni, podpiral jih je močan vzdolžni osrednji tram 50, ležeč v tramovnicah 47 v južni steni in 48 v severni steni (gl. sl. 3, 14, 22). Strop pritličja je bil hkrati pod prvega nadstropja.

2.2.3. Prostori

V prvem nadstropju so bili prostori D, E in F in okenske zidne niše s klopni 6, 7, 8 in 9.

2.2.3.1. Obstenske klopi

V prostorih D in F so v zidu sledovi, ki kažejo, da sta bili vsaj ob južni in severni obodni steni nameščeni klopi 33 in 34. Skoraj 80 cm nad višino poda teče v vseh obodnih stenah 10 cm in 15 cm široka polica 36. V jugozahodnem kotu prostora D pa je še izrazitejša, okoli 80 cm dolga, vklesana utorna sled ležišča za konec klopne deske. Profil utora kaže, da je bila klopna deska debela od 4 do 8 cm. Klopni deski 33 in 34 sta torej ležali na zidni polici, za zahodni konec klopi 33 so v motečem zidaku še posebej izklesali utorno ležišče. Klopi sta bili široki okoli 80 cm, dolgi dobrih 600 cm, debeli od 4 do 8 cm in dvignjeni slabih 80 cm nad pod. Pomanjkanje drugih sledov ne dopušča povsem zanesljivega odgovora na vprašanje, ali so bile v prostorih D in F še kje na zidni polici klopi. Ob zahodni steni prostora D obstenske klopi ni bilo. Tu se namreč zidna polica že kmalu po vklesanem utornem ležišču za konec klopi 33 nepravilno in strmo vzpne. Toda v prostoru F je zidna polica v zahodnem zidu vodoravna: tu bi lahko bila klop. Ob vzhodni steni najbrž klopi ni bilo; tu bi ovirala dohod v okenski niši 7 in 9.

151

2.2.4. Vrata

Namestitev vrat 27 in 28 je bila prejkone takšna kot namestitev vrat 25 in 26 v pritličju (gl. poglavje 2.1.8.). V zahodnem delu prostora E so bili: odprtina v podu 31, stopnice v drugo nadstropje 30 (gl. poglavje 2.2.6.) in le okoli 70 cm širok hodnik ob podni odprtini; namestitev vrat tu ne bi bila primerna. Namestitev vrat v vzhodnem delu prostora E je bila najverjetneje takšna kot v prvem nadstropju gotske Friderikove hiše, ki smo jo omenili v poglavju 2.1.8.

2.2.5. Okenske niše s klopni

Obokane zidne okenske niše z zidanimi klopni 6, 7, 8, 9 so prav dobro ohranjene (gl. sl. 12, 15, 20). Pod niš je okoli 80 cm nad zgornjim robom tramovnic poda prvega nadstropja. Niše so precej enotnih mer. Niša 6 meri v višino 217 cm in v širino 133 cm; niša 8 meri 220 x 132 cm; niša 9 meri 220 x 140 cm. Tenak zunanji zid niš je povsod deloma ali popolnoma razrušen, vendar spričujejo globino niš prav dobro ohranjene zidane klopi, ki so dolge okoli 105 cm

2.2.5.1. Okna

V vsaki izmed zidnih niš 6, 7, 8 in 9 je bilo po eno okno. O tem pričajo ostanek okenskega okvirja v niši 7 in povsod podobne ruševinske meje tenkih zunanjih zidov niš, ki kažejo, da so iz njih izbili okenske okvirje.

2.2.5.1.1. Oblika in velikost okenskih okvirjev

O obliki in velikosti okenskih okvirjev pričajo ostanek okvirja v niši 7 in po štiri luknje za morále v ostenju vsake niše.

V zgornjem delu niše 7 sta ohranjena preklada okenskega okvirja in ustrezni konzolni del (gl. sl. 16, 19). Ostanka pričata, da so bili okvirji izdelani iz rezanega peščenjaka, da so imeli posnete robove, da je sredi okna bila kamnita prečka in da je bila širina svetlobne odprtine 76 cm. Sicer sta ostanka okvirja globoka 26 cm, posnet rob je širok 9 cm, višina konzolnega dela je 11 cm.

Višino svetlobne odprtine spričujejo po dve in dve luknji za morale v nasprotnih ostenjih niš. Nameščene so tik ob navpični ravnini notranjega dela tenkih zunanjih zidov oziroma tik ob ravnini, v kateri so bili notranji deli okenskih okvirjev. Očitno sta bila v njih vodoravno nameščena po dva morála (gl. sl. 17, 18, 19, 20; gl. poglavje 2.2.5.1.2.). Spodnji rob zgornjega morala je bil okoli 7 cm nad zgornjim robom svetlobne odprtine okenskega okvirja. Utemeljeno menimo, da je bil zgornji rob spodnjega morála približno prav toliko pod spodnjim robom svetlobne odprtine okenskega okvirja. Višinske razlike med luknjami za morále merijo od 91 do 94 cm in tedaj posredno kažejo, da so bile okenske odprtine kvadratne ali skoraj kvadratne. Ta ugotovitev se ujema s primerno višino spodnjega roba okenske odprtine nad klopema ob oknu, ki bi tedaj merila dobrih 50 cm. Tudi profili razrušenega tenkega zunanjega zidu, v katerem so bili vzdani in nato izbiti okenski okvirji, v nekaterih nišah kažejo, da so police okenskih okvirjev bile približno v tej višini.

O obliki srednjih in spodnjih delov okenskih okvirjev pa ni sledov, zato si moramo pomagati s sklepanjem, primerjavami in analogijami. Nastavek sredi ohranjene okenske preklade priča o osrednji navpični prečki, ki je imela v zgornjem delu posnete robove, ne pa tudi o obliki te prečke v spodnjem delu.

Ali so okna imela samo navpične prečke ali morda tudi še vodoravne, torej ali bi lahko bila križna? V številnih evropskih gotskih arhitekturah sta ohranjeni obe obliki (in še razne druge, ki pa tu ne pridejo v poštev). Med slovenskim spomeniškim gradivom je piscu teh vrst znan samo en okenski gotski okvir z ohranjenim kamnitim križem na gradu Otočcu (gl. sliko v: Stopar, Gradovi, str. 276). Toda celotna svetlobna odprtina tega okna meri dobrih 127 x 97 cm, je izrazito pokončne pravokotniške oblike in precej večja, kot so bila kebeljska okna. Pomagati si moramo torej s tujim primerjalnim gradivom. Pri vseh gotskih okenskih kamnitih okvirjih s prečkami, ki so piscu teh vrst znani po originalih ali po reprodukcijah, je razvidno načelo: križ je nameščen na večjih pravokotniških oknih, na kvadratnih manjših oknih je nameščena po ena navpična prečka (seveda nastopajo še druge oblike, ki pa jih sledovi na Keblju izključujejo). Med kvadratnimi poznogotskimi manjšimi okenskimi okvirji z eno navpično kamnito prečko, ki bi ustrezali kebeljskemu primeru, naj omenimo okna na gradu Eltzu ob Moseli blizu Koblenza, na gradu Meersburgu ob Bodenskem jezeru, na gradu v Emmedingenu pri Freiburgu, na gradu v Bad Mergentheimu južno od Würzburga, na mestni hiši v Osnabrücku, na po vojni rekonstruirani mestni hiši v Frankfurtu ob Maini, na gotski hiši pred samostansko cerkvijo v Bad Gandersheimu itd. Te primere navajam zato, ker so na drugih oknih teh stavb tudi kamniti križi in druge oblike: kadar pa so okna manjša in kvadratna, so brez prečk ali z eno navpično prečko. Iz povedanega je razvidno, zakaj domnevamo na kebeljskih kvadratnih oknih le po eno navpično prečko.

S to domnevo se ujema s kebeljskima fragmentoma izpričan del konstrukcije okenskega okvirja (gl. sl. 16, 19). Sidrni del okvirja leži takoj pod preklado. Če bi bil v oknu centralno nameščen križ, bi bil med vodoravno prečko in sidrnim delom vpet le okoli 18 cm visok pokončen košček okvirja: če bi bil v oknu centralen križ, bi potemtakem bil okvir sidran v zid drugače, kot je izpričano. Če bi bila vodoravna prečka nameščena višje, bi bil zgornji del navpične prečke konstruktivno nemogoč delček. Hkrati pa bi nastali proporci okenskih polj, kakršni so vse do 20. stoletja v zgodovini arhitekture neznani.

Kvadratni kamniti okenski okvirji z eno pokončno prečko najbrž na skromnih stanovanjskih stolpih niso bili izjemni. Sodeč po fotografiji je prav takšno okno ohranjeno na dvonadstropnem viteškem stanovanjskem stolpu iz 15. stoletja v Pašinki na Češkem (Kašička, Tvrze, str. 68, deveta slika ilustrativnega dela).

Tudi o obliki spodnje okenske police ni sledov. Glede na profile ruševinskih mej zidov, iz katerih so bili okenski okvirji izbiti, je zelo verjetno, da so bile police daljše kot preklade in da so rabile tudi kot sidra za v zid. 153

Ali so imele spodnje okenske police posnet rob? Na gotskih cerkvenih oknih je rob okenske police posnet ali pa tudi ne. Toda na posvetnih stavbah so tako v domačem kot tujem gotskem spomeniškem gradivu okenske police manjših oken praviloma brez posnetega roba.

Pri gotskih oknih z ravno polico pa so posneti robovi na navpičnih delih praviloma v spodnjem delu zaključeni. Višine zaključkov oziroma razmerja med dolžino neposnetih delov proti dolžini posnetih delov pa so različna. Tudi oblike zaključkov so različne. Zato smo morali pri rekonstruiranju okenskih okvirjev (gl. sl. 19) le po občutku izbrati dve od možnih variant. Za višino zaključka smo vzeli eno od skrajnih znanih razmerij neposnetega dela do posnetega dela: posneti rob bi lahko bil daljši, komaj pa krajši. Za obliko zaključka smo izbrali najpogostejšo in najenostavnejšo različico, ki se ponuja ob rezanju kamna: oblika zaključka je bila morda tudi drugačna.

2.2.5.1.2. Oknice

O oknicah pričajo po štiri luknje v ostenjih vsake okenske niše: v njih so ležali moráli ogredja za oknice (gl. sl. 17, 18, 19, 20).

Luknje so enake. V prerezu merijo 10 x 10 cm, globoke so okoli 17 cm. V večini lukenj so v malti še ohranjeni odtisi gladko in pravilno tesanih in zelo verjetno oblanih morálov kvadratnega prereza. Vse luknje so nameščene v navpični ravnini tik ob ravnini notranjega dela zidu, v katerem so bili vzdani okenski okvirji. Po dve luknji v nasprotnih ostenjih niš si medsebojno vodoravno povsod popolnoma ustrezata. Zgornji luknji sta nekaj centimetrov pod začetkom obočnega stropa niše, spodnji luknji sta v različnih nišah od 91 do 94 cm nižje. V luknjah sta bila nameščena vodoravna morála: zgornji je ležal kmalu nad zgornjim robom svetlobne okenske odprtine (gl. poglavje 2.2.5.1.1.). Morála sta bila ogredje za pritrnitev notranjih oknic. Navpična dela celotnega ogredja sta morala biti podobno tik ob navpičnih notranjih robovih svetlobne okenske odprtine. Oknica "na smuk", pri kateri takšna navpična dela ogredja nista potrebna, je namreč izključena zaradi pomanjkanja prostora desno in levo ob okenski odprtini. S fantazijskimi domnevami o nekakšni notranji faladi ali prislonjenih oknicah se nam tu ni treba ukvarjati.

V poštevh pridejo samo notranje dvokrilne oknice. Znani slovenski materialni, slikovni in pisni viri o oknicah ne pričajo. Videz oknic pa je ohranjen na številnih evropskih gotskih slikarskih upodobitvah (gl. nekaj primerov na sl. 21). Na vseh, piscu teh vrst

znanih upodobitvah vidimo s tečaji na navpične dele okvirjev tik ob okenskih odprtinah pritrjene oknice. Zato domnevamo takšne navpične dele obokenskega okvirja tudi pri kebeljskih oknih (gl. sl. 20). Na teh navpičnih delih domnevamo tečaje za oknice. Najbrž so bile dvokrilne in z gibne, kakršne vidimo npr. na sl. 21. Nezgibne bi motile: odprte bi zavzele prostor nad polovico klopi ob oknu in bi onemogočile sedenje ob oknu. Zgibni dvokrilni oknici pa bi lepo sedli v prostor levo in desno med oknom in ostenjem niše. Vendar so možne tudi nezgibne polknice: takšne so npr. upodobljene v okenski niši s klopmi na znanem Dürerjevem lesorezu prizora iz Marijinega življenja.

Ali so bila okna na Keglju zastekljena? Na to vprašanje bi lahko odgovorilo le arheološko izkopavanje ob vznožju stavbe pod okni, če bi tu odkrili steklene črepinje; kakšne pa bi bile zasteklitve, si najbrž smemo predstavljati na podlagi štirih značilnih načinov tedanjih zasteklitev na sl. 21.

154

Sledovi torej kažejo na notranje dvokrilne oknice - torej polknice, pritrjene na pokončnih tečajih.

Na tem mestu je najbrž treba še zavrniti možnost drugačnega tolmačenja lukenj v ostenjih okenskih niš. Po dve podobni luknji v okenskih nišah s klopmi najdemo tudi drugod, npr. v znamenitem češkem gradu Karlštejnu, kjer pa so imele drugačno funkcijo. Tam so nameščene le v srednji višini oken in vedno sta samo dve v eni niši. Zdi se, da so večinoma restavrirane, toda luknji v zahodni okenski niši s klopmi v zakristiji Marijine cerkve v Marijinem stolpu sta skoraj gotovo še izvorni. Luknja v severni steni niše je zelo globoka. V njej je ohranjen tramič, ki ga je mogoče potegniti iz luknje in z drugim koncem namestiti v plitvo luknjo v južni steni niše. Tako so zapahnili polknici. Toda na Keglju so v nišah vedno po štiri luknje in to nad in pod okensko odprtino. Zato niso mogle rabiti za zapah, ampak le za lesen nosilni okvir za polknice.

2.2.6. Stopnice v drugo nadstropje

Stopnice 29, ki so vodile iz pritličja v prvo nadstropje, so bile lesene; vzpenjale so se proti zahodu. V načrtu predlagan naklon teh stopnic je ocena, temelječa na splošnem znanju o stopnicah gotskega obdobja, ki so bile strme ali zelo strme. Predlagani naklon ustreza prostorskim danostim v stolpu. Stopnice so morda bile še bolj strme: potem bi bilo med vrhno stopnico in zahodnim zidom v prvem nadstropju več prostora, kot ga kaže načrt.

O stopnicah, ki so vodile v drugo nadstropje, ne priča nikakršna sled. Zato moremo njihovo namestitve in smer le domnevati na podlagi prostorskih okoliščin in na podlagi izločevanja nemogočih in malo verjetnih variant.

a. Iz istih razlogov kot za stopnice v prvo nadstropje (gl. poglavje 2.1.7.) moremo tudi za stopnice v drugo nadstropje trditi, da so bile lesene.

b. Predvsem moremo stopnice domnevati v komunikacijskem prostoru E, tj. v veži. Glede na znane analogije bi bile stopnice v enem od stranskih prostorov - tudi zaradi njihove namembnosti - (gl. poglavje 4.5.) zelo neobičajne.

c. Zavoljo omejenega prostora v ozki in visoki veži E so ravne stopnice tu mogoče le v smeri vzhod - zahod.

d. Zavoljo okenskih niš 6 in 8 so dvokrake ali zavite stopnice v kotih prostora E izključene.

e. Pri iskanju možne namestitve stopnic v drugo nadstropje moramo - prav tako,

kot so to morali graditelji - upoštevati osrednji podporni tram vseh stropnikov 50.

V okviru navedenih okoliščin bi bila arhitektonsko najugodnejša namestitev stopnic ob severni predelni steni v smeri proti vzhodu navzgor 30. Takšna namestitev omogoča takojšnjo povezavo poti po stopnicah 29 in 30 v drugo nadstropje in upošteva podporni tram 50.

V zahodnem delu prostora E bi bila možna še podobna namestitev stopnic ob predelni steni 23. Ta možnost je malo verjetna, ker bi tedaj bila odprtina nad stopnicami v podu drugega nadstropja le poldrug meter ali celo manj oddaljena od ognjišča 37. Če pa bi bile stopnice nameščene v vzhodnem delu prostora E, bi morale zaradi vrat v stranska prostora stati sredi prostora. Pot iz pritličja v drugo nadstropje bi bila nerodna. Gotski graditelji so običajno namestili stopnice ob steno, kar je bilo varneje. Namestitev pritličnih stopnic 29 sredi prostora B v kebeljskem stolpu je bila potrebna zaradi osvetljave (gl. poglavje 2.1.7.), prvo nadstropje pa je bilo dobro osvetljeno, in tu bi bila namestitev stopnic ob steno ugodnejša.

Predlagana rekonstrukcija stopnic 29 in 30 kaže način, ki prejkone ni bil zelo običajen, najbrž pa tudi ne izjemen. Tako nameščene stopnice so vodile npr. v bivalni kaščni hiši iz 15. stoletja v Lübecku iz drugega v tretje nadstropje (Müller, Atlas, str. 342-343).

2.3. Drugo nadstropje

2.3.1. Stene

Razen na zahodni strani so obodne stene v drugem nadstropju razmeroma dobro ohranjene. Najbrž so bile z ometom samo zastičene (gl. poglavja 2.1.1. in 2.2.1.). Sidrnih kamnov za predelne stene v drugem nadstropju ni: zidanih sten tu niso načrtovali. Ali je stala v drugem nadstropju predelna lesena stena, ne vemo. Razporeditev oken v nišah 10, 11 in 12 bi omogočala le predelno steno v prečni osi stavbe. Če bi tu stala stena, bi bil glavni bivalni prostor z ognjiščem 37 razmeroma majhen, in pohištena niša 39 ne bi bila v tem prostoru, kamor bi sodila (gl. poglavja 2.3.5. in 2.3.6.). Najverjetneje je bilo drugo nadstropje en sam nepredeljen prostor.

2.3.2. Strop in pod

Zidni polici 51 v vzhodnem in zahodnem zidu kažeta, da so na njiju počivali stropniki: zgoraj so bili najbrž prečno pokriti z deskami (gl. sl. 27).

Strop prvega nadstropja je bil hkrati pod drugega nadstropja (gl. poglavje 2.2.2.). V podu je bila stopniščna odprtina (gl. poglavje 2.2.6.); zaradi prepaha med prostorom B in drugim nadstropjem je bila verjetno pokrita z loputnimi vrati.

2.3.3. Okenske niše in okna

Razmeroma dobro sta ohranjeni okenski niši 11 in 12; v zgornjem delu niše 10 pa je ohranjen le še fragment oboka. Niše se v merah le malenkostno razlikujejo od niš v prvem nadstropju (gl. poglavje 2.2.5.). Niši 11 in 12 sta visoki po 210 cm; prva je široka 140 cm, druga pa 130 cm. V niši 11 so ostanki štirih lukenj za morale okničnega ogredja (gl. poglavje 2.2.5.1.2.), v niši 12 pa je ostenje že tako poškodovano, da sledov lukenj ni več. V zgornjem delu niš 11 in 12 so še sledovi odtisov preklad okenskih okvirjev: gotovo

so bila v drugem nadstropju v okenskih nišah prav takšna okna kot v prvem nadstropju (gl. poglavje 2.2.5.1.1.). Prav takšne zidane klopi kot v okenskih nišah v prvem nadstropju so ohranjene v vseh nišah v drugem nadstropju. Vendar so bile niše drugega nadstropja lažje dostopne kot niše prvega nadstropja: tla prvih niš so dvignjena le 33 cm nad višino poda drugega nadstropja, medtem ko so tla drugih niš dvignjena slabih 80 cm nad višino poda prvega nadstropja.

2.3.4. Stranišče

V severnem zidu in na konzolnem pomolu je delno ohranjeno stranišče H (gl. sl. 23, 24, 25, 26). Pomolni del je sezidan na dveh močnih konzolah iz lomljenega eklogita in sega 60 cm iz zunanje ravnine severnega obodnega zidu; zunanji del pomola je širok okoli 105 cm. Pomolni zid je grajen iz precej pravilno prizmatično obdelanih kosov lehnjaka, ki je le tu v stavbi uporabljen zavoljo manjše teže in pravilnejše obdelave zidakov za tanjšo steno, ki je debela le 20 cm. Z ravnino obodne stene vzporeden zid pomola se dviga nad ploščato kamnito prečko, ležečo na obeh koncih konzol. Zidu ne nosi prečka, ampak (danes že delno pomanjkljiv) razbremenilni lok v zidu takoj nad njo. Pomolni zid je še visok dobrih 120 cm; zgornji del pomola je razrušen. Vhod v stranišče je širok 85 cm, vendar se že 65 cm globoko v zidu obojestransko stopničasto zoži na 65 cm. Celotna globina straniščnega prostora meri 170 cm. Profil vhoda v stranišče je ohranjen dobrih 170 cm visoko nad tlemi straniščnega prostora, zgornji del je razrušen. Vendar je zahodna notranja plast zidnega profila vhoda že izgubila maltno povezavo z masivnim zidom, in se nagiba v notranjščino stavbe: tam gori stoji fizikalnim zakonom navkljub in samo še iz dolgoletne navade. Ko je pisec teh vrst po lestvi prišel v stranišče, jo je gledal z vsem dolžnim spoštovanjem in se je ni upal prijeti. Drugi deli stranišča so še razmeroma trdni.

Konzoli, ki nosita pomol, sta širši kot debelina nošenega zidu: na notranji strani tako tvorita levo in desno po eno 10 cm široko polico. Na policah je kajpada počivala sedežna plošča z luknjo za zadnjico. Ta plošča je bila dolga 65 cm, njeno širino pa moremo le oceniti glede na običajni človeški položaj pri sranju in scanju in glede na zid pod straniščno sedežno ploščo. Debelina tega zidu ni vidna, ker je ves spodnji del straniščnega prostora prekrit z nasutino, preraščeno s koreninami. Če je ta zid - tako kot pomolni zid - debel 20 cm, je bila sedežna plošča široka 60 cm. Potemtakem bi človeškim meram ustrezalo, da bi bila luknja za zadnjico nameščena v plošči tik ob zunanjem zidu.

Ker vrste kamna, ki so uporabljene v stolpu, niso primerne za izdelavo plošč, je bila sedežna plošča na Koblju najbrž lesena. Luknja bi lahko bila krožne oblike, kakršno poznamo pri kmečkih straniščih "na štrbunk" iz obdobja med svetovnjima vojnama. Takšna oblika je namreč ohranjena tudi v kamniti sedežni plošči v dobro ohranjenem grajskem stranišču v gradu Kaštelu, ki leži približno pet kilometrov zahodno od Buzeta v Istri; grajske ruševine stojijo na koncu grebena zahodno nad potokom Bračano, ki se izliva v Mirno. Grad je romanski, vendar je stranišče najbrž mlajše, ker ni nameščeno v stolpasti stavbi, ampak je prislunjeno k zunanjemu zidu stanovanjske stavbe in dostopno z grajskega dvorišča.

Pred stopničasto zožitvijo je v vzhodnem in zahodnem ostenju straniščnega prostora po ena ustrezna luknja. Odprtini sta prizmatični; globoki sta približno po 18 cm in veliki po 15 x 10 cm. V luknjah je ležal tramič: ostanki ustreznih odtisov v malti so še ohranjeni na dnu lukenj. Če sta pred stopničasto zožitvijo ob tleh straniščnega prostora še dve takšni luknji, ne vemo, ker je ta prostor prekrit z nasutino. Zelo verjetno imamo

opraviti s sledovi podbojnega okvirja za vrata. Vratno krilo bi se odpiralo v notranjost prostora G, zaprto pa bi se prislonilo na stopničasta pokončna dela notranjih sten stranišnega prostora ali na tam nameščen podboj. S tem bi bil razložen smisel stopničaste razširitve severnega in južnega ostenja stranišča.

Vendar sta omenjeni luknji nameščeni le dobrih 130 cm nad tlemi stranišnega prostora, kar se zdi za podbojno preklado na prvi pogled močno prenizko. Toda tla stranišnega prostora so slabih 40 cm višje od višine tal prostora G. Podbojna preklada je bila torej okoli 170 cm nad tlemi prostora, odkoder so vstopali v stranišče; to pa v gotski stanovanjski arhitekturi pri vratih z visokimi pragovi sploh ni neobičajno nizko. Seveda pa vstopanje, še manj pa izstopanje, pri katerem so se morali močno skloniti, nikakor ni bilo udobno.

Zgornji del stranišča je povsem razrušen. Leta 1987 je bil v obodnem zidu še dolg lomljenec, ki je segal nad straniščni prostor (gl. sl. 22); najbrž je bil straniščni prostor v zidu plitvo obokan, tako kot veža in okenske niše v stavbi. O zgornjem zaključku pomolnega dela stranišča ni sledu; tu nekje je morala biti svetlobna lina. Glede na upodobitve iz 17. stoletja, ki kažejo grajska pomolna stranišča (Vischer, Topografija; Valvasor, Topografija), bi domnevali, da je bil pomol prekrit s pultno strešico.

2.3.5. Ognjišče in dimnik

Na zunanjščini in notranjščini zahodnega obodnega zidu je območje rahlo katraniziranih lomljencev in na poseben način razpadle maltne vezave (gl. sl. 12, 27). Ta sled kaže približno mesto dimnika 38 in ognjišča 37. Sledov dimnika danes ni več. Vendar se zdi, da je bil leta 1909 v delno porušenem zidu še ohranjen del dimnikove odprtine: na sicer slabi fotografiji iz tega leta je na tem mestu prepoznavna pravokotna črna lisa (Stegenšek, Topografija, tabla 40).

Kakšno je bilo ognjišče pred dimnikom, ne vemo. V zidu ni vdolbine, torej na tem mestu ni stal v zid poglobljen kamin, ampak ognjišče pred zidom. Približno predstavo o velikosti ognjišča nudi del zidu, v katerem je malta med lomljenci na poseben način skoraj povsem razpadla. To se je pač zgodilo zaradi sprememb, ki so nastale v malti zaradi kurjenja, saj drugje v stavbi na takšen način razpadle malte ni. Ta del zidu se začne okoli 20 cm nad višino nekdanjega poda in sega več kot 120 cm v širino. Glede na to moramo domnevati nizko talno ognjišče, ki je bilo vsaj tako dolgo. Takšna ognjišča, zidana s kamnitimi ploščami ali z opeko, včasih okvirjena z lesom, poznamo npr. iz istrske kmečke arhitekture 19. stoletja. Tloris takšnih ognjišč je običajno pravokotniški ali pravokotniški s porezanima vogaloma. Ker so bili pravokotniški tudi v zid poglobljeni kamini grajske gotske in renesančne arhitekture, mislimo, da je bilo tudi kebeljsko ognjišče najbrž pravokotniško. Dolžino ognjišča smo ocenili glede na sledove v zidu, širina narisane ognjišča 37 pa je negotova in poljubno ocenjena.

K takšnemu ognjišču pod dimnikom sodi napa za prestrezanje in odvajanje dima skozi luknjo v zidu v dimnik. Kakšna je bila napa, ne vemo. Obodni zid nad nekdanjim ognjiščem je 85 cm nad višino nekdanjega poda že razrušen in sledov konzol za napa ni več: očitno pa sta bili višje kot 85 cm nad podom. Narisana napa (gl. sl. 5) je simbolna oznaka in ne rekonstrukcija.

2.3.6. Pohištvvena niša

V zahodnem obodnem zidu so ostanki pravokotniške prizmatične pohištvvene niše 39 (gl. sl. 12). Ohranjen je pod, južno ostenje je visoko še 80 cm, severno pa 30 cm; v zidu je povsem razvidno, da je bila niša globoka dobrih 50 cm. Niša je bila široka 80 cm, koliko je bila visoka, pa ne vemo, ker je ves zgornji del že razrušen. Tudi obliko zgornjega zaključka niše lahko samo domnevamo; zgornji del na sl. 5 narisane niše je torej negotov. Vendar so bile takšne oblike niš najobičajnejše. Visoke, pokončne niše so imele pòd praviloma le malo dvignjen nad tlemi prostora, pòd niše na Keblju pa je kar okoli 110 cm nad višino nekdanjih tal prostora G.

2.4. Zunanjščina in okolje

2.4.1. Streha

Tlorisna površina strehe je razvidna iz obstoječih obodnih zidov, sicer pa o strehi ni sledov. Zato je ni mogoče zanesljivo rekonstruirati, moremo pa domnevati verjetno strešno obliko in naklon.

Zgornji robovi obodnih zidov stolpa so vodoravni: zidanih zatrefov ni bilo. Zato je bila na stolpu štirikapna streha. Glede na pravokotniški stavbni tloris oziroma glede na težave in izjemne dolžine špirovcev pri piramidasti strehi na večjem pravokotniškem tlorisu je najverjetnejša štirikapna streha z vzdolžnim slemenom (Walmdach). To domnevo moremo opreti na številne analogije. Razvidne so na upodobitvah iz 17. stoletja, ki vsaj v precejšnji meri še kažejo izvirne oblike streh na stolpastih stavbah iz gotskega obdobja (gl. Vischer, Topografija; Valvasor, Topografija).

Naklon streh je odvisen od kritine, podnebnih razmer, tlorisne velikosti stavb ter regionalnega in časovnega stila.

Kebeljski stolp je bil najbrž pokrit z leseno kritino, prejkone s škodlami. Niti v notranjščini stavbe niti na nekaterih razgrebenih mestih na dnu golice, kamor bi lahko padle črepinje, namreč nisem našel nobenega skrilnega ali opečnega fragmenta. Ker so bile v gotiki škodlaste strehe precej običajne na gradovih in v mestih, smemo tudi na Keblju domnevati skodle. Opečna kritina je bila draga. Še v mnogo poznejšem času so bile opečne strehe redke. Tako so npr. celo pri utrdbenih modernizacijskih gradnjah na mariborskem gradu leta 1559 le manjši del streh pokrili z opeko in večino še vedno s škodlami (Curk, Viri, str. 40). Slamnate strehe pa so v tem času nasploh sodile le še na gospodarska poslopja in v kmečko stavbarstvo (Piper, Burgenkunde, str. 455).

Podnebne razmere so na Keblju na nadmorski višini 670 m ostre. Pozimi dostikrat zapade mnogo snega. Strme strehe lažje prenašajo snežne obremenitve, saj je enaka teža razporejena na večji površini kot pri položnih strehah; s strmih streh sneg prej zdrsi. Strma streha bi bila torej na kebeljskem stolpu primernejša kot položna.

Strmina strešnega naklona je dostikrat v sorazmerju s tlorisno velikostjo stavbe. Širše stavbe imajo dostikrat plitvejše strešne naklone kot ožje; ta sorazmerja so vsaj deloma v zvezi z običajnimi dolžinami špirovcev, pogojenimi s splošno dostopnim lesenim gradivom. Strehe stolpov imajo tudi pri istih arhitekturah največkrat bolj strm naklon kot strehe drugih stavb. Regionalna kultura in slog stavbarstva v upoštevanja vredni meri določata naklon streh; prav v gotiki so bile strme strehe dodatno oblikovno sredstvo vidnega učinka višinskega vzgona.

Iz povedanega sledi, da bi na kebeljski stolp sodila strma streha, se pravi, z naklonom od 45° do 60° ; takšni nakloni so tudi sicer sodili v precej splošno normo gotskega stavbarstva (Piper, Burgenkunde, str. 456). V okviru tega razpona se moramo pri oblikovanju domneve o strmini kebeljske strehe opreti le na analogije. Za ta namen bi bile seveda najprimernejše ohranjene strehe sorodnih tipov sočasnih grajskih stavb. Toda grajska arhitektura je na Slovenskem nasploh slabo ohranjena, strešna ogrodja so dostikrat obnavljali in spreminjali in za datiranje ostrejših sploh še ne poznamo zanesljivejših kriterijev. Nasprotno pa je pri nas precej dobro ohranjena gotska cerkvena arhitektura. Vendar so tudi na cerkvah pogostokrat obnavljali strehe in tudi tu se pri poskusih datiranja ostrejši skoraj vedno lahko opremo le na naključno ohranjene pisne vire o obnavljanjih cerkva in ne na videz ali tip konstrukcije. Po obnavljanjih in predelavah pa so nastale tudi znatne razlike med izvirnimi in poznejšimi strešnimi nakloni: tako npr. pri dveh cerkvah na Lešah nad Prevaljami. Ladijska streha ene cerkve ima naklon okoli 40° ladijska streha druge cerkve pa okoli 55° . Vendar ponekod priča o prvotnem strešnem naklonu ohranjeno izvorno zatrečno pročelno čelo. Tako so npr. merili: izvorni naklon ladijske strehe župne cerkve v Kranju po obokanju leta 1452 okoli 50° ; naklon ladijske strehe pleterske samostanske cerkve iz leta 1420 okoli 53° ; naklon ladijske strehe cerkve na Ptujski gori iz začetka 15. stoletja okoli 57° in naklon strehe samostanske cerkve v Žičah po preobokanju okoli leta 1400 okoli 60° (navedeni nakloni so približni; pisec teh vrst jih je izmeril s kotomerom z avtomatskim kazalcem, vendar s primitivnimi viziranj; zaželjene natančne meritve bi seveda moral opraviti geometer).

Omenjene cerkve so širše kot kebeljski stolp. Zato bi bila, v okviru naštetih razponov, na Koblju verjetneja bolj strma streha. Nakloni grajskih streh na upodobitvah v Vischerjevi in Valvasorjevi topografiji so seveda mnogo manj pričevalni, vendar so tudi na njih stolpaste stavbe praviloma krite s strmimi ali zelo strmimi strehami.

Iz vsega povedanega je razvidno, da bi naklon kebeljske strehe lahko bil okoli 55° ; pri takšni strehi bi bili špirovci dolgi okoli 9 m, kar je pri tramovih iz drevja visokih iglavcev še precej splošno dostopna dolžina. Pri risanju načrtov in pri izdelavi makete smo se morali odločiti za nek naklon: izbrali smo 55° . Takšen ali podoben naklon bi bil na kebeljskem stolpu torej zelo verjeten - seveda pa je hipotetičen (gl. sl. 6).

O strešnem ogredju ne vemo nič. Najpreprostejša bi bila konstrukcija z vodoravnim pravokotniškim oklepjem s povezniki, na katerih počiva strešni stol s pravokotniško vodoravno podporno krono; škarjaste konstrukcije so pri štirikapni strehi s slemenom seveda neverjetne.

2.4.2. Pridvorno zemljišče, mlin, dvorske stavbe, poti

O nekdanjem okolju kebeljskega stolpa priča nekaj sledi in indicij.

- Pridvorno zemljišče. Oblika in lega poljskih površin kažeta, kje bi bile pridvorne njive (gl. sl. 28, 29). Na obsežnem pobočju nad stolpom je njivska površina skoraj iste oblike, kot je bila leta 1824 vrisana v načrt franciscejskega katastra. Ta površina nepravilnih oblik je na jugu omejena s potjo, na zahodu z grebenom, na katerem stoji cerkev sv. Marjete, sicer pa s strmim ali močvirnim zemljiščem, ki je za njive neuporabno. Videz je, da gre za prvotno logično zaključen večji poljski kompleks, ki se je le malo spremenil do stanja, dokumentiranega v franciscejskem katastru: na zahodni strani pod grebenom je nastalo nekaj manjših vrtnih površin in vez najsevernejše njive s kompleksom je bila prekinjena (najbrž v zvezi z nastankom domačije na tem mestu). Večina tega zemljišča je še danes

last kmetije Zbeg, katere dom stoji vrh grebena južno ob cerkvi in po kateri se vulgarno imenuje gotski stanovanjski stolp Zbegov grad. Kmetija Zbeg je omenjena že leta 1605 (Koropec, Svet, str. 112); ker se Zbegov dom stika s tem zemljiščem, ga je kmetija najbrž že tedaj imela v posesti. Zato smemo misliti, da je Zbegova kmetija dobila zapuščeni stanovanjski stolp skupaj s pridvornim zemljiščem, ki je sodilo k stolpu, oziroma da gre pri tem njivskem kompleksu za zemljišče kebeljskega dvora. Tudi sicer ni verjetno, da bi stolp postavili tik ob tuji zemlji in omemba iz leta 1440, ki v eni sapi navaja stolp in dvor (gl. poglavje 5), bi v teh okoliščinah kazala, da je bila ta njivska površina posest kebeljskega dvora oziroma stolpa. Druga velika sklenjena njivska površina, za katero smemo domnevati, da je sodila h kebeljskemu dvoru, leži južno od poti, ki na jugu omejuje prej omenjeno njivsko zemljišče. Glede na obliko terena gre pri obeh zemljiščih za en kompleks, razpolovljen s potjo, ki je več kot verjetno tudi prvotna pot od stolpa do cerkve na grebenu (gl. zaključek tega poglavja). Ta drugi del zemljišča sega na zahodu spet do grebena, na jugu pa je spet smiselno omejen z obliko terena in potjo. Ob tem naj omenimo še indiciji, ki govorita v prid postavljeni hipotezi. Oblika parcelacije prvega njivskega areala na načrtu franciscejskega katastra je netipična za kmečke parcelacije na tem območju - oblike parcel na drugem arealu kažejo, da so nastale iz večjega kompleksa. Prvi in drugi areal sta skoraj enako velika: prvi meri dejanske izmere (ne zemljemerske projekcije!) na strmem terenu okoli 4,2 ha, drugi pa okoli 4,3 ha. Vse kaže, da imamo opraviti z dvema enotama tripoljnega poljedelskega sistema. Tretji areal njivskega sistema domnevamo južno od tu nad zahodnim bregom Čadramskega potoka: tudi tu kažejo sledovi na prvotno njivsko zemljišče približno enake velikosti. Iz povedanega je razvidno, da je kebeljsko pridvorno njivsko zemljišče več kot verjetno obsegalo tri ločene zemljiške areale, ki so se v obrisih ohranili v načrtu franciscejskega katastra in še v današnjem stanju. Na kebeljskem dvoru bi potemtakem obdelovali nekaj manj kot 13 ha njiv. Omenjeni trije njivski areali kažejo, da je bilo pridvorno zemljišče v obliki odprtega celka, kar je tipična oblika zemljiške razdelitve na Keblju in v okolici. Težko je reči, do kod so segala še druga, neobdelovalna zemljišča kebeljskega dvora: sem bi sodilo vsaj zemljišče pod stolpom do potoka, kjer je stal tudi mlin, ki je bil last kebeljskega stolpa (gl. poglavje 5). Seveda pa je treba takoj omeniti, da je ta podoba pridvornega zemljišča na meji med ugotovitvijo in domnevo. Verjetno jo more potrditi le nadroben, mrežno in retrogradno zasnovan študij vseh lastninskih parcel na tem območju, kar pa je seveda raziskava, ki presega okvir pričujočega spisa.

- Mlin. V viru iz leta 1440 je omenjen kot posest kebeljske gosposčine s sedežem v stolpu tudi mlin "unter sand Margareten kirchen" (Starzer, Lehen, str. 217). Če gremo od cerkve naravnost navzdol po pobočju, pridemo ob Čadramskem potoku do ostankov mlina (gl. sl. 28, 29), ki je vrisan tudi v načrtu franciscejskega katastra iz leta 1824. Ohranjen je kompletan pravokotniški tloris in del zidovja enocelične stavbice, orientirane vzhod-zahod. Stavbica stoji zraven potoka; do nje je vodila vzporedno s potokom raka, ki je bila deloma vkopana, deloma lesena. Dovod vode na mlinsko kolo je bil usmerjen pravokotno na potok. Delno so ohranjeni prepereli ostanki vratila, preslice, kolesa in še nekaterih drugih lesenih delov. Mlin je bil skromen; mlet je na en kamen. Leseni ostanki seveda niso srednjeveški; zidovje pa ne kaže oprijemljivih prvin za datacijo. Verjetno gre za poznejšo ali temeljito obnovljeno stavbo, ki stoji na mestu srednjeveškega mlina. Na to kaže ta pretok in vodni padec, ki ne omogočata drugačnega tipa mlina, in glede na to tudi najustreznejše mesto ob potoku.

- Dvorske stavbe. Na vprašanje, kje so stale dvorske gospodarske stavbe, je mogoče

odgovoriti le domnevno. Glede na to, da se v slovenskem srednjeveškem spomeniškem gradivu takšne stavbe sploh niso ohranile, bi lahko sklepali, da so bile vsaj večinoma lesene. Zelo približno predstavo o dvorskih stavbah na Keblju more nuditi omemba iz leta 1586, ki se nanaša na ustrezne stavbe, ki so morale nastati leta 1518 ali malo pozneje na bližnjem Zbelovem. Stavbe so obsegale hišo za oskrbnika zbelovskih posesti, hlev in pod. Hiša je bila iz smrekovega lesa in krita s skodlami, imela je hodnik in vežo. Zraven sta stala dolg lesen hlev za konje in krave in pod s stenama (iz latnikov?) za seno in žito (Stegenšek, Dekanija, str. 159, 160). Omemba kaže, da gre za hišo, ki je bila zasnovana na način mestnih hiš z vhodom na zatrepnem, ozkem pročelju, ki je vodil v vzdolžni hodnik, iz katerega se je prišlo v vežo, ki je najbrž rabila črno kuhinjo, in odtod v sobo.

Pri iskanju verjetnega mesta, na katerem bi stale kebeljske dvorske stavbe smo se oprli na predpostavko, da bi na strmem pobočju morali ostati sledovi zravnane stavbnega prostora. Pri pregledovanju celotnega pobočja smo našli samo eno takšno mesto, ki smo ga označili na slikah (gl. sl. 28 in 29). To mesto je na položnejši njivi južno od stolpa. Če tu ne gre za igro narave, so na tem mestu stale dvorske stavbe. Na pobočju je prav takšna oblika, kakršna bi nastala, če bi bil tu pravokotniški plato, katerega stranice bi nekoliko prekotniško z dolgoletnim oranjem zabrisali. Zelo približno bi bil plato dolg vsaj 15 m in širok približno 8 m. Verjetnost domneve, da so tu stale dvorske gospodarske stavbe, more podpreti položaj platoja, ki leži le okoli 60 m od stolpa na približno isti izohipsi kot stolp in ob mestu, kjer je več kot verjetno vodila poglavitna pot do stolpa.

- Poti. O trasah poti, ki so vodile iz stolpa, je mogoče na podlagi sledi, oblike strmega pobočja in važnejših objektov, katere so prebivalci stolpa morali obiskovati, postaviti nekaj precej verjetnih domnev.

Iz stolpa so hodili v mlin in po vodo k potoku. Severno od stolpa je pobočje močvirno. Severozahodni del golice, vrh katere stoji stolp, je prepaden. Zato je ta pot morala voditi iz stolpa proti jugovzhodu ali po golici, kjer so nekatere skale morda celo umetno lomljene, da je nastalo nekaj visokih nepravilnih stopnic - ali v isti smeri okrog golice in potem vzporedno ob potoku (gl. sl. 28). Današnja pot, ki vodi ob potoku, je seveda mlajša, trasa te poti pa je bržkone srednjeveška.

Iz stolpa so hodili v cerkev sv. Marjete na vrh grebena. Več značilnosti kaže, da je del trase te poti ohranjen v današnji poti, ki vodi od kmetije Zbeg, ležeče južno tik ob cerkvi, navzdol po pobočju najprej v jugovzhodni, nato pa v vzhodni smeri. Ta pot je narisana tudi na načrtu franciscejskega katastra (gl. sl. 29), kjer opazimo sled, ki kaže, da je bila to prvotno tudi pot, ki je vodila do stolpa. Ko namreč pot pripelje navzdol do mesta južno od stolpa, pride približno na izohipso, na kateri leži stolp. Tu pa se potna parcela kratko izpahne v smeri proti stolpu in tu je še danes ohranjen očitno umetno oblikovan košček terena, ki kaže, da se je na tem mestu pot odcepila oziroma prvotno zavila k stolpu. Ta pot bi vodila po izohipsi in hkrati ob meji obdelovalnega in neplodnega zemljišča in mimo platoja, na katerem domnevamo dvorske gospodarske stavbe. Od odcepa do platoja je v zemljišču še opaziti ozko ravnino, ki bi lahko bila trasa srednjeveške poti: glede na primeren naklon in razmeroma širok prostor bi bila vsaj pot od platoja do cerkve primerna ne samo za hojo peš in za konje, ampak tudi za vozove.

3. VELJAVNOST REKONSTRUKCIJE IN DATACIJA STOLPA

Pri rekonstruiranju je treba zastavljati vprašanja, iskati sledi, ki lahko nanje odgovorijo in jih pravilno tolmačiti. Pri tem rabi kot pomoč zlasti hkratno risanje načrtov: tu se pri vsem, kar ni obstoječe, zastavljajo vprašanja sama od sebe. Vsaka stavba je neke vrste organizem, katerega prvine so v medsebojnih smiselni zvezah. Odkrivanje teh zvez marsikdaj pojasni nadrobnosti in prvine, katerih smisel je na pogled nejasen - celota pa omogoča kontrolo tolmačenj. Pri takšnem delu sem moral načrt stavbe, ki je rezultat rekonstruiranja, narisati večkrat oziroma ga spreminjati in popravljati. Marsikaj je ostalo nejasnega, oziroma domnevnega: pisec teh vrst se je trudil, da je v besedilu sproti povedal, ali temeljijo rekonstrukcije posameznih prvin na materialnih ostankih, sledovih, drugih dokazih, indicijah ali analogijah.

162

Ustrezne simbolne oznake na načrtih nudijo pregled rekonstruiranih delov stavbe.

Marsikaj bi lahko potrdilo ali odkrilo arheološko izkopavanje v - in ob stavbi. Le odkritje ustrezne steklene črepinje bi lahko povedalo, ali so bila okna zastekljena, odkritje ostankov opečnih strešnikov bi lahko ovrglo domnevo o škodlasti strehi, prečna sonda ob zahodnem zidu bi lahko povedala, ali je bil tu jarek oziroma, kako visoka je bila raven tal ob vznožju, sestava nasutine bi lahko natančneje pojasnila vprašanje o ometanih stenah, nepredvidene najdbe bi lahko še marsikaj povedale o kulturi oziroma življenju stanovalcev. Seveda pa sme izkopavanje, ki tudi veliko stane, opraviti le arheološke tehnike večč strokovnjak. Pisec teh vrst je v iskanju odgovorov na ta in podobna vprašanja le tu in tam razgrebel prst med skalami na golič pod stolpom, kamor bi iz stolpa kaj padlo po pobočju: tu ni mogel povzročiti škode. Z nekoliko slabo vestjo je plitvo pogrebel na dveh mestih ob stavbnem vznožju in prevrnil nekaj kamnov v notranjščini ob zidu. Nепrestano pa ga je spremljala mučna misel, da ne more do tam ležečih odgovorov na številna vprašanja, oziroma da so raziskave visokega in poznega srednjega veka brez arheoloških izkopavanj silno pomanjkljive.

Na vprašanje, kdaj je bil stolp sezidan, je mogoče odgovoriti le precej približno. Listina, v kateri je Oto Kebeljski izjavil, da je bil stolp, dvor in druge posesti podedoval po očetu, in listina, v kateri so mu bile te dedne posesti potrjene, sta datirani z letom 1440 (Muchar, Geschichte, str. 295; Starzer, Lehen, str. 217); stolp naj bi bil potemtakem imel že njegov oče, lahko pa bi ga bil postavil že kdo pred njim. Na Keblju sta bila dva gradova: starejše omembe "castrum" in "vest" nedvomno pomenijo zgornji ("Zajčev") grad (gl. Blaznik, Topografija, I, str. 336). Toda leta 1312 je omenjen "turn gelegen zum Gybl" v zvezi s prevzemom tega od kebeljskih vitezov. Tako dejstvo, da so Kebeljski ta "stolp" izgubili in še bolj poznogotska oblika kvadratnih oken z eno pokončno prečko, kakršna so bila na spodnjem stolpu, pričata, da je tudi s to omembo mišljen zgornji grad, katerega jedro je bil mogočen stolp krožnega tlorisa. Drugi znani pisni viri ne omenjajo stolpa na Keblju pred letom 1440.

Iz pregledov posestnikov obeh gradov je razvidno, da so kebeljski vitezi izgubili zgornji grad, sedež tamkajšnje krške posesti, vsaj že leta 1312 (gl. Stegenšek, Dekanija, str. 138-140; Stopar, Topografija, str. 196, 197; Koropec, Slovenjebistriški svet, str. 162; Koropec, Svet, str. 101). Kje so poslej ti vitezi bivali, ne vemo. Vendar se še pojavljajo v omembah, ki so v zvezi s temi kraji, tako npr. leta 1335 Elbel von Gybel, leta 1360 Ottel, leta 1361 Bertold in leta 1366 Otokar (Stegenšek, Dekanija, str. 139). Kaže, da so ostali v bližini zgornjega gradu; prejkone so se naselili na lesenem dvoru ob pridvornem zemljišču, kjer so pozneje zgradili zidani stanovanjski stolp. Vsekakor sta kebeljska brata Ulrik in

Oton do začetka 15. stoletja izgubila na Koblju še precej posesti (Koropec, Svet, 112) in najbrž je bilo to vsaj delno v zvezi s stroški gradnje stolpa, ki ni mogla biti poceni. Naj tu samo omenimo, da je iz obstoječega stanja razvidno, da so v zidove vgradili okoli 700 m³ lomljencev in drage okvirje iz rezanega peščenjaka. Poznogotski tip okenskih okvirjev, ki so bili vgrajeni v stolp, pa je seveda ob koncu 14. stoletja v fevdalni arhitekturi že povsem mogoč. Drugih stilno časovno določljivih prvin na stolpu ni.

Iz povedanega je razvidno, da moremo postaviti nastanek stolpa v konec 14. stoletja ali v prvo tretjino 15. stoletja. S tem se v glavnem pridružujemo Stegenškovem mnenju, po katerem sodi stolp v konec 14. ali v začetek 15. stoletja (Stegenšek, Dekanija, str. 141).

Kebeljski vitezi so bivali v stolpu razmeroma kratek čas. Že 28 let po letu 1440, ko je bil Otonu Kebeljskemu stolp potrjen kot dediščina, je ta posest prešla v zbelovsko last (Koropec, Svet, str. 112).

Kdo je bival v stolpu potem, ko so ga prevzeli novi posestniki, ne vemo. Vendar za gospodarske dvorske funkcije stolp ni bil kaj prida poraben. Teren okrog stolpa in položaj stolpa sredi pobočja pa nista dovoljevala dogradenj, s katerimi bi tu lahko nastal pravi obodni grad. Vsekakor je bil stolp vsaj že leta 1502 zapuščen, saj je bil tega leta omenjen kot puštal ("Burgstall Gibl am Pach"; Stegenšek, Dekanija, str. 141). Stolpa niso predelali, kar je za pričevalnost spomenika o viteških stanovanjskih razmerah v prvi polovici 15. stoletja zelo ugodna okoliščina.

4. STANOVANJSKE RAZMERE

4.1. Organizacija prostorov

Organizacija prostorov v stolpu je bila enostavna. Navpični povezavi sta rabili stopniščni veži v pritličju B in v prvem nadstropju E. Iz spodnje veže so šli levo in desno v prostora A in C; iz veže v prvem nadstropju so vodila vrata v prostora D in F ter stopnice v drugo nadstropje G (gl. sl. 5).

4.2. Površina prostorov

Površina prostorov je razvidna iz obstoječih zidov.

- Prostor A je meril 17,4 m², prostor B je skupaj z vežo vhodnega portala meril 14 m², prostor C je meril 18,9 m².

- Prostor D je meril skupaj z okensko nišo 7: 18,8 m², prostor E je meril skupaj z okenskima nišama 6 in 8: 15,1 m², prostor F je meril skupaj z okensko nišo 9: 20,3 m².

- Prostor G je meril skupaj z okenskimi nišami 10, 11, 12 in straniščem H: 60,3 m².

V celotnem stolpu je bilo koristne talne površine okoli 165 m². Vse mere so nekoliko približne. Neravne površine sten in primitivno merjenje pisca teh vrst s trakastim merilom in navadnim mizarskim metrom ne omogočajo natančnosti, ki pa za namen pričujočega spisa ni bistvenega pomena.

4.3. Osvetljava prostorov

Približno predstavo o osvetljenosti prostorov z dnevno svetlobo skozi okna nudijo razmerja med velikostjo okenskih odprtih (pri katerih seveda odštejemo pokončno kamnito prečko) in talno površino prostorov. Pri tem je treba upoštevati, da so bila okna

razmeroma visoko in da so imela sredi golega pobočja ugoden svetlobni položaj - vendar tudi, da je na svetlobno najugodnejšem južnem pročelju samo okno 10 in da je na zahodnem pročelju samo okno 6.

- Pritličje. Razmerje med velikostjo okenske odprtine in talne površine v prostoru A je bilo 1:181. Prostor B je bil brez okna: neposredno je bil osvetljen lahko samo skozi odprta glavna vhodna vrata, sicer pa le zelo slabo skozi stropno odprtino 31 s svetlobo iz prostora E. Ustrezno razmerje v prostoru C je bilo 1:197.

- Prvo nadstropje. Razmerje med velikostjo okenske odprtine in talne površine v prostoru D je bilo 1:38. Ustrezno razmerje v prostoru E je bilo 1:15 in ustrezno razmerje v prostoru F 1:41. Seveda so bile okenske niše s klopmi osvetljene zelo dobro.

164 - Drugo nadstropje. Razmerje med velikostjo okenskih odprtin in talno površino celotnega drugega nadstropja je bilo 1:41. Največ svetlobe je seveda dajalo južno okno 10; okenske niše s klopmi so bile zelo dobro osvetljene.

Iz povedanega je razvidno, da so bili vsi pritlični prostori zelo mračni, prostori v prvem in drugem nadstropju pa zadovoljivo svetli. Okenske niše so bile zelo dobro osvetljene: razmerje med okensko površino in talno površino niš (sem štejemo tudi vodoravne površine klopi) je bilo okoli 1:2,8.

Navedena razmerja so zaokrožena, saj je povednost takšnih razmerij le okvirna. Dejanska osvetlitev je seveda odvisna še od raznih dejavnikov kot npr. od barve sten, strani neba itd. Za orientacijo navajam današnje okvirne arhitektonske norme. Pri dobro osvetljenih prostorih je razmerje med okensko površino in talno površino v razponu med 1:3 in 1:10 (Nojfert, Projektovanje, str. 138).

4.4. Kuhanje in ogrevanje

Dimnik 38 je bil le v drugem nadstropju. Kurili in kuhali so tedaj samo na enem ognjišču 37. Ogrevan je bil torej samo prostor G, vendar nedvomno slabo. Približna prostornina tega prostora z nišami vred, vendar brez stranišča, ki je bilo najbrž zaprto z vrati (gl. poglavje 2.3.4.), je merila več kot 200 m³, toplotna izolacija sten, poda in stropa je bila slaba. Takšnega prostora z ognjem na enem ognjišču pozimi ni mogoče zadovoljivo segreti.

Ognjišče 37 je bilo pritlehno. Na njem so kuhali in pekli s pripravami, kakršne so bile običajne v 14. in 15. stoletju (gl. npr. Gebhard, Untersuchungen, str. 66; Schultz, Leben, str. 83-87). Kruh so lahko pekli samo pod pekvo.

4.5. Namembnost prostorov

Skromna razsvetljava z režastima okencema kaže, da sta bila prostora A in C shrambi; ustrezni sledovi pričajo, da je bilo v teh prostorih vgrajeno shrambno pohištvo (gl. poglavje 2.1.9.).

Prostora B in E sta bila namenjena predvsem vodoravni in navpični povezavi vseh prostorov; opredeliti ju moremo kot veži.

Prostora D in F sta bila dobro osvetljena in opremljena z zidanimi klopmi v okenskih nišah in vsaj dvema dolgima obstenskima lesenima klopema (gl. poglavji 4.3. in 2.2.3.1.). Očitno sta vsaj v neki meri namenjena bivanju, morda predvsem nerodbinskih članov viteške družine.

Ovenske niše s klopni, ognjišče, pohoštvna niša in stranišče kažejo, da je bil prostor G poglaviti bivalni prostor; tu je kajpada bival vitez-družinski poglavar z rodbinskimi in - vsaj pozimi - najbrž tudi nerodbinskimi člani družine (gl. sl. 5).

Ali so uporabljali podstrešje, ne vemo. V nekaterih meščanskih hišah so v gotskem obdobju pod visokimi ostrešji imeli skladišča in kašče (Winzer, Kulturgeschichte, str. 312). Glede na kaščne prostore v pritličju in razmeroma skromne količine pridelkov (gl. poglavje 6) majhne kebeljske gospoščine najbrž na Keglju ni bilo potrebe po dodatnih shrabsnih prostorih na podstrešju.

4.6. Preskrba z vodo in higiena

Vodo so nosili v stolp pač iz potoka, ki teče pod stavbo. Po ustrezni stezi (gl. poglavje 2.4.2.), dolgi okoli 150 m, so prinesli vodo v stolp manj kot v petih minutah.

Kje v stolpu so hranili vodo, ne vemo. Ker so kuhali v drugem nadstropju, so jo vsaj v manjših količinah tam tudi imeli. V stavbi ni izlivnika, zato bi lahko izrabljeno vodo, pomije in drugo izlivali skozi okna drugega nadstropja. Toda ovenske odprtine so bile zaradi navpične prečke široke le okoli 28 cm in izlivanje iz vsaj večjih lesenih gotskih vedric bi bilo precej težavno. Zato je zelo verjetno tudi izlivanje skozi stranišče.

Ker je bilo pogosto kopanje v gotskem času vsaj med nekmečkim prebivalstvom precej običajno (Winzer, Kulturgeschichte, str. 312; Zoepfl, Kulturgeschichte, str. 449; Bilderlexikon, str. 106), ga smemo domnevati tudi na Keglju. Najobičajnejše je bilo kopanje v ovalnem čeburu; predstavljati si ga moremo npr. po freskantski upodobitvi kopanja iz tretje četrtine 15. stoletja na zunanjsčini cerkve v Crngrobu. V kebeljskem stolpu bi se lahko kopali v drugem nadstropju, kjer so lahko grelj vodo na ognjišču in kjer so jo lahko izlili skozi stranišče.

Drek, scalnica in najbrž tudi pomije in razne smeti so prosto padali iz pomolnega stranišča ob vnožje severnega stavbnega pročelja. Nedvomno je bilo okrog stolpa in v stolpu mnogo muh in tudi drugega mrčesa: več kot verjetno je naokrog precej smrdelo. Takšno stanje na Keglju seveda ni bilo izjemno. Tako je npr. leta 1487 zapisal kancler oglejskega patriarha Paolo Santonino, da ob prenočevanju v župnišču v Hočah niso mogli spati, ker je bilo tam vse polno stenic, bolh in drugega mrčesa (Vale, Itinerario, str. 249).

4.7. Vprašanje o pohoštvu in notranji opremi

V kebeljskem stolpu je bilo precej vgrajenega pohoštva: 14 zidanih klopi v ovenskih nišah (gl. poglavji 2.2.5. in 2.3.3.), vsaj dve dolgi leseni masivni obstenski klopi (gl. poglavje 2.2.3.1.), pohoštvna niša (gl. poglavje 2.3.6.), ognjišče z napo (gl. poglavje 2.3.5.) in shrabsno pohoštvo za obešanje raznih dobrin (gl. poglavje 2.1.9.).

O premičnih kosih pohoštva in notranje opreme ne vemo nič. Le na podlagi splošne podobe o pohoštvu in notranji opremi tega časa moremo o notranji opremljenosti precej svobodno domnevati nekaj standardnih kosov. Ker v zidovih ni ustreznih sledov, vemo, da v stolpu ni bilo vgrajenih omar. V tem času so bile omare nasploh redke, prav mogoče je, da jih v stolpu niso imeli. Najbrž pa so imeli nekaj skrinj, ki so bile tedaj najobičajnejši pohoštvni kosi. Verjetne so žitne skrinje in skrinje za obleko in drobno opremo. Če so imeli žitne skrinje (lahko bi imeli tudi samo zgoraj odprte zabojne konstrukcije s prekati), bi jih moralo biti več, oziroma bi morale biti velike: po približni oceni bi rabili prostora za več kot 4 m³ zrnja (gl. poglavje 6). Domnevati moremo tudi mizo, kakšno premično klop

ali stol in posteljo ali celo več postelj. Vendar večjih kosov pohištva zelo verjetno ni bilo dosti: nasploh so bili tedanji bivalni prostori za današnje pojme precej prazni. Skoraj gotovo pa so imeli več razne drobne, za tisti čas značilne drobne opreme (gl. npr. Schultz, *Leben*, str. 8, 69-71; Kühnel, *Alltag*, str. 264-267; Winzer, *Kulturgeschichte*, str. 312, 348; Zoepfl, *Kulturgeschichte*, str. 287, 398-401; itd.).

Glede na bogato opremljenost stolpa z vgrajenimi klopmi, smemo sklepati, da v stolpu ni bilo mnogo drugega sedežnega in spalnega pohištva; značilna širina vgrajenih lesenih obstenskih klopi - 80 cm - namreč kaže, da so bile prvenstveno namenjene bolj spanju kot sedenju. Glede na skromno koristno talno površino stanovanju namenjenih prostorov je izključena zelo bogata opremljenost z velikimi pohištvenimi kosi, ki so bili v 14. in 15. stoletju praviloma masivni. Stanovanjsko pohištvo bi namreč domnevali predvsem v prostorih D, F in G. Če od površine teh prostorov odštejemo talne površine okenskih niš, ognjišča, stopniščne odprtine 32 in površini obstenskih lesenih klopi 33 in 34, potem ostane manj kot 80 m² prostora, na katerem bi bilo lahko razpostavljeno pohištvo. Seveda pa je treba povedati, da je bila v 15. stoletju opremljenost s pohištvom pri različno premožnih zelo različna. Tako se je npr. kancler oglejskega patriarha Paolo Santonino leta 1487, ko so bili povabljeni k obedu v grad Slovenske Konjice, začudil, ker za obedovanje ni bila pripravljena samo ena, ampak več miz (Vale, *Itinerario*, str. 252); podatki iz let 1452 in 1467 pa pričajo, da so imeli v nekaterih mariborskih meščanskih hišah po več miz in postelj (GZM, VII, št. 13 in 42).

Najbrž ne moremo dvomiti o opremljenosti stolpa s kuhinjskimi pripravami in raznim posodjem. Posredno kažejo na sode (vinski mehovi pri nas niso bili v navadi) vinske dajatve. Kebeljska gospoščina s sedežem v stolpu je obdelovala vinograd v Zlogoni vasi, ob tem pa je leta 1440 dobivala še okoli 1248 litrov gornine. Glede na tedanjo velikost vsaj tistih sodov, ki so pomenili tudi mero (Koropec, *Svet*, str. 108), bi tedaj morali imeti v stolpu vsaj štiri takšne sode (gl. poglavje 6). Po približni orientacijski oceni dohodkov (gl. poglavje 6) bi v stolpu rabili prostor in pohištvo za hranjenje (prekajenega) mesa več kot 22 prašičev, dalje za lan, sire in še kaj. Meso je najbrž viselo na obešalnem vgrajenem pohištvu v prostoru A, lan bi bil lahko hranjen tudi v skrinjah, siri bi najbrž ležali na policah.

4.8. Varnost

Stanovanjski stolp ni bil posebej utrjen, vendar so bili prebivalci v njem razmeroma varni; zidovi so še danes mogočni in trdni. Obleganja stolp seveda ne bi vzdržal, priložnostni roparji pa bi imeli velike težave, preden bi vdrli vanj. V 14. in 15. stoletju je bilo mnogo nasilja med fevdalci, pa tudi drugih roparjev je bilo precej: o njih na tem območju poroča npr. potopisec leta 1487 (Vale, *Itinerario*, str. 231). Najprej bi morali priti na vhodni podest, ki je bil dober poltretji meter nad stavbnim vznožjem, in na katerega je najbrž vodila samo premična lestev. Nato bi morali vdreti vrata, ki so bila debela vsaj 5 cm, in to pač ob obrambi z okna, ki je bilo že več kot 5 m nad podestom oziroma okoli 8 m nad stavbnim podnožjem. Tudi skozi druga okna v prvem nadstropju in skozi okni v drugem nadstropju, ki sta bili že več kot 8 m nad podestom, je bilo mogoče prav učinkovito metati kamenje na roparje, ki bi s trudom vdirali vrata. Edino okno na južnem pročelju je bilo že okoli 10 m nad vznožjem stavbe, na severnem pročelju pa sploh ni bilo okna (gl. sl. 6, 7).

Šibki obrambni točki sta bili okno prvega nadstropja na zahodnem pročelju in streha. Višina tega okna 6 je danes le okoli 3 m nad zahodnim stavbnim vznožjem, vendar je bilo

prvotno vznožje nedvomno precej nižje. Na strmem pobočju nad stolpom je obsežno njivsko območje: profil zahodnega stavbnega vznožja kaže, da je tu nagrmadene mnogo zemlje, ki je bila spirana ali pa se je sama valila do stolpa. Profil in tlorisna konfiguracija območja ob zahodnem stavbnem vznožju sta nenavadna; morda je bil tu izkopan jarek (prim. Stopar, Razvoj, str. 130). Tudi če ni bilo jarka, bi bilo glede na profil terena severno in južno ob stavbi zahodno okno okoli 6 m visoko nad vznožjem. Mimo tega je bilo okno opremljeno s kamnito navpično prečko, ki ga je delila na dve, po 28 cm široki odprtini: tudi skozi to okno ne bi bilo zelo enostavno prodreti v stolp. Vendar bi bilo mogoče s pobočja nad stolpom prav lagodno streljati navzdol v okno že z razdalje okoli 20 m. V tej razdalji pa bi bili napadalci na pobočju že v višini strehe, ki je bila najbrž lesena in jo je bilo mogoče zažgati.

4.9. Vprašanje o življenju kebeljske viteške družine

Sledovi prvotnega stanja nudijo razmeroma fragmentarno podobo viteške stanovanjske kulture, vendar vsebuje tudi takšna rekonstrukcija posredna pričevanja in indicije, ki vsaj v neki meri osvetlujejo življenje v stolpu v prvi polovici 15. stoletja.

V stavbi je bilo samo eno ognjišče. Z enim ognjem so pozimi le malenkostno ogreli glavni bivalni prostor. Vendar je bil ta prostor zaradi odvajanja dima v dimnik razmeroma čist. Stene, pohištvo in tekstil niso bili okajeni kot v toplejših dimnicah, toda v prostoru je vladal mraz. Prebivalce je nedvomno zelo zeblo; skoraj gotovo se je pozimi zbirala okrog ognjišča vsa v stolpu bivajoča družina.

Okna so pozimi kajpada zapirali. Tudi če so bila nekatera okna zastekljena, je bilo pozimi v notranjščini precej mračno. Pozimi je bilo malo dela in opravil na prostem; družina je ostajala dan za dnem v mrzlem in mračnem prostoru. Seveda je bilo takšno sezonsko bivanje v srednjem veku precej splošno. Nanj kaže npr. v srednjeveški poeziji precej razširjeno slavljenje pomladi, ki je pomenila konec takšnega zimskega bivanja.

Življenje v kebeljskem stolpu je bilo podeželsko; letni časi so v precejšnji meri določali njegov potek. Ob stolpu je bil dvor in kmečka sezonska dela so morala vplivati na življenjski ritem družine v stolpu. Oranje, setev, žetev, mlattev, košnja, paša in druga kmečka dela so se dogajala pred očmi viteške rodbine, katere fevdalna posest je bila med najmanjšimi. Od letin in zlasti od uspešnosti obeh dvorov te posesti ni bilo odvisno samo blagostanje, ampak najbrž že obstoj kebeljske viteške rodbine (gl. poglavje 6).

Kebeljski vitez je moral biti zelo prizadet - drugače kot plemiči z velikimi posestvi - ob vremenskih ujmah, ki so grozile, oziroma uničevale letine. Prva polovica 15. stoletja je že čas, ko delo v zavesti ne pomeni več samo zaničevanja vredno zlo. Seveda se kebeljski vitez ni ukvarjal z ročnim delom, najbrž pa je moral vsaj v neki meri skrbeti za upravljanje obeh dvorov, vinograda ter podložniškega dela in posesti. Majhnost kebeljske gosposčine najbrž ni dovoljevala posebnega upravnika; z upravljanjem bi se ukvarjal eden od hlapcev viteške družine in vitez sam.

O številnosti kebeljske viteške družine ne vemo nič. Na obstenskih klopeh v prvem nadstropju je bilo prostora za spanje najmanj šestih ljudi, zaradi varovanja pa bi moral kdo spati tudi v dvorskih gospodarskih stavbah blizu stolpa. Ločitev spalnih prostorov moške in ženske služinčadi je bila v 15. stoletju znana (gl. npr. Kotruljevič, O trgovini, str. 385); stranska prostora v prvem nadstropju bi lahko bila namenjena ločenemu spanju hlapcev in dekel.

Rodbinsko in celotno družinsko življenje se je skoraj gotovo večinoma dogajalo v glavnem bivalnem prostoru v drugem nadstropju, kjer so kuhali, se gredli, jedli in kjer je bilo tudi stranišče.

O prehrani nudijo zelo približno predstavo poglavitne prehranske surovine, ki so bile na voljo (gl. poglavje 6): rž, pšenica, oves in prašičje meso. Prehrana je potemtakem temeljila na kruhu oz. močniku ali žgancih iz moke, ki so jo mleli v lastnem mlinu pod stolpom, ter na prašičjem, večinoma pač prekajenem mesu. Pili so vino.

Majhna posest in za fevdalca tako skromni dohodki iz podložniških dajatev, da je moral imeti dva dvora, kažejo, da moramo na kebeljskem stolpu domnevati vsaj neko mero splošne samooskrbe, kakršna je bila sicer običajna na kmetijah. Zelo nenavadno bi bilo, če ženske v stolpu ne bi predle, kot je bilo splošno v navadi tako na gradovih kot v meščanskih hišah in na kmetijah; prav tako je več kot verjetno tudi domače izdelovanje lojenih sveč ter trsk za osvetljava.

Seveda so v stolpu opravljali vsaj običajna gospodinjska dela, kot so pripravljanje jedil, pomivanje, kurjenje, čiščenje ognjišča itd. To se je dogajalo v glavnem bivalnem prostoru, v katerem so očitno tudi jedli in v katerem so spali vsaj rodbinski člani družine. Hlapci, dekle in rodbinski družinski člani so živeli skupaj in so morali sodelovati. Prale so najbrž dekle in to pač (tudi) v potoku pod stolpom, pripravljanje drv smemo prejkone pripisati hlapcem, nošnjo vode v stolp pa deklam.

Seveda pa ne gre pozabiti, da so kebeljski vitezi sodili med plemstvo, kar je navzven kazala že sama pojava stolpa, ki je bil povsem drugačen od kmečkih ali meščanskih hiš in je ne nazadnje tudi s straniščem dokazoval, da gre za fevdalno prebivališče po plemiških standardih. Ker so kebeljski vitezi že vrsto let padali na družbeni lestvici, bi bilo naravno, da bi z vednjem in zlasti obleko navzven poudarjeno kazali svoj stan in da bi poudarjeno prakticirali navade, ki so veljale kot plemiške. To bi bilo zlasti urjenje z orožjem in ob lepem vremenu lov, pozimi pa družabne igre, med njimi karte in igre z žetoni, npr. mlin in podobno (prim. Ritter, str. 48 in dalje).

Arhitekturni sistem bivalnih prostorov kebeljskega stolpa vsaj delno kaže, da je bila celotna kebeljska viteška družina - sicer nedvomno stratificirana - tesna skupnost z identitetnimi vrednotami, v kateri moremo domnevati za tedanji čas precej običajno promiskuiteto, prvine socialne varnosti in razvito ustno komuniciranje; najbrž ni mogoče dvomiti, da so se zlasti pozimi ob ognjišču vrstili pogovori s pripovedmi.

5. TOPOGRAFIJA POSESTI GOSPOŠČINE S SEDEŽEM V KEBELJSKEM STOLPU

Pisni podatki pričajo o deželnoknežji fevdni posesti gospoščine, ki je imela sedež v kebeljskem stolpu. Otakar Kebeljski je oktobra leta 1440 izjavil, da je podedoval po očetu deželnoknežjo posest (Muchar, Geschichte, str. 295; prim. Stegenšek, Dekanija, str. 141) in že novembra istega leta mu je pisarna cesarja Friderike III. to potrdila (Starzer, Lehen, str. 217). Prva listina nam je znana samo po svobodnem povzetku vsebine. Čeprav so imena krajev navedena v moderni nemški obliki in najbrž tudi ne vedno prav prebrana in čeprav je povzetek pomanjkljiv, ga navajamo zavoljo vrstnega reda imen: "Zu Ende Oktober 1440 bekannte sich Otto Gübler als Lehenträger der landesfürstlichen Lehengüter, seines väterliches Erbes, Thurm und Hof zu Gibl am Bache ob Feistriz, Höfe zu Tainach,

Werkoflach, Schlogau, Birkau, Freudenberg und Weingarten zu Stermetz in der Schlogau". Druga listina nam je znana po korektnem registru. V njej je posest natančno določena in naštetja v istem krajevnem zaporedju. Najprej so omenjene posesti na Koblju: "turn und einen hof zu Gibel", mlin "unter sand Margareten kirchen", kmetija v vasi Kebelej, domec in kmetija prav tam "im pach", kmetija "hinder der vesten Gibel", štiri kmetije in ena pustota "ob der vesten Gibel". Nato je omenjen dvor "zu Teynach". Potem sledi posest "zu Werchowlach": kmetija, domec in 26 veder gornine. Nato je omenjena posest "in der Slagaw": tri kmetije in 13 veder gornine. Potem je omenjena pustota "zu Pirschaw". Tej sledi 9 veder gornine "under Frewdenberg". Na koncu je imenovan še vinograd "Sterniczzer in der Slogaw".

Na tem mestu poudarjamo vrstni red krajev, ker je pomemben za pravilno lokalizacijo. Zapisa namreč omogočata izdelavo zemljevida (gl. sl. 30), ki nazorno kaže raztresenost posesti, kar v zvezi s številom kmetij vsaj delno kaže na način obdelovanja obeh dvorov.

V vrstnem redu naštetih krajev moremo razbrati sistem, določen z obzorjem iz kebeljskega stolpa, oziroma s potni do posameznih krajev, ki bi jih ubrali iz stolpa, če bi želeli obiskati vse posesti. V obeh listinah je vrstni red krajev tale: 1. Gibel, 2. Teynach, 3. Werchowlach, 4. Slagaw, 5. Pirschaw, 6. Frewdenberg, 7. Slogaw.

Lokalizacija krajev za izdelavo zemljevida (sl. 30) je tale:

1. Gibel=Kebelej. Lokalizacija je nedvomna (Zahn, Ortsnamenbuch, str. 103; Stegenšek, Dekanija, str. 141; Blaznik, Topografija I, str. 336).

2. Teynach=Tinje. Stegenšek (Dekanija, str. 141) lokalizira kraj na Tinje, Blaznik (Topografija II, str. 417) pa v Tanjo (misli je na Tajno: pri obliki Tanja gre za prevzem neke starejše zmotne oblike imena ali za tiskarsko napako; ime zaselka nad Božjenico južno pod cerkvijo sv. Miklavža v Koritnem je Tajna ali na Tajni - gl. Gemeindeflexikon, str. 35 in Pirc, Leksikon, str. 170). Toda ime Teynach za Tinje je bilo zapisano v letih 1429, 1480, okoli 1500 - in leta 1457 je tu omenjen dvor! (Blaznik, Topografija II, str. 417, 423). Če bi ime Teynach pomenilo Tajno, bi bila to edina srednjeveška omemba tega kraja. Iz logike vrstnega reda naštetih krajev - pojasnjena je na koncu lokalizacij - sledi, da bi na drugem mestu pričakovali Tinje in ne Tajno. Zato mislimo, da pomeni ime Teynach Tinje in ne Tajno.

3. Werchowlach=Vrhole. Lokalizacija je nedvomna (Zahn, Ortsnamenbuch, str. 494; Stegenšek, Dekanija, str. 141; Blaznik, Topografija II, str. 494).

4. Slagaw=Zlakova. Tako lokalizira kraj Stegenšek (Dekanija, str. 141); Blaznik (Topografija II, str. 542) pa misli, da pomeni to ime Zlogono vas. Tudi v tem primeru je samo iz oblike imena težko določiti kraj. V srednjem veku se javljajo podobna imena najbrž za oba kraja (gl. Blaznik, Topografija II, str. 540, 542). Toda v listini Friderika III. o kebeljski posesti sta imenovana dva kraja: Slagaw in Slogaw. Iz vrstnega reda v listini naštetih krajev bi sledilo, da gre za Zlakovo. Tudi samoglasnik a na tretjem mestu v imenu bi kazal na Zlakovo, medtem ko bi samoglasnik o na tretjem mestu v podobnih imenskih oblikah kazal na Zlogono vas.

5. Pirschaw=Brezje. Stegenšek lokalizira kraj v Prihovo, Blaznik pa v Brezje (Dekanija, str. 141; Topografija I, str. 69, tu je tiskovna napaka pri navedbi vira, gre za str. 217 in ne 127). Vse kaže, da velja Blaznikova lokalizacija. Začetne oblike imen, ki kažejo na Brezje, se začenjajo s Pir, začetne oblike imen za Prihovo pa s Pri (gl. Blaznik, Topografija II, str. 143). V listini Friderika III. je v isti sapi za Slagaw navedena pustota v Pirschaw in dejansko leži Brezje tik ob Zlakovi.

6. Frewdenberg=Zreški grad. Ruševine Freudenberga so z gotovostjo lokalizirane na greben Brinjeve gore, zahodno od Marijine romarske cerkve (Stegenšek, Dekanija, str. 91; Stopar, Topografija, str. 117); vinogradi, od katerih je kebeljska gosposčina dobivala gornino, bi bili nekje na prisojnih južnih pobočjih pod gradom.

7. Slogaw=Zlogona vas. Stegenšek lokalizira Slogaw v Zlakovo, Blaznik pa v Zlogono vas; oba raziskovalca menita, da obe obliki Slogaw in Slogaw, ki sta zapisani v Friderikovi listini, pomenita en kraj (Stegenšek, Dekanija, str. 141; Blaznik, Topografija II, str. 442). Lokalizacijo je bržkone treba reševati glede na oba kraja. Zakaj bi bil isti kraj v isti listini imenovan z različnima imenoma? Da najbrž ne gre za pisno napako, kaže dejstvo, da v Friderikovi listini pri kraju Slogaw (kamor bi sodil, če bi bil v tem kraju) ni naštet tudi vinograd, ampak je naveden na koncu seznama v kraju Slogaw. Kot smo omenili že pri lokalizaciji kraja Slogaw, bi na razlikovanje najbrž kazala tudi različna samoglasnika na tretjem mestu v obeh imenih. Glede na logiko naštevanja krajev v Friderikovi listini bi ime Slogaw pomenilo Zlogono vas in ne Zlakovo.

Vrstni red v listinah naštetih krajev je očitno nastal v stolpu oziroma glede na obzorje iz stolpa. Najbrž je nezavedno oprt na poti, ki so od tam vodile k posestim. Če bi kdo iz stolpa želel obiskati te posesti, potem bi jih najlažje in najkrajše obiskal prav po vrstnem redu, razvidnem iz listine.

Najprej bi seveda pregledal posesti v neposrednji bližini stolpa: dvor na Keblju, mlin, kmetijo v vasi Kebelj, domec in kmetijo prav tam ob potoku. Veliko njivsko območje nad stolpom je več kot verjetno nekdanje pridvorno zemljišče (gl. poglavje 2.4.2.; gl. sl. 28, 29). Dvorske gospodarske stavbe so najbrž stale južno ob stolpu, mlin je stal takoj pod stolpom. Južno od prej omenjenega zemljišča leži vas Kebelj: tu nekje je morala biti omenjena kmetija v vasi. Če tu prekoračimo Čadramski potok, pridemo do dveh stavbnih lokacij, ki sta tu edini na načrtu franciscejskega katastra: severno ob potoku je kmetija, južno pa še ena stavba. Tu smemo domnevati v listini omenjeno kmetijo in domec ob potoku.

Nato sledijo v listini omembe kmetije za trdnjavo Kebelj, štirih kmetij in pustote nad trdnjavo Kebelj. To so bile že bolj oddaljene posesti. Prva kmetija je morala biti nekje na zahodni strani zgornjega kebeljskega "Zajčevega" gradu. Oznaka "za trdnjavo" v listini je namreč smiselna samo za pogled iz stolpa: glede na obliko terena bi bile povedne le oznake nad ali pod trdnjavo. Še bolj oddaljene so bile kmetije in pustota nad trdnjavo. Skoraj gotovo gre za samotne kmetije severno od Zajčevega gradu ob povirju Čadramskega potoka: to redko naseljeno območje se danes imenuje Nadgrad.

S takšnim obiskom oziroma potjo v mislih bi bila posest na Keblju pregledana. Od Nadgrada pa bi lagodno šli po izohipsah do dvora na Tinjah. Od tam bi bilo namreč silno naporno iti v Tajno: tja bi bilo treba po skoraj nepreloženih strminah in čez grapo Oplotnice. Iz vrstnega reda naštetih naselij v listinah je mogoče sklepati, da bi bil dvor v Tajni - če bi bil kebeljska posest - naštet na predzadnjem mestu.

Iz Tinj vodi pot ob potokih in po grebenu navzdol do Vrhola in res je v listinah na tem mestu imenovana posest v tem kraju.

Iz Vrhola vodi zložna pot po precej ravnem svetu - najbrž preko Malahorne - in nato navkreber do Zlakove. Od tam bi šli na pustoto v sosednje Brezje in prek Gračnice do vinograda pod Zreškim gradom. Na poti nazaj proti stolpu bi obiskali vinograd v Zlogoni vasi.

Vrstni red naštetih posesti se ujema s takšno krožno potjo. Skoraj ni mogoče, da bi to bilo naključje. Treba je pač pomisliti na tedanje zemljepisne prostorske predstave brez

zemljevidov. Prostorska orientacija je temeljila predvsem na poteh. Še danes nastaja podoben vrstni red, kadar na pamet naštevamo kraje, ki smo jih obiskali na neki daljši pešpoti. Seveda pa je opisani vrstni red le indicija, ki skupaj z drugimi kazalci podpira prej navedene lokalizacije.

6. PREMOŽENJSKE IN DRUŽBENE RAZMERE KEBELJSKIH VITEZOV IN VPRAŠANJE O POSPLOŠEVANJU ORISANIH STANOVANJSKIH RAZMER

Preiskava stanovanjske kulture kebeljskega stolpa kaže razmeroma skromno raven. Treba se je vprašati, koliko je mogoče ugotovljeno podobo posplošiti, oziroma kakšna je njena reprezentativnost stanovanjske kulture prve polovice 15. stoletja.

Kebeljski stolp je bil sedež skromne gosposčine, ki je leta 1440 obsegala 11 kmetij, 48 veder gornine, dva domca, dve pustoti, mlin, vinograd in 2 dvora (Starzer, Lehen, str. 217).

Dohodki od teh posesti niso izpričani, vendar si jih moremo približno predstavljati na temelju analogij.

Kebeljska gosposčina je bila deželno knežji fevd. Znale pa so dajatve deželno-knežjega slovenjebistriškega zemljiškega gospodarstva: spričuje jih urbar iz konca 15. stoletja (Koropec, Svet, str. 103). Na podlagi tega urbarja si moremo približno predstavljati kebeljske dohodke od podložnih kmetij. Kmetije v višjih pohorskih župah (kamor so največ sodile tudi kebeljske kmetije) so povprečno dajale po 105 srebrnikov, 6 posod rži ali pšenice, 9 posod ovsu in 2 prašiča. Ustrezni dohodki od 11 kebeljskih kmetij bi potemtakem lahko obsegali zelo približno okoli 1155 srebrnikov, 1716 litrov rži ali pšenice, 2574 litrov ovsu in 22 prašičev (tedaj sta tam merila tako žitna posoda kot vedro okoli 26 litrov; Koropec, Svet, str. 103); gorninskega vina je sodilo stolpu okoli 1248 litrov. K temu je treba prišteti ustrezno skromnejše dohodke od dveh domcev, dveh pustot in mlina pod stolpom, ki pa je bil glede na velikost Čadramskega potoka gotovo skromen. Za obstoj kebeljske gosposčine so bili očitno zelo pomembni donosi obeh dvorov in lastnega vinograda. Seveda moremo med dohodki domnevati še druge dobrine. V vasi Kebelj so imeli govedo in so sirili, na tem območju je bila v navadi drobnica in pač tudi lan, perutnina in še kaj (gl. Koropec, Svet, str. 109, 133, 98).

Vsekakor je bila kebeljska gosposčina majhna, čeprav bi morda imeli kebeljski vitezi še nekaj kmetij, ki ne bi bile deželno-knežji fevd. Za primerjavo naj navedemo drugo ustrezno majhno posest, ki je imela sedež v stolpu v Poljčanah. Leta 1436 je obsegala dvor in 45 kmetij (Koropec, Svet, str. 111). Štatenberk, ki je bil največje fevdalno posestvo na tem območju, pa je imel kar 450 podložnih kmetij (Koropec, Svet, str. 158).

Kebeljska posest je bila majhna in je sodila med gosposčine nižjega tipa z gmotnimi in osebnimi pravicami, vendar brez javnih funkcij. Obstajala je v obliki izrazito raztresenega podložniškega sistema s tendenco k dominikalnemu gospodarjenju. Rodbina kebeljskih vitezov je bila očitno v nazadovanju: od ministerialov in pozneje fevdnikov krške posesti s sedežem v zgornjem kebeljskem gradu se je začela njihova pot navzdol že leta 1312; leta 1468 pa je bila tudi njihova majhna kebeljska posest že v tuji lasti (Koropec, Svet, str. 112), in tedaj je njihova rodovina morda že propadla.

Ali so kebeljski vitezi obdelovali svoja dvora in vinograd v lastni režiji s hlapci ali je šlo za fronhofske-pridvorne obrate s tlako, ne vemo. Na Tinjah niso imeli podložnih

kmetij, ki bi obdelovale tamkajšnji dvor: najbrž je šlo za mešano obliko: dvora bi obdelovali hlapci in podložniki. Tip dvonadstropnega stanovanjskega stolpa pravokotniškega tlorisa z enim kurjenim prostorom pomeni v evropskem okviru plemiško hišo v mestih (Müller, Atlas, str. 343). Na slovenskem Štajerskem so s pisnimi viri izpričani ustrezni stanovanjski stolpi od 14. stoletja naprej v Celju, Slovenjgradcu, Slovenski Bistrici in Brežicah (Stopar, Razvoj, str. 95). Takšni stolpi so stali tudi izven mest in so tedaj sodili k revnejšemu plemstvu, ki je zavoljo eksistenčnih potreb navadno imelo poleg stolpa še dvor. Materialnih ostankov takšnih stolpov je malo; večkrat so jih z dozidavami spremenili v grad. Stanovanjski stolpi niso bili gradovi in niso smeli biti posebej utrjeni (Stopar, Razvoj, str. 125-131). Propadli so tudi zato, ker vsaj v 16. stoletju niso več ustrezali novim stanovanjskim standardom, ki so se uveljavljali tudi med nižjim plemstvom.

172

Zaradi skromnih ostankov, oziroma poznejših skromnih slikovnih virov, ni mogoče ugotavljati, koliko so si bili ti stolpi podobni, razen, da so bili dvonadstropni in da so bili pravokotniškega tlorisa. Vendar stanovanjska površina in temeljni standard stanovanjske kulture s kaminom z odvodom dima v dimnik in straniščem niso mogli biti bistveno različni. Kebeljski stolp more pomeniti model bivalne kulture prve polovice 15. stoletja, katerega je mogoče posplošiti tudi na druge spodnje plemiške plasti tega časa. Seveda pa je bila številnost in zlasti kakovost notranje opreme v različnih stolpih različna in gotovo je imelo bogatejše plemstvo, ki je živelo v gradovih, višje stanovanjske standarde opreme, oprave, prostornosti in diferenciranosti prostorov.

Posredno more biti tridelni tloris pritličja kebeljskega stolpa poveden za razvoj kmečkega stavbarstva. Ohranjenih sočasnih kmečkih hiš ni, zato je pri ustvarjanju podobe kmečkega stavbarstva tega časa treba čakati na rezultate arheoloških izkopavanj in se opirati na posredne vire. Vsaj od 12. stoletja naprej so morale biti zasnove kmečkih domov pod močnim vplivom zemljiških gospostev; najvidnejša sled tega je ustrežanje različnih tipov naselij in domov različnim tipom zemljiških razdelitev. Arhitektura spodnjih in srednjih družbenih plasti je vedno odvisna od arhitekturnih predstav in spomenikov vodilnih družbenih plasti. Na eno izmed temeljnih vprašanj o razvoju kmečkega stavbarstva - kdaj in kako so nastajale večcelične hiše - najbrž ne bo mogoče odgovoriti brez oziranja na fevdalno arhitekturo. Zdi se, da more biti zadevno poveden tudi kebeljski stolp, čeprav je razmeroma pozen. Zasnova pritličnega tlorisa stolpa je namreč presenetljivo podobna temeljnim tridelnim zasnovam kmečkih hiš. Seveda so ohranjeni ustrezni slovenski spomeniki mnogo mlajši kot stolp, vendar so npr. takšne zasnove izpričane z izkopavanjem kmečkega naselja Pfaffenschlag na Moravskem, ki sodi v čas med koncem 13. in začetkom 15. stoletja.

Gre za elementarno tricelično hišno zasnovo z osrednjo ožjo vežo, iz katere vodijo vrata levo in desno v po en širši prostor; iz veže vodijo tudi stopnice, oziroma lestev navzgor. Formalno so takšni tlorisi kmečkih hiš enaki pritličnemu tlorisu kebeljskega stolpa (in seveda še drugih fevdalnih arhitektur). Razlika je v funkcijah. Pri kmečki hiši s črno kuhinjo je veža tudi kuhinja, en stranski prostor je bivalen, drugi pa shramba. Pri takšni dimnični hiši je dimnična peč v bivalnem stranskem prostoru. Pri stolpu, ki je seveda usmerjen nadstropno, sta oba stranska prostora shrambna. Vsekakor bo pri raziskavah razvoja kmečke hiše in doma treba upoštevati možnost nastanka takšnih zasnov kmečkih hiš v visokem srednjem veku z zgledovanjem po ustreznih tlorisih iz fevdalnega stavbarstva.

Stanovanjska raven kebeljskega stolpa predstavlja tudi normo, kakršne kmečko prebivalstvo v prvi polovici 15. stoletja še daleč ni moglo doseči. "Kmečki" videz notranjščine kebeljskega stolpa je varljiv; nastati more le z nekritično rabo predstav o

kmečki kulturi mnogo mlajšega časa. Stanovanjska kultura kebeljskega stolpa je bila precej tipična kultura revnejšega plemstva prve polovice 15. stoletja.

7. STOLP KEBELJ V USTNEM IZROČILU

V ustnem izročilu na Keblju je še delno ohranjena pripoved o vitezhih na obeh kebeljskih gradovih in nekaj razlag o obeh ruševinah. Pripoved in razlage je zapisal Jože Tomažič. Združil jih je v celoto, nekoliko literarno obdelal in objavil (Marijin zaklad, Kebeljska bajka, v: Tomažič, Bajke, str. 113-127). Tomažičeva knjiga je prišla tudi na Kebelj. Literarna obdelava se je pri domačinih pomešala s starejšim ustnim izročilom. Zato bi lahko ustrezne samostojne prvine izročila iz 19. stoletja razločila v Tomažičevi celoti le posebna mrežna raziskava z maksimalnim številom zapisov. Takšni raziskava in seveda tudi obdelava z vidika slovstvene vede bi močno presegle okvir in namen pričujočega spisa. Zato na tem mestu le obrisno obravnavamo pripoved in razlage ne glede na to, ali so bile v ustnem izročilu 19. stoletja medsebojno povezane ali ne. 173

V pripovedi razločimo te ustrojne prvine:

1. Prek Keblja hodijo romarji na pohorske božje poti.
2. Roparska viteza - brata živita v obeh kebeljskih gradovih in ropata romarje.
3. Kmetje zato napadejo gradova; spodnjega zažgejo, zgornjega, v katerega zbežita viteza, zažge strela.
4. Na ruševinah zgornjega gradu nato ponoči goriijo plamenčki: duše pobitih romarjev in znaki skritega roparskega zaklada.
5. Iskalec najde zaklad, ker oblubi Mariji polovico.
6. Duhova roparskih vitezov mu prišepetujeta, naj da Mariji v zahvalo samo svečo.
7. Iskalec v mislih sprejme nasvet, tedaj pa se voz z zakladom in voznikom zvrne v prepad. Iskalec umre, zaklad je izgubljen.

V navedbah okoliščin in razlagah obeh grajskih ruševin razločimo te pomembnejše prvine:

8. Prek Keblja hodijo romarji na božje poti k Sv. trem kraljem, v Ruše, v Puščavo in k Sv. Arehu.
9. V pritličju spodnjega gradu ni oken ne vrat. Do vrat visoko nad tlemi vodi leseno dvigalo, katerega je mogoče priklicati z zvoncem, ki ima v zidu skrit držaj.
10. Spodnji in zgornji grad sta povezana s podzemeljskim hodnikom (tako tudi Stegenšek, Dekanija, str. 138), ki je edini vhod v zgornji grad, v katerega zapirajo ujete romarje.
11. Zgornji grad se imenuje "mučeniški stolp" ali "stolp strahov" (Janisch, Lexikon, str. 756) ali "luktturn" (Stegenšek, Dekanija, str. 138).

Nekatere prvine je mogoče datirati z mejniki, pred katerimi niso mogle nastati.

- K točki 3. Pripoved o kmečkem napadu in požigu gradu more najbrž temeljiti le na védenju o kmečkih uporih. Treba je omeniti, da spodnji grad - stanovanjski stolp ni pogorel: na površini dobro ohranjenih lomljencev ni sprememb, kakršne nastanejo v pogorelih stavbah. Motiv o požigu stanovanjskega stolpa je najbrž nastal zaradi videza zidovja brez lesenih delov. Takšen videz pa je najprej mogel nastati vsaj sto let po letu 1502, ko je bil stolp že zapuščen.

Po videzu ruševin zgornjega gradu ni mogoče ugotoviti, ali je grad res pogorel. Toda leta 1490 je bil grad že opustel in leta 1540 so na Koblju (glede na teren prav vrh grajskega hriba) že zažigali protiturško stražno grmado (gl. Stopar, Topografija, str. 196; Koropec, Svet, str. 133), kar bi lahko pobudilo poznejšo aplikacijo motiva o grajskem požaru.

174

Védenje o kmečkih uporih med kebeljskimi prebivalci ni bilo možno pred letom 1477, ko je bil v mestu in na podeželju upor zoper slovenjebistriškega župnika. Toda tedaj sta bila gradova še obljudena in s tem uporom sploh ni mogoče povezovati obleganja gradu. Zato pridejo pri določitvi spodnje časovne meje nastanka tega motiva v poštef le poznejši ustrezni dogodki: kmečki upor leta 1515, ko so se puntarji polastili studeniškega samostana, krajevni upor zoper Tahija, ko so se leta 1572 polastili Štatenberka - in zlasti vesti o velikem hrvaško-slovenskem uporu leta 1573, v katerem so uporniki prodrli v več gradov in utrjenih krajev. Za oblikovanje védenja o kmečkih uporih so bili za Kebeljčane pomembni tudi poznejši upori zoper slovenjebistriško gospostvo v letih 1577/78, upori zoper Studenice v letih 1579/80, 1584, 1634 itd. in seveda vesti o drugih, oddaljenih uporih. Iz povedanega je razvidno, da pripovedni motiv o obleganju obeh kebeljskih gradov ni mogel nastati pred 17. stoletjem, saj so za prenos motiva s stvarnih dogodkov in za aplikacijo v pripovedko potrebne vsaj tri generacijske razdalje.

- K točki 8. Ker so kebeljski vitezi izgubili stanovanjski stolp že leta 1468, v njihovem času romanj k navedenim cerkvam še ni bilo. Cerkev Sv. treh kraljev so sezidali v začetku 16. stoletja. Marijino cerkev v Puščavi so postavili leta 1627 na mestu prejšnje kapele. Cerkev sv. Areha sodi v konec 15. stoletja; prvič je omenjena leta 1545. Edino Marijina cerkev v Rušah je za časa kebeljskih vitezov že stala. Prvič je posredno omenjena leta 1387, vendar so ji prizidali zvonik šele leta 1519. Omembe, ki omogočajo domnevo o romanju k tej cerkvi v 15. stoletju, sodijo v razmeroma pozen čas. Leta 1453 je omenjen letni sejem v Rušah; leta 1480 je omenjena tamkajšnja Marijina bratovščina. Vsekakor sodijo množična romanja k tej cerkvi šele v 17. stoletje, kar je npr. v letih 1675-1697 pobudilo dozidavo štirih kapel. Iz povedanega je razvidno, da mora biti pripoved o romarjih, ki so hodili po poti prek Koblja, mlajša od 15. stoletja oziroma mlajša od sredine 15. stoletja.

- K točki 9. Nerazumevanje visokega vhoda v stolp je moglo nastati le po času, ko so bili takšni vhodi v funkciji, oziroma ko na stolpu pred vhodom ni bilo več lesenega podesta. Na Koblju to nerazumevanje ni moglo nastati prej, kot vsaj tri generacije po tem, ko je bil stolp zapuščen, torej ne prej kot v 17. stoletju. Motiv skrivnega zvonca pa je morda le Tomažičev dodatek; vsekakor sodi v inventar romantičnih predstav 19. stoletja.

- K točki 10. Motiv podzemeljskega hodnika med gradovima je vsaj v neki meri podobnega aitiološkega izvora kot dvigalo do vhoda spodnjega gradu. Ker je bil stolp zgornjega gradu navidez brez vhoda (imel ga je visoko nad pritličjem še leta 1878; gl. Janisch, Lexikon, str. 756), se je ponujala razlaga, da so vanj hodili po podzemeljskem hodniku. Ker v bližini zgornjega gradu ni ustrezne odprtine in ker sta gradova v soseščini, naj bi vodil hodnik v zgornji grad pač iz spodnjega gradu. Podpritlični del stanovanjskega stolpa je bil in je še danes zasut s kamenjem; hodnik, ki bi se tu začel, bi bil zasut. Vse to je omogočalo aplikacijo motiva o hodniku. K osvetlitvi narave pripovedke naj dodamo, da bi bil takšen podzemeljski hodnik - če bi vodil premočrtno od gradu do gradu - dolg okoli 800 metrov.

- K točki 11. Vulgarni imeni "mučeniški stolp" in "stolp strahov" za zgornji grad kažeta na spomin na zgornjemu kebeljskemu gradu z uradom pridruženo krvno sodstvo

(Stegenšek, Dekanija, str. 139, 140). Toda leta 1490 je bil zgornji grad že opustel (Stopar, Topografija, str. 196), in vanj niso mogli več zapirati obsojencev. Izvirno grajsko ime najbrž spet ni moglo biti nadomeščeno z ljudskim prej kot tri generacije po opustitvi zgornjega gradu - torej v 17. stoletju ali pozneje. Tretje vulgarno ime za zgornji grad "lukturn" naj bi nastalo, ker so gradniki iz njega prežali, lukali (lukati od lugen; Stegenšek, Dekanija, str. 138); verjetneje pa je ime nastalo v povezavi s stražno protiturško grmado, katero so na Koblju (glede na teren pač prav pri opustelem zgornjem gradu) prižigali že leta 1540 (Koropec, Svet, str. 133) in bi utegnilo nastati že tedaj.

Prvine pripovedke sicer sodijo v standardni inventar pripovednega ustnega izročila 19. stoletja o gradovih na Štajerskem (in drugje). V tem izročilu so običajni roparski vitezi (gl. Orožen, Gradovi, str. 104, 118, 154, 159, 238), zakopani grajski zakladi (gl. Orožen, Gradovi, str. 70, 73, 89, 97, 105, itd.), cvetenje zakladov (gl. Orožen, Gradovi, str. 151, 157), podzemeljski hodniki (gl. Orožen, Gradovi, str. 90, 91, 95, 150, 194, 208, itd.). Izročila o kmečkih puntih pa je, bržkone zaradi bridkih posledic uporov, le malo (Orožen, Gradovi, str. 253). Motiv napada na grad se je v kebeljski pripovedki ohranil najbrž zato, ker naj bi kmetje to storili zaradi pravične zaščite romarjev in zaradi naropanih daril, ki ne bi mogla priti v "Marijin zaklad".

Ker je pripovedka tesno povezana z obema kebeljskima grajskima ruševinama, ne moremo dvomiti, da je nastala v kebeljskem okolju, seveda s primernimi aplikacijami standardnih pripovednih motivov. Kot je v ustnem pripovedništvu precej navadno, imamo tudi tu opraviti s stvarnim zgodovinskim povodom, ob katerem se svobodno razmahne pripovedniška ustvarjalnost, omejena le z vsakokratnim socialno-psihološko določenim okvirjem pojmovanja stvarnosti.

Raznorodnost in relativna samostojnost prvin v pripovedki kažeta na različne izvire v različnih časih. Takšne prvine najbrž ne bi mogle biti združene v celoto pred 19. stoletjem.

Vsaj nekatere prvine tega ustnega izročila so kebeljski prebivalci sprejemali kot stvarnost, na kar kažejo npr. jame v spodnjem stolpu, ki so jih izkopalci iskalci zakladov. Pripovedka ni brez estetske vrednosti. Kot celota in kot vsota raznorodnih prvin je pričevalna o mentaliteti ljudi, med katerimi je nastala, se razvijala in ohranjala - njena pričevalnost o obdobju kebeljskih vitezov pa je nična.

Pisec razprave se iskreno zahvaljuje dr. Ernestu Faningerju za določitev kamna, ki so ga lomili za zidake stolpa in Slavku Sakelšku za pomoč pri prenašanju in postavljanju lestve na razvaline.

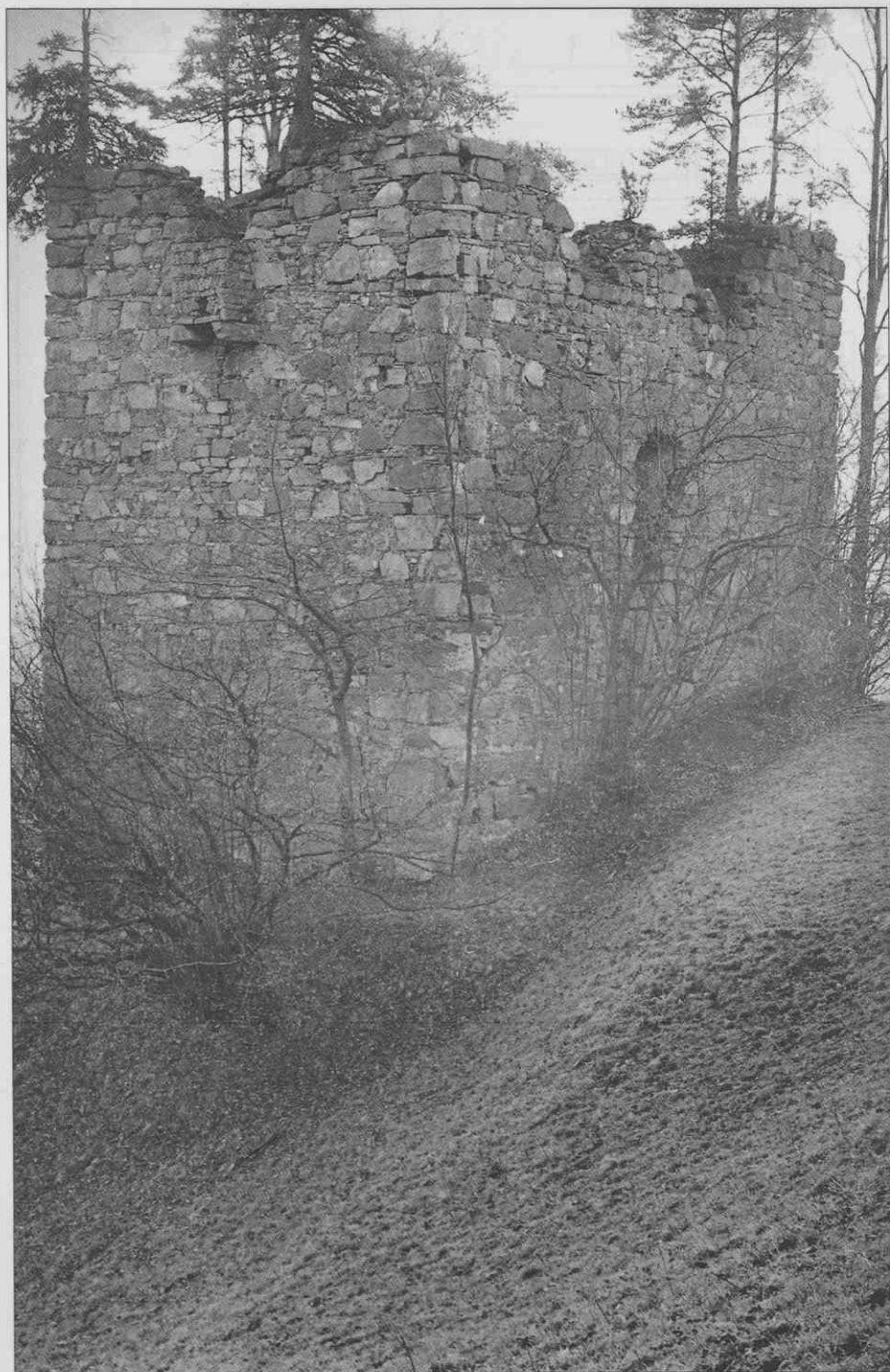
Razprava je bila napisana l. 1989; fotografije kažejo stanje stolpa l. 1987 in 1988.

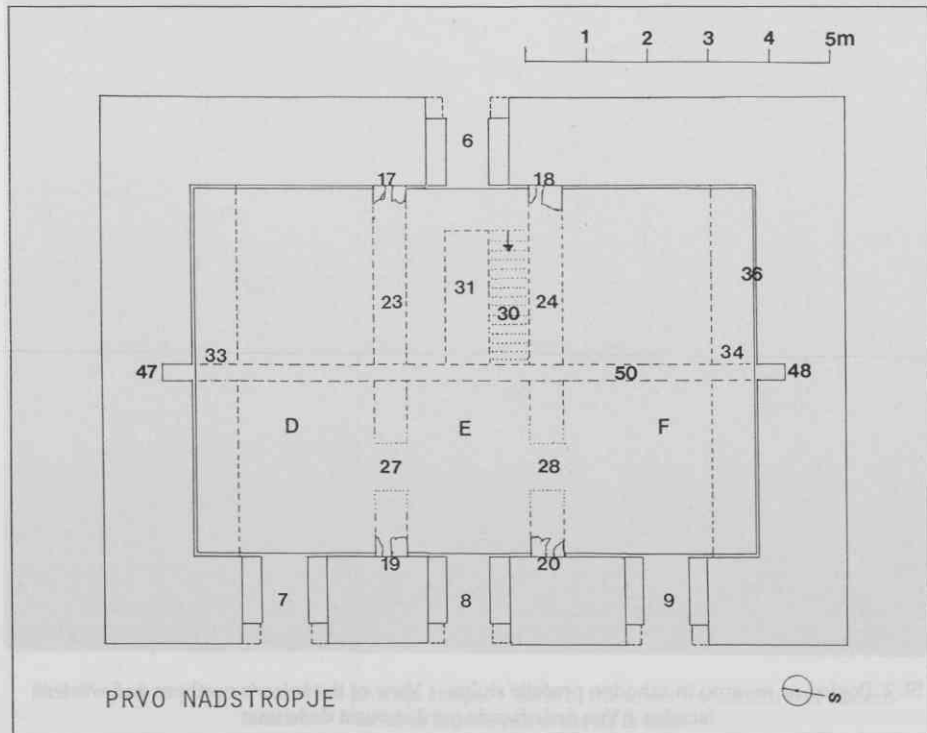
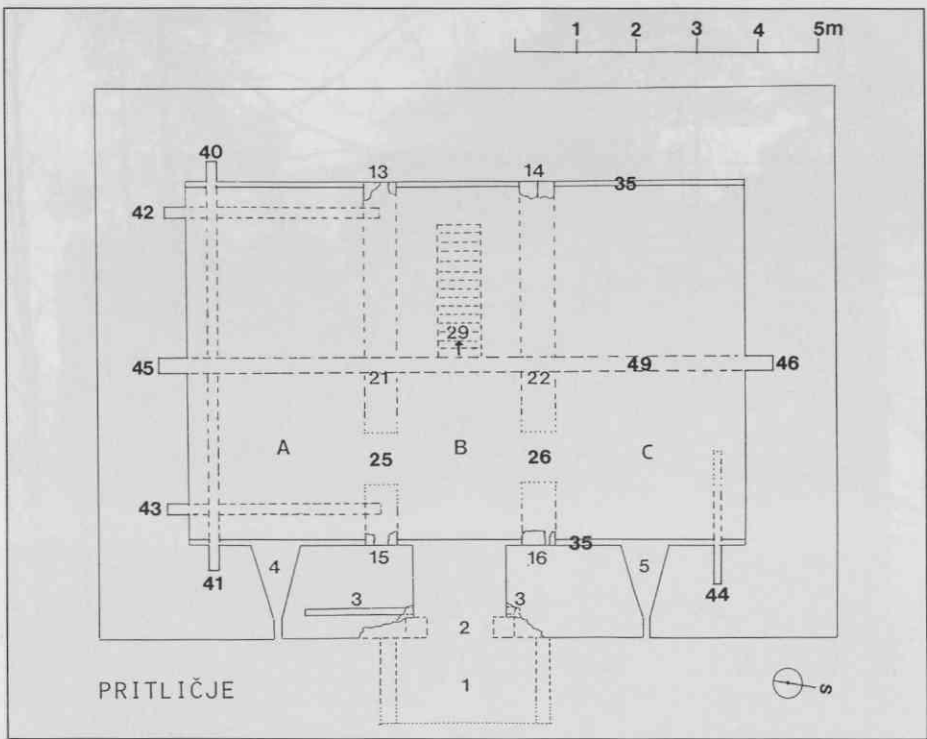

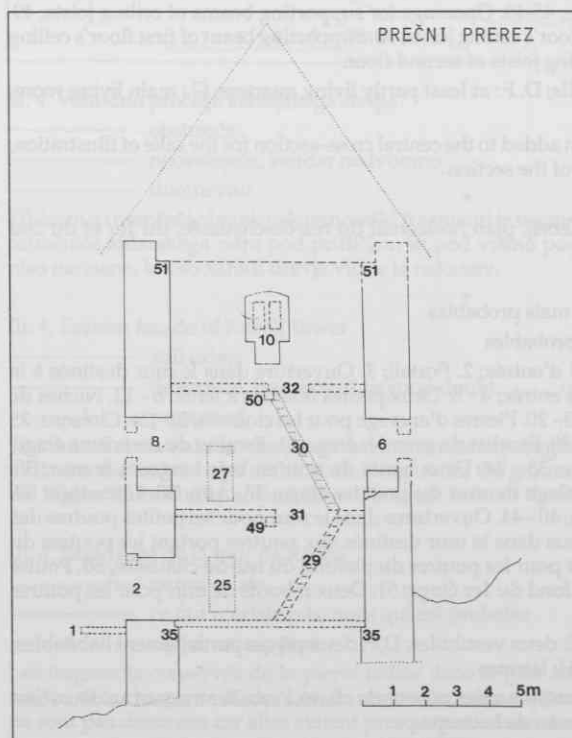
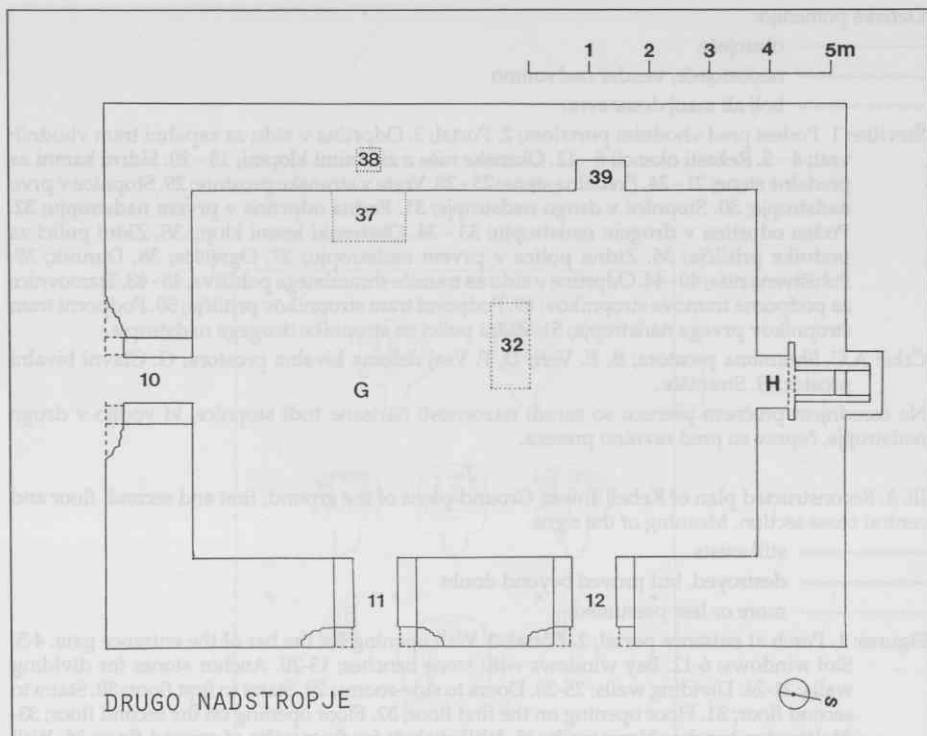
Sl. 1. Pogled na južno in vzhodno pročelje stolpa. ♦ View of the tower's southern and eastern facades. ♦ Vue de la façade sud et est de la tour.

Sl. 2. Pogled na severno in zahodno pročelje stolpa. ♦ View of the tower's northern and western facades. ♦ Vue de la façade nord et ouest de la tour.

Sl. 3. Rekonstruiran načrt kebeljskega stolpa. Tlorisi pritličja, prvega nadstropja, drugega nadstropja in osrednji prečni prerez.

Oznake pomenijo:

- obstoječe
 — neobstoječe, vendar nedvomno
 ..... bolj ali manj domnevno

Številke: 1. Podest pred vhodnim portalom; 2. Portal; 3. Odprtina v zidu za zapahni tram vhodnih vrat; 4 - 5. Režasti okenci; 6 - 12. Okenske niše z zidanimi klopmi; 13 - 20. Sidrni kamni za predelne stene; 21 - 24. Predelne stene; 25 - 28. Vrata v stranske prostore; 29. Stopnice v prvo nadstropje; 30. Stopnice v drugo nadstropje; 31. Podna odprtina v prvem nadstropju; 32. Podna odprtina v drugem nadstropju; 33 - 34. Obstenski leseni klopi; 35. Zidni polici za podnike pritličja; 36. Zidna polica v prvem nadstropju; 37. Ognjišče; 38. Dimnik; 39. Pohištvena niša; 40 - 44. Odprtine v zidu za tramiče shrambnega pohištva; 45 - 48. Tramovnice za podporna travmava stropnikov; 49. Podporni tram stropnikov pritličja; 50. Podporni tram stropnikov prvega nadstropja; 51. Zidni polici za stropnike drugega nadstropja.

Črke: A, C. Shrambna prostora; B, E. Veži; D, F. Vsaj deloma bivalna prostora; G. Glavni bivalni prostor; H. Stranišče.

180

Na osrednjem prečnem prerezu so zaradi nazornosti narisane tudi stopnice, ki vodijo v drugo nadstropje, čeprav so pred ravnino prereza.

Ill. 3. Reconstructed plan of Kebelj Tower. Ground-plans of the ground, first and second floor and central cross-section. Meaning of the signs:

- still exists
 — destroyed, but proved beyond doubt
 ..... more or less presumed

Figures: 1. Porch at entrance portal; 2. Portal; 3. Wall opening for the bar of the entrance gate. 4-5. Slot windows; 6-12. Bay windows with stone benches; 13-20. Anchor stones for dividing walls; 21-24. Dividing walls; 25-28. Doors to side-rooms; 29. Stairs to first floor; 30. Stairs to second floor; 31. Floor opening on the first floor; 32. Floor opening on the second floor; 33-34. Wooden benches along walls; 35. Wall shelves for floor joists of ground-floor; 36. Wall shelf on the first floor; 37. Fire-place; 38. Chimney; 39. Furniture recess; 40-44. Wall openings for beams of storage furniture; 45-48. Openings for supporting beams of ceiling joists; 49. Supporting beam of ground-floor's ceiling joists, 50. Supporting beam of first floor's ceiling joists; 51. Wall shelves for ceiling joists of second floor.

Letters: A, C.: storage rooms; B, E: halls; D, F.: at least partly living quarters; G.: main living room; H.: toilet.

The stairs to the second floor have been added to the central cross-section for the sake of illustration; actually, they are in the plane in front of the section.

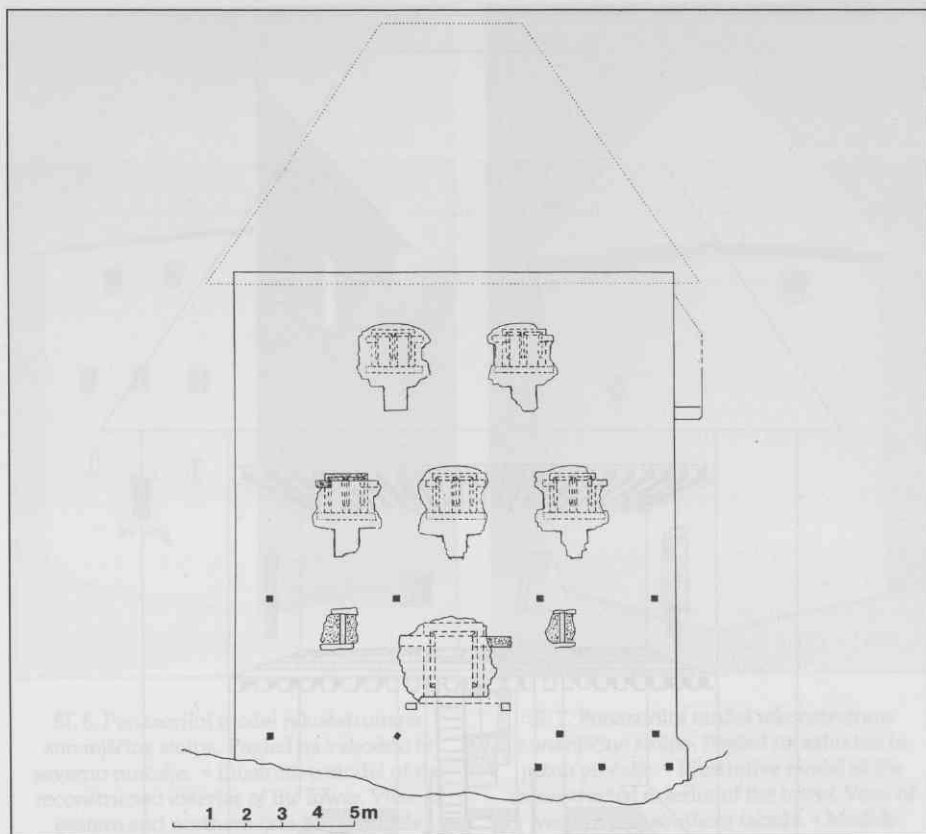
Ill. 3. Plan reconstruit de la tour de Kebelj: plan horizontal du rez-de-chaussée, du 1er et du 2nd étage, et coupe transversale. Legende:

- parties existantes
 — parties non existantes, mais probables
 ..... parties plus ou moins probables

Números: 1. Estrade devant le portail d'entrée; 2. Portail; 3. Ouverture dans le mur destinée à la poutre de verrou de la porte d'entrée; 4 - 5. Deux petites fenêtres à fente; 6 - 12. Niches de fenêtre avec les bancs inclus; 13 - 20. Pierres d'ancrage pour les cloisons; 21 - 24. Cloisons; 25 - 28. Porte des pièces latérales; 30. Escalier du premier étage; 31. Escalier du deuxième étage; 32. Escalier du troisième étage; 33 - 34. Deux bancs de mur en bois longeant le mur; 35. Deux étalages de mur; 36. Étalage de mur du premier étage; 37. Âtre; 38. Cheminée; 39. Niche utilisée pour un meuble; 40 - 44. Ouvertures dans le mur pour les petites poutres des meubles de dépôt; 45 - 48. Trous dans le mur destinés aux poutres portant les poutres du plafond; 49. Poutre de support pour les poutres du plafond du rez-de-chaussée; 50. Poutre de support des poutres du plafond du 1er étage; 51. Deux rebords de mur pour les poutres du plafond du 2ème étage.

Lettres: A, C: deux pièces de dépôt; B, E: deux vestibules; D, F: deux pièces partiellement habitables; G: principale pièce de séjour; H: latrines.

Sur la coupe transversale, on a représenté, pour des raisons de clarté, l'escalier menant au deuxième étage bien qu'il soit au-dessous du niveau de la coupe.

Sl. 4. Vzhodno pročelje kebeljskega stolpa.

- obstoječe
- neobstoječe, vendar nedvomno
- ..... domnevno

Pikčasto so osenčeni ohranjeni kamnoseški fragmenti iz rezanega peščenjaka. Polno črno so označene brunčnice zidarskega odra pod pritličjem in pod višino poda prvega nadstropja; višje brunčnice niso narisane, ker so zaradi drevja vidne le nekatere.

Ill. 4. Eastern facade of Kebelj Tower.

- still exists
- destroyed, but proved beyond doubt
- ..... presumed

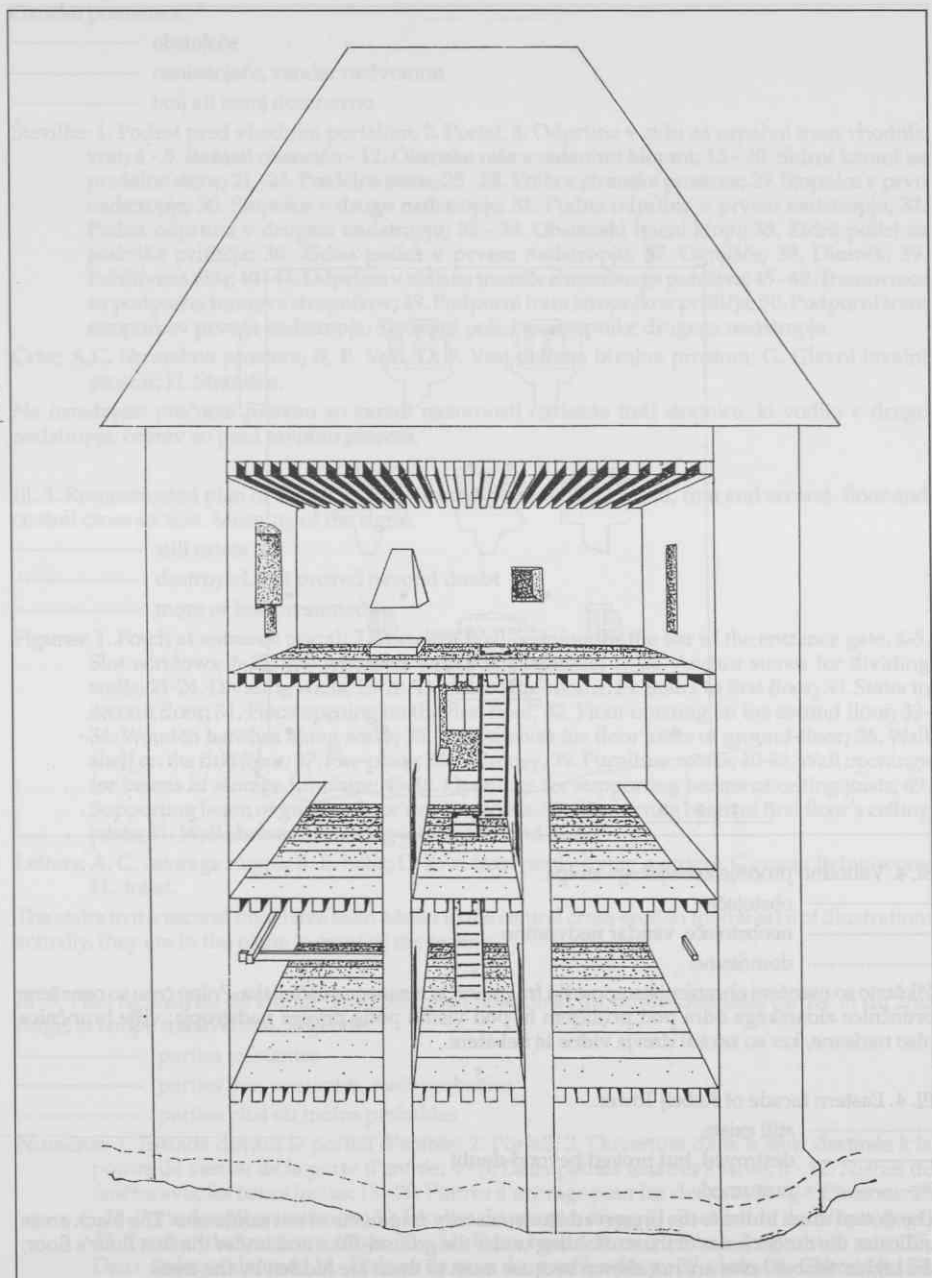
The dotted areas indicate the preserved stonemasonry fragments of cut sandstone. The black areas indicates the timber holes of the scaffolding under the ground-floor and under the first floor's floor; the higher timber holes are not shown because most of them are hidden by the trees.

Ill. 4. Façade est de la tour de Kebelj.

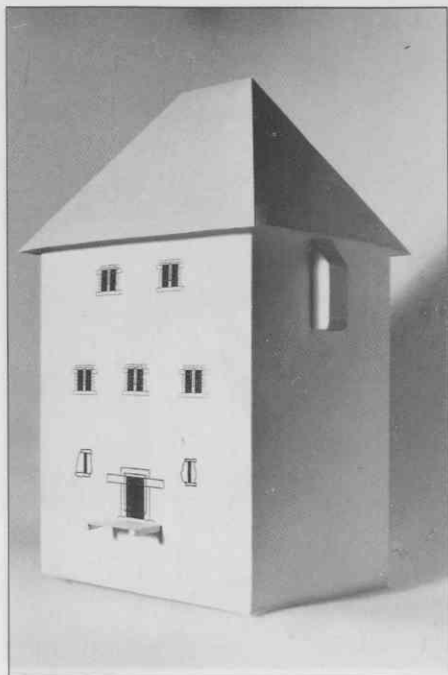
- ce qui existe
- ce qui n'existe pas, mais qui est probable
- ..... ce qui est supposé

Les fragments conservés de la pierre taillée dans le grès sont marqués par des petits points. Les solives de la charpente du dessous du rez-de-chaussée sont marquées en noir; les solives supérieures ne sont pas dessinées car elles étaient presque entièrement cachées par les arbres.

Sl. 5. Ponazorilna skica rekonstruirane notranjščine kebeljskega stolpa brez vzhodnega pročelja. Spodnja neprekinjena črta pomeni skalno vznožje v zunanji ravnini vzhodnega pročelnega zidu; črtkano je označeno skalno vznožje v notranji ravnini vzhodnega pročelnega zidu. ♦ Illustrative sketch of the reconstructed interior of Kebelj Tower without eastern facade. The solid line at the bottom indicates the rock foot in the outer elevation of the eastern facade wall; the dashed line indicates the rock foot in the inside elevation of the eastern facade wall. ♦ Ebauche d'illustration de l'intérieur reconstruit de la tour de Kebelj sans la façade est. La ligne continue en dessous marque la base de la montagne rocheuse.

Sl. 6. Ponazorilni model rekonstruirane zunanjščine stolpa. Pogled na vzhodno in severno pročelje. • Illustrative model of the reconstructed exterior of the tower. View of eastern and northern facade. • Modèle d'illustration de l'extérieur reconstruit de la tour. Vue des façades est et nord.

Sl. 7. Ponazorilni model rekonstruirane zunanjščine stolpa. Pogled na zahodno in južno pročelje. • Illustrative model of the reconstructed exterior of the tower. View of western and southern facade. • Modèle d'illustration de l'extérieur reconstruit de la tour. Vue des façades ouest et sud.

183

Sl. 8. Okenska niša režastega okenca št. 4 (gl. sl. 3). • Wall opening of slot window no. 4 (see ill. 3). • Niche de la fenêtre à fente n. 4 (voir ill. 3).

Sl. 9. Pogled na portalno vežo in nišo severnega režastega okenca. Lepo so vidni sidrni kamni za pritlični predelni steni. ♦ View of portal hall and recess of northern slot window. The anchor stones for the ground-floor's dividing walls stand out clearly. ♦ Vue du vestibule du portail et de la niche de la fenêtre à fente nord. On distingue bien les pierres d'encrage des deux cloisons du rez-de-chaussée.

Sl. 11. Spodnji del vzhodnega pročelja. Levo in desno ob razrušenem portalu sta režasti okenci za pritlična shrambna prostora. Desno spodaj so vidne brunčnice zidarskega odra (prim. sl. 4). ♦ Bottom part of the eastern facade. To the left and right of the destroyed portal are the slot windows of the ground-floor storage rooms. Bottom right: timber holes of the scaffolding (see ill. 4). ♦ Vue de la partie basse de la façade est. A gauche et à droite du portail détruit il y a deux petites fenêtres à fente des pièce de dépôt du rez-de-chaussée. A droite en bas on distingue des trous dans le mur extérieur pour les poutres d'échafaudage (comp. ill. 4).

Sl. 10. Vhodni portal. Levo in desno ob masivnem monolitnem pragu sta tramovnici za konzolna tramova podesta pred vhodom. Leva puščica kaže na delno razrušen začetek odprtine za zapahni tram. Desna puščica kaže na ostanek sidrnega dela portalnega okvirja iz rezanega peščenjaka. ♦ Entrance portal. To the left and right of the monolithic threshold there are holes for the supporting beams of the entrance porch. The left arrow indicates the partly destroyed beginning of the opening for the gate's bar. The right arrow indicates the remnant of an anchor part of the portal frame, made of cut sandstone. ♦ 10: Portail d'entrée. A gauche et à droite du massif monolithe de la porte il y a deux trous dans le mur pour deux poutres de console de l'estrade devant l'entrée. La flèche gauche montre le début partiellement détruit de l'ouverture pour la penture. La flèche droite montre les restes de la partie d'encrage du châssis de portail en grès taillé.

Sl. 12. Pogled na zgornji del zahodne obodne stene. Zgornja puščica kaže na del zidu, kjer je na poseben način razpadlo maltno vezivo in kjer so lomljenci katranizirani: pod tem mestom je bilo talno ognjišče, nad njim pa dimnik v zidu. Desno zgoraj je viden ostanek pohištvene niše. Vidne so tramovnice stropnikov pritličja in prvega nadstropja. V spodnji vrsti tramovnic so trije presledki. Levo in desno pod sidrnimi kamni v zidu ni tramovnic, ker sta tu bili predelni steni.

Pod okensko nišo je na mestu pričakovane tramovnice masiven lomljenec. Ta sled kaže, da osrednji podnik veže v prvem nadstropju tu ni ležal v tramovnici, oziroma, da je bila tu podna odprtina za stopnice, ki so vodile v prvo nadstropje. Spodnja leva puščica kaže na utorno vklesano ležišče za desko obstenske klopi na zidni polici. Desna spodnja puščica kaže, kje se zidna polica začne nepravilno vzpenjati. • View of the top part of the western peripheral wall.

The top arrow indicates the part of the wall in which the mortar binder disintegrated in a specific way and in which the uncut stone was covered with tar; under this spot the fire-place was located and above it, in the wall, the chimney. Top right: remnant of furniture recess. Visible holes for the first-floor's and second floor's ceiling joists. In the bottom row there are three spaces without holes. To the left and right under the anchor stones there were no holes because of the dividing walls. Under the bay window there is a large piece of uncut stone in stead of the expected beam hole. This trace shows that the central floor joist of the hall in the first floor did not rest in a hole, or that the floor opening for the stairs to the first floor was located in that spot. The bottom left arrow indicates the groove in the wall shelf in which the board of the bench rested. The bottom right arrow indicates where the wall shelf started to rise irregularly. • Vue de la partie haute du mur de margelle ouest. La flèche en haut montre la partie du mur où le mortier de liaison a subi une décomposition particulière et les pierres cassées (qui étaient les briques de construction) sont goudronnées: sous cet endroit se situait un âtre du sol et au-dessus, une cheminée dans le mur. En haut à droite, on peut noter les restes de la niche à meubles. On peut distinguer aussi les trous dans le mur pour les poutres du plafond du rez-de-chaussée et du premier étage. Dans le rang au bas des trous dans le mur il y a trois lacunes. En dessous à gauche et à droite des pierres d'encrage il n'y a pas de trous dans le mur pour les poutres. Deux cloisons se situaient ici. Sous la niche de fenêtre il y a des pierres cassées massives au lieu des trous attendus pour les poutres. Cette trace montre que la planche centrale du sol du vestibule au premier étage ne reposait pas dans le trou du mur. Il y avait donc ici une ouverture du sol pour l'escalier du premier étage. La flèche du bas montre un lit de rainure ciselé pour la planche d'un banc placé contre le mur sur une sorte d'étagère dans le mur. La flèche droite du bas montre l'endroit où l'étagère du mur commence à monter irrégulièrement.

bas des trous dans le mur il y a trois lacunes. En dessous à gauche et à droite des pierres d'encrage il n'y a pas de trous dans le mur pour les poutres. Deux cloisons se situaient ici. Sous la niche de fenêtre il y a des pierres cassées massives au lieu des trous attendus pour les poutres. Cette trace montre que la planche centrale du sol du vestibule au premier étage ne reposait pas dans le trou du mur. Il y avait donc ici une ouverture du sol pour l'escalier du premier étage. La flèche du bas montre un lit de rainure ciselé pour la planche d'un banc placé contre le mur sur une sorte d'étagère dans le mur. La flèche droite du bas montre l'endroit où l'étagère du mur commence à monter irrégulièrement.

bas des trous dans le mur il y a trois lacunes. En dessous à gauche et à droite des pierres d'encrage il n'y a pas de trous dans le mur pour les poutres. Deux cloisons se situaient ici. Sous la niche de fenêtre il y a des pierres cassées massives au lieu des trous attendus pour les poutres. Cette trace montre que la planche centrale du sol du vestibule au premier étage ne reposait pas dans le trou du mur. Il y avait donc ici une ouverture du sol pour l'escalier du premier étage. La flèche du bas montre un lit de rainure ciselé pour la planche d'un banc placé contre le mur sur une sorte d'étagère dans le mur. La flèche droite du bas montre l'endroit où l'étagère du mur commence à monter irrégulièrement.

bas des trous dans le mur il y a trois lacunes. En dessous à gauche et à droite des pierres d'encrage il n'y a pas de trous dans le mur pour les poutres. Deux cloisons se situaient ici. Sous la niche de fenêtre il y a des pierres cassées massives au lieu des trous attendus pour les poutres. Cette trace montre que la planche centrale du sol du vestibule au premier étage ne reposait pas dans le trou du mur. Il y avait donc ici une ouverture du sol pour l'escalier du premier étage. La flèche du bas montre un lit de rainure ciselé pour la planche d'un banc placé contre le mur sur une sorte d'étagère dans le mur. La flèche droite du bas montre l'endroit où l'étagère du mur commence à monter irrégulièrement.

Sl. 13. Pogled na spodnji del južne obodne stene. Levo je niša režastega okenca. Levi in desni puščici kažejo luknje v zidu za shrambno pohištvo; srednja puščica kaže tramovnico vzdolžnega podpornega tramu za stropnike pritličja. Trava raste na zidni polici v prvem nadstropju. Perspektiva na fotografiji je spačena. ♦ View of the bottom part of the southern peripheral wall. To the left the recess of a slot window. The left and right arrows indicate the holes in the wall for the storage furniture; the central arrow indicates the hole for the longitudinal supporting beam of the ground-floor's ceiling joists. Grass grows on the wall shelf in the first floor. The perspective in the photograph is distorted. ♦ Vue de la partie basse du mur de margelle sud. A gauche il y a une niche de fenêtre à fente. Les flèches gauche et droite montrent des trous dans le mur pour les meubles de dépôt; la flèche centrale montre le trou dans le mur pour la poutre longitudinale de support des poutres du plafond du rez-de-chaussée. Au premier étage, les herbes poussent sur l'étagère du mur. La perspective sur la photo est déformée.

Sl. 14. Pogled na zgornji del južne obodne stene. Pod slabo ohranjeno okensko nišo je vidna tramovnica za vzdolžni podporni tram stropnikov prvega nadstropja. Trava raste na zidni polici v prvem nadstropju. ♦ View of the top part of the southern peripheral wall. Under the badly preserved bay window we can see the hole for the longitudinal supporting beam of the first floor's ceiling joists. Grass grows on the wall shelf in the first floor. ♦ Vue de la partie haute du mur de margelle sud. Sous la niche de fenêtre mal conservée on peut voir le trou dans le mur pour la poutre longitudinale de support des poutres du plafond du premier étage. Au premier étage, les herbes poussent sur l'étagère du mur.

Sl. 15. Pogled na notranjo stran vzhodne obodne stene v prvem in drugem nadstropju. Lepo so vidni sidrni kamni za predelne steni v prvem nadstropju in odlično ohranjena vrsta tramovnic za podnike drugega nadstropja. ♦ View of the interior side of the eastern peripheral wall in the first and second floor. Distinct are the anchor stones of the dividing wall in the first floor and a row of excellently preserved holes for the floor joists of the second floor. ♦ Vue de la partie intérieure du mur de margelle est au premier et au second étage. On peut bien voir les pierres d'encrage de deux cloisons au premier étage et une série de trous dans le mur très bien conservés pour les planches du sol du second étage.

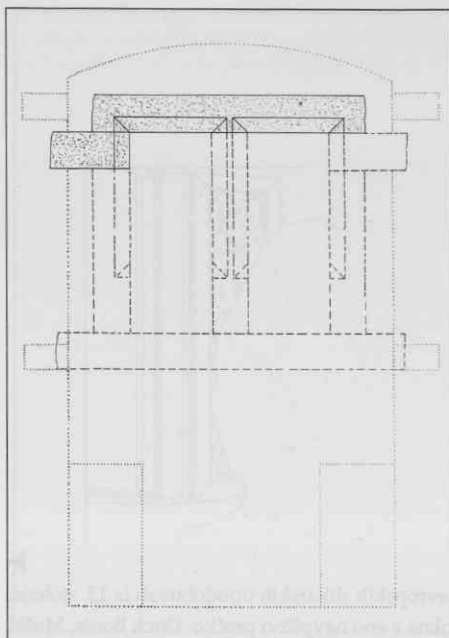
Sl. 16. Pogled od spodaj na ohranjena fragmenta okenskega okvirja iz rezanega peščenjaka na vzhodnem pročelju. ♦ View from below of the preserved fragments of the window frame made of cut sandstone - eastern facade. ♦ Vue d'en bas de deux fragments conservés du châssis de fenêtre en grès taillé sur la façade est.

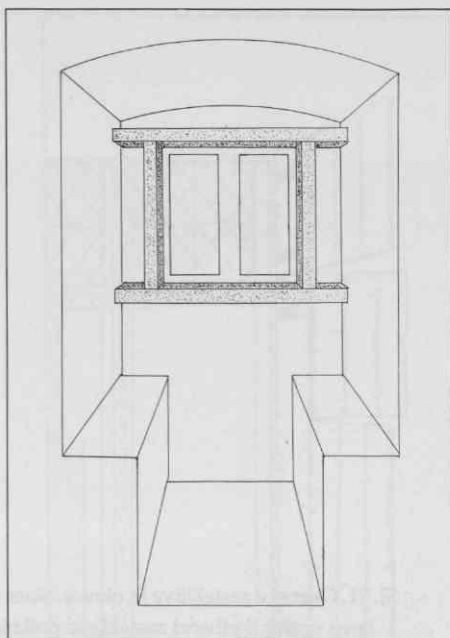
Sl. 17. Zahodni del južnega ostenja okenske niše 6 (gl. sl. 3). Spodaj je delno vidna trikotniška razbita plošča zidane klopi in masiven lomljenec, ostanek uničene tenke zunanje stene. Puščici kažeta luknji v ostenju, v katerih sta ležala konca vodoravnih tramičev ogredja za polknice. Zgoraj je viden del oboka niše. Perspektiva fotografije je spačena. ♦ Western part of the southern wall of bay window no. 6 (see ill. 3). Bottom: partly visible triangular, broken slab of the stone bench and a solid piece of uncut stone, the remnant of the destroyed thin outer wall. The arrows indicate the holes in the wall in which the ends of the horizontal bars of the shutters' frame rested. Top: part of the recess's vault. The photograph's perspective is distorted. ♦ Partie ouest de la muraille de la niche de fenêtre (voir ill. 3): En bas on peut partiellement distinguer une plaque cassée en forme de triangle qui composait un banc encastré dans le mur et des pierres massives cassées, c'est-à-dire les restes du mur extérieur assez mince qui fut détruit. Deux flèches montrent les trous dans la muraille dans lesquels reposaient les extrémités des petites poutres horizontales de la charpente des volets. En haut on peut voir une partie de la voûte de la niche. La perspective sur la photographie est déformée.

Sl. 18. Zgornja luknja za tramič ogredja za polknice v severnem ostenju niše 7 (gl. sl. 3). Levo ob luknji je ploščat ostanek ometa: odtis zidaka razrušenega zunanjega tenkega zidu niše. Ostanek kaže, da je bilo ogredje za polknice nameščeno tik ob zunanjem zidu. ♦ Top hole for the bar of the shutters' frame in the eastern wall of bay window no. 6 (see ill. 3). To the left of the hole there is a flat remnant of plaster and the impression of a brick that was part of the destroyed exterior thin wall of the recess. The remnant indicates that the frame of the shutters was mounted close to the exterior wall. ♦ Trou en haut pour la petite poutre de la charpente des volets dans la muraille nord de la niche (voir ill. 3). A gauche du trou il y a un reste plat du crépi: l'empreinte de la brique du mur mince extérieur détruit de la niche. Le reste montre que la charpente des volets était placée tout près du mur extérieur.

Sl. 19. Rekonstrukcija okenskega okvirja v niši 7 (gl. sl. 3). Pogled z zunanjščine. Z neprekinjeno črto in pikčasto površino sta označena obstoječa fragmenta okenskega okvirja iz rezanega peščenjaka. S črtkasto črto je označen rekonstruiran del okvirja. S pikčasto črto je označena projekcija notranjščine: obris obstoječe niše, oziroma zidanih klopi in obris obstoječih lukenj v ostenju niše, v katerih je ležalo leseno ogredje za polknice. ♦ Reconstruction of window frame in bay window no. 7 (see ill. 3). View from the outside. The solid line and dotted surface indicate the existing fragments of the window frame, made of cut sandstone. The dashed line indicates the reconstructed part of the frame. The dotted line indicates the reproduction of the interior: the outline of the existing recess - the stone benches - and the outline of the existing holes in the recess' wall, in which the wooden frame of the shutters rested. ♦ Reconstruction du châssis de la fenêtre dans la niche 7 (voir ill. 3). Vue extérieure. La ligne continue et la surface en pointillée marquent les fragments existants du châssis de la fenêtre en grès taillé. La ligne discontinue marque la partie reconstruite du châssis. La ligne pointillée marque la projection de l'intérieur: le contour de la niche existante, c'est-à-dire les bancs bâtis et le contour des trous existants dans la muraille de la niche où la charpente en bois des volets était placée.

Sl. 20. Ponazorilna skica notranjščine rekonstruirane okenske niše. Okenske niše, klopi v njih in luknje za namestitev lesenega ogredja za polknice so v stavbi razmeroma dobro ohranjeni. Tenke zunanje stene niš so povsod bolj ali manj razrušene, od okenskih okvirjev sta ohranjena le dva fragmenta; o lesenem ogredju pričajo ustrezne luknje v zidu. S pikčasto površino so označeni rekonstruirani leseni deli. ♦ Illustrative sketch of a reconstructed bay window's interior. The bay windows, the benches in them and the holes for attaching the shutters' wooden frames are relatively well preserved in the building. The thin outer walls of the recesses are more or less destroyed throughout the building, and only two fragments of window frames have been preserved; the wooden frames are evidenced by corresponding holes in the wall. The dotted surface indicates reconstructed wooden parts. ♦ Ebauche d'illustration de l'intérieur reconstruit de la niche de fenêtre. Les niches de fenêtre avec les bancs et les trous pour le placement des charpentes des volets sont assez bien conservés. Mince, les murs extérieurs des niches sont pour la plupart plus au moins détruits, seulement deux fragments de châssis de fenêtres sont conservés. Les trous dans le mur témoignent de l'existence de la charpente en bois. La surface en pointillée marque les parties reconstruites en bois.

Sl. 21. Okenske zasteklitve in oknice. Skice po evropskih slikarskih upodobitvah iz 15. stoletja.

Levo zgoraj: S pihanci zastekljena polknica okna z eno navpično prečko. Dirck Bouts, Moški portret, leta 1462, Narodna galerija v Londonu.

Levo spodaj: Križno okno, zgoraj zastekljeno, spodaj opremljeno z zgibnimi lesenimi polkniciami. Robert Campin, Merodski oltar, okoli 1427/1428, Cloisters.

Desno zgoraj: Križno okno, zgoraj zastekljeno in popolnoma opremljeno z lesenimi zgibnimi polkniciami. Robert Campin, Werlov oltar, leta 1438, Prado, Madrid.

Desno spodaj: Križno okno z zastekljenim zgornjim delom, delno zastekljenim spodnjim delom in popolnoma opremljeno z lesenimi zgibnimi polkniciami. Hans Memling, Diptih Maartena van Nieuwenhove, leta 1487, Hans Memlingmuseum, Brugge.

Window glazing and windows. Sketches after pictures by 15-th century painters.

Top left: window shutter with vertical bar, glazed with blown panes. Dirk Bouts, Portrait of a Man, 1462, National Gallery, London.

Bottom left: cloister window, the upper part is glazed, the bottom part equipped with movable wooden shutters. Robert Campin, the Merode Altarpiece, around. 1427/28, The Cloisters, New York.

Top right: cloister window, the upper part is glazed and the entire window is equipped with movable wooden shutters. Robert Campin, the Werl Altarpiece, 1438, Prado, Madrid.

Bottom right; cloister window with glazed upper part, partly glazed bottom part and fully equipped with movable wooden shutters. Hans Memling, Maarten van Nieuwenhove Diptych, 1487, Hans Memling Museum, Bruges.

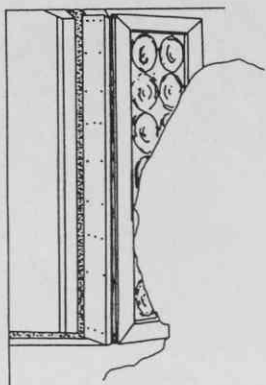
Vitrages et battants. Ebauches faites d'après les peintures européennes du XVe siècle.

A gauche en haut: fenêtre à une traverse dont le volet fut vitré par du verre soufflé. Dirck Bouts: Le portrait d'un homme, 1462, Galerie National de Londres.

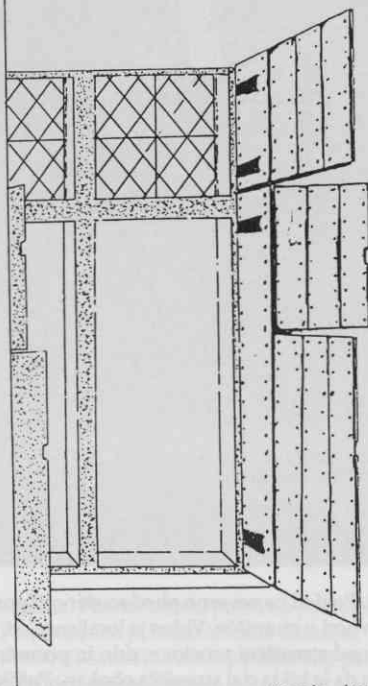
A gauche en bas: fenêtre à croisée, vitrée en haut et équipée, en bas, de volets pliants en bois. Robert Campin: L'autel mérodiqque, vers 1427/1428, Cloisters.

A droite en haut: fenêtre à croisée; vitrée en haut et complètement équipée de volets pliants en bois. Robert Campin, L'autel de Werl, 1438, Prado, Madrid.

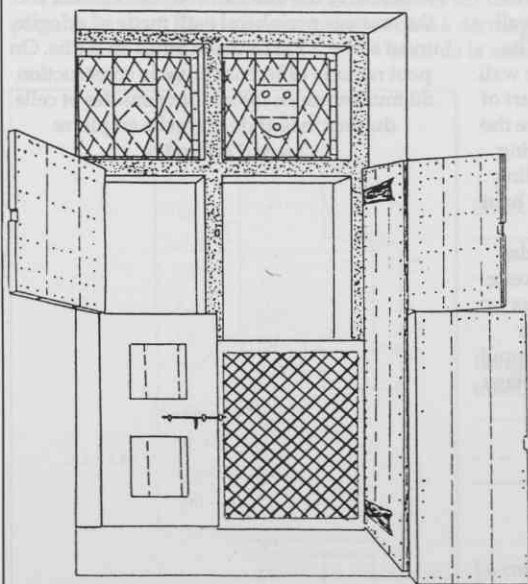
A droite en bas: fenêtre à croisée, vitrée en haut, partiellement vitrée en bas et complètement équipée de volets pliants en bois. Hans Memling, Le diptyque de Maarten van Nieuwenhove, 1487, Hans Memlingmuseum, Brugge..

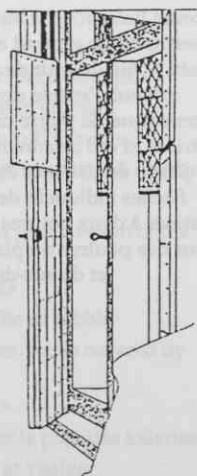
Bouts, leta 1462

Campin, leta 1438

Campin, okoli 1427/1428

Memling, leta 1487

Sl. 22. Pogled na severno obodno steno. Zgoraj je vhod v stranišče. Viden je lomljenec, ki sega nad straniščni prostor v zidu in posredno kaže, da je bil ta del stranišča obokan. Puščici kažeta tramovnici za vzdolžna podporna tramova stropnikov prvega nadstropja in pritličja. ♦ View of northern peripheral wall.

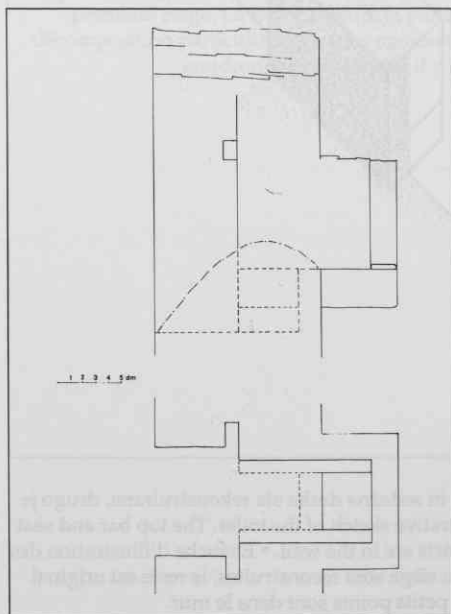
The entrance to the toilet is at the top. The visible uncut stone which extends into the wall above the toilet room suggests that this part of the toilet was vaulted. The arrows indicate the beam holes for the longitudinal supporting beams of the ground and first floors' ceiling joists. ♦ Vue du mur de margelle nord. En haut on voit l'entrée des latrines. On peut remarquer la pierre cassée qui dépasse des latrines et qui montre indirectement que cette partie des latrines était voûtée. Les deux flèches indiquent des trous dans le mur destinés à deux poutres longitudinales d'appui pour des poutres du plafond du premier étage et du rez-de-chaussée.

Sl. 23. Pomolni del stranišča. Vidna je razlika med zidavo tenkega zidu iz lehnjaka na konzolah in masivnega obodnega zidu iz eklogitnih lomljencev. ♦ Projecting part of the toilet. Evident is the difference between the structure of the thin tuff wall on brackets and the massive peripheral wall made of eclogite uncut stone. ♦ Partie des latrines en saillie. On peut noter la différence entre la construction du mur mince en tuf sur des consoles et celle du mur massif de margelle en pierre cassée d'écolgythe.

Sl. 24. Pogled na sedežni del v pomolnem delu stranišča. Puščici kažeta polici na pomolnih konzolah, na katerih je ležala sedežna plošča. Prepoznaven je fragmentarno ohranjen razbremenilni lok v severnem zidu na pomolu. ♦ View of the seat in the toilet's projecting part. The arrows indicate the shelves on projecting brackets, on which the seat rested. Also discernible are fragments of the buttress in the northern wall of the bay. ♦ Vue du siège dans les latrines en saillie. Les deux flèches montrent les deux étagères sur les consoles en saillie sur lesquels reposait la planche du siège. On peut remarquer la voûte à décharge conservée par des fragments dans le mur nord de la saillie.

Sl. 25. Vzdolžni prerez in tloris stranišča.

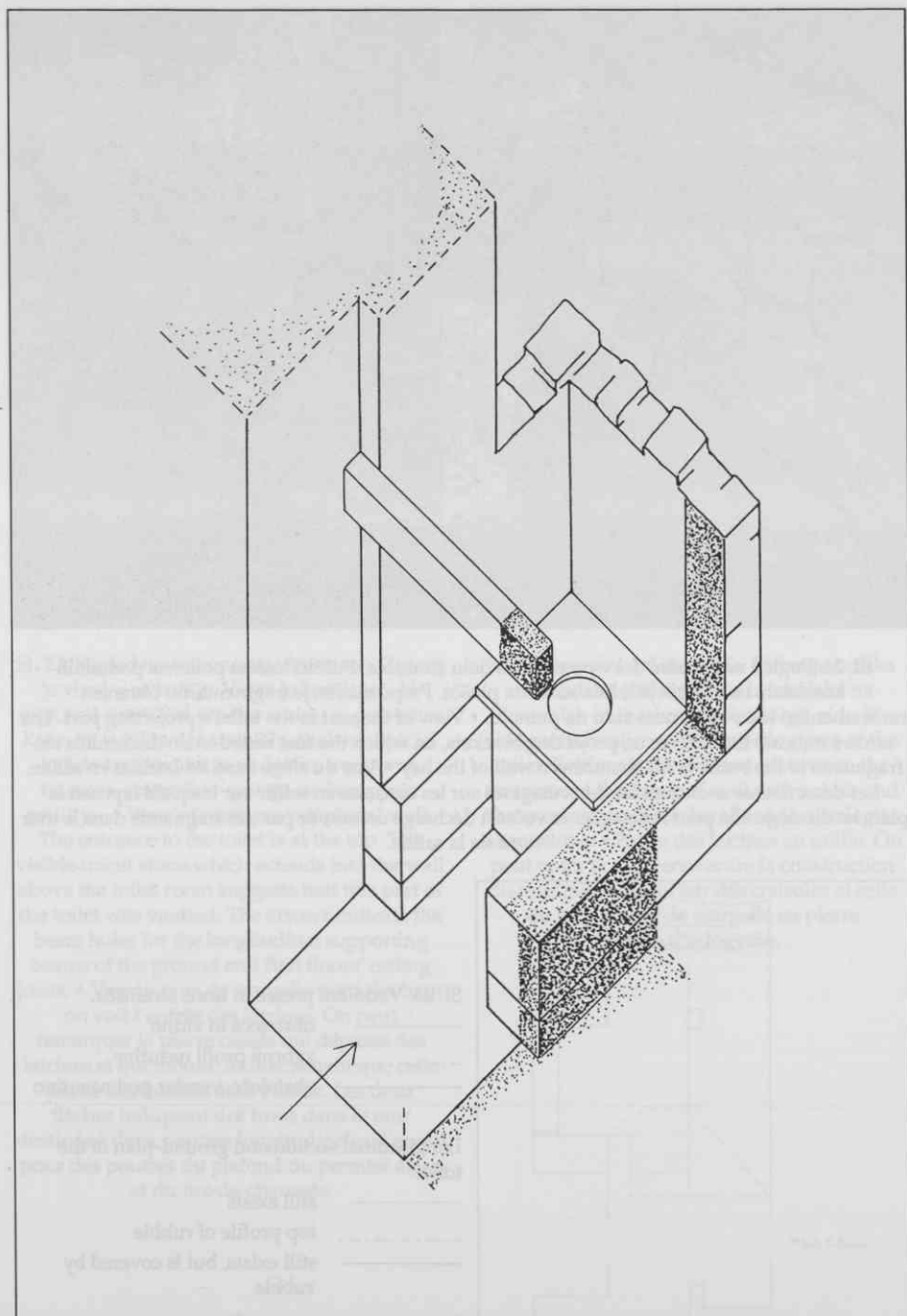
- obstoječe in vidno
- - - - - zgornji profil nasutine
- obstoječe, vendar pod nasutino

♦
Longitudinal section and ground-plan of the toilet.

- still exists
- - - - - top profile of rubble
- still exists, but is covered by rubble

♦
La coupe longitudinale et le plan des toilettes.

- existant et visible
- - - - - profil en haut du remblai
- existant, mais au dessous du remblai

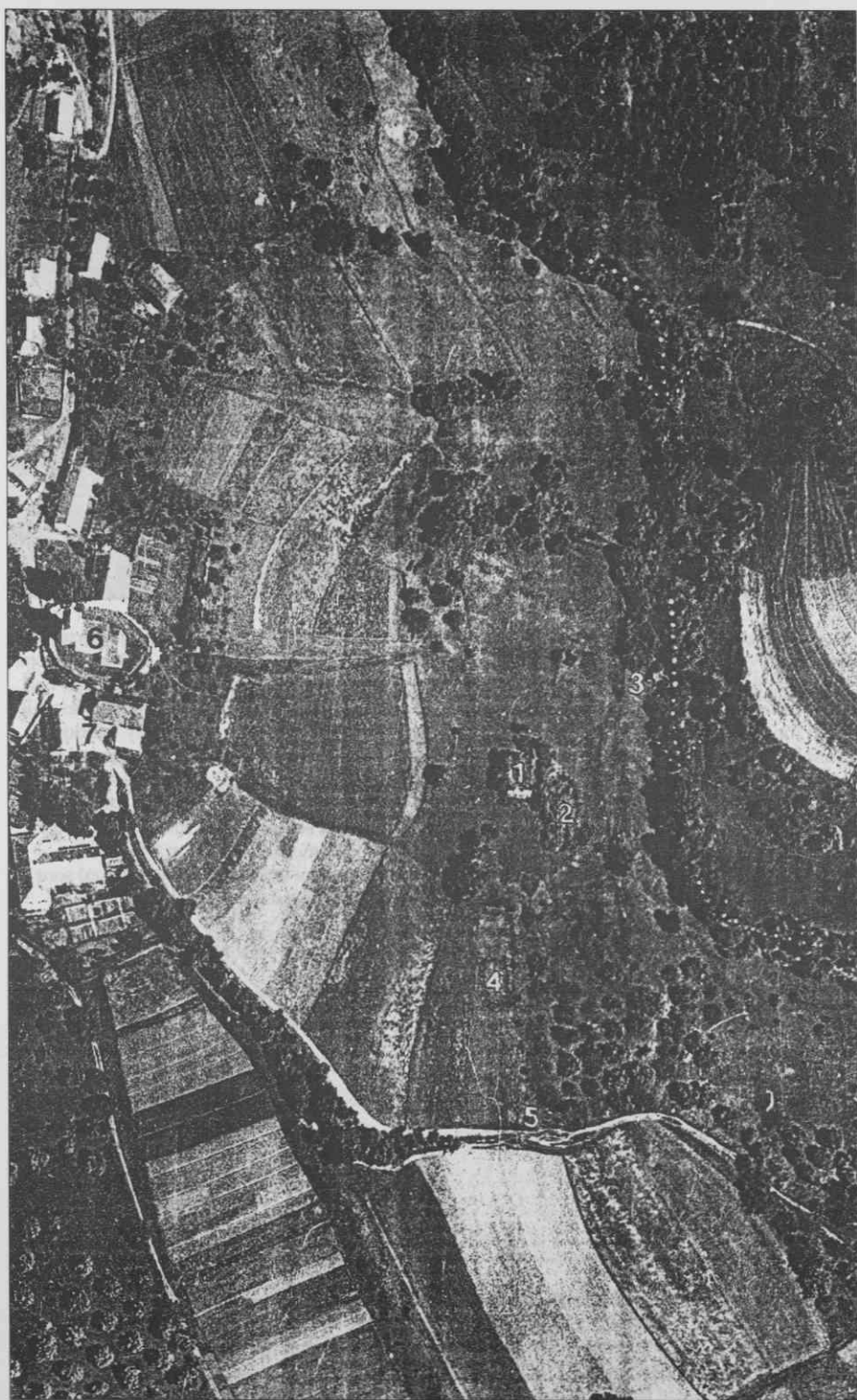

Sl. 26. Ponazorilna skica stranišča. Zgornji tramič in sedežna deska sta rekonstruirana, drugo je obstoječe. Pikčasto osenčeni deli so v zidu. ♦ Illustrative sketch of the toilet. The top bar and seat are reconstructed, the rest still exists. The dotted parts are in the wall. ♦ Ebauche d'illustration des latrines. La petite poutre en haut et la planche du siège sont reconstruites, le reste est original (existant). Les parties ombrées de petits points sont dans le mur.

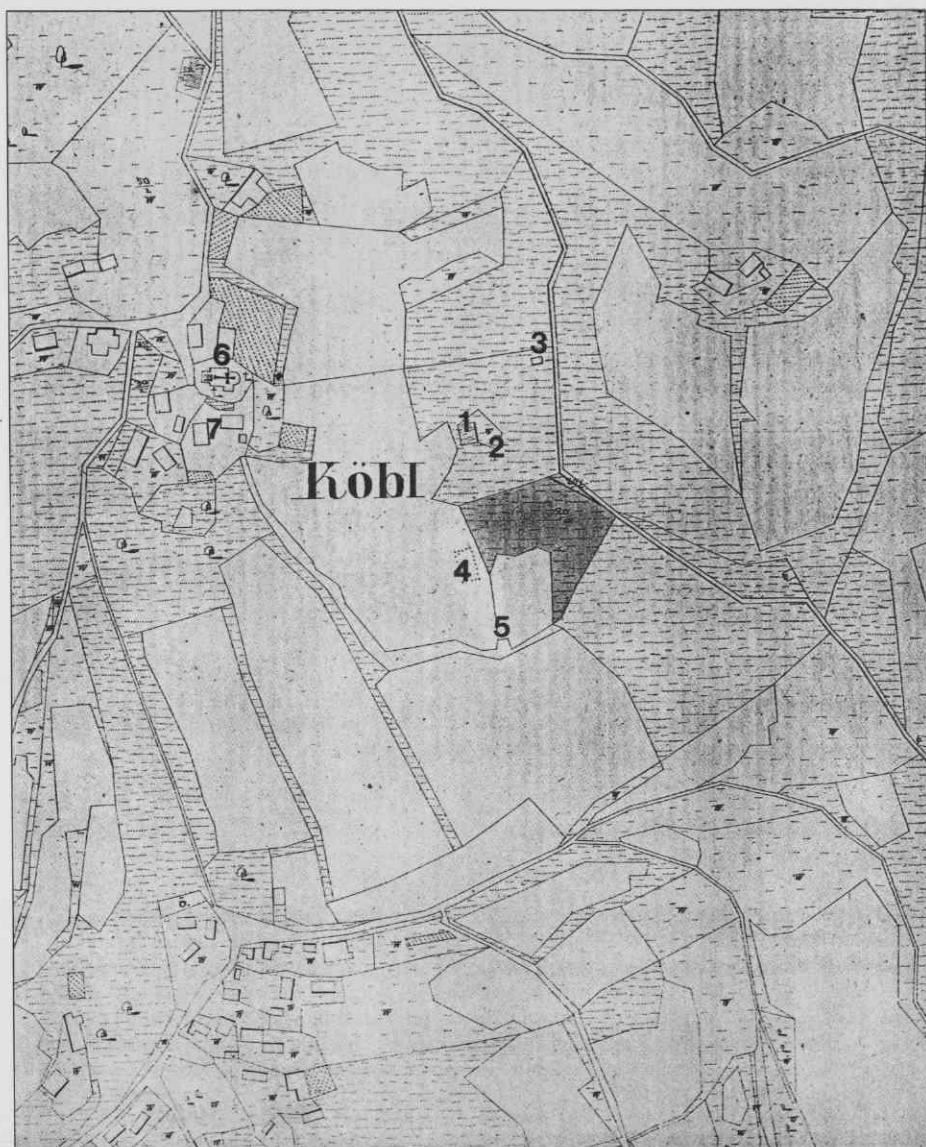

Sl. 27. Pogled na zgornji del stolpa z zahodne strani. Vidna je zidna polica za stropnike drugega nadstropja v vzhodni steni. Spodaj v sredini je okenska niša v prvem nadstropju. Puščica kaže na del zidu, kjer je na poseben način razpadlo maltno vezivo in kjer so lomljenci katranizirani: nad tem mestom je bil dimnik v zidu. ♦ View of the top part of the tower from the West. Visible: wall shelf for the ceiling joists of the second floor in the western wall. Bottom centre: bay window in first floor. The arrow indicates the part of the wall, where the mortar binder disintegrated in a specific way and the uncut stone was tarred: the chimney was in the wall above this spot. ♦ Vue du côté ouest de la partie haute de la tour. Dans le mur ouest on peut voir l'étagage utilisé pour des poutres du plafond du deuxième étage. En bas au milieu, se trouve une niche de fenêtre du première étage. La flèche montre la partie du mur où le mortier de liaison a subi une décomposition particulière et les pierres cassées (qui étaient les briques de construction) sont goudronnées: au-dessus il y avait une cheminée dans le mur.

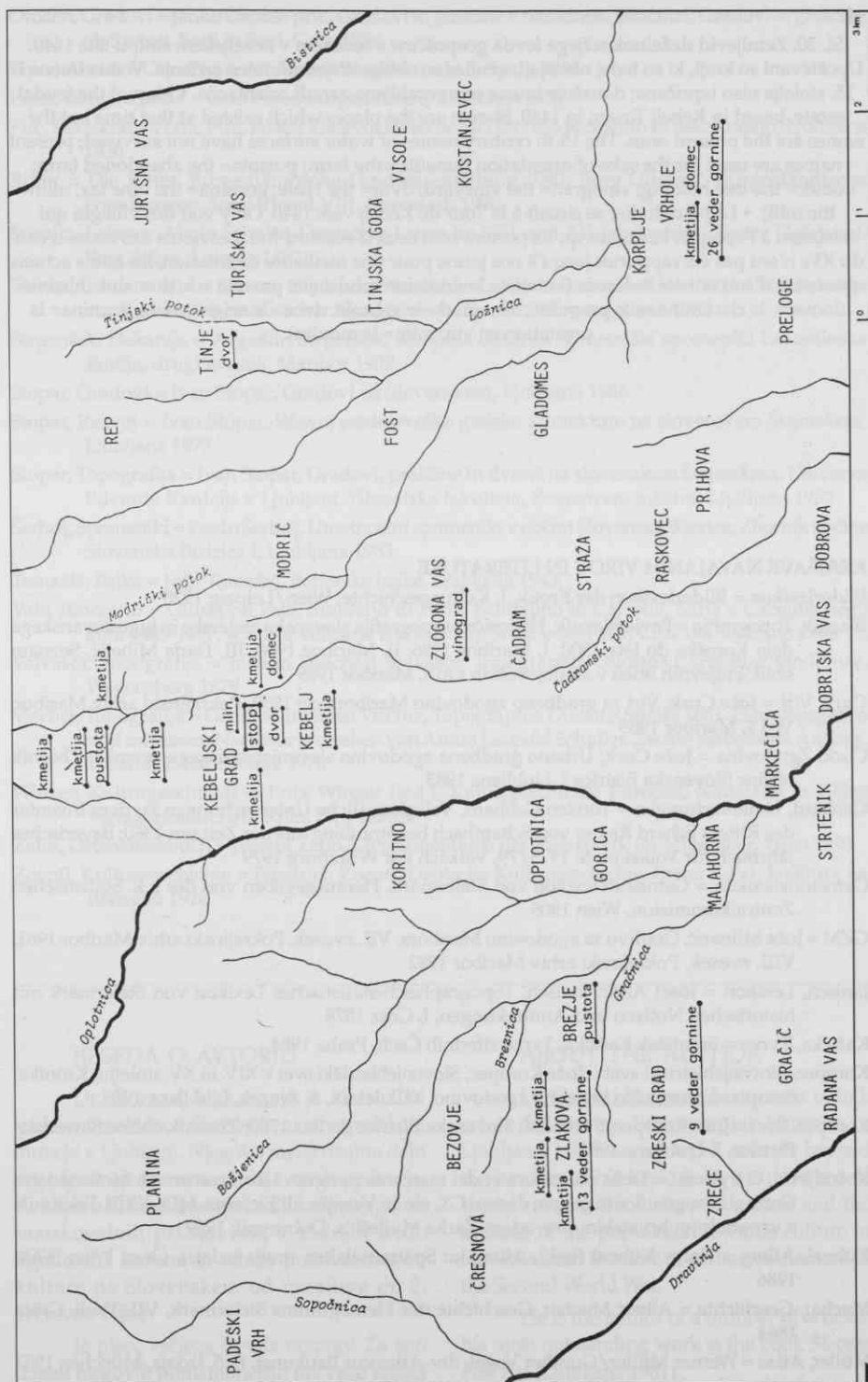
Sl. 28. Okolje kebeljskega stolpa. Aerofotoposnetek Geodetskega zavoda SRS leta 1959. Na posnetek nanešene številke in pikčasta risba pomenijo: 1. Stolp; 2. Z drevjem poraščena golica, vrh katere stoji stolp; 3. Mlin; 4. Domnevno mesto dvorskih gospodarskih stavb; 5. Umetno zravnano del terena, ki kaže, kje je pot po izohipsi zavila k stolpu; 6. Cerkev sv. Marjete; 7. Zbegov dom. Obsežno njivsko območje zahodno in južno od stolpa, razpolovljeno s kolovozno potjo, je več kot verjetno prvotno območje dveh poljedelskih arealov kebeljskega dvora. Od zahoda proti vzhodu teren pada do pikčasto označenega potoka. Prim. sl. 29. • The surroundings of Kebelj Tower. Aerial photograph, Geodetic Service (Geodetski Zavod) of the Republic of Slovenia, 1959. The numbers and dotted drawing in the photograph indicated: 1. the tower; 2. the stony clearance (now covered with trees) on which tower stands; 3. the mill; 4. presumed location of the manor's outbuildings; 5. planed part of the area showing where the road bent toward the tower along the contour line; 6. The Church of St Margaret; 7. the Zbegov farm. The large fields to the west and south of the tower, separated by the cart-track, are probably the original location of two areas of cultivation belonging to Kebelj Tower. The ground declines from west to east down to the brook (dotted line). See ill. 29. • Alentours de la tour de Kebelj. Vue du ciel faite en 1959 par l'Établissement géodésique de la République de Slovénie. Les numéros sur la photo et le dessin avec des petits points indiquent: 1. La tour; 2. Le terrain nu puis recouvert d'arbres au sommet duquel se situe la tour; 3. Le moulin; 4. Le terrain présumé pour les bâtiments réservés aux animaux, aux récoltes... appartenant à la cour; 5. Le terrain artificiellement nivelé qui montre, sur une ligne isohypse, le chemin qui menait à la tour; 6. L'église Ste. Marguerite; 7. La maison de Zbeg. Le vaste terrain des champs à l'ouest et au sud de la tour, divisé en deux par un chemin carrossable, correspond très certainement au terrain original de deux aires agricoles de la cour de Kebelj. Le terrain est en pente de l'ouest vers l'est en direction du ruisseau marqué par des petits points (voir ill. 29).

Sl. 29. Okolje kebeljskega stolpa. Načrt franciscejskega katastra iz leta 1824. Na načrt nanešene številke pomenijo: 1. Stolp; 2. Golica, vrh katere stoji stolp; 3. Mlin; 4. Domnevno mesto dvorskih gospodarskih stavb; označili smo ga pikčasto; 5. Umetno zravnano del terena, ki kaže, kje je pot po izohipsi zavila k stolpu; 6. Cerkev sv. Marjete; 7. Zbegov dom. Prim. sl. 28. ♦ The surroundings of Kebelj Tower. Map from the 1824 land register. The figures in the map indicate: 1. The Tower; 2.

The steep clearance on which the tower stands; 3. the Mill; 4. the presumed site of the outbuildings - dotted area; 5. levelled area showing where the road lead to the tower along the contour line; 6. the Church of St Margaret; 7. the Zbegov farm, see ill. 28. ♦ Alentours de la tour de Kebelj. Le plan tiré du cadastre de François Ier. (premier empereur autrichien) datant de 1824. Les numéros indiquent: 1. La tour; 2. Le terrain nu au sommet duquel est située la tour; 3. Le moulin; 4. Le terrain présumé pour les bâtiments réservés aux animaux, aux récoltes...; il est marqué par des petits points; 5. Le terrain artificiellement nivelé qui montre, sur une ligne isohypse, le chemin qui menait à la tour; 6. L'église Ste. Marguerite; 7. La maison de Zbeg (voir ill. 28).

Pričevanje gotskega stolpa Keblja o stanovanjski kulturi

Sl. 30. Zemljevid deželnoknežjega fevda gosposčine s sedežem v kebeljskem stolpu leta 1440. Upoštevani so kraji, ki so tedaj obstajali, vendar so oblike krajevnih imen sedanje. Vodna imena iz 15. stoletja niso izpričana; današnja imena so uporabljena zaradi orientacije. ♦ Map of the feudal estate, based in Kebelj Tower, in 1440. Shown are the places which existed at that time but the names are the present ones. The 15-th century names of water surfaces have not survived; present names are used for the sake of orientation (kmetija= the farm; pustota= the abandoned farm; domec= the free holding; vinograd= the vineyard; dvor= the Hufe; gornina= the vine tax; mlin= the mill). ♦ Le plan du fief se situait à la Tour de Kebelj vers 1440. On y voit des villages qui existaient à l'époque. Les noms qu'ils portent sont ceux d'aujourd'hui. Les noms des cours d'eau du XVe n'ont pas été rapportés jusqu'à nos jours; pour une meilleure orientation, les noms actuels des cours d'eau ont été indiqués (kmetija= le domaine rural sujet; pustota = le domaine inhabité; domec= la chaumine sans propriété; vinograd= le vignole; dvor= la seigneuriale; gornina= la prestation en vin; mlin= le moulin).

KRAJŠAVE NAVAJANIH VIROV IN LITERATURE

- Bilderlexikon = Bilderlexikon der Erotik, I, Kulturgeschichte, Wien/Leipzig 1928
- Blaznik, Topografija = Pavle Blaznik, Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500. I, Maribor 1986; II, Maribor 1988; III, Darja Mihelič, Seznam oblik krajevnih imen v srednjeveških virih, Maribor 1989
- Curk, Viri = Jože Curk, Viri za gradbeno zgodovino Maribora do 1850. Pokrajinski arhiv Maribor, Viri 1, Maribor 1985
- Curk, Zgodovina = Jože Curk, Urbano gradbena zgodovina slovenjebistriškega ozemlja; Zbornik občine Slovenska Bistrica I, Ljubljana 1983
- Gebhard, Untersuchungen = Torsten Gebhard, Volkskundliche Untersuchungen zu dem Inventar des Ritters Erhard Rainer von Schambach bei Straubing aus der Zeit um 1360; Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde 1978/79, Volkach vor Würzburg 1979
- Gemeindelexikon = Gemeindelexikon von Steiermark. Herausgegeben von der k.k. Statistischen Zentralkommission, Wien 1905
- GZM = Jože Mlinarič, Gradivo za zgodovino Maribora, VII. zvezek, Pokrajinski arhiv Maribor 1981; VIII. zvezek, Pokrajinski arhiv Maribor 1982
- Janisch, Lexikon = Josef Andr. Janisch, Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark mit historischen Notizen und Anmerkungen, I, Graz 1878
- Kašička, Tvrze = František Kašička, Tvrze středních Čech, Praha 1984
- Koropec, Slovenjebistriški svet = Jože Koropec, Slovenjebistriški svet v XIV. in XV. stoletju; Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, XIII. letnik, 3. zvezek, Ljubljana 1965
- Koropec, Svet = Jože Koropec, Svet okoli Slovenske Bistrice do leta 1700; Zbornik občine Slovenska Bistrica, I, Ljubljana 1983
- Kotruljevič, O trgovini = Della mercatura et del mercante perfetto. Libri quattro. Di M. Benedetto Gotrugli Rauego. Scritti già piu di anni CX, etc. In Vinegia, all'Elefanta. MDLXXIII. Faksimile z vzporednim hrvatskim prevodom Žarka Muljačića, Dubrovnik 1989
- Kühnel, Alltag = Harry Kühnel (izd.), Alltag im Spätmittelalter, (tretja izdaja), Graz, Wien, Köln 1986
- Muchar, Geschichte = Albert Muchar, Geschichte des Herzogthums Steiermark, VII. Theil, Grätz 1864
- Müller, Atlas = Werner Müller/Gunther Vogel, dtv-Atlas zur Baukunst, II, 5. izdaja, München 1987
- Nojfert, Projektovanje = Ernst Nojfert (Neufert), Arhitektonsko projektovanje, Beograd 1985

- Orožen, Gradovi = Janko Orožen prir., Gradovi in graščine v narodnem izročilu I, Gradovi in graščine ob Savinji, Sotli in Savi, Celje 1936
- Piper, Abriss = Otto Piper, Abriss der Burgenkunde, Leipzig 1904
- Piper, Burgenkunde = Otto Piper, Burgenkunde, München 1895
- Pirc, Leksikon = Franc Pirc, Poštni krajevni leksikon za Dravsko banovino in Belo krajino, Ljubljana 1930
- Ritter = Die Ritter. Burgenländische Landesausstellung 1990, Burg Güssing, Burgenländische Forschungen, Sonderband VIII, Eisenstadt 1990
- Schultz, Leben = Alwin Schultz, Deutsches Leben im XIV. und XV. Jahrhundert, Erster Halbband, Prag, Wien, Leipzig 1892
- Starzer, Lehen = Albert Starzer, Die landesfürstlichen Lehen in Steiermark von 1421-1546; Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen, 32. Jahrgang, Graz 1902
- Stegenšek, Dekanija = Avguštin Stegenšek, Konjiška dekanija. Umetniški spomeniki Lavantinske škofije, drugi zvezek, Maribor 1909
- Stopar, Gradovi = Ivan Stopar, Gradovi na Slovenskem, Ljubljana 1986
- Stopar, Razvoj = Ivan Stopar, Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem, Ljubljana 1977
- Stopar, Topografija = Ivan Stopar, Gradovi, graščine in dvorci na slovenskem Štajerskem. Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut, Ljubljana 1982
- Šerbelj, Spomeniki = Ferdo Šerbelj, Umetnostni spomeniki v občini Slovenska Bistrica; Zbornik občine Slovenska Bistrica I, Ljubljana 1983
- Tomazič, Bajke = Jože Tomazič, Pohorske bajke, Ljubljana 1943
- Vale, Itinerario = Giuseppe Vale, Itinerario di Paolo Santonino in Carintia, Stiria e Carniola negli anni 1485-1487, (Codice vaticano latino 3795), Studi e testi 103, Città del Vaticano 1943
- Valvasor, Topografija = Johann Weichart Valvasor, Topographia Ducatus Carnioliae modernae, Wagensberg 1679
- Vischer, Topografija = Georg Matthaeus Vischer, Topographia Ducatus Stiriae 1681. Herausgegeben und mit einem Nachwort versehen von Anton Leopold Schuller, Zweite verbesserte Auflage, 1. Band, 2. Band, Graz 1976
- Winzer, Kulturgeschichte = Fritz Winzer (izd.), Kulturgeschichte Europas, Naumann et Göbel Verlagsgesellschaft, Köln, brez letnice
- Zahn, Ortsnamenbuch = Joseph Zahn, Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter, Wien 1893
- Zoepfl, Kulturgeschichte = Friedrich Zoepfl, Deutsche Kulturgeschichte, Erster Band, Freiburg im Breisgau 1928

BESEDA O AVTORJU

Dr. Gorazd Makarovič je kustos za ljudsko umetnost v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani. Njegovo raziskovalno delo sega čez meje osnovnega delovnega področja. Avtorjevo širino označuje formulacija njegovih raziskovalnih prizadevanj v zadnjih letih: Zgodovina kulture in odnos prebivalstva do kulture na Slovenskem od naselitve do 2. svetovne vojne.

Je pisec večjega števila razprav. Za eno izmed njegovih pomembnejših del velja knjiga *Slovenska ljudska umetnost* (Ljubljana 1981).

ABOUT THE AUTHOR

Dr. Gorazd Makarovič is curator of folk art at the Slovene Ethnographic Museum in Ljubljana. His research work extends beyond the borders of his basic field; his most recent works concern the history of culture and the attitude of the population towards culture in Slovenia from the time of earliest settlement to the Second World War.

He is the author of a number of articles; his most outstanding work is the book *Slovene Folk Art* (Ljubljana 1981).

SUMMARY

THE GOTHIC KEBELJ TOWER - EVIDENCE ON A 15TH-CENTURY KNIGHTS LIVING CONDITIONS

The article presents a reconstruction of a knights' living quarters in Kebelj Tower in words and pictures and is based on material remnants and traces. The tower was built by the Kebelj knights in the southern area of Pohorje mountains either towards the end of the 14th century or in the first decades of the 15th century.

204

The entrance to the building was situated high above the foot of the hill and was closed with a massive door. The elevated ground-floor consisted of a central hall and two storage rooms. The first floor was made up of a central hall and two other rooms, presumably bed-rooms for the maids and servants. The main living room, containing a fire-place, chimney and toilet, was situated on the second floor.

Both storage rooms were lighted by slot windows, the other rooms by the bay windows with benches. The window frames were made of cut sandstone. Every window was divided by a vertical bar. The windows were closed with shutters.

The building contained fitted storage furniture to hang provisions, furniture recesses as well as stone and wooden benches for sitting and sleeping on.

The tower had a total of 164.8 square meters of usable floor space, of which 65.4 were occupied by both storage rooms and halls. The ground-floor rooms were poorly lighted, whereas those on both upper floors were adequately lighted by daylight.

The knight's family life was concentrated on the second floor. Cooking was done on a fire-place on the floor which also heated the room. There were no adequate means for heating the room in winter and the occupants of the tower must have frozen. Water was taken from a brook at the foot of the tower. From the projecting toilet excrement fell to the north foot of the building, causing stench and attracting flies and other insects.

In 1440 the tower was the centre of an estate consisting of eleven dependent farms, two abandoned farms, two free holdings and about 1248 litres of wine taxes. Because of the modest size the estate was run by domini; other assets of the estate were two Hufen, a water mill and a vineyard. Parts of the estate were scattered throughout the area.

The fields of one of the Hufen were close to the tower. Traces indicate that there were three separate larger areas of a three-field system of cultivation in open fields. The Hufen occupied a total of 12.7 hectares.

Oral tradition about both Kebelj castles (another castle was situated near the village of Kebelj) refers to robber knights, pilgrims being mugged, an underground passage, hidden treasures, the castle being burned down and so on; it is, however, certain, that these legends do not go back farther in time than the 17th century.

RÉSUMÉ

LE TEMOIGNAGE DE LA TOUR DE KEBELJ SUR L'ART DE LOGEMENT

La reconstruction de la tour d'habitation des chevaliers a pu être réalisée grâce aux vestiges et aux traces matérielles. Elle se présente sous forme d'illustrations et de textes descriptifs. La tour fut construite au sud de Pohorje par les chevaliers de Kebelj vers la fin du XIVe siècle ou dans le premier tiers du XVe siècle.

L'entrée du bâtiment était située en hauteur au-dessus de la base de la montagne. Elle était fermée par une porte massive. Au rez-de-chaussée il y avait un vestibule central et deux pièces de dépôt. Au premier étage, il y avait aussi un vestibule central et deux pièces, probablement deux dortoirs pour les valets et les bonnes. Au deuxième étage, on trouvait la pièce principale avec unâtre, une évacuation de fumée et des latrines.

205

Les deux pièces de dépôt recevaient la lumière par deux petites fenêtres à fente et les autres pièces par des fenêtres placées dans les niches murales, meublées de bancs. Les châssis de fenêtres étaient en grès taillé et équipées d'une barre transversale. Les fenêtres pouvaient se fermer à l'aide des volets.

L'aménagement du bâtiment était constitué de meubles de dépôt où l'on pouvait pendre des différents objets, de niches à meuble et de bancs en bois pour s'asseoir ou dormir.

La tour avait une surface habitable de 164,8 m², dont 65,4 m² pour les deux pièces de dépôt et les deux vestibules. Les pièces du rez-de-chaussée étaient sombres, tandis que les pièces des deux étages étaient assez bien éclairées par la lumière du jour.

La deuxième étage était réservé à l'usage privé de la famille des chevaliers. L'âtre du sol était utilisé pour la cuisine et pour le chauffage. En hiver, la pièce n'était pas suffisamment chauffée et les habitants de la tour avaient froid. Le ruisseau qui coulait sous la tour leur fournissait de l'eau. Les excréments des latrines en saillie tombaient directement au pied nord du bâtiment. D'où la puanteur, les mouches et autres insectes.

En 1440, les seigneurs de la tour possédaient 11 domaines ruraux sujets, deux domaines inhabités, deux chaumines sans propriété et en location et à peu près 1248 litres de prestation en vin. En raison de la taille modeste de la propriété, les seigneurs géraient eux-mêmes l'exploitation de leurs terres: ils possédaient deux seigneuriales, un moulin à eau et un vignoble. La propriété se retrouvait ainsi très dispersée.

Les terres arables de l'un des deux châteaux étaient tout près de la tour. Les traces montrent qu'il s'agissait de trois grands champs séparés qui faisaient parti d'un système agricole de trois parcelles. La superficie totale des terres appartenant à ce château était à peu près de 12,7 ha.

Toutes les rumeurs qui sont parvenues jusqu'à nos jours et qui parlent de deux châteaux de Kebelj (il y avait, en effet, un autre château près du village de Kebelj), des chevaliers pillards, des pèlerins dévalisés, d'un passage souterrain, d'un trésor, de la mise à feu du château etc., n'ont, en fait, pas pu être lancées avant le XVIIe siècle.

III. TROUVAISSE DE LA TOUR DE KLEINBURG LARG DE L'ÉGLISE

La construction de la tour d'habitation des chevaliers s'est déroulée par étapes vers l'est aux XVe et XVIe siècles. Elle se présente sous forme d'édifice à deux corps de logis, la tour d'habitation au sud et l'annexe au nord. Les vestiges de la tour d'habitation ont été fouillés en 1970 et les vestiges de l'annexe en 1971.

L'entrée du bâtiment était située au sud-est, au-dessus de la base de la tour d'habitation. Elle était fermée par une porte massive. Au sud-est de l'annexe se trouvait un vestibule central et deux pièces de logis. Au premier étage il y avait deux autres pièces de logis, probablement dans l'axe de la tour. Au deuxième étage on trouvait la pièce principale avec un grand feu central et deux autres pièces.

Les deux pièces de logis situées à l'ouest de la tour d'habitation ont été fouillées par des équipes de la Direction des Monuments et des Sites. Les vestiges de l'annexe ont été fouillés par une équipe de la Direction des Monuments et des Sites. L'annexe a été fouillée en 1971 et la tour d'habitation en 1970.

L'aménagement du bâtiment est caractéristique de la fin du Moyen Âge. Pendant les différentes étapes de sa construction, on peut voir l'évolution de la tour d'habitation.

La tour d'habitation a une superficie d'environ 100 m². Elle est constituée de deux corps de logis, l'un au sud et l'un au nord. Les vestiges de la tour d'habitation ont été fouillés en 1970 et les vestiges de l'annexe en 1971.

La construction de la tour d'habitation s'est déroulée par étapes vers l'est aux XVe et XVIe siècles. Elle se présente sous forme d'édifice à deux corps de logis, la tour d'habitation au sud et l'annexe au nord. Les vestiges de la tour d'habitation ont été fouillés en 1970 et les vestiges de l'annexe en 1971.

La tour d'habitation a une superficie d'environ 100 m². Elle est constituée de deux corps de logis, l'un au sud et l'un au nord. Les vestiges de la tour d'habitation ont été fouillés en 1970 et les vestiges de l'annexe en 1971.

La construction de la tour d'habitation s'est déroulée par étapes vers l'est aux XVe et XVIe siècles. Elle se présente sous forme d'édifice à deux corps de logis, la tour d'habitation au sud et l'annexe au nord. Les vestiges de la tour d'habitation ont été fouillés en 1970 et les vestiges de l'annexe en 1971.

La tour d'habitation a une superficie d'environ 100 m². Elle est constituée de deux corps de logis, l'un au sud et l'un au nord. Les vestiges de la tour d'habitation ont été fouillés en 1970 et les vestiges de l'annexe en 1971.

DISKRETNİ ŠARM ŠTUDENTSKEGA NASELJA

Bivalna kultura v Študentskem naselju

Nadja Valentinčič

207

IZVLEČEK

Avtorica sooči teoretično opredelitev bivalne kulture, ki jo je priredila specifičnemu okolju študentskega naselja kot posebni obliki skupinskega bivanja, in bistvene zaključke raziskave bivalne kulture konkretnega okolja Študentskega naselja v Rožni dolini v Ljubljani. Na kratko predstavi tudi okoliščine večmedijske raziskave, na kateri temeljita članek in njena diplomska naloga.

ABSTRACT

The author confronts the theoretical definition of residential culture, adapted to the specific environment of student hostels as a special form of collective living, with the basic conclusions of her research of the actual residential culture in the student hostels of Rožna dolina in Ljubljana. She also presents a short description of hostels of the multimedia research on which the article and her degree thesis are based.

Članek temelji na diplomski nalogi z naslovom ORIS BIVALNE KULTURE V ŠTUDENTSKEM NASELJU V ROŽNI DOLINI, prvi diplomski nalogi na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo, ki jo sestavljata videofilm in besedilo. Raziskavo bivalne kulture sem opravila v letih 1988 in 1989, videofilm ŠTUDENTSKO NASELJE je bil končan leta 1990, besedilo diplomske naloge pa je nastalo s precejšnjim časovnim zamikom, vendar menim, da so rezultati še vedno relevantni.

Prikaz strukture Študentskega naselja (ŠN), domskega reda in predstavitev stanovalcev, torej zunanji pogled, lupino bivalne kulture, sem namreč gradila tako, da so zajete vse spremembe, ki so nastale v vmesnem času in so vplivale na podobo bivalne kulture. Odnos stanovalcev do prostora in ljudi v njem, torej notranji pogled, srčiko bivalne kulture, sem zajela z obširno anketo (skoraj 60 vprašanj) in popisnim listom (22 kategorij podatkov o opreми sobe), ki je zajela 200 študentov ali 7,5% stanovalcev, ter z usmerjenimi intervjuji s 34 študenti (vse video posnetke še vedno hranim). Teh podatkov nisem mogla "dopolniti" ali ažurirati, vendar menim, da bi ob ponovni izvedbi ankete in intervjujev dobila dokaj podobne rezultate, čeprav se je v vmesnem času zamenjala cela generacija študentov. Veliko bolj smotno bi bilo raziskati bivalno kulturo istih ljudi deset let kasneje.

Razmerje med besedilom raziskave in videofilmom puščam tokrat ob strani in se posvečam samo bivalni kulturi: najprej bom predstavila teoretični koncept, potem pa

bistvene ugotovitve raziskave konkretnega okolja v Študentskem naselju.

Pojem stanovanjska kultura se v slovenski etnologiji pojavlja zadnja tri desetletja in je posledica sprememb teoretičnih in metodoloških izhodišč. Področje stanovanja oziroma človeških bivališč, ki so ga prej etnologi uvrščali v materialno kulturo, je tako postalo stičišče, ki povezuje materialno, duhovno in socialno kulturo. Pri stanovanjski kulturi je poleg stanovanja in elementov v njem pomemben predvsem stanovalec, njegov način življenja in počutje v stanovanju. Skozi stanovanjsko kulturo lahko ugotavljamo odnos ljudi do prehranjevanja, oblačenja, dela, socialnih odnosov, vrednot, znanja, verovanja itd.

208 V slovenski etnologiji se je z vprašanjem stanovanjske kulture največ ukvarjala Fanči Šarf, ki je skozi svoje muzejske izkušnje postopoma gradila novo metodologijo raziskovanja stanovanjske kulture. Najbolj celosten in izčrpen prikaz stanovanjske kulture pa je gotovo podala hrvaška etnologinja Aleksandra Muraj v doktorski disertaciji, kasneje objavljeni v knjigi ŽIVIM ZNAČI STANUJEM. Teoretična izhodišča, v katerih je opozorila na nekaj novih vidikov (npr. vprašanje stanovanjske etike), je preverila na primeru stanovanjske kulture žumberških Sošic.

Ob proučevanju stanovanjske kulture nas po Šarfovi in Murajevi zanimajo interakcija med stanovalcem in stanovanjem, obnašanje in dejavnosti v stanovanju, predmeti in njihova funkcija, njihov pomen za stanovalca ter počutje v stanovanju. Obe sta opozorili tudi na pomen bivalne soseske, točneje na odnos stanovalca do nje in njegovo počutje v njej. (Glej Šarf, str. 5-6 in 11-12; Muraj, str. 3-10.)

Prostorsko središče človekovega življenja je prav gotovo dom: hiša, stanovanje ali soba v študentskem naselju, s širjenjem prostorskih krogov pa se navezanost nanje zmanjšuje. Antropolog Stane Južnič temu pravi krogi rezidualne pripadnosti (Južnič, str. 293). Študentsko naselje je za prikaz pojemanja pripadnosti še posebno primerno, saj lahko kroge bivanja lepo razvrstimo od zasebnega preko pol-javnega do javnega.

Specifika bivalne kulture v študentskih domovih in v drugih podobnih oblikah bivanja (samski domovi, domovi za starejše občane ter v končni fazi tudi bolnišnice, vojašnice, zapori ipd.) so gotovo tudi bolj ali manj stroga pravila domskega reda, ki določajo način življenja v teh prostorih. Po eni strani to lajša skupno življenje večjega števila ljudi, po drugi strani pa omejuje osebno svobodo posameznika. Ta je največkrat postavljen v socialne odnose z ljudmi, ki jih pretežno ni izbral sam, kar prav tako zmanjšuje njegovo svobodo. V Študentskem naselju študent sobo namreč deli s sostanovalcem, kopalnico in kuhinjo s tridesetimi ljudmi, skupne prostore v bloku z okoli dvesto študenti, ŠN kot celoto pa s skoraj 3000 ljudmi.

Bivalna kultura je torej na vsakem od teh prostorskih nivojev precej odvisna od odnosov med njenimi nosilci. Ta socialni vidik bivalne kulture je relevanten za vse oblike bivanja. Anne Luise Gjesdal Christensen v članku Stanovanja kot komunikacija¹ opozori na dejstvo, da se odnosi v družini (med staršema ter med njima in otroki) razkrivajo tudi

¹ Gjesdalova stanovanja obravnava kot komunikacijo navzven in navznoter. Prva poteka preko tipa bivališča in njegovega zunanjega videza, v drugi pa bivališče pojmuje kot medij v procesu socializacije novih generacij (družinski člani s prostori razpolagajo različno, starši navajajo otroke na primeren odnos do prostorov in pravilno obnašanje ipd.).

skozi način uporabe prostora v stanovanju in odnosa do predmetov.² Študentsko naselje je kot skupinska oblika bivanja posebno zanimivo za preučevanje medsebojnih odnosov na omenjenih štirih prostorskih ravneh (soba, trakt, blok, ŠN). Predvidevamo lahko, da so medsebojni stiki na ravni sobe najintenzivnejši, z večanjem prostorskih krogov pa se manjša stopnja medsebojnega poznavanja in druženja.

Pozorni bralec je gotovo opazil, da sem v zadnjih dveh odstavkih termin stanovanjska kultura nadomestila z besedno zvezo bivalna kultura. Razlikujem ju prav zaradi na novo uvedenega poudarka na interakciji med stanovalci. Pri raziskovanju bivalne kulture torej izhodiščem stanovanjske kulture dodajam povezave med strukturo bivalnih prostorov in medsebojnimi odnosi stanovalcev teh prostorov. Pri tem upoštevam hierarhijo prostorov v življenju posameznika in z njimi povezanih medsebojnih stikov.

Nosilci bivalne kulture v ŠN so študentje v starostni dobi, ko se kot osebnosti še intenzivno oblikujejo, kar se gotovo izraža tudi v bivalni kulturi. Študentska leta so prehodno obdobje, ki dokončno osamosvojitve predstavijo na kasnejši čas, zato antropologi in sociologi obdobje študija imenujejo tudi podaljšano otroštvo.

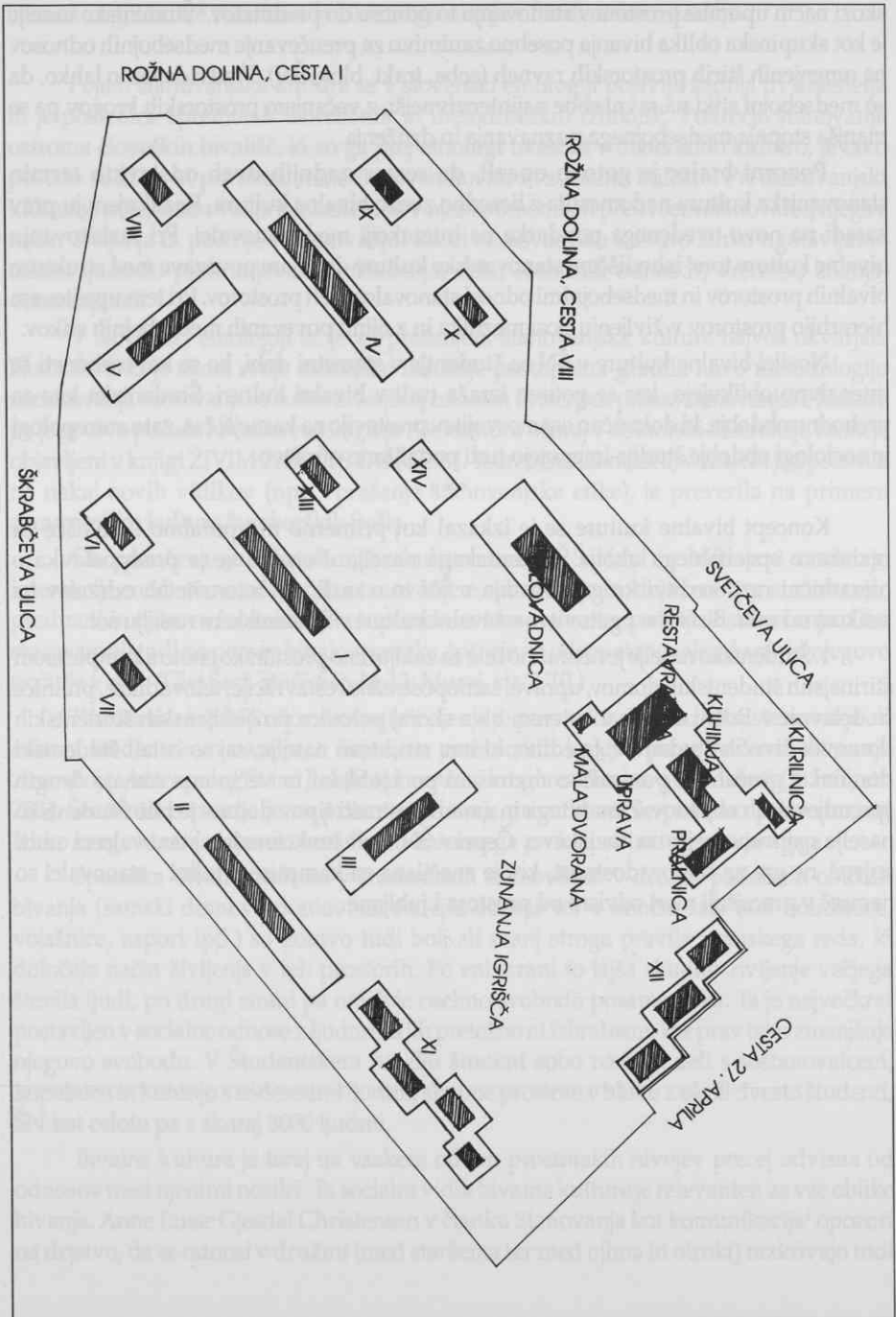
209

* * *

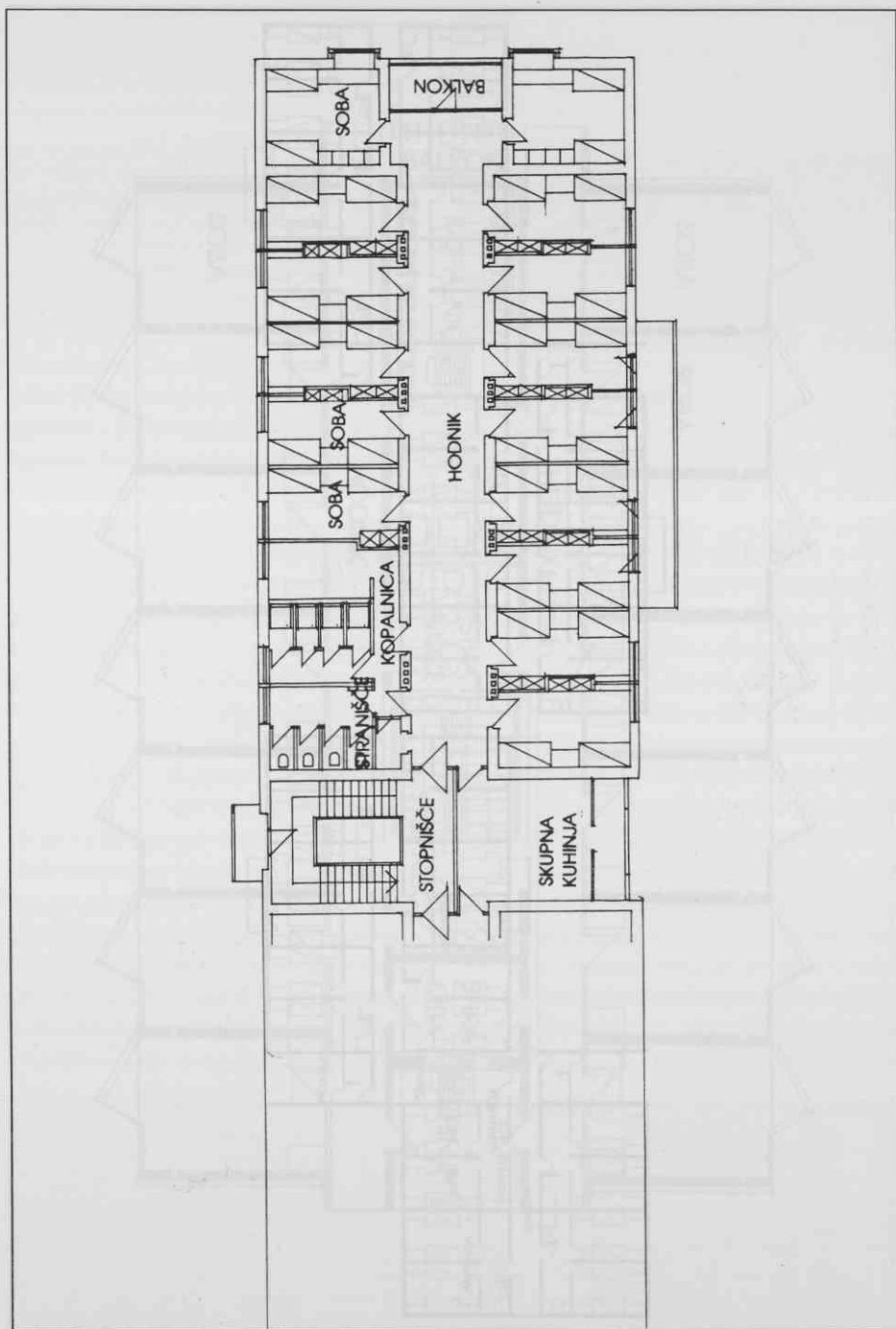
Koncept bivalne kulture se je izkazal kot primerno in uporabno izhodišče za raziskavo specifičnega okolja Študentskega naselja. Potrdila se je predpostavka o hierarhični razporeditvi krogov bivanja v ŠN in o različnih intenzitetah odnosov na vsakem od njih. Bistvene ugotovitve o bivalni kulturi v Študentskem naselju so:

1. Študentsko naselje je neuradno ime za zaključeno prostorsko enoto s kompleksom štirinajstih študentskih domov, uprave, samopostrežne restavracije, telovadnice, pralnice in delavnic v Rožni dolini, v katerem biva skoraj polovica po ljubljanskih študentskih domovih živečih študentov. Je edino, ki ima strukturo naselja, saj so ostali študentski domovi v gručah ali posamično raztreseni po Ljubljani in večinoma nimajo drugih spremljevalnih objektov. Zaradi tega in zaradi pestrosti tipov domov je bilo Študentsko naselje najprimernejše za raziskavo. Čeprav ŠN tudi funkcionalno stanovalcem nudi največ, ne gre za samozadostnost, kot je značilna za kampuse v tujini - stanovalci so namreč v precejšnji meri odvisni od prostora Ljubljane.

² V slovenskih etnoloških tekstih sem zasledila razkrivanje medsebojnih razmerij v družini skozi stanovanjsko kulturo le v članku (in diplomski nalogi) Inje Smerdel. (Glej navedeno delo v seznamu literature.)

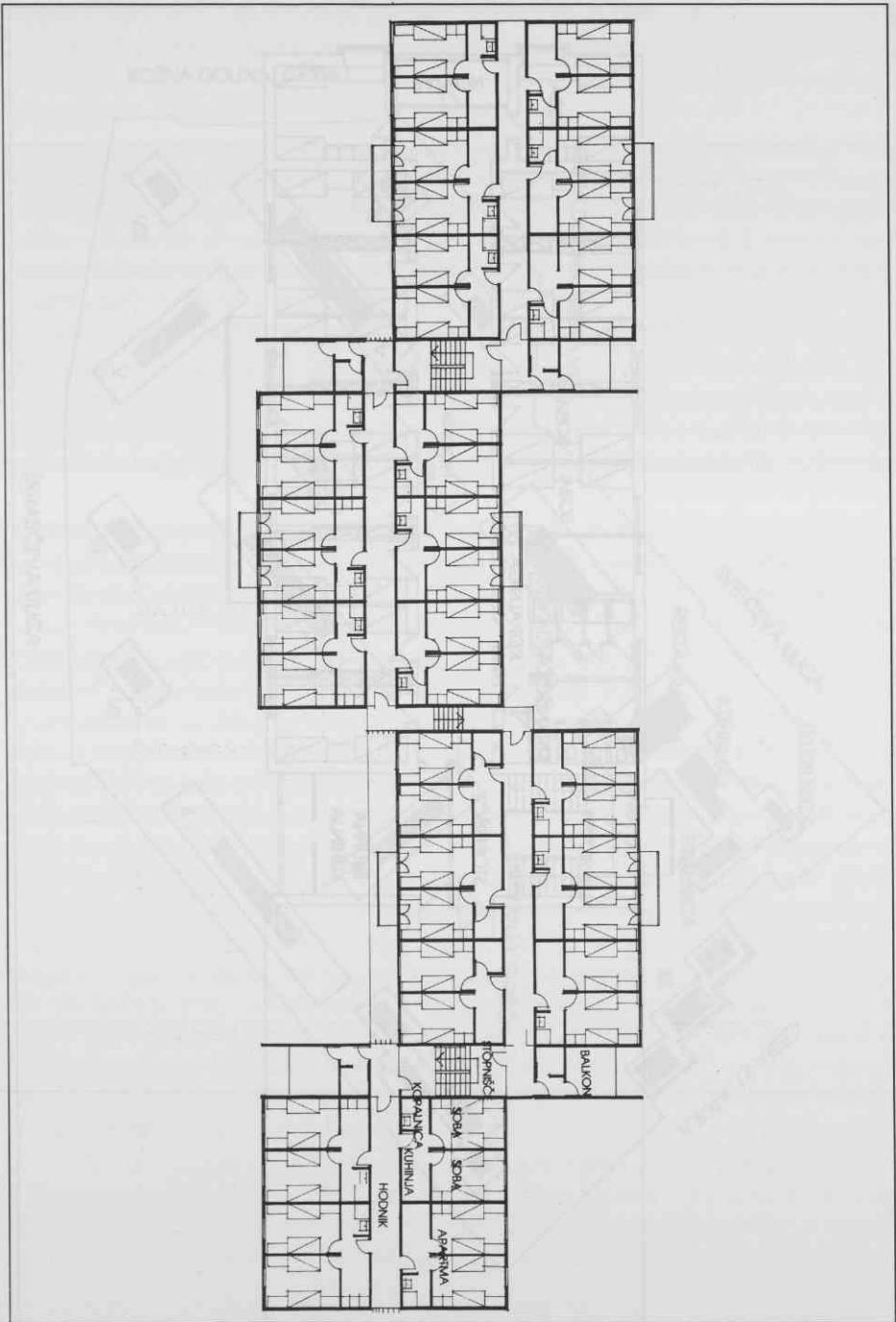

Priloga 1: Situacijski načrt Študentskega naselja. ♦ Illustration 1: Map of the area of the Student Hostels ♦ Annexe 1: Plan d'orientation du campus universitaire "Študentsko naselje".

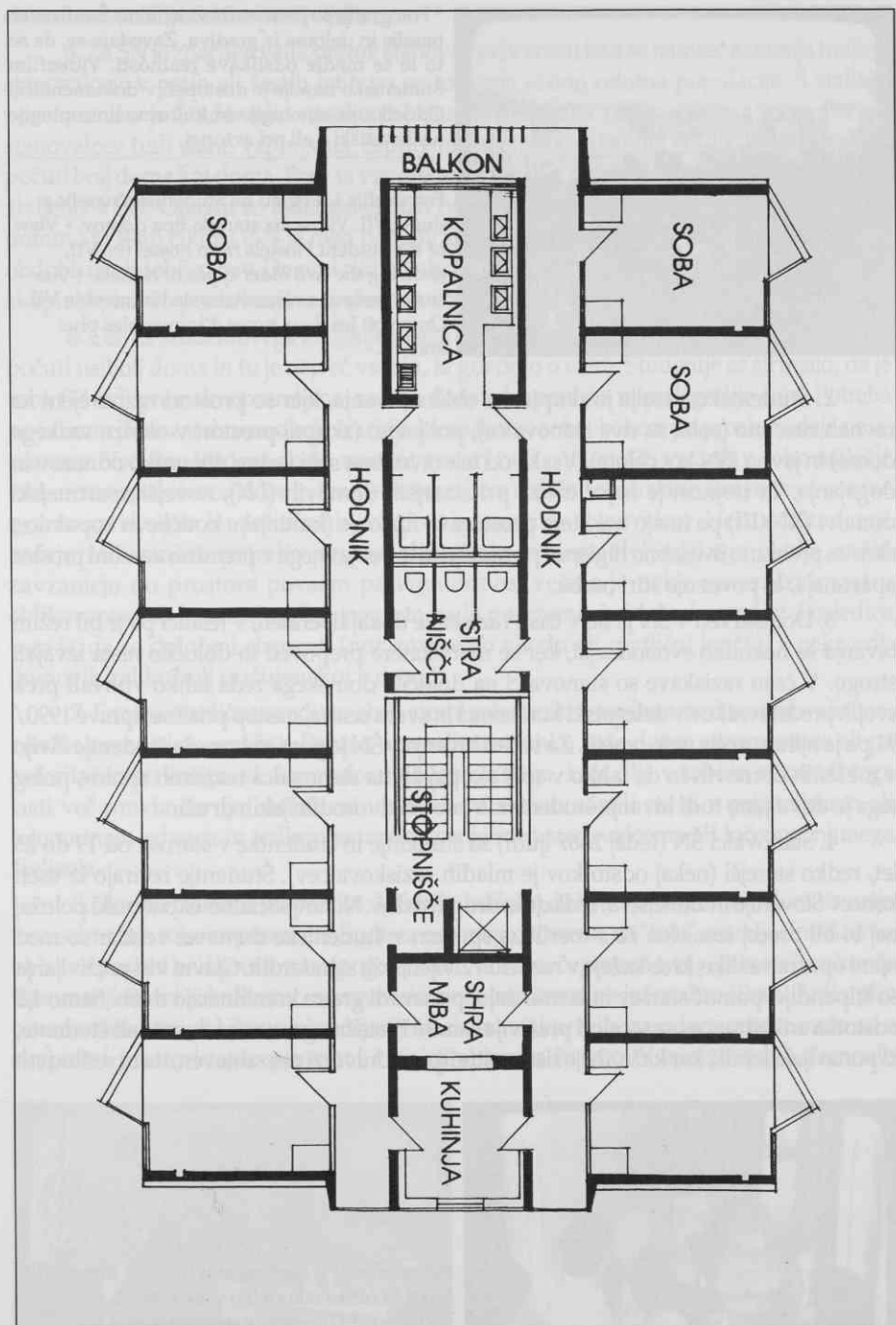

Priloga 2: Tloris doma I (podolgovati, nizki domovi iz obdobja po vojni). ♦ Illustration 2: Ground-plan of hostel no. I (long, low buildings from the post-war period) ♦ Annexe 2: Plan de l'immeuble I (appartenant au groupe d'immeubles oblongs et bas, construits juste après la guerre).

Priloga 3: Tloris doma IX (šestnadstropni stolpci iz obdobja 1961-71). • Illustration 3: Ground-plan of hostel no. IX (six-storey building, one of five built in 1961-71) • Annexe 3: Plan de l'immeuble IX (appartenant au groupe d'immeubles, dits tours de six étages, de l'époque 1961-71).

Priloga 4: Tloris doma XI (apartmajski domovi iz osemdesetih let). • Illustration 4: Ground-plan of hostel no. XI (apartment hostel, dating from the eighties) • Annexe 4: Plan de l'immeuble XI (type d'immeubles d'appartements, construits dans les années quatre-vingt).

* Fotografije so presnete iz videofilma Študentsko naselje in deloma iz gradiva. Zavedam se, da so to le še medle odslikave realnosti. Videofilm Študentsko naselje je dostopen v dokumentaciji Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo na Zavetiški 5 ali pri avtorici.

Fotografija 1: Pogled na Študentsko naselje z doma VII. Vidna sta starejša tipa domov. • View of the Student Hostels from hostel no. VII, showing the two older types of hostels. • Vue sur le campus universitaire de l'immeuble VII. On y voit les deux types d'immeubles plus anciens.

214

2. Študentsko naselje je skupinska oblika bivanja, kjer so prostori razporejeni na ravneh zasebno (soba za dva stanovalca), pol-javno (skupni prostori v okviru vsakega doma) in javno (ŠN kot celota). Vsaka od teh ravni ima sebi lastno dinamiko odnosov in dogajanja. Ta trojnost je najočitnejša pri starejših domovih (I-X), novejši apartmajski domovi (XI-XIII) pa imajo nekatere prostore in funkcije (kuhinjske koticke in kopalnice; skrb za prehrano in osebno higieno) prestavljene iz pol-javnega v pretežno zasebni prostor apartmaja, ki povezuje štiri osebe.

3. Domski red v ŠN je bil v času raziskave dokaj liberalen, v resnici pa je bil režim bivanja še nekoliko svobodnejši, ker se marsikatera prepoved in določilo nista izvajali strogo. V času raziskave so stanovalci na določila domskega reda lahko vplivali prek svojih predstavnikov v delegatski konferenci in svetu centra, nastop prisilne uprave 1990/91 pa je njihov vpliv zelo omejil. Za režim bivanja v ŠN je pomembno, da študentje živijo v mešanih domovih in da lahko v sobi skupaj živita stanovalca različnih spolov, poleg tega je dovoljeno tudi bivanje študentskih eno- in dvoroditeljskih družin.

4. Stanovalci ŠN (tedaj 2667 ljudi) so študentje in študentke v starosti od 19 do 25 let, redko starejši (nekaj odstotkov je mladih raziskovalcev). Študentje izvirajo iz vseh koncev Slovenije in zamejstva, redkeje iz drugih držav. Njihov socialno-ekonomski položaj naj bi bil precej izenačen že z merili za sprejem v študentske domove, vendar so med njimi opazne razlike, ki se kažejo v različnih življenjskih standardih. Glavni viri preživljanja so štipendije, pomoč staršev in lastno delo, ponavadi gre za kombinacijo dveh. Samo 4,5 odstotka anketirancev se v celoti preživlja samih. Pretežno gre za absolvente ali študente, ki ponavljajo letnik, kar kaže, da je sistem študija na Univerzi prezahteven, da bi se študent

Fotografija 2: V družinskem traktu v domu XII starši in otroci izkoristijo vsak koticček, tudi hodnik. • In the family wing of hostel no. XII parents and children use every little corner, even the corridor. • Dans l'immeuble XII, dans l'aile consacrée aux familles, les parents et les enfants profitent de chaque coin, même du couloir.

ob rednem študiju lahko preživljal sam.

5. Za ŠN je značilen velik pretok stanovalcev, v enem letu se namreč zamenja tretjina stanovalcev, v petih ali šestih letih pa se zamenja skoraj celotna populacija. S stališča posameznika je Študentsko naselje začasna in prehodna oblika bivanja in za večino stanovalcev tudi samo vzporedna, čeprav ni zanemarljiv tisti del študentov, ki se v ŠN počuti bolj doma kot doma. Prav ta vzporednost bivanja povzroča tudi izrazito cikličnost življenja v ŠN. Opazni so tedenski ciklusi (velik del študentov odhaja ob koncih tedna domov) in letni ciklusi (ŠN je med počitnicami precej izpraznjeno) ter menjave izpitnih obdobij in obdobij zabav. Dnevni ciklusi niso tako izraženi kot pri drugih profesionalnih skupinah, ker so predavanja razpršena čez cel dan.

6. Center študentovega življenja v času študija v Ljubljani je soba v ŠN, tu se študent počuti najbolj doma in tu je največ vsebin, ki govorijo o njem. Študentje se strinjajo, da je soba (14 m²) premalo opremljena, zato jo dodatno opremijo in prilagodijo sebi. Potreba po intimnejšem zasebnem okolju razbija izenačenost sob, obenem pa prostoru daje nove pomene. Vse, kar študent doda, namreč govori tudi o njem. Ob vstopu v sobo najlažje razberemo spol stanovalcev in študijsko smer, le v redkih sobah pa so izražene povezave z izvornim okoljem ter politična in religiozna usmeritev stanovalcev. Nekateri študentje kažejo zelo močno potrebo po preoblikovanju svojega življenjskega okolja, redki zavzamejo do prostora povsem pasiven odnos, večina je nekje vmes. Izvirnost v oblikovanju sob je precej redka, pogosto pa je prevzemanje idej od sosedov. Posledica tega je, da so določeni elementi (npr. zavese ob vhodu ali cvetlični lončki) v nekaterih domovih veliko bolj razširjeni kot v drugih.

7. Enotna/različna ureditev obeh strani sobe razkriva odnos med sostanovalcema, vendar zveza ni enoznačna. Enotna opremljenost lahko kaže dobro razumevanje ali pa avtoritativnost enega od stanovalcev, pogosto tistega, ki je dlje v sobi in si zaradi tega lasti več pravic do nje; različnost ureditve pa razkriva zreli osebi v prijateljskem ali tolerantnem odnosu in redkeje nerazumevanje med stanovalcema ali ločenost njunega življenja.

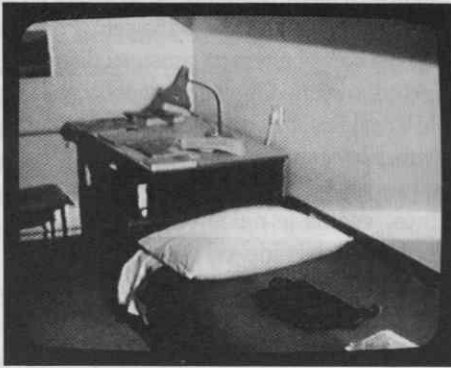
8. Skupni prostori (kopalnice, kuhinje, hodniki, itd.) so v nasprotju z domačnostjo in zasebnostjo sobe za posameznika brez osebne pomena, so "tuje" ozemlje. Intenziven občutek posesti nad prostorom (pogojne, ker "ta soba, čeprav ni tvoja, je tvoja") se konča na zunanji strani sobnih vrat, na ravni skupnih prostorov pa je izredno šibak. Tudi vpliv posameznika na pol-javno območje je šibek in enako velja za odgovornost, zato so s skupnimi prostori tesno povezani večni problemi s čistočo. V apartmajskih domovih

Fotografija 3: Soba 404 v domu IX. • Room no. 404 in hostel no. IX. • Chambre n° 404 dans l'immeuble IX.

216

Fotografiji 4 in 5: Leva in desna stran sobe 229 v domu XII kažeta dva različna odnosa do življenja v študentskem naselju. ♦ The left and right sides of room no. 229 in hostel no. XII show two different attitudes to living in a student hostel. ♦ La moitié gauche et la moitié droite dans la chambre n° 229 de l'immeuble XII montrent deux attitudes différentes envers la vie dans ce campus universitaire.

študentje sami vzdržujejo red v skupnih prostorih znotraj apartmaja in tudi zadovoljstvo z njimi je precej večje.

9. Celotni prostor ŠN je čustveno še nevtralnejše območje, spada v prostor javnega. Izjema so le določene točke in objekti, ki imajo v življenju dobre četrtine študentov poseben pomen. Največkrat so povezani z dejavnostmi v prostem času: gre za klube, športne objekte, zelenice in naravo (zadnja v resnici ni del ŠN). Le petnajstina anketirancev je kot najpomembnejšo točko navedla sobo ali njen del, vendar je soba v življenju študentov tako sama po sebi umevna, da nanjo niso pomislili. Točko posebnega pomena so pogosteje opredelili študentje, ki v ŠN živijo dlje kot štiri leta in v njem pogosto preživljajo proste dni, kar kaže, da se navezanost na prostor oblikuje počasi.

10. V fizičnem prostoru mesta Ljubljane ima ŠN zelo ugodno lokacijo (dokaj mirno okolje, bližina fakultet, centra mesta in narave). V kulturnem in družbenem smislu je pomen ŠN predvsem v tem, da mestu dovaja vedno nove porabnike. Kot točka kulturnega in družabnega dogajanja, kamor so zahajali tudi Ljubljancani, je bilo ŠN pomembno predvsem v sedemdesetih in začetku osemdesetih let, potem pa je začelo bledeti. Leta 1989 se je uprava ŠC zaprla zadnje štiri klube, ki so jih upravljali študentje. Zunanji gostje pridejo le še na redke koncerte in zabave v "menzo" v ŠN in tudi stanovalci se pritožujejo, da je ponudba interesnih dejavnosti (kultura, šport, zabava) revna.

11. V ŠN so življenjske funkcije porazdeljene po ravneh. Počitek in spanje sta praviloma vezana na sobo. Skoraj vsi študentje tudi študirajo v sobi, vendar jih ima polovica še en alternativni študijski prostor, pogosto učilnico v ŠN. V času raziskave je večina študentov sama skrbela za svojo prehrano. Malo več študentov je kuhalo po sobah

Fotografija 6: "Podmornica" - učilnica v kleti doma III. • The study-room, called "submarine", in the cellar of hostel no. III. • "Le sous-marin" - salle de travail au sous-sol de l'immeuble III.

kot v kuhinjah, redki so se prehranjevali v "menzi" v ŠN ali po gostilnah. Slika prehranjevanja se je v zadnjih štirih letih bistveno spremenila, ker je Študentska organizacija v akademskem letu 1991/92 uvedla pomoč v obliki študentskih bonov. Skrb za osebno higieno poteka v skupnih kopalnicah, v apartmajskih blokih pa znotraj apartmaja. Pranje v domu ali doma pri starših razkriva tudi navezanost stanovalca na ŠN oziroma na domače okolje in s tem stopnjo njegove samostojnosti. Prosti čas študentje preživljajo na vseh nivojih: v sobi, na območju Študentskega naselja in zunaj njega.

12. Ob vselitvi v ŠN študent največkrat ne more vplivati na izbor sostanovalca, kasneje se možnosti vpliva večajo in tretje leto že dosežejo 50 odstotkov. Vsaj tretjini stanovalcev slučajni izbor ustreza, ostali pa se preselijo z željeno osebo, ko se pokaže možnost. Povprečni študent se med bivanjem v ŠN preseli vsaj enkrat in zamenja tri "cimre". Sostanovalca v ŠN v povprečju preživita skupaj dobri dve leti in se trudita imeti čim boljše odnose: prijateljstvo ali vsaj toleranten odnos, redko pa živita vsak svoje življenje. Na tako majhnem življenjskem prostoru se je seveda potrebno prilagajati, zato ima sedemdeset odstotkov študentov medsebojne dogovore. Različnost interesov pa kljub temu pri dveh tretjinah študentov občasno povzroča konflikte, ki jih najpogosteje rešujejo s pogovorom.

13. Na ravni sobe je medsebojni stik najbolj totalen. Ne glede na odnos stanovalca delita isti prostor, poznata navade drug drugega, njegove prijatelje, njegov način življenja. Šestina študentov čuti potrebo po zasebnosti in samoti, po večjem prostoru, po enoposteljni sobi. Prva leta življenja v ŠN želja ni močno izražena, po četrtem letu pa si svoj prostor želi že vsak četrti stanovalec. Sobe v ŠN omogočajo zelo nizko stopnjo zasebnosti, najsi

Fotografija 7: Sostanovalca ali "cimra" pri skupnem zajtrku. • Photo 7: Two room-mates having breakfast. • Photo 7: Deux cohabitants prenant leur petit déjeuner ensemble.

gre za individualno zasebnost (potreba po samoti), za intimne stike z drugimi osebami ali za splošno zasebnost (pravico do vstopa v sobo imajo različne komisije, nočna kontrola ipd.).

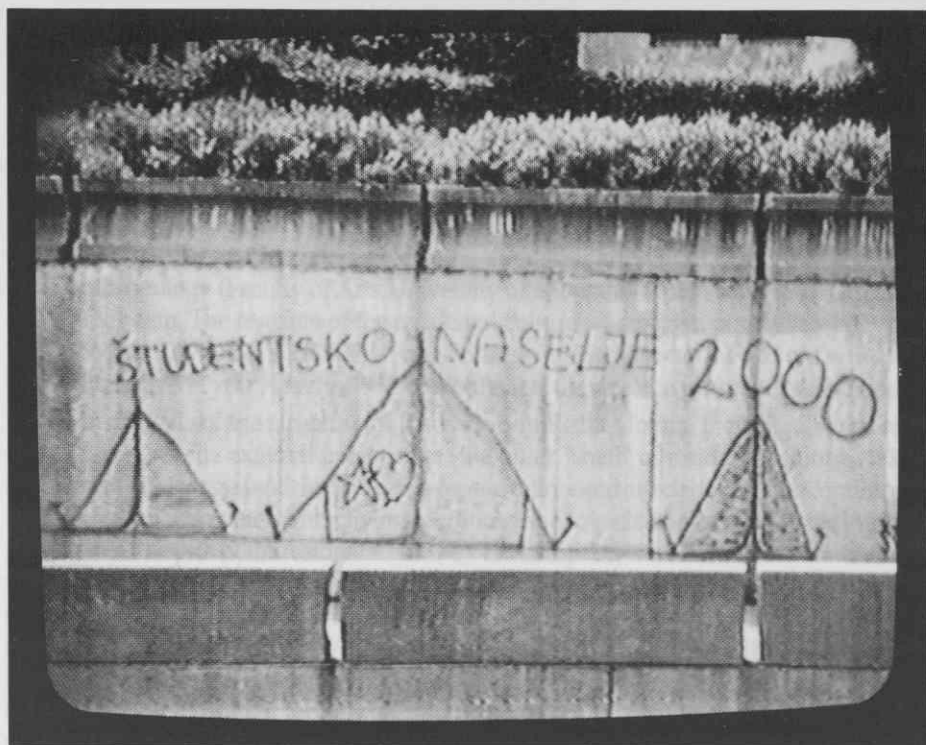
14. V navadnih domovih so stanovalci trakta prisiljeni v srečevanja v skupnih prostorih (kuhinjah, kopalnicah, sanitarijah), v apartmajskih domovih pa lahko, če želijo, živijo povsem neodvisno od drugih v traktu. Stopnja medsebojnega poznavanja in sodelovanja se od trakta do trakta močno razlikuje in tudi med domovi so razlike, vendar ne moremo sklepati na različnost družabnih stikov v navadnih in apartmajskih domovih. Poznavanje študentov na ravni doma je zaradi večje množice in redkejših stikov (srečevanje na stopniščih, v TV sobah, na sestankih) precej slabše, s tem pa je manjša tudi kontrola nad posameznikom.

218 15. Na ravni celega Naselja je študentov preveč, da bi se vsaj na videz poznali med seboj. Priložnosti za vzpostavljanje stikov se ponujajo na prireditvah vseh vrst, pri športnih aktivnostih, na različnih tečajih, ob prehranjevanju v jedilnici, pri študiju v skupnih učilnicah, ob uporabi javnih telefonov in prevoznih sredstev, na sestankih različnih odborov ipd. S širjenjem prostorskih ravni postaja mreža vseh medsebojnih stikov večja, obenem pa ima na življenje posameznika vse manjši vpliv. Pri nekaterih študentih je opazna težnja, da bi bili čimbolj vpeti v mrežo odnosov, drugi pa raje živijo bolj odmaknjeno.

16. Na vseh ravneh poteka še ena vrsta komunikacije: vizualna. Sporočilnost sobe je namenjena relativno majhnemu številu ljudi, precej večji krog pa lahko "prebere" simbole in sporočila na oknih in vratih, ki predstavljajo zunanjo mejo zasebnega prostora sobe. Na ravni doma in ŠN so vizualnemu sporočanju namenjena tista mesta, kjer je pretok študentov največji. Po domovih so središče vizualnega obveščanja in sporočaja oglasne deske v avli in prostori ob vhodu, na območju celega Naselja pa so taka mesta še ob telefonskih govorilnicah, na upravi, v avli športne dvorane in na panojih na njenem koncu ter na INFO točki na koncu doma IV. Druga, manj konvencionalna in bolj uporniška vrsta vizualnih obvestil so grafiti. Najdemo jih tako v hodnikih domov kot na zunanjih stenah. V času raziskave so pisce grafitov najbolj privlačile stene športne dvorane in klet doma IV.

17. Stanovalce ŠN bi vsaj glede na bivalno kulturo težko opredelili kot enotno populacijo. Odgovori v anketah so kazali razlike po spolu, starosti in načinu bivanja doma, ter velike individualne razlike. Študentje imajo o sebi kot skupini dokaj slabo mnenje in menijo, da to, kar živijo, ni pravo študentsko življenje. Vzroke za tako stanje iščejo v odnosu družbe do študirajoče mladine, študijskem sistemu, družbeni krizi in tudi pri sebi. Študentske identitete ne čutijo, vendar je opazna vsaj delna negativna identifikacija. Študentje namreč opažajo, da so se v času študija odtujili od nekdanjih sošolcev in prijateljev, ki so ostali doma, se zaposlili in poročili, da gre torej za dva različna načina življenja in razmišljanja.

18. Življenje v ŠN gotovo na nek način vpliva prav na vsakega stanovalca. Študentje so ocenili, da ima še najmanj vpliva na študijske navade (na 70 odstotkov študentov ne vpliva, na ostale bolj negativno), precej več na družabno življenje (na polovico ne vpliva, na ostale večinoma pozitivno), najbolj pa na odnos do domačega okolja (samo na petino ne vpliva, na ostale pa različno, najpogosteje gre za povečanje samostojnosti ali odtujitev od domačih). Bivanje v ŠN študente navaja na življenje v skupnosti, obenem pa jim omogoča določeno svobodo in neodvisnost, (v tem imajo prednost pred ljubljanskimi

Fotografija 8: Grafit v podhodu iz mesta proti Študentskemu naselju je nastal kot duhovita reakcija na šotorjenje za domom VIII, ki ga je konec poletja 1988 organizirala tedanja Univerzitetna konferenca ZSMS, da bi družbo opozorila na akutno pomanjkanje študentskih ležišč. Dom XIV so začeli graditi šele septembra 1994, šest let kasneje. ♦ The graffiti in the passage ("The Student Hostels A.D. 2000"), leading from the town to the Student Hostels, was a witty response to the camping of students behind hostel no. VIII, organised by the Student Organisation (in those days the University Conference of the Socialist Youth Association of Slovenia) in late summer 1988 as an attempt to draw the public's attention to the acute lack of housing for students. Nevertheless, it took six years (until September 1994) before the construction of the next hostel, no. XIV, was started. ♦ Graffiti dans le passage souterrain menant du centre ville vers le campus universitaire qui ont été écrits comme réponse plaisante à l'événement de dressage de tentes derrière l'immeuble VIII. Cette action a été organisée, vers la fin d'été 1988, par Univerzitetna konferenca ZSMS (Conférence universitaire auprès de l'Association slovène des jeunes socialistes) dont l'objectif était d'attirer l'attention de la société sur le problème brûlant du manque de places dans les résidences universitaires pour les étudiants. La construction de l'immeuble XIV n'a été commencée qu'au mois de septembre 1994, six ans après ces événements.

študenti, ki živijo pri starših), da se lažje ločijo od doma, se razvijejo kot osebnosti in si začrtajo svojo življenjsko pot. Petina študentov se na življenje v Ljubljani tako navadi, da namerava tu ostati tudi po zaključku študija.

19. Delež Študentskega naselja pri individualizaciji je pravzaprav težko oceniti, saj na študenta v času študija vpliva splet dejavnikov: študij, bivanje v ŠN, Ljubljana s svojo ponudbo, ljudje, s katerimi se družijo, in že samo dejstvo, da je v življenjskem obdobju, ko se intenzivno oblikuje. Vsekakor pa se osebnostni razvoj kaže tudi skozi bivalno kulturo, kar je pokazala analiza anketnih odgovorov glede na starost anketirancev in marsikatera izjava.

LITERATURA:

- GJESDAL CHRISTENSEN Anne Luise, Dwellings as Communication. V: *Ethnologia Scandinavica* 19/1979, str. 68-88.
- JUŽNIČ Stane, *Antropologija*. Ljubljana 1987.
- MURAJ Aleksandra, *Živim znači stanujem*, Etnološka studija o kulturi stanovanja u žumberačkim Sošicama. Zagreb 1989.
- SMERDEL Inja, Stensko okrasje - eden razpoznavnih znakov načina življenja. V: *Problemi* 1982/9-10, str. 48-61.
- ŠARF Fanči, O raziskovanju stanovanjske kulture. V: *Poglavja iz metodike etnološkega raziskovanja*. Ljubljana 1980, str. 5-15.

BESEDA O AVTORICI

Nadja Valentinčič, diplomirana etnologinja in kulturna antropologinja, anglistka, se je med študijem usmerila v etnološki film, oziroma vizualno antropologijo. S Slovenskim etnografskim muzejem sodeluje pri realizaciji vizualnih projektov, zaposlena pa je v dokumentaciji Televizije Slovenija.

ABOUT THE AUTHOR

Nadja Valentinčič is a graduated ethnologist, cultural anthropologist and anglicist who during her studies focused on ethnological films and visual anthropology. She collaborates with the Slovene Ethnographic Museum in the realisation of visual projects and is employed with the Documentation Centre of the Slovene Television.

SUMMARY

THE DISCRETE CHARM OF STUDENTS' HOSTELS

The article is based on the author's degree thesis, entitled AN OUTLINE OF THE LIVING CONDITIONS IN THE STUDENTS' HOSTELS OF ROŽNA DOLINA (LJUBLJANA). This is the first degree thesis at the Department of Ethnology and Cultural Anthropology (Faculty of Arts, University of Ljubljana) which consists of a treatise and a video film. The research of the residential culture was carried out in 1988-1989 and the video film STUDENTS' HOSTELS was finished in 1990 whereas the text of the treatise was written several years later, in 1995. Nevertheless, the research results are still relevant.

An analysis of the structure of the hostels in Rožna dolina, their regulations and residents, that is the external perspective (the outer "shell" of residential culture) takes into account all changes which occurred in the meantime and affected the living conditions. How the occupants relate to their living conditions and to each other makes up the internal perspective (the pith of the residential culture). These aspects were tackled in 34 interviews with students (all video tapes have been preserved) and surveyed through an extensive questionnaire with additional inventory of furnishings and design of the rooms. The questionnaire was filled out by 200 students (7.5% of the residents). It would be very difficult to obtain such extensive data once more. However, I do believe that a duplication of the questionnaire and interviews would produce similar results, even though today a new generation of students is living there. It would be of more interest to research the residential culture of the interviewed students some ten years later.

The article focuses on the residential culture (the theoretical concept and the essential findings of the case study) and refrains deliberately from contrasting the two modes of presenting the research material - video and treatise - as this will be the theme of another article.

221

RESUME

LE CHARME DISCRET DE LA RESIDENCE UNIVERSITAIRE

Le mode de vie dans le campus universitaire

L'article est basé sur la thèse de diplôme intitulée "LA DESCRIPTION DU MODE DE VIE DANS LA RESIDENCE UNIVERSITAIRE DE ROŽNA DOLINA". Dans le cadre du Département pour l'ethnologie et l'anthropologie culturelle, c'était la première thèse accompagnée d'un film vidéo. Les recherches ont été menées au cours des années 1988 et 1989. Le film vidéo "LA RESIDENCE UNIVERSITAIRE" a été terminé en 1990, par contre le texte, c'est-à-dire la thèse, a été établie après un certain décalage dans le temps, mais, à mon avis, les résultats n'ont pas perdu de leur actualité.

La présentation des structures de la résidence universitaire (RU), de la réglementation intérieure et des habitants, c'est-à-dire de la vue extérieure, voire de la

coquille du mode de la vie, a été construite de manière à inclure tous les changements qui se déroulaient pendant cette période et qui influençaient le mode de vie. L'attitude des habitants envers le lieu et les gens de ce lieu, c'est-à-dire la vue intérieure, voire la moelle du mode de vie, a pu être réalisée à l'aide d'une enquête détaillée (à peu près 60 questions) et d'une liste d'inventaire (22 catégories de données sur l'équipement des chambres). L'enquête portait sur 200 étudiants ou 7,5% de la population dans la RU. Il faut y ajouter les entretiens avec 34 étudiants qui étaient tous filmés et dont je garde encore toutes les prises. Concernant ces données, je n'ai pas pu les compléter ni les ajourner, mais je crois que si je devais refaire cette enquête et ces entretiens, les résultats seraient très proches de ceux que j'ai obtenus malgré le décalage de toute une génération. Or, il serait beaucoup plus utile de faire des recherches de ce genre auprès de la même génération dix ans plus tard.

222

Laissant la relation entre le texte de la recherche et le film vidéo de côté, je vais me consacrer, à présent, exclusivement au mode de vie: tout d'abord, je présenterai le concept théorique, et ensuite les résultats essentiels de la recherche dans le milieu concret de la résidence universitaire.

MITSKI POMEN UPORABE VODE V POGREBNIH ŠEGAH

Mirjam Mencej

223

IZVLEČEK

V članku avtorica kritično obravnava dosedanje interpretacije šeg z vodo v okviru pogrebnih šeg in podaja svojo interpretacijo teh šeg pri Slovanih.

ABSTRACT

The author presents a critical review of past interpretations of customs involving water as part of burial customs and renders her own interpretation of these customs with the Slavs.

O tem, da so Slovani nekoč poznali mitsko predstavo o deželi mrtvih, ki naj bi ležala na drugi strani vode, po mnenju številnih preučevalcev slovanskega verovanja ni dvoma. Vprašanje je le, ali so to predstavo in obred pokopavanja oz. sežiganja v čolnu prevzeli od drugih ljudstev ali gre za avtentično slovansko predstavo. Večina znanstvenikov namreč meni, da so obred pokopavanja v čolnu Slovani prevzeli od Skandinavcev (O. Schrader, L. Niederle, A. Fischer, B. O. Unbegaun, Z. Váňa), in le redki, da gre za avtentični slovanski oz. že indoevropski obred (tako npr. Kotljarevskij, G. Krek). S. Trojanović in C. Clemen pa menita, da ta obred pač poznajo tako Slovani kot Skandinavci. Tudi glede mitske predstave o vodi - meji med svetovoma živih in mrtvih so mnenja deljena: L. Niederle npr. meni, da so Slovani to predstavo prevzeli od Grkov, A. Kotljarevskij in C. Clemen pa menita, da gre za slovansko in indoevropsko predstavo oz. za predstavo, ki je skupna tako Germanom kot Slovanom.

Glede na to, da je bil mit v svojem temelju trdno povezan z obredom, se zastavlja vprašanje, ali se to verovanje, ta mitska predstava o vodi, ki ločuje med seboj deželi mrtvih in živih, morda kaže tudi v pogrebnih šegah kot ostankih nekdanjih pogrebnih ritualov. Če bi bilo mogoče dokazati, da obstajajo sledovi te predstave tudi v pogrebnih šegah Slovanov, potem bi lahko z večjo gotovostjo trdili, da ne gre za izposojeno predstavo (in obred), pač pa za mit oz. mitsko predstavo in obred, ki sta bila nekoč del slovanske kulture.

Žal je zbranega gradiva o pogrebnih in sploh življenjskih šegah pri Slovencih zanemarljivo malo v primerjavi z zbranim gradivom o letnih šegah, tako da imamo na razpolago največ primerjalnega gradiva pri južnih Slovanih zlasti za Srbe. Pa vendar lahko ugotovimo, da voda (poleg ognja) predstavlja pri vseh južnih Slovanih enega

najpomembnejših elementov v pogrebnih šegah. Uporabo vode zasledujemo od trenutka smrti pa do trenutka, ko se izvrši pokop, in še celo kasneje - na pogrebščinah, ob obiskovanju grobov, skozi vse leto pa tudi v drugih šegah, povezanih s kultom mrtvih.

224

Uporaba vode se v pogrebnih šegah slovanskih pa tudi drugih narodov kaže na več načinov. Voda se izliva (v trenutku smrti, ko odnesejo mrtveca iz hiše, po pogrebu in kasneje na grobove, pred gostijo za umrle in ob drugih dejanjih za umrle), po(d)stavlja (pod mrtveca, ki leži na parah, na krsto ali grob, na mizo, tja, kjer je pokojnik ležal, pred vrata, na okno), voda se pije (med umiranjem, po smrti za umrlega), z njo se kropi (umirajočega, mrtveca, pogrebce, prostor, kjer je ležal mrtvec, in predmete, s katerimi je prišel v stik, grob) ter umiva (umirajočega, umrlega; ljudje, ki so z umrlim v stiku, si umivajo roke medtem, ko je umrl še doma, potem, ko se priveže krsto na drog, po pogrebu na grobu, v vodi, na katero naletijo pogrebci na poti domov, ali pa pred hišo; umiva se prostor, kjer je ležal umrl, in njegove stvari). Poleg tega pa ima voda določen pomen tudi v drugih, manj razširjenih šegah (npr. metanje zemlje z groba v vodo tedaj, ko gre pogrebna povorka prek vode, polivanje vode med plesom za mrtve, prehod pogrebne povorke prek vode itd.).

Vodi pripisujejo preučevalci pogrebnih šeg najrazličnejše pomene: najpogosteje ilustrativnega oz. pomen sredstva očiščenja pred nečistostjo, ki izvira iz mrtveca, včasih pa ima voda obrambni karakter - da se mrtvec ne bi vračal; nekateri spet menijo, naj bi bila namenjena odžeganju pokojnika, ki po nekaterih ljudskih verovanjih občuti žejo še po smrti, ali pa naj bi predstavljala mejo, prek katere duša umrlega ne more priti.

Voda kot element, ki se nenehoma pojavlja v pogrebnih šegah, je bila predmet nekaterih razprav tujih avtorjev, čeprav se večinoma niso omejili na preučevanje tovrstnih šeg le pri Slovanih. Tako pristopi kot ugotovitve znanstvenikov se med seboj zelo razlikujejo. Nekateri avtorji se v svojih razpravah sklicujejo le na eno ali nekaj oblik uporabe vode v pogrebnih šegah in pri tem izhajajo iz ene same razlage pomena vode, drugi (zlasti tisti avtorji, ki se ne ukvarjajo izrecno z vodo, ampak so šege z vodo obravnavali le kot del drugih pogrebnih šeg) upoštevajo sicer večino znanih šeg z vodo, a ne iščejo ene same razlage pomena vode - interpretirajo bolj odvisno od trenutka, v katerem pride do uporabe vode (izlivanje vode v trenutku smrti npr. razlagajo kot šego, ki je v zvezi z nečistostjo mrtveca, v trenutku, ko odnašajo mrtveca iz hiše, pa kot šego, ki ima obrambni karakter ipd.). Tako ostajajo razlage enih in drugih pravzaprav nepopolne.

Poglejmo si torej, kako so pomen vode skušali razlagati avtorji, ki so se lotili tega vprašanja!¹

Leta 1904 je O. SCHRADER napisal članek z naslovom Totenhochzeit, v katerem se je ukvarjal s postavljanjem posod z vodo (lutrophor) na grobove v Atiki. Glede na Demostenov govor (ki omenja nekega samskega umrlega, za katerega Demosten ve, da je umrl samski, prav zaradi lutrophore na njegovem grobu) ter glede na to, da igrajo lutrophore pomembno vlogo tudi v grških poročnih obredih, sklepa, da so bile lutrophore kot simbol atiškega zakona namenjene umrlim samcem oz. samskim ženskam, in sicer kot simbol za poročno kopel (Schrader, 1904: 6 - 7). Pomen postavljanja vode na grob je torej po Schraderjevi domnevi v simbolični poroki neporočenih. V nadaljevanju članka

¹ Na tem mestu upoštevam le tiste avtorje, ki so se ukvarjali izrecno z interpretiranjem pomena vode v pogrebnih šegah, ne pa tudi tistih, ki so pomen vode omenjali le mimogrede, med pisanjem o pogrebnih šegah na splošno.

najde potrditev za svojo hipotezo v litavsko-slovanskem svetu, in sicer v šegi navidezne poroke umrlih samskih fantov ali deklet. Prvo stopnjo oz. izvorno obliko te šege pa vidi v pošiljanju dekleta oz. žene v smrt ob smrti neporočenega gospodarja, kot je to opisal Ibn-Fadlan v svojem opisu domnevno ruskega pogreba (prim. Niederle, 1912: 377 - 379).

Leta 1908 je izšla obširna razprava P. SARTORIJA z naslovom *Das Wasser im Totengebrauche*, verjetno še danes najpopolnejša študija vseh šeg z vodo v celotnem pogrebnem ritusu. P. Sartori pomen vode v pogrebnih šegah vidi zlasti v njeni moči oz. sposobnosti, da odstranjuje slabo substanco, ki prihaja iz mrliča, in ima zato obrambno oz. varovalno funkcijo (varuje tako umirajočega oz. mrliča kot žive). Ti dve funkciji zasleduje v vseh načinih uporabe vode, ki se pojavljajo v pogrebnih šegah - od umivanja pa do izlivanja vode na grob in kasneje na gostijah za umrlim, pa tudi v primerih postavljanja vode pod posteljo, izlivanja vode na obraz umirajočega in kropljenja človeka pred nastopom smrti, umivanja trupla po smrti (Sartori, 1908: 345, 354). Po smrti naj bi imelo postavljanje vode poleg trupla v hiši zlasti varovalno vlogo, namenjeno mrtvecu (Sartori, 1908: 362), čeprav takoj nadaljuje z opombo, da stoji to mnenje o varovalni in obrambni moči vode očitno v nasprotju s šego, da je potrebno v trenutku smrti vso vodo, ki se je nahajala v hiši, izliti (Sartori, 1908: 362). Vendar se mu zdi vloga vode v šegah izlivanja drugačna: voda naj bi tu predstavljala le del hišnih zalog (kot mleko, kis, vino...), ki bi se jih bilo sicer prav tako potrebno ob smrti znebiti, pa jih zaradi "dragocenosti" raje le premešajo, potrkajo ipd., vodo pa, ki ni tako dragocena, pač izlijejo (Sartori, 1908: 363 - 364).

Svoja razmišljanja sklene P. Sartori v sklep, da je v temelju vseh dejanj z vodo misel na obrambo in odpor proti silam, ki so nevarne življenju, in tistim, ki izhajajo iz duše, hkrati pa ta misel postopoma prehaja v predstavo, da se s temi dejanji koristi mrtvemu (npr. za kopel, pitje) - darovanje mrtvim pa kasneje pogosto preide v nudenje živim, zlasti revežem (Sartori, 1908: 376 - 377).

Tri leta kasneje, leta 1911, je E. SAMTER objavil krajšo razpravo z zgovornim naslovom *Feuer und Wasser als Hindernis für die Geister*. Voda naj bi po njegovem mnenju predstavljala oviro, ki je duša ne more prekoračiti, zato se z njo duši tudi preprečuje vrnitev. E. Samter omenja mnoge primere, ki naj bi potrjevali njegovo mnenje: od primerov, ko pogrebni sprevod ne sme na pokopališče prek vode, da duša ne bi ostala zadaj, pa do primera iz Lužic, ko morajo pogrebci s pogreba grede vedno prek tekoče vode, da duša ne bi mogla za njimi. Na enak način razlaga tudi šego izlivanja vode za truplom in izlivanja vode, ko gre žalni sprevod mimo hiše ter nekatere druge, ki pa niso s slovanskega območja.

Uporabi vode v kultu mrtvih pri Srbih je posvetil daljšo razpravo z naslovom *Puštanje vode o velikom četvrtku srbski znanstvenik V. ČAJKANOVIC*. V tej razpravi se sicer izrecno ukvarja s šego izlivanja vode za mrtve na veliki četrtek, vendar pa v njej omenja tudi izlivanje vode in druge vrste uporabe vode med pogrebnimi rituali ter jih utemeljuje na enak način kot šego izlivanja vode na veliki četrtek.

Ker je v celotnem poteku šege izlivanja vode prek kamenčkov ("belutkov") na reki ali pred hišo, namenjene mrtvim na veliki četrtek, najpomembnejši del obreda prav izlivanje vode, začne V. Čajkanović z razlago tega dela obreda: v spodnjem svetu naj bi po splošnem verovanju tako pri semitskih kot pri indoevropskih narodih vladala večna žeja, zato naj bi bila največja skrb v kultu mrtvih namenjena temu, da se mrtvim pravočasno in v zadovoljivi količini preskrbi vode (Čajkanović, 1924: 57). Da bi podkrepil svojo trditev, navaja mnoge primere tega verovanja v svetovnih mitologijah, nato pa navaja

še dokaze za to verovanje pri Srbih. Zatem nadaljuje: "Zbog toga (ker je mrtvi žejen - op. M.M.) rodbina umrlog nosi po saborima vodu i nudi prisutne, i to čini sve dok se ne navrši godina (...); to se naročito radi o Velim Pokladama (...), a za prvih četrdeset dana² mora se, svakoga dana, nositi voda u četrdeset kuća (...). Za mrtvacem ponese se, od kuće, sud s vodom (...); na mestu gde je ležao mrtvac ostavi se sud s vodom i vinom (...), ili se razbije tikva s vodom (...); sličan običaj postoji i u Sarajevu (...) na dači, posle večere, prospe se malo vode ispod stola (...)." V isto skupino šeg, katerih namen je mrtvemu zagotoviti vodo, uvršča V. Čajkanović še gradnjo vodnjakov za dušo kot "zadužbino" (Čajkanović, 1924: 58-59).

226

Voda je bila, kot pravi V. Čajkanović, pokojniku lahko poslana na različne načine. Včasih so jo postavili na mesto, kjer je izdihnil, pod mizo med gostijo za umrlim, na njegov grob, a najpogosteje so jo Srbi dajali drugim, v resnici pa so jo namenili umrlemu³ (Čajkanović, 1924: 59-60). Namen raznovrstnih šeg z vodo v pogrebnem kultu je po Čajkanovičevem mnenju, v nasprotju s Samterjevim, torej zagotavljanje vode pokojniku oz. njegovi duši zaradi žeje, ki naj bi jo ta občutila po smrti.

Avtor, ki je prav tako obširneje obravnaval prav uporabo vode v pogrebnih šegah, natančneje izlivanje vode na grob, je tudi E. GASPARINI. O tem je pisal v svoji razpravi z naslovom *I riti dell'acqua* (E. Gasparini, 1951 - 1952, 1 - 25). V tej obširni razpravi z množico primerov z vsega sveta gre še dlje od Čajkanoviča - pride do sklepa, da je izlivanje vode na grob, največkrat utemeljevano s preprečitvijo suše, klicanjem dežja ali žejo pokojnika, ki mu je potrebno zagotoviti vodo, v svojem bistvu namenjeno čimprejšnjemu razkroju trupla in s tem dokončni osvoboditvi duše od telesa, hkrati pa preprečuje mrtvecu, da bi s seboj na drugi svet potegnil še koga (Gasparini, 1951 - 52: 14).

Neupoštevanje vseh oblik uporabe vode v pogrebnih šegah oziroma ločeno (in različno) interpretiranje ene in iste pojavnne oblike uporabe vode v različnih trenutkih pogrebnih šeg, ne da bi se vsaj upoštevala ista pojavnna oblika v drugem trenutku, sta verjetno glavni pomanjkljivosti vseh teh razprav. To je zlasti pomembno zato, ker se ena in ista šega z vodo, podkrepjena z isto ljudsko razlago, pojavlja v različnih krajih ob različnih trenutkih šeg ob smrti. Tako npr. ljudje razlagajo izlivanje vode enako v trenutku smrti, v trenutku odnašanja mrtveca iz hiše in v trenutku, ko vodonosec sreča pogrebno povorko. Hkrati pa se ob istem času pojavljajo tudi različne šege z vodo, ki jih ljudstvo razlaga enako. Tako v južni Srbiji grobove 40 dni po pokopu ali prelivajo z vodo ali pa nanje nastavijo vodo; medtem ko se v nekem kraju na primer kropi, se v drugem izliva vodo, v nekem kraju se izliva vodo v trenutku smrti, v drugem pa šele, ko odnašajo mrtveca iz hiše ipd.

Seveda je vprašanje, ali je vse šege z vodo znotraj celotnega sklopa pogrebnih šeg sploh mogoče spraviti na isti imenovalec. Pojavlja se namreč vrsta težav. Najprej so različni načini uporabe vode v pogrebnih šegah. Verjetno je iz poskusa interpretacije pomena vode v teh šegah potrebno izvzeti umivanje in kropljenje - prvo kot nekakšno splošno šego, ki ima že v temelju verjetno lustrativen pomen, drugo pa kot šego, ki je najverjetneje nastopila šele s krščanstvom. Zatem je različen čas, ko se pojavlja ista šega z vodo. Hkrati so lahko povsem različne tudi ljudske razlage za isto šego. Celó če primerjamo med seboj

² Pri vseh Slovanih vlada prepričanje, da duša še ostaja prisotna štirideset dni po smrti.

³ Omenim naj, da navade, da se voda deli za mrtvega, nisem zasledila pri nobenem drugem slovanskem ljudstvu, zato ta šega najverjetneje ni praslovanska, pač pa kvečjemu kasnejši ali tuji produkt.

različne razlage za šege z vodo, ki jih najdemo pri vseh Slovanih, in eliminiramo tiste, ki se pojavljajo zgolj lokalno, še vedno ne moremo zožiti vseh teh razlag zgolj na eno, ki bi se pojavljala edina na vsem teritoriju Slovanov, oz. bi se pojavljala najpogosteje, ampak ostajata vedno vsaj dve razlagi, ki se na tem območju pojavljata enakovredno.

O. Schrader se je torej omejil zgolj na eno vrsto šeg z vodo in je zato tudi njegova razlaga te šege seveda enoznačna: preučeval je le postavljanje vode na grobove ter na podlagi tega sklepal, da postavitve posode z vodo na grob zagotavlja zakonski status samskim mrtvecem.

Toda oglejmo si razpravo O. Schraderja temeljiteje. Šega postavljanja vode na grobove v Atiki naj bi bila nadaljevanje šege pošiljanja žena v smrt ob smrti neporočenega gospodarja oz. kasneje navidezne poroke samskih fantov in deklet, šege torej, ki jo Schrader najde v balto - slovanskem svetu. Toda če primerjamo to šego z gradivom, ki smo ga našli pri južnih pa tudi vzhodnih in zahodnih Slovanih, lahko vidimo, da je postavljanje posod z vodo na grob pri južnih Slovanih zelo razširjeno, pa vendar nikjer ne zasledimo podatka, da bi vodo prilagali izrecno na grobove samskih moških in žensk - čeprav je tudi pri južnih Slovanih zelo razširjena poroka samcev po smrti.⁴ Tako lahko domnevamo, da prilaganje vode na grob nima neposredne zveze z neporočenimi umrlimi oz. s simbolično poroko le-teh. Dejstvo, da se najstarejše pogrebne šege dlje ohranjajo pri pogrebnih tako imenovanih nečistih mrtvecev (prim. Sedakova, 1983: 246 - 247), bi lahko pojasnevalo, zakaj se je prilaganje posod z vodo v Grčiji dlje ohranilo pri neporočenih. Neporočeni so namreč prav tako kot samomorilci, prezgodaj umrli itd. t.i. "nečisti mrtveci", ki nimajo miru na onem svetu: "In Podolien besteht die Überzeugung, daß die Toten ohne Gattin in jener Welt keine Stätte haben; deswegen trägt die Bestattung eines Burschen die Bezeichnung der Hochzeit (...) und wird nach Art einer Hochzeit begangen: Man verwendet Blumen, Kränze und Tücher." (o tem ruskem verovanju poroča A. Kotljarevskij, navedeno po: O. Schrader, 1904: 14)

227

Zelo mogoče je namreč, da tudi v Grčiji prvotno posode z vodo niso bile namenjene le neporočenim. Predstopnja lutrophor, kot pravi O. Schrader, so bile namreč hidrije, ki so jih polagali ljudje neposredno v grob (Schrader, 1904: 10 - 11).

Vendar glede na to, da so hidrije starejšega datuma in da O. Schrader ne podaja dokazov za to, da so bile priložene le v grobove samcev, ni mogoče z gotovostjo trditi, da niso bile priložene tudi v druge grobove in da niso morda lutrophore na grobovih samcev le ostanek nekdanj širše izvajanega pogrebnega rituala. Kot pravi sam O. Schrader, ni nobenega neposrednega dokaza za to, da bi hidrije našli le v grobovih samskih umrlih, čeprav je sam o tem trdno prepričan (Schrader, 1904: 11).

Tako se moramo torej ustaviti na točki, kjer Schraderjevo izvajanje ni več zanesljivo - postavljanje vode v grob namreč ni več nujno povezano s poročnim obredom, ampak gre morda le za šego, ki se je prvotno prakticala na grobovih vseh umrlih in se je šele sčasoma omejila le na grobove samcev ter se navidezno prekrila s šego poročanja neporočenih, pa naj so poročali samske umrle zaradi želje po dobrobiti mrtvega (Schrader, 1904: 31) ali pa zaradi strahu pred njihovim vračanjem.

V. Čajkanović, nasprotno, zagovarja mnenje, da je voda, tudi na grobu, namenjena

⁴ O. Schrader se namreč v svoji primerjavi sklicuje le na gradivo, ki ga je našel pri P. V. Šejnu in A. Kotljarevskem, ne upošteva pa gradiva južnih Slovanov in tako ne pozna mnogih takih šeg na tem območju.

pokojniku, ki še po smrti občuti enako potrebo po vodi kot za časa življenja. Poglejmo si, kaj pravi v nadaljevanju svoje razprave:

"Duša pokojnikova obilazi mesta, na kojima je pokojnik boravio, i nalazi se u neposrednoj blizini živih samo dotle dok se pokojnikovo telo ne raspadne (odnosno kod Slovena koji su spaljivali svoje mrtve, dok se telo ne spali) (...), a to je - po očevidnom verovanju naših predaka - samo za vreme od godinu dana posle smrti: dokaz za to je što se daće, dakle neposredne i personalne žrtve izvesnom pokojniku, daju samo u raznim danima u roku od prve godine (...), a posle ne. Posle toga roka duša nije više dostižna - ona sada odlazi dalje, u opšte carstvo mrtvih (...), negde na zapadu, ili s onu stranu mora, ili već kud bilo - glavno je, da nije više u našem domašaju." (Čajkanović, 1924: 69)

228 Tukaj pride v Čajkanovičevi razlagi do paradoksa: znano je, da po ljudskem verovanju duša res še nekaj časa ostaja v okolici ljudi, da še ni povsem na onem svetu (na to kažejo mnoge šege po smrti, namenjene mrtvim). Prvi rok, ko naj bi duša dokončno zapustila domače oz. kraje, kjer je bivala za časa življenja, in odšla na drugi svet, je, če sklepamo po številu in obsežnosti pogrebnih šeg pri južnih Slovanih, štirideset dni po smrti (to je znano tudi pri drugih Slovanih - primerjaj Sedakova, 1983: 248; Gasparini, 1951 - 52: 14 - 17; Unbegaun, 1948: 439), skrajni rok pa navadno leto dni po smrti, ko se priredi še zadnje podušje za umrlim. Tako bi duša prišla po ljudskem verovanju na oni svet, kjer naj bi po Čajkanovičevi interpretaciji vladala žeja, šele po teh štiridesetih dneh oz. enem letu od smrti. Toda če pogledamo pogrebne šege, povezane z vodo, lahko ugotovimo, da v glavnem prenehajo prav štirideseti dan po smrti, dokončno pa na obletnico smrti (če seveda ne upoštevamo šeg ob dnevu mrtvih) - prav tedaj torej, ko naj bi duša prišla na drugi svet. Kajti V. Čajkanović ne govori o tem, da bi bila duša žejna na svoji poti v onstranstvo, pač pa da vlada žeja na drugem svetu. Tudi primeri iz svetovnih mitologij, ki jih navaja, dokazujejo, da Čajkanović resnično govori o žeji mrtvecev na onem svetu (glej primere v: Čajkanović, 1924: 57-58). Če bi njegova hipoteza držala, bi se morale tovrstne šege začeti prav na štiridesetdnevnicu oz. na obletnico smrti, ko bi duša umrlega prispela na drugi svet. To pa se ne zgodi, oz. se zgodi, kot rečeno, prav obratno: takrat vse šege v zvezi z vodo prenehajo.

Z eno samo razlago - vode kot prepreke za duhove - tudi E. Samter interpretira nekaj različnih šeg z vodo. Toda v prid svoji domnevi Samter pravzaprav ne podaja ničesar - deloma se sicer sklicuje na ljudske razlage, vendar pa pogosto navaja tudi ljudske razlage nekaterih šeg z vodo, ki bi jih bilo mogoče vreči v ta ali oni koš interpretacij. Sicer pa Samterjeva razprava ne prinaša kaj bistveno novega - tudi mnoge primere povzema po razpravi P. Sartorija.

Tako kot vsi avtorji do sedaj tudi E. Gasparini v svoji razpravi upošteva samo določen del šeg z vodo v pogrebnih šegah - z njegovo interpretacijo (uporabe vode z namenom, da bi se truplo čimprej razkrojilo) bi bilo mogoče uspešno razložiti le tisti droben delec šeg z vodo v pogrebnih šegah, ki zajema izlivanje vode na grob ter pokopavanje ob vodi oz. kopanje vodnjakov ob grobovih.⁵ Omenja sicer še postavljanje vode na grob, na okno ali pod pare zaradi domnevne žeje mrtveca (ki naj bi bila ena novjših stopenj vere v to, da izlivanje vode na grob pomaga pri razkroju trupla), vendar pa ne omenja mnogih drugih, ki se pojavljajo znotraj pogrebnih šeg.

⁵ Šega kopanja vodnjakov je znana le pri južnih Slovanih, in sicer samo pri Srbih, in najverjetneje kaže islamski vpliv.

E. Gasparini sicer v nadaljevanju razširi pomen vode še na lustrativno sredstvo (Gasparini, 1951 - 52: 20), toda čeprav razširja pomen vode kot tistega sredstva, ki osvobaja mrtvega in s tem žive od mrtvega, na sredstvo očiščenja od stika z mrtvim, ostaja nejasno, katere šege z vodo v pogrebnih šegah utemeljuje z lustracijo, kakšen je pomen izlivanja vode v trenutku smrti, ko mrtveca odnašajo iz hiše, ko gre pogrebna povorka mimo hiše, pa postavljanja vode pod pare itd. E. Gasparini na to ne daje odgovora - upošteva prvenstveno le tiste šege z vodo, ki bi lahko potrjevale njegovo hipotezo, da je prvotni smisel prelivanja (zlasti grobov) z vodo čimprejšnji razkroj trupla, drugih pa ne omenja.

Poleg tega je *conditio sine qua non* Gasparinijeve utemeljitve šege izlivanja vode pokopavanje in ne sežiganje mrtvecev, kajti vsa ta dejanja bi bila brez smisla, če bi bilo truplo že sežgano. Vprašanje, ali so stari Slovani mrtvece pokopavali ali jih upepeljevali, sicer verjetno ne bo nikdar docela pojasnjeno, vendar pa se večina preučevalcev nagiba k mnenju, da je bila prvotna oblika sežig in šele kasnejša pokop (prim. Niederle, 1912: 12; Unbegaun, 1948: 438; Mansikka, 1922; Dostal, 1966: 12; Váňa, 1990: 136 - 137), ki naj bi prevladal v 10., 11. stoletju. Novejša arheološka odkritja sicer kažejo, da so ostanki žganega pokopa le redki in da je pokopavanje vsaj pri južnih Slovanih že zelo zgodaj prevladalo, malo kasneje pa tudi pri zahodnih in najkasneje pri vzhodnih Slovanih, ne le zaradi vpliva krščanstva, pač pa vsaj pri južnih Slovanih že prej, ob stiku z ljudstvi, ki so poznala to obliko pogreba.⁶ Toda glede na to, da je šega izlivanja vode na grob znana pri vseh Slovanih, so jo morali Slovani poznati še pred razselitvijo, tedaj torej, ko so predvidoma še prakticirali sežig.

Sartorijevo razpravo o pomenu vode v pogrebnih šegah moramo ločiti od drugih do sedaj omenjenih razprav zaradi tega, ker se teme ne loteva z enega zornega kota oz. ne podaja ene same interpretacije za šege z vodo, pač pa upošteva pri svoji interpretaciji deloma tudi čas pojavljanja določene šege. Res v njegovi razpravi prevladuje pomen vode kot snovi, ki ne odstranjuje le nesnage, ampak tudi zlo substanco, substanco, ki prinaša nevarnost, oz. kar dušo, vendar hkrati na več mestih (zlasti ko razlaga postavljanje vode ob truplo ali izlivanje vode za truplom) poudarja tudi varovalni in obrambni značaj vode (ki naj varuje npr. mrtve ali pa žive pred nevarnostmi, ki izhajajo iz duše, telesa umrlega ali pred smrtnimi silami; varuje naj žive pred vračanjem umrle duše ipd.). Ob izlivanju vode iz hiše ob smrti, ki je, kot tudi sam izrecno pravi, v nasprotju z njegovo trditvijo o varovalni oz. obrambni funkciji vode, pa vodi preprosto pripiše drugačen pomen - tu naj bi voda predstavljala del "okuženih" hišnih zalog, ki se jih je potrebno znebiti.

Toda ni gotovo, ali je vodi res mogoče pripisovati različne funkcije, kajti zdi se, da je pomen vode v pogrebnih šegah pravzaprav enoten, da so vse oblike uporabe vode v pogrebnih šegah med seboj organsko povezane.

Voda predstavlja brez dvoma element, ki se v pogrebnih šegah najpogosteje pojavlja in ima v ljudskem verovanju izjemen pomen. Vprašanje, ki se zastavlja, je, ali se je morda v pogrebnih šegah, v katerih se uporablja voda in so ohranjene še danes ali pa o njih beremo v starejših zapisih, ohranila predstava o vodi kot ločnici, ki deli svet mrtvih in svet živih med seboj, ali je torej mogoče iskati zvezo med mitsko predstavo in šegami kot ostanki nekdanjih obredov. Resda je obred, ki je najbolj neposredno povezan s to mitsko predstavo, pokop ali sežig v ladji, čolnu ipd., vendar pa je bila ta oblika pogreba brez dvoma že zelo zgodaj izkoreninjena. Tako bi bilo morda potrebno preveriti, ali neskrivajo

⁶ Za podatek se najlepše zahvaljujem g. A. Pleterskemu.

šega z vodo v pogrebnih šegah v sebi ostanka nekega globljega pomena - takega, kot ga je imela voda v mitski predstavi, ki je bila s pogrebnimi obredi organsko povezana. Če te zveze ne bi bilo mogoče zaslediti, potem bi bil to lahko razlog več za domnevo, da so predstavo o prehodu prek vode na drugi svet Slovani resnično prevzeli od drugod, saj bi to pomenilo, da tak pomen vode ni organsko, globlje povezan s celotno strukturo slovanskih pogrebnih ritualov. In nasprotno, če bi uspeli v pogrebnih šegah Slovanov najti sledove, ki bi kazali na pomen vode, skladen s prvotno mitsko predstavo, potem bi bi bil to lahko dokaz več za trditev, da gre pri tem mitu resnično za (tudi) slovanski mit.

230

Če si najprej ogledamo šego izlivanja vode v pogrebnih šegah, lahko vidimo, da si jo mnogi avtorji razlagajo na različne načine - pač odvisno od tega, kdaj se šega pojavlja. Medtem ko je za šego izlivanja vode v trenutku smrti nekako splošno sprejeto mnenje, da je ta v zvezi z nečistočo mrtveca, se za šego izlivanja ob odnašanju trupla iz hiše pojavljata dve drugačni interpretaciji - gre za izganjanje duše umrlega iz hiše ali pa za pošiljanje vode umrlemu na oni svet. Postavlja se vprašanje, ali gre torej za dve, v svojem izvoru povsem ločeni šegi: za izlivanje v trenutku smrti in izlivanje v trenutku odnašanja mrtveca iz hiše, ali pa ima ta šega, čeprav ob različnih trenutkih, v svojem bistvu isti izvor oz. namen. Kajti če gre za različne šege, potem bi bilo mogoče tudi šege izlivanja vode v trenutku polaganja mrtveca v rakev, ob mimohodu pogrebne povorke oz. ob srečanju z vodonoscem ter pri šegi izlivanja vode po pogrebu iz vseh hiš v vasi interpretirati kot šege, ki v svojem temelju nimajo ničesar skupnega.

Toda če pogledamo ljudske interpretacije te šege, lahko ugotovimo, da se ene in iste razlage pojavljajo ob različnih trenutkih v pogrebnih šegah. Mnenje, da se voda izliva zato, da se v njej ne bi naselila duša umrlega, se npr. pojavlja tako ob izlivanju v trenutku smrti kot takrat, ko gre pogrebna povorka mimo hiše. Mnenje, da je vodo potrebno izliti, ker si je v tej vodi smrt oprala roke, nož ipd., se pojavlja tako v trenutku smrti kot ob odnašanju mrtveca iz hiše in tudi takrat, ko gre mimo hiše pogrebna povorka ali jo sreča vodonosec. Mnenje, da si v tej vodi angel smrti opere nož ipd., so informatorji podali tako ob razlagi šege izlivanja vode v trenutku smrti kot ob razlagi šege izlivanja vode, ko gre mimo hiše pogrebna povorka. Da se mrtvi ne bi vračal, izlivajo vodo v Koprivnici na Hrvaškem takrat, ko iz hiše odnašajo mrtveca, v Vlasini pa takrat, ko polagajo mrtveca v krsto. Prav tako se mnenje, da je treba vodo izliti zato, ker je "zamrla", pojavlja tako ob izlivanju vode v trenutku smrti kot ob odnašanju mrtveca iz hiše.

Zdi se torej, da ljudstvo ne loči prav dobro med vsemi temi šegami. Zdi se, da gre pravzaprav za eno in isto šego, ki se je na različnih krajih, pa tudi v istem kraju, prenesla na različne trenutke ali pa celo na več trenutkov v pogrebnih šegah (ponekod npr. izlivajo vodo tako v trenutku smrti kot takrat, ko odnesejo mrtveca itd.) in je zato nujno upoštevati vse načine uporabe vode v času pogrebnih šeg kot aspekte ene in iste šege. Tako bi bilo v poskusu interpretacij najprej nujno upoštevati vse te primere ter preveriti, če morda med njimi ni kakih paralel. Šele tedaj bi bilo mogoče ugotoviti, kaj leži v temelju šeg, pri katerih se uporablja voda na tak ali drugačen način.

Če poskušamo ugotoviti, kakšen je pomen vode v vseh teh šegah, se moramo spomniti na množico primerov, ko se voda izlije iz hiše v trenutku smrti ali pa takrat, ko gre mimo hiše pogrebna povorka oz. pogrebno povorko sreča vodonosec - ena od ljudskih razlag pravi takole:

"U kući pokojnika prosipala se sva voda koja se zatekla, kao i u susednim i onim kućama pored kojih je prolazila pogrebna povorka. Ako bi povorka srela nekoga sa punim

sudovima, voda se i tada morala prosuti. Sve se to činilo da se duša pokojnika ne nastani u vodi, jer se mislilo da ona rado boravi u njoj..." (Zečević, 1982: 10)

"U nekim selima se u cijelom selu prolijeva voda koja se zatekla natočena u posudama u času smrti, a ponegdje se to radi samo u onim kućama iz kojih je umrli... Narod to (med drugim - op. M.M.) objašnava potrebom da se spriječi preseljenje duše umrlog u vodu." (Đaković, 1985: 82)

Podobno verovanje zasledimo ob izlivanju vode v trenutku smrti pri Vlahih v Krajini in Ključu (čeprav tudi tu res ni povsem jasno, od kod Zečeviću ta podatek) - vodo izlijejo, ker naj bi bila v njej duša pokojnika:

"Verovalo se da se duša pokojnika nalazi u njoj. Zato se voda prosipala ne samo u ožalošćenoj kući, već i iz svih onih kuća pored kojih bi prošla pogrebna povorka. Vodu iz sudova bi prosipali i oni koji bi sa punim sudovima sreli povorku." (Zečević, 1968: 53)

231

Zdi se torej, da ima voda po ljudskem verovanju pogosto vlogo tistega elementa, tistega kraja, v katerem se duša rada in najlaže naseli po smrti. Duša, kot že rečeno, po ljudskem verovanju namreč ne odide takoj na drugi svet, pač pa še nekaj časa (od 40 dni do enega leta) ostaja v bližini kraja, kjer je človek živel pred smrtjo.

To verovanje poznajo tudi zahodni Slovani: Hastings poroča, da je na Poljskem najbolj razširjena razlaga šege izlivanja vode v trenutku smrti tista, ki pravi, da je treba preprečiti, da bi se duša pogreznila v vodo: "Zwyczaj bardzo rozpowszechniony najczęsciej objaśnia się tem, że należy przéskodzić zanurzeniu się duszy w wodzie." (Fischer, 1921: 133)

Da je to verovanje razširjeno tudi pri vzhodnih Slovanih, dokazuje pričevanje o Dimitrija Bulgakovskega iz Pinska v Polesju, ki je material zbiral v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja. Pravi, da se po tamkajšnjem verovanju duša po smrti pogrezne oz. potopi ali, kot pravijo, "splakne" v vodi, ki se nahaja v sobi, in jo s tem oskruni. Če se napiješ te vode, boš kmalu umrl. Zato pred smrtjo bolnika domači izlijejo vodo na dvorišče in posode, v katerih je bila voda, prevrnejo in obrnejo z dnom navzgor (Tolstoj, 1990: 121)

Zanimivo je, da celo v Švici takoj po smrti izlijejo vso vodo, ki je bila v hiši, kajti "des Verstorbenen Seele ist darüber gekommen." (Sartori, 1908: 362)

V Romuniji pokrijejo posode z vodo, ker bi sicer duša, "die einen ausgesprochenen Hang zum Wasser hat", lahko padla v vodo in se utopila (Sartori, 1908: 363). Iz istega razloga izlijejo vodo v Franciji (Sartori, 1908: 363).

Pogosto govore ljudske razlage tudi o tem, da duša prihaja pit vodo ali pa se okopat v vodi, ki jo ljudje v ta namen postavijo pod pare, na grob, na okno ali v sobo, kjer je ležal umrli. To verovanje je splošno razširjeno ne le pri južnih, ampak pri vseh Slovanih.

Tudi v Mecklenburgu in Altmdnstru nastavijo poleg postelje oz. pred okno še pred smrtjo posodo z vodo, da bi se duša lahko umila in očistila, preden bi stopila pred boga (Sartori, 1908: 353), ruski kmetje na okensko polico postavijo posodo z vodo, da bi se duša okrepčala pred potjo na drugi svet, ruski Laponci takoj po smrti postavijo vodo, da bi se duša v njej lahko okopala (Sartori, 1908: 362), v Belgiji gre duša skozi posode z vodo, da bi se očistila, preden bi zapustila zemljo (Sartori, 1908: 363) ipd.

V nekaterih ruskih mestih obesijo na okno brisačo ali cunjo, ki jo po 40 dneh vržejo v vodo, reko ali jezero, zato da bi se duša umrlega, ki se umije vsakokrat, ko pride domov, imela s čim obrisati (Šejn, 1900: 794).

Zanimiva je tudi šega iz Mengša oz. Trzina, kjer "če mrlič leži doma, pravijo, da je

treba rjuhe od "par" takoj zmočiti (!) in obesiti, da duša pokojnika ne trpi." (Stražar, 1993: 158)

Predstave o tem, da se duša po smrti lahko naseli v vodi ali pa se prihaja kopat vanjo oz. jo pit, so pri Slovanih tako splošno razširjene, da bi bilo nemogoče z gotovostjo trditi, katera je tista "prvotna", najbolj razširjena razlaga za nastavljanje oz. izlivanje vode. Toda če bi iskali skupni imenovalac vseh teh razlag, lahko ugotovimo, da vse razlage na tak ali drugačen način kažejo na privlačnost vode za dušo pravkar umrlega - voda je v vseh primerih tisti element, v katerem se zadržuje duša po smrti navadno vsaj še 40 dni, dokler še "blodi" po tem svetu.

232

To misel sicer omenja mimogrede v opombi k svoji razpravi *Das Wasser im Totengebrauche* iz leta 1908 že P. Sartori, ki pa v nadaljevanju išče zvezo v obračanju ogledal oz. veri, da se duša, ki se vidi v ogledalu (prvotno vodi), priveže na ta kraj, kar jo ovira, da bi odšla (Sartori: 1908, opomba št. 1, 363 - 364).

Zelo blizu našim mislim je tudi mnenje Y. Verdier, ki ima mrtvaško vodo za "Verkehrsmittel der Seele", vendar pa naj bi se po njenem mnenju vodo pokrivalo zato, da bi duša ne "zašla" vanjo. S tem po eni strani potrjuje privlačnost, ki jo ima voda za dušo, hkrati pa pojmuje vstop duše v vodo za njeno "zmoto": "Damit sich die Seele nicht verirren soll, muss man, nach französischer Sitte, im Zimmer des Toten alle Wasserflächen und alle wasserähnlichen Flächen (Fenster, Spiegel, Fernseher usw.) zudecken." (Verdier, Tvätterskan, sömmerskan, kokerskan, Stockholm 1981, 113 - 171; navedeno po: Wolf - Knuts, 1988: 142)

Duša po ljudskem verovanju torej prihaja in se naseljuje v vodo, s tem pa to vodo seveda tudi "okuži", zaznamuje s svojo "smrtonosno" prisotnostjo. Od tod izhajajo tudi tabuji, povezani s to vodo (ne sme se je piti, izliti se jo mora na točno določeno mesto): "Ako se, na primer, pomenuti tabui odnose na neki živi ili neživi objekt (na neko biće ili stvar), podrazumeva se da u takvom objektu prebiva duša umrlog ili je na neki drugi način povezana s njim." (Bandić, 1983: 41) Zdaj postanejo torej bolj jasne pogoste interpretacije, češ da se voda izliva zato, ker je "obamrla", "zamrla" (prim. Vlahović, 1972: 44; Đaković, 1955: 12; Filipović, 1949: 177), ker je "nezdrava" (Semiza, 1901: 185; Đorđević, 1939: 265), ker je "nečista" in bi škodovala tistemu, ki bi jo uporabil (Kajmaković, 1966: 355), oz. bi se tisti, ki bi jo pil, onesvestil (Drobnjaković, 1960: 160; Schneeweis, 1935: 123; Vlahović, 1972: 44).

Tudi razlage oz. verovanja, da si je v vodi smrt oprala svoj nož, koso, roke ipd. (Vlahović, 1972: 44; Đaković, 1955: 12; Orel, 1944: 305, Zečević, 1968: 53), da si je v njej umil roke "hazreti Azrail", potem ko je izdrl dušo iz telesa (Kajmaković, 1966: 355), so lahko le nadaljevanje te iste prvotne razlage.

Prvotno verovanje, da se duša po smrti naseli v vodo, se je pač sčasoma ali z reduciralo le na posledico tega bivanja (nečistost, nevarnost za pitje itd.) ali pa prevzelo krščanski značaj (kjer se pojavlja angel smrti ali pa smrt, ki nastopa s koso v roki in je antropomorfizirana). Verovanja o nečistosti vode zaradi stika z umrlim so, kot se zdi, torej sekundarna, čeprav večina piscev interpretira izlivanje vode prav kot posledico vere v nečistost mrtveca in vsega, kar je bilo z njim v stiku (npr. Drobnjaković, 1960: 160; Schneeweis, 1953: 123).

Iz vere, da se v vodi naseli duša umrlega, lahko izhajajo tudi šege, ki jim tako ljudstvo kot avtorji navadno pripisujejo obrambni značaj ("da se pokojnik ne bi vračal"), to je zlasti izlivanje vode, medtem ko polagajo mrtveca v rakev oz. ga odnašajo iz hiše. V

tem dejanju vidi P. Sartori obrambno moč vode (Sartori, 1908: 364), E. Samter in A. Fischer pa uporabo vode v takih primerih razlagata (oz. se sklicujeta na ljudske razlage) kot sredstvo, ki predstavlja za dušo umrlega prepreko, ki je ta ne more prekoračiti. Zato naj bi se z izlivanjem vode za truplom in drugimi šegami duši pravzaprav preprečevalo vrnitev (Samter, 1911: 86-87; Fischer, 1921: 255). Toda prav primer iz Mazurije, ki ga Samter navaja, deloma zanika to trditev. Tam namreč izlivajo vodo "mit welchem die Leiche abgewaschen ist" - to pa pomeni, da izlivajo vodo, ki je vsaj "nečista" (vera v nečistost trupla je tako splošno razširjena, da o tem skoraj ni dvoma), če že v njej ni duše pokojnika. Voda pa, ki se je tako rekoč še drži nečistoča pokojnika, bi le težko predstavljala prepreko pred njegovo vrnitvijo. Bolj verjetna se zdi misel, da se je treba nečiste vode oz. vode, v katero se je ali pa bi se po verovanjih sodeč lahko naselila duša umrlega (navadno to ni voda, s katero so umivali pokojnika), znebiti. Tako lahko razlage ob izlivanju vode za umrlim, ko ga odnašajo iz hiše, kot so "da se pokojnik ne bi povratil i povampirio" (Vlasina) (Knežević, 1957: 587), "da se mrtvac ne bi povratil u kuću" (Koprivnica) (Horvat, 1896: 207) idr. gledamo tudi v tej luči. Pojavljajo se seveda tudi spet enake razlage kot prej (da bi si smrt oprala svoj nož, ker je voda "zamrla"). Tudi izlivanje vode na krsto na Poljskem bi le težko potrjevalo Samterjevo trditev. Prej bi spet lahko verjeli, da se hočejo na tak način ljudje znebiti vode, v kateri je ali pa se vanjo še lahko naseli duša pokojnika, toliko bolj, ker zlijejo vodo prav v krsto - tja torej, kjer že leži pokojnikovo truplo (Fischer, 1921: 256). V vseh teh primerih ima torej šega res obrambni značaj, vendar pa lahko v temelju te šege najdemo še vedno isto verovanje - verovanje, da se duša naseli po smrti v vodo.

Enako verovanje bi lahko zasledovali tudi v izlivanju vode, ko gre mimo hiše pogrebni sprevod oz. ko vodonosec sreča pogrebni sprevod. Tudi tam ljudske razlage namreč govore o veri, da se v vodo naseli duša umrlega ("Ako bi povorka srela nekoga sa punim sudovima, voda se i tada morala prosuti. Sve se to činilo da se duša pokojnika ne nastani u vodi, jer se mislilo da ona rado boravi u njoj." - Zečević, 1982: 10), da voda zamre, če gre mimo hiše pogrebna povorka, da si v njej opere angel smrti nož ipd. - skratka, govore o prepričanju, da se v to vodo naseli duša. Zato bi težko pritrtili P. Sartoriju, E. Samterju in A. Fischerju, ki trdijo, da tudi v teh šegah voda predstavlja prepreko za dušo umrlega, čeprav je res, da vsaj E. Samter ne navaja slovanskega gradiva, temveč se naslanja na sicer enake šege v Arkadiji, v okolici Damaska, pri beduinih v Moabu in pri Naverih (Samter, 1911: 88-89).

Če nadaljujemo s šegami izlivanja vode, lahko tudi pri izlivanju vode na grob, ki je precej razširjeno na Balkanu in pri drugih Slovanih, izhajamo iz iste predpostavke, namreč, da je bila v slovanskih predstavah voda očitno tisto mesto, kamor se je duša pokojnika naselila po smrti, preden je dokončno odšla v prebivališče mrtvih. Vodo se torej tudi v tem primeru morda izliva na grob, da bi dušo, ki po smrti za svoje bivanje potrebuje vodo, po vsej sili ohranili v grobu, da se ne bi vračala in strašila domačih. Tako postane jasneje, zakaj se voda izliva npr. v Sergaču (Gorkij) (Zelenin, 192: 326), Črni gori (Murko, 1910: 90), Negotinski krajini (Stojanović, 1968: 61), Visočki Nahiji (Filipović, 1949: 176), Ivankovcih (Filipović, 1932 b: 73) in še marsikje drugje samo na sveže grobove (takrat torej, ko je duša še nevarna, ko še ni na drugem svetu), v Srbiji pa na grobove samomorilcev in neznanih mrtvecev (Gasparini, 1951 - 52: 9), se pravi "nečistih mrtvecev", ki so še toliko bolj nevarni, oz. se še toliko raje vračajo nazaj in škodujejo živim. Ta misel tudi ne izključuje predpostavke, tako kot Gasparinijeva trditev, da so Slovani kot prvotno obliko pogreba poznali sežig.

Kadar obstaja nevarnost, da bi se duša vrnila iz groba in ogrozila mrtve, se grob prav tako marsikje preliwa z vodo. Tako na primer v Gnjilanu polivajo na grob hladno vodo v času, ko se vdova znova poroči, da bi se umrlemu "kosti ohladile in ne bi bil ljubosumen" (Kus - Nikolajev, 1935: 263). Enako tudi v Romuniji izlivajo vodo na grob vdovčeve umrle žene, ko se ta vnovič ženi, kot razlaga P. Sartori z namenom "den Geist der verstorbenen Frau zu beruhigen" (Sartori, 1908: 367). Vodo na grobove umrlih izlivajo tudi v vasi Stodoliči v Gomelski pokrajini v Polesju (Sedakova, 1983: 257, 259). Avtorji vsi po vrsti šego izlivanja vode na grob razlagajo z žejo po smrti, ni pa jasno, koliko se pri tem nanašajo na ljudske razlage te šege. Vera, da duša še po smrti pije vodo, celo tam, kjer živi med ljudstvom, lahko prav tako predstavlja tudi le tisto najbolj "logično" ljudsko razlago, ki se je razvila med ljudmi, ko je bila vsebina obreda že izpraznjena, obred sam pa je še ostal zakoreninjen med ljudmi.

234

Tu naj omenim še šego iz Polesja, kjer "mrtvaško vodo" oz. vodo, v kateri po pogrebu operejo pokojnikove stvari, izlivajo za peč v hiši (Sedakova, 1983: 248, 250, 255), kar je nenavadno glede na to, da je v večini opisov, ki so znani, očitna težnja po odstranitvi pokojnikovih stvari z območja hiše. Toda če se spomnimo na mnoge indice, ki kažejo na to, da so včasih najverjetneje pokopavali prav v hiši za pečjo in pod pragom (Karaman, 1940: 2), kasneje pa je prostor za pečjo ali pod pragom postal mesto hišnih duhov (Tokarev, 1974: 147), postane šega bolj jasna - vodo z dušo vred so izlili na "grob" za pečjo iz istega razloga, kot so jo izlivali na grobišča. Kajti če bi vodo res izlivali primarno zato, ker bi postala ob stiku z mrtvecem nečista, ali pa da bi ustvarila mejo, prek katere duša ne more, potem nikakor ne bi bilo mogoče pojasniti izlivanja vode v hiši. Z enako razlago lahko pojasnimo tudi izlivanje vode na dvorišče v Polesju in na Poljskem (glej spredaj), kamor so stari Slovani prav tako pogosto pokopavali svoje mrtve.

Nadalje se voda postavlja tudi na rakev oz. v grob neposredno med pogrebom in štirideset dni po njem - to šego vsi avtorji, ki jo omenjajo, utemeljujejo z žejo duše po smrti, vendar tudi v tem primeru nikjer ni mogoče zanesljivo reči, ali se naslanjajo na ljudske interpretacije ali pa gre za njihovo lastno interpretacijo. To šego je seveda prav tako mogoče razlagati na enak način kot izlivanje vode na grob - kot poskus, da bi se duša zadržala v grobu oz. njegovi bližini, pač iz strahu, da bi se vračala in škodila živim. To je še zlasti potrebno prvih 40 dni, ko duša še ostaja nekje na tem svetu. Tako npr. v sokobanskih vaseh posodo z vodo, ki stoji na grobu, vsako jutro prvih 40 dni po pogrebu napolnijo z vodo (Antonijević, 1966: 394).

Vera, da biva duša preden po smrti odide v onstranstvo nekaj časa v vodi, najverjetneje izhaja iz predstave, da je voda nekakšno vmesno območje med tem in onim svetom. To verovanje se jasno kaže v mnogih šegah, ki so povezane z mrtvimi - voda namreč postane s tem tudi sredstvo, s pomočjo katerega se priključijo dušo umrlega, kajti prav prek vode je možen stik med obema svetovoma. To se dogaja npr. med plesom za mrtve pri Srbih, med katerim je moral nekdo ves čas polivati vodo iz posode pred kolovodjo (Zečević, 1982: 95; Zečević, 1968: 73). S to razlago bi bilo mogoče pojasniti tudi izlivanje vode pred začetkom gostije za umrlega v vzhodni Srbiji in Banatu (Zečević, 1982: 76 - 77; Čajkanović, 1924: 59).

V Bohinju obstaja šega, da se da pod skodelo z vodo denar, kadar se kdo poroči takrat, ko je drug umrl, in sicer zato, da bi se odkupil - zanimivo je, da stoji prav skodela z vodo nad tem denarjem. Je morda to pot, prek katere lahko pride mrtvec po denar?⁷

⁷ Za to informacijo se najlepše zahvaljujem gospe Mariji Cvetek.

Prav tako bi lahko izlivanje vode na grob, kadar se grob obiskuje, razumeli kot dejanje, ki omogoča navezovanje stika z umrlim - tako npr. v Resavi (Mijatović, 1928: 27), po pričevanju I. Lovrića so tako delali tudi Morlaki (Lovrić, 1948: 179).

V verovanju, da se duša po smrti naseli v vodi, da predstavlja voda medij, v katerem biva duša po smrti, nekakšno vmesno stopnjo med tem in onim svetom, zaradi česar je prav prek vode mogoč stik med obema svetovoma, pa obstaja še tretja stopnja, ki se kaže v določenih šegah - voda, ki torej predstavlja nekakšno zvezo med obema svetovoma, dobi pomen meje, prevzame vlogo razmejevanja. Na tej točki pa se naša razlaga pomena vode združi z interpretacijo E. Samterja in deloma P. Sartorija ter A. Fischerja, ki vidijo pomen vode zlasti v njeni razmejevalni funkciji elementa, ki zapira pot duhovom. Taka vloga vode je vidna zlasti v določenih prehodnih obredih (rites de passage) - npr. ko se pri poroki za nevesto izlije voda, ko se za kom, ki za dolgo odhaja od doma, izlije voda, da se "odplakne" preteklost oz. naredi meja med tem in drugačnim stanjem (Hoffman - Krayer E., 1938/1941: 115 - 116).

Lepo viden je pomen vode kot meje tudi v šegi iz Vlasine, ki preprečuje vrnitev pokojnika v hišo - poleg hrupa, ki je sredstvo za preganjanje duhov par excellence, uporabljajo tudi vodo: da bi preprečili vrnitev pokojnika, medtem ko gre pogrebni spreved skozi vas, mora v vsaki hiši dekle ali mlada žena z loncem vrele vode obkrožiti hišo (Knežević, 1957: 591).

Tudi pri obredu banatskih Her, ki naj bi po smrti preprečil smrt drugega t.i. enomesečnika, to je tistega, ki se je rodil v istem mesecu kot umrli in za katerega verjamejo, da ga prvi lahko potegne za seboj, uporabijo vodo za tisto mejno sredstvo, ki naj to onemogoči (Dimitrijević, 1958: 249).

Sem bi morda lahko uvrstili tudi šego vračanja pogrebcev s pogreba prek vode, ki jo E. Samter razlaga, kot rečeno, z verovanjem, da duša umrlega vode ne more prekoračiti (Samter, 1911: 85 - 86). Toda vprašanje je, ali ni pri teh prehodih čez vodo pomembnejše od dejstva, da gre za vodo, dejstvo, da gre za tekočo vodo - tekoča voda namreč tudi sicer predstavlja nekakšnega "odnašalca" bolezni, nečistoče - ob bolezni se na primer skače prek tekoče vode, da bi bolezen odnesla.

Po drugi strani pa je zanimiva šega iz Gruže, ki najverjetneje deluje po principu simpatične magije: mati naj prekorači vodo, da bi otrok čimprej umrl, se pravi, povedano z besedami mita, prišel na drugo stran vode v deželo mrtvih (Petrović, 1948: 288).

Tukaj pa smo prišli do tiste točke, ko bi morda lahko na začetno zastavljeno vprašanje, ali se tudi v šegah ob smrti kaže ostanek nekega starejšega verovanja oz. mitske predstave, da gre duša po smrti na drugi svet prek vode - ločnice, odgovorili pritrdilno. To zvezo je mogoče iskati vsaj na treh nivojih. Na prvem nivoju lahko zasledujemo vodo kot tisti element, medij oz. kraj, kamor gre duša po smrti: če gre duša v mitski predstavi prek vode v onstranstvo, v pogrebnih šegah po smrti (preden se dokončno odpravi v onstranstvo) najlaže biva v vodi. Na drugem nivoju voda predstavlja zvezo med tem in onim svetom: če voda v mitski predstavi povezuje ta in oni svet med seboj, potem je v šegah mogoč stik med tem in onim svetom oz. med živimi in umrlimi prav prek vode. Na tretjem nivoju pa voda predstavlja mejo med tem in onim svetom: če voda predstavlja mejo, ločnico med obema svetovoma, potem dobi v nekaterih šegah razmejitveno vlogo, postane tisti element, ki ima vlogo ločevanja različnih stanj med seboj.

Vprašanje je, ali lahko sem uvrstimo tudi šege umivanja umirajočega ali umrlega z vodo, kropljenje, ki je prisotno skoraj od smrti pa do konca pogrebnih šeg, ter redke

primere pitja vode. Umivanje ima že v aktu samem nekako zakodiran lustrativen karakter in ga je na vsak način potrebno obravnavati ločeno od drugih šeg z vodo, katerih pomen je bolj nejasen in zamegljen. Pa vendar bi ponekod tudi pri umivanju lahko zasledili enak pomen vode, kot ga lahko opazimo pri izlivanju in postavljanju: vode kot tiste substance, v katero se duša naseljuje po smrti. Z umivanjem trupla, pa tudi tistih, ki so v stiku z umrlim, in pazljivo odstranitvijo te vode zatem se pravzaprav odstranjuje duša, ki bi sicer lahko ostala v bližini in potegnila za seboj še koga. Tako se voda vedno izliva v kak skrit kot, kjer ljudje ne hodijo, v reko ali pa celo v krsto k truplu, "da se duša ne bi vračala", ljudje si po obisku pri mrtvecu umivajo roke, "da ne bi tistega leta nihče več umrl", oz. s tem "utapljaajo smrt" ipd. Y. Verdier pravi, da se z izlitem vodo, v kateri so umivali mrliča, duša na pravilen način prenese iz območja živih ven, se pravi, da ima voda tudi v tem dejanju vlogo "medija", v katerega se duša rada naseli po smrti: "Wenn die Totenwäscherin das Wasser, wie es sich gehört, auf die Strasse ausgiesst, bringt sie die Seele des Toten auf dem richtigen Weg aus dem Haus, dem Bereich der Lebendigen, hinaus." (Verdier, Tvätterskan, sömmerskan, kokerskan, Stockholm 1981, 113 - 171; navedeno po: Wolf - Knuts, 1988: 142) Prav tako pa se lahko problemu približamo tudi z druge plati: z umivanjem naj bi se odstranilo nečiste in nevarne substance trupla, kajti "...die Körpersäfte, wie z. B. Blut, Schweiss, Harn usw., bei vielen Völkern Sitz der Lebenskraft oder Lebensseele (!) sind" (Baumann, Das doppelte Geschlecht, Berlin 1955, 46; navedeno po: Wolf - Knuts, 1988: 143). Vendar pa je vse te ljudske razlage seveda prav tako mogoče razumeti zgolj kot vero v nečistočo, ki izhaja iz mrtveca.

236

Z umivanjem trupla po smrti se večinoma znanstveniki niso ukvarjali; v strokovni literaturi sem naletela na en sam članek o tej temi, in sicer na članek izpod peresa U. Wolf - Knuts z naslovom "Die Totenwaschung als ein Weg zum Gleichgewicht", v katerem razlaga umivanje mrtvih kot "nevtralizacijo" mrtvega, ki naj bi pripomogla k temu, da ta ne bi škodil svoji okolici. To dejanje naj bi opravljale zlasti starejše ženske, ki so nekako nadspolne - niso niti več prave ženske (nimajo več menstruacije, ne morejo več roditi otrok) niti ne moški. Šele ta nadspolnost, mešanica značilnosti obeh spolov zagotavlja pravilno izvajanje ritualov, zlasti v kritičnih situacijah, kot je to smrt (Wolf - Knuts, 1988: 144 - 145).

Kropljenje z navadno blagoslovljeno vodo ima prvenstveno krščanski karakter, zato ga ni mogoče neposredno uvrščati med poganske oz. predkrščanske šege, čeprav je zanimivo opazovati, kako se ponekod kropljenje pojavlja tam, kjer se drugod prakticira izlivanje ali postavljanje vode - očitno je kropljenje kot krščanska šega marsikje stopilo na mesto nekdanjih poganskih obredij z vodo in jih izrinilo.

Pitje vode kot pomoč pri umiranju, ki sem ga zasledila v enem samem kraju, pa je pravzaprav tako osamljena šega, da je nemogoče iskati primerjave in zvezo, saj bi bilo zato nujno poznati več takih primerov.

LITERATURA:

- ANTONIJEVIĆ Dragoslav, Neki elementi kulta predaka u posmrtnim običajima sokobanskih sela, Rad XI - og kongresa saveza folklorista Jugoslavije u Novom Vinodolskom 1964, Zagreb 1966, str. 391 - 396.
- BALORDA Janko, Običaji oko smrti i pogreba u okolini Visokog, Etnografska grada ANU BiH, knjiga XX, od. društ. nauka, knjiga 16, Sarajevo 1976, str. 77 - 87.
- BANDIĆ Dušan, Koncept posmrtnog umiranja u religiji Srba, Etnološki pregled 19, Beograd 1983, str. 39 - 47.
- ČAJKANOVIĆ Veselin, "Puštanje vode o Velikom četvrtku, Studije iz religije i folklor, Srpski etnografski zbornik 31, Beograd 1924, str. 56 - 84.
- DIMITRIJEVIĆ Sofija, Običaji u ličnom i porodičnom životu, Smrt i pogreb, Banatske Here, Novi Sad 1958, str. 246 - 263.
- DOSTAL Borivoj, Slovanská pohřebišťe ze střední doby hradištní na Moravě, Praha 1966.
- DROBNJAKOVIĆ Borivoje, Etnologija naroda Jugoslavije I., Beograd 1960.
- ĐAKOVIĆ Branko, Posmrtni običaji i obredi, Etnografski muzej, Zagreb 1955.
- ĐAKOVIĆ Branko, Hrana i piće u posmrtnim obredima, a posebno kao viaticum, Etnološka tribina 8, Zagreb 1985, str. 77 - 84.
- ĐORĐEVIĆ Tihomir R., Nekoliko samrtnih običaja u Južnih Slovena, Godišnjica Nikole Čupića, knjiga XLVIII. (Beograd 1939, str. 246 - 292).
- FILIPOVIĆ Milenko S., Život i običaji narodni u Visočkoj Nahiji, Smrt i pogreb, Srpski etnografski zbornik SANU, knjiga LXI., Beograd 1949, str. 176 - 185.
- FILIPOVIĆ Milenko S., Život i običaji narodni u Visočkoj Nahiji, Smrt i pogreb, Srpski etnografski zbornik SANU, knjiga LXI., Beograd 1949, str. 176 - 185.
- FILIPOVIĆ Milenko S., Etnološke beleške iz severnih veleških sela, Glasnik etnografskog muzeja u Beogradu, knjiga VII, Beograd 1932 b, str. 64 - 77.
- FISCHER Adam, Zwyczaje pogrzebowe ludu polskiego, Lwow 1921.
- GASPARINI Evel, I riti popolari Slavi, Venezia 1951 - 1952.
- GRBIĆ Savatije M., Srpski narodni običaji, Srpski etnografski zbornik XIV., Beograd 1909, str. 241 - 258.
- HOFFMANN - KRAYER E., Bächtold - Stäubli Hanns, Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, Berlin 1938/1941.
- HORVAT R., Smrt, Koprivnica u Hrvatskoj, Zbornik za narodni život i običaje, zvezek 1, Zagreb 1896, str. 206 - 207.
- KAJMAKOVIĆ Radmila, Neki arhaični elementi u pogrebnim običajima Muslimana u Bosni, Rad XI - og kongresa saveza folklorista Jugoslavije u Novom Vinodolskom 1964, Zagreb 1966, str. 355 - 360.
- KARAMAN Ljubo, Iskopine društva "Bihaća" u Mravincima i starohrvatska groblja, Rad JAZU, knjiga 268 umetn. razreda 4., Zagreb MCMXL, str. 1 - 44.
- KNEŽEVIĆ Srebrica, Smrtni i posmrtni običaji na Vlasini, Glasnik etnografskog instituta SAN, knjiga II - III., Beograd 1957, str. 585 - 591.
- KUS - NIKOLAJEV Mirko, Neki narodni običaji u Gnjanu, Smrt, Vjesnik etnografskog muzeja u Zagrebu, knjiga prva, zvezek 1 in 2, Zagreb 1935, str. 263 - 264.
- LEKŠE Jože, Običaji ob smrti in pogrebu, Običaji in vraže ob smrti v okolici Jurklostra, Običaji in vraže ob smrti v okolici Podsrede, Nekaj ljudskih vraž in verovanj iz okolice Podsrede, Kotnikov zbornik, Narodopisni zapiski z Gornjegrajskega in Kozjanskega, Celje 1956
- LOVRIĆ Ivan, Bilješke o putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa, Zagreb 1948.
- MANSIKKA V.J., Die Religion der Ostslaven, Quellen I., FF Communications No. 43, Helsinki 1922.
- MIJATOVIĆ Stanoje, Običaji u Resavi, Pogreb i dača, Glasnik etnografskog muzeja u Beogradu, knjiga III., Beograd 1928, str. 27 - 28.
- MURKO Matija, Das Grab als Tisch, Wörter und Sachen II., Heidelberg 1910.

- NIEDERLE Lubor, Slované starožitnosti, Život starých Slovanů, , Oddíl kulturní, Dílu I., svazek 1, V Praze 1912.
- NIKOLIĆ - STOJANČEVIĆ Vukosava, Vranjsko Pomoravlje, Etnološka ispitivanja, Srpski etnografski zbornik, knjiga LXXXVI, Beograd 1974, str. 453 - 465.
- OREL Boris, Trije mejniki v človeškem življenju, Narodopisje Slovencev I. del, Ljubljana 1944.
- PETROVIĆ Petar Ž., Život i običaji narodni u Gruži, Srpski etnografski zbornik LVIII., Beograd 1948.
- SAMTER Ernst, Feuer und Wasser als Hindernis für die Geister, Geburt, Hochzeit und Tod, Beiträge zur vergl. Volkskunde, Leipzig, Berlin 1911.
- SARTORI Paul, Das Wasser im Totengebrauche, Zeitschrift des Vereins für Volkskunde, 18. Jahrgang, Berlin 1908.
- SCHNEEWEIS Edmund, Grundriss des Volksglaubens und Volksbrauchs der Serbokroaten, Celje 1935.
- SCHRADER Otto, Totenhochzeit, Jena 1904.
- 238 SEDAKOVA O.A., Materialy k opisani' u poleškogo pogrebal'nogo obr'ada, Polešskij etnolingvističeskij sbornik, Moskva 1983, str. 246 - 262.
- SEMIZA Sava N., Nekoliko narodnih gatanja, O smrti, Bosanska vila, knjiga XVI., Sarajevo 1901, str. 185.
- STOJANOVIĆ Dragoslava, Posmrtni običaji u Negotinskoj krajini, razvitak, št. 2, Zaječar 1968, str. 60 - 62.
- STRAŽAR Stane, Mengeš in Trzin skozi čas, Mengeš, Trzin 1993.
- STRAJNAR Julijan, Smrt v Šentrupertu (1900 - 1966), naloga na odelku za etnologijo Filozofske fakultete v Ljubljani, leto in kraj neznana.
- ŠEJN P. V., Velikorusija v svoih pesn'ah, obrjadah, obyčajah, verovanijah, skazkah, legendah i.t.d., Sanktpetersburg 1900.
- TOKAREV S.A., Religi'a v istorii narodov mira, Moskva 1965.
- TOLSTOJ N. I., Perevoračivanie predmetov v slavjanskom pogrebal'nom obr'ade, Issledovani'a v oblasti balto-slav'anskoj duhovnoj kul'tury, Pogrebal'nyj obr'ad, Moskva 1990, str. 119 - 128.
- UNBEGAUN B.O., La religion des anciens Slaves, Mana 2, Les religions de l'Europe ancienne III., Paris 1948.
- VÁŇA Zdeněk, Svět slovanských bohů dímouů, Praha 1990.
- VLACHOVIĆ Petar, Običaji, verovanja i praznoverice naroda Jugoslavije, Beograd 1972.
- WOLF - KNUTS Ulrika, Die Totenwaschung als ein Weg zum Gleichgewicht, Ethnologica Scandinavica 1988, str. 142 - 145.
- ZEČEVIĆ Slobodan, Samrtni ritual i neki običaji kulta mrtvih u stanovništva vlašskog govornog jezika Krajine i Ključa, Glasnik etnografskog muzeja 30, 1967, Beograd 1968, str. 47 - 78.
- ZEČEVIĆ Slobodan, Kult mrtvih kod Srba, Beograd 1982.
- ZELENIN Dimitrij, Russische (Ostslavische) Volkskunde, Grundriss der Slavischen Philologie und Kulturgeschichte, Berlin - Leipzig 1927.

BESEDA O AVTORICI

Mirjam Mencej, dipl. slovenistka in sociologinja kulture, mlada raziskovalka, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani - 61000 Ljubljana, Kržičeva 6.

ABOUT THE AUTHOR

Mirjam Mencej graduated in Slovene and the Sociology of Culture. She is a researcher with the Department of Ethnology and Cultural Anthropology of the Ljubljana Faculty of Arts.

SUMMARY

Customs involving the use of water as part of burial customs were very widespread among the Slavs. Water was poured, put under the deceased and elsewhere, used to sprinkle, wash and as a drink. Most of the authors who deal with customs involving water, do not take into account all different uses of water but limit themselves to one or a few customs. It appears however that people do not always distinguish between customs (there exist mixed forms of uses of water and, consequently, mixed interpretations of these uses), and it is therefore necessary to first treat them all and only then try to interpret them adequately.

Our interpretation of these customs led us to the conclusion that they represent a deeply rooted myth the Slavs once fostered about water being the border between the world of the living and that of the dead; it was across water that the soul of the deceased travelled to the other world. This connection can be found on three levels. The first level is that of water as the element, medium or place to which the soul goes after death: if, in the myth, the soul travels to the other world across water, this means that during the burial customs after death (and before departing for the other world) the soul prefers to stay in water. On the second level water represents a connection between this and the other world: if, in the myths, water links both worlds, then the customs show that contacts between both worlds - that is between the living and the dead across water - are possible. On the third level water represents the border between this and the other world; if water is the border, the dividing line between the two worlds, then, with some customs, it acquires a dividing role and becomes an element responsible of separating different states.

239

RESUME

LA SIGNIFICATION MYTHIQUE DE L'USAGE DE L'EAU DANS LES MOEURS FUNERAIRES

Les coutumes liées à l'eau dans le cadre des moeurs funéraires étaient très répandues chez les Slaves. L'eau pouvait être versée, mise au-dessous du mort, aspergée, utilisée pour laver ou pour boire. La plupart des auteurs qui étudient ces coutumes ne prennent pas en considération l'ensemble des usages, mais se contentent d'en étudier un ou quelques uns seulement. Il paraît même que le peuple ne sait pas très bien les distinguer entre eux (les formes d'usage sont mélangées ainsi que leurs interprétations), d'où la nécessité de les traiter d'abord tous ensemble puis de les interpréter séparément.

Au cours de l'interprétation de ces moeurs, on a pu constater qu'ils montrent une émanation profonde de l'image mythique que les Slaves connurent autrefois, c'est-à-dire de l'idée que l'eau représente la frontière entre les morts et les vivants, à travers laquelle l'âme du mort se déplace en quête de l'autre monde. Ce lien existe en trois niveaux au moins. Au premier niveau, l'eau représenterait l'élément, médium ou lieu, qui est la destination de l'âme après la mort: si, dans la mythologie, l'âme traverse l'eau pour aller vers l'autre monde, on peut, dans les moeurs funéraires, aider le mort, avant son départ

définitif au-delà, en le plongeant dans l'eau. Au deuxième niveau, l'eau représenterait la liaison entre ce monde et le monde de l'au-delà: si, dans le mythe, l'eau lie les deux mondes, c'est que dans les moeurs, l'eau rend possible le contact entre le monde des vivants et le monde des morts. Au troisième niveau, l'eau représenterait la frontière entre les deux mondes: si l'eau représente la frontière, la délimitation entre les deux mondes, c'est que, dans les moeurs, elle gagne un rôle de délimitation et devient l'élément dont le rôle est de distinguer entre les états différents.

RESUME

L'au-delà est un monde qui n'est pas seulement un lieu, mais un état d'être. L'eau est un élément qui joue un rôle de médiation entre le monde des vivants et le monde des morts. Dans le mythe, l'eau est un lien entre les deux mondes. Dans les moeurs, l'eau est un élément qui rend possible le contact entre les deux mondes. L'eau est un élément qui délimite les deux mondes. L'eau est un élément qui distingue entre les états différents.

ČLOVEK, KULTURA IN CIVILIZACIJA

K slovenski antropologiji v tridesetih letih

Ariana Volarič

241

IZVLEČEK

Antropološka znanost se v tridesetih letih radikalano oddaljuje od svoje naturalistične in metafizične tradicije ter začenja uveljavljati celostne (holistične) pristope. Adaptacija holistične strategije na nivoju telo-zavest in človek-okolje jo vodi k raziskavam konkretnega stanja slovenskega sveta.

Ugotovitev, da je v takratnem času človek pod vplivom civilizacije dehumaniziran, spodbuja v antropologiji reformistična prizadevanja. Prevladuje prepričanje, da je možno spremeniti obstoječe pogoje, če človek razvije svoje individualne potencialne. Ta ideja sproži proces antropologizacije pedagogike. Z vzgojnimi sredstvi se poskuša človeka prebuditi za kulturne vrednote. Kultura, ki naj bi bila transformativna za posameznika je univerzalistična.

ABSTRACT

In the thirties anthropological science radically retreated from its naturalistic and metaphysical traditions and started asserting an integral (holistic) approach. The adaptation of a holistic strategy to the levels of body vs. consciousness and man vs. environment lead to the research of the concrete condition of the Slovene world.

When it was established that civilisation had a dehumanising effect on man, reform efforts in anthropology were encouraged. The opinion then prevailed that it is possible to change existing conditions, if man develops his individual potential. This idea actuated a process in which education becomes more anthropological. Educational means are used to make man aware of cultural values. If culture is expected to be transformative for the individual, it must be universal.

UVOD

Splošna značilnost slovenske družbe v tridesetih letih so kulturne in ekonomske transformacije. To je čas razvoja tehnike, razpada tradicionalnih kulturnih svetov, pojavljanja množične kulture in kolektivističnega tipa človeka.

Obenem je to tudi čas, ko klasične metode znanosti postajajo problematične, ko se nekoč samoumevne definicije kulture kažejo kot 'prazni klišeji' ali 'okostenele forme', ko pojem človeka postaja neskončno dvoumen in nerazložljiv iz etničnega kozmosa ali iz biologične teorije organizma.

Razvoj antropologije v tem obdobju je zato neka zvrst odgovora na anomalije časa in neka zvrst novega razumevanja znanstvene prakse, je poskus izstopa iz metafizičnih

in naturalističnih koncepcij kulture in človeka ter poskus, da se znotraj konkretne življenjske prakse na celostni (holistični) način razložijo človek, kultura, socialni in ekonomski odnosi.

Glede na tematsko orientacijo so se v tridesetih letih oblikovali različni antropološki pristopi, tako lahko ločimo psihološko, filozofsko, teološko, ekonomsko in fizično antropologijo.

Odločila sem se prezentirati pristope psihološke, filozofske in ekonomske antropologije, za katere menim, da predstavljajo pomemben temelj za oblikovanje naše kulturno antropološke smeri.

Pri tem sem si prizadevala izogniti redukcionističnim, enoplastno kritičnim vidikom interpretacije - dopustila sem, da takratna antropološka misel spregovori s svojim lastnim

242 jezikom.

CELOSTNO POJMOVANJE ČLOVEKA

Slovenska antropologija¹ se je v tridesetih letih razvijala pod vplivom takrat aktualnih evropskih miselnih tokov kot so eksistencializem (K.Jaspers), fenomenologija (E.Husserl, M.Scheller), strukturna psihologija (E. Spranger) in marksizem (K.Marx).

Njena naloga je bila oblikovati novo nedualistično ali celostno (=holistično) interpretacijo človeka ter izpeljati iz te nove strukture človekove biti ostale segmente njegove eksistence - kulturne stvaritve, civilizacijske dosežke, socialno življenje, državo in dr. Osnovno izhodišče je bil pojem človeka kot enote v raznoterosti ali unitas multiplex, se pravi človeka, ki v sebi združuje telo (nagone), dušo (emocije) in duh (razum).

Uvajanje takega sintetičnega pristopa naj bi omogočilo preseči enostranskost takratnih teorij o človeku, ki so ekskluzivno jemale samo eno področje človekovega bivanja za temeljno. To pomeni, da so se poskušali izogniti definiciji človeka kot bitja, ki ga definira racionalna sfera, kar je bila značilnost na metafiziki zasnovanih antropoloških teorij, obenem pa se niso omejili na vitalno-biološke teorije, ki so videle človeka kot zgolj nagonsko, od narave odvisno bitje. Glavno prizadevanje je očitno bilo premagati mehanicističen pristop, ki je temeljil na predpostavki brezsubjektnega nagonskega človeka, in se ne vrniti na teren asketskega duhovnega človega.

Taka orientacija v analizi človeka je omogočila aktualizacijo naslednjih tem: analiza človeka kot duhovnega in naravnega bitja, procesi učlovečanja in razosebljanja človeka, vpliv okolja na oblikovanje osebnostne strukture človeka, svoboda človeka, distinkcije med človekom in živaljo, kulturo in civilizacijo.

Centralna kategorija psiholoških in filozofskih antropologov je bila 'doživljaj', ekonomskih pa 'delo'. Raziskava doživljajev in dela naj bi omogočila vstop na teren konkretnega a priori in doprinesla k razvoju cirkularne analize na nivoju telo-zavest in človek-okolje (kulturno, naravno, socialno, ekonomsko), obenem pa poudarila pomen doživljajev (dela) za konstitucijo človeške individualnosti, s tem pa tudi njihovo vlogo v spoznavanju, kulturnem ustvarjanju ter civilizacijskem delovanju. Cilj je bil torej dvojen: prvič, pokazati, da so doživljaji oziroma delo tisti, ki določajo strukturo zavesti oziroma individualnost človeka, in drugič, da je način, kako posameznik doživlja svet ali kako

¹ Termin 'antropologija' se uporablja tudi s poslovenjenimi oblikami - veda o človeku in človekoslovje

deluje temelj za oblikovanje kulture, ekonomskih in socialnih odnosov.

Psihološka in filozofska antropologija sta zasnovali svoji konceptiji na povezavi dveh temeljnih tipov doživljajev - umskih in nagonskih. Nagonski doživljaji so obsegali čustvovanje in stremljenje, njihov namen je, da nas spodbujajo k aktivnosti, domena umskih pa je predstavljanje in mišljenje, kar pomeni, da nas učijo o naši okolici in nas samih. Med temi doživljaji vlada dinamičen, lahko bi rekli dialektičen odnos, kajti "vsako nagonsko doživetje obenem zahteva umsko doživljanje, toda dočim nas to doživljanje res samo 'poučuje' ter nam v tem smislu najrazličnejše pojave sveta in življenja samo tako in drugače 'kaže' ter 'predočuje', pa nas vzporedno nagonsko doživetje obenem tira ali 'žene' k praktičnim dejanjem, ki so možna na podlagi one naše poučenosti o samem sebi ter v vsej naši okolici, ki pa neposredno izvirajo izključno le iz našega nagonskega doživetja".²

Konceptija ekonomskih antropologov pa je bila zgrajena na povezavi čutnega in miselnega aspekta v človeku. Sintetiziranje teh aspektov se je dogajalo skozi človekovo življenjsko dejavnost (delo), če je to svobodna in ne izkoriščevalna dejavnost.

Na podlagi uvida o dvojnem aspektu človeka je oblikovana tudi distinkcija med človekom in živaljo. Veber poda naslednji odgovor na vprašanje, ali je človek povsem različen od živali, ali je del živalskega cesarstva: "Najvnanjajša plat človeka je njegova telesnost; na tej telesnosti je razvojno zgrajena njegova animalna duševnost, zgolj gonska kakor tudi predstavno-čustvena. Do te točke ni bistvene razlike med človekom in živaljo. Toda na animalni človekovi duševnosti je razvojno zgrajena duhovnost njegova in z njo vred tudi človek sam, seveda ne več kot golo telo, tudi ne več kot gola živalska duša, temveč kot individualna o s e b n o s t. Torej pa je sploh (tudi razvojno!) temeljno in najnotranjše jedro vsakega človeka le njegova osebnost, ki pa ima razen duhovnega svojega doživetja tudi še poslovanje rastlinsko-živalske duše."³

Psihološka antropologija goji tudi pretenzije za raziskavo človekovega odnosa do konkretnega sveta. Že sama ideja, da je človekova zavest utelešena, torej situirana v določenem prostoru in času, jo vodi k raziskovanju zveze med zavestjo in svetom. Toda za razliko od ekonomske antropologije, pri kateri je delo tisto, ki omogoči človekov odnos do sveta, je znotraj psihološkega koncepta ta odnos posredovan z doživljaji. Temeljna lastnost umskih in nagonskih doživljajev je namreč naperjenost⁴ na svet. To pomeni, da se posameznik seznanja z vnanjo okolico (naravno, socialno, kulturno) skozi živo umsko, čustveno in instinktivo občutenje le-teh. Kaj in kako pa posameznik doživlja, pa vpliva na strukturo njegove osebnosti, in nasprotno.

To nam ilustrira naslednja definicija:

"Okolje ali milje je vse tisto, kar doživljamo kot učinkujoče na nas in s čimer v praksi življenja, to je pri svojem dejanju in nehanju, računamo". Naprej "prirojeni telesni in duševni darovi posameznika na eni pa njegov milje na drugi strani - to sta dve verigi činiteljev, ki se na neizrekljivo zamotan način med seboj prepletata in ki tvorita glavno

² VEBER France, Filozofija, načelni nauk o človeku in njegovem mestu v stvarstvu. Ljubljana, Jugoslovanska knjigarna, 1930, s.40-44.

³ VEBER France, Filozofija, načelni nauk o človeku..., s.144.

⁴ Veber je svojo razvojno teorijo o človeku zasnoval na geneti doživljajev. Tako trdi, da se življenje posameznika začne z nenaperjenimi življenjskimi goni (hranilni, gibalni, čutni) iz teh se v otroški fazi razvijajo nenaperjeni doživljaji (predstave, misli, čustva), v zreli dobi pa človekova doživetja postanejo naperjena. Za prim.: Filozofija...s. 57-9

gonilno silo za ves, telesni in duševni razvoj v bitju in žitju posameznika: tukaj jaz z vsem tem, kar je kot kal za nastop raznih možnosti v obliki teh in teh telesnih pa duševnih dispozicij položeno vame, a tam milje, to se pravi okolica, v kolikor vpliva name ter povzroča, da se tiste v meni skrite sile tako ali tako udejstvujejo".⁵

244

Razmišljanja o odnosu človek-okolje na nek način spominjajo na v strukturalizmu precej popularno idejo habitusa. Ta je v strukturalizmu pomenila, da se okolje (kulturno, ekonomsko, socialno) sedimentira v posamezniku nezavedno, kar je vodilo k determinističnemu pristopu k človeku oziroma k razveljavljanju človeka kot subjekta, kajti vse, kar je lastno človeku, je v bistvu samo izraz socialne strukture ali mehanično asimiliranega znanja, katerega se navzamemo "ko od otroških let pa do 'zrele' dobe svet in življenje gledamo, presojava in ocenjujemo tako, kakor je to delala naša okolica, venomer z njo sogledoč, sopresojavač in soocenjujoč".⁶ Na srečo pojem habitusa v psihološki in filozofski antropologiji ni identičen s strukturalističnim. Zakaj? Ker antropologi ne zanikajo subjektivnosti, avtentičnosti vsakega človeka. Zavest človeka je za njih resda izraz nekaterih vrednostnih, miselnih in čustvenih impulzov svojega okolja, toda to ni njen edini izraz. Zato njihova koncepcija vključuje možnost dveh nivojev zajemanja okolja od strani človeka: naravni ali naperjeni in kritični ali naperjeni umski nivo. Iz tega sledi, da je končno spoznanje njihove teorije o odnosu človek-okolje, da se je človek kot posameznik zmožen oddaljiti od nagonke (mehanične) preslikave okolja v svojo zavest, kajti dano mu je 'kritično gledanje na svet in življenje', dana mu je možnost, da aktualizira 'globlje plasti svojega duha'. To pa zato, ker so pri 'zrelem' človeku nagonski doživljaji podrejeni umskim: "Naperjenost nagona je vedno posredna, od umskega doživetja izposojena naperjenost".⁷

Na podoben nedeterminističen pristop naletimo pri ekonomskih antropologih, ki izhajajo iz spoznanja, da je človek kot svobodni subjekt zmožen reflektirati svoj ekonomski položaj in se angažirati za njegovo spreminjanje.

Ideja relacije med okoljem in posameznikom je dala tudi osnovo za razvoj tipologij. V slovenski psihološki antropologiji so te prevzete iz Sprangerjevega dela *Lebensformen*.⁸ Cilj uvajanja koncepta življenjske forme je bil, da se znanstveno prikaže notranja zgradba duševnosti in osebnosti ter spremlja struktura posameznih kulturnih območij (umetnost, znanost, religija) in njihov razvoj. Tako ločimo šest tipov ljudi: teoretski, estetski, religijski, ekonomski, socialni in politični. Glede na specifične zgodovinskega obdobja so določeni tipi ljudi prevladujoči, tako npr. Čibej⁹ meni, da v takratnem času prevladujejo ekonomski, socialni in politični človek ter da prevlada teh tipov kaže na duhovno obubožanost takratnega človeka oziroma 'kolektiven značaj in protioseben duh časa'. Pogosta je tudi delitev na kmečke in mestne tipe ljudi pri Fajfarju, Möderndorferju in Kerenčiču, ki je tudi povezana s strukturo sveta, ekonomskim položajem, kulturo in načinom obnašanja posameznikov do le-teh.

⁵ OZVALD Karel, *Kulturna pedagogika*. Ljubljana, Pedagoška knjižnica, 1927, s.76-77.

⁶ OZVALD Karel, *Kulturna pedagogika*, s.111.

⁷ VEBER France, *Filozofija, načelni nauk o človeku...*, s.54.

⁸ SPRANGER Eduard, *Lebensformen*. Leiptzig, 1923.

⁹ ČIBEJ Franjo, *O izviri duhovnega in kulturnega življenja*. Pedagoški zbornik 1923, s.28.

ČLOVEK V DOBI STROJEV

Poudarjanje razmerja človeka do okolja in insistiranje na holističnem, nedualističnem pristopu je takratne antropologije vodilo k analizi strukture njihove dobe. Bili so prepričani, da "vsaka doba nosi svojo posebno strukturo v sebi, svoje posebno jedro, ki ga nahajamo v vsakem posameznem človeku in ki tudi družijo vse življenje v posebno enoto, ki tvori takorekoč poseben stil dobe"¹⁰. Kar z drugimi besedami pomeni, da celoten habitus življenja neke dobe sodeluje (odloča) v duhovnem in emocionalnem razvoju človeka.

Na variacijo te misli naletimo tudi med ekonomskimi antropologi, ki menijo, da 'institucije in objektivni pogoji dane epohe določajo življenjske procese in zavest posameznikov'.

In kaj so značilnosti njihove epohe? Predvsem opažajo močen vpliv civilizacijskih procesov, ki se kažejo v razvoju tehnike in poudarku na telesni kulturi, delitvi dela, depersonalizaciji človeka, ekonomski ubožanosti kmetov, nastajanju množične kulture, poklicih brez duhovne reference, alienacijskih procesih.

Ozvald v sklopu svojega psihološkega pristopa raziskuje vplive civilizacijskih procesov na mestno okolje. Opaža, da se v tem okolju civilizacijski procesi manifestirajo na dva načina - skozi uvajanje tehnike in prevlado telesnega življenja.

Prepričan je, da človek svoje telo čedalje manj jemlje za "sam od sebe prihajajoč izraz kakega doživetja (npr. v obliki plesov in iger) ter da namesto tega v vedno večjem obsegu stopa negovanje telesa po racionalnih, do zadnjega giba premissljenih in utemeljenih pa za 'rekorde' usposabljaljočih predpisih gimnastike, športa in eugenike."¹¹

Podobne deviacije izziva tudi nekritično uvajanje tehnike. Tehnika se je v službi takratnih kapitalističnih ekonomskih odnosov kazala skozi produkcijo kvantitativnih profitnih odnosov, skozi utilitarnost v gospodarskem življenju, ekonomsko in kulturno ubožanost. To je vodilo antropologe k spoznanju, da mehanizmi civilizacije odtujujejo človeka njegovemu resničnemu bistvu, ker njegove potenciale zvajajo na hedonistično-vitalistični nivo, njegovo obnašanje pa uravnavajo zgolj po utilitarističnih principih. S tem je konstitutivno delo za subjektiviteto človeka zamenjalo delo omejeno na produkcijo profita. Človek je postal "zgolj sredstvo za svoje namene, ki se ga poniža in ga duševno tako obvlada, da v smislu ekonomskega načela, iz njega na čim lažji način iztisne čim več dobička".¹²

Končna konsekvence človeka v službi večje proizvodnje je, da postane razcepljen, da se sprevrže v nekakšen 'živi stroj'.

"Ne čim lepše, temveč čim več izdelati, to je strupeno načelo strojnega obratovanja. Tisti neznan drobcu duše katere tak (v navadnem obratu zaposlen) človek potrebuje, da izvrši svoje tako imenovano delo, ne morejo vseh viter človeške duše spraviti v tok pa razmah; a posledica je ta, da mu duša mora zahirati, da mu organi, ki jih ne vadi, ohrome in da iz človeka postane samo odlomek človeka - samo še laketi, roka, noga".¹³

Iz takega tipa človeka se poraja velemestni milje - 'masa', 'tujci med tujci', 'številke'.

¹⁰ ČIBEJ Franjo, O izviri duhovnega in kulturnega življenja, s.38.

¹¹ OZVALD Karel, Kulturna pedagogika, s.49.

¹² OZVALD Karel, Kulturna pedagogika, s.50.

¹³ OZVALD Karel, Kulturna pedagogika, s.51.

Spoznanje, da ekonomski pogoji vplivajo na zavest človeka, je vodilo kritične refleksije ekonomskih antropologov J. Kerenciča in V. Möderndorferja. Avtorja raziskujeta prodor civilizacije ali kapitalističnih ekonomskih odnosov v vaško okolje in vpliv teh procesov na kmečkega posameznika. Kerencičeve analize kmečke situacije pokažejo, da se zaradi zadolženosti, neugodnih lastninskih razmerij, nizke razvojne stopnje agrarnih kultur, visokih dajatev kmetov dogaja proces 'proletarizacije' vasi. Opaža, da je 'mezdni' tip dela, značilen za kmečko okolje, izkoriščevalna zvrst dela, ki razvrednoti človeka in ga odtuji od njegove generične biti. "Danes je približno 30 tisoč kmečkih družin brez lastne zemlje (viničarji, bajtarji, kočarji) zavistnih od pogojev svojega 'težačenja' pri gruntarjih in pri zemljiški gospodi. Tem se pridružujejo tisočere družine, ki jim lastna zemlja ne nudi dovolj kruha, ne sredstev za kritje ostalih potreb doma, ki zadolžene iščejo kruha izven svoje zemlje, ki jo jutri izgube ter bodo pomnožile vrste vaških proletarcev."¹⁴

246

Posledica takega mizernega ekonomskega stanja je, da kmečko ljudstvo "sprošča strasti v pohlepu, sovraštvu, pobjih in pokolih, zavoljo kruha nastaja sovraštvo med starši in otroci, družinske tragedije, razpad družine, duševna razklanost, dvomljiva aktivnost, korajžnost, padci vseh vrst in trpljenje."¹⁵

V. Möderndorfer pa kot značilnost takratnega kmečkega okolja kaže nezdravo prehrano, nemoralo, neurejene stanovanjske razmere, alkoholizem, primitivno stopnjo gospodarstva - zastarelo poljedelsko orodje: leseni plugi, vevnice, rožne sadne stiskalice ter izrabljanje delovnih moči revnih kmetov.

"Kmet zadnja leta do skrajnosti omejuje izdatke za vzdrževanje poslopja in orodja, opušča zavarovanje ali ostaja zavarovalnici dolžen, silno varčuje pri izdatkih za zdravljenje, za obleko itd., ne plačuje dolgov in obresti, ne kupuje umetnega gnojila in ničesar ne stori za izboljšanje gospodarstva, z davkom je v zostanku in daje preužitkarju le to, kar pač dom premore. Le tako je mogoče, da še životari na svojem posestvu; očitno pa je, da pri takem gospodarstvu kmetije propadajo in končna posledica mora biti splošen propad".¹⁶

Zato ena od značilnosti tega časa postanejo prehodi kmečkih posameznikov v tovarniške delavce. Fajfar poda psihološko niansirano analizo tega procesa. Meni, da kmečki človek prinaša v tovarno iracionalno oblikovano duševnost, ki ni v sorazmerju z racionalnim in razrednim življenjem v industrijskem svetu. V tovarni namreč "kmečki človek takoj podleže socialnemu pritisku, ker je navajen, da v vsaki sili vidi usodno silo, ki se ji ne more upreti. Iz kmečkega življenja čuti, da je človek nezmožen ubraniti se trdnosti življenja, ki je uravnavano po višjih naravnih zakonih. To občutje prinese kot žalostno dediščino v tovarno kjer se na milost in nemilost preda izkoriščanju."¹⁷

Takšno, za razvoj posameznika precej nezdravo vzdušje, je sprožilo razglabljanja o možnih izhodih. Mišljenje, ki je prevladalo, je bilo v skladu z njihovo antropološko opcijo, in ta je: človek ni povsem determiniran s trenutnimi civilizacijskimi pogoji, kot svobodno umsko bitje razpolaga s potenciali za njihovo predrugačenje.

14 KERENČIČ Jože, Domačija. Maribor, Obzorja, 1967, s.137. Teksti so napisani leta 1937.

15 KERENČIČ Jože, Domačija, s.139.

16 MÖDERNDORFER Vinko, Slovenska vas na Dolenjskem. Ljubljana, Merkur, 1938, s.135.

17 FAJFAR Tone, Duhovna podoba slovenskega delavca. Dejanje 1938, s.48.

Ekonomski antropologi so v skladu s tem verjeli, da je solucija v ozaveščanju posameznikov ali uveljavljanju delavca kot revolucionarnega subjekta, ki z revolucionarnim preobratom spreminja izkoriščevalne ekonomske odnose in vzpostavlja svet dostojen človekovega generičnega bitja.

Psihološkim antropologom pa je zadoščalo spoznanje o individualni moči posameznika in s tem povezano prepričanje v pozitivno naravnani proces razvoja kulture in civilizacije.¹⁸ "Vse to je vendarle lahko tudi nekak embrionalen stadij, iz katerega začno prejšnji ali slej morda poganjati kali za življenje novega, drugačnega človeka. Češ, ni izključeno, da se kdaj izkaže, da sedaj, dekadentno izgledajoči pojavi velikomestne civilizacije niso bili znak prezrelosti, marveč znak nedokončanosti".¹⁹

Zato dejstvo, da je svet razkrojen, ne pomeni, da je človek propadel, pomeni lahko samo to, da so civilizacijski procesi s svojo mašinerijo avtomatizirali njegovo bitje, ga zreducirali na telesni objekt. To stanje ni nespremenljivo, kajti antropologi verjamejo, da je človeka možno ponovno vzpostaviti s prebujanjem njegovih umskih in čustvenih doživljanjev. To z drugimi besedami pomeni vračanje h kulturi.

SAMODEJAVNI ČLOVEK IN KULTURA

Antropološke teorije takratnega časa so zastavile odnos človek-kultura-civilizacija kot dejaven odnos, odnos medsebojnega razvijanja. Kultura in civilizacija sta razumljena kot procesualna fenomena, zmožna kontinuiranega transformiranja dejanskosti. Tako pa je zato, ker se razvijajo iz osebne položaja posameznika, iz njegovega specifičnega doživljanja sveta.

"Kultura kakor tudi civilizacija po svojem dušeslovnem jedru ni nič drugega nego osebnostna ali duhovna samodejavnost; po svoji objektivni t.j. na zunaj vidni ali drugače čutni strani pa je kultura kakor tudi civilizacija sestav vseh onih vnanjih pojavov (npr. knjig, umetnin, poslopij, strojev itd.), ki kolikor to osebnostno ali duhovno samodejavnost človeške nature tudi na zunaj odražajo".²⁰ Skratka kulture in civilizacije ni brez tega kar imenujemo človekova samodejavnost.

Človekova samodejavnost pa je po mnenju antropologov dvoplastna, je sredstvena in smotrna, kar ustreza dvojnemu aspektu človeka. Iz tega sledi, da vsa kultura sloni na človekovi samosmotrni dejavni duhovnosti, vsa civilizacija pa na samosredstveni, oziroma znanost, umetnost, religija itd. so smotri človekovega življenja, tehnika in gospodarstvo pa sta sredstva za uspešnost našega neposrednega, samosmotrnega duhovnega zanimanja.²¹ Posameznik se torej vzpostavlja skozi dejaven odnos do kulture in civilizacije in nasprotno, kultura in civilizacija se razvijata pod vplivom posameznikove sredstveno-smotrne dejavnosti.

To je bil seveda idealen model, kajti takratna konkretna epohalna situacija kaže drugačno stanje. Iz prejšnjega poglavja je razvidno, da so antropologi v tistem času imeli

¹⁸ V tridesetih letih so veliko pozornost posvečali razpravam o koncu zahodne kulture in civilizacije. Zagovornik te pesimistične teorije je bil Osvald Spengler. Psihološki antropologi so polemizirali s to teorijo in vztrajali v veri v razvoj zahoda.

¹⁹ OZVALD Karel, *Kulturna pedagogika*, s.66.

²⁰ VEBER France, *Nekaj misli o kulturi in civilizaciji*. Odmevi I 1930, s.83.

²¹ VEBER France, *Nekaj misli o kulturi in civilizaciji*, s. 84.

opravka z dehumaniziranim človekom, 'otopelim za kulturne vrednote', s človekom, ki je živel zgolj civilizacijsko, s 'sužnjem svojih nekdanjih sredstev'. Pa vendar, to neskladje med idealnim modelom in dejanskim stanjem jih ni vodilo v rezignacijo, nasprotno, odločili so se angažirati. To naj bi realizirali skozi 'napredna vzgojna stremjenja'. Ker je večina tako ekonomskih kot tudi psiholoških ali filozofskih antropologov imela pedagoško izobrazbo ali bila v pedagoškem poklicu, je bilo to prizadevanje obetavno.²²

248

Pozornost ekonomskih antropologov je bila usmerjena na delavskega in kmečkega človeka, ki je živel ob 'kulturni hrani časopisja in knjig dvomljive vrednosti', kar pomeni, da ni bil na 'poti do prave tvorne kulture', se pravi, ni bil zmožen sodelovati v 'družbenem preporodu prihodnosti'. Da pa bi to bilo možno, je potrebno izoblikovati v ljudstvu številno inteligenco, ki bo "sprostila v ljudstvu tvorne sile ter pomagala ustvarjati pogoje, v katerih bo slovenski človek končno res človek".²³ Za uresničevanje kulturnega dviga naroda so se zato borili tudi s političnimi sredstvi. Značilno za ekonomske antropologe je, da so bili tudi aktivni člani levičarskih strank ali društev.

Tudi takratna akademska pedagogika je doživljala pomembne spremembe. Lahko rečemo, da je šlo za proces antropologizacije pedagogike. Splošno gledano je pedagogika opredeljevana kot veda o učlovečenju in kultiviranju človeka. Njena esencialistična²⁴ orientacija, poglobljenje analize strukture človeške zavesti, obenem pa velik interes za 'žive človeške potrebe', so kazali na dejstvo, da je normativna plat pedagogike (danes prevladujoča) - učni načrti in programi od sekundarnega pomena. Cilj tako zastavljene pedagogike je bil prebujanje človeka za kulturne vrednote. O tem nam priča definiciji izobraženega človeka, ki sta ju oblikovala takrat vodilna antropologa-pedagoga:

"Izobražen je samo nekdo, ki si je, bodisi pretežno iz lastnih sil, bodisi s tujo pomočjo, pridobil enotno, to je na lastni individualnosti zakoreninjeno, pa vendar elastično, različnim kulturnim področjem ustrezajočo izoblikovanost ali 'strukturo' svojega duha, katera ga usposablja za aktivno udeleževanje kulturnega življenja, to se pravi, ne samo za doumevanje (doživljanje), ampak tudi za ustvarjanje, oziroma odkrivanje kulturnih dobrin in vrednot.

Izobrazba je torej neke vrste življenjski stil človeka, to se pravi nekakšna razmeroma stalna shema, po kateri se vrši v prvi vrsti njegovo dejstvovanje (način, intenzivnost, motivi, mišljenja, vrednotenja, hotenja).²⁵

"Izobraženost pomeni sposobnost, da vsako doživetje v svoji notranjosti, pri sebi, oblikuje in doume, da ga sprejme vase in z njim tangira svoje bistvo... Tej izobraženi psihi odgovarja na predmetni strani celoten svet, mikrokozmos, ki ga ta subjekt gleda s svojimi očmi, v katerem se po svoje ureja, v katerem vrši svojo kulturno funkcijo".²⁶

Torej, cilj izobraževanja naj bi bil razvijanje človeka kot samodejavnega subjekta, se pravi razširjanje njegovih duhovnih in čustvenih horizontov ter usposabljanje za kulturno ustvarjanje. Sama sprememba posameznika skozi harmoniziranje njegovih

²² Kerenčič je študiral pedagogiko, Möderndorfer je bil učitelj, Ozvald in Čibej sta doktorirala iz pedagogike, Veber je bil univerzitetni profesor.

²³ KERENČIČ Jože, Domačija, s.202.

²⁴ Esencialistična v smislu, da se ukvarja z bistvom izobrazbe in kulture. Za primerjavo: F.Čibej, Problem slov. izobrazbe.

²⁵ OZVALD Karel, Kulturna pedagogika, s. 166-7.

²⁶ ČIBEJ Franjo, Problem slovenske izobrazbe. Dom in svet 1927, s.33.

telesnih, čustvenih in duhovnih potencialov naj bi povratno vplivala na spremembo sveta.

Toda vprašajmo se, kaj je bila vsebina pojma kultura, ki naj bi za takratne avtorje bila konstitutivna za razvoj, oziroma vzpostavitev človeka kot samodejavnega subjekta.

Pri ekononomskih antropologih ni natančne opredelitve kulturnih vsebin, ki bi služile spreminjanju človeka. Iz tekstov, ki omenjajo kulturo, lahko razberemo, da avtorji izrecno odklanjajo krščansko kulturo, kakor tudi različne oblike ljudske kulture, ki ima izvor v poganskem praznoverju. S pozitivnim nabojem pa govorijo o razsvetljenski tradiciji, kakor tudi o nekaterih pisateljih, ki so imeli občutek za eksistencialne težave malega človeka, npr. Cankarju. Omenja pa se tudi ideja ustvarjanja nove kulture, ki bi ustrezala specifikam takratne epohe in specifikam delavskega in kmečkega človeka, na katere je bila usmerjena vsa njihova pozornost.

Razlaga problema človek - kultura psiholoških antropologov je bila vsebinsko drugačna. V glavnem so bili orientirani na mestnega človeka; verjetno so imeli v mislih človeka srednjega sloja, intelektualca. 249

Poudarjanje kreativnega subjekta in izvirnega, specifičnega posameznikovega odnosa do kulture jih je vodilo k precej relativistični razlagi vsebine kulture. Upoštevali so namreč različne kulture in kulturne tradicije - antiko, humanizem, slovanski svet, krščansko tradicijo, azijske tradicije..., kajti vsaka lahko zaradi svojih občečloveških sporočil pripomore učlovečiti posameznika. Kultura je za njih imela pomen samo v relaciji do posameznika. To pomeni, da so insistirali na perspektivnem, individualnem samorazširjanju posameznika skozi kulturo²⁷, da jih ni zanimala niti dejstvena plat kulture, niti identifikacijski odnos do le-te.²⁸ Prejšnje kulture nam samo "pripravljajo pot, da slišimo glas svoje osebe," so zatrjevali.²⁹

Čibeja je tak vidik vodil k spoznanju, da je kultura lahko individualna izbira. Kajti če je cilj vzpostavitev človeka, je izbira kulture, skozi katero se bo vzpostavil, nerelevantna. To lahko naredi skozi azijske kulture v primeru, da je evropska razkrojena: "Evropskemu človeku je potrebno, da zopet najde prvine življenja, da pride do prave kulture duše. In če mu naša civilizacija zatemnjuje pogled v globoko duhovno življenje, ozira se nazaj na dobe, v katerih je našel cel človek svojo pravo pot skozi življenje. In če je potrebno, da gre duša okrog sveta, da se naslanja zlasti na azijski svet, tudi prav, če pride na ta način prej do svojega lastnega bistva. Zato smatramo sodobne težnje, združiti tradicije Evrope in Azije³⁰ za čisto upravičene. Toda naša ljubezen do preteklosti sme iti samo tako daleč, kolikor odkrivamo, slutimo in čutimo v preteklosti svojo vedno isto - duhovno-večno strukturo".³¹

Torej lahko tudi rečemo, da je v psihološki antropologiji prevladal kozmopolitski vidik ali univerzalističen tip kulture. To je seveda povsem logično, upoštevajoč, da so splošne predpostavke antropološke znanosti zgrajene na obstoju enotne strukture zavesti vseh ljudi. Saj je končni cilj antropologije odkrivanje psiholoških in kulturnih univerzalij.

²⁷ Perspektivnost - izraz, ki pokriva dva takrat upoštevana faktorja - osebno individualnost in situiranost v določeno zgodovinsko obdobje.

²⁸ Pomeni, da niso mislili na identifikacijski tip 'kongenialnega' vživljana v kulturo kot v romantiki (Schleiermacher).

²⁹ ČIBEJ Franjo, Naša življenjska forma. Križ na gori 1925/26, s.151.

³⁰ Mišljena je orientacija takratne internacionalne univerze, ki jo je v Kalkuti utemeljil R.Tagore.

³¹ ČIBEJ Franjo, O izviri duhovnega in kulturnega življenja, s.50.

Ob tem lahko omenim tudi to, da je takratna ideja univerzalne kulture temeljila na hermenevtični teoriji, za katero je značilno, da loči duhovne od naravoslovnih znanosti. Po tej teoriji uvidi naravoslovnih znanosti s časom zastarevajo, za razliko od duhovnih znanosti, katerih uvidi zaradi svoje občečloveške in univerzalne strukture skozi zgodovino rastejo, se izpolnjujejo, stopajo v nove sinteze. V tem smislu so kulturne vsebine prejšnjih časov za nas še vedno pomenske, še vedno nas na nek način poučujejo in s tem omogočajo našo individuacijo. Zato je Ozvald znanja, dobljena preko duhovnih znanosti, imenoval modrostna znanja (za razliko od analitičnih ali naravoslovnih znanj), ali znanja velikih sintez, in ob tem zatrjeval, da ta znanja niso internacionalna, se pravi vezana za določen kontekst - kulturno območje ali narod, ampak predstavljajo neko zvrst 'kozmpolitskega dopolnjevanja'. V sodobni terminologiji bi to pozicijo označili kot 'transkulturalnost' ali 'transverzalni univerzalizem'.

250

Torej v psihološki antropologiji je pot k vspostavitvi samodejavnega subjekta vodila skozi obujanje čustvenih in duhovnih potencialov človeka, skozi iskanja posamezniku lastnega modusa razmišljanja v paleti različnih kulturnih vsebin in se končala s procesom individuacije ali pridobivanjem univerzalnega modrostnega znanja.

Tak proces razvoja posameznika naj bi torej zagotovil revitalizacijo obubožane zahodne (slovenske) kulturne stvarnosti in s tem povrnil izgubljeno ravnovesje kulture in civilizacije.

EPILOG

Rekonceptualizacija individualnega človeka v takratnem precej kolektivistično obarvanem obdobju je zagotovo spodbudila razvoj humanistične in demokratične orientacije v antropološki znanosti. Mislim, da je sam apel, da se raziskuje človek kot posameznik na holističen način, se pravi mimo naturalističnih in metafizičnih koncepcij, takratne antropologe usmerjal k angažmaju za spodbujanje kreativnih potencialov človeka in s tem predrugečenju globalnega civilizacijsko-kulturnega stanja sveta.

In čeprav danes živimo v drugačnem času, ta antropološka orientacija ni izgubila na aktualnosti. Problemi, s katerimi se soočamo, so zelo podobni. Civilizacijski razvoj se še vedno ne sklada s kulturnim, povprečni človek je ob poplavi informacijskega škarta čedalje bolj duhovna sirota, različne tradicionalistične 'sheme' si lastijo status resnice, nacionalistične ideologije postajajo identifikacijski modeli in tako naprej.

To me vodi k vprašanju: Kakšno 'poslanstvo' ima današnji antropolog?

Ali zadošča precizna, s kontekstom usklajena analiza kulturnih in poganskih manifestacij človeka? Ali je potrebno družbeno kritično delovanje po zgledu ekonomskih antropologov? Ali mogoče antropolog najprej treba zastaviti spekulativne (teoretične) standarde glede kulture in človeka in se potem lotiti angažmaja, kot so to storili takratni filozofski in psihološki antropologi? Ali..?

BESEDA O AVTORICI

ABOUT THE AUTHOR

Ariana Volarič, etnologinja, filozofinja, mlada raziskovalka na oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani. Ukvarja se s problematiko metodologije in z antropologijo religije.

Ariana Volarič, a graduated ethnologist and philosopher, is a young researcher with the Department of Ethnology and Cultural Anthropology at the Faculty of Arts in Ljubljana. Her main interest are the methodology and anthropology of religion.

251

SUMMARY

MAN, CULTURE AND CIVILISATION
in the Slovene anthropology of the Thirties

The anthropology of the thirties is characterized by a new understanding of man, by analyses of the influence of civilisation processes on the dehumanisation of man, and by reform considerations on changing the existential conditions of man through cultural values.

The development of new anthropological conceptions occurred under the influence of Existentialism, Phenomenology and Marxism. Non-dualistic, holistic views of man resulted. Man is treated as a unit in variety or unitas multiplex, that is as the synthesis of spirit (mind), soul (emotions) and body (instincts). This approach made it possible to transcend previous, one-sided approaches which defined man as either an instinctive creature, subservient to nature (naturalism), or as an entirely rational creature (metaphysics)

The holistic approach is marked by its circulatory or dialectic nature and when this stage is reached on the levels of body vs. consciousness and man vs. environment (culturally, naturally, economically and socially) the psychological and philosophical anthropology of the time were able to introduce the concept of experience, and economic anthropology that of work.

It was above all the subject-oriented meaning of experience and work that simultaneously lead to non-deterministic views on the relationship between the individual and the environment. We thus encounter views which - on the one hand - agree that impulses from the environment, based on values, thoughts and emotions, have an impact on the individual, and - on the other hand - emphasise that man was given the freedom to actualise the deeper levels of his spirit and to create and change the world according to his own subjective views.

From this merely cognitive-theoretical analysis of the essence of human nature anthropologists redirected their interest towards studying the concrete man of their age. The conclusion they reached - that every era has its own specific structure which plays a role in mans spiritual and emotional development - governed their considerations on the effects of civilisation (technology) on man. Research proved that a one-sided development

of civilisation dehumanises man and reduces him to a mere physical object at serving the pursuit of profit.

The insight that the general atmosphere was not favourable for the development of the individual stimulated reform trends in the anthropology of the time. The opinion prevailed that the dehumanising effects of civilisation can be overcome by activating cultural contents. Since culture is treated in relation to man, this means that it is necessary to enliven man's need for cultural creativeness. It is from this assumption that the process connecting anthropology and education starts. Education comes to be the discipline of humanising man through culture; this evolution implicates that the emphasis is on educating individuality instead of on normative elements like curricula and programs. In return, the development of the creative potential of individuals is to effect changes in the world and bring about harmony between civilisation and culture.

252

The content of a culture which is transformative for the individual is universal. The paramount premise of anthropology is that the consciousness of all individuals is uniformly structured and it therefore treats culture as an individual choice.

RESUME

L'HOMME, LA CULTURE ET LA CIVILISATION

La contribution à l'anthropologie des années trente

L'anthropologie des années trente est caractérisée, premièrement, par la nouvelle conception de l'homme, deuxièmement par l'analyse des influences des processus civilisateurs sur la déshumanisation de l'homme, et troisièmement, par les réflexions réformistes faites sur le changement des conditions existentialistes de l'homme à travers les contenus culturels.

Le développement des conceptions anthropologiques s'est effectué sous l'influence de l'existentialisme, de la phénoménologie et du marxisme. On est témoin de la formation des points de vue non-dualistes, intégrales (holistiques) sur l'homme. L'homme est considéré comme une unité dans la diversité ou "unitas multiplex", c'est à dire une synthèse entre l'esprit (raison), l'âme (émotions) et le corps (instincts). Cette interprétation a rendu possible la transgression des approches partiales qui considéraient l'homme soit comme un être dépendant de ses instincts (naturalisme) soit comme un être tout à fait rationnel (métaphysique).

Le circulaire ou la dialectique au niveau du corps-conscience et de l'homme-environnement (culturel, naturel, économique, social), typiques des approches holistiques, ont été rendus possibles par l'introduction d'une part de la notion d'expérience dans l'anthropologie psychologique et philosophique de l'époque, et d'autre part de la notion du travail dans l'anthropologie économique.

C'était surtout le sens subjectologique de l'expérience et du travail qui a mené vers les points de vue non déterminés sur la relation entre l'individu et son environnement. Ainsi, fait-on face à un point de vue qui, d'un côté, reconnaît l'influence de certaines impulsions valorisatrices, cognitives et émotionnelles, et de l'autre, accentue la liberté

donnée à l'homme pour actualiser les couches profondes de son âme et, à l'aide de sa subjectivité, créer et changer le monde.

Prenant cette analyse de caractère de la théorie de la connaissance comme l'essence de la nature humaine, les anthropologues se sont, peu à peu, tournés vers l'étude de l'homme concret de leur époque. Ils ont constaté que chaque époque connaît une certaine structure qui correspond au développement spirituel et émotionnel de l'homme: ceci a mené les chercheurs à réfléchir sur l'influence des civilisations, c'est-à-dire des techniques sur l'homme. Les recherches ont montré que le développement partial de la civilisation déshumanise l'homme, et le réduit à un objet corporel au service du profit.

La connaissance de l'atmosphère malsaine pour le développement de l'individu a déclenché, dans l'anthropologie de l'époque, des tendances réformistes. L'idée que les influences déshumanisantes peuvent être abattues en réveillant les contenus culturels prenait de plus en plus d'importance. Puisque la culture est considérée toujours par rapport à l'homme, il a fallu éveiller la nécessité de l'homme pour la création culturelle. On arrive à un point où l'anthropologie se lie à la pédagogie qui commence à être une science de l'humanisation de l'homme à travers la culture, ce qui implique que l'éducation de l'individuel vienne au premier plan tandis que les plans d'étude et les programmes restent au second plan. Le développement des potentiels créatifs de l'individu devrait en revanche influencer le changement du monde, c'est-à-dire, rendre possible l'harmonie entre la civilisation et la culture.

Transformatif pour l'individuel, le contenu de la culture reste universel. L'anthropologie, dont le fondement est une structure unie de la conscience de tous les hommes, traite la culture comme le choix individuel.

JANUSOV RAZDELEK JANUS' DEPARTMENT

Rajko Muršič

255

Rajko Muršič

Ustvarjalna igra domnevanja
in napačnega razumevanja:
Antropološka terenska raziskava
punk rocka v dveh slovenskih vaseh

The creative game of believing and
misunderstanding:
an anthropological field research of
punk rock in two Slovenian villages

Jean-Claude Duclos

Place de l'ecomusée dans
l'évolution de la pensée
museologique

Vloga ekomuzeja
v razvoju muzeološke misli

Ta »dvoobrazi«, dvojezični razdelek pomeni vrata (lat. ianua = vrata) iz sveta in v svet. Članki, razprave, ki jih Etnolog v njem prinaša, bodo vedno v celoti objavljeni dvojezično; v jeziku pisca in v slovenščini oziroma v slovenskem in v enem izmed svetovnih jezikov.

This "two-faced", bilingual section represents a door to and from the world (lat. ianua = door).

Articles and studies presented here are published in their entirety in two languages: the language of the author and Slovene, or rather in Slovene and one of the major world languages.

(I.Sm.)

The creative game of believing and
misunderstanding
an anthropological field research of
punk rock in two Slovenian villages

Vloga ekspanzije
v razvoju muzikolokalnosti

Belko Murnik

Ustavjalna igra domovanja
in nepopolna razumevanja
Antropološka terenska raziskava
punk rocka v dveh slovenskih vaseh

Janez Glavac Ljubic

Place de l'ecriture dans
l'évolution de la pensée
muséologique

In this column, I've written mostly personal views (but there's a twist in it - see
Clara's response, if you're curious, both written & edited together) developed in
collaboration with the editors in a more casual & informal fashion.

This "two-faced" thing goes further beyond a joke to show how the world (but there's a hint)
of this and similar journals are published in their entirety in both languages.
We make our Slovenian or English in Slovenian and not of the other world language.

USTVARJALNA IGRA DOMNEVANJA IN NAPAČNEGA RAZUMEVANJA: ANTROPOLOŠKA TERENSKA RAZISKAVA PUNK ROCKA V DVEH SLOVENSКИH VASEH¹

Rajko Muršič

257

IZVLEČEK

Vsaka kulturna inovacija, ki dregne v dominantne (ljudske) kulturne vzorce, sproži javni odziv. Veriga mnenj posameznikov, ki so skupna določeni skupnosti, in delovanje skupin ter posameznikov, ki prinašajo novost, tvorijo povratne zanke "nesporazumov", katerih rezultat je povsem nova kulturna forma. Takšen proces lahko opazujemo na primeru prenosa punk rocka v (deloma) tradicionalen kontekst življenja v polruralnih vaseh v Slovenskih goricah. Napačno razumevanje situacije z obeh strani - dominantne in marginalne - sprošča nekatere nenadejane stranske učinke.

ABSTRACT

Every cultural novelty, which interrupts dominant (folk) cultural patterns, produces a public response. The chain of individual opinions shared by the community and the actions of groups and individuals who bring about the novelty, produces feedback loops of several misunderstandings which result in an essentially new cultural form. We can observe this kind of process in the case of the transfer of punk rock into the (partly) traditional context of life in the semi-rural villages of North-eastern Slovenia, called "Slovenske gorice". Misunderstandings of the situation from the both sides - dominant and marginal - produced some unintentional side-effects.

"Če ljudje opredelijo situacije kot resnične, so resnične v njihovih konsekvencah."

W. I. Thomas

Pojav kulturne novosti v zaprti tradicionalno usmerjeni družbi ponuja veliko zanimivih vidikov, ki zadevajo dinamične modele različnih kognitivnih iger v življenju določene skupnosti. Tako je bilo s punk rockom, ki se je v poznih sedemdesetih letih iz Anglije razširil po vsej Evropi in se pojavil tudi na slovenskem podeželju.

Predstavljal bom nekaj vidikov te kulturne inovacije na primeru njenega soočenja s tradicionalno (lokalno) kulturo v vaseh Trate in Selnica ob Muri, ki ležita v polruralnem

---

¹ Članek je bil 23. marca 1994 predstavljen na mednarodni konferenci z naslovom Etnična tradicionalna kultura in ljudsko védenje na Inštitutu za etnologijo in antropologijo pri Ruski akademiji znanosti v Moskvi.

območju severovzhodne Slovenije, na gričevnatem vinogradniškem področju Slovenskih goric. Na Tratah živi približno 350, v Selnici ob Muri pa kakšnih 1000 prebivalcev, in v teh dveh krajih je delovalo 5 punk skupin. Glavna skupina je bila CZD (Center za dehumanizacijo), ki še zmeraj deluje in izvaja moderno underground glasbo. Na začetku osemdesetih let so imeli na Tratah tudi manjši rock klub, v katerem so se srečevali lokalni pankerji (kakšnih 50 jih je bilo). Klub, ki so ga uredili v starem mlinu, je bil odprt med letoma 1980 in 1994, ko so ga dokončno zaprli.

Glede na odnos med pankerji in lokalnim prebivalstvom je lahko antropologov pogled v bližnji preteklosti sledil dvema zelo zanimivima procesoma. Smiselno je predpostaviti, da je bilo veliko negativnih čustev na obeh straneh. Na eni strani vsaj strah pred kaljenjem ali celo uničenjem prejšnjega stabilnega stanja, na strani pankerjev pa strah pred represijo. Pri medsebojnem sprejemanju in vzajemnem razumevanju in obravnavanju - v dialaktiki med obema skupinama - je mogoče zaslediti neke vrste presežek védenja. Za začetek pa je treba pretresti "objektivna", observabilna dejstva.

Zavedati se moramo razlik med konstitucijskimi temelji obeh skupin na dveh ravneh. Prva raven zadeva moralno (notranjo, individualno ponotranjeno) plat samorazumevanja, druga je širša in bolj transparentna, lahko jo imenujemo kulturna (zunanja, eksternalizirana, kolektivna, družbena) raven. Na moralni ravni dejavnikov imamo opraviti z normami in vrednotami v obliki očitivnih (zavestnih) in prikritih predpostavk o "moralnem redu". Toda za zunanjega opazovalca se kulturna raven - centripetalne sile skupine - kaže v obliki dejanj. To so edina dejstva, ki jih lahko neposredno opazujemo. Da se stvar še bolj zaplete, dobi vsak element na moralni strani (torej na strani implicitne kulture) pozitivni ali negativni predznak. Vse moralne legitimacije so namreč globoko ambivalentne, medtem ko se v praksi lahko udejanijo le v eni smeri: katerakoli moralna legitimacija lahko dobi le eno od nasprotnih vrednosti.

Poleg tega lahko že na samem začetku opazovanja sledimo še enemu razcepu znotraj obeh skupin (skupin(e) pankerjev in vaše skupnosti). Na eni strani je dejansko samorazumevanje skupnosti (predstava o sebi), njen vrednostni sistem, moralni sistem, identifikacijsko polje, polje socialne kulture. Na drugi strani je predpostavljena (idealna) predstava, ki jo ima skupnost o sebi, mitološka slika tega, kar skupnost je, in tega, kar hoče biti. Na enak način je razcepljena tudi predstava podskupine pankerjev o sebi. Toda samoidentifikacija ni proces, ki bi zadeval zgolj skupnost samo. Nasprotno. Potrdi jo lahko samo transfer: točka samoidentifikacije je v samem bistvu odvisna od identifikacije prek "Drugih". In prav ta "transforni proces" je v jedru dinamike, ki jo nameravam opisati. Kadar gre za skupine ali skupnosti, to ni enosmerni proces, temveč v svojem bistvu vzajemen. Samovrednotenje in samorazumevanje pankerjev temelji na njihovih lastnih predpostavkah o stališču "dominantne kulture" (kot njihovega kulturnega okolja) do njih. Izraza "dominantna kultura" uporabljam za kulturo vaše skupnosti in "podkultura" za kulturo lokalnih pankerjev, čeprav med njima ne more biti govora o subordinacijskem odnosu.

Četudi se je dvoboj med pankerji in lokalno skupnostjo kazal na ravni dejanskih, resničnih vzajemnih interakcij v vsakdanjem življenju, se je v resnici udejanjal na simbolni ravni. Ta proces je bil v bistvu interaktiven, tako kot je vzajemno konstruirana narava človeškega življenja (Carrithers 1992: 31). "Resnični" dvoboj te vrste se torej, filozofsko rečeno, dogaja na imaginarni ravni. Predpostavke (predstave, ne pojmi) o drugih dejansko pripravljajo povratne zanke. Prav v tem leži bistvo tega sestavka. Gre za multiresonančno

dialektiko, ali bolj natančno, za procese povratnih zvez. Seveda pa antropološko razmišljanje v smislu povratnozveznih procesov ni nobena novost. Eden prvih antropologov, ki so uporabljali koncepte povratnih zvez, je bil Gregory Bateson. Termin "shizmogeneza" (izvor shizme /cepitve, delitve/), ki ga je opredelil kot "progressivno diferenciacijo" med kulturnimi skupinami (po Richardson 1991: 85-87), je lahko primeren opis za proces ustvarjanja podkultur na lokalni ravni. Pri človeških vzajemnih odnosih je mogoče govoriti o obstoju posebne zmožnosti "branja misli", ki omogoča, da si predstavljamo (predpostavljamo) vzajemno usmerjenost do drugega in spoznavamo drug drugega. Za opis te zmožnosti uporablja filozof Daniel Dennett termin "intencionalna drža", nekateri drugi se sklicujejo na intencionalnost višjega reda (po Carrithers 1992: 44-59). Ljudje rutinsko uporabljamo intencionalnost tretjega reda; ne zavedamo se toliko samega sebe, kot se zavedamo sebe-in-drugih (60). Ta proces je dinamičen in v svojem bistvu družben, posredovan skozi kulturo.

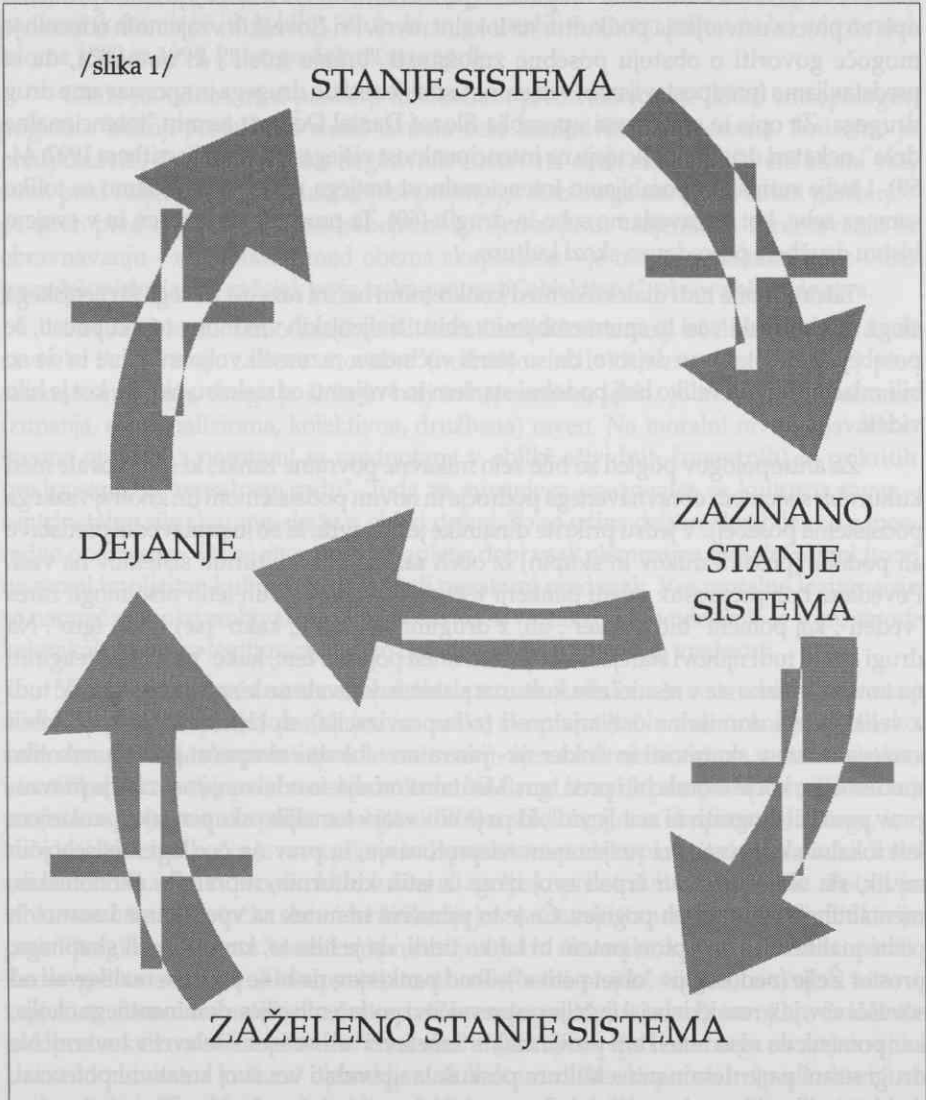
Takšna je bila tudi dialektika med konkretnimi načini razvoja novega življenjskega sloga na slovenski vasi in spremembami v zbiru življenjskih vrednot v tej skupnosti, še posebej če upoštevamo dejstvo, da so starši večinoma razumeli voljo mladine in da so bili mladi v resnici veliko bolj podobni staršem in svojemu odraslemu okolju, kot je bilo videti.

Za antropologov pogled so bile zelo mikavne povratne zanke, ki so delovale med kulturnim sistemom obravnavanega področja in novim podsistemom (in znotraj vsakega podsistema posebej). V jedru prikrita dinamike je bila igra, ki so jo proizvedle predstave ali podobe (posameznikov in skupin) iz obeh razdeljenih kulturnih sistemov na vasi. Povedano bolj preprosto: mladi pankerji v poznih sedemdesetih letih niso mogli zares "vedeti", kaj pomeni "biti panker", ali, z drugimi besedami, kako "(se) igrati igro". Na drugi strani tudi njihovi starejši sosedje niso imeli pojma o tem, kako "pravilno" reagirati na nov izziv. Tako sta v resnici oba kulturna sistema delovala ne le spontano, temveč tudi z veliko mero domiselne ustvarjalnosti (z improvizacijo), dokler niso pankerji dobili svojega mesta v skupnosti in dokler ni - povratno - lokalna skupnost postala nekoliko modernejša, kot je morala biti pred tem. Mentalna orodja za odzivanje na izziv je pravzaprav ponudil "kognitivni zemljevid", ki pa je bil - vsaj v temeljih - skupen tako pankerjem kot lokalni skupnosti. Pri vzajemnem nasprotovanju, in prav na podlagi medsebojnih razlik, sta obe skupnosti črpali svoj izraz iz istih kulturnih, moralnih, ekonomskih, mentalnih in materialnih pogojev. Če je to primerni trenutek za vpeljevanje Lacanovih psihoanalitičnih konceptov, potem bi lahko trdili, da je bilo to, kar sta imeli skupnega, prostor Želje (nedosegljiv "objekt petit a"). Trud pankerjev, da bi se povsem razlikovali od sovaščanov, je v resnici izhajal iz želje po uresničitvi potlačenih ciljev dominantnega okolja, kar pomeni, da niso hoteli biti provincialni "kmetavzi" ali omejeni delavci v tovarni. Na drugi strani pa je dominantna kultura poskušala uporabiti ves svoj kreativni potencial, da bi ustavila njihovo igro, tako da je morala delovati kot označevalec S2, označevalec-gospodar, ustvarjalec pomena. Vzajemna dinamika je prevajala "Diskurz gospodarja" (kontrolno, obvladovanje) v "Diskurz univerze" (transferno védenje) prek "Diskurza histerika" (presežni pomen). "Diskurz analitika" (presežna vednost) pa je ostal zunanjim opazovalcem.

Oglejmo si to dinamiko nekoliko поблиže. Uporabil bom nekaj konceptov iz sistemske teorije, pravzaprav koncepte iz servomehnične verzije povratnih zank, sledeč prikazom v Richardsonovi Feedback Thought in Social Science and System Theory. Zelo

uporabna je že slika elementarnega dinamičnega sistema z dvema povratnima zankama. To je skica "povratne zveze generične strukture", ki jo je narisala Donelle H. Meadows (po Richardson 1991: 305).

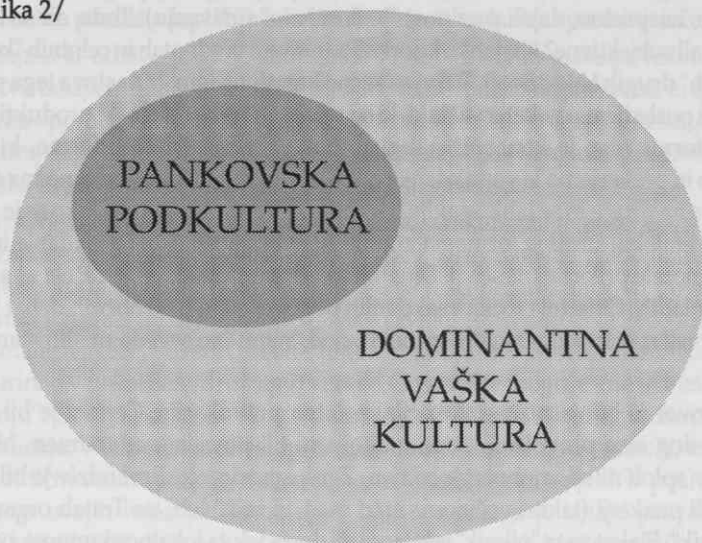
260

Sistem majhnih skupin vaških pankerjev naj bo prvi odprti sistem, njegovo okolje, torej dominantna mikro-kultura območja, pa naj bo drugi sistem. Kulturni sistem pankerjev je bil v resnici zmeraj del tega dominantnega sistema, toda zaradi teoretičnih razlogov - zaradi našega antropološkega prevoda procesa - ju je smotno ločevati. Tako lahko narišemo dve sliki:

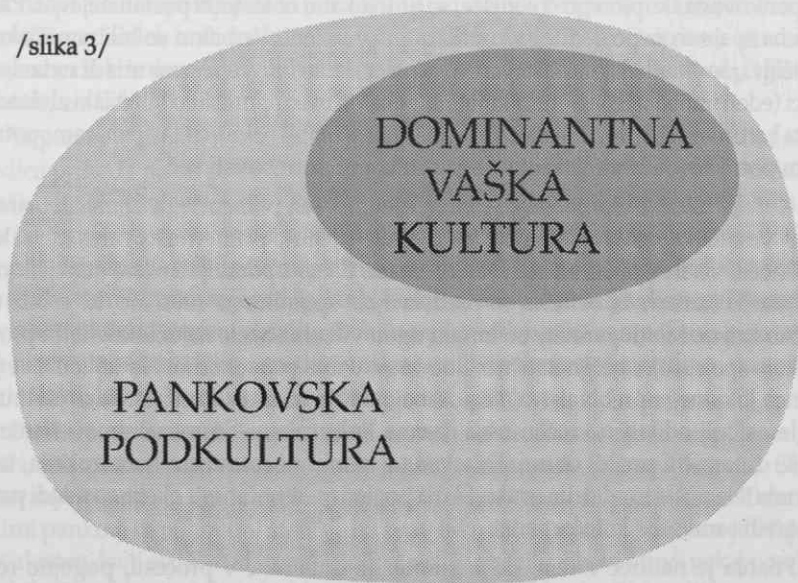
Na prvi je pankovska podkultura majhen, deloma izoliran del "okolja", dominantne vaše kulture.

/slika 2/

Na drugi, ki je nekakšna inverzna slika prve, imamo (morda celo sliko znotraj slike, torej začetno točko neke vrste fraktalne diverzifikacije) "kulturo okolja" v jedru "novega, uvoženega kulturnega načina".

/slika 3/

Glede na prvo sliko gre povratna zanka od mišljenja in predpostavk pankerjev o dominantni kulturi. Za mlade pankerje je bil način življenja starejših "dolgočasen, neumen,

omejen" itd., glavni označevalec njihovih življenjskih vrednot pa je bilo, seveda, delo. Pankerji so, nasprotno, dajali prednost "hedonizmu" (uživanju). Toda, ali so te označbe objektivne ali subjektivne? Kaj lahko kdorkoli zares ve o vrednotah in celotnih "kognitivnih zemljevidih" drugih? Ne dovolj. Tukaj se začne kreativna igra iz naslova tega prispevka, igra, katere posledica so nekateri učinki, ki so v svojem bistvu stranski produkti. Kulturne norme in forme niso le koncepti duha, ampak so v resnici žive forme, ki jih lahko aktiviramo in preverjamo le v vsakdanji praksi. Avtopoetična zanka je možna samo prek naslavljanja na druge in se lahko zaključi samo z njihovim odzivom. Tako se je torej začel boj med dvema kulturnima formama znotraj iste skupnosti skozi vsakdanje interakcije. Ideje so se morale prikazati na sceni. Dinamična povratna zanka se je začela z vsakdanjimi pogovori mladih. Osrednja točka vsakdanjih pogovorov in neskončnih debat pankerjev so bile zamisli o tem, kako naj jih "zjebejo"; pod "njimi" so seveda mislili starejše, svoje okolje.

Odgovor je bil, jasno, provokacija, načrtna provokacija. Čeprav je bil že njihov življenjski slog sam provokacija, odziv okolja ni bil povsem nedvoumen. Na začetku pravzaprav sploh ni bilo nobenega odziva. Zgolj ignoriranje. Prvi odziv je bil leta 1980, ko so mladi pankerji (takrat večinoma stari med 15 in 20 leti) na Tratah organizirali t.i. "Punk piknik". Plakat za ta "piknik" je bil moteči dogodek za lokalno skupnost, pravzaprav pravi dinamit. Reakcija na vasi je bila ogorčenost, pomešana s presenečenjem in radovednostjo. Za pankerje je to bilo znamenje, da so bili na pravi poti. Dinamika se je začela. Kasneje so odprli klub (Mladinski klub Trate), v katerem so plesali na različno rock glasbo in pričeli organizirati koncerte. Lokalni moralisti so postajali vse bolj zaskrbljeni. Seveda je večina ostala tiho, toda "javno mnenje" na vasi je začelo delovati. Začele so se širiti govornice in na neki točki, ko so politične oblasti v prestolnici poslale neko pankovsko skupino pred sodišče, so tudi lokalni oblastniki postali dejavni. Pankerji so bili na to vrsto neposrednega konflikta pripravljani. Verbalno so bili nepričakovano prepričljivi, še posebej če upoštevamo dejstvo, da so bili večinoma mladi neizobraženi delavci (eden izmed njih je bil celo kmet), le nekateri med njimi pa so bili dijaki ali študentje. Toda ta konfrontacija jim ni zadoščala. Zanje je to sicer bil neke vrste uspeh, samopotrditev, toda za potrditev njihovega kulturnega obstoja so potrebovali več.

Kot del lokalne skupnosti so se udeleževali vseh pomembnih domačih prireditvev, posebej veselice in proslav. Te priložnosti so bile izjemno primerne za zares nevsakdanje provokacije, večinoma pa so provocirali s tem, da so uporabljali nekaj starejših oblačil svojih starih staršev. Ta oblačila so predstavljala spomine na revščino, ki je bila takrat politično zatrta. Mladi pankerji so kmalu ugotovili, da so bile najučinkovitejše provokacije tiste s spolnostjo, bolj natančno: homoseksualne provokacije. Na tej točki se je vsa toleranca lokalnega prebivalstva, še posebej mlajših moških, končala. Tako je dinamika dosegla najbolj oddaljeno točko med dvema kulturnima - in moralnima - sistemoma. Sedaj se dinamični proces obrne. To seveda v resnici ni časovna rekonstrukcija, temveč neke vrste teleološki model dinamike. Skozi pogled presenečenega okolja so mladi pankerji vzpostavili sami sebe kot skupnost.

Poanta je namreč v tem, da je smoter te dinamike v procesu, pogojno rečeno, terciarne ali celo kvartarne socializacije, ali - natančneje - inkulturacije mladih v obe, v globalno in lokalno kulturo. In nazadnje, če danes opazujemo odrasle bivše pankerje, vidimo, da so dokaj dobro socializirani/inkulturirani oz. prilagojeni modernemu načinu življenja v lokalni skupnosti. Z drugimi besedami: vse raznolike lokalne skupnosti

potrebujejo lastno gibanje tega tipa. To pomeni konfrontacijo s kulturno inovacijo, ki vodi v avtohton proces adaptacije lokalne skupnosti na izzive spreminjajočega se sveta.

Oglejmo si odzive lokalne skupnosti. Prva (temeljna) reakcija večine lokalnega prebivalstva izhaja iz njihovega habitusa, njihovega vedénjskega vzorca, ki ljudem - kot ptičja kletka - ponuja varnost, četudi s tem v resnici postanejo le ujetniki lastnega okolja. Tako je torej izguba norm in načinov vsakdanjega življenja za posameznike zelo frustracijska in jim pomeni malodane organsko nevarnost.

Razmerje med pankerji (alternativci) in vaško skupnostjo (posebej v vasi Trate) je bilo zelo zapleteno. Vaška skupnost se je, izzvana z "drugačnostjo", mobilizirala v reakciji proti "tujku". Toda tovrstne začetne reakcije še niso organizirane in povezane, kajti posamezniki v resnici ne morejo vedeti, kako ravnati "pravilno". Na začetku se pojavijo samo spontane reakcije, povsem osebne, toda te reakcije niso povsem anarhične. Postopno se strukturirajo v nekakšen (družbeni) vzorec. Govoriti je mogoče - ne le metaforično - o "resoniranju". Odzivi posameznikov postanejo del eksternaliziranega vzorca lokalnega javnega mnenja. V tem trenutku vstopijo v dinamiko t.i. mnenjski voditelji, to so osebe iz lokalne politične scene, policije, duhovščine, in drugi lokalni veljaki. V poanarhični fazi procesa so v svojih reakcijah že omejeni. Njihova naloga je iznajti pravilno reakcijo skupnosti kot celote, toda ta naloga ni povsem osebna, ampak (vsaj napol) javna. V resnici gre za to, da morajo poiskati ravnovesje med svojo osebno presojo dogodkov in predpostavkami o obliki "kolektivne sodbe". Z drugimi besedami: prisiljeni so ustvariti presežek pomena, presežek vednosti. To je seveda potrditev teze Roberta Kinga Mertona, da "družbeno dejanje zaplodi družbeno realnost", kar je bila inačica teorema sociologa W. I. Thomasa: "Če ljudje opredelijo situacije kot resnične, so resnične v njihovih posledicah" (po Richardson 1991: 83). Morda ni treba poudariti, da je Merton uporabljal svoj koncept "samoizpolnjujoče se prerokbe" predvsem kot ogrodje, v katerem je mogoče opazovati predsodek in diskriminacijo (po Richardson 1991: 85). Delovanje predsodkov in vzajemne diskriminacije je igralo pomembno vlogo v procesu "emancipiranja" pankerjev na Tratah in v Selnici ob Muri.

Ta proces je zapleten še zaradi nekega drugega razloga. Izzivalni dogodki niso bili posledica prihoda nekih prišlekov iz zunanjega sveta, ampak jih je v resnici spodbudila domača odraščajoča generacija. Tako je pred očmi lokalne skupnosti nastajal drugačen način življenja, nepravoverni življenjski slog dela mladih iz same lokalne skupnosti. Mnenjske dejavnosti so bile zatorej sprva neke vrste "kolektivne tipalke" in so vodile k prvim začasnim razumevanjem dogajanja. Videti je, da so te prve predpostavljene apriorne sodbe presegle že na samem začetku. Lokalno prebivalstvo na vasi namreč pojava panka sprva ni jemalo resno. Očitno so - kot posamezniki - potrebovali potrditev, da so njihovi odzivi takšni, kot bi jih zahtevali lokalni mnenjski centri.

Pankerji na vasi so se zmeraj imeli za večvredne, še celo danes so ponosni, da so nekoč imeli pomembno mesto v svoji lokalni skupnosti. Bili so "frajerji". občutek spoštovanja in odpora jim je veliko pomenil. Zares so se čutili pomembne. Odnos med mladimi pankerji in njihovimi starši je bil prav tako zelo zanimiv. Ta odnos je bil posebej ambivalenten, kajti starši so si na neki način želeli, da bi bili njihovi otroci nekaj posebnega. To je bil očitno izraz želje, da bi se njihovi otroci lahko izvili iz njihovega nižjega (anonimnega) družbenega položaja.

Ambivalentnost, ki zadeva sprejemanje panka (pri njihovih fantih in dekletih) je ostala. Vsi (celo funkcionalni mnenjski voditelji) so bili deloma ponosni, da se v njihovi

skupnosti dogaja nekaj res modernega. Bistveno pa je, da se je v teh dvojnih povratnih zankah pokazala posebna vrsta dinamike notranjih odnosov. Celotna konfrontacija je ostala znotraj meja norm lokalne skupnosti, vsaj glede na vzajemno simbolno in dejansko soočenje. Nauk te zgodbe je v tem, da je bil sprejem dokončnih oblik obeh sociokulturnih vlog, ki so takrat zadevale udeležene posameznike in skupine, povezan z dvojnimi napačnim razumevanjem, dvojno napačno predstavo ali dvojnimi procesom nepoznavanja, ki so vodili v ustvarjalne odzive na obeh straneh. Panker iz slovenskogoriških vasi je imel zamegljeno podobo o nujnih atributih, zaradi katerih bo postal (bil) panker. Kako v resnici postati podoben - ali celo enak - tistim pankerjem, ki jih je videl na fotografijah v najstniških in glasbenih revijah? Predvsem ni mogel vedeti, kateri (in kakšen) kod vsakdanjega življenjskega sloga mora izbrati, da bi postal to, kar je želel biti. Moral je biti ustvarjalen in uporabiti vso svojo osebno domišljijo. Isto velja za pripadnike dominantne kulturne skupnosti, ki so vse prej kot zares vedeli, kaj se v resnici dogaja s to skupino oz. skupinami mladih. Te fante in dekleta so poznali razmeroma dobro, vedeli so, da ne morejo biti zares nevarni, vedeli so, da njihovo vedénje bržkone v resnici ne bo šlo predaleč (kaj šele onkraj zakona). Vse, kar je štel, je bila v resnici nevarnost sesutja tradicionalnega simbolnega reda in vedénjskega koda skupnosti. In ta izziv je narekoval odgovor.

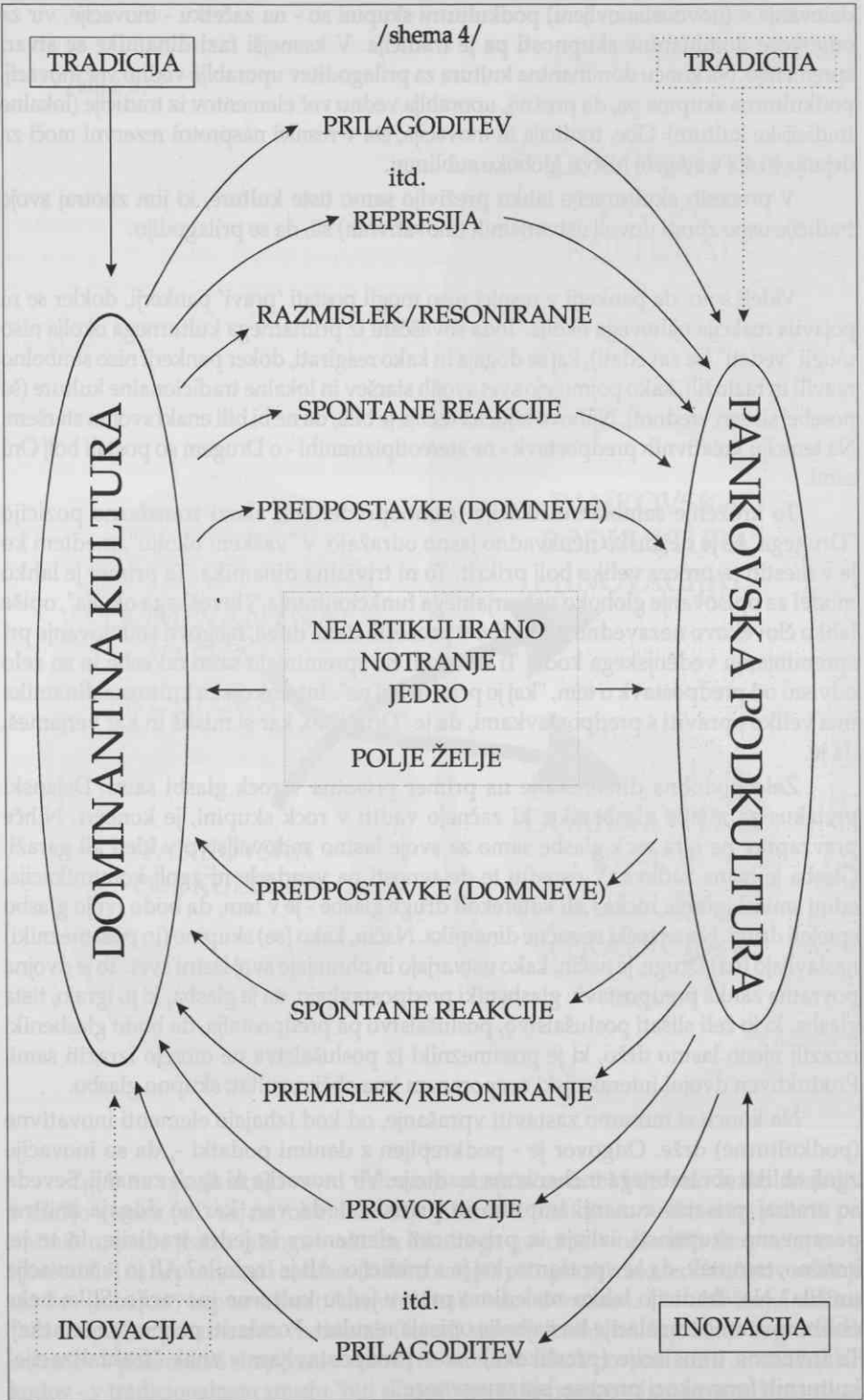
Vrnimo se k opazovanim dejstvom. V tem konkretnem primeru ni bilo mogoče opazovati pojavov v skupnosti kot zunanjih (eksternaliziranih) v pravem pomenu besede. Na temelju pogovorov s posamezniki sem bil prisiljen napraviti rekonstrukcijske modele glede na posamezne zgodbe o pojavih iz bližnje preteklosti. Tako se zastavlja vprašanje, če je smiselno ločevati odzive posameznikov na grožnjo kulturnih novotarij od predvidenih kolektivnih načinov življenja (ali kolektivne kognitivne mreže). Za kognitivno zaveso (antropologovo in "zaveso" skupnosti) se v resnici skriva dejstvo, da sociokulturne vloge, ki jih posamezniki igrajo znotraj družb, niso povsem fiksne. Nasprotno: posameznikova dejanja so odvisna od predpostavk o tem, "katero dejanje je individualno pravilno" v danem položaju. Kot posamezniki so morali (oboji!) (z)improvizirati svoje vedénje v okviru novega načina življenja. Očitno je - gledano iz oddaljene točke zrenja - da je vedénje v spremenjenih okoliščinah zmeraj odvisno od modusov tradicije, ne glede na to, če v odnosu do tradicije sprejme negativni ali pozitivni predznak. Ne le z uporabo starih oblačil, lokalnega narečja (pankerski govor se je razlikoval samo v nekaterih ključnih besedah, toda prav te besede so bile provokativne) in celo lokalnih navad ter psihičnih značilnosti, temveč lahko zasledimo tudi v samem načinu, kako so delovali pankerji, globoke korenine njihovega kulturnega okolja. Proces subtilnega vzajemnega odnosa opisujem kot "proces prelivanja" / shema 4/.

To shemo bom poimenoval kvalitativna funkcionalistična skica dinamike akulturacije/adaptacije.

Skupni vzajemne dinamike je "polje želje" (neartikulirano notranje jedro obeh skupin). Prvi odziv obeh skupin na iniciative mladine so bile spontane reakcije glede na predpostavke o "Drugih". Potem je sledil premislek (artikulirano razmišljanje o "dogodkih" ali "aferah"), ki se je končal s procesom, ki ga imenujem "resoniranje" (pridobivanje podobnih ali enakih "skupnih" mnenj). S strani dominantne vaške kulture je sledila represija, s strani vaških podkulturnih skupin pa provokacije. Bolj ali manj stabilen iztek dinamike je bila neka oblika stanja vzajemne tolerance na temelju vzajemne prilagoditve (adaptacije).

Poleg tega so zelo pomembni tudi viri vzajemne prilagoditve. Ključen vir za

/shema 4/

delovanje v (novoustanovljeni) podkulturni skupini so - na začetku - inovacije, vir za odgovore dominantne skupnosti pa je tradicija. V kasnejši fazi dinamike se stvari spremenijo. Na koncu dominantna kultura za prilagoditev uporablja vedno več inovacij, podkulturna skupina pa, da preživi, uporablja vedno več elementov iz tradicije (lokalne tradicijske kulture). Obe, tradicija in inovacija, sta v resnici nasprotni rezervni moči za dejanja in sta v svojem bistvu globoko sublimni.

V procesih akulturacije lahko preživijo samo tiste kulture, ki jim znotraj svoje tradicije uspe zbrati dovolj ustvarjalnih (inovativnih) sil, da se prilagodijo.

266 Videli smo, da pankerji v resnici niso mogli postati 'pravi' pankerji, dokler se ni pojavila reakcija njihovega okolja. Toda sovaščani iz primarnega kulturnega okolja niso mogli "vedeti" (se zavedati), kaj se dogaja in kako reagirati, doker pankerji niso simbolno razvili in razložili, kako pojmujejo svet svojih staršev in lokalne tradicionalne kulture (še posebej sistem vrednot). Njihova ključna težnja je bila, da ne bi bili enaki svojim staršem. Na temelju kreativnih predpostavk - ne stereotipiziranih! - o Drugem so postali bolj Oni sami.

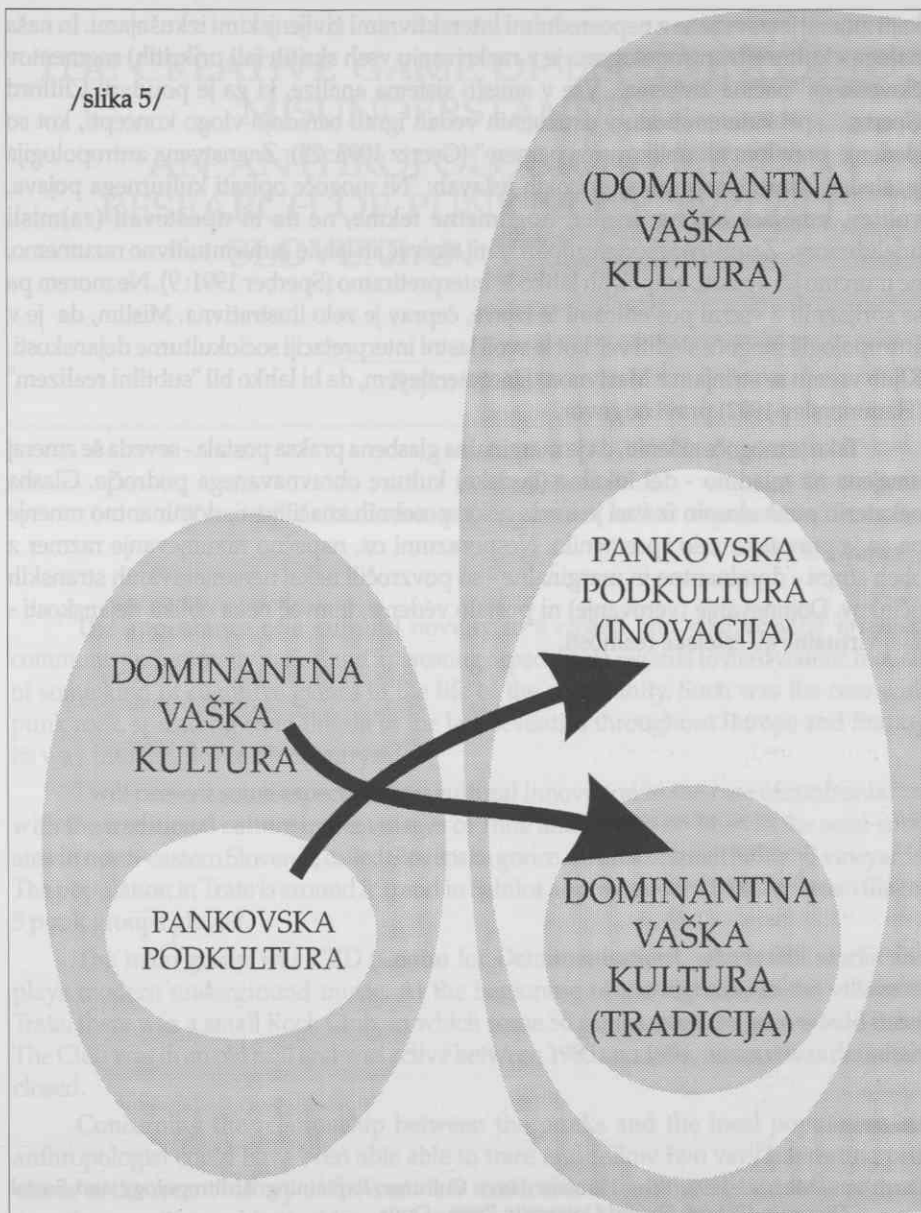
To kroženje samoidentifikacije (samoopredelitve) skozi transferno pozicijo "Drugega" se je dejansko nenavadno jasno odražalo v "vaškem okolju", medtem ko je v mestih ta proces veliko bolj prikrit. To ni trivialna dinamika. Ta primer je lahko model za opisovanje globoko ustvarjalnega funkcioniranja "človeškega okolja", opiše lahko človekovo nezavedno udeležbo v procesih dane dobe, njegovo sodelovanje pri spreminjanju vedénjskega koda. Ti se nikoli ne spreminjajo sami od sebe in so zelo odvisni od predpostavk o tem, "kaj je prav in kaj ne". Interakcijska kulturna dinamika ima veliko opraviti s predpostavkami, da je "Drugi" to, kar si misliš in kar verjameš, da je.

Zelo podobna dinamika je na primer prisotna v rock glasbi sami. Dejanski preizkus za mlade glasbenike, ki začnejo vaditi v rock skupini, je koncert. Nihče pravzaprav ne igra rock glasbe samo za svoje lastno zadovoljstvo v kleti ali garaži. Glasba je javna zadeva. V osredju te dejavnosti pa vendarle ni zgolj komunikacija, edini smisel igranja rocka - ali katerekoli druge glasbe - je v tem, da bodo tvojo glasbo sprejeli drugi. Na tej točki se začne dinamika. Način, kako (se) skupine (in posamezniki) naslavljajo (na) Druge, je način, kako ustvarjajo in ohranjajo svoj lastni svet. To je dvojna povratna zanka predpostavk: glasbeniki predpostavljajo, da je glasba, ki jo igrajo, tista glasba, ki jo želi slišati poslušalstvo, poslušalstvo pa predpostavlja, da bodo glasbeniki izrazili njeno lastno držo, ki je posamezniki iz poslušalstva ne morejo izraziti sami. Produktiven dvojni interakcijski nesporazum ima obči rezultat: skupno glasbo.

Na koncu si moramo zastaviti vprašanje, od kod izhajajo elementi inovativne (podkulturne) držbe. Odgovor je - podkrepjen z danimi podatki -, da so inovacije zgolj oblika obrambnega mehanizma tradicije. Vir inovacije ni zgolj zunanji. Seveda so zmeraj prisotni zunanji impulzi in pritiski, toda vse, kar se dogaja znotraj posamezne skupnosti, izhaja iz prisotnosti elementov iz jedra tradicije. In to je, končno, trenutek, da se vprašamo, kaj je s tradicijo. Ali je izginila? Ali jo je inovacija uničila? Ne. Tradicijo lahko zasledimo prav v jedru kulturne inovacije. Slika neke oblike inverzne translacije bo najbolje opisala rezultat. Poudariti pa moram še nekaj. Te inverzne translacije (preslikave) so - predpostavljam - znak "fraktalizacije" kulturnih form skozi procese "shizmogeneze".

/slika 5/

Zgolj na muzikološki ravni delovanja punk skupin bi bilo zelo težko zaslediti tradicijo v jedru (ali vsaj na robu) inovacije. Elementi tradicije so veliko manj prikriti pri načinih uporabe jezika (slenga v okviru lokalnega govora), v besedilih skupin (sprevrnjeni odzivi na neposredno - osebno - konfrontacijo), pri uporabi nekaterih načinov vedenja okolice (robotost, neposrednost, latentna nasilnost, odvrtnost...), v oblačenju, načinu "biti skupaj", v posameznih vrednotah (četudi sprevrnjenih), itd. Izgradnje kognitivnih sistemov v posamezni skupnosti v resnici ne moremo nikoli povsem ločiti od vedénjskih kodov - v tradicionalnem smislu "biti skupaj" - in to še posebej ni posameznikova stvar,

kajti zmeraj je povezana z neposrednimi interaktivnimi življenjskimi izkušnjami. In naša naloga - kulturnih antropologov - je v razkrivanju vseh skritih (ali prikritih) segmentov človeškega "načina življenja". Vse v smislu sistema analize, ki ga je poudaril Clifford Geertz, "...pri katerem bodo v družbenih vedah igrali osrednjo vlogo koncepti, kot so sledenje pravilom ali oblikovanje namere" (Geertz 1993: 23). Znanstvena antropologija je, sledeč Danu Sperberju, v globokih težavah: "Ni mogoče opisati kulturnega pojava, volitev, množice ali, na primer, nogometne tekme, ne da bi upoštevali (za)misli udeležencev." Zamisli ne moremo opazovati, temveč jih lahko samo intuitivno razumemo, ne moremo jih opisati, ampak jih lahko le interpretiramo (Sperber 1991: 9). Ne morem pa se sprijazniti z vsemi posledicami te izjave, čeprav je zelo ilustrativna. Mislim, da je v antropologiji mogoče slediti več kot le svoji lastni interpretaciji sociokulturne dejanskosti. Kljub vsemu se strinjam z Martynom Hammersleyem, da bi lahko bil "subtilni realizem" (Hammersley 1992) pravi odgovor.

268

Tako je mogoče skleniti, da je marginalna glasbena praksa postala - seveda še zmeraj omejena na mladino - del lokalne (ljudske) kulture obravnavanega področja. Glasba nekaterih punk skupin iz vasi je imela nekaj posebnih značilnosti, dominantno mnenje pa se je prav tako zelo spremenilo. Nesporazumi oz. napačno razumevanje razmer z obeh strani - dominantne in marginalne - so povzročili nekaj nenameranih stranskih učinkov. Domnevanje (verovanje) ni postalo védenje, temveč neka oblika dejanskosti - vsaj virtualne ali estetske realnosti.

Literatura:

- Carrithers, Michael 1992, *Why Humans Have Cultures: Explaining Anthropology and Social Diversity*. Oxford: Oxford University Press - Opus.
- Geertz, Clifford 1993 (1983), *Local Knowledge: Further Essays in Interpretative Anthropology*. London: Fontana Press.
- Hammersley, Martyn 1992, *What's Wrong With Ethnography? Methodological Explorations*. London and New York: Routledge.
- Lacan, Jacques 1980, *Štirje temeljni koncepti psihoanalize / Four Basic Concepts of Psychoanalysis*/. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Richardson, George P. 1991, *Feedback Thought in Social Science and Systems Theory*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Sperber, Dan 1991 (1982, 1985), *On Anthropological Knowledge: Three Essays*. Cambridge: Cambridge University Press & Editions de la Maison des Sciences de l'Homme.

THE CREATIVE GAME OF BELIEVING AND MISUNDERSTANDING: AN ANTHROPOLOGICAL FIELD RESEARCH OF PUNK ROCK IN TWO SLOVENIAN VILLAGES¹

Rajko Muršič

269

"If men define situations as real, they are real in their consequences."

W. I. Thomas

The appearance of a cultural novelty in a closed and traditionally oriented community offers many varied and interesting aspects with regards to the dynamic models of some kind of cognitive games in the life of the community. Such was the case with punk rock, spreading from Britain in the late seventies throughout Europe and finding its way into the Slovenian countryside.

I will present some aspects of that cultural innovation in the case of confrontation with the traditional culture in the villages of Trate and Selnica ob Muri in the semi-rural area in north-eastern Slovenia, called Slovenske gorice, an area of small hills and vineyards. The population in Trate is around 350 and in Selnica approximately 1000. In these villages 5 punk groups played.

The main group was CZD (Centre for Dehumanisation), which still works and plays modern underground music. At the beginning of the eighties, in the village of Trate, there was a small Rock Club, in which some 50 punks from the area would meet. The Club was in an old mill and was active between 1980 and 1994, when it was definitely closed.

Concerning the relationship between the punks and the local population, an anthropologist could have been able to trace and follow two very interesting processes in the recent history of the area. It is reasonable to assume that there were many negative emotions on both sides. At least there was a fear of disturbance or even the destruction of the old stable state of affair from one side and a fear of repression from the side of the punks. But the relationship between the local community and the punks was not a trivial one. We will trace a kind of surplus of knowledge in the dialectics between both groups, in the acceptance of each other and mutual understanding and treatment.

To start, it is necessary to discuss the "objective", observable facts.

---

¹ This text was presented at the International Conference "Ethnic Traditional Culture and Folk Knowledge" at the Institute of Ethnology and Anthropology in Russian Academy of Sciences in Moscow on the 23 March 1994.

It is important to be aware of the difference between the constitutional grounds of the groups on two levels. The first level concerns the moral (inner, individual, internalized) side of self-regard; the second one is wider and more transparent and may be called the cultural (external, externalized, collective or social) level. On the moral level of factors there are norms and values in the form of transparent (conscious) and hidden suppositions about the "moral order". But to the outside observer, the cultural level of the group's centripetal forces are as revealing as their actions - these are the only directly observable facts. Every element on the moral side (or on the side of implicit culture) has a positive or negative orientation. All the moral legitimations are deeply ambivalent, whereas in the practise they may appear in a particular way: any moral legitimation can take only one of the two opposite values.

270

Within both the group(s) of punks and the village community, we can follow another split at the starting-point of observation. The first matter is the actual community's notion of itself (self-regard), its values system, the moral system, the field of identification, the field of social culture. The other is the presumed notion of the community about itself, the mythological picture of what the community is, of what it wants to be. In the same way, the sub-group of punks' idea of themselves is also split. But the self-identification is not a process, concerning only one community itself, on contrary, it can be confirmed only through transfer: The point of self-identification is essentially dependent on identification via Others. And that transfer process is at the heart of the dynamics I intend to describe. It is not - when groups or communities are in question - a one way process, but essentially mutual. Self-evaluation and self-understanding of the punks stood on the - by them alone - supposed attitude of the "dominant culture" (as their cultural environment) towards them. I use the term dominant culture for the culture of a village community and subculture for the culture of the local punks, although there can be no subordinate relationship between them.

Although the duel between the punks and the local community appeared on the factual level of real mutual interactions in everyday life, in fact it has been manifestly practised on the symbolic level. That process was in essence as interactive as a mutually constructive nature of human life (Carrithers 1992: 31). Philosophically speaking, the real duel of that kind is going on on the imaginary level. What, in reality, provides the feedback loops, are the presuppositions (images, not notions) about others. Herein lies the essence of this article. So, what it is all about, is multi-resonating dialectics, or more precisely, feedback processes.

Anthropological reasoning in terms of feedback processes is not a novelty. One of the first anthropologists to use feedback concepts was Gregory Bateson. His term "schismogenesis" (the generation of schism) was defined as "progressive differentiation" between cultural groups (in Richardson 1991: 85-87) and could be a proper description of the process of creating of subcultures on the local level. In human mutual relationships, there exist special abilities to read minds of each other, to represent mutual attitudes and mutual knowledge of each other. Philosopher Daniel Dennett uses the term "the intentional stance" to describe that possibility. Some others refer to higher-order intentionality (in Carrithers 1992: 44, 59). Humans use third-order intentionality routinely, we are not so much self-aware as self-and-other-aware (60). And that process is a dynamic process and is essentially social, mediated through culture.

Such was the dialectic between concrete modes of evolution of the new lifestyle in

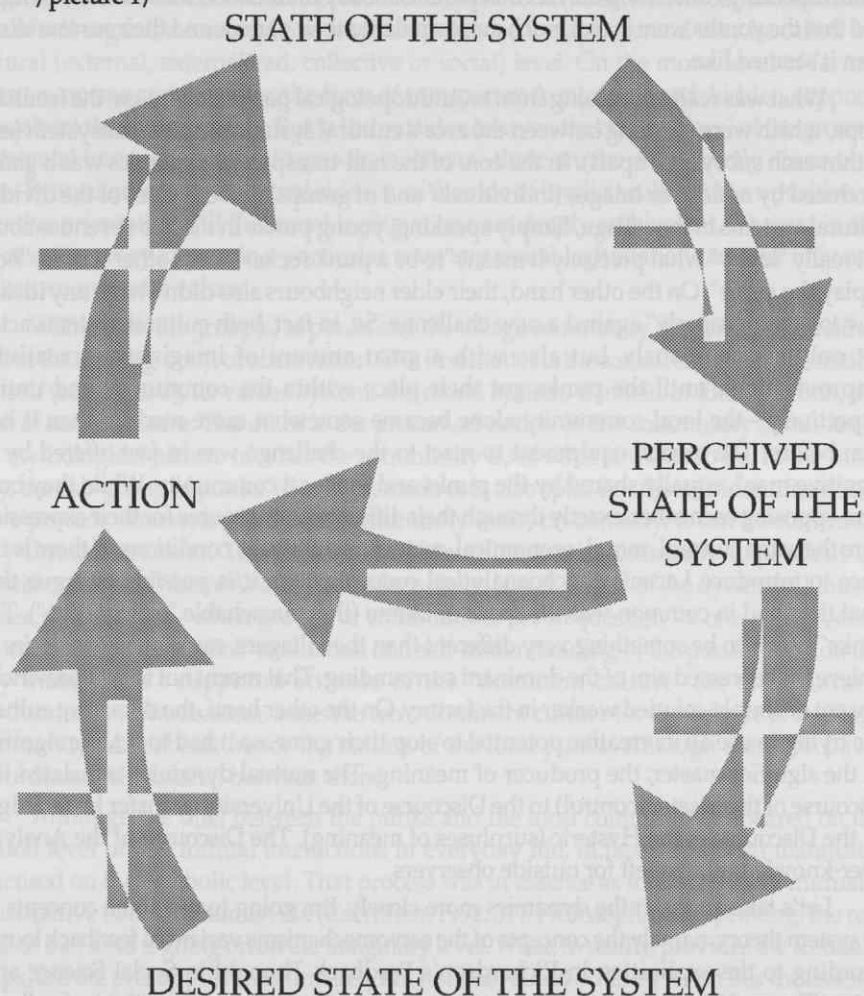
the Slovene village and the changes in the corpus of the life values within the community itself, especially concerning the fact that parents mostly understood the will of the youths, and that the youths were in fact much more similar to their parents and their surroundings than it seemed like.

What was really intriguing from an anthropological perspective, were the feedback loops, which were working between the area's cultural system and new subsystem (and within each subsystem apart). In the core of the non-transparent dynamics was a game, produced by notions or images (individuals' and of groups) on both sides of the divided cultural systems in the village. Simply speaking, young punks in the late seventies could not really "know" what precisely it meant "to be a punk rocker", or in other words, "how to play the game". On the other hand, their elder neighbours also didn't have any idea of how to react "properly" against a new challenge. So, in fact, both cultural systems acted not only spontaneously, but also with a great amount of imaginative creativity (improvisation), until the punks got their place within the community and until - respectively - the local community alone became somewhat more modern than it had been before. The mental equipment to react to the challenge was in fact offered by "a cognitive map", equally shared by the punks and the local community. While they both were opposing each other, exactly through their differences, the source for their expression were the same cultural, moral, economical, mental and material conditions. If there is the place to introduce Lacan's psychoanalytical concepts, then it is possible to argue that what they had in common was the space of Desire (the unreachable "objet petit a"). The punks' efforts to be something very different than the villagers, came out from desire to achieve the repressed aim of the dominant surrounding. That meant not to be a provincial peasant or simple-minded worker in the factory. On the other hand, the dominant culture was trying to use all its creative potential to stop their game, so it had to act like signifier S2, the signifier-master, the producer of meaning. The mutual dynamics translated the Discourse of the Master (control) to the Discourse of the University (transfer knowledge) via the Discourse of the Hysteric (surpluses of meaning). The Discourse of the Analytic (over-knowledge) was left for outside observers.

Let's take a look at the dynamics more closely. I'm going to use some concepts of the system theory, namely the concepts of the servomechanisms variant of feedback loops, according to the explication in Richardson's *Feedback Thought in Social Science and System Theory*. Very useful is the picture of elementary dynamic system with two feedback loops. It is the picture of "generic feedback structure" written by Donella H. Meadows (in Richardson 1991: 305). /picture 1/

/picture 1/

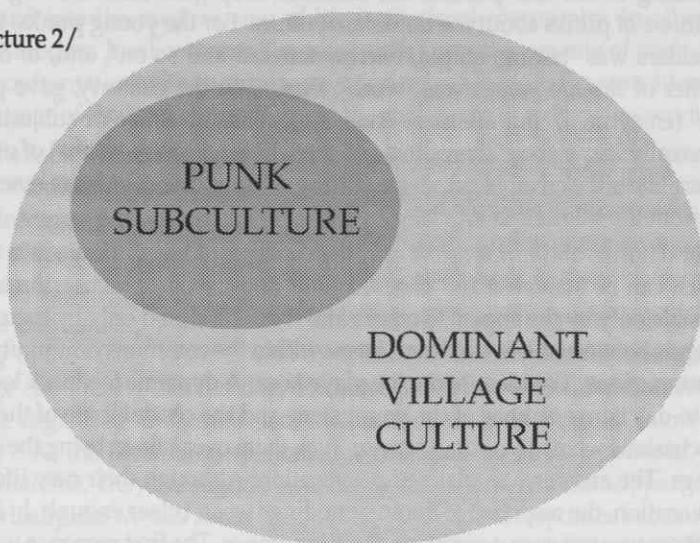
272

We may take the system of the small village punk groups as the first open system, and its environment, namely the dominant micro-culture of the region, as the other system. In fact, the cultural system of the punks was always a part of that dominant system, but for theoretical reasons, because of our anthropological translation of the processes, it is useful to consider them as separate.

So, we may draw two pictures:

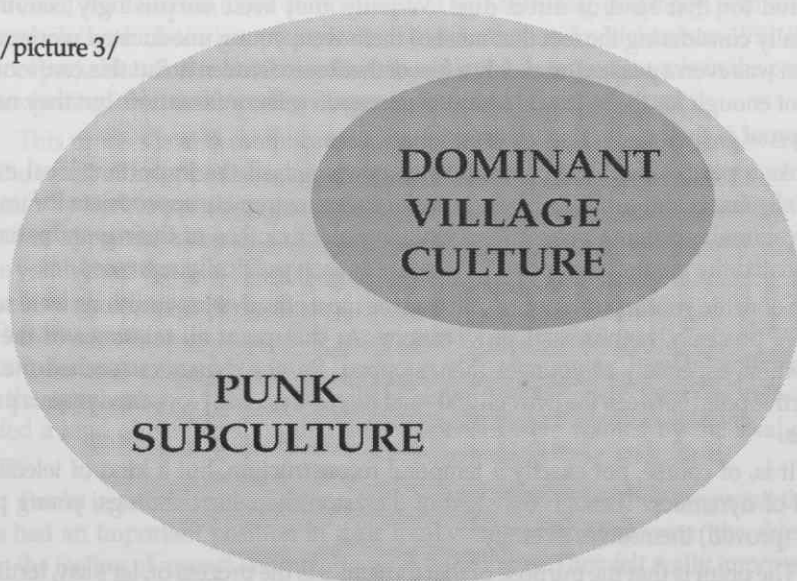
In the first one, the punk subculture is the small, partly isolated part of the "environment", dominant village culture. /picture 2/

/picture 2/

In the second one, which is a kind of inverse picture of the first one, we have got (perhaps even a picture within a picture, a starting point of a kind of a fractal diversification) the "environmental culture" in the core of the "new, imported cultural mode". /picture 3/

/picture 3/

According to the first picture, the feedback loop goes from the cognition and presuppositions of punks about the dominant culture. For the young punks, the way of life of the elders was "boring, stupid, narrow-minded and so on", and, of course, the main signifier of the life values was "work". Punks, on the contrary, gave priority to "hedonism" (enjoyment). But are these characterisations objective or subjective? What can anyone really know about the values and the whole "cognitive maps" of others? Not enough. Here starts the creative game - producing some effects, which are essentially by-products - from the title of this article.

274

Cultural norms and forms aren't only the concepts of mind. They are in fact living forms, which can be activated and checked only in everyday practise. An autopoietic loop is possible only by the appeal to others and it can be closed only by their response. So, the struggle between the two cultural forms within the common community began in everyday interactions. The ideas had to be played out. A dynamic feedback loop started in the day-to-day conversations of the youngsters, and the central issue of the talks and endless discussions were ideas about how to "fuck them over"; them being the elders, the surroundings. The answer was planned provocation. Although their new lifestyle was itself a provocation, the response of the surroundings wasn't clear enough. In fact, in the beginning there was not even a response. Only ignorance. The first response was in 1980, when young punks (then mostly at the age of 15 to 20) organised a so called "Punk Picnic" in the village of Trate. The poster for that event was dynamite, a disturbing event for the community. The reaction in the village was indignation, mixed with surprise and curiosity. That was a sign for the punks that they were right. The dynamics had begun. Later, they opened a club (The Youth Club), in which they danced to various kinds of rock music and started to prepare concerts. The local moralists became more and more concerned. Of course, the majority remained silent, but in the village, public opinion started to work.

Rumours started to spread and, at one point, when political authorities in the capital city put a punk group on trial, even the local authorities started to act. The punks were prepared for that kind of direct duel. Verbally, they were surprisingly convincing, especially considering the fact that most of them were young uneducated workers (one of them was even a peasant) and only a few of them were students. But this confrontation was not enough for them. It was a kind of success, a self-confirmation, but they needed more proof of their cultural existence.

As a part of the local community, they visited all the important local events, especially feasts and festivals. These occasions were extremely appropriate for unusual provocations, consisting primarily of utilizing older clothes of their grandparents. It represented the memories of poverty, which was then politically repressed.

Soon, the young punks found out that the most effective provocations were sexual, or more precisely, homosexual provocations. At that point all tolerance of the local population, especially of younger men, stopped. So, the dynamics reached the most distinctive point between the two cultural - and moral - systems. Now, the dynamic process returns.

It is, of course, not exactly a temporal reconstruction, but a kind of teleological model of dynamics. Through the sight of the astonished surroundings, young punks found (proved) themselves as entity.

The point is that the purpose of that dynamics is the process of, let's say, tertiary or even quaternary socialisation, or, more precisely, enculturation of the youth to both global

and local culture. Finally, if we look at the grown ex-punks, they are rather well socialised/enculturised into the modern way of life in the local community. In other words, all divergent modern local communities need their own movements of such a kind. This means a confrontation with cultural innovation, which leads to the autochthonous process of adaptation (of the local community) to the challenges of a changing world.

Let's look at the responses of the local community. The primal reaction of the majority of the local population is derived from its habitus, its behavioural pattern, which - like a birdcage - provides security for the people, although in fact it makes them only prisoners of their surroundings. The loss of the norms and the modes of ordinary life is very frustrating for individuals and almost organically dangerous.

The relationship between the punks (alternatives) and the village community, especially in the village of Trate, was complicated. Challenged with the "differentness", the village community mobilised in reaction against the "alien". But first such reactions cannot be organised and connected, for individuals in fact cannot know how to act "properly". At the beginning, spontaneous reactions are strictly personal, but are not entirely anarchic. They are slightly structuring into a kind of a (social) pattern. Not only metaphorically can we talk about "resonating". Individual responses become parts of the externalized pattern of local public opinion. Then opinion makers entered the dynamics, these being persons from the local political scene, the police, clergy and local men of distinction. But in the after-anarchic phase of the process, they are limited in their reactions. Their task is to imagine the proper reaction for the community as a whole, and their role isn't strictly personal, but at least semi-public. Their task is to find a balance between their personal judgment of the events and presumptions of the form of the "collective judgment". They are forced to produce a surplus of meaning, a surplus of knowledge. This is a confirmation of a Robert King Merton's thesis that "social belief fathers social reality", which was a version of the sociologist's W. I. Thomas' theorem: "If men define situations as real, they are real in their consequences" (in Richardson 1991: 83). It should be stressed that Merton used the concept of self-fulfilling prophecy primarily as a framework in which to view prejudice and discrimination (in Richardson 1991: 85). The work of prejudices and mutual discrimination played an important role in the process of "emancipating" the punks in the villages of Trate and Selnica ob Muri.

This process is also complicated for another reason. The challenging events were not the result of an appearance of newcomers from the outside world; the events were initiated by their own rising generation. Now, in front of the local community's eyes there has appeared a rise of a different way of behaviour, an unorthodox life style of some youth from the local village community itself. Opinion activities were therefore, at first, a kind of "collective tentacles", and were leading to the first temporary understandings of what was going on. It seems that presupposed judgments a priori have already been transcended at the very beginning. The fact is, at the beginning, local inhabitants didn't take the appearance of punk in the village seriously. Obviously, they - as individuals - needed a kind of confirmation that their responses were wanted by the local opinion centres.

Punks in the village had always felt superior. Even today they are proud that they once had an important position in their local community. They were "the chiefs". For them the feeling of respect and revolt was extraordinary. They felt really important. The relationship of young punks with their parents was also very interesting. That relationship

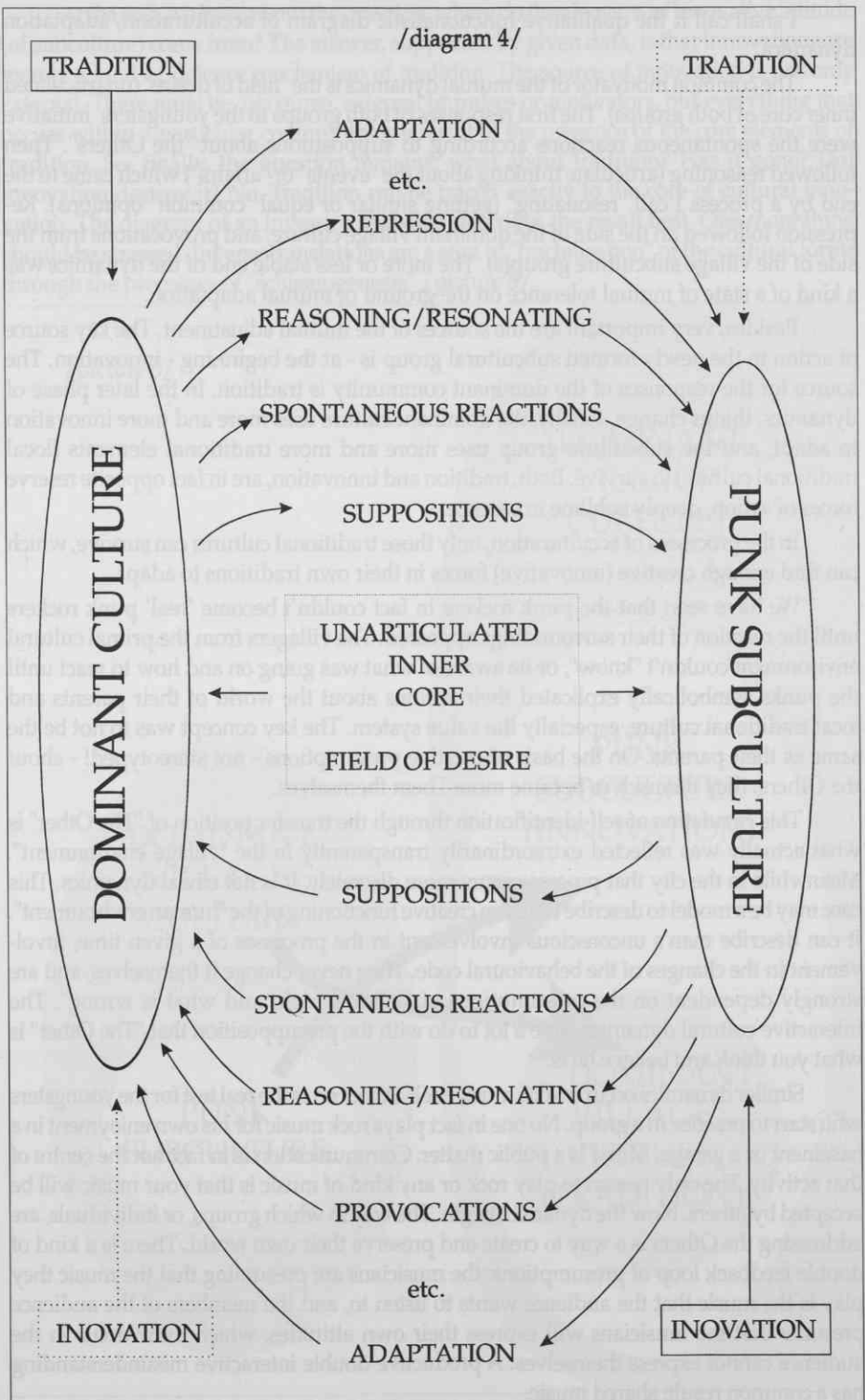
was especially ambivalent, for the parents partly wanted their children to be something special. There were apparent hopes that their children might jump out from their low, anonymous social position.

Ambivalence, concerning the acceptance of punk values among their boys and girls, remained. All of them, even the functional opinion makers, were partly proud that something really modern was going on in their community. The key print is that in those double feedback loops, a kind of dynamic inter-relation appeared. All the confrontation remained within the borders of the local norms, concerning the mutual symbolic and factual confrontation. The lesson of that story is that the acceptance of the definite forms of both socio-cultural roles, then acted by the involved individuals and groups, was tied to a double misunderstanding, a double misconception, or a double process of ignorance, which has been leading to creative reactions on both sides. A punk rocker in the Slovenske gorice villages had an obscure picture of the necessary attributes which would make him a punk rocker. How to really become like - or even equal - to those punks he saw in the photographs in the teen or music magazines? Above all, he could not know which (and what sort of) code of everyday lifestyle he had to choose to be what he desired to be. He had to be creative, to use all his personal imagination. The same is true for the elders from the dominant cultural community, which was far from aware what exactly was going on with that group(s) of youths. They knew those young boys and girls quite well. They knew that they couldn't really be dangerous. They knew that their behaviour probably would not go too far, or beyond the law. All that mattered was the danger of the demolition of the traditional symbolic order and behavioural code of the community. And that challenge needed a response.

276 Let's return to the observed facts. In this case, it was impossible to observe the communal phenomena as communal (external, externalized) in the strict sense of the word. On the ground of the interviews with individuals, I was forced to reconstruct models according to individual stories of the phenomena from the recent past. So the question arises: Does it make sense to distinguish between the individual responses to the challenge of cultural novelties and the presupposed collective modes of life, or collective cognitive networks? What is really hidden behind the cognitive curtain, both the anthropologist's and the communities', is the fact that the socio-cultural roles that individuals play within the societies aren't completely fixed. On the contrary: an individual's actions depend on presuppositions about which act is individually proper at a given situation. As individuals, they both had to improvise their behaviour in the new mode of life. It is obvious - from a distant point of view - that behaviour in a changed situation always depends on the modes of tradition, whether it accepts the positive or negative connotation. We can trace deep roots in the background of their cultural environment not only with the using of old clothes, local dialect (argot of the punks differentiated only in some key words, but in these words lay the provocation), and even local manners and psychic characterisations, but also in the very way the village punks acted. Let me describe the process of subtle mutual relationship as "the process of transfusing" (diagram 4).

/diagram 4/

I shall call it the qualitative functionalistic diagram of acculturation/adaptation dynamics.

The common motivator of the mutual dynamics is the "field of desire" (unarticulated inner core of both groups). The first responses of both groups to the youngsters' initiative were the spontaneous reactions according to suppositions about "the Others". Then followed reasoning (articulate thinking about the "events" or "affairs") which came to the end by a process I call "resonating" (getting similar or equal "common" opinions). Repression followed on the side of the dominant village culture, and provocations from the side of the village subculture group(s). The more or less stable end of the dynamics was a kind of a state of mutual tolerance on the ground of mutual adaptation.

278 Besides, very important are the sources of the mutual adjustment. The key source of action in the newly formed subcultural group is - at the beginning - innovation. The source for the responses of the dominant community is tradition. In the later phase of dynamics, things change. Finally, the dominant culture uses more and more innovation to adapt, and the subculture group uses more and more traditional elements (local traditional culture) to survive. Both, tradition and innovation, are in fact opposite reserve forces of action, deeply sublime in essence.

In the processes of acculturation, only those traditional cultures can survive, which can find enough creative (innovative) forces in their own traditions to adapt.

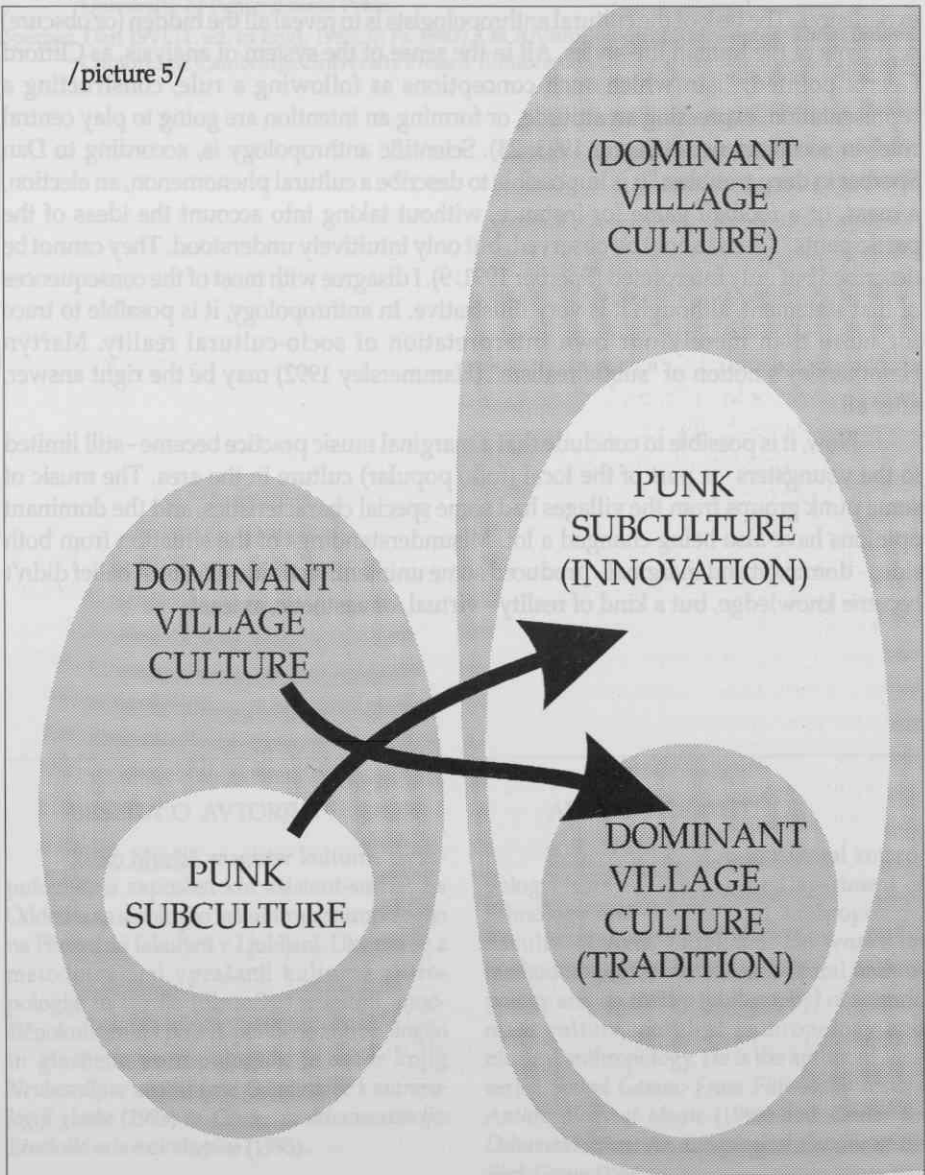
We have seen that the punk rockers in fact couldn't become 'real' punk rockers until the reaction of their surroundings appeared. The villagers from the primal cultural environment couldn't "know", or be aware of what was going on and how to react until the punks symbolically explicated their notions about the world of their parents and local traditional culture, especially the value system. The key concept was to not be the same as their parents. On the basis of creative presumptions - not stereotyped! - about the Others, they themselves became more Them themselves.

This circulation of self-identification through the transfer position of "The Other" is what actually was reflected extraordinarily transparently in the "village environment". Meanwhile in the city that process occurs more discretely. It is not trivial dynamics. This case may be a model to describe the deep creative functioning of the "human environment". It can describe man's unconscious involvement in the processes of a given time, involvement in the changes of the behavioural code. They never change it themselves, and are strongly dependent on the presumptions of "What is right and what is wrong". The interactive cultural dynamics have a lot to do with the presupposition that "The Other" is what you think and believe he is.

Similar dynamics occur in rock music itself. A concert is the real test for the youngsters who start to practice in a group. No one in fact plays rock music for his own enjoyment in a basement or a garage. Music is a public matter. Communication is in fact not the centre of that activity. The only reason to play rock or any kind of music is that your music will be accepted by others. Now the dynamics begin. The way in which groups, or individuals, are addressing the Others is a way to create and preserve their own world. There is a kind of double feedback loop of presumptions: the musicians are presuming that the music they play is the music that the audience wants to listen to, and the members of the audience presume that the musicians will express their own attitudes, which individuals in the audience cannot express themselves. A productive double interactive misunderstanding has a common result: shared music.

At the end, we have to put the question, where do the elements of innovative attitude (of subculture) come from? The answer, supported by given data, is that innovations are merely a kind of defence mechanism of tradition. The source of innovation is not only external. There must be, of course, external impulses or motivators, but everything that occurs within a particular community is a result of the presence of the core elements of tradition. So, finally, the question remains: what about tradition? Has it gone? Did innovation destroy it? No. Tradition can be traced exactly to the core of cultural innovation. The diagram of an inverse translation describes the result best. One more thing should be stressed. Inverse translations are a sign of "fractalisation" of the cultural forms through the processes of "schismogenesis" /picture 5/.

/picture 5/

It is extremely difficult to trace the tradition at the core (or at least at the edge) of innovation on the musicological level of the works of punk groups, only. Much less obscured are the elements of tradition within the modes of using the language (slang within a local vernacular), in the lyrics of the groups (perverted responses on the direct - personal - confrontation), by using several modes of behaviour of surrounding (rudeness, directness, latent violence, disgust...), in the clothing, ways of making company, in particular values (even if perverted) and so on.

280

The building of cognitive systems in a particular community can never in fact be absolutely separated from behavioural codes. The traditional sense of "being in the world" is not necessarily an individual matter, for it is always formed by direct interactive life experiences. The task of the cultural anthropologists is to reveal all the hidden (or obscure) segments of the human life-styles. All in the sense of the system of analysis, as Clifford Geertz pointed, "...in which such conceptions as following a rule, constructing a representation, expressing an attitude, or forming an intention are going to play central role" in social sciences (Geertz 1993: 23). Scientific anthropology is, according to Dan Sperber in deep troubles: "It is impossible to describe a cultural phenomenon, an election, a mass, or a football game for instance, without taking into account the ideas of the participants." Ideas cannot be observed, but only intuitively understood. They cannot be described but only interpreted (Sperber 1991: 9). I disagree with most of the consequences of that statement, although it is very illustrative. In anthropology, it is possible to trace for more than merely our own interpretation of socio-cultural reality. Martyn Hammersley's notion of "subtle realism" (Hammersley 1992) may be the right answer, after all.

Now, it is possible to conclude that a marginal music practice became - still limited to the youngsters - a part of the local (folk/popular) culture in the area. The music of some punk groups from the villages had some special characteristics, and the dominant opinions have also being changed a lot. Misunderstandings of the situation from both sides - dominant and marginal - produced some unintentional side-effects. A belief didn't become knowledge, but a kind of reality - virtual, or aesthetic, at least.

References cited:

- Carrithers, Michael 1992, *Why Humans Have Cultures: Explaining Anthropology and Social Diversity*. Oxford: Oxford University Press - Opus.
- Geertz, Clifford 1993 (1st ed. 1983), *Local Knowledge: Further Essays in Interpretative Anthropology*. London: Fontana Press.
- Hammersley, Martyn 1992, *What's Wrong With Ethnography? Methodological Explorations*. London and New York: Routledge.
- Lacan, Jacques 1980, *Štirje temeljni koncepti psihoanalize / Four Basic Concepts of Psychoanalysis*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Richardson, George P. 1991, *Feedback Thought in Social Science and Systems Theory*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Sperber, Dan 1991 (1. ed. in Engl. 1985; in Fr. 1982), *On Anthropological Knowledge: Three Essays*. Cambridge: Cambridge University Press & Editions de la Maison des Sciences de l'Homme.

BESEDA O AVTORJU

Rajko Muršič, magister kulturne antropologije, je zaposlen kot asistent-stažist na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Ukvarja se z metodološkimi vprašanji kulturne antropologije in teorijo (filozofijo) znanosti, množičnokulturnimi pojavi, politično antropologijo in glasbeno antropologijo. Je avtor knjig *Neubesedljive zvočne igre: Od filozofije k antropologiji glasbe* (1993) in *Center za dehumanizacijo: Etnološki oris rock skupine* (1995).

ABOUT THE AUTHOR

Rajko Muršič, M.A. in cultural anthropology, is an assistant at the Department of Ethnology and the Cultural Anthropology, Faculty of Arts, Ljubljana. He works on methodological questions of cultural anthropology and on theory (philosophy) of science, mass culture, political anthropology and musical anthropology. He is the author of *Non-verbal Sound Games: From Philosophy toward Anthropology of Music* (1993) and *Center for Dehumanization: An Ethnological Outline of the Rock Group* (1995).

PLACE DE L'ECOMUSEE DANS L'EVOLUTION DE LA PENSEE MUSEOLOGIQUE¹

Jean-Claude Duclos

283

IZVLEČEK

Pisec se v članku ukvarja z vlogo ekomuzejev v splošni zgodovini muzejev, z nastankom in razvojem ekomuzejev, z možnostmi inomejtvami in z njihovim prispevkom k sodobni muzeologiji.

RÉSUMÉ

Dans l'article l'auteur parle de la place des écomusées dans l'histoire générale des musées, de la naissance et développement des écomusées, des possibilités et limites des écomusées et de leur apport à la muséologie contemporaine.

Ecomusée : en France et dans le monde, le mot a fait fortune. Il apparaît au début des années 1970 et reste curieusement absent de la législation des musées. Aucun pays en effet ne distingue réglementairement l'écomusée du musée mais les entreprises qui ont pris ce nom sont si diverses et si dissemblables qu'il est devenu difficile de s'y retrouver.

Donnant un contenu au concept qu'il recouvre, Georges Henri Rivière réussit à mettre l'institution muséale au service des questions les plus actuelles que se pose une population : quel environnement, quel développement, dans quelle continuité ? Ainsi fait-il progresser la réflexion muséologique. Car s'intéresser à l'écomusée, à la place qu'il occupe dans l'histoire des musées, aux textes qui le définissent, aux expériences qui se font en son nom, permet d'apprécier quelques uns des progrès les plus notables de la muséologie contemporaine : la participation de la population, la contribution à la réflexion collective sur le développement, la pratique de l'interdisciplinarité scientifique.

C'est dans la recherche permanente d'une adaptation de l'institution muséale aux besoins changeants d'une population, que réside la force et la générosité de ce concept. Mais c'est là aussi que réside la difficulté et la faiblesse de l'entreprise écomuséale car jusqu'où peut-elle évoluer et se transformer sans que les principes sur lesquels le musée se fonde soient contredits, voire reniés ? Cette approche que certains qualifient de marginale et où d'autres reconnaissent l'existence d'une **nouvelle muséologie** est pourtant

---

¹ Ce texte est repris de celui d'un cours universitaire donné et régulièrement remis à jour depuis une dizaine d'années. Ce texte a été présenté à Ljubljana au MUZEOFORUM en janvier 1995 et publié en slovène dans le recueil "MUZEOFORUM 1995".

pleine d'enseignements. C'est elle en effet qui permet au musée de jouer au mieux ses fonctions sociales : **comparer** (par le jeu des ressemblances et des différences), **donner des repères** (par rapport à un temps, un territoire, une identité), **restituer** (pour qu'au temps des recherches et des collectes succède celui de l'échange), **aider à l'accomplissement d'un travail de deuil** (afin de mieux assimiler une mutation) et **reconnaître** (soit rendre leur dignité à ceux que la société oublie). Trouvant des réponses à ces besoins, l'écomusée fait avancer la muséologie d'un grand pas montrant combien l'institution muséale peut servir l'exercice de la démocratie.

284

Ecomusée: le mot a fait fortune! Il fut tant utilisé depuis sa création et pour désigner des réalités si diverses, que son image s'est quelque peu brouillée aujourd'hui. Il est vrai qu'il y a quantité de manière d'appliquer ce concept, autant peut-être que de cas de figure. Et puis l'entreprise est difficile, elle peut connaître de profonds changements au cours de son évolution et conserver l'appellation d'écomusée tandis que plus rien ou presque ne permet de la distinguer du musée local ou régional. Sans doute est-ce pour cette raison qu'aucun pays au monde n'a encore fait de place particulière aux écomusées dans les textes qui réglementent ses musées.

Voilà pourtant plus de vingt cinq ans que le mot existe. Quand on demande à ceux qui l'emploient, ce qu'il signifie, on obtient généralement trois sortes de réponses.²

Les premiers l'opposent au musée «traditionnel», au musée de «beaux-arts», ajoutant, pour justifier la présence de la racine *eco*, que c'est un musée qui accorde une place importante au milieu naturel. Les deuxièmes, qui probablement ont vu les présentations d'un écomusée, disent qu'il traite, en un lieu donné, de la vie rurale d'autrefois. Les troisièmes, enfin, le définissent par rapport à un espace géographique et donnent en exemple Le Creusot (France), La Margeride (France), Les Valls d'Aneu (Catalogne) ou La Haute Beauce (Canada).

Tenant de préciser ce que recouvre l'appellation d'écomusée, de l'apparition du mot à aujourd'hui, le développement qui suit s'organisera en cinq points :

- 1 - Place des écomusées dans l'histoire générale des musées
- 2 - Naissance et développement des écomusées
- 3 - Textes et définitions
- 4 - Possibilités et limites des écomusées
- 5 - Apports de l'écomusée à la muséologie contemporaine

1 - PLACE DES ÉCOMUSÉES DANS L'HISTOIRE GÉNÉRALE DES MUSÉES ³

C'est dans la seconde moitié du XIXe siècle que des musées à travers le monde commencent, dans une perspective que l'on peut qualifier d'anthropologique, à conserver des témoins de la culture matérielle. C'est aussi durant cette même période qu'apparaissent dans de nombreux pays d'Europe les premiers grands musées

² Jean-Yves Veillard «Pour un nouvel humanisme» in Découvrir les écomusées, Musée de Bretagne - Ecomusée Les Bintinais. Rennes, mars 1984, 47 p.

³ François Hubert «Historique des écomusées» in «La muséologie selon Georges Henri Rivière», Dunod, Paris, 1989, pp. 146-154. On se référera aussi à l'article de François Hubert de la publication déjà citée, Découvrir les écomusées.

d'ethnographie (celui du Trocadéro, à Paris, est inauguré en 1884). Quant aux premières manifestations d'un intérêt pour l'ethnographie régionale, il semble falloir le trouver, en ce qui concerne la France, dans les grandes expositions universelles de la seconde moitié du XIXe siècle. Celle de 1867 prévoit notamment une section réservée aux «costumes populaires de diverses régions» de France et d'autres pays. Les présentations de la Norvège et de la Suède, à base de groupes de mannequins, y sont particulièrement remarquées. Lors de l'exposition universelle de 1878, cet intérêt se confirme. Là encore, la Hollande⁴, la Suède et plus précisément le Nordiska Museet, fondé en 1873, à Stockholm, par Arthur Hazelius, se distingue en présentant, toujours à l'aide de mannequins costumés, une série de scènes dont une foire villageoise, une demande en mariage, un retour de chasse... Peu après, l'idée fait son chemin de créer, en France, un musée consacré à ce type de présentations. Elle est notamment soutenue par deux associations : la Société des traditions populaires, fondée par Paul Sébillot en 1886 et la Société d'ethnographie et d'art populaire. Cette dernière se propose notamment :

... de mettre en relief, par des expositions, des représentations, des auditions et des conférences, l'art populaire disparu ou existant, les légendes, le parler, la musique, les chansons, la danse, la littérature de chaque province.

C'est ainsi qu'une salle de France est aménagée en 1888, au sein du Musée d'ethnographie du Trocadéro. Pendant ce temps, plusieurs musées, que l'on peut déjà qualifier de régionaux, tel le Musée Basque de Bayonne ou le Musée Breton de Quimper, apparaissent à travers la France. D'autres musées à vocation encyclopédique, constituent aussi des collections d'ethnographie régionale, tel le Musée de Caen. D'autres encore, des Museums d'histoire naturelle, tels celui de Toulouse ou de Nantes, créent des sections d'anthropologie régionale. L'élément dominant, dans toutes les présentations de ces musées, c'est le costume, c'est la coiffe, ce sont les mannequins qui les portent et les intérieurs reconstitués dans lesquels on les a placés, à l'instar des prestigieux dioramas des expositions universelles.

Les plus anciens des musées auxquels il semble possible d'apparenter l'ecomusée, peuvent être regroupés sous l'appellation de musées régionaux. Si les objets qu'ils présentent restent sélectionnés pour leur décor, ils le sont aussi pour le témoignage qu'ils apportent de l'existence d'un patrimoine local, d'une identité.

En 1898, le grand poète provençal, Frédéric Mistral, crée, dans la cité d'Arles, en Provence, un musée qui bien que régional lui aussi, se distingue des précédents : c'est le Museon Arlaten. Ce qui importe, dit-il en 1896, c'est :

(...) la conservation, la résurrection - dans la mesure du possible - de tout ce qui fait ou fit la personnalité de nos provinces par le parler, les traditions, les coutumes, les costumes, l'art local, les monuments.

Dédié à la culture provençale, le Museon arlaten est réalisé à partir d'une collecte programmée portant sur la plupart des thèmes de la vie locale. Son autre originalité est d'avoir été l'oeuvre d'un poète qui toujours a nourri son oeuvre de l'observation minutieuse et véritablement ethnographique des réalités de la vie provençale et plus précisément du pays d'Arles dont il est natif .

⁴ Adriaan de Jong and Mette Skougaard "The Hindelooopen and the Amager Rooms, two examples of an historical museum phenomenon", in *Journal of the History of Collections* 5 no.2 1993 pp. 165-178

Quelques années plus tard, en 1904, Hippolyte Müller fait le projet de réaliser à Grenoble, capitale des Alpes françaises, un musée semblable, le Musée Dauphinois. Ce qui lui paraît nécessaire, alors, c'est de

(...) relier les premiers occupants d'un pays à ceux qui l'habitent encore.

A la notion d'espace culturellement homogène pris en compte très clairement par Mistral, Müller ajoute l'histoire tout en accordant une place nouvelle à la culture matérielle pour "recréer - dit-il - la pensée qui a créé l'objet".

Conçus avec plus de rigueur que les précédents, ces deux derniers musées annoncent une deuxième catégorie de musées regroupés par François Hubert sous le nom de musée d'identité.

286 Co-fondateur du Musée de l'Homme, à Paris, et fondateur, en 1937, du Musée national des arts et traditions populaires, Georges Henri Rivière, tout en favorisant la naissance d'une ethnologie de la France, va développer encore l'assise scientifique des musées. C'est en concevant le programme de l'un d'entre eux, le Musée de Bretagne, en 1957, qu'il exprime déjà certaines des préoccupations qu'il reprendra plus tard, dans le cadre de l'écomusée. Le Musée de Bretagne, à Rennes, présente une synthèse de l'histoire de la Bretagne, «des temps géologiques à nos jours», sur la base d'un «programme interdisciplinaire et périodisé». Ces deux formules suffisent à révéler l'association que fait Rivière des apports de l'histoire et de l'ethnologie et de sa traduction muséographique, par l'alternance de la synchronie et la diachronie. Une phrase résume sa découverte, qui contient déjà en germe le concept d'écomusée :

*Deux thèmes vers lesquels doivent tendre les présentations muséales s'imposent alors : le temps et l'espace autour d'un territoire donné, les rapports de l'homme et de la nature.*⁵

Curieux de surcroît de tout ce qui se passe dans le monde en matière de réalisations muséologiques, Rivière en suit l'actualité avec beaucoup d'attention, sachant discerner avec sûreté ce qu'elle apporte de véritablement novateur. Sans doute faut-il rappeler qu'il participe, peu après la dernière guerre, à la création de l'ICOM (International Council of Museums, UNESCO), qu'il en assure la direction, de 1948 à 1966, et en restera le conseiller permanent jusqu'à sa mort, en 1985.

C'est parce que l'écomusée va peu à peu se définir par rapport à la conscience planétaire qu'avait Rivière du rôle du musée, que d'autres catégories de musée doivent encore être cités pour compléter cette évocation de la généalogie de l'écomusée.

C'est le cas des musées de plein-air, que Rivière découvre avec beaucoup d'enthousiasme dans les années 1930. Le premier d'entre eux, celui de Skansen, dans la banlieue de Stockholm, existe cependant depuis 1891. Arthur Azelius y a rassemblé des bâtiments représentatifs de l'architecture traditionnelle des différentes régions de la Suède. Ces musées de plein-air se sont rapidement multipliés dans les Pays Scandinaves, les Pays-Bas, l'Allemagne mais aussi la Roumanie, la Grande Bretagne et les Etats-Unis. Dans un environnement reconstitué, et souvent sur plusieurs hectares, des exemplaires de constructions traditionnelles ont été remontés et complétés, bien souvent, de tout leur contenu mobilier.

Le cas de l'*heimatmuseum*, qui apparaît dans l'Allemagne des années 1930 mérite aussi de prendre place dans cette généalogie⁶. Son origine ne peut être dissociée ni des

⁵ Georges Henri Rivière in «Dossier écomusée», 26 mars 1980, 9 p. dact.

⁶ Alfredo Cruz-Ramirez «Heimatmuseum: une histoire oubliée», in *Museum* n°148, 1985, pp. 241-244.

conséquences de la Première Guerre, ni du besoin qu'éprouve une population de se retrouver dans son histoire et son identité. L'*heimatmuseum* valorise ainsi la culture populaire, met en évidence les relations qui unissent l'individu à l'environnement et accorde une place nouvelle à l'action pédagogique. La légitimité et le caractère novateur d'une telle entreprise ne sauraient être discutés s'ils n'avaient eus aussi pour objectif de démontrer la supériorité du «peuple aryen». Le degré d'élaboration de ces expériences n'est cependant pas discutable : la distinction, dans un souci pédagogique, établie pour la première fois, entre la collection d'exposition et la collection d'étude, et d'autre part, la mise au point d'un langage muséographique clair et attrayant, sont deux nouveautés qui méritent d'être soulignées. Sur un autre plan, il demeure édifiant de constater à quel point l'*heimatmuseum*, et par extension, tout autre type de musée ou d'ecomusée, peut être détourné par un pouvoir politique, au profit de sa propre idéologie.

On ne peut oublier non plus les musées de voisinage, encore appelés musées communautaires. Cette nouvelle catégorie de musées apparaît aux Etats-Unis vers la fin des années 1960 et le début des années 1970. Ils naissent généralement au sein de groupes sociaux défavorisés, souvent constitués de minorités ethniques pour tenter de revaloriser leur identité. Le plus connu d'entre eux, l'*Anacostia Neighbourhood Museum* (ANM) est créé en 1967, par John Kinard, dans un quartier de Washington à majorité noire. Il faut citer aussi le Museo del Barrio, destiné, à New York, à la population portoricaine ou encore la Casa del Museo qui s'adresse aux habitants d'un quartier pauvre de la périphérie de Mexico. En offrant à ces populations la faculté d'accéder à leur propre culture, ces musées veulent les inciter à prendre en charge leur propre avenir.

Il est vrai qu'un contexte idéologique, favorable à de tels objectifs, se manifeste alors au niveau international. A la fin des années 1960 et au début des années 1970 (vers la fin des «trente glorieuses»), la prise de conscience des détériorations de l'environnement provoque un certain nombre de prises de position en faveur de l'amélioration du cadre de vie. L'écologie répond au besoin d'une meilleure connaissance des équilibres naturels et du rôle que l'homme y joue. L'existence d'un patrimoine commun dont chacun doit pouvoir également profiter se révèle peu à peu. A la faveur des positions de l'UNESCO, la culture va prendre alors un sens nouveau. Ainsi le Directeur de l'UNESCO dit en 1972, à Helsinki, à l'occasion d'une conférence internationale sur les politiques culturelles :

Lorsque l'urbanisation coupe l'individu de ses racines, la culture lui apporte la possibilité de maintenir le contact avec ses traditions tout en le faisant accéder à la connaissance du patrimoine du reste de l'humanité et ainsi de multiplier les sources où s'alimentent sa créativité.

C'est durant cette même conférence qu'il est question de l'aide à apporter aux pays en voie de développement pour :

*...l'épanouissement de leur culture nationale, la préservation de leur patrimoine culturel et de leurs traditions populaires.*⁷

Le respect des personnes et des communautés qu'elles forment constitue ainsi la base de cette conception mondialiste de la culture et du rôle qu'il lui est désormais reconnu.

Sans doute n'est-il pas très étonnant qu'une assemblée, réunie la même année (1972) dans le cadre de l'ICOM, à Santiago du Chili, déclare à son tour :

⁷ Citées par Paul-Marc Henry, ces phrases sont extraites d'un ouvrage fondamental : Paul-Marc Henry et Basile Kossou «La dimension culturelle du développement» Nouvelles éditions africaines, UNESCO, Lomé 1985, 161 p.

... que le musée est une institution au service de la société dont il est partie intégrante et qu'il possède en lui-même les éléments qui permette de participer à la formation des communautés qu'il sert.

2 . NAISSANCE ET DÉVELOPPEMENTS DES ÉCOMUSÉES

Dans les années 1960, en France, une politique d'aménagement du territoire prévoit la création de parcs naturels régionaux. Il s'agit, par rapport aux parcs nationaux, inadaptés à la protection des espaces habités, d'une mesure qui permette la protection de l'environnement grâce au concours de la population locale. La définition du rôle et des missions des Parcs naturels régionaux est mise au point en 1966, à l'occasion de journées d'étude réunissant à Lurs, en Provence, divers ministres, des hauts fonctionnaires, des experts et des chercheurs de disciplines diverses.

288

Toujours influencé par les musées de plein-air scandinaves, Georges Henri Rivière fait part durant ces journées d'une réflexion qu'il ne cesse d'ailleurs d'approfondir sa vie durant, celle qu'une société, quelle qu'elle soit, s'exprime totalement dans son architecture. Considérant qu'il existe 130 types de maisons rurales en France et qu'il faudrait une dizaine de musées de plein-air pour les conserver, il propose que les parcs soient le cadre de

... musées de maisons extraites de leur milieu et transférées dans des enceintes exploitées muséographiquement.

A l'issue de ces journées de Lurs, Rivière précise sa proposition:

Notre société industrielle est à la recherche d'un nouvel équilibre. Elle ne peut l'atteindre sans restaurer l'intégration de la nature et de l'homme telle que l'avait réalisé avant de disparaître, dans l'espace rural, la société traditionnelle, avec sa culture matérielle, ses vêtements, ses nourritures de la vie quotidienne et cérémonielle, son étiquette sociale, ses rites des âges de la vie et des moments de l'année, ses langues vernaculaires, ses expressions de danse communautaires, de musique ethnique et de phénomènes paramusicaux, de littérature orale, d'arts plastiques mineurs et majeurs, message que reflétera le miroirs des parcs.

Deux années tout juste séparent ces propos des événements qui vont agiter la France, en mai 1968. Beaucoup d'envies nouvelles émergent de ce formidable bouillonnement social et culturel, telle celle du "retour à la terre". Le refus de la société de consommation, la remise en valeur des cultures traditionnelles ou minoritaires, celles de la civilisation rurale, notamment, vont trouver là un regain d'intérêt.

C'est en 1971, l'année de la création du Ministère de l'Environnement et de la Qualité de la Vie, en France, que le mot écomusée apparaît pour la première fois. Hugues de Varine et Serge Antoine le placent alors dans l'un des premiers discours du ministre afin d'associer les notions de musée et d'environnement⁸. Jean Blanc, l'organisateur des

⁸ Le mot écomusée apparaît pour la première fois dans le discours adressé par Robert Poujade, alors ministre de l'Environnement, le 3 septembre 1971, à l'occasion de la 9ème conférence générale de l'ICOM, à Grenoble. Hugues de Varine, secrétaire général de l'ICOM, l'invente alors pour Serge Antoine, conseiller du ministre et auteur dudit discours, pour éviter celui de musée, jugé malvenu (CF l'article d'Hugues de Varine dans la Gazette des musées canadiens, 1978). Auparavant, en novembre 1970, l'adjectif écomuséographique est prononcé pour la première fois par Jean-Pierre Gestin, directeur-adjoint du Parc naturel régional d'Armorique, lors d'une conférence donnée à Paris à l'occasion des journées d'étude de l'Association des conservateurs de collections publiques.

Journées de Lurs, mais aussi l'expert du Haut-Comité de l'Environnement, travaille alors à la mise en place des Parcs naturels régionaux, dirige la formation de leurs premiers chargés de mission et donne, cette même année 1971, la première définition de l'écomusée⁹. Il en fait, dans la filiation de la définition de l'environnement, un moyen de connaissance. C'est alors, qu'apparaît le ferment de ce qui prendra plus tard le nom de "Nouvelle muséologie". Quelques mots d'Henri Laborit, échangés peu avant avec Jean Blanc, lors des Journées d'étude des Conservateurs (Paris, 1970) suffisent à mesurer l'importance de ce qui suivra :

On en arrive à dire que la conservation pourrait effectivement ne pas conserver une culture particulière, mais permettre à chaque homme, désespéré par les changements trop rapides de son environnement, de se resituer dans le monde.

(...) les objets pourraient permettre à chacun de se situer dans l'évolution, dans le temps, et par là même, d'inventer l'avenir avec plus d'imagination.

289

En homme de son temps, Georges Henri Rivière perçoit ces orientations ; peut-être même les devance-t-il. Quoiqu'il en soit, c'est dans ce nouveau contexte social et culturel de l'après 1968 que va naître l'écomusée. Et c'est par rapport à l'héritage de cette époque qu'il s'oppose au temple de la culture auquel est fréquemment assimilé le musée.

Un premier musée de plein-air français est mis à l'étude dans le cadre du Parc naturel régional des Landes de Gascogne, sur l'espace d'une ancienne exploitation où subsistent quelques bâtiments de grand intérêt. Constatant que l'ancien cadastre (1836) atteste l'existence d'autres bâtiments, disparus depuis, Rivière ré-oriente le projet. Plutôt que de réaliser un musée de maisons, retrouvons, dit-t-il, des bâtiments semblables à ceux qui se trouvaient là au XIXe siècle et reconstruisons-les aux mêmes emplacements. Ainsi le cœur de l'exploitation redeviendrait ce qu'il avait été, avec ses bâtiments mais

⁹ Définition de l'environnement et de l'écomusée par Jean Blanc (rédigé en 1971, distribué à l'occasion du colloque de l'ICOM de 1972 "Musée et environnement"). Cf ENVIRON n°2, Revue du Collège d'Ecologie, d'Ethno-Ecologie et d'Histoire, décembre 92, Hauts-de-Courbons, 04000 Digne. Cf, aussi, Museum, "Musée et environnement". Vol. XXV, n° 1/2, 1973, pp. 119-120. Un groupe social donné, en un lieu donné, dispose d'un "milieu de vie" : milieu naturel considérablement manipulé et architecturé par les actions antérieures de l'homme.

Ce groupe social dispose d'un capital biologique, d'un potentiel technique, d'un héritage culturel et de capacités d'innovation qui détermineront ce que nous pourrions appeler son "mode de vie".

Les relations biologiques, les communications mentales, le mode et le contenu des interactions entre ce mode de vie déterminent l'Environnement du groupe.

L'Environnement permet, avec plus ou moins de bonheur, la vie (relations biologiques naturelles), la sensation d'être (perception de ces relations), la conscience d'être (connaissance du territoire d'évolution), l'intervention et la créativité technique et mentale.

Les "mécanismes" créateurs d'Environnement, c'est à dire ceux, d'une part du milieu de vie, d'autre part du mode de vie et finalement des communications entre les deux (nature, qualité et densité de ces communications), sont extrêmement complexes, mobiles et très fragiles.

Il est de la plus haute importance pour l'homme de les comprendre afin d'assurer sa pérennité et de se "situer dans le monde".

Un des éléments de cette connaissance peut être l'écomusée, à la fois collection in situ d'unités organiques traduisant, dans l'espace, le réseau des relations entre le milieu de vie et le mode de vie de l'homme et la collection in vitro de témoins représentatifs du développement historique de ces relations.

Il reviendra à la recherche de dresser le réseau de ces relations, d'en prévoir l'évolution, de proposer des alternatives.

Il reviendra enfin à la muséographie de mettre en valeur "objets" et produits de recherches en vue d'une action pédagogique.

aussi ses jardins, ses champs, ses troupeaux, ses forêts, pour témoigner, en un temps donné (vers 1850), de la globalité d'un mode de vie, d'un type de relation entre l'homme et le milieu. Inauguré en 1969, ce Musée de Marquèze, prendra plus tard le nom d'Ecomusée de la Grande Lande.

Dans le même temps, une expérience semblable est conduite à Ouessant (une île bretonne dépendant du Parc naturel régional d'Armorique), par Jean-Pierre Gestin. Une maison est acquise ainsi que ses abords immédiats, et restituée dans son dernier état d'utilisation ; une recherche puis une collecte mobilisent la population et une exposition à programme diachronique est montée dans une partie de la maison. Pour la première fois, en France, la maison qui abrite l'exposition, son contenu mobilier et son proche environnement participent d'un même ensemble muséographique combinant les notions de temps et d'espace. Ce sera, peu de temps plus tard, l'Ecomusée d'Ouessant.

290

Peu après ces deux premières expériences, vont apparaître deux nouvelles applications de la démarche proposée par Georges Henri Rivière.

La première se situe dans le Parc national des Cévennes. L'initiative date de 1971. Sa réalisation exigera cependant une dizaine d'année, de 1974 à 1984. C'est l'Ecomusée du Mont Lozère dont Gérard Collin conçoit et réalise les programmes. La seconde se décide en 1973, dans le Parc naturel régional de Camargue où un musée du temps est conçu sous ma responsabilité. Le projet de tendre par étapes vers la réalisation d'un véritable écomusée dut être abandonné, c'est pourquoi cette opération ne prit pas d'autre nom que celle de Musée Camarguais (notons qu'il obtint le premier prix européen du musée de l'année 1979)¹⁰.

Tous ces projets, jusqu'à présent, naissent dans des parcs naturels régionaux. Or au même moment, entre 1971 et 1974, une nouvelle expérience débute dans un contexte très différent, celui d'une communauté urbaine, composée de 16 communes marquées par plus d'un siècle d'activités industrielles. Il s'agit de la Communauté du Creusot-Montceau-les-Mines. Conduite par Marcel Evrard cette expérience va notamment bénéficier des conseils d'Hugues de Varine qui dit d'elle, en 1973 :

La communauté toute entière constitue un musée vivant dont le public se trouve en permanence à l'intérieur. Le musée n'a pas de visiteurs, il a des habitants.

Cette réflexion est à relier aux expériences qui se déroulent au même moment en Amérique latine où émerge alors, en 1972, la notion de *Museo integral*. D'un bout à l'autre du monde, ces réflexions s'enrichissent de leurs progrès respectifs ; des hommes tels Hugues de Varine, alors directeur de l'ICOM, y travaillent activement. C'est pourquoi la naissance des écomusées ne peut être limitée au seul territoire français, même si c'est là que le nom apparaît et que le concept se dessine.

L'expérience du Creusot restera longtemps une référence. On y défend l'existence d'un patrimoine commun issu des activités quotidiennes des hommes. On veut que ce patrimoine soit conservé in situ, par les habitants, y compris dans leur propre maison. Des sites sont choisis à travers le territoire de l'écomusée pour en évoquer les différents aspects. Des antennes y sont créées ; partout la participation de la population est recherchée, ce qui nécessite de la part des membres de l'équipe permanente de l'écomusée, des qualités et des savoir-faire qu'ils s'inventent dans l'action. Au-delà des collectes, des inventaires

¹⁰ Jean-Claude Duclos «Musée Camarguais, Mas du Pont de Rousty, Arles, France», in *Museum* vol. XXXII n°1/2 1980, pp. 24-33.

et des expositions, il faut aussi créer les conditions d'un échange, stimuler les mémoires, éveiller les consciences, coordonner les efforts de chacun, bref jouer ce rôle difficile et exaltant de «catalyseur» social.

Rivière, qui suit tout cela avec attention, soutient l'opération de ses conseils. Elle prend le nom d'écomusée en 1974. Désormais la racine eco du mot écomusée, va aussi bien désigner l'environnement social, urbain et industriel, que l'environnement naturel.

En France comme à l'étranger, l'Ecomusée du Creusot devient vite une «expérience-phare». Des Québécois viennent s'en inspirer dès 1974. Ils créeront ensuite, de 1979 à 1984, de nombreux écomusées (tels ceux de la Haute Beauce, du Fier monde, de l'Insulaire, de La Vallée de la Rouge, de Saint Constant, des Deux Rives ...). Ce sont eux qui définiront l'écomusée en l'opposant au musée¹¹.

MUSEE:	bâtiment	experts	collections	visiteurs
ECLATEMENT		ELARGISSEMENT		ENGAGEMENT
ECOMUSEE:	territoire	mémoire collective	patrimoine	population

Au Portugal à la faveur de la Révolution des Oeillets (25 avril 1974), l'expression de l'identité collective, donne lieu à la création de nombreux musées locaux et, à partir de 1981, d'écomusées, comme ceux de Seixal, de Monte Redondo ou de Condeixa. On doit d'ailleurs observer que la création de beaucoup d'écomusées et de musées locaux succède à une phase de domination, voire d'oppression. C'est le cas au Portugal, ce fut aussi le cas en Norvège, au Canada, en Catalogne et même dans l'espace rural français. C'est en effet souvent pour échapper à la dépendance d'un pouvoir trop fort et rechercher les conditions d'une nouvelle autonomie que naissent de telles initiatives. Ainsi l'exprime Alpha Oumar Konaré, à propos d'un programme d'écomusées du Sahel,

*Seuls ceux qui vivent de leur culture et la font vivre peuvent penser à de nouvelles structures autonomes.*¹²

3 . TEXTES ET DÉFINITIONS

En 1972, la conférence générale de l'ICOM sur le thème «musée et environnement» précise, au-delà des définitions évoquées plus haut, le contenu de qu'on appellera plus tard l'écomuséologie. Des phrases fameuses y sont prononcées ; ainsi celle de Stanislas Adotevi:

Les objets de musée n'ont jamais représenté que les manifestations tangibles, palpables et matérielles de l'existence spirituelle et morale de l'homme. L'homme dans son environnement, ses traditions, sa vie, comment il a transformé la matière, intériorisé et assimilé les apports extérieurs, comment enfin il a assumé sa culture, c'est à dire assumé son développement.

Georges Henri Rivière donne sa première définition de l'écomusée en 1973, soit

¹¹ René Rivard «Que les musées s'ouvrent ou vers une nouvelle muséologie. Les écomusées et les musées ouverts» Québec, octobre 1984, multigraphie 171 P.

¹² Alpha Oumar Konaré «Des écomusées pour le Sahel : un programme» in Museum n°148, 1985, pp. 230-236.

deux ans après la création du mot. Il la veut évolutive et en donnera successivement trois versions.¹³

Rivière y résume, en quelques phrases particulièrement inspirées, l'essentiel de sa pensée d'humaniste. Tout y est dit, en moins d'une page, la participation de la population, le territoire, la nature, l'homme, le temps. L'écomusée y est tour à tour défini comme *un instrument (...) un miroir (...) une expression de l'homme et de la nature (...) une expression du temps (...) une interprétation de l'espace (...) un laboratoire (...) un conservatoire (...) une école*. Bien que cette définition demeure aujourd'hui la référence de beaucoup d'écomusées, aucun ministère, nous l'avons dit, n'en a jamais repris les termes dans un texte officiel. Un autre texte, mis au point en 1980, n'y réussit pas davantage. Il s'intitule «Principes d'organisation des écomusées» et tente de mettre en évidence ce qui les distingue des autres musées :

292

- la nature des biens conservés qui peuvent aussi être immobiliers (bâtimens, terrains...) et fongibles (animaux, cultures...)

- le mode de fonctionnement, basé (suivant l'exemple de l'Ecomusée du Creusot) sur l'existence de trois comités :

. le comité de gestion (où sont représentés les collectivités locales et les administrations),

. le comité des usagers (où sont représentés les différentes associations locales),

. le comité scientifique.

Il y est précisé que le langage écomuséographique combine les notions de temps et

¹³ Définition évolutive de l'écomusée par Georges Henri Rivière (datée du 22 janvier 1980, cette définition est la plus récente) :

Un écomusée est un instrument qu'un pouvoir et qu'une population conçoivent, fabriquent et exploitent ensemble. Ce pouvoir, avec les experts, les facilités, les ressources qu'il fournit. Cette population, selon ses aspirations, ses savoirs, ses facultés d'approche.

Un miroir où cette population se regarde pour s'y reconnaître, où elle recherche l'explication du territoire auquel elle est attachée, jointe à celle des populations qui l'ont précédée, dans la discontinuité ou la continuité des générations. Un miroir que cette population tend à ses hôtes pour s'en faire mieux comprendre, dans le respect de son travail, de ses comportements, de son intimité.

Une expression de l'homme et de la nature. L'homme y est interprété dans son milieu naturel. La nature l'est dans sa sauvagerie, mais telle que la société traditionnelle et la société industrielle l'ont adaptée à leur image.

Une expression du temps, quand l'explication remonte en deçà du temps où l'homme est apparu, s'étage à travers les temps préhistoriques et historiques qu'il a vécus, débouche sur le temps qu'il vit. Avec une ouverture sur les temps de demain, sans que, pour autant, l'écomusée se pose en décideur, mais en l'occurrence, joue un rôle d'information et d'analyse critique.

Une interprétation de l'espace. D'espaces privilégiés, où s'arrêter, où cheminer.

Un laboratoire, dans la mesure où il contribue à l'étude historique et contemporaine de cette population et de son milieu et favorise la formation de spécialistes dans ces domaines, en coopération avec les organisations extérieures de recherche.

Un conservatoire dans la mesure où il aide à la préservation et à la mise en valeur du patrimoine naturel et culturel de cette population.

Une école dans la mesure où il associe cette population à ses actions d'étude et de protection, où il l'incite à mieux appréhender les problèmes de son propre avenir.

Ce laboratoire, ce conservatoire, cette école s'inspirent de principes communs. La culture dont ils se réclament est à entendre en son sens le plus large, et ils s'attachent à en faire connaître la dignité et l'expression artistique, de quelque couche de la population qu'en émanent les manifestations. La diversité en est sans limite, tant les données diffèrent d'un échantillon à l'autre. Ils ne s'enferment pas en eux-mêmes, ils reçoivent et donnent.

d'espace : l'espace, pour montrer, à l'aide de témoins, les relations qu'une population a entretenues avec son environnement au cours de son histoire et jusqu'à maintenant. Le temps pour analyser depuis l'origine, l'évolution d'une identité et des facteurs écologiques, historiques, économiques et sociaux qui la conditionnent.

A ces deux catégories de préoccupations correspondent différentes structures: des espaces témoins conservés et aménagés pour l'accueil, en différents points du territoire de l'écomusée : ses "antennes" ; et d'autre part au chef-lieu, un "musée du temps", des locaux administratifs, un centre de documentation, ou laboratoire de terrain, des magasins d'objets.

4 . POSSIBILITÉS ET LIMITES DES ÉCOMUSÉES.

293

Si la plupart des responsables d'écomusées continuent de reconnaître les grands principes de leur action dans les textes évoqués plus haut, tous sont d'accord pour refuser l'existence d'un modèle. Il n'y a pas d'écomusée-type aiment-ils dire, il n'y a que des «écomusées en devenir». Rivière terminait lui-même sa définition en précisant :

la diversité en est sans limites, tant les données diffèrent d'un échantillon à l'autre.

Même si les mérites d'une telle position ne sont pas discutables, elle ne va pas dans le sens d'une reconnaissance officielle et définitive de l'écomusée. La liberté dans laquelle l'entreprise doit nécessairement s'épanouir peut aussi laisser la place aux dérives et donner prise aux arguments des détracteurs de l'écomusée.

Faute de pouvoir établir une typologie satisfaisante, on classe généralement les écomusées en fonction de l'époque de leur création. Ceux qui naissent avant 1980 ont bénéficié de circonstances économiques favorables et souvent d'un engagement décisif des collectivités. Il est vrai qu'ils apparaissent presque toujours dans le cadre de parcs naturels régionaux.

Après 1980, des écomusées se multiplient, issus d'une volonté souvent plus authentique de la population. S'ils correspondent mieux à la définition de Georges Henri Rivière, ils connaissent pourtant de plus grandes difficultés. Les deux tiers sont en effet gérés par des associations où les moyens financiers de l'année à venir doivent être justifiés et négociés sans relâche.

Des évolutions plus ou moins brutales, telles la fermeture d'usines ou la désertification de zones rurales ont pu induire leur création (un journaliste les a d'ailleurs qualifié de «musées de la récession»).

A l'exception de ceux qui ne se distinguent plus du musée local ou d'autres qui n'ont d'écomusée que le nom et ont peu à voir avec l'histoire que nous venons d'évoquer (tels l'écomusée du chapeau, du plâtre, de la truffe ou du pain...), beaucoup d'écomusées continuent, aujourd'hui, non sans difficultés, à faire preuve d'originalité.

Le territoire et la population qui l'habite composent une réalité mouvante. L'écomusée qui se définit par rapport à eux, doit suivre cette évolution et ajuster son action en conséquence. Ces transformations peuvent prendre l'allure de véritables mutations et compromettre le devenir de l'écomusée. Comment l'Écomusée du Creusot, né en pleine croissance économique, peut-il retrouver la participation de la population, quand celle-ci, souffrant de la crise économique, a d'autres soucis que la défense de son patrimoine ? Dans un ordre d'idée voisin, comment des écomusées vont-ils pouvoir

fonctionner au Sahel si la «recherche du bonheur», se réduit toujours à «boire et manger ?»¹⁴

Le champ d'action de l'écomusée est vaste. Il touche à tous les domaines de la vie locale. Cette multiplicité de fonctions est difficile à assurer ; elle est tout aussi difficile à défendre quand elle est jugée concurrente. Car l'écomusée peut alors favoriser l'expression d'un contre-pouvoir et susciter la méfiance et même le rejet du pouvoir politique en place.

La réflexion sur le développement local fait aussi partie des spécificités reconnues de l'écomusée. Il peut certes pallier les défaillances de la mémoire collective et contribuer à nourrir de la connaissance du passé, les décisions qui engagent l'avenir. Cependant, et mis à part les activités touristiques issues de la valorisation du patrimoine, où il peut être très actif, son rôle s'arrête là. "Il ne s'agit pas d'avoir plus mais d'être plus" : Cette formule de René Maheu pourrait suffire à résumer le rôle de l'écomusée en matière de développement. C'est dire, à l'heure où l'objectif économique devance de loin tous les autres, si la tâche est difficile.

294

Il en est de l'écomusée comme de beaucoup d'autres entreprises : c'est quand il parvient à surmonter les difficultés auxquelles il est confronté, ces observations le montrent, qu'il est véritablement novateur. Aucun d'entre eux, cependant n'est à l'abri d'une possible dérive si son action ne bénéficie pas d'un minimum de rigueur scientifique.

En favorisant la réappropriation du patrimoine, l'écomusée peut devenir le refuge de populations qui, devant les incertitudes de l'avenir, préfèrent privilégier l'expression du passé¹⁵. Il a pu arriver aussi qu'une communauté tire prétexte de l'existence d'un territoire propre pour exprimer des positions de type nationaliste.

Le «miroir» de l'écomusée devient alors déformant car ce n'est plus la réalité qu'il reflète mais l'image qu'une population veut montrer d'elle.

C'est la raison pour laquelle Georges Henri Rivière insistait tant sur le rôle du comité scientifique de l'écomusée. Il tenait beaucoup aussi à celui du «Musée du temps», soit de cette présentation «interdisciplinaire et périodisée», référence permanente des fondements réels de l'identité et composante majeure des dispositifs de l'écomusée. La réflexion collective s'établit toujours sur des choix idéologiques, encore faut-il veiller à ce qu'elle bénéficie des «gardes-fous» de l'approche scientifique. En effet l'écomusée ne peut se passer du concours de la recherche et de l'assise scientifique dont chacune de ses actions doit bénéficier. Encore faudra-t-il éviter aussi que les chercheurs, universitaires ou experts d'origines diverses n'y prennent le pouvoir. La population s'en éloignerait et les conséquences en seraient désastreuses. Dans la dialectique qui associe la recherche à l'action culturelle, un équilibre est toujours à trouver et le rôle en revient à l'écomusée.

En 1986, eurent lieu à Lisle d'Abeau, en région Rhône-Alpes, les Premières rencontres des écomusées de France. Bien que le nombre de participants pût faire croire à un succès, il n'y en eut jamais de deuxième. Quant à l'organisme qui fut créé peu après, pour rassembler les responsables des écomusées et promouvoir l'image de leurs établissements, "Ecomusées en France", il change de nom en 1991 pour devenir la "Fédération des écomusées et musées de société". Beaucoup d'écomusées, en effet, ne se

¹⁴ Alpha Oumar Konaré «Des écomusées pour le Sahel : un programme», op. cit.

¹⁵ François Hubert «Les écomusées en France: contradictions et déviations» in *Museum* n°148, 1985, pp. 186-190.

distinguent plus de ce qu'il est désormais convenu d'appeler des musées de sociétés¹⁶. Et réciproquement, beaucoup de musées de société ont eux-mêmes repris à leur compte des stratégies qui jusqu'alors distinguaient les écomusées des autres musées. Aussi la défense et la promotion d'une image de marque propre aux seuls écomusées fut-elle abandonnée par la Fédération.

On aurait tort cependant de se contenter de cette unique raison pour expliquer la désaffection que connaît aujourd'hui le concept d'écomusée en France. D'autres causes alimentent le jugement de ceux qui considèrent aujourd'hui qu'il est passé de mode. Elles relèvent de l'utopie révolutionnaire que véhicule le concept d'écomusée, de la crainte des contre-pouvoir qu'il peut favoriser mais aussi de la réaction négative ou méprisante de la majorité d'une profession, dominée en France par les conservateurs de musée de beaux-arts (Il est étonnant de voir avec quelle insistance d'aucuns continuent de critiquer l'oeuvre de Georges Henri Rivière ; n'a-t-on pas évoqué sa responsabilité, dans la crise que traverse actuellement le Musée national des arts et traditions populaires ?). A noter également le temps qu'il a fallu pour que le nom d'écomusée apparaisse dans l'intitulé d'un des comités international de l'ICOM.

295

Mais d'autres raisons encore, intrinsèques à la nature même du concept, à la nécessité de la participation de la population et aux inévitables fluctuations qu'elle connaît, à la difficulté croissante de maintenir une définition satisfaisante du territoire, à la fragilité de l'entreprise, à l'insuffisance récurrente des moyens financiers, au rôle déterminant qu'y joue son responsable, à la dépréciation du mot écomusée, utilisé à tort et à travers... Tous ces facteurs contribuent en France à reléguer l'écomusée au rang des tentatives inabouties d'une époque révolue. Des sentiments inverses s'expriment pourtant dans plusieurs autres pays ; le modèle de l'écomusée y a toujours d'ardents défenseurs et continue de susciter de l'intérêt.

Beaucoup plus que l'écomusée, l'écomuséologie et tout ce qui la définit, l'histoire que nous venons de brosser à grands traits, des réalisations, des méthodes, des expérimentations, une éthique (assez voisine de celle que défendent aujourd'hui certains écologistes humanistes), demeure une discipline d'avenir. Et d'abord parce qu'elle relève de préoccupations d'ordre planétaire.

5 . APPORTS DE L'ÉCOMUSÉE À LA MUSÉOLOGIE CONTEMPORAINE

En dépit des expériences sans suite, des difficultés et des risques, les apports de l'écomusée sont considérables. Leur apparition et celle d'autres musées, de par le monde, tels ceux de voisinage, aux Etats-Unis, tel le Musée de Niamey ou la *Casa del Museo*, à Mexico, ont définitivement remis en cause l'existence d'un seul type de musée, universel, immuable et sacro-saint. Faute de cet héritage, nous aurions beaucoup de difficulté à revendiquer aujourd'hui l'existence et la spécificité des musées de société.

Pour la première fois, dans l'histoire des musées, la population est devenue un partenaire de l'institution muséale. C'est un immense changement. Il est heureux qu'un homme comme Georges Henri Rivière qui en a très vite perçu le besoin, ait pu donner

¹⁶ Eliane Baroso et Emilia Vaillant (sous la direction de) "Musées et sociétés", actes du colloque de Mulhouse / Ungersheim, juin 1991- Répertoire analytique des musée, bilans et projets. Ministère de l'éducation et de la Culture, Direction des musées de France, Paris, 1993, 446 p.

corps à cette idée et mettre son talent et sa longue expérience d'ethnologue et de muséologue, au service de la définition et de l'application du concept d'écomusée.

Le nombre d'écomusées, nous l'avons évoqué, n'a pas continué de s'accroître au même rythme. Il en est même qui disparaissent (c'est le cas de l'Ecomusée Nord-Dauphiné dont l'activité cesse en 1993) tandis que d'autres doivent leur survie à l'existence de collections. Aux grands moments d'enthousiasme et de créativité qui accompagnèrent leur naissance en ont succédé d'autres, plus difficiles, voire fatals.

Comment assurer le financement du fonctionnement ? Où continuer de puiser indéfiniment l'énergie et le temps de sa recherche ? Comment préserver la pérennité de l'entreprise ?

296

Les écomusées, pourtant, sont probablement, parmi d'autres musées de société, des laboratoires de la muséologie de demain. Pourquoi, dans le cas contraire, de plus en plus de musées auraient-ils repris à leur compte leurs orientations et leurs succès ? Les apports de l'écomusée relèvent principalement de trois domaines :

1. La participation de la population : Cette préoccupation se traduit dans un nombre croissant de musées par une forte volonté de connaître leurs publics, de répondre à leur attente et d'instaurer un véritable dialogue. L'écomusée, le musée, terminaison nerveuse de la société, va aux devant de ses questionnements, fournit des repères, rassemble les données des problèmes à résoudre...

2. La contribution du musée à la réflexion collective sur le développement : En aidant une population à comprendre la situation dans laquelle elle se trouve, le musée peut lui redonner courage et dignité et stimuler sa capacité à maîtriser son devenir. Des musées s'y emploient, des expériences en témoignent.

3. Le recours à l'interdisciplinarité : L'étude et l'interprétation de la globalité des rapports de l'homme avec son environnement exige le croisement, l'union, l'intégration des méthodes et des résultats de plusieurs disciplines scientifiques. Des écomusées ont montré combien l'application de l'interdisciplinarité avait d'heureuses conséquences, tant au niveau des échanges entre les chercheurs et la population, qu'à celui de l'expression muséographique qu'elle permet comme au progrès, d'une manière plus générale, de la connaissance d'un espace donné.

D'aucuns veulent voir dans l'exercice de ces trois principes, l'interdisciplinarité comme moyen, le développement comme objectif et la participation comme moteur, l'existence d'une nouvelle muséologie¹⁷. Quoiqu'il en soit, c'est du progrès de la muséologie toute entière qu'il s'agit et de l'évolution qu'elle doit nécessairement connaître pour adapter ses méthodes aux besoins changeants de l'homme et de la société.

L'histoire que nous venons d'évoquer, mais aussi, pour ma part, les tentatives que j'essaie de renouveler pour évaluer les demandes et les réactions de ceux qui fréquentent ces musées dits en France "de société" - écomusées, musées d'ethnographie, musées régionaux...-, finit par donner quelques convictions quant aux rôles qu'ils jouent. Comparer, donner des repères, restituer, accomplir des "travaux de deuil", reconnaître, telle est la déclinaison que nous pouvons donner maintenant de l'action du musée.

Comparer, user du plus élémentaire des exercices de la science ethnologique, la

¹⁷ Jean-Claude Duclos «Les écomusées et la nouvelle muséologie» in Actes des Premières rencontres nationales des écomusées. 13 & 14 novembre 1986, Agence Régionale d'Ethnologie Rhône-Alpes, Grenoble, pp. 61-69.

comparaison, est logiquement l'une des principales stratégies du musée d'ethnographie. En donnant à voir à des gens, ses visiteurs, ses usagers, comment vivent d'autres gens, le musée favorise le jeu des différences et des ressemblances. "*Qui nous enseignera l'infinie diversité des êtres dans l'évidente unité de l'espèce ?*" lançait Edgar Pisani dans un récent numéro du Courrier de l'UNESCO. N'est-ce pas le défi que nos musées ont à relever ? indéfiniment ?

Donner des repères, permettre à qui le veut de se re-situer dans un temps et un espace est aussi l'une de ses fonctions majeures. Confronter et relier, d'hier à aujourd'hui, en un ou des territoires de référence, des manières de vivre, de penser et d'agir est aujourd'hui plus que jamais, vue l'ampleur des mutations que connaissent nos sociétés, l'une de ses contributions essentielles : celle du bilan dont il faut rassembler les données et que chacun doit pouvoir établir avant se lancer dans l'action.

Restituer, conduire des recherches et des collectes dans un musée, auprès de tel groupe, telle communauté, telle corporation, est suivi d'un second temps, celui de la restitution : "*Pour qu'en ces musées de l'homme - dit GHR - l'homme rende à l'homme ce qu'il lui a pris*". Faute de quoi, le musée devient l'un de ces "lieux de confiscation du patrimoine" que d'aucuns dénoncent à raison.

Accomplir un "travail de deuil", observer la disparition ou la transformation d'objets, de savoir-faire, de comportements ou de croyances, incite à la collecte. Il n'est pas rare, quand il y a mutation que cette démarche et la restitution qui suit, fonctionnent alors comme un *travail de deuil*, comme une façon de mieux accepter le passage d'une étape à un autre, d'assumer un changement et de le dépasser pour vivre autre chose.

Reconnaître, donner aux minorités la possibilité de se faire connaître et reconnaître, depuis l'avènement des musées de voisinage, des écomusées et de la "nouvelle muséologie", est probablement l'une des fonctions nouvelles du musée d'ethnographie. La connaissance d'autrui, le relativisme culturel, le respect des différences, bref la condition pour qu'un heureux "métissage des cultures" s'opère, est l'une des nécessités de notre époque auxquelles le musée peut contribuer.

Aucune de ces fonctions "sociétales", on le voit, n'est vraiment dissociable des autres et si toutes se recoupent ou se complètent, c'est précisément parce qu'elles participent de l'action d'un seul et même outil, le musée, dans tous ses domaines d'intervention : l'acquisition, la conservation, l'étude et la présentation.

Notre chance au musée Dauphinois, est de travailler dans un établissement dont le fondateur, au début de ce siècle, Hippolyte Müller, voulait "*relier les plus anciens occupants d'un pays à ceux qui l'habitent encore*" (...) "*recréer la pensée qui a créé l'objet*" et donner "*une leçon puissante de choses et d'histoire alpine (...) pour le plus grand profit technique et cérébral des visiteurs*." Si nous ne le dirions pas tout à fait dans les mêmes termes aujourd'hui, le projet du Musée, par contre, n'a pas connu de grandes modifications. Seuls ont changés les moyens, les formes d'expression et surtout les questionnements.

Ce sont en effet les grands questionnements du moment, les découvertes, l'urgence qui guide le musée dans ses choix. C'est de cela que s'alimente la relation qui l'unit à ses visiteurs.

Si nos sociétés vivent dans l'urgence, il n'y a pas de raison que les musées n'en fassent pas de même. Là réside la mission la plus élevée du Musée, dans cet aller-retour entre l'expression du phénomène identitaire et celle de la conscience planétaire. D'un

côté, chacun doit être reconnu dans sa différence, sa place, son rôle, soit, en un mot, sa dignité ; d'un autre, il faut que des objectifs et des valeurs fassent l'unanimité et soit partagées dans un même destin, dans une même histoire. C'est ce chemin là que le musée ne doit pas arrêter reprendre. Et si la trace, l'objet, le document, l'oeuvre demeurent l'accroche de chacune de ses actions, rien ne compte plus que ceux, de chair et d'esprit, avec qui et pour qui le musée se construit.

VLOGA EKOMUZEJA V RAZVOJU MUZEOLŠKE MISLI¹

Jean-Claude Duclos

299

Ekomuzej: beseda se je prijela, tako v Franciji kot drugod. Pokazala se je na začetku sedemdesetih let našega stoletja, vendar je - čudno - ne srečamo v muzejski zakonodaji. Nikjer po svetu namreč v zakonih ne razločujejo med muzejem in ekomuzejem, in ustanove, ki so prevzele to ime, so si tako različne in tako nepodobne, da se človek le stežka znajde.

Pojmu je dal posrečeno vsebino Georges Henri Rivière, ko je muzejsko ustanovo postavil v službo najbolj perečih vprašanj, ki si jih zastavljamo: kakšno okolje, kakšen razvoj, v katero smer? Muzeološka misel je tako naredila korak naprej. Ob ekomuzejih, ob vlogi, ki jo imajo v zgodovini muzejev, ob besedilih, ki jih opredeljujejo, ob izkušnjah, ki jih imajo za seboj, smo namreč priča nekaterim najbolj opaznim korakom, kar jih je naredila sodobna muzeologija: sodelovanju ljudi, skupnemu razmišljanju o razvoju, znanstveni interdisciplinarnosti.

Moč in plemenitost koncepta sta v tem, da se muzejska ustanova nenehno prilagaja spreminjajočim se potrebam prebivalstva. Toda prav tu se skrivajo tudi zagate in šibkosti ekomuzejev: do kod se lahko razvijajo in spreminjajo, ne da bi pri tem zašli v protislovje ali celo nasprotje s temeljnimi muzejskimi načeli? Tak prijem, ki je za ene obroben in ob katerem drugi govorijo o **novi muzeologiji**, je vendarle poučen. Zaradi njega lahko namreč muzej najboljše opravlja svoje družbene naloge: **primerjanje** (z igro podobnosti in različnosti), **dajanje oprijemališč** (glede na čas, ozemlje in identiteto), **vračanje** (tako da času raziskovanj in zbiranj sledi čas izmenjav), **žalovanje** (da so spremembe manj boleče) in **priznavanje** (se pravi spoštovanje tistih, na katere družba pozablja). Ko je ekomuzej našel odgovore na take potrebe, je potisnil razvoj muzeologije krepko naprej in pokazal, kako naj bo muzejska ustanova v službi uresničevanja demokracije.

Ekomuzej: beseda se je prijela! Potem ko so jo iznašli, so jo toliko uporabljali in z njo označevali tako različne stvari, da je danes njena podoba pravzaprav zamegljena. V resnici jo lahko uporabljamo zelo različno, četudi le kot besedno figuro. In bolj ko je ustanova zapletena, globlje spremembe je lahko doživela v svojem razvoju in je ohranila ime ekomuzej, čeprav se v ničemer ali skoraj v ničemer ne razlikuje več od krajevnega ali pokrajinskega muzeja. Prav zato ekomuzeji še nikjer po svetu nimajo posebnega mesta v

---

¹ Pričujoče besedilo je povzeto po univerzitetnem predavanju, ki ga ima avtor s tekočimi dopolnitvami že dvanajst let. Predstavljeno je bilo v Ljubljani na MUZEOFORUMU januarja 1995 in objavljeno v slovenščini v zborniku "MUZEOFORUM 1995".

besedilih, ki urejajo muzeje.

Toda beseda je tukaj že domala dvajset let. Na vprašanje, kaj pomeni, dobimo od tistih, ki jo uporabljajo, na splošno tri vrste odgovorov².

Prvi postavljajo ekomuzej nasproti "tradicionalnemu" muzeju, muzeju "lepih umetnosti", in dodajajo - kot razlog za koren eko - da gre za muzej, ki daje pomembno vlogo naravnemu okolju. Drugi, ki so najbrž videli kakšno ekomuzejsko razstavo, pravijo, da se ukvarja z nekdanjim kmečkim življenjem na nekem prostoru. Tretji ga naposled opredeljujejo glede na zemljepisno ozemlje in kot zgled navajajo Creusot (v Franciji), Margeride (v Franciji), Valls d'Aneau (v Kataloniji) ali Haute Beauce (v Kanadi).

V nadaljevanju bom poskušal natančno opredeliti, kaj pokriva poimenovanje ekomuzej od nastanka besede do danes, in sicer ob petih točkah:

1. vloga ekomuzejev v splošni zgodovini muzejev
2. nastanek in razvoj ekomuzejev
3. besedila in opredelitve
4. možnosti in omejitve ekomuzejev
5. prispevek ekomuzejev k sodobni muzeologiji

1. VLOGA EKOMUZEJEV V SPLOŠNI ZGODOVINI MUZEJEV³

Muzeji po vsem svetu so začeli ohranjati pričevanja materialne kulture - v perspektivi, ki bi jo lahko označili kot antropološko - v drugi polovici 19. stoletja. V tistem času so se v številnih evropskih deželah pokazali prvi veliki etnografski muzeji (Trocadéro v Parizu so odprli leta 1884). Prva znamenja zanimanja za pokrajinsko etnografijo so se v Franciji najbrž pokazala ob velikih svetovnih razstavah v drugi polovici 19. stoletja. Razstava leta 1867 je predvidela poseben oddelek, namenjen "ljudskim nošam iz različnih pokrajin" v Franciji in iz drugih dežel. Še posebej opaženi sta bili predstavitvi Norveške in Švedske s skupinami lutk. Zanimanje se je še utrdilo na svetovni razstavi leta 1878. Tedaj sta se spet odlikovali Holandija⁴ in Švedska: še zlasti Nordiska Museet, muzej, ki ga je leta 1873 v Stockholmu ustanovil Arthur Hazelius, je spet s pomočjo oblečenih lutk pokazal vrsto prizorov, med drugim vaški sejem, zasnobitev, vrnitev z lova... Zamisel se je kmalu zatem prijela in v Franciji so ustanovili muzej, posvečen samo takim predstavitvam. Še zlasti sta idejo podprli dve društvi: Société des traditions populaires, društvo za ljudsko izročilo, ki ga je leta 1886 ustanovil Paul Sébillot, in Société d'ethnographie et d'art populaire, društvo za etnografijo in ljudsko umetnost. Le-to si je za cilj postavilo še zlasti,

da bo z razstavami, predstavitvami, predstavami in predavanji opozarjalo na izginulo ali še živečo ljudsko umetnost, legende, narečja, glasbo, pesmi, plese in književnost iz vseh pokrajin.

² Jean-Yves Veillard, "Pour un nouvel humanisme", v: Découvrir les écomusées, Musée de Bretagne - Ecomusée Les Bintaïnais, Rennes, marec 1984, 47 str.

³ François Hubert, "Historique des écomusées", v: "La muséologie selon Georges Henri Rivière", Dunod, Pariz, 1989, str. 146-154. Sklicujem se tudi na članek François Huberta v že navedeni publikaciji: Découvrir les écomusées.

⁴ Adriaan de Jong in Mette Skougaard, "The Hindelooopen and the Amager Rooms, two examples of a historical museum phenomenon", v: Journal of the History of Collections, 5, št. 2, 1993, str. 165-178.

In tako so v etnografskem muzeju v Trocadéru leta 1888 uredili francosko dvorano. V tistem času so po vsej Franciji že vzniknili številni muzeji, ki bi jih lahko označili kot pokrajinske, na primer Musée basque v Bayonnu ali Musée breton v Quimperju. Drugi muzeji enciklopedične vrste so odprli pokrajinske etnografske zbirke, na primer muzej v Caenu. Spet tretji, naravoslovni muzeji, na primer v Toulousu ali Nantesu, so ustanovili oddelke za pokrajinsko antropologijo. Prevladujoča prvina pri vseh muzejskih predstavitvah so bila oblačila in pokrivala, oblečene lutke v obnovljenih notranjščinah, kamor so jih postavili po zgledu mikavnih dioram s svetovnih razstav.

Najstarejše muzeje, ki bi jih lahko povezali s pojmom ekomuzej, bi lahko združili z imenom pokrajinski muzej. Čeprav so bili razstavljeni predmeti izbrani zaradi svoje okrasnosti, so bili odbrani tudi zaradi pričevanja o krajevni dediščini, o domači identiteti.

Leta 1898 je veliki provansalski pesnik Frédéric Mistral ustanovil v mestu Arles v Provansi muzej, ki je bil sicer pokrajinski, vendar drugačen od prejšnjih: Museon arlaten. Pomembno je, je dejal leta 1896, da

v mejah mogočega ohranimo in obnovimo vse, kar daje ali je dajalo našim pokrajinanam njihovo osebnost, od narečij, izročila, šeg, noš in krajevne obrti do spomenikov.

Museon arlaten je bil posvečen provansalski kulturi in je zrastel iz načrtnega zbiranja, usmerjenega zvečine k vprašanjem iz krajevnega življenja. Njegova druga izvirnost je bila, da je bil sad pesnika, ki je za svoja dela vselej črpal iz natančnega in pravzaprav etnografskega opazovanja stvarnosti v provansalskem in še zlasti domačem arležanskem življenju.

Čez nekaj let, leta 1904, je Hippolyte Müller ustanovil v prestolnici francoskih Alp, v Grenoblu, podoben muzej, Musée dauphinois. V tistem času se mu je zdelo pomembno, da

prve prebivalce v pokrajini poveže s tistimi, ki tamkaj živijo še danes.

Pojmu kulturno homogenega prostora, ki ga je zelo razločno upošteval Mistral, je Müller dodal še zgodovino: s tem je dodelil materialni kulturi novo vlogo in tako - kot je dejal - "obnovil misel, ki je ustvarila predmet".

Omenjena muzeja, ki sta bila zasnovana strožje od prejšnjih, napovedujeta drugo skupino muzejev, ki jih je François Hubert povezal z imenom muzej identitete.

Znanstveno podlago muzejev je nato razširil Georges Henri Rivière: bil je soustanovitelj pariškega Musée de l'Homme, leta 1937 je ustanovil Musée national des arts et traditions populaires in je bil pobudnik nastanka francoske etnologije. Ko je leta 1957 zasnoval program za Musée de Bretagne, je že izrazil nekaj misli, ki jih je pozneje uporabil v zvezi z ekomuzeji. Bretonski muzej v Rennesu je bil sinteza zgodovine Bretanje "od geoloških časov do današnjih dni", in sicer na podlagi "interdisciplinarnega in periodiziranega programa". Obrazca z izmenjavanjem sinhronije in diahronije jasno kažeta, kako je Rivière v svojem muzeografskem prevodu združil zgodovino in etnologijo. Njegova novost je povzeta v naslednjem stavku, v katerem se že skrivajo kali pojma ekomuzeja:

Kažeta se tako dva sklopa, h katerima se morajo nagibati muzejske predavitve: čas in prostor na nekem ozemlju ter razmerje med človekom in naravo.⁵

Rivière je zelo pozorno in z zanimanjem sledil vsemu, kar se je v zvezi z muzeološkimi uresničitvami dogajalo po svetu, in je znal zanesljivo izluščiti tisto, kar je

⁵ Georges Henri Rivière, v: "Dossier écomusée", 26. marec 1980, 9 str., tipkopis.

prinašalo kaj zares novega. Spomniti je pač treba, da je takoj po drugi vojni sodeloval pri ustanovitvi ICOM (International Council of Museums, UNESCO), ki ga je vodil med letoma 1948 in 1966 in bil njegov stalni svetovalec vse do smrti leta 1985.

Ker je bila vloga muzejev po Rivieri planetarna in se je v to smer vse bolj nagibala tudi opredelitev ekomuzejev, je treba, če naj bo genealogija popolna, navesti še nekaj drugih vrst muzejev.

Gre najprej za muzeje na prostem, ki jih je Rivière navdušeno odkril v tridesetih letih. Prvi muzej na prostem, Skansen v stockholmskem predmestju, je bil sicer ustanovljen že leta 1891. Arthur Azelius je tamkaj zbral značilne stavbe tradicionalne arhitekture iz različnih švedskih pokrajin. Muzeji na prostem so se nato hitro razširili v skandinavskih deželah, na Nizozemskem in v Nemčiji, pa tudi v Romuniji, Veliki Britaniji in Združenih državah. V obnovljenem okolju in pogosto na več hektarjih površine so na novo postavili primerke tradicionalnih stavb in jih velikokrat zapolnili s celotnim pohišjem.

Prostor v pričujoči genealogiji si zasluži tudi *heimatmuseum*, ki se je v tridesetih letih našega stoletja pokazal v Nemčiji⁶. Njegov nastanek je bil tesno povezan s posledicami prve svetovne vojne in potrebo prebivalstva, da si najde svojo zgodovino in svojo identiteto. *Heimatmuseum* je tako poudarjal ljudsko kulturo, opozarjal na vezi, ki povezujejo posameznika z okoljem, in dodelil novo vlogo pedagoški dejavnosti. Upravičenost in novost ustanove ne bi bili sporni, če ne bi bil njen cilj, tako kot drugod, pokazati premoč "arijskega ljudstva". Kljub temu pa dodelanost tedanje izkušnje ni sporna: pedagoško skrbno razločevanje, prvokrat dotlej, med razstavno in študijsko zbirko na eni ter upoštevanje jasne in privlačne muzeografske govornice na drugi strani sta novosti, ki sta vredni omembe. Na povsem drugi ravni pa je slej ko prej poučna ugotovitev, do kod lahko *heimatmuseum* ali katero koli drugo vrsto muzeja ali ekomuzeja politična oblast priproji svoji ideologiji.

Ne smemo pozabiti tudi na tako imenovane muzeje sosesk ali skupnosti. Ta nova vrsta muzejev se je ob koncu šestdesetih in na začetku sedemdesetih let pokazala v Združenih državah. Na splošno so zrastle v okviru prikrajšanih družbenih skupin in so jih pogosto ustanovile etnične manjšine v želji, da bi si povrnile identiteto. Najbolj znan muzej te vrste je Anacostia Neighborhood Museum (ANM), ki ga je leta 1967 ustanovil John Kinard v washingtonski četrti z večinskim črnim prebivalstvom. Navedem naj še Museo del Barrio v New Yorku, ki je namenjen portoriškemu prebivalstvu, ali Casa del Museo, ki se obrača k prebivalcem revne četrti na obrobju Ciudad de Mexico. Vsi ti muzeji omogočajo ljudem dostop do lastne kulture in jih spodbujajo, naj skrb za prihodnost vzamejo v svoje roke.

Povedati je treba, da se je v svetovnih razsežnostih tedaj pokazal ideološki kontekst, ki je bil naklonjen takim ciljem. Ob koncu šestdesetih in na začetku sedemdesetih let so namreč v zaskrbljenosti zaradi poslabšanja okolja sprejeli več stališč o izboljšanju življenjskega okolja. Ekologija je dala odgovore na potrebo po boljšem poznavanju naravnega ravnovesja in človekove vloge pri tem. Počasi se je začela izluščati skupna dediščina, do katere so vsi enako upravičeni. Na podlagi UNESCOvih stališč se je kultura tedaj zasukala v novo smer. Direktor UNESCOa je na mednarodni konferenci o kulturnih politikah leta 1972 v Helsinkih tako dejal:

⁶ Alfredo Cruz-Ramirez, "Heimatmuseum: une histoire oubliée", v: *Museum*, št. 148, 1985, str. 241-244.

Medtem ko urbanizacija seka posamezniku korenine, mu kultura daje priložnost, da ohranja stik s svojim izročilom, in mu obenem omogoča dostop do poznavanja dediščine vsega drugega človeštva: tako mu povečuje število virov, iz katerih lahko zajema njegova ustvarjalnost.

Na konferenci so govorili tudi o pomoči, ki bi jo bilo treba dodeliti deželam v razvoju, da bi

oživili narodno kulturo in ohranili kulturno dediščino in ljudsko izročilo⁷.

Spoštovanje ljudi in skupnosti, ki jih oblikujejo, je potemtakem temelj planetarnega razumevanja kulture in vloge, ki ji jo odtelej priznavajo.

Zato pač ni presenetljivo, da je zbor, ki se je prav tistega leta (1972) zbral v okviru ICOMa v Santiagu de Chile, razglasil,

da je muzej ustanova v službi družbe, katere sestavni del je, in da ima v sebi provine, ki mu omogočajo, da vzgaja skupnosti, ki jim služi. 303

2. NASTANEK IN RAZVOJ EKOMUZEJEV

V šestdesetih letih so začeli v Franciji v okviru politike urejanja prostora ustanavljati pokrajinske naravne parke. V primerjavi z narodnimi parki, neprilagojenimi za varovanje naseljenega prostora, je šlo za ukrep, ki je omogočil varovanje okolja ob pomoči domačega prebivalstva. Vloga in poslanstvo pokrajinskih naravnih parkov sta bili opredeljeni leta 1966 med študijskimi dnevi v Lursu v Provansi, kjer so se zbrali med drugim ministri, visoki uradniki, strokovnjaki in raziskovalci z različnih področij.

Georges Henri Rivière, slej ko prej pod vplivom skandinavskih muzejev na prostem, je tedaj izrekel misel, ki jo je sicer poglobljajal vse življenje, misel namreč, da se vsaka družba docela izraža s svojo arhitekturo. Upošteva, da je v Franciji 130 vrst kmečkih stavb in da bi bilo potrebno kakšnih deset muzejev na prostem, če naj bi jih ohranili, je predlagal, naj bodo parki nekakšen

muzej hiš, ki bi jih iztrgali iz okolja in prenesli v ograjen prostor, kjer bi jih muzeografsko izrabili.

Ob koncu študijskih dni v Lursu je Rivière še izostril svoje stališče:

Naša industrijska družba išče novo ravnovesje. Dosegla ga bo le, če bo obnovila vez med naravo in človekom, kakršno je na podeželju poznala tradicionalna družba, preden je izginila, s svojo materialno kulturo, nošo, vsakdanjimi in prazničnimi jedmi, družbeno etiketo, obredji starostnih obdobj in letnih časov, narečji, skupnim plesnim izrazjem, etnično glasbo in paraglasbenimi fenomeni, ustno književnostjo, kiparstvom v večjem in manjšem merilu, s sporočilom, ki bo odsevalo z ogledal v parkih.

Natanko dve leti sta nato minili od teh predlogov do dogodkov, ki so maja 1968 razburkali Francijo. Iz neverjetnega družbenega in kulturnega vrenja je tedaj vzniknilo veliko novih hotenj, med drugim "vrnitev k zemlji". V ospredje zanimanja sta znova prišli zavračanje porabniške družbe in ponovna uveljavitev tradicionalnih ali manjšinskih kultur in še zlasti kmečke civilizacije.

⁷ Misli, ki ju navaja Paul-Marc Henry, sta iz temeljnega dela: Paul-Marc Henry in Basile Kossou, "La dimension culturelle du développement", v: Nouvelles éditions africaines, UNESCO, Lomé, 1985, 161 str.

Beseda ekomuzej se je prvič pokazala leta 1971, leta, ko so v Franciji ustanovili ministrstvo za okolje in kakovost življenja. Hugues de Varine in Serge Antoine sta jo položila v enega prvih ministrovih govorov in tako povezala pojma muzej in okolje⁸. Jean Blanc, organizator študijskih dnevov v Lursu, obenem pa tudi ekspert visokega urada za okolje, je bil tedaj tisti, ki si je prizadeval za ustanovitev pokrajinskih naravnih parkov, vodil izobraževanje prvih zaposlenih in še istega leta 1971 dal prvo opredelitev ekomuzejev⁹. Postavil jo je takoj za opredelitvijo okolja in zanj je bila sredstvo spoznavanja. Tedaj se je pokazal zarodek tistega, kar je pozneje dobilo ime "nova muzeologija". Za razumevanje pomena vsega, kar je sledilo, bo dovolj nekaj besed Henrija Laborita, kakor jih je malo poprej izmenjal z Jeanom Blancom med študijskimi dnevi konservatorjev v Parizu leta 1970:

304

Lahko bi celo rekli, da konservatorstvu dejansko ne bi bilo treba ohranjati te ali one kulture, ampak bi samo omogočalo slehernemu človeku, zgubljenemu sredi prehitrih sprememb v okolju, da si znova najde svoj prostor v svetu.

.../ predmeti naj bi omogočili, da bi si vsak opredelil svoj prostor v razvoju in času ter si tako z več domišljije našel prihodnost.

Kot pravi človek svojega časa je Georges Henri Rivière seveda poznal take usmeritve; nemara je bil celo pred njimi. Kakor koli že, ekomuzej se je torej rodil v novem družbenem in kulturnem okviru po letu 1968. In prav z dediščino tistega časa se je postavil

⁸ Beseda ekomuzej se je prvič pokazala v govoru, ki ga je imel Robert Poujade, tedanji minister za okolje, 3. septembra 1971 na 9. generalni konferenci ICOMa v Grenoblu. Za Sergea Antoina, tedanjega ministrovega svetovalca in pisca omenjenega govora, jo je iznašel Hugues de Varine, generalni sekretar ICOMa, da bi se izognil neprimerni rabi besede muzej (prim. članek Huguesa de Varina v: *Gazette des musées canadiens*, 1978). Že prej, novembra 1970, je pridevnik ekomuzeografski prvi izrekel Jean-Pierre Gestin, pomočnik direktorja armoriškega pokrajinskega naravnega parka, in sicer med pariškimi študijskimi dnevi zveze kustosov v javnih zbirkah.

⁹ Jean Blanc, definicija okolja in ekomuzeja (ur. 1971, razdeljeno na Icomovem kolokviju "Muzeji in okolje" 1972). Prim.: ENVIRON, št. 2, *Revue de Collège d'Ecologie, d'Ethno-Ecologie et d'Histoire*, december 1992, Hauts-de-Courbons, 04000 Digne. Prim. tudi: *Museum, "Musée et environnement"*, zv. XXV, št. 1/2, 1973, str. 119-120.

Družbena skupina ima na svojem prostoru na voljo "življenjsko okolje": naravno okolje, ki ga je predrugačil in preoblikoval človek s svojimi prejšnjimi dejanji.

Družbena skupina ima na voljo tudi biološki kapital, tehnični potencial, kulturno dediščino in novatorske zmožnosti: vse to določa njen "način življenja", kakor bi ga lahko poimenovali.

Okolje tej skupini določajo biološka razmerja, komuniciranje ter način in vsebina povezav znotraj njenega načina življenja.

Okolje omogoča srečnejše ali nesrečnejše življenje (naravna biološka razmerja), občutje življenja (dojemanje teh razmerij), zavest o sebi (poznavanje ozemlja svojega razvoja) ter tehnično in miselno vmešavanje in ustvarjanje.

Ustvarjalni "vzvodi" okolja, se pravi vzvodi življenjskega okolja na eni, načina življenja na drugi strani in naposled komunikacij med obema (glede na naravo, kakovost in gostoto), so zelo zapleteni, gibljivi in hudo krhki.

Za človeka je najpomembnejše, da te vzvode razume, saj si le tako lahko zagotovi trajnost in svoj "prostor" na svetu.

Ena od mogočih prvin spoznavanja je ekomuzej: zbirka *in situ* organskih enot, ki v prostoru prevajajo mrežo razmerij med življenjskim okoljem in človekovim načinom življenja, in hkrati zbirka *in vitro* značilnih pričevanj zgodovinskega razvoja teh razmerij.

Naloga raziskovanja je, da vzpostavi mrežo razmerij, predvidi razvoj in predlaga alternative.

In naloga muzeografije je, da "predmete" in izdelke raziskovanja ovrednoti za pedagoško dejavnost.

po robu muzeju kot templju kulture, vlogi, ki jo muzeju radi pripisujejo.

Prvi francoski muzej na prostem je bil del pokrajinskega naravnega parka v gaskonjski pokrajini Landes, in sicer na starem posestvu, na katerem se je ohranilo nekaj dokaj zanimivih stavb. Ko je Rivière odkril, da bi morale biti tamkaj po starem katastru (iz leta 1836) še druge, pozneje izginule stavbe, je načrte zaobrnil v novo smer: nikar ne delajmo muzeja hiš, je dejal, ampak rajši poiščimo podobne stavbe, kakršne so bile tamkaj v 19. stoletju, in jih na novo postavimo. Osrednji del posestva je tako znova postal tak, kakršen je svoje čase bil, z vsemi poslopji, pa tudi vrtovi, njivami, čredami in gozdovi, priča celotnega načina življenja, razmerja med človekom in okoljem v nekem času (okoli leta 1850). Tamkajšnji Musée de Marquèze, odprt leta 1969, se je pozneje preimenoval v Ecomusée de la Grande Lande.

Hkrati se je s podobno izkušnjo spoprijel Jean-Pierre Gestin na Ouessantu (bretonskem otoku, ki je bil tedaj del armoriškega pokrajinskega naravnega parka). Pridobili so hišo z najbližjo okolico in jo obnovili v zadnje uporabno stanje; raziskovanje in zatem zbiranje gradiva sta spravili domačine na noge in v delu hiše so nato postavili razstavo z diahronim programom. Prvič v Franciji je bila tako hiša, ki je gostila razstavo, z vso premično notranjščino in najbližjo okolico del ene same muzeografske celote, igrajoče na pojma časa in prostora. Muzej je kmalu zatem dobil ime Ecomusée d'Ouessant.

Kmalu po teh prvih izkušnjah sta se pokazali še dve novi udejanitvi Rivièreovega predloga.

Prva je del narodnega parka v Sevenih (Cévennes). Pobuda sega v leto 1971, za uresničitev pa so potrebovali deset let, med letoma 1974 in 1984. Tamkajšnji Ecomusée du Mont Lozère je zasnoval in ga vodi Gérard Colin. Odločitev o drugi udejanitvi je bila sprejeta leta 1973: gre za muzej časa v pokrajinskem naravnem parku v Camargue, ki sem ga zasnoval sam. Načrt postopne uresnitve resničnega ekomuzeja smo morali opustiti, zato je muzej obdržal ime Musée Camarguais (naj povem, da je leta 1979 dobil prvo evropsko nagrado za muzej leta)¹⁰.

Vsi dotedanji načrti so zrasli v pokrajinskih naravnih parkih. Prav v tistem času, med letoma 1971 in 1974, pa se je pokazala nova izkušnja v povsem drugačnem okviru: v okolju mestne skupnosti šestnajstih občin, ki so jih že dobro stoletje zaznamovale industrijske dejavnosti. Gre za skupnost Creusot-Montceau-les-Mines. Izkušnji pod vodstvom Marcela Evrarda so bile še posebej v prid tele besede Huguesa de Varina iz leta 1973:

Vsa skupnost je živ muzej in obiskovalci so vseskozi v muzejski notranjosti. Muzej nima obiskovalcev, ima prebivalce.

Misel je treba povezati z izkušnjami, ki so se prav v tistem času odvile v Latinski Ameriki, kjer je leta 1972 vzniknil pojem *museo integral*. Misli so se razvijale in oplajale od enega konca sveta do drugega; pot so jim utirali ljudje, kakršen je bil Hugues de Varine, tedaj direktor ICOMa. Rojstva ekomuzejev zato ne smemo omejevati samo na francoski prostor, čeprav se je v Franciji sicer pokazalo ime in se je zarisal pojem.

Creusotska izkušnja je bila še dolgo referenčna točka. Tamkaj so zavarovali skupno dediščino, posledico vsakdanjih dejavnosti ljudi. Prebivalci so dediščino ohranili *in situ*,

¹⁰ Jean-Claude Duclos, "Musée Camarguais, Mas du Pont de Rousty, Arles, France", v: Museum, zv. XXXII, št. 1/2, 1980, str. 24-33.

v domači hiši. Na ozemlju ekomuzeja so bile izbrane posamezne točke z različnimi vidiki. Zrastle so tipalke; povsod so iskali sodelovanje prebivalstva, kar je od stalno zaposlenih v ekomuzeju zahtevalo znanje in improvizacijo. Poleg zbiranja in inventariziranja gradiva in razstav so morali ustvariti hkrati tudi razmere za izmenjavo, za spodbujanje spominjanja, obujanje zavesti, usklajevanje prizadevanj, skratka, ves čas so morali igrati težko in zaneseno vlogo družbenega "katalizatorja".

Rivière je vsemu temu pozorno sledil in pomagal z nasveti. Usmeritev je dobila ime ekomuzej leta 1974. Odtlej je koren eko v besedi ekomuzej označeval tako družbeno, mestno in industrijsko, kot naravno okolje.

Tako v Franciji kot po svetu je creusotski ekomuzej hitro postal "zgled". Leta 1974 so si ga navdušeno ogledali muzejci iz Quebeca. Med letoma 1979 in 1984 so nato odprli celo vrsto ekomuzejev (Haute Beauce, Fier monde, Insulaire, Vallée de la Rouge, Saint Constant, Deux Rives...). In prav Quebecanci so opredelili ekomuzej kot nasprotje muzeja¹¹.

306

MUZEJ:	stavba	strokovnjaki	zbirke	obiskovalci
IZBRUH		RAZMAHNITEV		ZAGNANOST
EKOMUZEJ:	ozemlje	skupni spomin	dediščina	prebivalci

Na Portugalskem je po nageljni revoluciji (25. aprila 1974) izraz skupne identitete spodbudil nastanek številnih krajevnih muzejev in po letu 1981 tudi ekomuzejev, med drugim v Seixalu, Monte Redonu ali Condeixi. Pripomniti je sicer treba, da ekomuzeji in krajevni muzeji dostikrat vzniknejo po obdobju obvladovanja ali celo zatiranja. Tako je bilo na Portugalskem, tako je bilo na Norveškem, v Kanadi, v Kataloniji in tudi na francoskem podeželju. Take pobude namreč po navadi zrastejo iz hotenj ljudi, da ubežijo izpod premočne odvisnosti ali si najdejo novo samostojnost. Takole je v zvezi s programom ekomuzejev za Sahel dejal Alpha Oumar Konaré:

*Samo tisti, ki se hranijo s svojo kulturo in jo sami hranijo, lahko razmišljajo o novih avtonomnih strukturah.*¹²

3. BESEDILA IN OPREDELITVE

Leta 1972 je generalna konferenca ICOMa obravnavala vprašanje "muzejev in okolja" in poleg že omenjenih opredelitev natančneje določila vsebino, ki je pozneje dobila ime ekomuzeologija. Izrečene so bile slavne misli; med drugim misel Stanislasa Adotevija:

Muzejski predmeti so od nekdaj kazali zgolj dotakljivi, otipljivi in stvarni zunanji videz duhovnega in nramnega bivanja človeka. Človeka v njegovem okolju, izročilu, življenju, v tem, kako je preoblikoval snov, ponotranjil in priličil zunanje prispevke, kako si je naposled privzel svojo kulturo, se pravi, kako je prevzel svoj razvoj.

¹¹ René Rivard, "Que les musées s'ouvrent ou vers une nouvelle muséologie. Les écomusées et les musées ouverts", Quebec, oktober 1984, razmnoženo, 171 str.

¹² Alpha Oumar Konaré, "Des écomusées pour le Sahel: un programme", v: Museum, št. 148, 1985, str. 230-236.

Georges Henri Rivière je prvič opredelil ekomuzej leta 1973, se pravi dve leti po nastanku besede. Njegova opredelitev je bila hote razvojna in po vrsti je dal tri različice.¹³

V njih je v nekaj še posebej navdihnenih stavkih povzel bistvo svojega humanizma. Na manj kot eni strani je izrečeno vse, sodelovanje prebivalstva, ozemlje, narava, človek, čas. Ekomuzej je zaporedoma opredeljen kot *orodje /.../ ogledalo /.../ izraz človeka in narave /.../ izraz časa /.../ razlaga prostora /.../ laboratorij /.../ konservatorij /.../ šola*. Čeprav se na tako opredelitev še danes sklicujejo številni ekomuzeji, je ni nobeno ministrstvo, kot rečeno, nikoli sprejelo v uradno besedilo. Drugo besedilo, dokončano leta 1980, ni bilo nič boljše sreče. Imenuje se "Načela organiziranosti ekomuzejev" in poskuša pokazati, zaradi česa so ekomuzeji drugačni od drugih muzejev:

- zaradi narave ohranjenih dobrin, ki so lahko nepremične (stavbe, ozemlje) in porabljive (živali, pridelki),

- in zaradi načina delovanja, ki (po zgledu ekomuzeja v Creusotu) temelji na treh odborih:

upravnem odboru (v katerem sta zastopani domača skupnost in uprava),
odboru uporabnikov (v katerem so zastopana različna domača združenja)
in znanstvenem odboru.

V besedilu je natančno opredeljeno, da ekomuzeografska govornica združuje pojma časa in prostora: prostora, ki s svojo pričevalnostjo govori o razmerjih prebivalstva do okolja v zgodovini in vse do danes. In časa, s katerim od začetkov razčlenjuje razvoj identitete ter ekološke, zgodovinske, gospodarske in družbene dejavnike, ki jo opredeljujejo.

Obe temeljni kategoriji imata različno zgradbo: na eni strani so pričevalni prostori, ohranjeni in urejeni za sprejem, in sicer na različnih točkah ekomuzejevega ozemlja: to so

¹³ Georges Henri Rivière, razvojna definicija ekomuzeja (definicija ima datum 22. januar 1980 in je najnovejša).

Ekomuzej je orodje, ki ga oblasti in ljudje zasnujejo, izdelajo in izrabljajo skupaj. Oblasti s strokovnjaki, zmogljivostni in viri, ki jih zagotavljajo. Ljudje s hotenji, znanji in različnimi prijemi.

Je ogledalo, v katerem se ljudje gledajo, da bi se prepoznali, v katerem iščejo razlago ozemlja, na katero so navezani, obenem z ljudmi, ki so bili pred njimi, v pretrganem ali nepetrzanem zaporedju rodov. Ogledalo, ki ga ljudje držijo svojim gostom, da bi jih ti boljše razumeli, da bi spoštovali njihovo delo, njihovo obnašanje, njihovo zasebnost.

Je izraz človeka in narave. Človek je pojasnjen v svojem naravnem okolju. Narava je v vsej svoji divjosti, vendar taka, kakor sta si jo po svoji podobi prilagodili tako tradicionalna kot industrijska družba.

Je izraz časa, ko razlaga seže onkraj časa, ko se je pokazal človek, se raztegne v predzgodovinski in zgodovinski čas, ki ga je človek doživel, in se izlije v čas, ki ga živi. In z oknom v jutrišnji čas, čeprav ekomuzej noče odločati, ampak ima vlogo informacije in kritične analize.

Je razlaga prostora. Posebnih prostorov za postanek ali za pot naprej.

Je delavnica, laboratorij, saj prispeva k zgodovinskemu in sodobnemu raziskovanju ljudi in njihovega okolja ter v sodelovanju z zunanjimi raziskovalnimi organizacijami izobražuje strokovnjake na tem področju.

Je konservatorij, saj pomaga pri ohranjanju in vrednotenju naravne in kulturne dediščine.

Je šola, saj povezuje ljudi z raziskovanjem in varovanjem ter jih spodbuja k boljšemu razumevanju vprašani lastne prihodnosti.

Laboratorij, konservatorij in šola temeljijo na skupnih načelih. Kulturo, na katero se sklicujejo, je treba razumeti v najširšem smislu, in prizadevajo si razvozlavati njeno dostojanstvo in njen umetniški izraz, ne glede na to, iz katerega sloja prebivalstva izhaja. Različnost je brezmejna, saj so si danosti v različnih ekomuzejih tako različne. Ne zapirajo se vase, dobivajo in dajejo.

"tipalke"; in na drugi strani, na sredini, "muzej časa", pisarne, dokumentacijsko središče, terenski laboratorij, skladišče predmetov.

4. MOŽNOSTI IN OMEJITVE EKOMUZEJEV

Čeprav večina vodilnih v ekomuzejih še danes priznava, da njihovo delovanje temelji na zgornjih načelih, so vsi v en glas proti kakršnemu koli že modelu. Ni tipičnega ekomuzeja, radi rečejo, so samo "prihodnji ekomuzeji". Sam Rivière je bil na koncu svoje opredelitve zelo jasen:

[...] različnost ekomuzejev je brezmejna, saj so si danosti med njimi tako različne.

308

Čeprav stališče pač ni sporno, seveda ni v pomoč pri uradnem in dokončnem priznanju ekomuzejev. Ker se mora vsaka ustanova razvijati svobodno, je svoboda lahko tudi razlog za odklone in podlaga za nasprotovanja tistih, ki črniyo ekomuzeje.

Ker zadovoljiva tipologija ni mogoča, ekomuzeje po navadi razvrščamo glede na čas, v katerem so bili ustanovljeni. Tisti, ki so zrastle pred letom 1980, so imeli prednost ugodnih gospodarskih razmer in pogosto odločilne zagnanosti oblasti. Domala vsi so v okviru pokrajinskih naravnih parkov.

Po letu 1980 se je število ekomuzejev povečalo in so velikokrat posledica bolj pristne volje prebivalcev. Čeprav se boljše ujemajo z opredelitvijo Georgesa Henrija Riviera, se vendarle spoprijemajo z večjimi težavami. Dve tretjini teh ekomuzejev namreč vodijo združenja, zato je treba finančna sredstva za prihodnje leto na dolgo in široko opravičevati in se zanje pogajati.

Ustanovitev ekomuzeja je bila lahko tudi posledica bolj ali manj krutega razvoja, ko so, na primer, zaprli tovarno ali se je kmečko prebivalstvo izselilo (mimogrede, neki novinar je take ekomuzeje poimenoval "muzeje gospodarske recesije").

Če ne upoštevamo tistih ekomuzejev, ki so se zlili s krajevnim muzejem, ali onih, ki so ekomuzeji samo še po imenu in imajo le malo skupnega z zgodovino, kakor smo jo navedli na prejšnjih straneh (ekomuzeji klobukov, mavca, gomoljik ali kruha, na primer), številni ekomuzeji še danes in ne brez težav dokazujejo svojo izvirnost.

Ozemlje in ljudje, ki na njem prebivajo, so premična stvarnost. Ekomuzej, ki je po definiciji v razmerju do obeh prvin, se mora podrežati razvoju in se ustrezno prilagajati. Drobne spremene se včasih razširijo v resnične spremembe in lahko ogrozijo prihodnost ekomuzeja. Kako naj ekomuzej v Creusotu, ki se je rodil sredi gospodarske rasti, znova pridobi sodelovanje ljudi, ko pa imajo le-ti pod bremenom gospodarske krize čez glavo drugih skrbi in jim ni mar varovanja svoje dediščine? In podobno: kako naj bi delovali ekomuzeji v Sahelu, ko pa "iskanje sreče" pomeni zgolj in vselej le "grižljaj za v usta"?¹⁴

Torišče ekomuzejev je široko. Dotika se vseh področjih krajevnega življenja. Vse najrazličnejše naloge je težko opravljati; težko jih je tudi zagovarjati, kadar gredo komu v nos. Ekomuzej lahko namreč sproži odpor, nezaupanje in celo zavračanje krajevnih političnih oblasti.

Ena od priznanih lastnosti ekomuzejev je tudi razmišljanje o krajevnem razvoju. Lahko namreč blažijo slabosti skupnega spomina in odločitve o prihodnosti oplajajo s

¹⁴ Alpha Oumar Konaré, "Des écomusées pour le Sahel: un programme", op. cit.

poznavanjem preteklosti. Če pa ne upoštevamo turističnih dejavnosti, ki izhajajo iz spoštovanja preteklosti in kjer so lahko zelo dejavni, pa se njihova vloga tukaj konča. "Ni pomembno imeti več, marveč biti več": s tem obrazcem Renéja Maheuja je lepo povzeta vloga ekomuzejev na področju razvoja.

Pri ekomuzeju je tako kot pri marsikateri drugi ustanovi: samo tedaj, kadar se mu posreči preseči težave, s katerimi se spopada, je zares novotarski. Po drugi strani pa je hitro lahko žrtev odklonov, kadar njegova dejavnost nima vsaj najmanjše znanstvene natančnosti.

Ker ekomuzej spodbuja prilaščanje dediščine, lahko postane zatočišče za tiste, ki si namesto negotove prihodnosti rajši izberejo izražanje preteklosti¹⁵. Ta ali ona skupnost včasih najde izgovor za svoj obstoj v svojem ozemlju in si tako izbere nacionalistično stališče.

Ekomuzejevo "ogledalo" se tedaj izkrivi, saj ne odseva več stvarnosti, ampak tako podoba o ljudeh, kakršno si ti želijo o sebi.

Zato je Georges Henri Rivière tako vztrajal pri pomenu znanstvenega odbora v ekomuzeju. Opozarjal je tudi na vlogo "muzeja časa", se pravi "interdisciplinarne in periodizirane predstavitve", te najpomembnejše sestavine orodij ekomuzeja, ki pomeni nenehno sklicevanje na stvarno podlago identitete. Skupinsko razmišljanje vselej črpa iz ideološke izbire, zato je treba poskrbeti, da je oboroženo tudi s "svarili" znanstvenega prijema. Ekomuzej namreč potrebuje raziskovanje in znanstveno podlago pri vseh svojih dejavnostih. Pri tem pa je treba obenem tudi paziti, da univerzitetni raziskovalci in najrazličnejši strokovnjaki vendarle nimajo v njem najpomembnejše besede. Ljudje bi se umaknili in posledice bi bile porazne. V dialektiki med raziskovanjem in kulturnim delovanjem je treba vselej poiskati ravnovesje in prav v tem je vloga ekomuzeja.

Leta 1986 je bilo v kraju Lisle d'Abeau v pokrajini Rhône-Alpes prvo srečanje francoskih ekomuzejev. Čeprav je število udeležencev napovedovalo uspeh, do drugega srečanja ni prišlo. Kar zadeva telo, "Ecomusées en France", ki so ga kmalu po srečanju ustanovili in katerega cilj je bil povezovanje ekomuzejskih ravnateljev in promocija lokacij, se je leta 1991 preimenovalo v "Fédération des écomusées et musées de société" (Zvezo ekomuzejev in družbenih muzejev). Marsikateri ekomuzej se namreč v ničemer več ne razlikuje od muzejev, ki govorijo o družbi¹⁶. In narobe, marsikateri družbeni muzej je prevzel strategijo, ki je bila dotlej pridržana zgolj za ekomuzeje. Zveza je torej opustila varovanje in promoviranje zaščitne znamke zgolj ekomuzejev.

Motili bi se pa, če bi si nepriljubljenost, s katero se danes spoprijema ekomuzejski koncept v Franciji, razlagali samo s tem razlogom. Stališče tistih, ki menijo, da je ekomuzej danes iz mode, črpa tudi iz drugih razlogov. Iz revolucionarne utopije, ki jo s seboj nosi zamisel, iz strahu pred odporom, ki bi jo lahko sprožila, pa tudi iz zanikujočega in zaničujočega stališča pretežnega dela poklica, ki ga v Franciji obvladujejo muzejski in galerijski kustosi (presenetljivo je, kako vztrajno nekateri kritizirajo delo Georgesa Henrija Rivièreja; ali ni bila v krizi, ki danes preveva Musée national des arts et traditions populaires,

¹⁵ François Hubert, "Les écomusées en France: contradictions et déviations", v: *Museum*, št. 148, 1985, str. 186-190.

¹⁶ Eliane Baroso in Emilia Vaillant (ur.), "Musées et sociétés", actes du colloque de Mulhouse/ Ungersheim, junij 1991 - Répertoire analytique des musées, bilans et projets, Ministrstvo za vzgojo in kulturo, Direkcija francoskih muzejev, Pariz, 1993, 446 str.

omenjena tudi njegova odgovornost?). Opozoriti je tudi treba, koliko časa je moralo preteči, preden se je ime ekomuzeja pokazalo v naslovu enega od mednarodnih odborov v ICOMu.

So pa še drugi razlogi, ki so posledica same narave ekomuzejske zamisli, potrebe po sodelovanju prebivalstva in neizogibnih nihanj, ki se kažejo pri tem, čedalje večjih težav, kako obdržati zadovoljivo omejitvev ozemlja, krhkosti tovrstnih ustanov, večne nezadostnosti finančnih sredstev, odločilne vloge, ki jo ima v ekomuzeju ravnatelj, razvrednotenja besede ekomuzej, ki jo uporabljajo narobe in počez... Zaradi vseh teh razlogov uvrščajo v Franciji ekomuzej med neuspešne poskuse nekega minulega obdobja. V marsikateri drugi deželi pa se kažejo drugačni pogledi: ekomuzejski model ima tamkaj še zmerom vnete zagovornike in še danes zbujajo zanimanje.

310

Bolj kot ekomuzej pa je veda prihodnosti ekomuzeologija, z vsem vred, kar jo opredeljuje, z zgodovino, ki smo jo v grobih potezah začrtali, z uresničenimi načrti, s poskusi, z etiko (dokaj sorodno etiki, kakršno danes zagovarjajo nekateri humanistični ekologi). Veda prihodnosti zato, ker je njeno področje planetarno.

5. PRISPEVEK EKOMUZEJEV K SODOBNI MUZEOLOGIJI

Navzlic neuspešnim izkušnjam, zagatam in nevarnostim je prispevek ekomuzejev precejšen. Njihov prihod in nastanek še drugih muzejev po vsem svetu, na primer muzejev sosesk v Združenih državah ali muzeja v Niameyu ali muzeja Casa del Museo v Ciudadu de Mexico, sta misel o enem samem, vseobsegajočem, negibnem in svetem muzeju korenito postavila pod vprašaj. Če jih ne bi bilo, bi danes le težka zagovarjali obstoj in posebnosti tako imenovanih družbenih muzejev.

Prvič v muzejski zgodovini je postalo prebivalstvo družabnik muzejske ustanove. Velikanska sprememba. K sreči je človek, kakršen je bil Georges Henri Rivièrè, ki je hitro opazil, koliko je ura, znal dati zamisli meso ter je s svojo nadarjenostjo in dolgimi etnološkimi in muzeološkimi izkušnjami pomagal pri opredelitvi in udejanitvi ekomuzejske zamisli.

Število ekomuzejev, kot rečeno, ni naraščalo enakomerno. Nekateri so celo izginili (Ecomusée Nord-Dauphiné, na primer, je prenehal delovati leta 1993), medtem ko so drugi preživeli zgolj zaradi zbirk. Velikim trenutkom navdušenosti in ustvarjalnosti, ki so spremljali njihov nastanek, so sledili drugačni, težji in tudi usodnejši dnevi.

Kako zagotoviti financiranje? Kje v nedogled črpati energijo in čas za raziskovanje? Kako za dolgo ohraniti dejavnost?

In vendar so ekomuzeji z družbenimi muzeji vred po svoje delavnica jutrišnje muzeologije. Če ne bi bilo tako, zakaj bi vse več drugih muzejev prevzemalo njihovo usmeritev in uspešnost? Ekomuzeji so v načelu novost na treh področjih:

1. Pri sodelovanju prebivalstva: Vse več muzejev si želi zares spoznati svojo publiko, ustreči njenim pričakovanjem in vzpostaviti resničen dvogovor. Ekomuzeji in muzeji, živčni končiči v družbi, hodijo pred svojo problematiko, ponujajo oprijemališča, zbirajo podatke o nerešenih vprašanjih...

2. Pri skupnem razmišljanju o razvoju: Ko muzej pomaga ljudem razumeti položaj, v katerem so, jim lahko povrne pogum in dostojanstvo ter jih spodbudi, da obvladajo svojo prihodnost. O takih muzejskih prizadevanjih nam pričajo izkušnje.

3. Pri interdisciplinarnosti: Raziskovanje in pojasnjevanje celotnih razmerij med

človekom in njegovim okoljem zahteva prepletanje, povezovanje in združevanje metod in rezultatov več znanstvenih disciplin. Ekomuzeji so dokazali, da je interdisciplinarnost srečno obrodila, tako na ravni izmenjave med raziskovalci in prebivalstvom kot na ravni muzeografskega izraza in, splošneje, boljšega poznavanja konkretnega prostora.

Ta tri načela, kjer je interdisciplinarnost orodje, razvoj cilj in sodelovanje gibalno, so po nekaterih temelj nove muzeologije¹⁷. Kakor koli že, gre za napredek celotne muzeologije, za razvoj, ki ga mora obvladati, da bi lahko svoje postopke prilagodila spreminjajočim se potrebam človeka in družbe.

Zgodovina, kakor smo jo opisali na prejšnjih straneh, po mojem pa tudi poskusi, ki sem jih poskušal obnoviti, da bi dal teži zahtevam in odzivom tistih, ki v Franciji hodijo v tako imenovane "družbene muzeje" - ekomuzeje, etnografske muzeje, pokrajinske muzeje... - so se na koncu strnili v nekaj opredelitev v zvezi z vlogo, ki jo igrajo taki muzeji. Primerjanje, dajanje oprijemališč, vračanje, "žalovanje", priznavanje, taka je abeceda muzejske dejavnosti, kakor jo lahko sedajle naštejemo.

Primerjanje: primerjava, najpreprostejša vaja etnološke znanosti, je seveda ena od najpomembnejših strategij etnografskega muzeja. Muzej ponuja ljudem, svojim obiskovalcem, svojim uporabnikom, na ogled, kako živijo drugi ljudje - in pri tem stavi na igro različnosti in podobnosti. "Kdo nas bo poučil o neskončni različnosti očitno ene same vrste?" je vzkliknil Edgar Pisani v eni zadnjih številc UNESCOvega Glasnika. Mar ni to izziv za muzeje? Neskončen izziv?

Dajanje oprijemališč: omogočanje tistim, ki to hočejo, da se najdejo v času in prostoru, je tudi ena od najpomembnejših muzejskih nalog. Primerjanje in navezovanje - med včeraj in danes, med različnimi ozemlji - kako ljudje živijo, razmišljajo in delajo, je zaradi neznanskih sprememb v naših družbah danes eden od najpomembnejših muzejskih prispevkov: sestavitev bilance, za katero je treba zbrati podatke in ki mora biti dostopna vsem, preden se lotijo dejanj.

Vračanje: muzejskemu raziskovanju in zbiranju v okviru te ali one skupine ali skupnosti sledi druga stopnja, stopnja vračanja. "Kajti v takih muzejih o ljudeh," je dejal Georges Henri Rivière, "človek vrača človeku, kar mu je vzel." Če tega ni, postane muzej "prostor zaplenjene dediščine", kakor mu včasih očitajo.

"Žalovanje": opazovanje, kako predmeti, znanja, obnašanja ali verovanja izginjajo ali se spreminjajo, vodi k zbiranju. In pri spremembah je ta korak in vračanje, ki mu sledi, pogosto nekakšno obdobje "žalovanja", oblika nekakšnega lažjega prehoda iz ene stopnje v drugo, sprejemanja sprememb in njihovega preseganja v drugačnem življenju.

Priznavanje: omogočanje, da se manjšine spoznajo in prepoznajo, je po prihodu ekomuzejev, muzejev sosesk in "nove muzeologije" verjetno ena od novih nalog etnografskih muzejev. Poznavanje drugega, kulturni relativizem, spoštovanje razlik, okoliščine, skratka, za srečno "križanje kultur", vse to je ena od nuj našega časa, pri kateri lahko muzeji pomagajo.

Nobene od teh "družbenih" nalog, kot vidimo, ni mogoče ločiti od drugih, in med seboj se križajo in dopolnjujejo prav zato, ker so del dejavnosti enega samega orodja,

¹⁷ Jean-Claude Duclos, "Les écomusées et la nouvelle muséologie", v: Actes des Premières rencontres nationales des écomusées. 13 & 14 novembre 1986, Agence Régionale d'Ethnologie Rhône-Alpes, Grenoble, str. 61-69.

muzeja, in sicer na vseh njegovih področjih: od pridobivanja in hranjenja do raziskovanja in predstavljanja.

V mojem muzeju, Musée dauphinois, imamo srečo, da delamo v ustanovi, s katero je njen ustanovitelj Hippolyte Müller na začetku stoletja hotel "povezati najstarejše prebivalce v pokrajini s tistimi, ki tamkaj še zmerom živijo", "obnoviti misel, ki je ustvarila predmet", in dati "veličasten pouk o alpskih stvarih in zgodbah /.../ v kar največji tehnični in umski prid obiskovalce". Čeprav danes tega ne bi izrazili s takimi besedami, se muzej pravzaprav ni dosti spremenil. Spremenili so se samo pripomočki, oblike izražanja in predvsem problematika.

Muzej namreč pri njegovih izbirah vodijo danes velika vprašanja, odkritja, nujne potrebe. In z njimi se hrani razmerje, ki ga povezuje z obiskovalci.

312 Če družbe živijo v nenehni nuji, ni nikakršnega razloga, zakaj ne bi tako počeli tudi muzeji. In prav v tem je največje poslanstvo muzeja, v večni izmenjavi med izražanjem enkratnega fenomena na eni in planetarne zavesti na drugi strani. Po eni plati je treba vsakomur priznati njegovo različnost, njegov prostor, njegovo vlogo, skratka, z eno besedo, njegovo dostojanstvo; in po drugi morajo biti cilji in vrednote ubrani in naravnani v enaki usodi in enaki zgodovini. Po tej poti mora muzej brez obotavljanj naprej. In čeprav se mu na vse njegove dejavnosti obešajo najrazličnejši sledovi, predmeti, listine ali dejanja, so najpomembnejši zanj v mesu in duhu vendarle tisti, ki so ga ustanovili in za katere je bil ustanovljen.

Iz francoščine prevedel

Gregor Moder

BESEDA O AVTORJU

Jean-Claude Duclos. Rojen 1947 v Marseillu (Francija). Kmetijska šola. Vodja izobraževanja na ministrstvu za kmetijstvo med 1970 in 1972 (v Marseillu), pomočnik direktorja pokrajinskega naravnega parka Camargue (v Arlesu) do 1981, pozneje kustos-konservator in pomočnik direktorja v Musée dauphinois in Conservation du Patrimoine de l'Isère (v Grenoble). Zasnoval je več muzejev in razstav, napisal več del in člankov z različnih področij o etnologiji kmečkega sveta (pastoralizem, transhumanca), Alpah in muzeologiji.

L'AUTEUR

Jean-Claude Duclos. Né en 1947 à Marseille (France). Ecole d'agriculture. Chargé d'étude du ministère de l'Agriculture, de 1970 à 1972 (Marseille), directeur-adjoint du Parc naturel régional de Camargue jusqu'à 1981 (Arles) et, depuis, conservateur du patrimoine, directeur-adjoint du Musée Dauphinois / Conservation du Patrimoine de l'Isère (Grenoble). Concepteur de musées et d'expositions, auteur d'ouvrages et d'articles sur différents domaines touchant à l'ethnologie du monde rural (pastoralisme, transhumance), aux Alpes et à la muséologie.

INVENTARNI GRADIVO
V STAVBI ZGORNJA RADOVNA ŠT. 25
ARTICLES

Vladimir Knific

313

Vladimir Knific

Inventarni popis predmetov
v stavbi Zgornja Radovna št. 25

Inventory of the objects
in Zgornja Radovna no. 25

Rožana Koštiál

Zapiski iz Istre - Šavrinija

Notes from Istria - Šavrinija

V stavbi Zgornja Radovna št. 25 je bil leta 1980 izveden popis predmetov. Stavba je nastala leta 1960, ko je bila namenjena za muzej. V času izvedbe popisa je bilo v stavbi približno 1.500 predmetov.

An inventory and census of objects was made in the premises of Zgornja Radovna no. 25 in 1980. The building was built in 1960 and was intended for a museum. At the time of the inventory it was therefore necessary to draw up the inventory with lists approximately 1.500 objects.

Doravnja Zg. Radovna št. 25, p.d. PH Ducez je bila zaradi svoje lege, stavbenih značilnosti, ogromne količine in harmoničnosti objektov, ki so opremljeni s številnimi dragimi predmeti, vsakdanje rabne, ter zaradi prepleta nekaterih drugih obsežnih (dometa) je bila (več let nazaj) izbrana in odkopljena kot kulturni spomenik lokalnega pomena in obsežni Digevalski narodnega parka.

Za izvedbo načrtovalne konservatorske umirne in za vzdrževanje predmetov tega celovitega kulturne spomenika je bilo potrebno najprej pregledati in popisati vsa čim bolj oporno sta uvarjena bile celotna zbiranja vse predmetov dopolnje.

V času od 3. do 21. junija 1980 je bil upravljen pregled predmetov v strokovniški stavbi in sledi temu, da je bilo vsakdanje a popisov 11. vizualnih ugotovila predmetov se čim bolj izbrano tudi tega gradiva, ki ni bilo ustrezno skrajšanul je bil izbrani strokovni dokumentarnosti, to je je bilo proučeno in opisani iz stavbe.

Če popisni seznam obsega fotografiral predmete na kraju nastajanja, ki so za objavo slikovno dokumentacije uspešno in vsakdanje (izpisane čim PH Ducez) in inventarna stavba. Predmeti v inventarju najprej so vpisani brez navedbe dimenzij, saj tako podrobnejši popis ni bilo mogoče navediti zaradi Digevalski velikega števila predmetov. Nadaljnje, detajlnije pregledne in objave in stavbe bodo opravljene v Muzejski stavbi, kar so strokovni predmeti iz Ducez in tle.

Konservatorski predmeti v Ducez in tle, kakršna je bila v času popisa, je nastajala spetano, dostopna in dostopna, ki so strokovni muzej in planirano naloga.

INVENTARNI POPIS PREDMETOV V STAVBI ZGORNJA RADOVNA ŠT. 25

Vladimir Knific

315

IZVLEČEK

V stavbi Zgornja Radovna št. 25 je bil v letu 1993 izvršen popis in izbor predmetov. Stavba je nenaseljena in je bila pred gradbenimi, ureditvenimi deli v celoti izpraznjena in s tem v zvezi je nastal popis inventarja (okoli 1.400 predmetov).

ABSTRACT

An inventory and selection of objects was made in the farmhouse in Zgornja Radovna no. 25 in 1993. The farmhouse was uninhabited and had to be emptied prior to renovation. It was therefore necessary to draw up the inventory which lists approximately 1.400 objects.

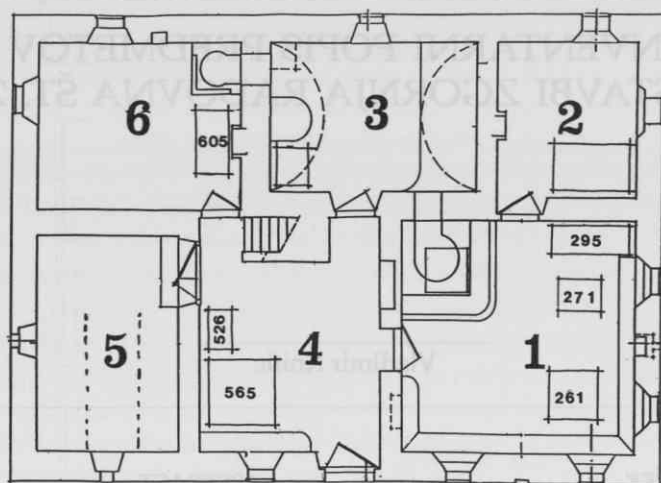
Domačija Zg. Radovna št. 25, p.d. Pri Pocar, je bila zaradi svoje lege, starosti, ohranjenosti, izjemne skladnosti in harmoničnosti objektov, ki so opremljeni s številnimi drobnimi predmeti vsakdanje rabe, ter zaradi prepleta nekaterih drugih okoliščin (domačija je bila nekaj let nenaseljena) izbrana in odkupljena kot kulturni spomenik ljudskega stavbarstva na območju Triglavskega narodnega parka.

Za izvedbo načrtovane konservatorske ureditve in za muzejsko predstavitev tega celovitega kulturnega spomenika je bilo potrebno najprej pregledati in popisati vso drobno opremo stanovanjske hiše oziroma izprazniti vse prostore domačije.

V času od 5. do 21. julija 1993 je bil opravljen pregled predmetov v stanovanjski stavbi in sicer tako, da je bilo vzporedno s popisom t.i. etnoloških muzejskih predmetov sočasno izloženo tudi tisto gradivo, ki ni bilo ustrezno ohranjeno ali je bilo brez strokovne dokumentiranosti, in ga je bilo potrebno odstraniti iz stavbe.

Ob popisu smo občasno fotografirali predmete na kraju nahajanja, tako da obstaja slikovna dokumentacija razporeditve predmetov v prostorih. Vsi t.i. muzejski predmeti so vpisani v inventarno knjigo: na vsaki muzealiji je izpisana črka P (Pocar) in inventarna številka. Predmeti v inventarni knjigi so vpisani brez navedbe dimenzij, saj tako podrobnega popisa ni bilo mogoče narediti zaradi izjemno velikega števila predmetov. Nadaljnje, detajlnejše strokovne obdelave in raziskave bodo opravljene v Muzeju Jesenice, kjer so shranjeni predmeti iz Pocarjeve hiše.

Razporeditev predmetov v Pocarjevi hiši, kakršna je bila v času popisa, je nastajala spontano, desetletja in desetletja, ko so stanovalci razmeščali in plastovito nalagali

Risba 1 – tloris pritličja.

posamezne predmete, zato predstavlja oprema Pocarjeve hiše bogato dokumentacijsko gradivo za proučevanje stanovanjske opreme v kontinuiteti sedanjega in preteklih stoletij.

Pocarjeva hiša je datirana z letnico 1775 na stropnem tramu v "hiši", listina iz leta 1609, ki je bila najdena v stavbi ob pregledu opreme, pa izpričuje obstoj Pocarjeve domačije že v začetku 17. stoletju.

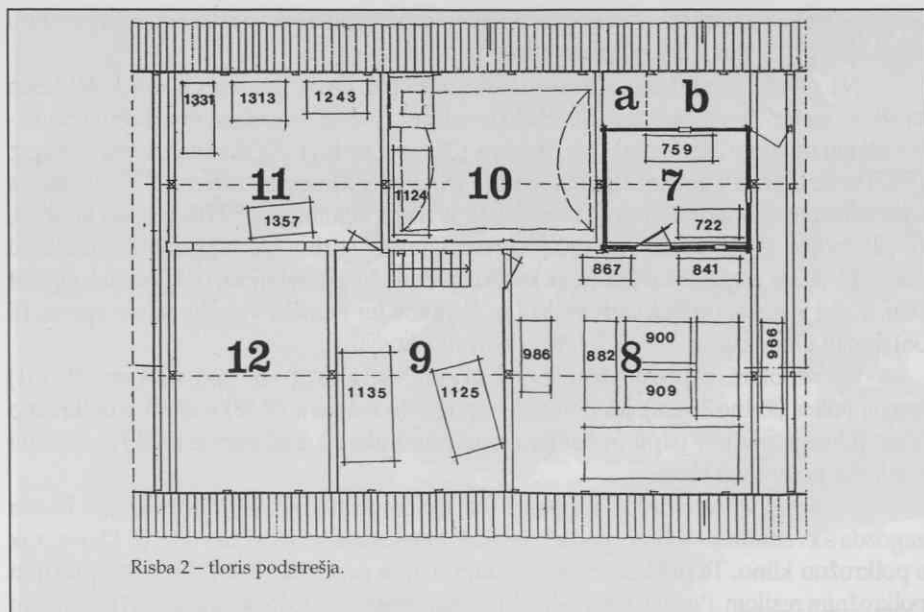
Zidana pritlična stanovanjska hiša Zgornja Radovna št. 25 ima tradicionalni razširjen tloris, ki je bil značilen za premožnejše hiše v 18. stoletju.

Tloris pritličja sestavljajo: 1. "hiša", 2. kamra, 3. črna kuhinja, 4. veža s stopnicami za podstrešje, 5. klet, 6. kamra (na severni strani).

Takšna tlorisna razporeditev prostorov se ponovi na podstrešju, vendar v okrnjeni, preprostejši izvedbi z lesenimi predelnimi stenami (ali brez njih); prostori so zaključeni s poševno strešino, predvsem pa imajo drugačno, odlagalno skladiščno namembnost). Na podstrešju so naslednji prostori: 7. kašča (in dva skrita prostora za njo), 8. prostor nad "hišo", (razširjen je za čelni balkon), 9. prostor nad vežo, 10. prostor nad črno kuhinjo, 11. prostor nad kamro (na severni strani), 12. prostor nad kletjo.

Ker je bila stavba v času popisa nenaseljena, nismo mogli dobiti narečnih imen in dodatnih podatkov o predmetih. Posamezni izrazi, ki so zapisani v navednicah, so povzeti iz pogovorov s sosedi.

A. PRITLIČJE

1. "HIŠA"

Popis predmetov v "hiši" smo začeli na stropu, ki ga stropni tram razdeli na dva dela. Strop sestavlja devet profiliranih brun in deset vmesnih desk; strop se ob zidu prične, oziroma konča z desko.

Popis smo pričeli na prvi polovici stropa, t.j. pri vratih, ki vodijo iz veže v "hišo". Začeli smo desno od vrat, tam, kjer so pod stropom tri nizke poličke. Narejene so tako, da so prek stropnih brun pribite deščice.

Na polički med tretjim in četrtem brunom so naslednji predmeti: v papir zavito (P 1) kresilno železo in (P 1 a,b,c) trije kresilni kamni ter (P1 d, e) dva koščka pile, (P 2) sveder z zaščitnim tulcem, (P 3) sveder z lesenim zaščitnim tulcem, (P 4) sveder z lesenim zaščitnim tulcem, (P 5) sveder, (P 6) kovinski sveder industrijske izdelave, (P 7) sveder z lesenim zaščitnim tulcem, (P 8) sveder z lesenim zaščitnim tulcem, (P 9) sveder industrijske izdelave z lesenim ročajem, (P 10) sveder z lesenim ročajem, (P 11) lesen ročaj za sveder, počen in povezan z vrvo.

Na polički med tretjim in drugim brunom so (od desne proti levi): (P 12) ročno izdelana (lotana) kovinska škatlica, (P 13) nož z leseno nožnico, (P 14) oblič s polkrožnim profilom, (P 15) zakrivljen nožič z okrasom na ročaju, (P 16) oblič s kovinsko polkrožno drsno ploskvijo, (P 17) šilo, (P 18) trikotna pila, (P 19) žepni nož z železnim ročajem (klina je odlomljena), (P 20) kovinska škatlica za tablete Esbit Kocher (bila je za predmeti na polici), (P 21) štirije podkovski žebliji (zaviti v papirju), (P 22) lesena nožnica (povezana z

leseno vitro). Pred poličko je v režo med tretjim brunom in desko z ročajem proti prostoru zataknen (P 23) nož z zakrivljenim rezilom.

Na polički med drugim in prvim brunom (od desne proti levi) so: (P 24) lesen zložljiv "meter" (mere so v colah), (P 25) kvadratne paličice s prečno vrezanimi črtami - rovaši (en rovaš s 51 zarezi, dva rovaša s 103 zarezi), (P 26) zložen, povoščen papir, (P 27) vrstica (zvita v dolžini dlani) z vozli, (P 28) sveder z lesenim tulcem, (P 29) pločevina s pretolčenimi luknjicami (v obliki mreže), (P 30) kepa kolofonije, (P 31) kovinska kljukica, (P 32) izvijač, (P 33) prazen zavojček cigaret Drava s štirimi (že rabljenimi) kovaškimi žeblički, (P 34) vžigalica škatlica s koščki bakrene žice in žeblički, (P 35) ovitek cigaret Ibar, v njej je nekaj podkovskih žebeljev in žičnikov ter nemška vojaška pasna spona, (P 36) dvojni klin - zagozda, (P 37) žebelj, skovan v izvijač.

318 Na vzdolžni, zahodni steni je nad oknom, nekako 20 cm pod stropom, (P 101) lesena polica (širine 30 cm). Med nosilcem police in zidom je (P 38) rezilnik s polkrožno klino (klina je zavita v papir in povita z usnjenim trakom), pod njim je (P 39) enoročajni rezilnik s polkrožno klino.

Na drugi strani nosilca, na polici (od desne proti levi), je (P 40) okrogla lesena zagozda s kvadratnim zobom, pod njo je (P 41) lesen mostični ročaj za vrata, (P 42) rezilnik s polkrožno klino. Te predmete s kovinskim delom prekriva (P 43) sekirica s prečnim polkrožnim rezilom. Pod njo sta (P 44, a, b) okrogli leseni zagozdi s kvadratnim štirioglatim zobom ter (P 45) leseno kladivo s kvadratno glavo. Pod njim je (P 46) svitek konopljene vrvi, (P 47) kovan železen lupilnik lubja, (P 48) šilo, (P 49) polkrožno dleto (P 50) lesen tulec kvadratnega profila. Ob njem je (P 51) papirnata škatla Franck: v njej pa približno sto kovanih žebeljev za čevlje in vžigalica škatlica z žeblički ter več klopčičev žice. Ob škatli Franck je (P 52) okrogla lesena zagozda, (P 53) majhen nožiček, za njo sta (P 54) dva kovana obroča za kole ter (P 55) poškodovan medeninast ščitnik za ključavnico. Ob zagozdi je (P 56) sedem leskovih palic, povitih z vitico. Nekatere palice so olupljene, brez lubja in premazane z neko snovjo. (So morda to limanice za lov ptičev?) Ob svežnju palic je (P 57) škatlica Franck, v njej so žičniki in (že uporabljeni) podkovski žebli, kovinska "šinca" za čevlje ter industrijsko izdelana "narba" za ključavnico, obešanko. Ob škatli je (P 58) sekira s prečnim rezilom, za škatlo je (P 59) v časopisni papir zavita škatla Franck, v njej pa v papir zaviti žičniki in žebli za čevlje. Ob škatli, za sekiro, je (P 60) kravji rog za smodnik ali sol, (P 61) industrijska ključavnica za vrata, (P 62) pločevinast okenski kotni "pant" (tečaj), (P 63) "rašpla", (P 64) železen okov za oje pri vozu, (P 65) lesena škatlica z drsnim pokrovom. V njej je (P 66) šest kamnitih frikul, kresilni kamen, kamnita igla, steklena leča in dva odlomka osle - brusila, pod njima pa železna "kamba". Za škatlico je (P 67) lesena ovalna škatlica, v njej so kovani žebli, "šince" za čevlje, strgane usnjene vezalke. Poleg je (P 68) papirnat tulec s starimi kovanimi žebli, (P 69) kladivo, (P 70) kladivo z razcepom za žebli. Za njim je (P 71) škatla Franck z odlomki verige in konjske vprege. Pod škatlo je (P 72) kladivo z razcepljeno konico, (P 73) klešče ("kombinirke") industrijske izdelave, njim vzporedno sledi (P 74) kladivo z razcepljeno konico, (P 75) kladivo industrijske izdelave, (P 76) kladivo industrijske izdelave, (P 77) kladivce - tolkalo z obojestransko peto, (P 78) klešče-ščiipalke, (P 79) majhne klešče-ščiipalke. Za kladivi in za kleščami (ob steni) je (P 80) rezilnik z zaščitno nožnico in (P 81 a, b, c, d) štirje sekači. Poleg klešč je (P 82) lesen stožec za glajenje, (P 83) lesena nožnica, za temi predmeti je (P 84) lesen oblič oziroma dvostransko črtalo za vlečenje vzporednih črt in utorov. Sledi (P 85) kovan izvijač, (P 86) izvijač z lesenim šesterokotnim ročajem, (P 87) kovano dleto, (P 88) "rašpla", (P 89) sekira z desnoročno upognjenim ročajem, (P 90) "rašpla", (P 91) oblič z

Pri Pocar: Mizarsko orodje na policički med prvim in drugim brunom ob stropnem tramu v "hiši"; Foto V. Knific, ZVNKD v Kranju, 1993. ♦ The Pocar farmhouse: joinery tools on the shelf between the first and second timber near the ceiling beam in the "house"; Photo by V. Knific, ZVNKD Kranj, 1993. ♦ Chez Pocar: les outils de menuisier sur l'étagère entre la première et la deuxième poutre à côté de la solive du plafond dans la "maison"; faite par V. Knific, ZVNKD (Zavod za naravno in kulturno dediščino - Etablissement pour le patrimoine naturel et culturel) à Kranj, 1993.

letnico 1801 (izredno lepo oblikovan), (P 92) oblič, grobe izdelave. Za obličem je (P 93) papirnat zavitek s kosom bukovega oglja in pentljico ter (P 94) lesen kotnik. Vzporedno z obličem so (P 95) tri trikotne pile, zavite v papir, (P 96) deščica z luknjo, (P 97) šestilo, (P 98) bronast ventil, (P 99) štiri igle (deli voza), za njimi pa (P 100) okovje za obešanko. Na polici so bili med orodjem pomešani mali svitki žice in razsuti žebelji (brez inventarnih števil).

Ob hišnem stropnem tramu je policička med prvim in drugim brunom. Tu je (od desne proti levi) (P 102) pila z ročajem, (P 103) pila z ročajem, (P 104) pila z ročajem (zavita v rdeč papir), (P 105) dleto, (P 106) dleto z masivnim ročajem, (P 107) dleto.

Na drugem brunu, približno meter od stropnega tramu, je pritrjen lesen nosilec, za katerim je zataknjena (P 108) žaga.

Ob stropnem tramu, med četrnim in petim brunom, je policička, na njej pa (P 109) lesena škatlica z drsnim pokrovom, v njej sta v papir zaviti (P 109, a, b, c) dve britvi in fin brusni kamen, poleg je (P 110) lesena škatlica za cigare Trabucos s sliko Brna na pokrovu, v njej je nekaj papirčkov, niti in trije prstani, zaviti v papir: (P 110 a) medeninast prstan s črnim in zelenim kamnom, (P 110 b) aluminijast prstan z inicijalkama JJ (1914 - 1916), (P 110 c) aluminijast prstan s tremi kamenčki. Poleg je (P 111) kovinska tobačnica z bombažnimi nitmi in vrečka s "kamenčki" za vžigalnik in trije gumbki.

Ob stropnem tramu, med petim in šestim brunom, je policička, na njej pa naslednji

predmeti: (P 112) lesena škatlica z drsnim pokrovom (v njej je (P 112 a) žakeljček iz strojene kože, v njem sta (P 112 b, c) dve britvici; pod njim je krpa, pod njo pa trije naboji brez smodnika in šibre), (P 113) kovinska škatlica (v njej je (P 113 a) žakeljček iz strojene kože, v njej je še manjša vrečka iz strojene kože, v njej pa (P 113 b) britvica), (P 114) kovinska škatlica s petimi kresilnimi kamni in fin brus za britvice. Za njo je vrvica z vozli.

Ob stropnem tramu, od osrednje rozete do stene pri kamri, je na visečih lesenih nosilcih pritrjena polica (P 115), široka 20 cm. Na njej je (P 116) mišelovka, (P 117) pletena košarica, v kateri so od vrha proti dnu naloženi predmeti: (P 117 a) dvanajst nožev Solingen, zaviti v časopisni papir Živinorejec, letnik 1958, (P 117 b) dvanajst vilic Solingen, zaviti v časopisni papir Živinorejec, letnik 1958, (P 117 c) dvanajst aluminijastih žlic, z reliefno odlitimi kronicami na ročaju, (češkoslovaške izdelave), (P 117 d, e) dve leseni žlici, (P 117 f) dve aluminijasti žlički (češkoslovaške izdelave), zaviti v papir, (P 117 g) dve železni vilici, zaviti v papir. Na drugem koncu police je v papir zavit (P 118) sveženj špilj.

Za polico je, pod osmim in sedmim brunom, na stropni tram obešen (P 119) kovinski vrtalnik s svedrom, med osmim in desetim brunom pa (P 120) lesen vrtalnik. Oba vrtalnika sta s svedroma obrnjena proti rozeti na tramu. Pod lesenim vrtalnikom je obešena (P 121) usnjena pasja ovratnica s kovinsko ploščico z napisom Geriach 1942, pod njo pa je na tram pritrjen (P 122) ročni vrtalnik industrijske izdelave.

Na četrtem in na petem brunu sta pritrjena gibljiva nizka nosilca (v obliki črke T) za sušenje škornjev (brez inventarnih števil).

Na drugi polovici lesenega stropa, sta ob stropnem tramu, na dveh okroglicah za sušenje, druga ob drugo položeni dve polici. Na zunanji polici (P 128) so (od desne proti levi) razvrščeni naslednji predmeti: (P 123) nekaj pisem s plačilnimi nakaznicami, (P 124) polkrožna pila, (P 125) kovinska mišelovka, (P 126) kovinski "ribežen", (P 127) pletena košarica, v njej pa je v papir zaviti (P 127 a) pet pletilk in (P 127 b) novejši žepni nožič. Na notranji polici (P 135) je (P 129) baterija, (P 130) pet nožev z roževnastimi ročaji, zaviti v papir, (P 131 a, b) noža z lesenima nožnicama, (P 132) nožič, (P 133) neobdelan kravji rog, (P 134) železna pokrovka.

Ob zidu, pri oknu, je na okroglicah tretja polica (P 137), na njej pa je (P 136) nekaj pisem in voščilnic.

Na sredini stropnega tramu, na spodnji strani, je vrezana, gosto prepletena rozeta-sončno kolo, na južni, pokončni stranici tramu pa letnica 1775 ter črke G X M X B in INRI.

V tram je zabiti več železnih kavljev in kovanih žebeljev. Na prvem žebelju, ob zahodni steni, pri mizi, je obešena (P 138) kovinska petrolejka.

Na steni desno od "hišnih" vrat je na žebelj obešen (P 139) "kropilnik".

Sledi vzdana stenska omarica. Na polici nad njo je odložena (P 140) emajlirana posoda za milo, (P 141) več lesenih, zložljivih "metrov" (5 novejših in en starejši z enotami v colah), (P 142) dleto. Na ključu na dvokrilnih vratcih omarice je obešena (P 143) kovinska žlica za obuvanje čevljev.

V stenski omarici so tri police. Na zgornji polici je (P 144) šilo, (P 145) "frakelj", (P 146) lesena škatla za mazilo, (P 147) štirioglasta steklenička augsburške življenjske esence, (P 148) steklenička za tinto, (P 149) zlomljen zvončast kozarec, (P 150) steklenička za liker (češke izdelave), (P 151) steklenička z dvojnimi robovi, (P 152) "frakelj".

Na drugi, srednji polici je več novejših steklenic z žganjem in zdravila ter (P 153)

ovojni papir od tobaka za žvečenje, (P 154) nož z roževinastim ročajem, (P 155 a, b, c) trije "fraklji", (P 156) hruškasta "dojlina" steklenička za otroke, (P 157) ploščata štirioglasta steklenička (še polna), (P 158) steklenička od soka (Fructal) z arniko namočeno v žganje, (P 159) dva kozarčka, "štamperla" z ročajem. Pod skupno številko (P 160) so shranjeni naslednji predmeti: koščki strganih usnjenih jermenov, koščki usnjene "gajžle", žebli in žeblički, kos kolofonije, zavit v papir, kovana "špica" za planinsko palico, dve napetni podkvi za čevlje, manšetni gumb, iglica za kravato, srebrn obod žepne ure, štirje ključki in celuloidna škatlica za milo za britje.

Na tretji polici so naslednji predmeti: (P 161) steklenička z orehovim oljem, (P 162) klešče z gibljivo čeljustjo, (P 163 a, b) dva žepna "pipca", (P 164) črn glavnik, (P 165 a, b, c, d) štirje brusi za kose (v polivinilasti vrečki), (P 166) pet obročev in trije ključki za pritrditev kose na kosišče, (P 167) lesen kotnik, (P 168 a, b, c) trije zložljivi leseni "metri", (P 169) steklenica z jodovo tinkturo, (P 170) kravji zvonec, (P 171) pet ključev, (P 172) sponka za spenjanje hlačnic, (P 173) povoj (morda za povijanje otrok ali vojaške "gamaše"), (P 174) kozarec francoske marmelade, (P 175) v vrečki za tobak so shranjeni žebli in drugi železni predmeti.

V predalu, pod spodnjo polici, so (od desne proti levi strani) naslednji predmeti: (P 176) škatla Franck z žebli in železnim glavnikom, (P 177) pločevinasta škatlica z gumbi, (P 178 a, b) dve šili, (P 179) vrečka od kave s koščki bakra in raznimi drobnimi stvarmi, (P 180) vrečka od tobaka za žvečenje s kamenčki in koščki krede, (P 181) štiri vozovnice, dva medeninasta prebodena naprstnika, nekaj gumbov in kresilni kamenčki, (P 182) škatla Franck s koščki železa ("panti"), (P 183) domine v leseni škatli z letnico 1923 na drsnem pokrovu, (P 184) zložljiv "meter", (P 185) škatla za žeblje, (P 186) sploščena železna krogla, (P 187) škatla Franck z žebli, (P 188) zlomljen nož z nožnico. (Vsi predmeti v stenski omarici so bili razmetani, "prebrskani".)

V "bohkovem kotu", na zahodni in južni steni, od stropnega trama proti kotu sobe in naprej proti zračniku, so na žeblih obešene naslednje slike: (P 189) sv. Frančišek z otrokom (barvni tisk), (P 190) fotografija iz leta 1936 (verjetno lastnik),

(P 191) fotografija fantov na "štelngi", (P 192) božjepotna podobica Marije, (P 193) Mater Dolorosa (grafični tisk), (P 194) Srce Jezusovo (barvni tisk), (P 195) Sveta Družina (barvni tisk), (P 196) vogalni prtič z izvezenim Jagnjem Božjim (rdeča nit), (P 197) Srce Marijino (barvni tisk, par k sliki P 194), (P 198) Ecce Homo (grafični tisk, par k sliki P 193), (P 199) Priprošnja za zadnjo uro (barvni tisk), (P 200) Zadnja večerja (barvni tisk), (P 201) ogledalo.

Pod "bohkovim kotom" je policica za radio in polička za pošto.

Levo od line za zračenje pod stropom je (P 202) spominska diploma OF na ime Alojz Jeglič, na žeblju pa koledar iz leta 1985.

Na polici nad zidno omarico pod zračnikom je (P 203) brezjanska Mati Božja v okvirčku in (P 204) brezjanska Mati Božja v secesijskem okvirčku.

Na polici zračnika je odloženih (P 205) enajst odlomkov brusnih osel in (P 206) pločevinasti okovi, tečaji za okenska krila.

V zidni omarici (pod zračnikom) so na zgornji polici (od leve proti desni) naslednji predmeti: (P 207 a, b) dva kovinska lija za petrolej, platenka in več steklenic za pivo, v katerih so ostanki petroleja, kozarec z mazilom, (P 208) petrolejka, (P 209 a, b, c) tri (enake) štirioglaste stekleničke, (P 210) štirioglasta steklenička, (P 211 a, b) dve okrogli steklenički,

(P 212) steklenička z merilnimi nivoji, (P 213) majhna steklenička za zdravila, (P 214) žepni nožek v obliki ribice na verižici, (P 215) lesen rožni venec z medeninastim križem.

Na spodnji polici so naslednji predmeti (razmetani eden čez drugega): (P 216 a, b, c, d, e) škatlice za pasto za čevlje, (P 217) ščetka domače izdelave za mazanje čevljev, (P 218) lesen ročaj z vrtljivo osjo, (P 219) lončena latvica z ročajem, (P 220) kozarec z mazilom, zajemalka, narejena iz konzerve in veliko orehovih lupin.

Na steni, v kotu nad posteljo, pod okroglico za sušenje, je (P 221) odpustnica iz avstroogrške vojske, pri oknu sta na žeblju obešeni (P 222 a, b) dve premični ogledalci.

Na steni pri kamri, nad posteljo, je obešena (P 223) fotografija dveh moških, (P 224) družinska fotografija Pocarjevih, (P 225) družinska fotografija Jekličev, (P 226) spominček z Brezjij, (P 227) potrdilo o romanju v Rim leta 1900, za okvir so zataknjene razglednice in podobice.

322

Na polici nad vrati v kamro (od desne proti levi) je (P 228) večja škatla za vžigalice Drava, (P 229) škatla Franck z vžigalicami in (P 230 a, b, c) tri krtače za obleko.

Med stropnim tramom in pečjo je (P 302) leseno ohišje za uro z utežmi. Ure ni. Nad njim je nova okrogla industrijsko izdelana ura. Okoli peči so klopi s policami. Na zgornji polici, v kotu pri uri, je likalnik s podstavkom, majhen, električni kuhalnik, vatirani škornji.

Od vrat v "hišo" so do severozahodnega kota, vzdolž zahodne stene in vzdolž južne stene do okna vgrajene lesene klopi. Pod klopjo, pod polico na zahodni steni, je predal, ki je napolnjen z naslednjimi predmeti: (P 231) kladivce z razcepljeno stranjo, (P 232) kladivo, (P 233) kladivo, (P 234) klešče z odlomljenim ročajem, (P 235) majhne ukrivljene klešče, (P 236) klešče z okroglima konicama, (P 237) klešče z okroglima konicama, (P 238) ploščate klešče, (P 239) klešče s ščipalno čeljustjo, (P 240) dleto, (P 241) šilo, (P 242 a, b, c, d) štiri ploščate pile, (P 243) kromiran vžigalnik, narejen iz naboja za puško, (P 244) majhen zvonček z usnjeno ovratnico, (P 245) večje število podkvic za čevlje, (P 246) večje število okovja za pohištvo (panti, ključavnica...).

Pod klopjo pod stropnim tramom, med oknoma, je polica, ki je založena (P 247 a, b, c, d, e) s petimi čevljarskimi kopiti, (P 248) z lesenim sandalom z gibljivim podplatom, (P 249 a, b) z dvema hrbtiščema krtač in s koščki usnja, krpami ter s škatlicami s pasto za čevlje.

Pod zidno omarico pod zračnikom je pod klopjo predal, v njem pa (P 250) lesena škatla z drsnim pokrovom, v škatli so gumbi, (P 251) škatlica Franck s podobicami in vžigaličnimi škatlicami ter steklenimi cevkami s "kamenčki" za vžigalnike, (P 252) lesen ključek za predal, (P 253) škatlica Franck z vžigaličnimi škatlicami in (P 254 a, b, c) tri pločevinaste škatlice z žebli, zavitki papirčkov in krpo.

Na klopi pri oknu, ob postelji, je (P 255) pehar, v njem so vžigalične škatlice in zdravila. V škatlicah so gumbi in druge drobne stvari za šivanje. Pod peharjem je (P 256) lesena škatla, v njej so sodobna zdravila ter (P 257) roževinast glavnik.

Na okenski kljuki, ob postelji, je obešen (P 258) roževinast rožni venec.

Pod zidno omarico pri vhodnih vratih je pod klop potisnjena (P 259) pručka.

Pri peči, za vrati, je pod klopjo (P 260) "zajec" za sezuvanje čevljev, na spodnji strani klopi pa nosilec (v obliki črke T) za sušenje obutve, čevljev, škornjev.

V "hiši", na macesnovih podnicah, je razporejeno pohištvo.

V "bohkovem kotu" je (P 261) miza (a- predal, b- pokrov, c- noge). V predalu je (P 262) nož za rezanje kruha, (P 263) nož z roževinastim ročajem, (P 264) majhne klešče,

ščipalke, (P 265) zlomljena klina bajoneta. Ob mizi sta dva (P 266, P 267) stola. Na mizi je (P 268) budilka, (P 269) moška ročna ura in (P 270) očala.

Med mizo v "bohkovem kotu" in posteljo pri kamri stoji (P 271) "mentrga" (a- pokrov, b- predal) tako, da je s predalom obrnjena proti postelji. Na mentrgi je (P 272) knjiga Pod Mežakljo in Karavankami so se uprli. V mentrgi so naslednji predmeti: (P 273) lesen valjar, (P 274) škatla z ročno moško uro, (P 275) očala s črnimi okvirji, (P 276) termometer, (P 277) embalažna škatlica od ure (v njej pa je "molek", kolajna dobrega strelca Kraljevine Jugoslavije, kolajna ob 60-letnici Franca Jožefa in obesek s Pavlom VI. in križci), (P 278) tok z očali, (P 279) usnjena denarnica za kovance, (P 280) nož s pisanim ročajem. V predalu "mentrge" so (P 281, vse pod eno številko) časopisni izrezki o Radovni oziroma o Mimi Jeklič, Novice v slikah, Čuk na palici (1924), popisani zvezek, Domoljub (1913), (P 282) zemljevid Julijskih Alp iz leta 1923, (P 283) polivinilasta vrečka s kuverto in s fotografijami, (P 284) podobice z romanj, (P 285) knjižica Hitri računar iz leta 1898, (P 286) usnjen mošnjiček, (P 287) železničarski koledar za leto 1938, (P 288) tok z očali, (P 289) štirioglata usnjena denarnica, (P 290) usnjena denarnica z jugoslovanskim denarjem, (P 291) škatlica s kremo Mentolin, (P 292) zvezčič Alojzija Jekliča, 1926, (P 293 a, b, c) tri žepna ogledala, (P 294) očala.

Ob steni kamre, med oknom in vrati, stoji (P 295) postelja, pod njo pa (P 296) majhna pručka. Na postelji sta (P 297 a, b) dve ukrivljeni palici za pomoč pri hoji, (P 298) zložena lanena rjuha, pod njo klopčič volne. Postelja je postлана, opremljena s sodobno posteljnino (plevnica je iz domačega platna z modrimi črtami in napolnjena s koruznim ličjem, pod njo so otepi ržene slame.

Pri vratih v kamro, na mestu odžagane klopi pri peči, stoji (P 299) postelja, kavč. V postelji so bile, poleg sodobne posteljnine, shranjene (P 300) štiri rute (ena židana) in (P 301) platnena rjuha.

V kotu, med pečjo in vrati v kamro, stoji (P 302) ohišje stenske ure.

2. KAMRA

V kamro vodijo vrata iz "hiše", prostor pa osvetlujeta dve okni. Strop je sestavljen iz lesenih tramov, ki so obiti z letvicami in ometani, vendar je skoraj polovica stropnega ometa že odpadlo in se posulo v prostor.

Na steni levo od vrat je zidana "leva", pod stropom, v smeri "leve" - okno na južni steni, je viseča polica. Na njej (od okna proti sredini prostora) je (P 303) lesena škatla, v kateri so raztreseni žebli in spravljene papirnati zavitki z različnimi žebli, "okovje" za čevlje (na papirju je poštni pečat kraljevine Jugoslavije). Poleg je (P 304) škatlica za cigare Drava, v kateri je škatlica vžigalic Drava, poleg je (P 305) škatlica za cigarete Sava, v njej pa brivski pribor, aluminijast vžigalnik in (P 306) medeninast vžigalnik ter (P 307) škatlica s priborom za britje. Poleg je (P 308) škatlica Franck s priborom za britje in (P 309 a, b) dva čopiča za britje, (P 310) zobna krtačka, (P 311) vžigalnik domače izdelave. Po polici je posuta malta s stropa. Pod polico, med desko in nosilcem, je zataknjena (P 312) zidarska žlica ("kela").

Preko okroglice za sušenje, ki je pritrjena pod stropom pred steno z "levo"- je obešenih (P 313 a, b, c, d) pet moških dežnikov, (P 314) kriva sprehajalna palica in nekaj oblačil.

Na steni, levo za vrati, so pribiti žebliji, na njih je ženska obleka, plastična vrečka s svečo (vse brez inventarne številke), (P 315) ženski dežnik in (P 316) platneno gasilsko vedro. V njem so klopčiči vrvic.

Za "levo" je (P 370) viseča omarica. Na vrhu omarice so škatle z zdravili in industrijske sponke za pritrjevanje žice, konzervne škatle, plastični kozarci in stekleni kozarčki (ti predmeti niso oštevilčeni). V omari, na zgornji polici, so (P 317) okrogle in ploščate pile, zavite v papir, (P 318) kartonska škatla z žeblički, (P 319) trije kosi novejšega jedilnega pribora. Na drugi polici sta (P 320 a, b) dva steklena kozarca in prazni plastični kozarci, v katerih so avtomobilске svečke, koščki trakov in odlomki železa, poleg pa (P 321) klešče - ščipalke. Na tretji polici je gaza, stare baterije in sprej za sončenje, steklenica z mazilom, steklenica s soljo, (P 322) steklen kozarec, (P 323) zvitek pletenega traku in (P 324) šilo. Na četrti, spodnji polici, so avtomobilski deli, plastična vrečka, (P 325) okrogla škatla za vojaški vžigalnik in (P 326) kovinska škatla z zdravili.

324

Na zidani polici v "levi" so nametani razni papirji, polivinilaste vrečke s koščki vrvic, usnjeni jermeni, ohišje bakelitnega vtikača, vrečka tobaka za žvečenje, koščki sveč, (P 327) pritrdilna obrača za koso, sprej Dermos za živali, (P 328) škatlice s pasto za čevlje, kozarec z mastjo, kos plastične cevi, (P 329) ohišje vtičnice in (P 330) medeninasta pipa.

Za vrati je manjša mizica (P 342). Na njej so (P 331) škatle za tobak, v njih pa dva zavojčka tobaka Club, zložene plastične vrečke za tobak, papir, koščki vrvic in trakov, stare delavne rokavice, (P 332) nož za odpiranje konzerv, žepni nožič in vžigalnik, narejen iz naboja, (P 333) ženska bela torbica in (P 334) del usnjenega biča ("gajžle"). V predalu mizice je (P 355) vreča s koščki cevi in vrečkami, v katerih so vijaki, žeblički, razni deli strojev, konci vrvi in trakov, plutovinasti zamaški, vezalke, deli glavnikov, škatlice z britvicami in podkvicami za čevlje, ključki od konzerv, svinčniki. Na spodnji polici mizice sta dva para moških čevljev (brez inventarne številke). Pod mizico so razni kosi plastičnih vrečk, škatlic in kozarcev ter steklenic (vsi predmeti so industrijske izdelave, brez inventarnih števil).

Na (P 340) mizi pred "levo" je (P 336) lesen oblič vrh škatle s koščki žice in praznimi plastičnimi vrečkami. V škatli za čevlje so zložene plastične vrečke, vrečke od tobaka, (P 337) računi za tobak, stari namizni koledarji, prazne aluminijaste škatle od cigar, zdravil, (P 338) škatla s hranilno knjižico in denarnico. V kartonski škatli so stari robci. Miza je obložena s plastičnimi vrečkami, zavitki za tobak, v katerih so shranjeni ploščati baterijski vložki ter najrazličnejši ovojni papirji in stekleni kozarci (predmeti so brez inventarnih števil). Na mizi je (P 339) pet ohišij ploščatih baterij in nekaj škatel s pasto za čevlje, shranjenih v kartonski škatli. V predalu mize so natlačeni razni papirji in škatlice zdravil, škatlice z britvicami, koščki vrvic, ključki brez ključavnic, koščki svinčnikov (predmeti so shranjeni v škatli z oznako P 339). Pod mizo (P 340, a- predal) je več steklenic in (P 341) lesen vojaški kovček z dvema ključavnicama. V njem je nekaj starega papirja in koščki usnjenega pasu.

Na vzhodni steni, nasproti vrat, je obešena (P 343) slika Božje Jagne (grafični tisk), nad oknom pa šop konjske žime. Na tleh, od vogala (kjer je bila nekoč peč) do okna, je narejen približno meter širok "podest", na njem so (od leve proti desni) odložene polivinilaste vreče, (P 349) "jerbas" s polivinilastimi vrečkami, v njih pa (P 344) dve laneni rjuhi, (P 345) lanen vzglavnik, poleg je (P 346) volnen namizni prt, spodaj pa kartonska škatla. V njej je vrečka s čevlji (brez inventarne številke), (P 347) usnjena moška torba ("aktovka") z osebnimi dokumenti, (P 348) prazna usnjena ženska torbica, plastične vrečke,

zdravila, ženski čevlji, volnene nogavice. Poleg je (P 350) lesen vojaški kovček (avstrijske izdelave), v njem so pisma, živilske karte in drugi dokumenti, pisala, knjiga Veliki katekizem, Slovenske večernice št. 85 - predmeti v kovčku so označeni s P 350 a, pred njim moški nizki čevlji. Poleg, na vrhu, je gajbica s posodo Emo, s starim papirjem, plastičnimi vrečami, nogavicami, škatla z gumbi (brez inventarnega vpisa), pod njo je kartonska škatla z nekaj kosi perila in srajc. Spredaj sta, ena na drugi, dve (P 351, 352) pleteni košarici z vrečko papirja in praznimi škatlicami od zdravil. Manjša košarica je postavljena v večji košarici. V njej so zvitki papirja in (P 353) v vrečki za tobak zaviti jugoslovanski denar. Poleg je škatla, v kateri so plastične vrečke z zdravili in spodnje perilo, (P 354) ročno pletene volnene nogavice, škatla s starim papirjem, vrečkami, najlonski dežni plašč, kartonska škatla s polivinilastimi vrečkami in kosi oblačil, kartonska škatla, v kateri so prazne škatle in stara industrijska oblačila. Pod podestom je šest parov ženskih čevljev, "superge" in (P 355) emajlirana nočna posoda.

Na okenski polici je več novejših steklenic, v papir zavito blago in (P 356 a, b) konzervni škatli s pismi, nakaznicami, dopisi, dokumenti o zdravstvenem zavarovanju. Pod njimi je nizka lesena gajbica s plastičnimi jogurtovimi kozarci, koščki izolirane žice, šopi konjske žime, v papir so zaviti posamezni žeblički, kosi plastične cevi, konci jermenov, obročki za smučke, deli kmetijskih strojev, (P 357) dve aluminijski čutarici, (P 358) nož z ročajem iz jelenovega roga in (P 359) ozka lesena "vevnica".

Ob drugi steni je na tleh, v širini enega metra, narejen "podest", na katerem so naložene škatle in gajbice: polivinilasta vreča s koščki blaga, kovinska škatla s steklenicami, kartonska škatla s steklenicami, polivinilasta vreča z zdravilnim lišajem in drugimi zdravilnimi zelišči, škatla s praznimi vrečkami za tobak in zložene polivinilaste vreče od umetnih gnojil, kartonska škatla s starim zimskim plaščem, kartonska škatla s starimi moškimi srajcami in moškim perilom, kartonska škatla s starimi moškimi srajcami, kartonska škatla z dolgimi moškimi spodnjicami, lesena gajbica s praznimi škatlami od tobaka za žvečenje, kosi stare gume in kosi kape (iz blaga si je miš naredila gnezdo), gajbica z raznimi vrečami, zvitki žice, koščki kartona, aluminijska posoda, gajbica s starim papirjem, stol, košarica z vrečami, raznimi blagajniškimi formularji, (P 360) knjiga gostov iz planinskega doma Krmi (za leto 1960), gajbica s starimi škatlami in kosi obleke, škatla iz lesa s koščki kovinskih škatel, vijaki, deli okovja in (P 361) desetimi brusmi za kose. Pri oknu so na palici pod polico obešeni brisača, nahrbtnik, mrežasta plastična vreča, nekaj oblačil in plastična vrečka z nogavicami, obešalnik.

Ob zahodni steni, od vogala do vrat, je postelja, pred njo pa novejša klop: vse je založeno s kartonskimi škatlami in drugim materialom. Na kupu so odložene tri odeje podložene z bombažem, spodaj je gajbica z (P 362) "jervasom", v njem so v vrečki zdravila, (P 363 a, b, c) platneni vreči za blazino in lanena krpa - brisača. Tu je kartonska škatla s škatlicami, kartonska škatla s praznimi polivinilastimi vrečkami, kartonska škatla s starim ovojnim papirjem in obleko, plastični "lavor", vrečke in (P 364) budilka, kartonska škatla, v njej pa stare moške srajce in (P 365) platnena prevleka za blazino, (P 366) lanena brisača z rdečim robom in z začetnicama F.J., kartonska škatla s čevlji ter (P 367) lesena ovalna "šatulja" (ročno delo) z naslednjimi listinami (kronološko zaporedje): 1-1609,2-1669, 3-1693, 4-1697, 5-16xx, 6-1716, 7-1748, 8-1749, 9-1749, 10-1750, 11-1767, 12-1777, 13-1780, 14-1793, 15-1797, 16-1800, 17-1800, 18-1801, 19-1808, 19-1808, 20-1808, 21-1811, 22-1812, 23-1812, 24-1812, 25-1813, 26-1814, 27-1817, 28-1819, 29-1820, 30-1821, 31-1822, 32-1823, 33-1824, 34-1824, 35-1824, 36-1825, 37-1827, 38-1827, 39-1828, 40-1828, 41-1828, 42-1828, 43-1828, 44-1829, 45-1829, 46-1830, 47-1831, 48-1831, 49-1833, 50-1834, 51-1836, 52-1838, 53-

1839, 54-1841, 55-1843, 56-1846, 57-1847, 58-1848, 59-1851, 60-1851, 61-1851, 62-1851, 63-1851, 64-1851, 65-1851, 66-1851, 67-1851, 68-1852, 69-1852, 70-1852, 71-1852, 72-1852, 73-1852, 74-1852, 75-1853, 76-1854, 77-1854, 78-1854, 79-1854, 80-1857, 81-1859, 82-1860, 83-1862, 84-1863, 85-1864, 86-1864, 87-1868, 88-1868, 89-1868, 90-1869, 91-1869, 92-1870, 93-1874, 94-1881, 95-1881, 96-1886, 97-1889, 98-1889, 99-1889, 100-1889, 101-1890, 102-1890, 103-1892, 104-1892, 105-1892, 106-1894, 107-1894, 108-1898, 109-posestni list, 110-1900.

Posteljnina je sodobna, industrijsko narejena, plevnica je iz domačega lanenega blaga, spodaj so rženi snopi.

Pod posteljo (P 369, a, b, c, d) je več parov čevljev, (P 368) majhna pručka in (P 371) majhen kamnit brus s koritcem za vodo.

326 Sredi prostora, ob podpornem stebru, stoji novejši stol, preko njega pa so navržena oblačila, plašči.

Vsi industrijsko narejeni predmeti v kartonskih škatlah, plastičnih vrečkah in vrečah, gajbicah ipd. so brez inventarnih števil in niso shranjeni kot muzealije.

Tla v kamri so lesena.

3. ČRNA KUHINJA

Dostop v črno kuhinjo je iz veže.

Na steni, desno od vrat, je v zid zabita lesena palica, na kateri so odložene krpe, nekoliko naprej, nižje, je kurišče peči za "hišo", spredaj je kovinski zaslon (P 372) za zapiranje žrela peči. Pred ognjiščem je (P 373) litoželezen lonček s pokrovko, v kotu za lončkom so naložene trske. Pred kuriščem peči so odložene (P 374 a, b) dvoje burkle in (P 375) lopata za pobiranje pepela, (ki so verjetno prvotno stale za vrati, pred ognjiščem). Trideset centimetrov od kota stoji (P 376) trinožnik, pred njim je (P 377) litoželezen lonček s pokrovko, levo je (P 378) pet pokrovk, ki leže na litoželezni plošči štedilnika. Pod pepelom in trskami je bila skrita železna plošča, pod lončkom (P 373).

Vzporedno s ploščo štedilnika je na opečnato kurišče položena kvadratna deska, za njo pa dva kamna, kvadra, verjetno okenska okvira. Tu so ležale (z dnom obrnjenim navzgor) (P 379) emajlirana globoka ponev s pokrovom, (P 380) pločevinasta ponev z ročajem in (P 381) trinožna ponev. Na začetku desnega kvadratnega kamna stoji (P 382) litoželezen lonec, poln pepela. Na levem koncu levega kamna pa (P 383) kovani "maček" za podstavljanje pod polena. Med njima je odloženo razno železje (okovje, žebli), ostanki zgoratega lesa na ognjišču. Na deski v levem vogalu je (P 384) litoželezen lonec s pokrovom. Za kamni je pokončno vratilo nad ognjiščem, kjer je (P 386) trinožnik, na njem pa (P 385) ponev s pokrovko. Od "cigana" do kota je odložena (P 387) lončena ljubenska skleda, (P 388 a, b) dve kozici iz pločevine, (P 389) plitev lonec z ročajema, pod njim pa (P 390) lončena latvica, proti kotu stoji (P 391) lončena posoda z vrvičastim ornamentom, za loncem so (P 392) prvi trinožnik, (P 393) drugi trinožnik in (P 394) tretji trinožnik. Pod posodami so deske, polena in škatlice Divke in Proje. (Glede na debelo plast pepelnatega prahu lahko sklepamo, da kurišče dolgo ni bilo uporabljeno. V kotu, na steni s kamro, je zazidano ognjišče za peč v kamri. Prekladni kamen nad žrelom peči je verjetno mejnik ali kilometrski kamen z vklesanim napisom No. 16 V; nad kamnom je odprtina za zrak, desno od nje, v steni, pa kvadratna vdolbina.

Pri Pocar: Vratilo in lonci na ognjišču v črni kuhinji, detajl; Foto V. Knific, ZVNKD v Kranju, 1993. ♦ The Pocar farmhouse: kettle hook and pots in the black kitchen's fireplace; Photo by V. Knific, ZVNKD Kranj, 1993. ♦ Chez Pocar: Pots dans l'âtre de la cuisine noire, détail; faite par V. Knific, ZVKNKD à Kranj, 1993.

Izpod oboka, v bližini kurišča za peč v "hiši", visi veriga, pritrjena na strop s kovanim železom.

Pod ognjiščem, levo od "cigana", je odprtina za pepel, s sprednje, čelne strani pokrita s pokrovom, pod katerim sta (P 395, P 396) litoželezna lonca, oba obrnjena z dnom navzgor.

Ob vzhodni steni z oknom je v nivoju ognjišča nekakšen (približno 80 centimetrov širok) delovni pult ali miza, ki jo osvetljuje okno. Desno od okna, deloma na ognjišču, deloma pa na lesenem pultu, stoji pokončna, odprta (P 397) omarna "polica". Posamezne police so obložene s papirjem. Na vrhni polici (od desne proti levi) so škatlice vžigalic, embalažne škatle od sveč, riža, začimb, rožičeve moke, majarona, janeža, cimeta (predmeti so brez inventarnih števil). Na drugi polici, v desnem kotu, je (P 398) konzerva s "projo", v levem kotu je konzerva z vrečko paprike, (P 399) modro emajlirana skledica Emo in kozarci za vlaganje, napolnjeni z mastjo in različnimi živili. Na tretji polici, v desnem kotu je (P 400) okrogla konzerva s pokrovom z ostanki kavnih nadomestkov, (P 401) prazna kvadratna pločevinasta škatlica, (P 402) steklenička za kis, v levem kotu je (P 403) porcelanast krožnik s petelinom na dnu, (P 404) manjši, bel porcelanast krožnik. Za njima sta dva žepna koledarja. Na četrti polici, v desnem kotu, sta dve posodi Emo, na levi stani pa (P 405) lončena skleda, (P 406) lončena ljubniška skleda, (P 407) lončena skleda. Spodnja polica je samo vstavljena med nosilni pokončni deski, pod njo je (P 408) kuhalnica.

Na lesenem pultu, od police do konca okna, je (z dnom navzgor) postavljen (P 409) litoželezen lonec, (P 410) še en litoželezen lonec, (P 411) litoželezen lonec novejšje izdelave, pred oknom je (P 412) bela porcelanasta skodelica, (P 413) majhen lončen lonček, lončki,

Pri Pocar: Drobní gospodinjski predmeti na polici pri oknu v črni kuhinji; Foto V. Knific, ZVNKD v Kranju, 1993. ♦ The Pocar farmhouse: small household items on the shelf at the window in the black kitchen; Photo by V. Knific, ZVNKD Kranj, 1993. ♦ Chez Pocar: Petits objets ménagers sur l'étagère près de la fenêtre dans la cuisine noire; photo faite par V. Knific, ZVNKD à Kranj, 1993.

lonci, skodele in skodelice Emo (brez inventarnih števil). Polica je pregrnjena s papirjem.

Pod pultom, na tleh, je v kartonski škatli (P 414) razbita lončena skleda in nekaj cunj, poleg škatle je (P 415) pletena košara. (Po pripovedi sosedov je košare pletel Franc Jeglič).

Na steni, med polico in oknom, je na zgornji žici (od desne proti levi) (P 416) lesena zajemalka, zajemalka Emo in zajemalka s cedilom Emo, (P 417) plitva lesena posnemalka, (P 418) kovinske vilice za mešanje žgancev in dve zajemalki Emo. Na drugi žici je (P 419) velika lesena posnemalka za skuto, (P 420 a, b, c, d) štiri "trnice" (narejene iz smrekovih vrhov), (P 421) lesena posnemalka, (P 422) lesen stiskač, (P 423) "trnica", (P 424) sedem kovanih vilic s kljukicami na ročajih, (P 425) železna zajemalka, (P 426) pločevinasta ponev, (P 427) pločevinasto cedilce, (P 428) aluminijasto cedilce, obešeno na žeblju nad žico.

Na okenski polici je (P 429) snop "rušlov" iz macesnovih vejic, (P 430) nož z lesenim ročajem, vilice z dvema krakoma, tri majhne žličke, dve veliki pločevinsati žlici, štiri aluminijaste žlice, jedilni nož, lij. Na levi strani okenske police je (P 431) žličnik s sedmimi aluminijastimi žlicami, k steni sta naslonjena (P 432 a, b) dva lesena krožnika, na polici so skodele Emo in (P 433) bela porcelanasta skodelica, pod papirjem pa (P 435 a, b, c) tri pločevinaste pokrovke. Na žebličkih, na steni desno ob oknu, je zajemalka s cedilom, lij Emo, plastični lij, zajemalka, kovinsko cedilo za čaj, na levi strani pa "ribežen" Emo, (P 434) kovinska "strgula" za strgamje testa v mentrgi.

Za delovno mizo stoji (P 436) kovinski, črn, pločevinast štedilnik z dimnikom, odprtim v dimnik črne kuhinje. Na štedilniku je aluminijasti lonec, lonci Emo, pokrovke, globoka ponev z ročajem (brez inventarnih števil), škatla za sladkor, (P 440 a, b, c, d) štiri grebljice za pepel.

Med štedilnikom in pultom, na tleh, je (P 437) pletena košarica z ročajem, (P 438) pletena košara za treske. Pod štedilnikom so (P 439) bukovi obroči, verjetno "vitre" od butar.

V kotu pod dimnikom, na steni s sosednjo kamro, je polica s pločevinastimi vratci pred žrelom peči za sosednjo kamro. Polica je zasuta s sajami, ki so padle iz dimnika.

Poleg police je zidan kotel za kuhanje hrane za svinje. Kotel je pokrit z deskami, s skodlami, na njih je (P 441) pločevinasta kozica z ročajema in kozica Emo. Zidan kotel je globok približno en meter in ima spodaj, na polovici globine, vgrajen litoželezen kotel, ki je dodatno pokrit z lesenim pokrovom.

Sredi kuhinje, med štedilnikom in kotlom, je (P 422 a, b) tnalno s sekiro. Prostor okoli tnala, še zlasti proti dimniku v kotu, je na debelo nadrobljen s treskami, drobirjem lesa, z lesom.

Poleg kotla, v kotu za vrati, je lesena omara s policami brez vrat. Omara je vsa pokapljana, prepojena s katranom, dimom in sajami, kar kaže, da je že dolgo v tem prostoru. Omara je "zlepljena" in je ni moč premakniti.

Na vrhu omare je (obrnjena z nogami navzgor) (P 443) trinožna železna kozica, (P 444) druga trinožna železna kozica in (P 445) še ena železna kozica. Desno od vrat, na sprednji steni, je (P 446) iz žice pleten nosilec za kuhalnico in (P 447) leseno zvezdasto kuhalnico; levo od vrat visi na žeblju (P 449) oglat pločevinast pekač.

V omari, na zgornji polici, je (od desne proti levi) (P 450) okrogla pločevinasta škatla, (P 451) pločevinast lonček, narejen iz konzervne škatle, (P 452) pločevinast petrolejski gorilnik, (P 453) steklenička z usnjenim zaščitnikom, (P 454) steklenička, pred njima stojita (P 455) dve leseni, prazni škatli; med predmeti so raztresene vžigalice škatlice. Na levi strani police je (P 456) razbit lončen lonček z ročajem, (P 457) pločevinasta škatla s pokrovom, (P 458) več pločevinastih pokrovk, veliko škatlic za vžigalice, (P 459) majhna lesena žlička, vrečka z apnenčevim peskom za čiščenje posode in kristal soli (v velikosti jabolka). Na drugi polici sta dve steklenici za "cianti" (brez inventarne številke), kartonska škatla, polivinilasta vrečka s (P 460) tremi vilicami (ene so narejene iz naboja) in dva noža, (P 461) porcelanasta skodelica z okrasjem, povezana z žico. Polica je polna majhnih raznovrstnih konzerv in polivinilastih vrečk.

Tretja polička je prazna, na njej so le smeti, drobir.

Na četrty, spodnji polici je (P 462) počena latvica, uničeni stari čevlji in lesene cikle, drobir.

Pred omaro, za vrati, je veliko tnalno, na njem je pletena košara s posodo Emo (brez inventarne številke). Za vrati, ob tnalno, je težak (P 464) lesen bat ali "poč", (P 465) sekira, (P 466) sekira, (P 467) lesena lopata za čiščenje peči (lopar) ter več ročajev, držajev. Za vrati, na žeblju, visita dva (P 463 a, b) pločevinasta pekača.

Tla v črni kuhinji so prstena, brez talnih desk, a na debelo nasuta z drobirjem, sajami, pepelnatim prahom. Vsi predmeti v črni kuhinji so črni, smolnati.

4. VEŽA

Veža je prostor, ki veže, povezuje vse prosotore v hiši.

Vanjo se pride skozi glavna polkrožna vrata, ki se zaklepajo s ključavnico oziroma na notranji strani zaprejo z lesenim zapiralom, ki ga je moč premikati in shraniti v posebni kvadratni odprtini v zidu pri ključavnici.

Na hrbtni strani vhodnih vrat sta dva ključa (P 468 a, b) starejši kovan ključ (a) in novejša kopija ključa (b).

Pri Pocar: Sklednik na steni med vrati v "hišo" in v črno kuhinjo; Foto V. Knific ZVNKD v Kranju, 1993. ♦ The Pocar farmhouse: bowl shelf on the wall between the door to the "house" and the black kitchen; Photo by V. Knific, ZVNKD Kranj, 1993. ♦ Chez Pocar: Saladier sur le mur entre la porte de la "maison" et la porte de la cuisine noire; photo faite par V. Knific, ZVNKD à Kranj, 1993.

Na steni med vhodnimi vrati in vrati v "hišo" je le ohišje za električni števec, varovalko in kovinska zankica, s katero se pritrdijo odprta vhodna vrata.

Na levem podboju vrat v "hišo" je obešen (P 469) moški dežnik.

Pod njim sta dva (P 470) novejša kompleta verige za pritrditev živali v hlevu. Levo od "hišnih" vrat, do stopnic na podstrešje, je (P 471) lesen sklednik. Nanj je na desni strani obešen (P 472) srp. Na zgornji polici sklednika je (P 473) manjše leseno sito in šop kurjih peres ter nekaj plastičnih vrečk. Na drugi polici je (P 474) lesena posnemalka, (P 475) lesena škatlica z drsnim pokrovom, (P 476) manjša lesena "vevnica", (P 477) sekač za meso, na robu sklednika je obešen (P 478) bakren korec za vodo in nekaj železnih S kavljjev.

Pod sklednikom je lesena polica za "škafce", na njej pa (P 479) nedokončani leseni podplati za otroške cokle.

Pod "škafnico", na tleh, leži novejši zaboj (brez inventarne številke), v njem pa je nekaj vreč iz konoplje in najlona.

Pod obokom stopnic, na desni strani pred vrati v črno kuhinjo, visi na žeblju (P 480) lanena brisača, na desni strani vrat je pritrjen (P 481) lesen zaboječek s pokrovom za sol - solnica; na žeblih je nekaj krp in "lavor" Emo. Na tleh je novejši zaboj s pokrovom (brez inventarne številke).

Na poševnem zidcu stopnic je obešena (P 482) velika pločevinasta pomivalna skleda. Pred steno je (P 483) nov belo emajliran štedilnik Emo, ki še ni bil uporabljen. Na štedilniku je (P 484) pleten pehar, (P 485) pletena košara, (P 486) lanena brisača. Pred štedilnikom je (P 487) lesena smetišnica z ročajem in metla, (P 488) javorjeva klop, pod njo (P 489) litoželezen lonec.

Ob štedilniku je (P 490) deska (na štirih nogah) za sekanje mesa.

Nanjo je odložen (P 491) lesen zaboj s pokrovom. V zaboju je (P 492) lesen oselnik z oslom, (P 493 a, b, c, d) štiri osle, (P 494 a, b) železna "babca" in kladivo za klepanje, (P

Pri Pocar: Orodje in predmeti na omari (inv. št. P 526) v veži; Foto V. Knific, ZVNKD v Kranju, 1993. ♦ The Pocar farmhouse: tools and objects on the cabinet (inventory no. P 526) in the entry; Photo by V. Knific, ZVNKD Kranj, 1993. ♦ Chez Pocar: Outils et objets placés sur l'étagère (n° d'inv. P 526) dans l'entrée; photo faite par V. Knific, ZVNKD à Kranj, 1993.

495 a, b) par železnih derez, (P 496) svitek za nošenje na glavi, nekaj koščkov mila in (P 497) lesena škatlica z drsnim pokrovom.

V kotu, med vrati v kamro in vrati v klet, sta obešeni (P 498) dve rezili za koso. Nad vrati v klet so na pozidnih tramovih obešene (P 499, P 500, P 501) grablje. Na železnem klinu, kakšen meter proti zahodni steni, je obešena (P 502 a, b) kosa, z rezilom v smeri proti vhodni steni. Pod koso je (P 503) ločna železna žaga, obešena z zobmi proti steni.

Poleg vrat v klet, približno 30 centimetrov od podboja vrat, stoji (P 526) omara, "marajna". V zakotju ob njej je naloženo, z železnimi deli pri tleh, kmečko orodje: (P 505) železen drog z ostjo in "pajsarjem", (P 506) lopata, (P 507) kavelj na kratkem ročaju, (P 508) cepin za les, (P 509) še en cepin za les, (P 510) kramp, (P 511) kramp z zlomljenim ročajem, (P 512) leskova palica s kovano konico, sirkova krtača na ročaju. Na tleh, za orodjem so (P 513) tri industrijsko izdelane gozdarske verige in (P 514) veriga za psa.

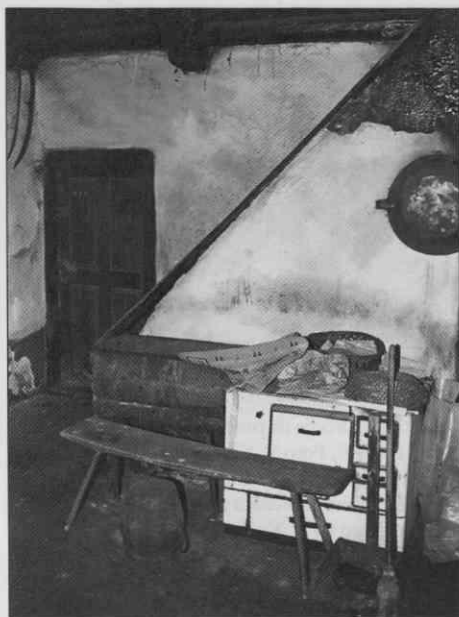
Na vrhu lesene omare je položenih več sekir, vse so z rezilom obrnjene proti steni (P 515, P 516, P 517, P 518, P 519), (P 520) zvonec za govedo z usnjeno ovratnico (za sekirami) ter več vreč iz papirja in konoplje (brez inventarnih številke).

Pod vrečami je (P 521 a) bakren korec in odlomljen ročaj (b), (P 522 a, b) dve kosi, (P 523) pločevinast oselnik z oslom, (P 524) okrogel lesen oselnik.

Na levem podboju vrat v klet so na dveh žeblih, nižje in zgoraj, pritrjene (P 525) verige za govedo.

Omara (P 526) ima ob vratih štiri, spodaj pa še dva dodatna predala. Vrata so poslikana s cvetjem, vendar je poslikava slabo ohranjena. Zgornji in drugi predal sta prazna. V tretjem predalu je (P 527) kravji rog s smodnikom in (P 528) trikotna papirnata škatlica s strupom proti mrčesu. Četrti predal je prazen. Tudi spodnja dva predala sta izpraznjena. Na zgornji polici v osrednjem delu omare sta (P 529 a, b) večja in manjša, okrogli leseni škatlici in (P 530) lesen zložljiv "meter". Na drugi polici je (P 531) molitvenik,

Pri Pocar: Klop in nov, še ne uporabljen štedilnik (inv. št. P 483) pred zidanimi stopnicami v veži; Foto V. Knific, 1993. ♦ The Pocar farmhouse: bench and new, unused stove (inv. no. P 483) near the stone stairs in the entry; Photo by V. Knific, ZV NKD Kranj, 1993. ♦ Chez Pocar: Banc et cuisinière, neuve, jamais utilisée (n° d'inv. P 483) devant l'escalier dans l'entrée; photo faite par V. Knific, ZV NKD à Kranj, 1993.

(P 532) škatlica Franck z nožki, ključki, podkvico in lesenim križcem, (P 533) kartonska škatlica s prstani (medeninasti, aluminijasti s srčkom, aluminijasti z bakrenim krogom ter steklen obesek v obliki srca), (P 534) lesena ovalna škatlica brez pokrova, v njej je majhna lesena škatlica z drsnim pokrovom in letnico 1924, industrijski vžiganik, steklena posodica z mazilom, poleg sta (P 535 a, b) dva steklena kozarca, (P 536) porcelanasta posodica za britje, več (P 537) majhnih stekleničk z zdravili iz lekarne na Jesenicah in v Radovljici. Na žebliju, za polico, so obešeni (P 538) natezna tehnica, (P 539) moška ročna ura na vezalki in (P 540) škarje. Na tretji polici so (P 541 a, b) dva lesena ključa za lesene ključavnice, (P 542 a, b, c) tri kovinske obešenke, (P 543 a, b, c) trije ključki, (P 544) majhna pločevinasta škatlica, (P 545): dno lončene posodice, (P 546 a, b) dva "frakla". Na četrti polici je (P 547) sponka - "broška" s podobo Kristusa, (P 548) dva pločevinasta mernika (1 l in 2 dcl), (P 549 a, b) dve konzervi z žebliji, ključavnico in obešanko, (P 550) nož, (P 551) široka lesena "vevnica", (P 552) steklena bučka, (P 553) "frakel", (P 554) steklenica za pivo s porcelanastim zamaškom.

Pod omaro je (P 555) čevljarsko nakovalce na lesenem podstavku.

K omari je prislonjen (P 556) snop olupljenega šibja za pletenje košar ter (P 557) novo kosišče.

Poleg omare, pred oknom, je (P 565) miza (a-predal, b-ploskev, c-noge). Pod mizo je škatla s kosi lanenega platna, (P 558) dve rjuhi in predpasnik. Na mizi je vreča surove ovčje volne, prazne stare vreče od moke in umetnih gnojil, (P 559) manjša pletena košarica, v njej so plutovinasti zamaški in koščki vrvice ter matični ključki (brez inventarnih števil), (P 560) večja pletena košara, v njej pa žičniki in papirnata embalaža. Poleg je škatla z začimbami, škatla z varovalkami za elektriko, prazna škatla od sveč, vrečka z žebliji, konzervna škatla (P 561) v njej pa železje, priprava za "šrajanje" žage, brus, žeblički, pile, nož. Na mizi je več plastičnih škatel z žebliji in železjem ter različnimi drobnimi industrijskimi izdelki. V pleteni košarici je (P 562) konzervna škatla, v njej pa lanena nit,

lanen trak, škatlica za vžigalice z gumbki, dve medeninasti verižici za uro, pločevinast krog- rezilnik za rezanje testa, krofov.

V miznem predalu je papir, plastične vrečke, polivinil in (P 564 a, b) hišna tablica ter nemška hišna tablica, obe s hišno številko 13.

Na klopi za mizo, ob steni pri oknu in pri kleti, so naložene kartonske škatle s plastičnimi vrečkami ter (P 566) srpica, več polivinilastih in papirnatih vreč.

Za vhodnimi vrati je na klop prislonjena (P 567) brezova metla in (P 568) leseno gozdarsko kladivo.

Med klopjo in omaro je založeno tnalno, ob njem pa (P 569, P 570) dve sekiri.

Pod mizo je (P 571) novejša večja tehtnica z utežmi (uteži za 5, 2, 1, 1, 1, 1/2 kg), (P 572) škatlica z gumbi.

Pod klopjo ob tnalno so odložene lesene drvarske zagozde in (P 573) škatlica Franck z gumbi. 333

Na polici pod klopjo (pri oknu) je (P 574) lesena deska za igro "špana" in na drugi strani za igro "volk in ovčice", dve vreči peska, (P 575) močna kovana "klanfa", (P 576) velike kovane klešče in (P 577) težka ročna "macola".

Za nogo klopi, pri vhodnih vratih, je več (P 578) industrijskih verig, (P 579) kovana zagozda, (P 580) lesene zagozde, ki so odložene ob tnalno.

Na okenski polici so odložene (P 581) tri pile, (P 582) strgalo za konja ter razni ostanki železa, (P 583) škatla za kakao in nekaj koščkov brusov (brez inventarne številke)

Na stropu v veži ni predmetov.

5. KLET

Klet je nekoliko (za tri stopnice) vkopana v tla, lesen strop pa je enako visok kot v veži. Prostor so uporabljali za spravilo hrane (zelje, repa, korenje, krompir,...) in ima le dva manjša okenca, odprtini, ki so "zabasane" s senom, mahom. Po pripovedi je bilo včasih tako mrz, da so pozimi živila v kleti zmrznila, zato so občasno v tem prostoru kurili odprt ogenj. In zato je prostor in strop ves potemnel, črn. Klet je dostopna iz veže.

Levo od stopnic je večja kadi za kislo zelje. Na njej in ob njej je odloženih več "škafov", ki so zaradi velike vlažnosti vsi krhki, prepereli (P 584, P 585, P 586, P 587, P 588, P 589, P 590).

Klet je z deskami, krajniki razdeljena na tri manjše predele, prostore za shranjevanje hrane. Lesene pregrade so zaradi vlažnosti preperle, uničene.

V kotu, nasproti vrat, je ob steni odloženih več snopov še neolupljenih vrbovih šib za pletenje košar, ob steni, v kotu pri stopnicah, pa več "škafov" (P 591, P 592, P 593), (P 594) lesen bat za tlačenje zelja v kadi, (P 595) dvoroga kopača za ruvanje repe in korenje, (P 596) kovane dereze, več kamnov za obtežitev zelja v kadeh, (P 597, P 598) litoželezen lonec.

Strop je močno nagnit, črn. Zaradi velikih količin lesa in stalne vlage na peščenih tleh je velika nevarnost hišne gobe, zato smo ves les odstranili in klet izpraznili.

6. KAMRA NA SEVERNI STRANI

V kamro na severni strani vodijo vrata iz veže; kamra ima okno na vzhodni in severni steni. V kamri, v kotu, je lončena peč, ki ima kurišče v sosednji črni kuhinji. Na steni, med pečjo in vrati, je stenska "leva". Strop v kamri je ometan in pobeljen.

Pod stropom (v prečni osi prostora) sta dve okroglici za sušenje, nanju pa so prečno položene deske, ki se uporabljajo kot police. Na teh policah so (od okna proti notranjosti) (P 599) kartonske škatlice za kolomaz in (P 600) stari matični ključki za kmečki voz. Na drugi polici je nekaj praznih vrečk.

Na tretji polici so škatle od čevljev in (P 601) lesena ovalna škatla. Četrta polici je prazna.

Na steni z "levo", za vrati, so na žeblih obešeni stari plašči, obleke. Pod njimi, na tleh, je škatla (P 602 a, b) s parom podplavov za cokle, vrečke z žebli, raznimi železnimi deli, (P 603) lesena gorjuška čedrica z letnico 1911, (P 604) kladivce za citre ali koso.

Med vrati in pečjo je (P 605) predalnik s tremi predali, vendar brez spodnjega predala. Na predalniku, na kupu, je (P 606) majhen sodček, (P 607) ploščata posoda za vodo, pod njim so razmetane obleke, pod njimi je (P 609) večja pletena košarica, (P 610) manjša pletena košarica, (P 611) knjige - molitveniki, (P 612) "fajfica", (P 613) papirnata škatlica, (P 614 a, b) dve ruti, štirje peharji (brez inventarne številke).

Za predalnikom so (P 615 a, b) dve veliki palici (ena iz bambusa), (P 616) sprehajalna palica z glavo konjička in (P 617) sprehajalna palica z glavo kače.

V zgornjem predalu predalnika je več oblek, (P 618) štiri rute, (P 619) kvačkan rob za "bohkov kot", (P 620) bučka za petrolejko, (P 621) stružena šatulja s kovanci, Kneippova škatla (P 622) s koluti niti, lasne sponke, klopčič lanene nitke, bucike, varnostne sponke, (P 623) kartonska škatla s položnicami, razglednicami, pismi, molilniki. V drugem predalu so (P 624 a, b) dve ženski torbici in (P 625) rute. Tretjega predala ni. V odprtini za predal je naložen papir, obleke, srp.

Pod predalnikom je papir, drobir.

Na peči je prazna kartonska škatla, velika okrogla konzerva, prazne papirnate in plastične vrečke, aluminjasta konzerva, škatlica Franck, (P 626) tri kose, (P 627) srp, (P 628) motika brez ročaja in (P 629) osle.

Pred pečjo je klop s štirimi nogami, na njej je (P 630) pletena košara za obleke, (P 631) pletena košara, (P 632) pletena košara, (P 633) pletena košara z ročajem, v njih pa (P 634) bel prt s kvačkanimi robovi, (P 635) lanena brisača z rdečimi progami, (P 636 a, b) dve laneni brisači, (P 637) lanena brisača s kvačkanim robom, (P 638) bela ženska bluza.

Na odprti niši, polici v zidu med pečjo in oknom, je več novejših stekleničk, kozarcev, (P 639) steklenička za mleko za otroka.

Med pečjo in zidno omarico so štiri klopi, ki pa so zaradi vlažnosti trhle, neuporabne. V bližini klopi je (P 640) lesena pinja.

Pred oknom na vzhodni steni je (P 641) miza s predalom, na njej pa več kozarcev za vlaganje, steklenic in (P 642) lončen lonec. V miznem predalu je nekaj škatlic Franck, papir, prazne vžigalične škatlice, (P 643) pipa z dolgim ustnikom in (P 644) več majhnih škatlic.

V oknu, med lesenimi polknicami in steklom, je odloženo (P 645) leseno (verjetno "hišno") razpelo, na okenski polici je (P 646) pletena košara, (P 647 a, b) dva porcelanasta

krožnika, (P 648 a, b) dve porcelanasti skodelici, (P 649 a, b) dve porcelanasti skledi, (P 650) aluminijasta škatla.

Za mizo je podolgovata lesena klop, na njej je nekaj steklenic. Na steni, pri oknu v kotu, je (P 651) podoba Božjega groba (barvni grafični tisk).

Ob severni steni z oknom po vsej dolžini poteka klop. Na njej je (od desne proti levi) (P 652) lesena "mentrga" brez nog. Na njej so (P 653) očala, (P 654) štiri porcelanasti lončki, (P 655) dva porcelanasta lončka s cvetličnim motivom, nekaj posode Emo, več pivskih, litrskih steklenic, tudi s petrolejem. V mentrgi je več steklenic "chianti", (P 656) dve steklenički za Ferovin, (P 657) "štefan", (P 658) štirioglasta steklenica, (P 659) steklenička za dojenčka, (P 660) dvolitrska steklenica Radenska, (P 661) dve steklenici za pivo Union.

Na klopi pred oknom so (P 662) krožniki, skleda, emajlirana kanglica za mleko, plastična posoda za mast in (P 663 a, b, c) trije porcelanasti lončki.

Od okna do zahodnega zidu so nad klopjo narejene improvizirane police za kozarce za vlaganje, plastične posode za maslo, emajlirane posode, večje konzervne škatle, steklenice, (P 664) lončen lonec, (P 665) še en lončen lonec, (P 666) novejši "štefan" za vino.

Na okenski polici na severni steni je nekaj vrečk, kovinski lavor, v njem pa (P 667 a, b, c) tri porcelanaste skodelice in (P 668) več kozarcev.

Pod klopjo je (P 669) brus in (P 670) oselnik, nekaj kosti in pesek ter trhel les.

Pred zahodno steno, takoj za vrati, je "flodrana" omara (brez inventarne številke), na njej je (P 671) pletena košara.

V omari je več črnih moških oblek, (P 672) moška črtasta obleka s telovnikom, na dnu omare je več steklenic s pijačo, (P 673 a, b) dve porcelanasti skodelici za čaj, (P 674) steklenička s stenjem, (P 675) tri nizke bučke za petrolejke.

V spodnjem predalu je nekaj rut, močno poškodovanih od moljev.

Ob prvi omari stoji druga omara, v njej so novejše moške in ženske obleke. Na vrhu omare je več kartonskih škotel. V eni izmed njih so (P 676) kartonske škatlice od zdravil. V predalu je (P 677) steklena hruška za namizno petrolejko, (P 678) barvni prtički za kuhinjske police, jaslice, betlehemska zvezda, podoba Poncija Pilata (barvni tisk), časopis Glasnik srca Jezusovega, zemljevid Avstrije, (P 679) slika mladeniča s križem.

Na omaro je zataknen moški dežnik, v vogalu sobe pa sta prislonjena dva dežnika, sprehajalna palica (brez inventarnih številok) in (P 680) deska (neugotovljene namembnosti) z izrezljanima koncema.

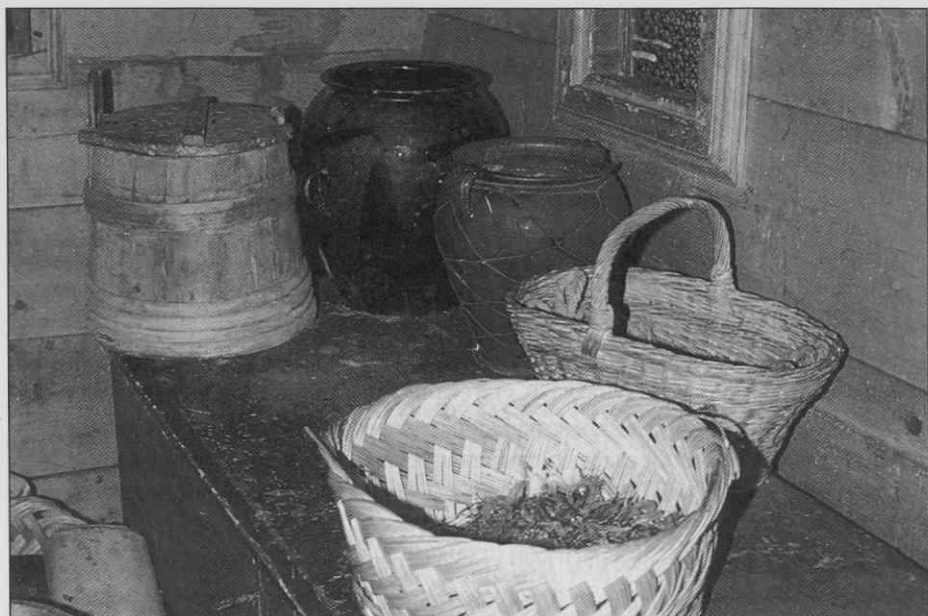
Tla v kamri na severni strani so lesena, pritrjena z lesenimi "cveki".

B. PODSTREŠJE

7. KAŠČA (IN DVA SKRITA PROSTORA -a, b) NAD KAMRO

Lesena kašča nad kamro je zaključen prostor, ki je bil po dograditvi stanovanjske stavbe zgrajen na podstrešju, in sicer nad kamro pri "hiši". Letnica 1794 na stropnem tramu verjetno datira čas njenega nastanka. V leseno kamro vstopimo skozi nizka široka vrata.

Pod stropom, na južni polovici od stropnega tramu, so nanizane črne palice ("ražni" iz črne kuhinje), na njih pa so obešeni (P 681) kavljji za sušenje mesa.

Pri Pocar: Predmeti na skrinji (inv. št. P 722) v kašči na podstrehi; Foto V. Knific, ZVNKD v Kranju, 1993. ♦ The Pocar farmhouse: objects on the chest (inv. no. P 723), situated in the loft's granary; Photo by V. Knific, ZVNKD Kranj, 1993. ♦ Chez Pocar: Objets sur un coffre (n° d'inv. P 723) dans le grenier à céréales; photo faite par V. Knific, ZVNKD à Kranj, 1993.

Na polici nad vrati sta (P 682) dve obešanki in (P 683) kljuka za vrata. Stena desno od vrat je prazna; okno je zamreženo z gosto pleteno žičnato mrežo. Tudi ozka južna, čelna, stena z oknom je prazna. Tretja, vzdolžna stena ima nasproti vrat, pod tramom, majhno okence. Na žeblih so obešeni naslednji predmeti: (P 684) "ribežen", (P 685) drugi "ribežen" in še (P 686) novejši "ribežen", (P 687) škarje za striženje ovc, (P 688) škarje za striženje ovc, (P 689) škarje za striženje ovc, (P 690) novejše škarje za striženje ovc, (P 691) vrv iz konoplje (premer 0,5 cm), (P 692) vrv iz konoplje (premer 1 cm).

Pred četrto, čelno steno, ki je brez okna, so tri police. Na zgornji polici, v kotu desno zgoraj, je (P 693) lesena škatla brez pokrova, v njej je drobir, (P 694) zelena kvadratna steklenička. Poleg so (P 695 a, b, c, d) štiri industrijsko izdelane ključavnice, (P 696) starejši "ribežen", (P 697) "rifl" za česanje volne ali lanu, (P 698) budilka, (P 699 a, b) palice za volno, (P 700) kartonska škatla s podkovskimi žebli, (P 701) razbita slika na steklu z motivom Svete družine, (P 702) lesen krožnik, (P 703) delček slike na steklo s podobo Ecce homo, (P 704) delček slike na steklo s podobo Marije z otrokom.

Na drugi polici (od desne proti levi) je (P 705) strojček za mletje mesa ("flajšmašina"), (P 706) konzerva s podkovskimi žebli, (P 707) petrolejka za voz, (P 708) druga petrolejka za voz, (P 709) tretja petrolejka za voz, (P 710) četrta petrolejka za voz, (P 711) namizna petrolejka brez hruške, (P 712) druga namizna petrolejka brez hruške, (P 713) majhna ročna petrolejka, škatla Franck s kosom žaltavega mila, (P 714) ročno pihana steklenica s kratkim vratom.

Na tretji polici (od desne proti levi) stoji (P 715) lesen svečnik, (P 716 a, b, c) kartonske škatle z žebli, med predmeti pa je vrečka s strupi in zdravili za živali. V kotu sta dve

Pri Pocar: Kartonske škatle in različna svetila (npr. inv. št. P 719) na policah v kašči na podstrešju; Foto V. Knific, ZVNKD v Kranju, 1993. ♦ The Pocar farmhouse: cardboard boxes and various lamps (e.g. inv. no. P 719) on the shelves in the loft's granary; Photo by V. Knific, ZVNKD Kranj, 1993. ♦ Chez Pocar: Boîtes en carton et différents corps lumineux (par ex. n° d'inv. P 719) sur les étagères dans le grenier à céréales; photo faite par V. Knific, ZVNKD à Kranj, 1993.

petrolejki za voz (P 717, P 718) in (P 719) kovinska "lanterna" s svečo.

Na steni za vrati je na lesenem klinu obešen (P 720) bronast zvonček za konja in (P 721 a, b) osem roževinastih lijev (iz kravjih rogov) za polnjenje klobas.

Sledi popis predmetov, ki stoje na tleh (in sicer od desne proti levi). Za vrati je (P 722) flodrana skrinja, na njej pa je (P 723) "jerbas" z lipovim cvetjem, (P 724) košara z ročajem, v njej pa (P 725) vrv iz konoplje. Za košaro je (P 726) "dratiran pisiker", (P 727) vrečka Ljubljanske sladke kave, (P 728) velik zelen lončen lonec z valovnico, pred njim je (P 729) prazna lesena deža s pokrovom. V skrinji je (P 730) pleten velikonočni "jerbas", v njem pa (P 731) pleten naglavni svitek iz barvnih trakov, (P 732) modro pregrinjalo s čipkami, (P 733) zimska volnena, grobo pletena jopa, spodaj, na dnu skrinje, je vreča za klobuk (P 734) Edvard Ritz, Mojstrana, (P 735) Hubert Tomc, Villach, (P 736) reklamni list Marie Beller, Magentropfen, (P 737) pletena košara, v njej sta (P 738 a, b) hruški za petrolejko za voz, (P 739) podoba Janeza Nepomuka v papirantem okvirčku. V skrinjinem predalu s pokrovom so (P 740) stekleničke z želodčnimi kapljicami, (P 741) dve steklenički Maria Zeller, (P 742) steklenička Echter Wunder Balsam, (P 743) steklenička s plutovinastim zamaškom, (P 744) strojno pletena koničasta črna kapa z vzorcem in cofom, zavita v papir, (P 745) recepti doktorja Globočnika iz Kranja, pisemska ovojnica. V ožjem prekatu za polico je (P 746) lesena ovalna škatla z ornamentom na pokrovu (tri rozete, sončna kolesa), v njej so poštna pošiljke, pod njo je (P 747) moški klobuk.

Pred skrinjo, na tleh, je (P 748) pleten "jerbas", v njem je (P 794) nov škaf, pod njim pa več papirnatih vreč. Za skrinjo, ob čelni steni z oknom, je (P 750) pletena košara z odrezki usnja in (P 751) podkvicami za škornje, (P 752) golenica moškega škornja in (P 753) škatla kreme za čevlje Lux. Pod košaro sta (P 754) dva zvitka strojenega usnja.

Na tleh, pod oknom čelne stene, je (P 755) črnožgan lonec z vrvičastim vzorcem, škaf, v njem pa litrske steklenice (brez inventarne številke), (P 756) lesena škatlica brez

Pri Pocar: Škarje za striženje ovc (inv. št. P 688) in "ribežni" na steni pod tramom v kašči, ki je datirana z letnico 1794; Foto V. Knific, ZVNKD v Kranju, 1993. ♦ The Pocar farmhouse: shears for sheep-shearing (inv. no. P 688) and graters on the wall under the beam in the granary, dated 1794; Photo by V. Knific, ZVNKD Kranj, 1993. ♦ Chez Pocar: Ciseaux servant à tondre la laine des moutons (n° d'inv. P 688) et râpes suspendues sur le mur sous la poutre dans le grenier à céréales, daté de 1794; photo faite par V. Knific, ZVNKD à Kranj, 1993.

338

pokrova, (P 757) pločevinasta kanglica za hrano, papirnate vreče, (P 758) lesena deža.

Ob vzdolžni steni, pod oknom in tramom je (P 759) lesena flodrana skrinja s tremi polji. Na njej (od desne proti levi) je (P 760) manjša pletena košara, v njej pa (P 762) svitek usnja, (P 763) par moških čevljev, v drugi košari (P 761) je (P 764) džezva za kuhanje kave in (P 765) "trnica". Poleg je naloženo (P 766) sito s kovinsko mrežo (naredil ga je Johan Levstik, 1911), (P 767) drugo sito s kovinsko mrežo in še tretje (P 768) sito s kovinsko mrežo, (P 769) dva peharja (eden ima uničeno dno), (P 770) sito s konjsko žimo (uničena), (P 771) reto z leseno mrežo.

V skrinji, v prvem prekatu, je kartonska škatla (P 772) z dvema plenicama, zavijalna ruta za dojenčka, kapica z rdečo rožo in pregrinjalo; vse predmete so uporabljali za krst.

V velikem prekatu skrinje je kartonska škatla z (P 773) dvema papirnatima cvetličnima šopkoma, par brezjanskih sveč in štiri že uporabljene sveče. Poleg je (P 774) pleten pehar, na njem pa (P 775) štiri zavese iz bombaža, (P 776) tri bombažne brisače z vtisnjanim vzorcem, (P 777) dve laneni rjuhi z rdečimi cofki, (P 778) dve laneni rjuhi, (P 779) tri prevleke za blazine z volančki, ena s čipko, (P 780) kos modrega prešitega blaga, (P 781) tri novejšje bombažne rjuhe, (P 782) dva prta (industrijska čipka), (P 783) kartonska škatla Reform Mieder z ostanki sveč, (P 784) prešita odeja ("kovter") rjave barve.

Na vzdolžni polički nad osrednjim prekatom je zavojček bombažne vate, časopisni papir (brez inventarnih števil), (P 785) kartonska škatlica za prvo pomoč in (P 786) butarica širokih zobotrebcev domače izdelave.

V levem predalu (s pokrovom) je v papir zavito (P 787) porcelanasto pogrebno razpelo, (P 788 a, b) dva mavčna angelčka, (P 790) porcelanast kropilnik. (V tej skrinji so torej predmeti treh postaj človeškega življenja: rojstva, poroke, smrti.)

V kotu za skrinjo, pod policami, je (P 791) otroški stolček, narejen iz šibja, (P 792) košara z ročajem in dve konzervi (brez inventarnih števil), (P 793 a, b) dve strgali za

konja, (P 794) lesena žlica, (P 795) nožič, (P 796) preslica - deščica z izrezljanimi cofki, več praznih vreč od moke, (P 797) velik zidak konične oblike (verjetno za zidanje obokov, v hišni uporabi pa za gretje postelje). Poleg papirnatih vreč, približno na sredi stene, je na tleh (P 798) lončena skleda, v njej pa v papir zaviti žičniki, hruška za petrolejko in (P 799) pločevinasti lij za polnjenje klobas. Poleg je jerbas, v njem so naloženi trije jerbasi in sita: (P 800) sito s kovinsko mrežo, (P 801 a, b) dve kiti lanu, (P 802) pleten jerbas z ostanki lanu, (P 803) pleten jerbas s kitami lanu, ki so jih nažrle miši, (P 804) velik pleten jerbas s tremi (P 805 a, b, c) steklenicami za pivo, dvema (P 806 a, b) litrskima steklenicama in s (P 807) steklenico "chianti".

V kotu je več posod (od vrha navzdol): (P 808) črn lončen pekač z ornamentom na dnu in napisom IHS, (P 809) ljubenska skleda, ki ima poškodovano dno, v njej pa je več škatel Franck, (P 810) črna lončena latvica z vrvičastim vzorcem. Poleg je (P 811) košara z ročajem, v njej je vreča močnih krmil (brez inventarne številke), (P 812) petrolejka s kovinskim podstavkom, vrečka z zdravilnimi zelišči (pelin), (P 813) trije koščki mila. Poleg, v kotu, je prislonej (P 814) luknjičast pekač za praženje in (P 815) zavora za voz.

Pod skrinjo pri vratih so ležali (P 816) trije veliki kovani žebli, (P 817) majhen sekač, (P 818) "ribežen" s "srčkom" v ročaju, (P 819) podolgovata kuhalnica s kavljem za obešanje ter (P 820) kos bele krede - kamna.

V prostoru, na tleh, je veliko drobirja in koščkov usnja.

8. PROSTOR NAD "HIŠO" (Z BALKONOM)

Prostor nad "hišo" je enake tlorisne velikosti kot "hiša" pod njim, le na južni, čelni, strani je dodan še zatrejni balkon. Ta prostor ni zaključen, ampak se mimo poveznikov "špirovcev" odpira navzgor do slemena strehe. Pod temi povezniki, na letvah in žicah, so obešeni različni predmeti in zdravilne rastline - črni teloh s koreninami ter različne veje. Tu so, blizu vrat na ta podstrešni prostor, spravljene (P 821 a, b) nedokončane smuči in (P 822) velike burkle, (P 823) večji zvonec, (P 824) manjši zvonec (ki ima "kembelj" zadelan s papirjem). Na sredi prostora je obešen (P 825) par usnjenih golenic, (P 826) modre moške delovne hlače. Ob zvoncu so raztrgane vajeti, strgan moški suknjič - površnik, (P 827) zanki volovske vprege, (P 828) usnjena ovratnica za zvonec.

Nad vrati so na ostrešni tram obešeni štiri pari novejših gozdarskih čevljev (brez inventarne številke), v kotu je na tram (P 829) zataknenih sedem lesenih grabelj.

Desno od vrat, na vzdolžnem tramu, je (P 830) lupilnik lubja "šepser", (P 831) dvoročna žaga in (P 832) štiri lesene grablje.

Preko okroglega tramiča (nekoliko nižje pod povezniki), ki je na eni strani naslonjen na strop lesene kašče, na drugi strani pa je zataknen pod streho, je vržena (P 833) usnjena vreča, ob njej pa dve prešiti bombažni odeji, blazina, pernica, (P 834) dve vreči (lanena in konopljena), šest usnjenih vreč za moko (P 835, P 836, P 837, P 838, P 839, P 840) ter več papirnatih vreč za moko.

Na koncu te palice so obešeni trije pari gozdarskih čevljev z gumijastim podplatom in "plašči" za kolo (brez inventarnih številok).

Pri balkonu, ob steni lesene kašče, je (P 841) lesena skrinja.

Na njej (od vrha navzdol, od desne proti levi) stoji kartonska škatla s posušenim

Pri Pocar: Predmeti v podstrešnem prostoru nad "hišo"; Foto V. Knific, ZVNKD v Kranju, 1993. ♦ The Pocar farmhouse: objects in the loft above the "house"; Photo by V. Knific, ZVNKD Kranj, 1993. ♦ Chez Pocar: Objets dans le grenier au-dessus de la "maison"; photo faite par V. Knific, ZVNKD à Kranj, 1993.

peteršiljem, polivinilasta vrečka z vrečkami in polivinilasta škatla s praznimi vrečkami od moke, pod njo je (P 842) pehar s stebli kamilice, jerbas z različnih zelišč in (P 843) vevnica. V jerbasu je bila (P 844) kovinska škatla.

Poleg jerbasa je več papirnatih vreč od moke. Pod njimi pa (P 845) obod majhnega sita. V njem so različna zelišča. Pod njim je (P 846) reta z leseno mrežo in z dekorativnim prepletom viter na obodu, pod njim reta s strgano mrežo (brez inventarene številke). Na koncu skrinje je gajbica s posušenimi zelišči.

Med drobirjem zdravilnih rastlin je (P 847) železna volovska podkev, strgan moški dežnik, (P 848) novejša lesena panjska končnica (brez prepoznavnega motiva), škatlica masti za čevlje, polna stopljene maščobe, (P 849) par moških čevljev, (P 850) še en par moških čevljev, (P 851) lesena sprehajalna palica.

Pod skrinjo, na tleh, je kartonska škatla z zelišči in vreča z umetnimi krmili (brez inventarnih številčk).

V skrinji, v velikem prekatu (od desne proti levi), sta (P 852) dva slamnika (eden je uničen), dve okenski krili s tremi stekli, ročaj za motiko in več škodel. V sosednjem, manjšem prekatu je razsuto ajdovo zrnje. V tretjem, levem prekatu s pokrovom je lesen (P 853) hišni sveti duh. Pod njim je (P 854) okvirjena fotografija vojaka iz prve svetovne vojne in (zadaj) nekaj razglednic. Poleg sta (P 855, P 856) para otroških čevljev.

Pod sliko je (P 857) kos prekuhane drevesne gobe za netenje ognja, (P 858) lesena šolska peresnica s svinčniki in pisali, (P 859) škatlica z vrečko dodatkov za kavo, (P 860) šolski zvezek Janeza Jekliča iz leta 1841, razni papirji, dve škatlici za žeblje, kos platna,

nekaj koščkov stekla, posušen koren, škatlice Kolinske iz Ljubljane, (P 861) kovinska piščalka, (P 862) škatlica s svetinjco in kovancema za 20 helerjev in 10 par, lesen etui za igle, (P 863) škatlica Kolinske (s predmetoma P 861 in P 862) in (P 864) dva lesena okvira. V predalu sta še dve novejši ploščati pili, (P 865) steklenička za zdravila, (P 866) majhna steklenička za zdravila.

(Za skrinjo je še več predmetov, ki pa jih bomo popisali, ko bomo premaknili skrinjo.) (P.s. Ko smo skrinjo odmaknili, je bil za njo le drobir zelišč, od miši razgrizen drobir, smeti, stari čevlji.)

Ob desnem podboju vrat, poleg skrinje, je prislonjenih več črnih palic (ražnjev iz črne kuhinje).

Na drugi strani vrat, ob levem podboju, je z daljšo stranjo k skrinji prislonjen zaboj za pivo. Na njem je položen kup delovnih oblek in več praznih papirnatih vreč za moko. V zaboju je oves. 341

Levo od zaboja za pivo stoji (P 867) skrinja. Na njej je kartonska škatla z industrijsko izdelanimi ženskimi oblekami, papirnata vreča za semena in dve konopljeni vreči.

Poleg škatle je (P 868) lesen podplat za cokle z vitrami.

V skrinji so trije prekati. V prvem, desnem, je ajda, v ostalih dveh oves.

Za skrinjo je (P 869) podplat za leseno coklo, vendar nedodelan, (P 970) lesena škatla brez pokrova, več leskovih palic, meter železničarske ozkotirne "šine".

Med skrinjo in vrati proti stopnicam, za vratnim krilom, je odloženih več papirnatih vreč in starih odev. Pod njimi so v kot prislonjene (P 871) tri motike, več ročajev grabelj, (P 872) lesen podplat za usnjeno coklo, (P 783) priprava za tkanje trakov, (P 874) priprava za tkanje trakov in (P 875) dvojna lesena čeljust (verjetno za poravnavo pletenih trakov).

Za skrinjo je več leskovih palic (P 876), par podplatov za usnjene cokle, (P 877) podplat za cokle z vitrami.

Na koncu skrinje je zaboj s soljo.

Pod skrinjo je (P 878) sekira, (P 879) sekira za tesanje utorov, (P 880) enoramni cepin.

Na steni, nad skrinjo, je (P 881) velik "ribežen" za zelje.

Zaradi zatrapanosti, pomanjkanja prostora smo najprej pregledali skrinje sredi prostora nad "hišo", in sicer od vhoda pri stopnicah proti balkonu.

Najprej je gajbica z litrskimi steklenicami na vreči cementa. Potem sledi (P 882) skrinja, ki stoji vzporedno z balkonom.

Na skrinji (desno) je star zimski vatiran plašč, pod jim pa (P 883) košara z (P 884) rokavicami iz domače volne (polne lukenj), koščki blaga zaviti v papir, dva strgana telovnika, več ovojnega papirja, koledar iz leta 1937, škatlica z zdravilnim praškom, časopis Domovina iz leta 1957, ovojnica cigaret Sava, beležnica, uničen gajželnik, več papirjev, usnjene vezalke, škatlica masti za orožje, škatlica z gumbi, ključki. (Vsi drobni predmeti iz košare imajo skupno inventarno številko. Shranjeni so v kangljici Emo.)

Desni prekat v skrinji je prazen.

Na polički, zgoraj, je (P 885) več kamnov za kresilo, nekaj obročev za kresanje, nekaj svedrčkov z lesenimi ročaji, nož krivec, sekač s cvetličnim vzorcem za usnje, podkvice, pila.

Na tleh v velikem prekatu skrinje (od desne proti levi) je (P 886) slika sv. Uršule s

podobnicami gorjanskih župnikov (grafični barvni tisk), (P 887) medeninasta zajemka, (P 888) medeninasta cedilka, (P 889) zajemka za vodo Emo, (P 890) dve porcelanasti skodelici, (P 891) šest globokih porcelanastih krožnikov, (P 892) trije starejši globoki porcelanasti krožniki, (P 893) plitev krožnik. V levem prekatu s pokrovom so razžrte volnene cunjice in kožušček, (P 894) zvezek z vpisi od leta 1770 do 1799, (P 895) zvezek z vpisi od leta 1808 do 1823, (P 896) davčna knjižica od leta 1868 do 1879, (P 897) obračunska knjižica od leta 1872 naprej.

Za skrinjo je na tleh ležalo (P 899) zložljivo šestilo ali nekaj podobnega.

K tej skrinji sta prislonjeni dve skrinji, in sicer z ožjima stranicama k hrbtu.

Najprej bomo pregledali (P 900) skrinjo, ki je bližja, vzporedna leseni kamri. Skrinja ima na čelni strani tri okvire, vrezane v deske. Prebarvana je s firnežem in ima črtasto -

342 pentljaste vzorce.

Na skrinji je (od desne proti levi) kartonska škatla s starimi moškimi oblačili, (P 901) pločevinasta škatla Revita, v njej so škatlice z zdravili, škatla s koščki blaga in gumbi. Poleg je kartonska škatla s starimi oblačili in starimi čevlji, (P 902) prazna lesena ovalna šatulja.

V skrinji, v desnem prekatu s pokrovom, je (P 903) škatlica za 500 cigaret Borac, vrečka fižola, (P 904) škatla ameriške pomoči UNRA. V velikem prekatu skrinje sta dve kartonski škatli za obleko in (P 905) pleten jerbas. Na policički nad prekatom je nekaj svitkov blaga, gumb kraguljček, svetinca z Brezjij, reklama za kapljice za zobe in star ključ. V tretjem prekatu je prazna škatla in kartonska škatla (P 906) s šestimi steklenimi hruškami za petrolejke.

Pod skrinjo sta dva naprstnika, okrogel vžigalnik, (P 907) sekira (ki ima kovinski del prevlečen z maščobo) in (P 908) lesene "škarje" za držanje posteljnine.

Na drugi, vzporedno postavljeni (P 909) skrinji, ki je nepobarvana, s tremi vrezanimi polji, je (od desne proti levi) (P 910) velika deža, prazna kartonska škatla UNRA in kartonska škatla z obleko in obutvijo, (P 911) košara z ročajem, v njej papir, sadike fižola, (P 912) vevnica.

Skrinja je zakljenjena in brez ključa, zato je ne moremo odpreti.

(P.s. Skrinjo smo potem, ko smo popisali vse predmete na tem delu podstrehe, odprli in to tako, da smo izvlekli žeblice pri "pantih" na hrbtni strani skrinje.)

V skrinji (P 909) je v prvem prekatu s pokrovom (P 1090) rdeča budilka, (P 1091) škatla Franck, (P 1092) ventil za plinsko jeklenko, pod njo pa (P 1093) urbar iz leta 1824, (P 1094) davčna knjižica iz leta 1858, (P 1095) davčna knjižica iz leta 1844, (P 1096) moška denarnica, (P 1097) zvitek usnja, (P 1098) moška bombažna srajca, vanjo je bil zavit robec in volnene rokavice, zvitek usnja in (p 1099) nemška vojaška kapa. Na policički, nad srednjim prekatom, je škatlica od cigaret (P 1100) Sava - v njej vžigalična škatlica, Zeta - v njej je žalni trak zavit v papir in koščena sponka v obliki križa, Drava - v njej pasta za zobe Heliodont (še neuporabljena). Pod škatlicami je (P 1101) steklenička Medica Praga, (P 1102) nožek, (P 1103) podkvice za čevlje, v papir zavita (P 1104) gamsova repa - gamsporta, (P 1105) žametni naušniki, (P 1106) vrv za čiščenje puške s svinčenima koncema, usnjen pas, vžigalična škatlica z gumbi in koščki kamov za kresanje, kos časopisa, vojaški ukazi iz druge svetovne vojne, nekaj podobnic Marije Pomagaj in bel, s čipkami obrobjen robček ter svitek blaga (P 1107).

V srednjem, velikem prekatu je (P 1108) moški suknjič, telovnik, zimski plašč. Pod

desnim prekatom je več steklenih kozarcev za vlaganje, (P 1109) škatla za čevlje Alpina, v njej pa beležka, zvezek, razni papirji ter verižica za uro (s podobo konja).

Poleg vreče z obleko sta dve škatli, v manjši je (P 1110) je tranzistor, v večji (P 1111) radijski aparat. Poleg, pod papirji za zavijanje, je škatla, v njej pa nemška vojaška kapa, volnena rdeča vrvica s cofkom, nekaj papirjev, (P 1112) kravata, dva svinčnika, peresnica, majhna denarnica z obročkom za uro, večja denarnica.

V tretjem prekatu je (P 1113) par visokih moških čevljev, (P 1114) še en par visokih moških čevljev, (P 1115) naramnice, (P 1116) lahek zelen plašč.

(P.s. Glede na razmetanost papirjev sklepam, da je nekdo skrinjo "na hitro" pregledal.)

Za njima, za tema dvema skrinjama, vzporedno z balkonom, stoji skrinjasta prekatna kašča. Na njej je (od leve proti desni) več kartonskih škatel z oblačili, (P 913) košarica z ročajem, v njej so žičniki, kartonska škatla z žičniki, kartonska škatla z različnimi žeblički, (P 914) pleten jerbas, v njem je cula iz rute, v njej pa predpasniki, (P 915) ruta, povezana v culo, v njej je bombažna prevleka za blazino, v jerbasu sta dva para ženskih čevljev, kosi obleke, vreča s časopisi, gumijast termofor. Za njim je (P 916) manjši pehar s posušanim peteršiljem. Za temi predmeti so štiri vreče z ajdo in moko. Vreče so razžrte in ajda razsuta. Poleg je kartonska škatla, v njej so stare moške hlače. Pod to škatlo je še ena kartonska škatla z oblekami, novejšimi srajcami (vse brez inventarnih števil). Za tema dvema skratlami je posoda Emo z železjem - žičniki. Poleg je kartonska škatla, v kateri je blago oziroma stara oblačila. Pod škatlo je nekaj starih oblačil in (P 917) veliki zvonec z odtrgano ovratnico, zadelan s papirjem, (P 918) majhen zvonec z ovratnico, zadelan s papirjem. Poleg je lesena reta z leseno mrežo, v kateri je več usnjenih delavnih rokavic, za reto pa je več raztrganih, od miši požrtih vreč, z ovsom in ajdo. Na koncu kašče je (P 919) kolovrat, močno poškodovan in razmajan.

V kašči sta dva prekata. Prvi je prazen, v njem je (P 920) lesena vevnica. V drugem prekatu pa je do polovice višine nasuta ajda in kosmi volne ter ostanki vreč.

Ob tej (balkonu vzporedni) skrinjasti prekatni kašči je pod nagnjeno strešino še ena skrinjasta prekatna kašča za žito, ki je črna in verjetno starejša.

Nad njo, pod streho, za tretjim špirovcem in za četrto lato, je zataknjeno (P 921) železje sani, za tretjo lato pa (P 922) dva para in pol železja za kratke "vlačuge".

Nad to skrinjasto prekatno kaščo teče okrogla lata, prek katere je obešenih več oblačil: moške dolge spodnje hlače, telovniki in moške usnjene hlače.

Na pokrovu skrinjaste prekatne kašče je (od leve proti desni) gajbica z litrskimi steklenicami, za njo pa večji kamen, gajbica s kozarci in steklenicami ter konzervnimi škatlami, (P 923) petrolejka za voz, prazna kartonska škatla s plinskim gorilnikom, kartonska škatla z litrskimi steklenicami, z vojaško čutaro in z (P 924) litrsko pletenko. Poleg je (P 925) lesena škatla, v njej je (P 926) lesena škatlica - hranilnik s tremi bankovci za 2 kroni, bankovec za 1 krono in kroglica, (P 927) usnjena ovratnica za psa, (P 928) kranjiček - matičnik, več konzerv, škatlica za čistila za čevlje - Jurjevo čistilo, in drobni mišjega gnezda.

Poleg zabojevka je več sekir (z železom usmerjenih proti nagmjeni strešini: (P 929 a, b, c, d) štiri sekire, (P 930) velika tesača, (P 931) majhna tesača.

Za sekirami je (P 932) modra kovinska škatla s koščki blaga in zdravili. Poleg je lesen zaboj s starimi moškimi gozdarskimi čevlji: (P 933, P 934) dva para ročno izdelanih

čevljev, dva para industrijsko izdelanih čevljev. V kotu, na skrinji, je kamen.

Skrinjasta prekatna kašča ima štiri prekate, napolnjenjene z ovsom in drugim zrnjem.

Za skrinjasto prekatno kaščo, pri spodnjem delu strehe, od balkona v prostor (od leve proti desni), je (P 935) lesen pleten pladenj za nošenje oglja, (P 936) strgana reta, ogrodje novejšje postelje, sesut škaf in zaboj s sodobnimi zdravili.

Pod kaščo je (P 937) sekira.

V kotu, ob predelni leseni steni pri prostoru nad "vežo", je odloženo, v kot prislonjeno, premetano in razmetano orodje: (P 938) lesena lopata, (P 939) še ena lesena lopata, (P 940 a, b, c, d) štiri navadne lopate, (P 941) vile, (P 942) kovinski kavelj, (P 943) "macola", (P 944) manjši kramp, (P 945) lesen bat brez ročaja, (P 946 a, b, c) tri sekire, (P 947) obrabljena motika, (P 948) počen vojaški kramp, (P 949 a, b, c) trije drvarski cepini, (P 950) železje lopate, (P 951) železje cepina, (P 954) trije neobdelani ročaji za cepine, (poleg so še trije, vendar poškodovani), (P 955) lesene smuči z dvema palicama, (P 956) volovski jarem. Med tem orodjem je še nekaj polomljenih ročajev za grablje, sekire in cepine, nekaj svežnjev šibja za pletenje košar, nekaj velikonočnih butaric, tanke skodle (verjetno za pletenje), razsuto vedro in razni koščki lončevine ter (P 957) leseno (furmansko) korito z ročajem za krmljenje konj.

V kotu, pred soho ostrešja, nad pozidnimi tramovi ostrešja, je na deske, ki razmejujejo prostor nad "hišo" od sosednjega prostora nad vežo, pritrjena odprta policca. Na vrhu so (P 958) tri lesene krplice, (P 959) kozica - trinožnik, (P 960 a, b) dve kozici, (P 961) zavora za voz, (P 962) ročni lupilnik lubja, vrečka s čajem, nekaj cunj, (P 963) partizanska kapa, naboj, vrečka s pepelom. Na drugi polici je lesena škatla s svitki žice za električne pastirje, (P 964) usnjeno sedalo za kolo, (P 965) iz konjskih podkev prekovani locni za pritrditev ograjnih lat.

Na tretji polici je štirioglasta škatla z apnom in na njej poškodovana lončena skleda z apnom in še ena lončena skleda z apnom, (P 966) lesen meč (?), (P 967) lesena škatlica s pipico, nožem, pisalom, nabojem.

Na spodnji polici je (P 968) lesen meč (?), strgan obroč "šatulje", (P 969) pločevinasta oljenka brez pokrova, (P 970) srp, (P 971) tri škatlice paste za mazanje čevljev, ribja konzervna škatlica z lističi koledarja, papirnata škatla s (P 972) tečaji vrat, pod temi predmeti pa so (P 973) štiri drvarske zagozde, (P 974) kladivo, (P 975) tri "igle" za voz, (P 976) železje krampa in (P 977) trije tečaji za vrata.

Levo od omarice, na tramu, je (P 978) močno poškodovana oljenka.

Desno od omarice, med stebrom in vrati, visi na žeblih (P 979) lesen žličnik, najlonski dežni plašč, (P 980) pastirska malha, v njej pa (P 981 a, b) lesena peresnica (a) in računska knjiga iz leta 1911(b). Na žeblju pod njo sta še dve malhici, (shranjeni pod inventarno številko P 980) in (P 982) svinčena utež za uro.

Na srednjem žeblju je pritrjen kos vrvi in polivinilasta vrečka z nogavico, na naslednjem žeblju pa je (P 983) popotna palica in (P 984) vojaška čutarica, platnena (ameriška) vojaška torbica za plinsko masko.

Spodaj, na tramu, je odloženih več starih ploščatih vložkov za baterije, več svitkov papirja in žice, plastična posoda za olje in (P 985) lesena žlica.

Na tleh, pred steno iz desk, med vrati in policami, stoji (P 986) skrinja, ki je zakljenjena in brez ključa.

Pod skrinjo je (P 987) sekira, vojaška čutara in (P 988) lesena žlica.

Desno od skrinje je (P 989) lesen škaaf z železnimi obroči, za njim pa šopi posušenih kamilic, pod njimi pa vreča z oblekami in (P 990) jerbas s suhimi kamilicami in (P 991) majhna vevnica. Pod vsem tem je pa je (P 992) manjši lesen zaboj s pokrovom, v njem je (P 993) majhen pehar, v njem pa (P 994) mošnjiček s kresilnimi kamenčki, raztrgan telovnik, pločevinaste škatle, šopi, svitki volnenega blaga, pet kratkih kosov verige, zob od brane, "klamfa", več močnih žebeljev - zagozd, dvojni klin, žblji, kladivce, klešče, sedem ploščatih in ena trikotna pila, pant, dva ročna svedra (manjši, večji), kovan ključ, konci vojaških nožnic, trije "rigelni", "karabin", dva obroča za kole, tri podkvice za čevlje, "žabica", tri konzerve, vojaška skodelica- pokrov čutare, konzerva s pokrovom, trije koščki brusov, vrečka z rdečo kreda, nekaj patronov, gumbi od telovnika, rog srnjaka, kos svinca, okrogel brus, žblji v papirju, štiri stekleničke, dva lesena primeža za brušenje žag in lesen pant.

Pri vratih je premična stopnica, ki je na mestu stalnega stopanja močno obrabljena.

345

BALKON

Kot stopnica na balkon se uporablja narobe obrnjena (P 995) kad.

Na sredi balkona je (P 996) skrinja, na njej je (P 997) leseno kolo za statve in (P 998) šop volovskih podkev. Na skrinji je veliko suhega žajblja in (P 999) železna cokla za podlaganje kolesa, na desni strani je jerbas, v njem pa (P 1000) zvonec za drobnico, (P 1001) zvonec za drobnico, (P 1002) zvonec za drobnico, (P 1003) zvonec za drobnico, (P 1004) veriga.

V malem prekatu v skrinji je (P 1005) šop konjskih podkev, (P 1006 a, b) šop volovskih podkev, (P 1007) veliki zvonec za govedo, (P 1008) zvonec za govedo, (P 1010) zvonec za drobnico, (P 1011) še en zvonec za drobnico, (P 1012) ključavnica s panti, (P 1013) dve železni (verjetno topovski) krogli, (P 1014) razni deli okovja za voz, (P 1015) obroči za kole, (P 1016) nekaj kovanih tesarskih spojk, (P 1017) železje motike, (P 1018) uteži za uro.

Pod skrinjo je (P 1019) šop volovskih podkev, (P 1020) več zlomljenih rezil kos, (P 1021) železje sekire, različni železni odlomki, (P 1022) okovje za vrata in za voz, (P 1023) leseno kopito za čevlje, (P 1024) iz lubja pletena copata, (P 1025) lesena kamba za ovco in različni odlomki verig. Za skrinjo in desno od nje je več starih čevljev in veliko resastega mahu za omelo za peč, več zdobljenih lončenih skled in v povezani culi gorski mah. Na tem je (P 1030) bakren kotel (verjetno iz črne kuhinje), (P 1031) velika ponev, (P 1032) trinožna kozica z ročajem, (P 1033) lesen svečnik, (P 1034) srp: na koncu balkona so okenski okviri in okenska krila.

Na drugi polovici balkona, ob steni lesene brunaste kašče, je poveznjen (P 1026) litoželezen pisker, (P 1027) zelenološčen lončen lonec, (P 1028) rjavoloččen, poškodovan lončen lonček z okraski, (P 1029), črn, poškodovan lončen lonček.

Na tej strani, na koncu brunaste stene, so vratca, ki zapirajo balkon, oziroma skrivajo prostor pod streho za leseno kaščo.

Na balkonu, za vratci, je lesena škatla, zaboj s soljo in nekaj vzmeti za žimnice. Balkonske talne deske so prhke, poškodovane.

Prostor za leseno kaščo (7b), stisnjen pod nizko streho, je prazen, na debelo (10 do

20 cm) posut s senenim drobirjem in na koncu, v smeri proti črni kuhinji, založen z pokončno postavljenimi, odloženimi deskami.

STROP NAD KAŠČO

Na stropu lesene kašče, ki je dvignjen nad nivojem prostora nad "hišo", so odloženi naslednji predmeti:

Na žeblju, na sohi ostrešja, na začetku stropa kašče, je obešena (P 1035) gradanica (ovratnica) za psa.

346

Desno, pri strehi, je lesen zabojček z deli okovja za voz in več konzervami, (P 1036) zvonec brez kemblja, srp, zlomljene gnojne vile, volovska podkev, dve steklenici za pivo, več podkvic za čevlje, konzerva.

Ob zabojčku (P 1037) trinožna pečica iz litega železa, (P 1038) past za miši, polhe ali podgane, (P 1039) ogrodje ročne svetilke.

Čez zabojček in predmete je vržen šop suhe mete. Poleg sta dve kartonski škatli z zelišči, pod njim pa v drobirju rastlin več železja za vozove, suha drevesna goba ter (P 1040) kartonska škatlica s sponkami za lase in z birmanskim venčkom. Na robu stropa je razsuta siva mivka in večji kamen.

V drugi vrsti (od desne proti levi) je majhen zabojček z železjem, raztrgan majhen pehar, pod njim zdobljena ročna svetilka, (P 1041) pločevinasto cedilo in kovinsko cedilo, izdelano iz konzerve, (P 1042) škatla z raznimi koščki železa in strganimi deli verig, skrivljeni žebliji, poleg je razsut majhen škafec in (P 1043) pehar z lesenimi kolesci za kolovrat in kovinsko iglo.

Potem, za lestvijo, ki vodi na zgornje deske pod slemenom strehe, na robu nad vhodom v leseno kaščo, je odložena (P 1044) lesena greblja, (P 1045) lesena klop iz hiše ali kamre, (P 1046) trlica za lan. Za klopjo, od balkona navzgor, je odložena (P 1047) lesena ptičnica z leseno kadičko za hrano, (P 1048) motovilo na podstavku, (P 1049) lesen podstavek z železnimi prečkami za previjanje (lanene) niti, manjši "camboh" iz viter, dve strgani, manjši leseni reti, košara iz vrbja, (P 1050) večja pločevinasta škatla za olje, (P 1051) manjša pločevinasta škatla za olje, (P 1052) košara z ročajem (v njej je čaj). Za klopjo je (P 1053) manjša klop z naslonjalom in (P 1054) klop s štirimi nogami. Pod njima je ležalo (P 1055) leseno ohišje leščerbe.

Za klopmi je pod streho odloženih več kolobarjev žice in prepletov "drata" (brez inventarne številke).

Tik pod streho je odložena (P 1056) škatla s kvadratnimi prekati za klopke volne pri statvah: v prvem prekatu je star papir, drugi prekati (v vrsti tik pod streho) imajo razžrto talno ploskev, v drugi vrsti je v prvem prekatu je (P 1057) dleto, v drugem prekatu so (P 1058) stekleničke in razbita hruška za petrolejko, v tretjem prekatu je (P 1059) odškrbljen srp, v četrtem predalu je (P 1060) stara ključavnica, v petem je (P 1061) "malarinček" - tesarska sekira, v šestem prekatu je (P 1062) ohišje ure.

Ob steni iz desk na koncu stropa kašče je prislonjeno (P 1063) vodilo - nosilo stavev, (P 1064) dva pladnja, košari za nošenje oglja, (P 1065) zagozda v obliki meča (pri statvah), zadaj so (P 1067) lesene grablje, spredaj pa je razžrta vreča z volno, na tleh je (P 1066) majhna škatlica za cigaretni papir.

Na stropnih deskah, v kotu ob steni, je nekaj desčic razsutega čebra in del lesene (nahrbtna) krošnje.

K steni je bila pribita (P 1068) končnica postelje.

To so vsi predmeti na stropu nad kaščo.

Med "škarjami", povezniki strešne konstrukcije, je naloženih več desk. Tik ob balkonu, nad kaščo, so tri (P 1069, P 1070, P 1071) kozice iz pločevine.

Na deskah je odloženih več lesenih okenskih okvirov, pred njimi pa čebelji panji - kranjiči (brez končnic). Poleg je nekaj končnic, ki pa niso skladne s panji: (P 1072) panj z obema končnicama, (P 1073) panj brez končnic, (P 1074) še en panj brez končnic, (P 1075) štiri panjske končnice (sprednje in zadnje) V spodnjem panju je zložen (P 1076) par dolgih derez, (P 1077) ostroga za konja, (P 1078) železje kladiva, več kovanega okovja za okna, vrata in (P 1079) veriga za privez goveda.

Ob panjih so tri trlice za lan: (P 1080) trlica za lan z letnico 1781, (P 1081) trlica za lan, (P 1082) trlica za lan, (P 1083) veliko reto z raztrgano leseno mrežo, (P 1084) česalnik za volno.

Med okenskimi okviri so bile (P 1085) železne škarje za striženje ovc.

Nad odprtino balkona, na tramu, je bilo (P 1086) pet saržerjev z 30 naboji.

Na tramu ob sohi, desno od balkonske odprtine, je visel (P 1087) konjski komat in (P 1088) več močnih verig s štirioglatimi členki.

Med deskami čelnega zatrepa in prečnim tramom je bila zataktna (P 1089) klina slamoreznice.

9. PROSTOR NAD VEŽO

Prostor je dostopen po stopnicah, ki so v veži.

Desno od stopnic, na steni iz desk, ki ločuje ta prostor od prostora nad "hišo", je na žeblih (skrajno desno) obešena stara volnena suknja, na žeblju pod njo pa (P 1117) volovski jarem s podložno blazino in (P 1118) še en volovski jarem.

Nižje so štiri žebli, na njih je (P 1119) volovski jarem z blazino, star telovnik, (P 1120) obroč za smučarsko palico, na ostalih treh žeblih so obešene (P 1121) industrijsko izdelane verige za privez goveda.

Desno (od teh predmetov) je k steni prislono (P 1122) moško kolo znamke Westerheide. Pod kolesom, na tleh, so (P 1123 a, b) dvojje burkle in več cokel z usnjenim zgornjim delom.

(Zaradi omejenega prostora, dostopa smo najprej evidentirali (P 1125) staro leseno posteljo z izrezljano vzglavno stranico in predmete na njej).

Čez stranico postelje je vržen star, industrijsko izdelan plašč. Na vrhu je postavljena (P 1124) lesena pletena košara.

Na postelji je naloženih več starih odev, "kovter", rjuhe, lanena vreča s koruznim ličjem, otepi ržene slame.

Pod posteljo je več parov starih čevljev, (P 1126) par cokel z oglato konico, (P 1127) škatla, v njej knjiga Podobe iz narave, reklamni katalogi, škatlica Franck (v njej je pet kronskih bankovcev), krep papir, lesena peresnica, svinčnik, ostanek roga za smodnik, škatlica, v kateri je povoščen šopek.

V kotu, pod spodnjim delom strehe, pod kupom pezdirja, je šibje za pletenje košar, pod njim pa (P 1128) leseno stojalo, obroč (verjetno za izdelavo lesene posode), (P 1129 a, b) dve "furmanski trugi" za krmljenje konj in (P 1130) manjši čebriček s peskom.

Vzporedno s posteljo stoji (P 1131) klop z delovno čeljustjo.

Ob strehi, nad vhodom v hišo, je prislonjeno (P 1132) moško kolo znamke Presto Chemnitz.

Ob drugi steni iz desk, ki ločuje sosednji prostor nad kletjo, je prislonjen kup materiala. Najprej (P 1133) lesen stol za klanje prašiča, ki ima zgornjo upognjeno ploskev iz desk. Potem je prislonjen zaslon (vrata) iz novejših desk. Za njimi, v kotu, je (P 1134) lesen stol za klanje prašiča.

348 Desno od tega stola je (P 1135) postelja, ki je ohranjena, nedotaknjeno zložena, založena s staro posteljnino.

Pod posteljo je cel kup starih moških čevljev.

Na končnici postelje je obešena (P 1136) ukrivljena palica za pomoč pri hoji.

Nad posteljo so na žeblju obešene moške hlače in nahrbtnik.

Čez ročico strešne konstrukcije je vrženih več moških hlač, ob stranico postelje pa je prislonjeno (P 1137) težko kladivo.

V kotu, za posteljo in pod streho nad vhodom, so prislonjene (P 1138) sani za vlačenje hlodov (brez železnega okovja) in (P 1139) devet posameznih delov sani, ki so verjetno del nesestavljenih sani.

Med posteljo in vrati za prostor nad kamro na severni strani so na vrhu stene obešene (P 1140) dvoje grablje.

Ob odprtini stopnic je odložena vreča s soljo.

Ps.: Glede na to, da sta bili obe postelji nad vežo ohranjeni, postlani v enakem zaporedju (od spodaj navzgor: otepi slame, plevnica z koruznim ličjem, stari "kovtri", vzglavje s "povštri" in osebni perilom, srajcami, vrečkami, zataknenimi med posteljnino ob obrobju ležišča) in glede na to, da postelje iz ali v ta prostor ni mogoče odnesti, razen če se razstavi, podre, je moč sklepati, da sta bili postelji v tem prostoru namenjeni in uporabljeni za spanje. Glede na to, da so pod obema posteljema odloženi moški čevlji oziroma ob posteljah moške obleke, sta postelji verjetno uporabljala moška. To poudarjam zato, ker stojita postelji neposredno pod tanko leseno streho, ki v zimskem času ni predstavljala skorajda nikakršne toplotne izolacije. In kdaj naj bi postavili in uporabljali postelji v tem prostoru? Verjetno šele potem, ko so nad črno kuhinjo zgradili, naredili dimnik in se dim ni več valil skozi stopniščno odprtino na podstrešje, kjer je ostrešje črno od dima, postelji pa ne.

10. PROSTOR NAD ČRNO KUHINJO

Prostor je založen z odloženim materialom in zato bomo predmete opisali tako, kakor smo jih pobirali, torej od vrha navzdol, od dostopa pri stopnicah proti sredini oboka:

Na vrhu kupa je (P 1141) pleten jerbas, (P 1142) pletena košara z ročajem, (P 1143) še ena pletena košara z ročajem, gajbice. Pod njimi, vzporedno s stopniščem, je (P 1145) otroška postelja, ki je "podaljšana". Postelja je založena s predmeti: na vrhu sta dva (P

Pri Pocar: Otroški voziček (inv. št. P 1179) na oboku nad črno kuhinjo in skrivališče (7 a) za njim; Foto V. Knific, ZVNKD v Kranju, 1993. ♦ The Pocar farmhouse: pram (inv. no. P 1179) on the vault above the black kitchen and the hiding-place (7 a) behind it; Photo by V. Knific, ZVNKD Kranj, 1993. ♦ Chez Pocar: Landau (n° d'inv. P 1179) dans la voûte au-dessus de la cuisine noire et la cache derrière (7 a); photo faite par V. Knific, ZVNKD à Kranj, 1993.

1144 a, b) moška nahrbtnika, spodaj pa otroška oblačila in obrabljena posteljnina, ki je naknadno odložena v posteljo (verjetno takrat, ko je bila postelja odložena na obok). Pod posteljo, za tramom in praznim prostorom nad obokom, tik ob stopnišču, je odloženih veliko starih čevljev in lesenih cokel z usnjenim zgornjim delom (kartonska škatla P 1147), med njimi tudi (P 1146) dva podplata za cokle iz viter, (P 1148) lesena ovratnica za ovco. (Ta prostor med obokom in steno pri stopnišču je na debelo zapolnjen z drobirjem, odpadki in še ni izpraznjen do kamnitega oboka).

Prečno na obok je odložena (P 1158) postelja, na njej pa so odložene prazne škatle, gajbice in razni predmeti: (P 1149) ključavnica, (P 1150) lesen zaboj za olje Kruna, (P 1151) prazna popotna škatla s predalom, (P 1152) košara z ročajem, (P 1153) pehar, kartonska škatla s posušenimi zelišči, (P 1154) česalnik za volno, (P 1155) lesena posoda iz enega kosa debla (poškodovana), na koncu postelje, vzporedno s stranico, je odložen (P 1156) lesen pralni "ribežen" s tolkačem za pranje. V postelji je odloženih več oblačil, ki so jih požrle miši, pa še (P 1157) par desk (verjetno za izdelavo cokel); na srednji, spodnji deski v postelji sta dve luknji.

Pod posteljo je (P 1159) lesena kadička, (P 1160) ročaj za sekiro, (P 1161) sprehajalna palica, odrezki pocinkane pločevine.

Sledi popis predmetov, ki so odloženi na in ob steni (od vrat na vrhu stopnic do stene lesene kašče). Levo ob vratih je obešen kos ovčje kože, k steni pa je prislonjena (P 1162) obrabljena železna lopata za pepel, burkle, (P 1163) sekira, toporišče za sekiro, (P 1164) kosišče, (P 1165) del vodila za niti pri statvah, več tesanih bukovih desk in tramičev

različnih oblik in profilov, vendar neopredeljene uporabe. Prečno, čez obok črne kuhinje, v kotu, je odložena (P 1166) otroška posteljica brez nog.

Za posteljico, je ob steno prislonežnih več bukovih, obtesanih polen, cepanc, desk in leskovih palic. Pod njimi je košara z vitrami iz bukovine, (P 1167) prečka za sani (polizdelek), (P 1168) deska za leseno lopato (polizdelek), košara, pod njo pa plast tesarskih, bukovih iveri. Zgoraj, na deskah stene, so obešene (P 1169, P 1170) dvojne grablje za ogleje.

Ob steni je odloženih več krajših in daljših bukovih cepanc, (P 1171) motovilo s podstavkom, (P 1172) lopar za kruh in (P 1173) sprehajalna, leskova palica.

Ob steni pri kašči, na oboku, sta odložena dva novejša emajlirana pomivalna korita, več bukovih cepanc in (P 1174) otroške smuči.

350

Vzdolžno za obokom, od desk pri brunasti kašči proti dimniku, leži (P 1175) več polomljenih oglarskih grabelj, (P 1176) preprostejše lesene senene grablje (polomljene), (P 1177) polomljene samotežne sani brez železja, (P 1178) pručka, (P 1179) otroški voziček (s polnimi lesenimi kolesi in pletenim košem za otroka), v njem pa so sunje, (P 1180) šolska tablica, (P 1181) svečnik s pomičnim vodilom. Za vozičkom je (P 1182) plug z majhnim koleščkom in z letnico 1770 (?), za njim pa (P 1183) plug z velikim kolesom. Za plugi in pod streho, na ostrejšu, je obešenih nekaj svitkov betonskega železa, naprej proti dimniku pa so nametane vitre za pletenje košar, za njimi je naloženih več desk, plevnice s koruznim ličjem, (P 1184) ročice za sani, (P 1185) majhne otroške sani, (P 1186) par cokel z vitrami.

Ob steni, od dimnika proti luknji za stopnišče, je odložen predal predalnika iz spodnje kamre na severni strani, za njim je pokončno postavljenih več desk, za dimnikom pa (P 1187) priprava za krivljenje palic, viter. Na tleh, na oboku, je veliko koščkov desk in starih čevljev.

Od vrha oboka do luknje pri stopnicah je položena (P 1224) skrinja z raznovrstnim poljedelskim orodjem, in pred njo, od zgoraj navzdol, je naloženega več orodja, predvsem držajev, ročajev, (P 1188) dve sekiri, (P 1189) cepin, (P 1190) lesen bat, (P 1191) lesena lopata, (P 1192) doma izdelan par smuči, (P 1193) več smučarskih palic z obroči, (P 1194) lopar za peč, več starih žbljev, (P 1195) cokla iz viter, (P 1196) preprosta lesena ovratnica za ovco, (P 1197) lesena kljuka - veja, ki se je vrasla nazaj v deblo.

Na skrinji je naloženih (od vrha navzdol) več snopov šibja za pletenje košar, (P 1198) šop viter, (P 1199) greblja za peč, (P 1200) omelo za peč, (P 1201) lopar za peč, (P 1202) dvojne železneh grabelj, (P 1203) štiri lesene grablje, (P 1204) pet motik (P 1205) lopata, deske, na njih pa več parov moških gojzdarjev, (P 1206) volovski jarem.

V skrinji so (P 1207) trije volovski jarmi, (P 1208) dve rovnici, (P 1209) palica z železno konico, (P 1210) sedem sprehajalnih palic, (P 1211) pet pralnih tolkal, (P 1212) dva lesena obroča za vrvi, (P 1213) neobdelan podplat za coklo, (P 1214) zvonec za drobnico, (P 1215) škarje za striženje volne, (P 1216) lesena kadička za krmljenje čebel, (P 1217) tri hrbtišča za krtače, (P 1218) kravji in kozji rog, (P 1219) srp, (P 1220) železen kavelj brez ročaja, tri konjske podkve, (P 1221) tri železja sekir.

Za skrinjo so (P 1222) trije volovski jarmi in (P 1223) lesen sodček.

Na oboku, v spodnjem delu "velba", je veliko drobirja, starih čevljev in cokel ter raznega železa. (Vse to ostane nepregledano vse do nadaljnega čiščenja, praznjenja hiše.)

Nad obokom, pod streho nasproti dimnika, je razmik od brunaste stena kašče do

strehe zapolnjen s pokončnimi deskami. Ko se te deske odmaknejo, je zadaj, za hrbtno steno kašče in do zidu stavbe oziroma do pozidnih tramov strehe, še en manjši prostor. Velik je približno 1,20 x 1,20 metra. Prostor je, po opremi sodeč, rabil za skrivališče. Dostopen je preko (s kramo založenega) oboka, velba nad črno kuhinjo in je zakrit s premakljivimi deskami. (Prostor je bil odprt in pregledan že pred našim prihodom).

V njem je (P 1226 s predmeti) lesen zaboj z zračnicami, plašči za kolo, pločevinasta škatla z mastjo in prazna kartonska škatla.

S predelno steno vzporedno je še en, večji lesen zaboj (ki ostane v skrivališču). V njej je nemška vojaška torbica s kapo, čutara, pločevinasta škatlica s priborom za čiščenje puške, par volnenih nogavic, zavoj gaze, razvit ovojni papir, časopis Sportske novosti, (P 1225) par pletenih nogavic, kapa z zvezdo, zvitek platna, pribor za čiščenje puške, čutara, torbica.

11. PROSTOR NAD KAMRO NA SEVERNI STRANI

Na steni iz pokončnih desk, ki delijo prostor nad obokom črne kuhinje od prostora nad kamro na severni strani, je takoj za vrati obešena (P 1227) veriga z dvema zvoncema, za njo je (P 1228) platnen nahrbtnik. Na naslednjem žeblju visi med dvema paroma oj (P 1229) zvonec. Na žeblih so še deli verig in kosi vrvi in pogrebni venec iz povoščenega platna (verjetno iz začetka stoletja).

Na povezno ročico strešne konstrukcije je zataknenih več verig, več zvitkov žice, (P 1230) lesena kamba z verigo in (P 1231) dvoročna žaga, (P 1232) oselnik z oslo.

Ob steni, med paroma oj, je zložen svitek mreže, lesena "vaga" za konjsko vprego, posoda Emo, (P 1233) pletena košara, v njej pa (P 1234) lesena škatlica, na dnu je rastlinski drobir in (P 1235) dve usnjeni golenici. Pod predmeti je (P 1236) litoželezen "gašperček", pod njim, na tleh, je (P 1237) lesen sodček, (P 1238) kadička za krmljenje čebel, svitek žice,

Pri Pocar: Predmeti v skrinji (inv. št. P 1243) na podstrešnem prosotoru nad kamro na severni strani; Foto V. Knific, 1993. ♦ The Pocar farmhouse: objects in the chest (inv. no. P 1243), situated in the loft above the northern "house"; Photo by V. Knific, ZVNKD Kranj, 1993. ♦ Chez Pocar: Objets dans un coffre (n° d'inv. P 1243) dans le grenier au-dessus de la petite pièce du côté nord; photo faite par V. Knific, ZVNKD à Kranj, 1993.

Pri Pocar: Kose zataknjene za tram ostrejša in krošnja (inv. št. P 1347) ter kranjčici na balkonskem tramu na podstrešnem prostoru na severni strani; Foto V. Knific, ZVNKD v Kranju, 1993. ♦ The Pocar farmhouse: scythes hanging on a ceiling beam, a peddler's basket and hives on the balcony beam of the northern loft; Photo by V. Knific, ZVNKD Kranj, 1993. ♦ Chez Pocar: Faux accrochées derrière la poutre de la charpente du toit, hotte (n° d'inv. P 1347) et ruches, simples, en bois, sur la poutre du balcon dans le grenier du côté nord; photo faite par V. Knific, ZVNKD à Kranj, 1993.

razbit vrč, v njem pa (P 1239) priprave za klepanje in brušenje kos in (P 1240) srp.

Poleg je nekaj cokel, kanta za strojno olje, papirnata škatla z žebliji in (P 1241) železo, črtalo za plug.

Na tleh, med mišjim drobirjem, je (P 1242) več ostrorobih kamnov, ki bi lahko bili nožiči kamenodobnega človeka.

Za strešnim tramom je zataknjena kosa s kosiščem.

Pod streho, pri dimniku, je (P 1243) skrinja. Na njej je odložen (od desne proti levi) (P 1244) pleten jerbas s surovo ovčjo volno, (P 1245) srp, (P 1246) kovinski svečnik, (P 1247) prekuhana drevesna goba, "prežrta" čutara iz prve svetovne vojne, svitek žice, zajemalka Emo, kupi mišjega drobirja, (P 1248) kovan obroč, zmečkan ovojni papir, pod njim je košara z ročajem, v njej je (P 1249) lesena škatla, v njej so iz treh škatel Franck strešeni žebliji (kovani žičniki), ostanek roga za smodnik, več gumbkov in gumbov. Sledita (P 1250) dva kladivca za klepanje kos, nekaj kovanih klinov in ročajev. Pod leseno škatlo so (P 1251) štiri pari derez, (P 1252) sedem nožev, zavitih v papir.

Na koncu skrinje sta (P 1253) še dve pleteni košari, nad njima je papirnata vreča z zelišči, pod njo pa čutarica iz prve vojne, volnene rokavice, škatlica Franck z raznimi deli železa, kozarček, narejen iz konzerve, razni kosi blaga, povezani v svitke in odlomki osel. Pod to košaro je (P 1254) košara z raznimi ostanki železa in žeblijev, (P 1255) steklenička.

Pred skrinjo, na tleh, je več moških gojzdarjev in več vreč raztrganih oblek. Pod raztrganimi oblekami sta (P 1256) dva para lesenih podplatov za cokle, (P 1257) lesen tulec za smodnik in več železnih ostankov.

Nad skrinjo je za tram zataknjena (P 1258) lesena žaga z napenjalno žico in še ena (P 1259) lesena žaga z napenjalno žico.

V (P 1243) skrinji, v malem prekatu, je več svitkov jeklene "zajle", (P 1260)

Pri Pocar: Skrinja (inv. št. P 1243) in pletene košare na njej pod strešino v kotu pri dimniku; Foto V. Knific, ZVNKD v Kranju, 1993. ♦ The Pocar farmhouse: chest (inv. no. P 1243) and baskets on top of it under the slanting roof near the chimney; Photo by V. Knific, ZVNKD Kranj, 1993. ♦ Chez Pocar: coffre (n° d'inv. P 1243) et corbeilles tressées placées sur un coffre sous le toit incliné dans le coin près de la cheminée; photo faite par V. Knific, ZVNKD à Kranj, 1993.

industrijsko izdelano okovje (zavito v papir), (P 1261) dve zlomljeni, majhni motiki, (P 1262) nekaj brusov, nožnica ročnega svedra (svedra ni). V velikem prekatu skrinje je (odprta in razbrskana) (P 1263) lesena, ovalna šatulja z ostanki papirja, poleg je (P 1264) manjša lesena šatulja, v njej so tri šila, blazinica s šivankami, vžigalične škatlice z gumbki, iz blaga narejena denarnica z gumbki, povečevalno steklo, zavitki lanene niti in žeblički. Polega šatulj je odložen (P 1265) srp.

Na dnu prekata je seme ajde.

Na polički nad tem prekatom je (od desne proti levi) več koščkov blaga, (P 1266) steklenička japonske tinte, ključ, pločevinasta steklenička, podkvice za čevlje, suh koren nekega zelišča, razni koščki železa, kepa rdeče barve, kos bele krede, ustniki za čebelje panje, osla in železo za ravnjanje kose. (Vsi predmeti so shranjeni v šatulji P 1263.)

V prekatu je škatlica Franck z ostanki železa in dve vžigalnični škatlici, potem je (P 1268) lesena šatulja (že odprta), (P 1268) kovinska škatla s koščki železa in vojaškim križem iz leta 1945, (P 1269) nožnica z nožem, poleg sta dva noža, (P 1270) dve škatlici za čebelomatio, več zavitkov praznega papirja, pila, več koščkov vrvic in raztreseni gumbki.

Za skrinjo je zloženega več materiala; pri dimniku je (P 1271) kos surovega železa - odlitek iz plavža, (P 1272) več svitkov železne žice, (P 1273) več kosišč, (P 1274) lesena reta, (P 1275) trije pari lesenih podplatov za cokle, več razbitih pečnic in "kahl", (P 1276) lesena priprava za zvijanje žice, (P 1277) pečnica, (P 1278) dve brezovi metli.

Pod skrinjo je (P 1279) merilo za merjenje debeline hlodov (izdelano doma), (P

Pri Pocar: Iz drevesnega lubja spleteno obuvalo, lesene cokle in usnjeni copati; Foto V. Knific, ZVNKD v Kranju, 1995. ♦ The Pocar farmhouse: footwear made of bark, clogs, and leather slippers; Photo by V. Knific, ZVNKD Kranj, 1995. ♦ Chez Pocar: Chaussures faites d'écorce d'arbre, sabots et pantoufles en cuir; photo faite par V. Knific, ZVNKD à Kranj, 1995.

1280) brusi za koso, (P 1281) leseno vreteno, (P 1282) lesena "klobasa" za vrvi, (P 1283) usnjena torbica s klini za hlode.

Za tramom nad skrinjo je zatakljena (P 1284) lesena triosna ekscentrična priprava.

Zaradi zapoljenosti prostora bomo najprej odstranili predmete na sredini prostora. Čez prostor (od dimnika do čelne stene) je napeta vrvi, na njej je (P 1285) vrvi z leseno "klobaso", več moških suknjičev, telovnikov in (P 1286) moški dežnik, pod njimi pa (P 1287) tri naramnice, (P 1288) nemški vojaški pas, (P 1289) dva para nizkih moških čevljev in (P 1290) moške gamaše iz filca.

Na sredi prostora je (P 1291) ročni mlin, na njem pa sta odloženi (P 1292) dve siti, (P 1293) dve usnjeni golenici, več brusov, papirnata vreča z žičniki in klopčič lanene niti. Pod tem je (P 1294) harpuna za lovljenje rib.

Okrog mlina so naložene vreče cementa in peska ter prazni žakli. Med njimi ležita dva para novejših moških gojzdarjev in kosi blaga, ki so padli z vrvi. Za stešnim tramom sta zatakljeni (P 1295, P 1296) dve "krošnji".

Za skrinjo, ob steni, je odložen (P 1297) koš za seno, (P 1298) lesena kolesa za voz, vreča surove volne ter lanena rjuha surove volne. Pod volno je (P 1299) velika pletena košara z zdravilnimi zelišči, zavitimi v papir, kolut žice, škatlica Franck z žebliji, sveder, sesut škaf, kovinska škatlica, vžigalična škatlica, brus za britve, več kosov brusov, svinčnik, dva para starih škarij, trije noži, kljuka za ključavnico, zlomljen avtomobilski ključ, dva ročaja, dve pasji ovratnici (1921).

Poleg je (P 1300) nedokončana miza, (P 1301) pehar z drobirjem,

Pri Pocar: Oblič z letnico 1801 (inv. št. P 91); Foto V. Knific, ZVNKD v Kranju, 1995. ♦ The Pocar farmhouse: plane showing the year 1801 (inv. no. P 91); Photo by V. Knific, ZVNKD Kranj, 1995. ♦ Chez Pocar: Rabot avec la date 1801 (n° d'inv. P 91); photo faite par V. Knific, ZVNKD à Kranj, 1995.

(P 1302) slamnik, (P 1303) pehar, v njem konzervne škatle (brez inventarne številke).

Pod peharjem je več starih moških čevljev in (P 1304) lesen zabojček, v njem pa stare cunje, žlica, koščki železa, rožički srnjaka, steklenička. Ob zabojčku je (P 1305) zabojček, poln mišjega drobirja in stare malte.

Potem sledi več popolnoma uničenih moških in ženskih čevljev, košara, v njej pa (P 1206) trije oselniki in osle.

Okrog je odloženo veliko starih čevljev, med njimi tudi žoki - usnjeni copati, (P 1307) ženska jakna, (P 1308) par napetnih derez za čevlje.

V košari je zdrobljena opeka.

Tudi na deskah nadstreška (fabjona) je veliko uničenih čevljev in mišjega drobirja.

Na (P 1313) predalniku s tremi predali je odložen (P 1309) par krpelj, (P 1310) par krpelj, (P 1311) "kopuljica", (P 1312) lesena škatla z drsnim pokrovom, v njej drvarski klini. Pod predmeti je vreča z ovsom ali plevami, čez predalnik pa je razgrnjena vojaška ponjava. Pod ponjavo so treske in sekira ter osla.

Zgornji predal predalnika je napolnjen z zmečkanim ovojnim papirjem, poleg je (P 1314) nahrbtnik, (P 1315) dva aluminijasta krožnika in skodele, vilice in žlica, (P 1316) črn moški telovnik, (P 1317) lesene, doma izdelane, goslice, (P 1318) steklenička od zdravil, (P 1319) beležka.

V drugem predalu je (P 1320) moška obleka, (P 1321) suknjič, (P 1322) zvezek Številnico, škatla z dvema steklenicama Radenske.

Pri Pocar: lesen, doma izdelan glasbeni instrument (inv. št. 1317); Foto V. Knific, ZVNKD v Kranju, 1993. ♦ The Pocar farmhouse: wooden, home-made music instrument (inv. no. 1317); Photo by V. Knific, ZVNKD Kranj, 1993. ♦ Chez Pocar: Instrument de musique, fait à la maison, en bois (n° d'inv. P 1317); photo faite par V. Knific, ZVNKD à Kranj, 1993.

V tretjem predalu, ki je bil zaklenjen, je desno škatla, v njej pa (P 1323) bombažna kapa s cofom, (P 1324) platnen prt s čipko, zavit v časopisni papir, robec in razne drobnarije - čipke, zobna ščetka, blago s šivankami, (P 1325) katekizem, kvačka, svinčnik, (P 1326) velika škatla (ki je bila prazna in v katero bomo shranili te drobnarije), več dopisnic, časopis Jeseniška straža iz leta 1905, koledar iz leta 1897, suhe hruške, lešniki, (P 1327) lesena škatla z drobnarijami.

Za predalnikom je bila (P 1328) velika reta z leseno mrežo, več tesarsko obdelanega lesa (verjetno za voz ali sani), nekaj lesenih koles, snop šibja za košare, (P 1329) staro kolo s številko na tablici 168918, (ohrani se samo tablica), pod njim je bil (P 1330) zaboj s pečnicami.

Pod kupom desk v kotu je (P 1331) skrinja, v prekatu s pokrovom je (P 1332) kartonska škatla z dudo, kvačko s koščnim ročajem, razglednice, stekleničke, škatlice od zdravil, ogrlica, nekaj koščkov volne in blaga, (P 1333) pehar, (P 1334) srp, (P 1335) troje grablje.

Na tramu, "špirovcu", ob dimniku je obešeno (P 1336) železno okovje za voz, za drugim tramom sta (P 1337) dve kosi.

Za tretjim tramom sta (P 1338) dve verigi za hlode, (P 1339) dve "flodrani" vzdolžni stranici postelje, za tramom pri balkonu je obešenih (P 1340) šest kos s kosišči.

Na balkonskem zatrepu, na deskah "fabjona", je (od desne proti levi) kamen za obteževanje zelja, poleg je (P 1341) pehar - košara iz šibja, polna starih cunj in s staro avstrijsko čutarico, pod peharjem je zdrobljen sodček, naprej sta dve steklenici in vreča

volne. Za vrečo je (P 1342) majhen lonček, (P1343) trije volovski jarmi (eden iz leta 1907), sledi (P 1344) lesena otroška igračka (punčka), nekaj volnenih cunj, (P 1345) pokrov za nočno posodo.

Na drugi strani sohe, pod svetlobno odprtino, je na balkonskem tramu (P 1346) devet panjev - kranjčev s končnicami, nad njimi pa (P 1347) velika lesena krošnja za nošenje.

Pred panji na tleh je odloženih več vzdolžnih in prečnih posteljnih stranic: (P 1348) dve čelni stranici postelje, (P 1349) še dve čelni stranici postelje in še (P 1350) dve čelni stranici postelje, (P 1351) dve vzdolžni stranici postelje, (P 1352) dve vzdolžni stranici postelje, (P 1353) dve vzdolžni stranici postelje.

Na tleh so deščice in vitre, raztrgan nahrbtnik in deščice strešne kritine, stara opeka in koruzni storži - sredice. To so vsi predmeti na steni.

Ob pozidnem tramu, ki deli podstrešni prostor na dva dela, je (P1357) mizarški "ponk", ki je založen s predmeti. 357

Najprej bomo očistili tla pod njim: tu so plastične vreče od umetnih gnojil, vreče cementa, vreča z volno, (P 1354) čelni posteljni stranici, pod njima je kup žice, deske, sprehajalna palica (P 1355) in pleten jerbas s cunjami, razni kosi lesa, (P 1356) grobo obdelan ročaj za cepin, gumijasti škornji in stari čevlji, vreča rjave volne in raztrgane papirnate vreče, nedokončan ročaj za sekiro ter deščice za čeber, plastične vreče z volno med "ponkom" in tramom.

Na delovni mizi je (od desne proti levi) (P 1358) lesena škatla z noži, (P 1359) pet sekir, (P 1360) več lanenih rjuh za nošenje sena (močno zašitih). Pod rjuhami je škatla Franck z žebli, (P 1361) igralne karte za "šnops", kos vrvi, dva kosa kovanega železa, poleg rjuh je (P 1362) lesen oblič z lepo cvetlično ornamentiko, (P 1363) manjši, preprostejši lesen oblič (črviv), (P 1364) majhen preprostejši lesen oblič, (P 1365) osle, (P 1366) lesena nožnica za sveder, (P 1367) emajlirana kanglica za mleko, (P 1368) priprava z lesenim vijakom - primež, pod njim so štiri kose, (P 1369) srp, (P 1370) ročaj "akla" s kovinsko mrežo, (P 1371) lončena skleda, umazana od malte, (P 1372) dvoročni rezilnik, nekaj zlomljenih "ročk" od voza ter nekaj pil.

Pod "ponkom" je (P 1373) debelejša vrv za pritrjevanje žrdi pri vozu.

12. PROSTOR NAD KLETJO

Na steni iz desk, ki razmejuje ta prostor in ga loči od prostora nad vežo, je pri vratih obešenih več raztrganih usnjenih delov konjske opreme, (P 1374) konjski komat z usnjeno opremo, na sosednjem žeblju visi (P 1375) podloga za konjski komat.

Ob steni, tik za vrati, pod zgoraj omenjenimi predmeti je pritrjen (P 1376) lesen "ponk". Nanj je odloženih več (P 1377) lesenih okenskih polken, za njimi je nekaj mrež, satnic za panje, (P 1378) dva zelena moška klobuka, (P 1379) trije leseni oselniki, (P 1380) zvonec in (P 1381) več kos. Med kosami in žico je senen drobir, v njem pa (P 1382) dva lesena in pločevinasti oselnik, (P 1383) lesen oblič, (P 1384) lesena kadička za čebele, (P 1385) lesen kotomer, (P 1386) usnjena ovratnica z žebli za telička, (P 1387) lepo izrezljan okvir (zlomljen) in nekaj kosov železa.

V prostoru, na senu na deskah, je več papirnatih vreč z volno in (P 1388) reta z volno. Sredi prostora je na tleh vržen moški telovnik, (P 1289) moška obleka in še nekaj kosov oblačil.

V kotu, nad balkonskimi tramovi, je odložena (P 1390) postelja, (P 1391) kovane vile.

Med soho strešne konstrukcije in vrati za nakladanje sena je postavljena (P 1392) manjša omarica. V njej je (P 1393) nahrbtnik, gamsova koža, (P 1394) telovnik, več pletenih trakov, naramnice in kup gamsove dlake. V desnem predalčku spodaj je prazen "redenik" od mitraljeza. V levem predalčku ni ničesar. V skritem predalu omarice je prazen ovojni papir in (P 1396) dva naboja.

Pod omarico, na tleh, sta (P 1395) dva krampa.

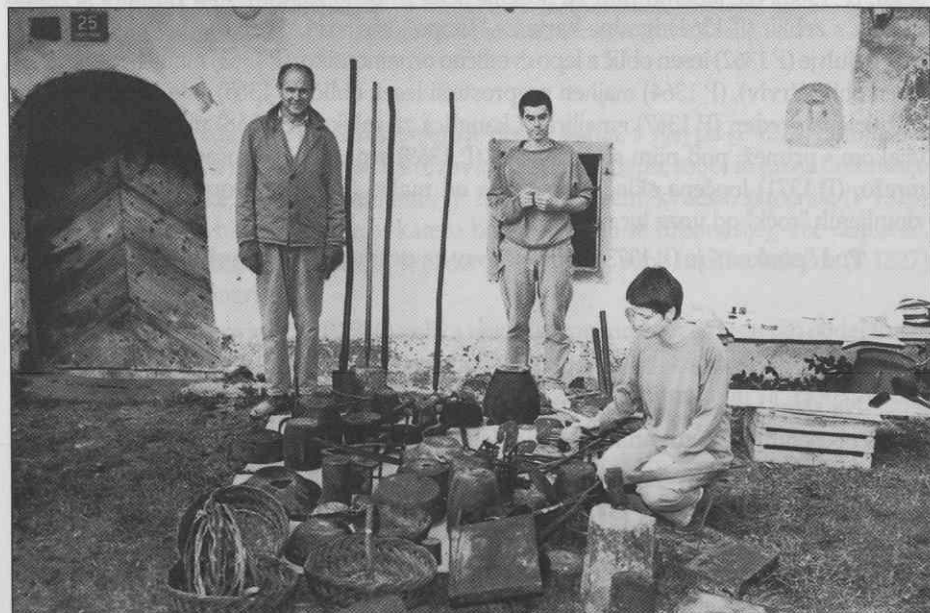
Na poveznihih tramovih pod streho je nekaj desk.

P.s.: Zaradi težav pri delu, predvsem zaradi obilice odpadnega materiala in smeti, ki so se nabrale v posameznih prostorih, je bil morda kakšen droben predmet spregledan. Pri temeljitem čiščenju podstrehe bo treba še malo paziti na morebiti spregledane predmete.

Ekipo so sestavljali:

konservator etnolog Vladimir Knific,
pomočnik evidentičar Janez Sužnik,
inventarno knjigo je vodila Damjana Pečnik in
zapisnik Tatjana Adamič.

Zapisano na deskah nad vežo v Pocarjevi hiši na mrzel deževen dan, 21. julija 1993.

Pri Pocar: Trije člani delovne ekipe ob predmetih, ki so bili po popisu in oštevilčenju preneseni iz črne kuhinje na dvorišče pred hišo; Foto D. Pečnik, ZVNKD v Kranju, 1993. ♦ The Pocar farmhouse: three members of the team photographed with the objects which were taken from the kitchen to the courtyard in front of the house after inventorying and numbering them; Photo by D. Pečnik, ZVNKD Kranj, 1993. ♦ Chez Pocar: Trois membres de l'équipe de travail à côté des objets qui étaient, après la description et l'établissement de numéros d'inventaire, transportés de la cuisine noire dans la cour devant la maison; photo faite par D. Pečnik, ZVNKD à Kranj, 1993.

Pri Pocar: Listina iz Pocarjeve hiše je datirana na 7. junij 1750 in ima zapis hišnega imena (vulgo) Pozar. (detajl listine). ♦ Zg. Radovna no. 25, colled Pocar's: Document from the Pocar farmhouse, dated June 7, 1750 and mentioning the house name (vulgo) Pozar (detail of the document). ♦ 25, Zg. Radovna, "Chez Pocar": trouvé dans la maison de Pocar, le document daté du 7 juni 1750 porte le nom de la maison Pozar (vulgo). Détail du document.

Pocerjeva hiša, Zg. Radovna 25; Foto V. Knific, ZVNKD v Kranju 1993. ♦ The Pocar farmhouse, Zg. Radovna 25; Photo by V. Knific, ZVNKD Kranj, 1993. ♦ Maison de Pocar. 25, Zg. Radovna; photo faite par V. Knific, ZVNKD à Kranj, 1993.

BESEDA O AVTORJU

Vladimir Knific, konservator-etnolog pri ZVNKD v Kranju, Tomšičeva 4, 64000 Kranj.

ABOUT THE AUTHOR

Vladimir Knific is a curator and ethnologist with the ZVNKD in Kranj, Tomšičeva 4, 64000 Kranj (ZVNKD: Natural and Cultural Heritage Conservancy).

SUMMARY

INVENTORY OF THE OBJECTS IN ZGORNJA RADOVNA NO. 25

The farmhouse in Zgornja Radovna no. 25, vulgo Pri Pocar (Pocar's) was purchased as a cultural monument to be made into a museum and information centre presenting the Valley of the Radovna in the Triglav National Park.

The farmhouse was bought together with its entire inventory which had to be documented, examined and inventoried; then the ethnological museum objects had to be selected, that is separated from the modern, industrial material. All so-called museum objects were entered into an inventory book and every object equipped with a inventory number to allow for further expert museum analysis.

The arrangement of the objects at Pocar's as it was found at the time of inventorying had come about spontaneously in the course of decades and centuries during which the inhabitants put them about, rearranged them and put aside certain objects in layers. It is for this reason that I consider the inventory of the Pocar farmhouse to offer comprehensive insight into the rich material of furnishings in a continuity of past centuries and the present time.

The Pocar farmhouse was a stone, single-storey house, featuring the traditional, enlarged ground-plan; it is dated 1775 on the ceiling joist in the "house" (the "living-room"). The ground-plan consists of the "house" (1), the main chamber (2); the black kitchen (3), the entry (4), the cellar (5) and the northern chamber (6). The same arrangement of rooms is repeated in the loft, but in a more modest execution with wooden partitions walls, and above all with different functions as store-rooms. The loft consists of the following rooms: the granary above the main chamber and two hiding-places behind it (7, a, b), the rooms above the "house" (8), above the entry (9), above the black kitchen (10) above the northern chamber (11) and above the cellar (12).

The farmhouse was uninhabited at the time of the inventory and we were not able to obtain the dialect names for the rooms and objects; those mentioned between quotation marks are based on interviews with the neighbours. The inventory book lists 1396 objects with inventory numbers.

The inventory took place from June 5 to June 21, 1993.

RESUME

L'INVENTAIRE DES OBJETS DU BATIMENT SITUE AU N° 25, ZGORNJA RADOVNA

La demeure située au N°25, Zgornja Radovna, appelée Chez Pocar dans la langue populaire, fut rachetée comme monument culturel dans lequel devrait être établi un musée-centre d'informations, représentant la vallée de Radovna et le parc naturel du Triglav.

Le rachat de la maison inclut également tout l'équipement intérieur. Mais celui-ci demanda d'être documenté, révisé et soumis à un inventaire. Ensuite il fallut séparer les objets de valeur ethnographique, qui pourraient figurer dans la collection du musée, de ceux qui étaient contemporains, produits industriellement. Tous les objets dits du musée sont enregistrés et inscrits dans le livre d'inventaire; tous portent un numéro d'inventaire afin de rendre possible la suite de leur traitement professionnel.

Telle qu'elle existait au moment de l'enregistrement, la disposition des objets dans la maison de Pocar se faisait de manière aléatoire, pendant des décennies, pendant des siècles au cours desquels les habitants déposaient ces objets, changeaient leur place, les mettaient l'un sur l'autre. A mon avis, l'inventaire de tout cet équipement trouvé dans la maison de Pocar représente une large vue sur l'ensemble du matériel très varié de l'équipement intérieur dans la continuité du siècle présent et des siècles passés.

362

Bâtie en pierre, la maison chez Pocar n'a pas d'étages; sa construction est traditionnelle ainsi que son plan horizontal appelé étendu. La date de 1775 figure sur la poutre du plafond dans la "maison". Le plan de la maison comprend la "maison" (1), la petite pièce (2), la cuisine noire (3), l'entrée (4), la cave (5) et la petite pièce du côté nord (6). Cette répartition des pièces se répète au grenier, mais dans une version plus simple avec des cloisons en bois. La fonction de ces pièces-là est différente: elles servent plutôt de dépôt. Ainsi trouve-t-on au grenier les pièces suivantes: pièces au-dessus de la petite pièce - grenier aux céréales et deux caches derrière (7, a, b), pièce au-dessus de la "maison" (8), pièce au-dessus de l'entrée (9), pièce au-dessus de la cuisine noire (10), pièce au-dessus de la petite pièce du côté nord (11) et pièce au-dessus de la cave (12).

Etant donné que la maison était, au moment de l'inventaire, inhabitée, nous n'avons pas pu obtenir les noms traditionnels des pièces et des objets; les mots entre guillemets sont ceux obtenus lors des conversations avec des voisins. Le nombre des objets mentionnés dans le livre d'inventaire s'élève à 1396.

L'enregistrement de l'inventaire eut lieu entre le 5 et le 21 juillet 1993.

ZAPISKI IZ ISTRE - ŠAVRINIJE

Rožana Koštiál

363

IZVLEČEK

V sestavku so zabeležene nekatere zanimivosti o čaranju v Slovenski Istri, oz. v njenem južnem predelu, ki mu domačini pravimo Šavrinija.

ABSTRACT

The article presents valuable and interesting information on magic(al practices) in the southern part of Slovene Istria which the locals call Šavrinija.

Ob študiju zapiskov s predavanj, Škerlja in Ljudstev sveta 3 sem se večkrat zalotila ob primerjavi oz. ugotavljanju podobnosti med nekaterimi informacijami o afriških plemenih in dejstvih, ki jih poznam iz svojih krajev, to so šavrinske vasi v zaledju obalnih mest. Upoštevala sem nekaj vasi, ki jih dobro poznam in so se kot južni predel Slovenske Istre podobno razvijale nekoč in danes. To so: Šmarje, Koštabona, Puče, Pomjan, Krkavče, Padna, Sv. Peter in Nova vas. Te asociacije vzemite kot pripombe in informacije, ki so indentificirale Slovensko Istro do 50. oz. 60. let tega stoletja; marsikaj se počne še danes.

Po lastnem poznavanju terena in pripovedi mojega starega očeta (roj. 1901) so (lahko rečem) vsi tamkajšnji prebivalci priznavali krščanskega Boga in se držali pravil krščanstva. Vendar pa so ljudje, rojeni nekako do konca 1. svetovne vojne in mnogi mlajši, vzporedno verovali v t.i. nižja bitja - zle sile, kot so:

- štriga/štrigon = čarovnica/čarovnik (ženska/moški, ki ima zlo moč - vpliv na ljudi, živali, rastline); ljudje so trdili, da imajo izrastek - repček, so rojeni v srajčici ob kvatnih;

- ôkoldak=krvoses (samo moški);

- mrak (močna nevidna sila, ki se je razvila v podobo belega ali črnega psa, dobrikajoče se mačke ali žrebeta).

O tem obstajajo zanimive štorije. Proti tem silam so se obvarovali s čaranjem in na druge načine.

ČARANJE je bila domena nekaterih posameznikov, moških ali žensk v tej ali oni

vasi, specializiranih za zdravljenje ljudi in živali. Vsem prizadetim s slabim-zlom pa so pomagali vračati dobro dobri štrigoni¹. V južni (Hrvaški) Istri jim pravijo krsniki, mi pa nimamo posebnega izraza.

Čarali so za ljudi:

1. za slab pogled ("nad slabin úkon")², ki je povzročil slabo telesno počutje, glavobol, torej ga je uročila ŠTRÍGA; uročenege je bilo treba ozdraviti: s skodelico vode, z žerjavico, molitvami. Da te ne bi uročila štriga, ko si šel mimo nje, ali da bi ji odvzel moč, si moral skrivaj (v žepu) "kazati rúge", drobno pljuvati v stran; moški je moral zavihati eno hlačnico, otroci in ženske pa vsaj en kos spodnjega perila obleči narobe. Slab pogled je "vzel materi mleko", dojenčku tek, zato je morala dojiti na krmilu pri vozu (na timónu);

2. za nahod (prehlad, vročino): z vodo in žerjavico...;

364

3. za gliste (posebno pri otrocih): s segretim oljčnim oljem in majaronom, z vtiranjem na različnih delih telesa...; z v verižico nabranimi stroki česna;

4. za živíce (podkožno gnोजenje): z v posebno testo zmletimi in vmešanimi dlakami črnega psa in s posnemanjem glavíc živíc z britvijo;

5. za spah noge v gležnju (zvin): z vrstico ali venko so privezali na spahnjeno mesto križec iz vrbovine;

6. zoper slabo kri (hudobno): vaški padar je z britvijo zarezal žilico v uhlju, da je v treh kpljicah odtekla slaba kri; zraven so molili.

Čarali so za živali:

prašiča, kravo, osla, za odvzeto mleko, tek, rast, tudi za lisico.

1. slab pogled: posebej izurjena (specializirana) ženska je pripravila lek na osnovi vode in naročila, naj ne spregovori z nikomer, kdor ga nosi, izogiba naj se ljudi; žival so z lekom pokropili in ji ga dali piti; žival so odčarali tudi z vrvo s sedmimi vozli, ki se ob potegu nad živaljo sprostijo ob pomoči besed: "Z neč je pršlo, u neč naj gre!" (trikrat); nad človeško lepoto ali živalmi se ni smelo čuditi, temveč voščiti obvezno: "Buh dej srečo!";

2. zoper slabo kri: zarezali so v uhelj, s paličico trkali po njem, da se slábo izteče iz mrzlih uhljev.

ÓKOLDAK - krvoses je bil večinoma moški, ki je podnevi živel normalno življenje, toda ponoči je odšel drugim pit kri. Redke štrige pa so pile kri otrokom. Da bi preprečili prihod okoldaka, so zabadali v vrata, posebno pa v ključavnico nož, da bi se okoldak zbodol v oko ali napičil jezik, saj je v notanjost prihajal skozi ključavnico. Takega moškega so se ljudje malce izogibali, vendar ni bil on kriv, da je bila v njem zla sila. Vaščani, ki so bedeli pri takem umirajočem, so izjavljali: "Takoj ko je umrl, je iz njega šla duša, skozi usta je šinilo nekaj podobnega sršenu." Med zobe so mu dali žebelj.

¹ Posamezniki, ki so se ukvarjali s čaranjem ali zdravljenjem, so morali obvladovati pozitivne in negativne silnice. Ta ambivalentnost pomeni, da so znali tako uročiti kot "odpraviti" oz. pozdraviti urok. O tem glej tudi Vilko Novak, *Slovenska ljudska kultura*, str 266: "zagovornikom, zagovarjalcem, vračem itd. pa ljudje tudi prisojajo sposobnost, da storijo, fčinijo"...). Njihova sposobnost je izhajala iz ambivalentne narave same zdravilške iniciacije: zdravilci so obvladovali določene bolezni in jih znali ozdraviti šele, ko so jih predhodno tudi sami prestali. Povsod po svetu so iniciacijske preizkuse zdravilcev in čarovnikov naslednje: hujša bolezen, skorajšnja smrt, prizadetost s strelom, gromom ipd. (glej tudi Mircea Iliada, *Šamanizam*). Po vsej verjetnosti je v stavku *Vsem prizadetim s slabim-zlom pa so pomagali vračati dobro* mišljeno prav to.

² V naslednjih primerih ta za pomeni *zoper* določeno bolezen ali nadlogo ali pa *pri* določeni bolezni oz. nadlogi: zoper slab pogled (nahod, gliste, živíce) in pa pri spahu noge v gležnju, v primeru slabe krvi itd.

MRAKA so se izogibali, kajti on pride, ko gre sonce dol. Zato je treba biti ob mraku v hiši, posebno otroci in mlade živali. Mrak je vzel ljudi in živino ter jih odnesel na najbolj nemogoča mesta (brežine, žlebove, na morje), kjer so jih našli vse izmučene. Kraj najdbe je izdala štriga. Za varnost so otrokom in živalim okrog vratu zavezovali rdeč trak. Izogibali so se križišč cest in določenih mest. Mrak se je prelevil v podobe mačke, psa, žrebeta in nenehno rasel.

Istrani so verjeli v očiščevalno moč vode, posebno žegnane, ob hudi uri in smrti. Ob obisku pokopališča še danes starejše ženske kropijo grobove z žegnano vodo. Podobno so ravnali s telovskim cvetjem in oljčno vejico. Čeprav so vneto molili "Treska in hudega vremena, reši nas, o Gospod", je še moja stara mati do svoje smrti 1978 ob hudi uri vedno vrgla trinožnik na sredo dvorišča (ali vile, grablje, nož, kosir, koso, z rezili navzgor), ker so v njeni zavesti avtomatično delovali predkrščanski elementi. Čeprav so duhovniki govorili o "božji volji", so stari Istrani poleg te volje imeli še svojo vero v usodo-deštín. Posebno za dodeljene nesreče, bolezni oz. negativne pojave so verjeli, da jim je to usojeno, izven božje ali vražje volje. Izjavljajo: "Treba sprjet vse, kar pride. Nesreča se ne kipí na placu." Vse življenje pa spremlja še veliko vraževernosti, npr.: polnoč je čas štrig, ki plešejo na križiščih; štrige nosijo kamenje v krilih (zidava arene v Pulju); če cvrčijo goreča polena, jočejo duše v vicah, zato jih je treba posoliti; zelo upoštevali staro in mlado luno; sova kliče smrt; kropijo vnic proti kurnikom (zajedalci); verjamejo v začarano perilo-plenice, če jih vidi mrak; če o pustu gospodinja ne zapleše z maškaro, ne bodo kokoši nesle jajc; itd.

Govoriti o spolnosti je bilo nemoralno. Naravna in samoumevna pa je bila spolnost pri živalih. Neradi so govorili pred otroki. Vendar se je vsaka mati "skrivaj" pohvalila o prvi menstruaciji svoje hčerke ali vnukinje. Tej je sledil "odraslejši" odnos do dekleta, s tudi obveznosti (gibanje zvečer ali ponoči izven hiše postane še bolj omejeno, kontrolirano). Če je mladenka kazala spodnje krilo, je iskala fanta.

O podobni iniciaciji, kakor jo opisuje Škerlj, ne moremo govoriti. Precej zreduciran ostanek sprejema med odrasle pa je ostal v sklopu običaja "majenca" v Dolini pri Trstu. (Obred je raziskan in opisan v brošuri.) V naših vaseh so ostali le "dišpeti" - šikaniranje na prvo soboto v maju, ki dobiva močno sodobne poteze. Jezik pa še razlikuje poimenovanja za mlade moške osebe, ki predstavljajo nekakšno mejo med otroškostjo in odraslostjo. Do 14, 15 let: púpic, fantić, ragacón/râgač (slabšalno), búbac, fantína/fantalín. Od 16 let dalje pa je mladénac ali fant.

Glede poroda in številčnosti otrok sem pomislila na izjavo že pokojne žene, da "je lažje roditi otroka kakor skuhati polento". Le-ta se po istrsko kuha namreč 3/4 do 1 ure. Ni redkost, da so rodile na polju ali na poti iz notranjosti Istre v Trst. Poznala sem ženo, ki je imela 18 porodov, družine s po 10 otroki in več so bile vsakdanje. Obstajale so vaše babce, ki so otroka umile in mu takoj dale žličko vina, da mu ne bo "skrito" in namazale usteca s pečenim jabolkom zoper zadah po plodovnici. Obrodnica je morala preživeti vsaj dva tedna v temi (zaprta polkna) in izključno v hiši, da ne bi "izgubila víšto"=vida. Ni smela pometati smeti čez prag. Do 60-ih let je bilo po porodu v navadi "vpeljavanje" v občestveno življenje. Poznam mater, ki je še leta 1965 še mazala dojenčka z maslom zaradi lepe kože; tudi prehlad so zdravili z maslom. Kot zdravilo in edino kozmetično sredstvo so uporabljali oljčno olje. Če je otroka krčilo v trebuhu, ga je mati nesla na timon pri vozu in ga trikrat podala skozi "trto". Zoper štrige mu je prvo srajčko oblekla narobe in mu okrog vratu zavezala rdeč trak. Dojile so tudi do tri in več let. Znan je primer aba dojenja.

Slišala sem, da so otrokom posolili ušesa (Sv. Štefan), da bodo bolj ubogljivi. Rdečelase in pegaste so gledali bolj postrani. Izurjena ženska je otrokom strigla zaraščen jezik s škarjami. Nosečnica ni smela (ne sme) preskakovati timóna in se ji ni smelo (ne sme) skrivati hrane in pijače. Otroku je potem to "skrito" (tega ne uživa, do smrti tistega, ki je materi to skrila) ali mu pusti "znamenje". Nastalo bo na tistem delu telesa pri otroku, kamor se bo sama prišla - dotaknila ob poželenju, npr.: vina, češnje, jagode, kave. Nezdravo kožo pod plenici so namazali z mešanico vode in oljčnega olja ter posipali s črvojedino.

Smrti se niso bali, sprejemali so jo naravno, vdano kot zaključek plodnega življenja. Med vaščani je bila močno razvita sosedska pomoč in sposojanje. Vendar se ob smrti ni ničesar posojalo od hiše ali gospodarstva na sploh. Iz hiše niso pometali smeti, las. Navadno so pri mrliču bedeli moški. Verjeli so, da moraš mrtvega prijeti za prst na nogi, če nočeš, da bi te bilo pred njim strah. Razširjeno je bilo namreč verovanje, da se mrtvi vračajo, duša umrlega "se vica". Vdove so pravile: "Pride ponoči, leže zraven mene, je mrzel in z njim se pogovorim." Drugim je bilo dano videti procesije nedolžnih otročičev. Če je strašilo, so z blagoslovljeno vodo kropili ali klicali duhovnika ter plačevali maše, če so se pokojniki vračali maščevalno, to je "tránčat". Na grobove so postavljali lesene križe, oblikovali pa so jih tudi iz cvetja in bele moke. Formalno verni, bolj povezani z naravo, so želeli biti pokopani kar pod "en drev" (hrast).

Kamenje (cel kup ali eno veliko škrljo) polagajo Istrani na zakopane živali (mačke, pse, prašiče).

Posebnih amuletov ne poznajo, močno pa spoštujejo nekatere predmete, ki jim jih zapustijo predniki, jih dedujejo in hranijo na spoštljivih mestih.

Kača je sodila k vsaki hiši. Imenovali so jo mišnica in je niso ubili za vsako ceno. "Če ubiješ eno, pride druga," so modrovali. Ta pije mleko kravam, in paziti je treba na dojenčke, ki so hranjeni z mlekom. Vendar obstaja pregovor: "Si vleče kačo za vrat," kar pomeni, da si pripravlja nesrečo. Drugače so gade in modrase ubijali s trstiko, ker so verovali, da je rastlina strupena.

Čprav živijo v neposredni bližini obale, se morja bojijo. Križajo se ob znamenjih, kapelica, pokopališčih, ob smrti, hudi uri, nesrečah, pred volovsko vprego (danes v avtomobilu), pred pomembnimi kmečkimi deli, kot so oranje, žetev, setev, trgatav, košnja, oljarstvo. Mnoga opravila so v strahu pred štrigami delali "na vnic", to je narobe, kontra (metanje žerjavice v vodo, kropljenja,...)³. Poznali so kresove med polji, obhode vinogradov v procesijah, hodili so ovenčani s cvetjem in zelenjem; a vse to zelo daleč nazaj. Danes kurijo še na predvečer Sv. Ivána in Sv. Petra.

Istrani so čislali tudi nekatere rastline (oljko, lovor, rožmarin, sivko, žajbelj) in jih uporabljali v hrani in v zdravilstvu. (Ta tema zahteva posebno poglavje.) Podoben odnos oz. spoštovanje in koristi so poznali tudi pri nekaterih živalih (pajek-pajčevina uporabna za lečenje ran, zato naj pajek živi).

V prehrani so bili zelo povezani z naravo:

- nabiralništvo različnih rastlin in sadežev za hrano in prodajo (šparglji, zelišča, ruj,...).

- lov na divjačino (posebno na zajce, jerebice, pozimi ptiče, spomladi polže; vse tudi za prodajo); še danes pravimo: V Trstu se proda vse, tudi smeti.

³ Do 60-ih let je bilo izredno razširjeno pripovedovanje ljudskega izročila (poezije in proze), ljudska filozofija v pregovorih pa je bila sploh prežeta z vsakdanjim življenjem.

Obstajalo je čaranje za lisico, tudi obred obhoda po vasi in obdarovanja lovcev (od vsake gospodinje 2 jajci, ker so ukrotili zlo v kokošnjaku); lisico so nosili v sprevedu nagačeno ali v košari za jajca. Gojili so domače golobe in kunce za hrano. Za meso, posebno pa za volno, so redili ovce. Veliko so sirili (kravje in ovčje mleko). Hrano so belili z mastjo, a ne v adventu in postu, zelenjavo in solate pa z oljčnim oljem. Maslo so tudi prodajali. Narava nudi sadje v vseh letnih časih, a ga je primanjkovalo, ker so bile družine številne. Še danes delamo "pan di fighi" = kruh iz fig ali "hlebíce", ki so bili obvezna hrana moškim zjutraj ob žganju. Žito, ki ga je bilo malo, so še redki mleli v žrmljah.

Kruh je nadomeščala polenta, redno za večerjo, a nikoli za največje praznike. Koruzo phajo v lesenih - kamnitih stopah. Kruh so pekli na ognjišču, pod pekačem, imenovanim "počfnpja", pokritega v žerjavici in s pepelom. Zaradi boljšega okusa so ga oblagali z rastlinskimi listi, najčešče ohrovtovimi. Pekli so tudi nekvašeno pogačo - semenjačo. Kvas so spravljali od peke do peke doma. Kruh z ognjišča je navaden, v krušni peči pa so pekli za vse za velike praznike (pince-za veliko noč in kolače-ob poroki) in za prodajo (kot dopolnilna obrt) v obalna mesta in Trst. Pri krušni peči so rabili kravjak za zatesnitev špranj. Z razredčenim kravjakom so pomazali tudi tla (izravalna masa), kjer so mlatili žito.

Kupovali so morske ribe, in tudi sami lovili v Dragonji in Drnici; tudi rake in jegulje. Školjke so prišle na vrsto ob posebnih praznikih (vsi sveti).

Ob kolinah je v navadi črna polenta, to je polenta in svinjska kri. Svinino sušijo na burji, eni pa tudi dimijo v prostoru z ognjiščem. Med solatami prevladuje radič in 4-5 divjih rastlin z aromatičnim okusom.

V preteklosti so sejali več ječmena in ovsa, pa tudi lan (laneno olje) in rž za slamnato kritino hišice, "kažéte", ter za izdelovanje tovornih sedel za osle.

Veliko ljudi misli, da so Istrani pili največ vino. Vendar je bilo v teh krajih veliko več olja: Vino so imeli za praznike. Še danes pa pijejo vodo in kis = "temperanje" ali samo vodo, sicer bi v vročini ne mogli delati. Vode je v sušnem obdobju primanjkovalo za ljudi in živino, zato so jo v izviri zbirali po kapljicah.

BESEDA O AVTORICI

Rožana Koštiál, predmetna učiteljica zgodovine in slovenskega jezika, sedaj študentka etnologije in kulturne antropologije, je poznavalka Slovenske Istre, posebno njenega južnega predela - Šavrinije.

ABOUT THE AUTHOR

Rožana Koštiál, a graduated history and Slovene teacher, is now studying ethnology and cultural anthropology. She has a great knowledge of Slovene Istria, especially of its southern part, called Šavrinija.

SUMMARY

NOTES FROM ISTRIA - ŠAVRINIJA

The article is the result of my intimate knowledge of the region and life there, enriched by the information I have been receiving from childhood onwards from my grandfather, Ivan Rojac, born in 1901 in Nova vas. Most of the magic I describe dates from the period until the sixties of this century, but some of it is still very much alive nowadays. Though accepting the Christian faith and living according to it, many Istrians continued to believe in evil spirits from which they had to protect themselves through magical practices in various cases and situations. A lifetime in Šavrinija was thus full of beliefs, prejudices and deeds which enriched the hard but interesting life of the Istrians.

368

RESUME

Tout ce que je viens d'écrire est le fruit d'une connaissance approfondie de l'Istrie, de la vie de ses habitants et des renseignements que mon grand père, Ivan Rojac, né en 1901 à Nova vas, m'a confiés. Il s'agit de l'époque allant jusqu'aux années soixante de notre siècle, mais certaines moeurs restent présentes encore aujourd'hui.

Parallèlement à la reconnaissance de la foi chrétienne et à la vie conforme à ses règles religieuses, beaucoup d'habitants d'Istrie croyaient à l'existence d'êtres malins (des lutins) dont ils se protégeaient à l'aide de sortilèges appropriés aux différentes situations. Ainsi, la vie était-elle riche de croyances, préjugés et actions qui remplissaient l'existence dure mais intéressante des gens d'Istrie.

SUMMARY

ETNO MUZEJSKE STRANI

MUSEUM NEWS - ARTS MUSEUM

The article is the result of my intimate knowledge of the region and life there, guided by the information I have been receiving from childhood onwards from my grandfather, Ivan Rojac, born in 1861 in Nova vas. Most of the magic I describe dates from the period until the sixties of this century, but some of it is still very much alive nowadays. Though accepting the Christian faith and living according to it, many farmers continued to believe in evil spirits from which they had to protect themselves through magical practices in various cases and situations. A lifetime in Savinjska was thus full of beliefs, practices which were not just a part of their lives but a part of their identity.

370

RESUME

NEW ACQUISITIONS

NOVE PRIBITVE

Tout ce que je sçais d'ancien est le fruit d'une connaissance approfondie de l'histoire, de la vie de ces habitants et des renseignements que mon grand-père, Ivan Rojac, né en 1861 à Nova vas, m'a transmis au cours de sa vie. La plupart de la magie que j'évoque date de la période qui précède les années soixante de ce siècle, mais certaines pratiques magiques sont encore vivantes aujourd'hui.

Prez vsega, kar vem o starini, je rezultat mojega intimnega znanja regije in življenja tam, ki ga vodi informacije, ki sem jih dobil od svojega dednega očeta, Ivana Rojaca, rojenega leta 1861 v Novi vasi. Večina čarja, ki ga opisujem, datira iz obdobja pred šestdesetimi leti tega stoletja, vendar nekateri še danes obstajajo. Kljub sprejetju krščanske vere in življenju po njej, mnogi kmetje so se še vedno bali zlih duhov, od katerih so se morali zaščititi s čarobnimi obredmi v različnih primerih in okoliščinah. Življenje v Savinjski je bilo tako polno prepričanj in obredov, ki niso bili le del njihovega življenja, ampak tudi del njihove identitete.

NOVE PRIDOBITVE NEW ACQUISITIONS

TOBIJEV ŽEGEN

371

Muzej je kupil predmet v starinarnici; vodi ga pod inventarno številko 17946.

Obojestransko potiskan papirni list, velik 326 x 203 mm. Rebrast papir; pod tremi križci v levi koloni na averzu je nerazločen vodni žig, zgoraj zaključen z esasto obliko (živalsko glavo?). Besedilo je razvidno na reprodukcijah.

Del napisa manjka na zgornjem in osrednjem "snamenju" v srednji koloni na averzu. *Zgornje znamenje.* 6. vrstico dopolnimo: v f(e)mi / 7. vrstico: sovras(h)nikam / 9. vrstico: fpa(k)ami / 10. vrstico: (p)omozh / 11. vrstico: (na). *Srednje znamenje.* 7. vrstico dopolnimo: dob(i) do(ber) / 8. vrstico: fr(ezhe)n / 9. vrstico: (rezheh) / 10. vrstico: (mor)je. *Srednjo vrstico na reverzu* dopolnimo: (al fhkodlivi duh nebo), (Jes)uf.

Tiskovina je že zaradi načina uporabe danes zelo redka. Je subalterno religiozno magično sredstvo za pridobitev koristi in zoper nevarnosti, ki so izrecno navedene. Sodi v mednarodno evropsko kulturno zvrst, v kateri so nebeška pisma, credoria, hišni žegni, Brigitine molitve itd. Nekaj tovrstnega gradiva je v Kolomonovem žegnu, več pa v Duhovni brambi, ki v slovenskih izdajah vsebuje kot dodatek tudi Tobijev žegen. Temeljna slovenska literatura o takšnem gradivu je: Ivan Grafenauer, "Duhovna bramba" in "Kolomonov žegen", Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani, Filozofsko-filološko-historični razred, Razprave I, Ljubljana 1943.

Tobijev žegen so nosili s seboj zlasti, kadar so se odpravili od doma. Povezan je bil s kontagijsko pojmovano magijo; ob ustreznih prilikah so ga prijeli ali pa so ga nosili pod obleko v stiku s kožo.

Kje in kdo je imel v rabi ta primerek, ne vemo; v starinarnico je prišel že iz tretje ali četrte roke. Jezikovne značilnosti kažejo, da ga je prevedel in oblikoval Štajerec. Impresum, po katerem naj bi bil žegen natisnjen v Kölnu, je zavajajoč in posnet po podobnih impresumih v Duhovni brambi in Kolomonovem žegnu. Ker je Cerkev takšne publikacije ostro obsojala kot praznoverje, so jih tiskali skrivaj in opremljali z lažnimi navedbami o kraju in času izdaje. Naš primerek je bil prejkone tiskan na slovenskem Štajerskem ali v Gradcu; tiskarno bo mogoče določiti le s primerjalnimi analizami ustreznih črkovnih stavkov in lesorezčnih vinjet. Glede na pravopisne karakteristike in bohoričico je mogoče tisk približno datirati med trideseta leta in sredino 19. stoletja.

Na vprašanje, zakaj je Tobija postal nosilec žegna, moremo iskati odgovor v razmerju mehanizmov subalterne religioznosti in vsebine biblijske Tobijeve knjige. Ta žegen je bil prvenstveno namenjen popotnikom, kot izrecno priča tudi odlomek molitve na reverzu:

†
Benedicat tibi Sanctus
Deus, Dominus, Dens
Christus, B. V. Maria,
S. Joannes, S. Marcus,
S. Lucas, S. Mathäus.

O † M. † B. †

†
S. Michael, S. Gabriel,
S. Raphael, S. Daniel, S.
Franciscus, S. Antonius
de Padua, S. Florianus
et omnes angelorum et
apostolorum chori.

Enako timu, kakor je naš Odrešenik ino Svelizhar Jesus Kristuf svojo duho v roke svojga nebeskiga Ozheta na oliveni gori sporožhil, tako sporožhim jas N. N. denef ino vsigdar sebe vu našiga lubiga Gospooda Jesula Kristufa svetih pet ran, naj me obranijo od vse hude nesrežhe ino škode, od saklepov ino jéze, od ognä ino vode, od peklenških škulhnjav, od späke ino zöpra, od vsehi tatov, rasbojnikov ino ropavzov. Vřako oroshje naj pred menoj pade, da mi ne bodo mogli šköditi na mojem téli, ravno tako malo, kakor en mösh, kateri je she pred 33 letami umerl in k prahi gratal. V imeni Boga Ozheta, Sina, ino sv. Duha, Amen. Nehesa najbojo moja branba, te pade pred menoj vřo oroshje, ino vsi ludi morejo muzhat, kateri so meni proti ino nevořblyi. Naj mi tako malo snajo šköditi, kakor en mösh, kateri je pred 33 letami vmerl ino k prahu gratal. V imenu Boga Ozheta, Sina, ino sv. Duha, Amen. Jesus! stoj na stran meni N. N. da me obeden hudi

nišl obyani me zelo. Sveta Trojiza naj mi bö sa varbo ino branba, v hrami no v dvorishi, na vodi ino na fuhem, na vsehi zestah ino vřulizah, na polji ino v řeři, keder idem ali se pelam, grem ali stojim, spim ali budim, da bom poshegnan pred vřemi sovrashnikami. Jas se porozhim vu besede vsehi svetih meřh, katere se po zelem sveti bereje, da bom skosi njihovo mozh pöteroen ino poshegnan. Jas se porozhim vu vse meřhnikove shegne, kateri se vsigdar davajo, da bom skosi njihovo mozh poshegnan.

Jas bom denef vun řhal v miru boshjem. Jas grem, jesdi'm, ali se pelam vun, naj mi vse moje besede ino djanja v imenu boshjem isidejo, ino da bodo vsi moji sovrashniki ino protivniki odstöpili ino k framoti postali. Ino jas grem vun vu hisho angelov, kdo bude s menoj? Prevřihni tri möshi Bog nebeski Ozha pred menoj, Bog Sin Gospod Jesus Kristuf bude řhal polek mene, ino Bog sveti Duh pö uad menoj. Zhe je kdo mozbnéři, kako naš Gospod Jesus Kristuf, katere je skos polek mene, taiři dalzh od mene naj sad odstöpi.

Spomni se pak lubi moj kristján, da vesmeř prevsetno se sanřhati na svete besede totih shegnov skosi pipanje no potepanje; ampak moreřh vse hudobnosti no řmertne grehe vñpufhati, tedaj bude vse gamogözhi Bog te varoval na morji ino na fuhem, od vsehi tvojih sovrashnikov, ino te bö shegnal na storem sveti zhalno, na ovem pak vezno, Amen.

Natijneno v Kolonii pri Reni.

"Ja/ bom dene/ vun /shal v miru boshjem. Ja/ grem, jesdim, ali /e pelam vun...". Zaščito popotnikov so povezali z biblijsko pripovedjo, po kateri je Tobijo na potovanju v medijsko mesto Rages, kamor je šel po denar svojega očeta, spremljal in varoval nadangel Rafael. Svetoval mu je, naj ujame ribo in vzame njeno srce, jetra in žolč. Z dimom žganih jeter je Tobija izgnal hudega duha, ki je bil pogubil že sedem nesojenih Sarinih mož, preden se je Tobija z njo poročil. Z žolčem je ozdravil slepoto svojega očeta. Tako biblija. Na tej podlagi je nastala asociacija Tobije z varstvom na poti in zaščito pred nevarnostmi. V subalterno verovanje se je najbrž razširila bolj s slikami kot z branjem Sv. pisma. V italijanski renesansi je nastala ikonografija Rafaela kot angela varuha, ki drži posodo z zdravilom, za roko pa vodi malega Tobijo. Najbrž je predstava o angelu varuhu odločilno vplivala na povezavo Tobije s potovalnim žegnomo, ki vsebuje še razne zaščite, ki jih ni mogoče povezati z biblijo; v našem primerku so navedene izrecno in določno. Gre za sinkretizem preproste magije različnih korenin in biblije. Ker so se takšni žegni zlasti v baroku precej širili kljub temu, da jih je Cerkev prepovedovala, jih moremo smatrati za verodostojne izraze mentalitete oziroma pričevanja o odnosu do sveta in o nevarnostih, ki jih je imelo preprosto prebivalstvo za najhujše.

Gorazd Makarovič

ŽRMLJE IZ BABNIH BRD

Žrmlje oziroma ročni ali domači mlin, kot je to napravo pojasnjevalno imenoval Franjo Baš¹ (ročni mlin je sicer prevod nemškega imena *die Handmühle*²), so skozi stoletja, ponekod celo do srede dvajsetega stoletja, rabili na mnogih kmečkih domačijah na Slovenskem. Posebej tam, kjer ni bilo v bližini mlinov na vodo, in tam, kjer se zaradi klimatskih in geoloških razmer ter oblikovanosti tal mlinarstvo niti ni moglo razviti. Raba žrmlj je izpričana zlasti v Beli krajini, v Prekmurju,³ v Slovenskih goricah, v Halozah, na Dravskem polju in na Pohorju⁴. Za obrobje Dravskega polja žrmlje na primer sporočajo že prazgodovinske najdbe,⁵ iz zadnje četrtine 18. stoletja je na primer zapis,⁶ da so bile splošno v rabi tudi na Krasu in na Pivki, iz druge polovice 19. stoletja pa je sporočeno, da "večino zrnja v Istri žrmlje zmeljó".

Žrmlje so tako nedvomno eden izmed predmetov, ki so bistveni za muzejski prikaz vsakdanjega življenja na kmetih; ne le kot del hišnega inventarja mnogih domačij, temveč zlasti kot naprava, nepogrešljiva v procesu priprave osnovne hrane, kruha, saj "ž njimi so gospodinje mlele zrnje oziroma žito za sprotno potrebo"⁸.

V zbirkah Slovenskega etnografskega muzeja so bile do pomladi 1995, do nakupa žrmlj, ki jih je prodajala Tilčka Vračun iz Celja (Brodarjeva 29), hranjene le ene, nepopolne žrmlje. Nove pridobitve smo tako veseli iz večih razlogov: žrmlje so popolne, o njih je bilo mogoče zapisati kup povednih podatkov in njihova izvedba, oziroma izvedba miznega dela, omogoča dokaj natančno datacijo.

Žrmlje so iz vasi Babna brda, iz razloženega naselja na jugozahodu Zgornje-sotelskega gričevja, iz hiše št. 14, vulgo "pri Ciglarjovih", ki je bila prodajalkin dom. Starša Vračunove Tilčke, Volavškova, sta do leta 1978 gospodarila na srednje veliki kmetiji z okrog 6 ha zemlje in s petimi do šestimi glavami živine. Tilčka, rojena leta 1928, je domače

1 F. Baš, *Vetrenjače u Sloveniji*, Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu III, 1928, str. 66.

2 M. Pleteršnik, *Slovensko - nemški slovar*, II. del, Ljubljana 1895, str. 973.

3 R. Ložar, *Ljudska hrana*, Narodopisje Slovencev, I. del, Ljubljana 1944, str. 196.

4 F. Baš, navedeno delo, str. 66.

5 F. Baš, navedeno delo, str. 67.

6 B. Hacquet, *Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden*, Illyrer und Slaven itd., Leipzig 1801, str.

7 M. Pleteršnik, navedeno delo, str. 973. Citat je iz Slovenskega Naroda, ki je izhajal od leta 1868.

8 R. Ložar, navedeno delo, str. 196.

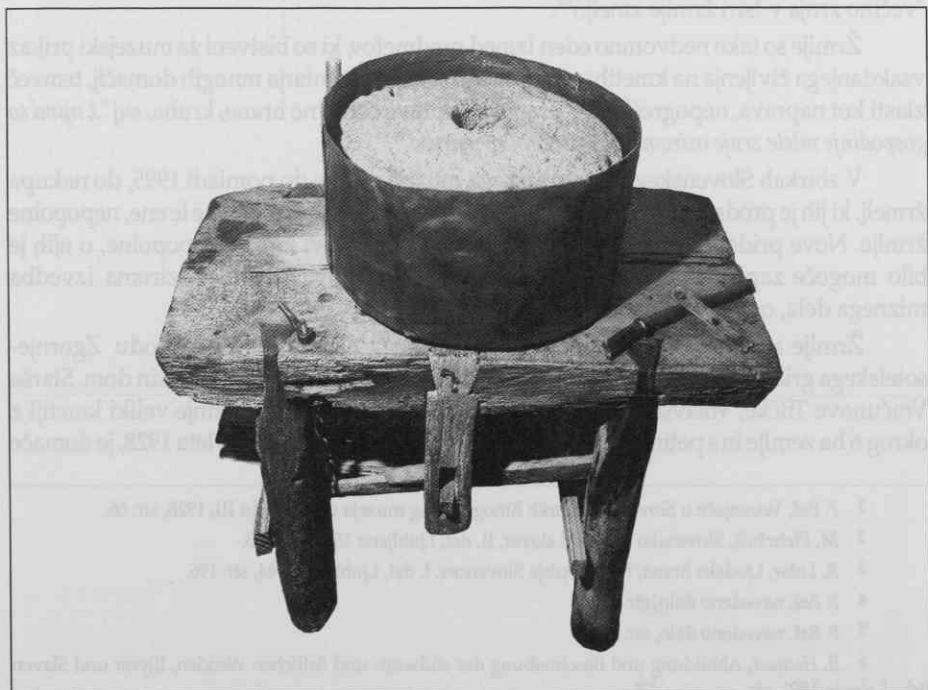
376

Vračunova Tilčka, prodajalka žrnelj, v veži starega doma, Babna brda 14. (Foto I. Smerdel, 1995)

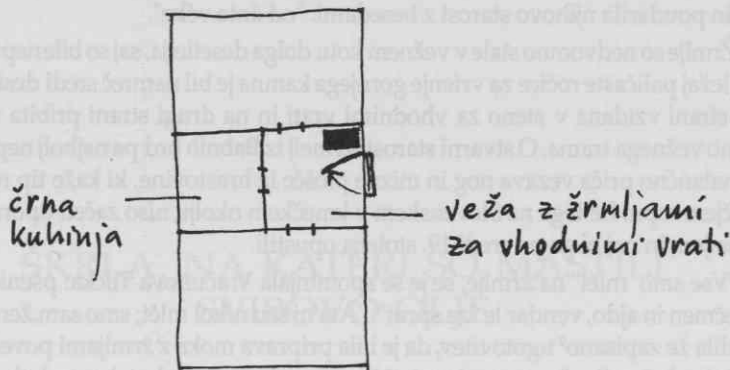

Bivši sosed, novi lastnik Volavškove domačije pred vhodnimi vrati, za katerimi so v kotu stale žrnelje. (Foto I. Smerdel, 1995)

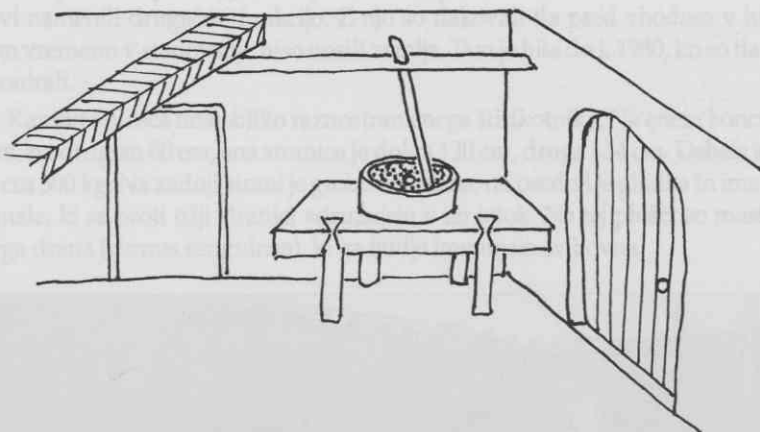

Restavrirane in konservirane žrnelje v depozu SEM. Namesto recentnega pločevinastega oboda je kamna prvotno obdajal lesen obod. (Foto I. Omahen, 1995)

377

- višina miznega dela je 70 cm, širina 90 cm, globina 47 cm
- premer obeh kamnov je 44 cm; višina spodnjega kamna je 13 cm in zgornjega od 8-11 cm
- premer pločevinastega oboda je 45 cm in višina 24 cm

TERENSKI RISAN ZAPIS, i. Smerdel, BABNA
BRDA 14, marec 1995

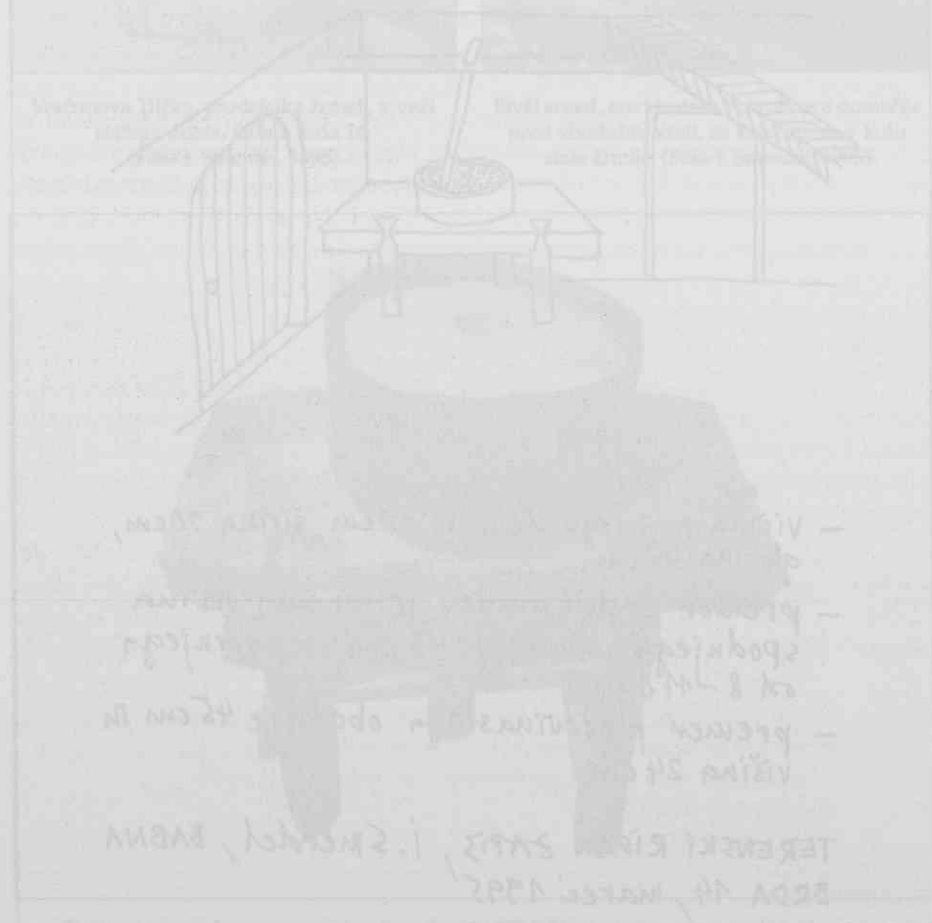
žrmlje še uporabljala. "Večinoma vsaka hiša je mela take žrmlje." Njihove so stale v kotu veže, za vhodnimi vrati. "Mende kar svet stoji, je to not", se je ob žrmljah spominjala Tilčka in poudarila njihovo starost z besedami: "od ánte véke".

Žrmlje so nedvomno stale v vežnem kotu dolga desetletja, saj so bile nepremestljive. Gornji ležaj paličaste ročice za vrtenje gornjega kamna je bil namreč sredi deske, ki je bila na eni strani vzdana v steno za vhodnimi vrati in na drugi strani pribita na spodnjo površino vežnega trama. O stvarni starosti žrmlj iz Babnih brd pa najbolj neposredno in dokaj natančno priča vezava nog in mizne plošče iz hrastovine, ki kaže tip rogljičenja v lastavičjem repu. Le-tega na Slovenskem v kmečkem okolju niso začeli uporabljati pred 18. stoletjem in naj bi ga po sredi 19. stoletja opustili.

378

"Vse smo mlél" na žrmlje, se je še spominjala Vračunova Tilčka: pšenico, koruzo, oves, ječmen in ajdo, vendar le "za sprot". "Ata ni šeu nikol mlét; smo sam ženske mléle", je potrdila že zapisano⁹ ugotovitev, da je bila priprava moke z žrmljami povečini žensko delo. Za kruh, "na fino", so morale vrteti kamen pol ure, če so hotele namleti en kilogram moke.

Inja Smerdel

⁹ R. Ložar, navedeno delo, str. 196.

ŠKRLA, NA KATERI SO MASTILI SVIBOVO OLJE

379

V vasi Lipa na Krasu št. 37 smo pri Jagrovih odkupili škrla, kamnito ploščo, ki so jo nekoč rabili za mastiti svibovo olje. Slednje so vsaj že v 19. stol. in vse do 1. sv. vojne rabili za razsvetljavo. Ko po drugi sv. vojni kamnite plošče niso več rabili za te namene, so ji Jagrovi namenili drugačno funkcijo. Z njo so tlakovali tla pred vhodom v hišo, da ob slabem vremenu v stanovanje niso nosili zemlje. Tam je bila do l. 1980, ko so tla pred hišo zabetonirali.

Kamnita plošča ima obliko raznostraničnega štirikotnika. Na enem koncu je široka 120 cm, na drugem 80 cm, ena stranica je dolga 130 cm, druga 154 cm. Debela je 12 cm in tehta cca 300 kg. Na zadnji strani je grobo obdelana, na prednji je gladka in ima vdolbene tri kanale, ki se proti ožji stranici združujejo v en iztok. Na tej plošči so mastili jagode rdečega drenea (*cornus sanguinea*), ki ga ljudje imenujejo svibovna.

Škrla naslonjena na lesen podstavek pred portonom v vasi Lipa. (Foto I. Keršič, 15.6.1994)

Grme sviba oziroma svibovne vidimo na Primorskem in zlasti na Krasu pogosto zasajene na obrobju travnikov in njiv. Zrastejo okoli dva metra visoko.

Gospod Ivan Štemberger iz Štjaka 8 pri Štanjelu nam je povedal, da so svibovno starejši ljudje posebej varovali in je niso pustili posekati. Menili so namreč, da jo je treba ohranjati, če bi se morda še kdaj zgodilo, da bi njene plodove spet uporabljali za razsvetljavo.

Svibove jagode dozoriijo septembra oziroma oktobra. Z mastenjem teh črnih jagod na kamniti plošči so ljudje doma sami naredili olje. Tako predvsem na Krasu in v pretežnem delu Primorske, kjer so bogatejši sloji za razsvetljavo uporabljali t. im. laško olje (olivno). Drugod po Sloveniji so za razsvetljavo z leščerbami rabili predvsem repično olje.

Na Krasu so si vsaj že v 19. stol. po hiši svetili z leščerbami, saj jih je bilo moč prenašati iz prostora v prostor brez večje nevarnosti za požar; medtem ko so si v kuhinji navadno svetili s faglami (baklami), ki so jih izdelovali iz leskovih palic, zunaj doma pa z laternami.

Irena Keršič

Lipanka razlaga, kako so po pripovedi njene none na tej škrlji mastili svibovo olje.

(Foto I. Keršič, 15.6.1994)

HARMONIJ IN JUKE BOX

Razstava o ljudskih instrumentih je bila postavljena v SEM v letu 1992. Lahko se pohvalimo, da se je od takrat povečala zbirka glasbil za nekaj pomembnih predmetov.

V Etnologu smo že poročali o nakupu glasbene omare, ki je prišla k nam iz severovzhodnega dela Slovenije. S svojimi čestokrat malce čudnimi in neuglašeniimi zvoki je razveseljevala obiskovalce. Povedali so nam, da je marsikdo od njih priromal v muzej prav zaradi "pojoče omare".

Takrat smo tudi obvestili občinstvo, da se je uglaševanja lotil g. Andrej Lenarčič, ki je "uvodna dela" naredil v zelo kratkem času in naravnost odlično.

Z veseljem smo sprejeli njegovo obljubo, da bo uglaševanje dokončal, brž ko bo utegnil. Glasba, ki prihaja izpod žebličkov na valju, je že tako stara, da jo je težko spoznati zdajšnji generaciji poslušalcev. Za razpoznavo melodij bi bilo pač potrebno porabiti malo več časa in tudi precej strokovnega znanja. Bili smo prepričani, da bo g. Lenarčič prav kmalu lahko dokončal začeto delo, a je trenutno kot poslanec, kar je postal še isto leto, preveč zaposlen. V muzeju smo se odločili, da bomo nanj počakali, dokler si ne bo spet lahko utrgal nekaj dragocenega časa.

Medtem pa tudi v kustodiatu nismo izgubljali časa. V dveh oz. treh letih smo prišli s pomočjo zakladnika v Ministrstvu za kulturo do dveh novih pridobitev, ki se nenavadno dobro povezuje z glasbeno omaro, obenem pa tudi z drugimi mehaničnimi glasbili, ki jih muzej že ima v svojih zbirkah.

To sta harmonij in juke box.

Harmonij smo kupili od lastnika, ki ga je po lastni izjavi dobil od župnika iz neke dolenske fare. Tam so ga kupili, da bi jim, kot je bilo običajno, igral pri službi božji in vzgajal domače pevce. Harmonij izvira iz zelo znane dunajske delavnice Kotykiewicz. Izdelan je bil nekako ob začetku tega stoletja.

Ko smo v lanskem letu pohajkovali po Dunaju, nas je s pročelja hiše na predmestni ulici pozdravil napis s tem priimkom, ki je pojasnjeval, da še vedno izdelujejo klavirje. Ob upoštevanju visoke starosti našega harmonija, ki je s prihodom v muzej prestopil magično mejo časa, je bil pogled na dunajsko firmo prav nenavaden.

Harmonij je lepo ohranjen, kar dokazuje, da je bil v lasti skrbnih uporabnikov. Zaenkrat se bomo morali zadovoljiti s površnimi podatki o lastnikih, seveda pa ni rečeno, da bi se s podrobnejšem poizvedovanjem ne izvedelo kaj več.

Glasbeni avtomat, imenovan juke box, je prispel v naš muzej v letošnjem poletju. Je uvožen iz Amerike, znamke Selecta. Svoje poslušalstvo je imel v podeželski gostilni, kjer so se ga že pred leti naveličali, gostilničar pa se ga je moral na koncu znebiti, da je dal prostor novejšim in bolj donosnim igralnim aparatom.

Usoda glasbenih avtomatov je bila pravzaprav precej čudna in kratke sape, če računamo, da je bila to ob svojih začetkih razmeroma draga investicija. (Mimogrede: v muzej navadno dobimo predmete ob koncu njihovih poti, ko se jim vrednost spet poveča.)

Izbira plošč v juke boxu je bila značilna za določen čas in za določen kraj. Dokler je avtomat pomenil novost, se je okrog njega trlo ljudi, ki so si z obratom kolesca, kasneje pa s pritiskom na gumb izbirali svoje melodije, gostilničar pa je pobiral denar. Če je bil aparat njegov, je ves denar ostal njemu, če pa je bil le v najemu, je plačeval najemnino.

382 Kdorkoli si je privoščil veliko investicijo in upal, da bo to zlata jama za zmerom, se je uštel. Pripovedujejo, da so se tudi zaradi prvih radijskih aparatov v gostilnah sprva zelo povečali obiski. Toda dobiček so imeli le tisti, ki so si radio nabavili najprej. Potem so se radijski aparati tako pocenili, da zaradi njih ni bilo treba več od doma.

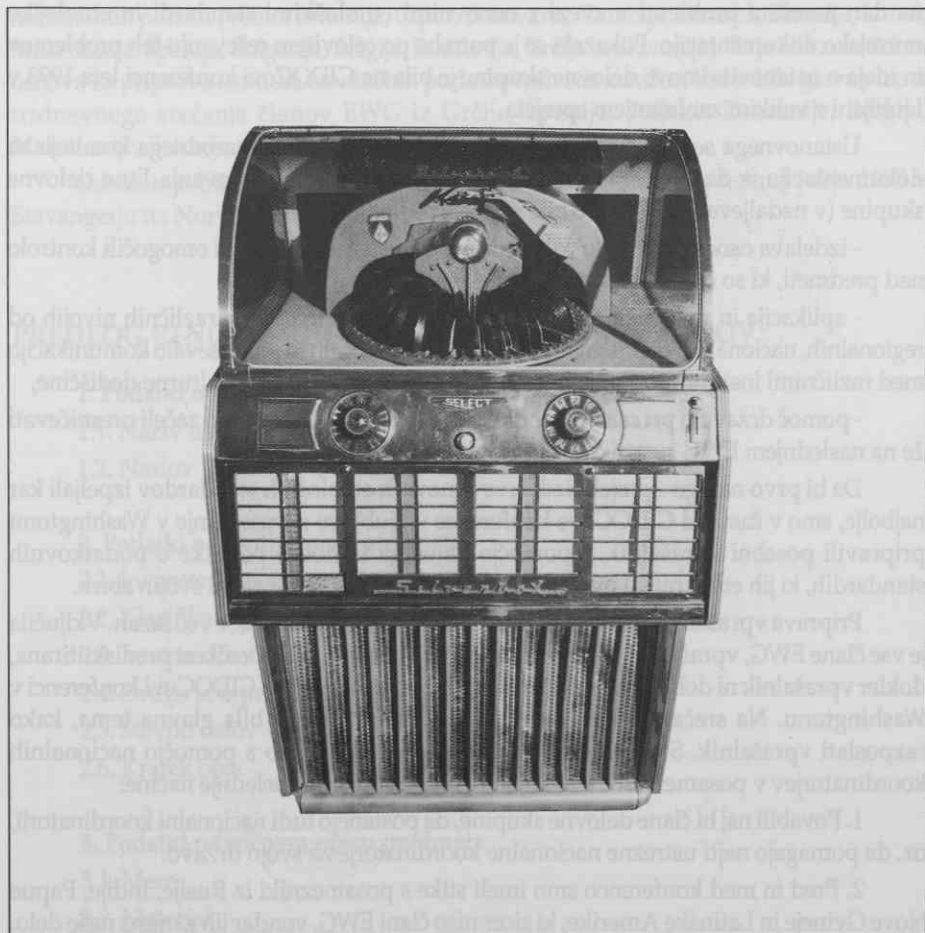

Z juke boxom je bilo podobno: povozil ga je hitri voz tehnike. Domači gramofon, še bolj pa kasetniki so priljubljeno melodijo pripeljali domov.

Juke boxi so odigrali svojo vlogo še najbolj takrat, ko so tako rekoč "mojstrili" ljudski okus za glasbo. In obiskovalce slovenskih gostiln navajali na velike količine jugoslovanske muzike.

Ena od teh glasbenih znamenitosti šestdesetih let bo skupaj s starejšimi brati in sestrami (gramofon, harmonij, glasbena omara) v muzeju poskušala pokazati, kako je med Slovence prodirala tista muzika, zaradi katere so nekateri začeli pozabljati pesmi, ki "so jih peli moja mati".

Tanja Tomažič

POROČILA REPORTS

DELOVNA SKUPINA ZA ETNOLOGIJO V OKVIRU MEDNARODNEGA KOMITEJA ZA DOKUMENTACIJO PRI MEDNARODNEM MUZEJSKEM SVETU (ICOM - CIDOC)

384

Predlog za ustanovitev nove delovne skupine za etnologijo v okviru Mednarodnega komiteja za dokumentacijo pri Mednarodnem muzejskem svetu (ICOM - CIDOC) je bil podan na prvi konferenci evropskih etnoloških muzejev februarja 1993 v Parizu. Na okrogli mizi z naslovom "Dokumentacija za javnost? Za raziskovalce? Kako? Koliko?" so prišli na dan nerešeni problemi v zvezi z osnovnimi etnološkimi standardi in etnološko muzejsko dokumentacijo. Pokazala se je potreba po celovitem reševanju teh problemov in ideja o ustanovitvi nove delovne skupine je bila na CIDOCovi konferenci leta 1993 v Ljubljani z velikim zanimanjem sprejeta.

Ustanovnega sestanka se je udeležilo trinajst članov Mednarodnega komiteja za dokumentacijo iz desetih držav Evrope in ZDA. V prvi fazi delovanja Etno delovne skupine (v nadaljevanju EWG) so bile sprejete naslednje naloge:

- izdelava osnovnih etnoloških podatkovnih standardov, ki bi omogočili kontrolo nad predmeti, ki so del etnološke kulturne dediščine,
- aplikacija in razvoj etnoloških podatkovnih standardov na različnih nivojih od regionalnih, nacionalnih do mednarodnih, kar bi omogočalo in pospeševalo komunikacijo med različnimi institucijami odgovornimi za varovanje etnološke kulturne dediščine,
- pomoč državam pri razvoju podatkovnih standardov, kar smo začeli uresničevati že na naslednjem EWG sestanku v Grčiji julija 1994.

Da bi prvo nalogo - projekt izdelave osnovnih etnoloških standardov izpeljali kar najbolje, smo v času od CIDOCove konference v Ljubljani do naslednje v Washingtonu pripravili posebni vprašalnik, s pomočjo katerega bi dobili podatke o podatkovnih standardih, ki jih etnografski muzeji uporabljajo pri dokumentiranju svojih zbirk.

Priprava vprašalnika (v angleščini in francoščini) je potekala v več fazah. Vključila je vse člane EWG, vprašanja vsebine in končnega namena so bila večkrat prediskutirana, dokler vprašalnik ni dobil oblike, v kakršni je bil predstavljen na CIDOCovi konferenci v Washingtonu. Na srečanjih EWG v okviru te konference je bila glavna tema, kako razposlati vprašalnik. Strinjali smo se, da pregled opravimo s pomočjo nacionalnih koordinatorjev v posameznih državah, ki bi jih pridobili na naslednje načine:

1. Povabili naj bi člane delovne skupine, da postanejo tudi nacionalni koordinatorji, oz. da pomagajo najti ustrezne nacionalne koordinatorje za svojo državo.
2. Pred in med konferenco smo imeli stike s posamezniki iz Rusije, Indije, Papue Nove Gvineje in Latinske Amerike, ki sicer niso člani EWG, vendar jih zanima naše delo.

Ponudili so nam svojo pomoč in po konferenci naj bi zanjo tudi uradno zaprosili.

3. Na sestanku članov Evropske etnološke muzejske mreže v Bratislavi septembra 1994 naj bi med udeleženci našli še ostale manjkajoče nacionalne koordinatorje.

4. Za pomoč naj bi zaprosili tudi predsednike Nacionalnih komitejev ICOMa.

Člani EWG smo bili namreč mnenja, da je pomembno dobiti podatke o etnoloških standardih ne samo iz čimveč različnih muzejev, temveč tudi iz čimveč različnih držav, kajti le na taki osnovi bi lahko določili standarde, ki bi bili primerni za večino od nas.

Po CIDOCovi konferenci v Washingtonu smo skušali izpolniti nalogo, ki smo si jo zadali. Rezultati teh različnih prizadevanj so naslednji: 27 kolegov iz Velike Britanije, s Slovaške, iz Izraela, Švice, Egipta, Tanzanije, Makedonije, Danske, Belgije, Indije, s Poljske, iz Bolgarije, s Češke, iz Grčije, Zambije, Botswane, Tajske, Rusije, Španije, s Cipra, z Madagaskarja, iz Gambije, s Kostarike, iz Romunije, s Hrvaške in iz Slovenije je pristalo, da prevzamejo vlogo nacionalnega koordinatorja za svojo državo. 385

Končni rok za zbiranje odgovorov in analizo le-teh je bil konec marca 1995. Da bi bila analiza stanja etnoloških podatkovnih standardov za posamezne države lažja, smo februarja pripravili in razposlali vsem nacionalnim koordinatorjem posebni formular.

Do sestanka EWG, ki je potekal na Bledu od 7. do 10. maja 1995, smo prejeli 14 nacionalnih poročil (Velika Britanija, Ciper, Botswana, Gambija, Danska, Estonija, Izrael, Makedonija, Španija, Bolgarija, Belgija, Romunija, Grčija in Slovenija). To je bila zelo dobra osnova za pripravo osnutka etnoloških podatkovnih standardov, kar je bila glavna tema tridnevnega srečanja članov EWG iz Grčije, Španije, Poljske, Romunije, Belgije, Makedonije, Estonije in Slovenije.

Osnutek je bil predstavljen in tudi sprejet na ICOMovi konferenci julija 1995 v Stavangerju na Norveškem.

PREDLOG ETNOLOŠKIH PODATKOVNIH STANDARDOV

1. Podatki o ustanovi

- 1.1. Naziv ustanove
- 1.2. Naslov

2. Podatki o identifikaciji predmeta

- 2.1. Inventarna številka
- 2.2. Klasifikacija
- 2.3. Ime predmeta
- 2.4. Drugo ime predmeta
- 2.5. Število delov
- 2.6. Kratek opis

3. Podatki o fizičnem opisu predmeta

- 3.1. Mere
- 3.2. Material

- 3.3. Tehnika
- 3.4. Okrasje
- 3.5. Napis / oznaka
- 3.6. Stanje

4. Podatki o zgodovini predmeta

4.1. Izdelava

- 4.1.1. Kraj izdelave
- 4.1.2. Izdelovalec
- 4.1.3. Čas izdelave

4.2. Uporaba

- 4.2.1. Kraj uporabe
- 4.2.2. Uporabnik
- 4.2.3. Čas uporabe
- 4.2.4. Namen uporabe
- 4.2.5. Način uporabe

4.3. Pridobitev

- 4.3.1. Kraj pridobitve
- 4.3.2. Način pridobitve
- 4.3.3. Lastnik
- 4.3.4. Datum pridobitve
- 4.3.5. Pridobitelj

4.4. Opombe

5. Podatki o vpisu

- 5.1. Vpisovalec
- 5.2. Datum vpisa

6. Podatki o namestitvi predmeta

7. Reference

1. Podatki o ustanovi

Podatki o ustanovi, ki je lastnik predmeta in je odgovorna za predmet in dokumentacijo o predmetu.

1.1. Naziv ustanove

Naziv ustanove, ki je pravno odgovorna za predmet in njegovo dokumentacijo.

(prosti tekst, enkratni vnos, obvezno)

Primer: Narodni muzej Ljubljana

1.2. Naslov ustanove

Naslov ustanove, ki je pravno odgovorna za predmet in njegovo dokumentacijo.

(prosti tekst, enkraten vnos, obvezno)

Primer: Narodni muzej Ljubljana, Prešernova 20, 61000 Ljubljana, Slovenija

2. Podatki o identifikaciji predmeta

Podatki, pomembni za identifikacijo predmeta ali dela predmeta.

2.1. Inventarna številka

Številka ali kombinacija znakov, ki neponovljivo predstavljajo predmet znotraj ustanove.

(alfanumerično, enkraten vnos, obvezno)

Primer: EM2321

387

2.2. Klasifikacija

Sistem, po katerem so predmeti razvrščeni v zbirke ali skupine glede na svoje fizične ali uporabne značilnosti.

(prosti tekst, večkratni vnos, obvezno)

Primer: Tekstil

1.5

2.3. Ime predmeta

Splošno ime predmeta.

(prosti tekst, enkraten vnos, obvezno)

Primer: spodnje krilo

2.4. Drugo ime predmeta

Lokalna raba splošnega imena.

(prosti tekst, večkratni vnos, poljubno)

Primer: unterca

2.5. Število delov

Število deljenih delov, ki sestavljajo predmet ali skupino predmetov vpisanih pod eno inventarno številko.

(numerično, enkraten vnos, obvezno)

Primer: 3

2.6. Kratek opis

Dodatni podatki, pomembni za popolno identifikacijo predmeta, ki niso zajeti v nobenem drugem polju.

(prosti tekst, večkratni vnos, poljubno)

Primer: roza, dolga, široko krojena

3. Podatki o fizičnem opisu predmeta

Podatki, ki opisujejo predmet ali del predmeta.

3.1. Mere

Vse dimenzije in izmere predmeta, ki vključujejo tudi tip merjenja in merske enote.

(prosti tekst, večkratni vnos, obvezno)

Primer: Dolžina: 80 cm, Širina: 120 cm

3.2. Material

Osnovni materiali, iz katerih je predmet izdelan.

(prosti tekst, večkratni vnos, obvezno)

Primer: svila in bombaž

3.3. Tehnika

Vsi procesi, načini in tehnike, uporabljene ob izdelavi predmeta.

(prosti tekst, večkratni vnos, obvezno)

Primer: ročno šivano, všita čipka, vezeno

3.4. Okrasje

Okrasje na predmetu.

(prosti tekst, večkratni vnos, obvezno)

Primer: cvetlični motiv, geometrijski vzorci

3.5. Napis / oznaka

Opisi transkripcije znakov ali napisov na predmetu.

(prosti tekst, večkratni vnos, poljubno)

Primer: "A.M., 1945"; vezene inicialke in datum na robu krila

3.6. Stanje

Kratek opis celotnega stanja predmeta, ki vključuje tudi opažene poškodbe, popravila, popolnost, itd.

(prosti tekst, večkratni vnos, obvezno)

Primer: raztrgano, ročno šivano

4. Podatki o zgodovini predmeta

Podatki o zgodovini predmeta.

4.1. Izdelava

Podatki o izdelavi predmeta.

4.1.1. Kraj izdelave

Zemljepisno označen kraj, kjer je bil predmet izdelan.

(prosti tekst, večkratni vnos, obvezno)

Primer: Sorica, Gorenjska

Okolice Šentjerneja na Dolenjskem

4.1.2. Izdelovalec

Oseba, skupina ali organizacija, ki je izdelala predmet.

(prosti tekst, večkratni vnos, obvezno)

Primer: Anica Logar

Vezenine Bled

4.1.3. Čas izdelave

Datum, leto ali obdobje, v katerem je bil predmet izdelan.

(alfanumerično, enkratni vnos, obvezno)

Primer: 1945, 1820 - 1840, 19. stol.

4.2. Uporaba

Podatki o uporabi predmeta v različnih obdobjih njegove zgodovine.

4.2.1. Kraj uporabe

Zemljepisno označen kraj, kjer se je predmet uporabljal v različnih obdobjih njegove zgodovine.

(prosti tekst, večkratni vnos, obvezno)

Primer: Sorica, Škofja Loka

Stara vas 15

4.2.2. Uporabnik

Oseba, skupina ali organizacija, ki je uporabljala predmet v različnih obdobjih njegove zgodovine.

(prosti tekst, večkratni vnos, obvezno)

Primer: Katra Smrekar

mati in hči Križnik

4.2.3. Čas uporabe

Datum, leto ali obdobje, v katerem je bil predmet v rabi.

(alfanumerično, večkratni vnos, obvezno)

Primer: 1945, 1820 - 1840, 19. stol.

4.2.4. Namen uporabe

Namen uporabe predmeta v različnih obdobjih njegove zgodovine.

(prosti tekst, večkratni vnos, obvezno)

Primer: poročno darilo - za spodnje krilo

- za spanje

- za spomin

4.2.5. Način uporabe

Način uporabe predmeta v različnih obdobjih njegove zgodovine.

(alfanumerično, večkratni vnos, obvezno)

Primer: nošnja pod zgornjo obleko

390

4.3. Pridobitev

Podatki o pridobitvi predmeta za muzej.

4.3.1. Kraj pridobitve

Zemljepisno označen kraj, od koder je predmet prišel v muzej.

(prosti tekst, večkratni vnos, obvezno)

Primer: Stara Oselica 31, Gorenjska

4.3.2. Način pridobitve

Način pridobitve predmeta za muzej.

(prosti tekst, enkratni vnos, obvezno)

Primer: darilo

4.3.3. Lastnik

Podatek o zadnjem lastniku predmeta, preden je ta prišel v muzej.

(prosti tekst, enkratni vnos, obvezno)

Primer: Mateja Šifrer

4.3.4. Datum pridobitve

Datum (dan, mesec, leto) pridobitve predmeta za muzej.

(alfanumerično, enkratni vnos, obvezno)

Primer: 31.5.1995

4.3.5. Pridobitelj

Ime sodelavca ustanove ali druge osebe, ki je pridobila predmet v imenu ustanove.

(prosti tekst, enkratni vnos, obvezno)

Primer: Janez Starc, profesor v pokoju

4.4. Opombe

Dodatni podatki o zgodovini predmeta, ki jih ne vključujejo predhodna polja (n.pr. distribucija, preselitev, itd.)

(prosti tekst, večkratni vnos, poljubno)

5. Podatki o vpisu

5.1. Vpisovalec

Oseba, ki je zapisala podatke.

(prosti tekst, večkratni vnos, obvezno)

Primer: Marija Sterle

391

5.2. Datum vpisa

Datum inventarizacije predmeta ali ažuriranja obstoječih podatkov.

(alfanumerično, večkratni vnos, obvezno)

Primer: 30.5.1995

6. Podatki o namestitvi predmeta

Podatki o namestitvi predmeta v muzeju.

(prosti tekst, večkratni vnos, obvezno)

Primer: tekstilni depo, soba 5, omara B4

7. Reference

Podatki o tipu reference, številu, kodi, ki povezuje dokumentacijo o predmetu s kakršnokoli drugo dokumentacijo.

(prosti tekst, večkratni vnos, poljubno)

Primer: Akcesijska knjiga 1995.33

S pripravo osnutka pa nismo zaključili akcije pregleda stanja dokumentacije v posameznih državah. Podatki iz vprašalnika bodo namreč zelo koristni pri naslednjih projektih, ki jih pripravlja EWG:

- pri izdelavi večjezičnega slovarja etnoloških podatkovnih standardov,
- pri izdelavi vodiča po klasifikacijskih sistemih, ki jih uporabljajo etnografski muzeji.

Alenka Simikič

ETHNO WORKING GROUP WITHIN THE INTERNATIONAL DOCUMENTATION COMMITTEE (ICOM - CIDOC)

392

The proposal on the establishment of a new Ethno Working Group (EWG) within the International Documentation Committee (ICOM - CIDOC) was presented at the first European Conference of Ethnological and Social History Museums in February 1993 in Paris. At this occasion, at the round table with the theme "Documentation - For the Public? For the Researcher? How? How much?", the unsolved question of the basic ethnological standards and other problems dealing with ethnological documentation were laid out from different angle. The need for an improved new system of ethnological standards was defined.

With great interest, the whole idea was adopted at the 1993 CIDOC conference in Ljubljana, Slovenia where the inaugural meeting of the new Ethno Working Group took place. It was attended by thirteen CIDOC members from ten different countries (Europe and USA), museum researchers on European as well as non-European cultures.

With the establishment of the new Ethno WG, the future goals and a work plan were determined:

1. To set and develop basic ethnological data standards which would lead to the control of series of objects that are part of the ethnological cultural heritage.
2. Application of the developed ethnological standards on different levels (regional, national and international) in order to facilitate and promote communication between different bodies, and to gain control over the cultural heritage.
3. To assist the participating countries to develop standards, which started to be realised and proved useful at the EWG meeting in June 1994 in Greece.

To carry out our first task of the project *The Core of the Ethnological Data Standards* as well as possible, we prepared a special questionnaire, the aim of which was to make a survey of data standards, used in ethnographical, ethnological, anthropological, open-air museums and other museums and departments having these types of collections.

The preparation of the questionnaire (English and French) went through different phases. It involved nearly a year of work of all the EWG members, the question of contents, length and its goal discussed seriously many times, until it came into its present shape and form and was prepared to be distributed. So the main topic during the CIDOC Conference in Washington was: how to distribute the questionnaire prepared by EWG?

The following ways were suggested:

1. Invite the EWG members to become the national coordinators or to find national coordinators that will be in charge of making the survey.

2. Before and during the Conference we had some contacts with the people from Russia, India, Papua New Guinea and Latin America that were not EWG members but were interested in our activities. They offered us their cooperation, later we asked them officially.

3. At the end of September 1994 the members of European ethnological museum network met in Bratislava, Slovak Republic. Among them we tried to find the national coordinators for the missing countries.

4. We also decided to ask the chairs of the ICOM National Committees for their assistance.

EWG found it important not only to survey as many museums as possible but also as many different countries as possible. The outcome of such survey would be suitable for most of us. 393

Coming back from Washington we tried to fulfil the above tasks. Up to this point, 27 colleagues agreed to be the National Coordinators for the following countries: United Kingdom, Slovak Republic, Izrael, Switzerland, Egypt, Tanzania, Former Yugoslav Republic of Macedonia, Denmark, Belgium, India, Poland, Bulgaria, Czech Republic, Greece, Zambia, Botswana, Thailand, Russia, Spain, Cyprus, Madagascar, Gambia, Costa Rica, Romania, Croatia and Slovenia. Since the 1996 CIDOC meeting will take place in Kenya, Africa, we are pleased to have such a high number of National Coordinators from this part of the world.

The deadline for survey was the end of March 1995. To make the analysis of the results of the survey easier, we prepared a special National Report Form, which was distributed in February 1995 to all National Coordinators.

By the EWG meeting at Bled, Slovenia from 7 to 10 May 1995, we received 14 National Reports from United Kingdom, Cyprus, Botswana, Gambia, Denmark, Estonia, Izrael, Former Yugoslav Republic of Macedonia, Spain, Bulgaria, Belgium, Romania, Greece and Slovenia. During the meeting we analysed them and prepared the draft of ethnological data standards, which was presented during the EWG meeting in Stavanger.

DRAFT OF ETHNOLOGICAL DATA STANDARDS

1. Institution information

1.1. Institution name

1.2. Institution address

2. Identification of the object

2.1. Object identification number

2.2. Classification

2.3. Object name

2.4. Object local / other name

2.5. Number of components

2.6. Description

3. Physical description of the object

3.1. Dimensions

3.2. Material

3.3. Technique

3.4. Decoration

3.5. Inscription / mark

3.6. Condition

4. History of the object**4.1. Production**

4.1.1. Production - place

4.1.2. Production - person / corporate body

4.1.3. Production - date

4.2. Use

4.2.1. Use - place

4.2.2. Use - person / corporate body

4.2.3. Use - date

4.2.4. Use - way

4.2.5. Use - purpose

4.3. Acquisition

4.3.1. Acquisition - place

4.3.2. Acquisition - method

4.3.3. Acquisition - person

4.3.4. Acquisition - date

4.3.5. Collector

4.4. Additional information**5. Recorder information**

5.1. Recorder

5.2. Record - date

6. Location**7. References****1. Institution information**

Information which identifies the institution (that owns the object) legally responsible for the object and its documentation.

1.1. Institution name

The identifying name of the institution legally responsible for the object and its documentation.

(free text, unique, mandatory)

Example: Smithsonian Institution

1.2. Institution address

The address of the institution legally responsible for the object and its documentation.

(free text, unique, mandatory)

Example: South Kensington, London, SW7 2LR, United Kingdom

2. Identification of the object

Information which identifies and categorises the object or a specific part of the object.

2.1. Object identification number

The number or a combination of characters which uniquely identify an object by the institution.

(alphanumeric, unique, mandatory)

Example: EM2321

2.2. Classification

The descriptive name of a category or a group of objects based on physical or functional characteristics or on the context of the object.

(free text, multiple entry, mandatory)

Example: Textile

1.5

2.3. Object name

A common name of an object.

(free text, unique, mandatory)

Example: an underskirt

2.4. Object local / other name

An alternative common name.

(free text, multiple entry, optional)

Example: a petticoat

2.5. Number of components

The number of physically separate or separable parts that make up the object or the set of objects that are described under one inventory number.

(numeric, unique, mandatory)

Example: 3

2.6. Description

Information about the object that cannot be specified in other fields and is important for its identification.

(free text, multiple entry, optional)

Example: pink, long loose

3. Physical description of the object

Information which describes an object or part of an object.

3.1. Dimensions

396 Any dimensions and measurements of the object described, including the type of measurement, the measured value and measuring unit used.

(free text, multiple entry, mandatory)

Example: Length: 80 cm, Width: 120 cm

3.2. Material

The basic materials and media the object is made of.

(free text, multiple entry, mandatory)

Example: silk and cotton

3.3. Technique

All processes, methods and techniques, used in the creation of the object.

(free text, multiple entry, mandatory)

Example: sewn by hand, laced, embroidered

3.4. Decoration

Adornments of an object.

(free text, multiple entry, mandatory)

Example: flower motives, geometrical motives

3.5. Inscription / mark

Descriptions and transcriptions of marks or inscriptions on the object.

(free text, multiple entry, optional)

Example: "A.M., 1945"; embroidered initials and the date on the hem of the skirt

3.6. Condition

A short description of the overall condition of the object, including observations on the stability, blemishes, repairs and completeness.

(free text, multiple entry, mandatory)

Example: torn and sewn by hand

4. History of the object

Information about the history of the object.

4.1. Production

Information about the object's production.

4.1.1. Production - place

The geographical place where the object was made.

(free text, multiple entry, mandatory)

Example: Banstead, Surrey, United Kingdom

4.1.2. Production - person / corporate body

Person, people, an organisation who produced the object.

(free text, multiple entry, mandatory)

Example: Alice Perkins (a housewife)

English

Belgian Lace

4.1.3. Production - date

The date or a period when the object was produced.

(alphanumeric, unique, mandatory)

Example: 1945, 1820 - 1840, 19th century

4.2. Use

Information about the object's usage in different stages of its history.

4.2.1. Use - place

The geographical place where the object was used in different stages of its history.

(free text, multiple entry, mandatory)

Example: Olot, Catalonia, Spain

4.2.2. Use - person / corporate body

Person, people, organisation who used the object in different stages of its history.

(free text, multiple entry, mandatory)

Example: Alice Perkins (housewife)

Joan Valls (a daughter of a producer)

4.2.3. Use - date

The period when an object was used in different stages of its history.

(alphanumeric, multiple entry, mandatory)

Example: The beginning of 20th century

1920 - 1985

4.2.4. Use - way

The manner an object was used in different stages of its history.

(free text, multiple entry, mandatory)

Example: worn under the dress

4.2.5. Use - purpose

The purpose an object was used for in different stages of its history.

(free text, multiple entry, mandatory)

Example: a wedding present

398 4.3. Acquisition

Information about the acquisition of the object by the museum.

4.3.1. Acquisition - place

The geographical place where the object was acquired.

(free text, multiple entry, mandatory)

Example: Barcelona, Catalonia, Spain

4.3.2. Acquisition - method

The way the object was acquired.

(free text, unique, mandatory)

Example: donation

4.3.3. Acquisition - person

Information about the last owner of the object before it was acquired by the museum.

(free text, unique, mandatory)

Example: Joan Valls (a daughter of a producer)

4.3.4. Acquisition - date

The date (day, month, year) when an object was acquired.

(alphanumeric, unique, mandatory)

Example: 9 May 1995

4.3.5. Collector

The name of the institution staff member or other person who collected the object on the museum's behalf.

(free text, unique, mandatory)

Example: John Smith

4.4. Additional information

A field containing information about the object's history that cannot be included in other fields (such as distribution, migration, etc.)

(free text, multiple entry, optional)

5. Recorder information

Information about the person documenting the object and the date of its recording.

5.1. Recorder

The name of a person recording the information.

(free text, multiple entry, mandatory)

Example: Jean Brown

5.2. Record - date

The date of creation or modification of the information about the object.

(alphanumeric, multiple entry, mandatory)

Example: 10.5.1995

6. Location

Information about the place within an institution where an object is located.

(free text, multiple entry, mandatory)

Example: Costume Gallery, room 2

7. References

Information about the type of reference and a number or code for linking the object documentation to any additional documentation.

(free text, multiple entry, optional)

Example: Acquisition file 1995.33

The activities for finding additional national coordinator for the missing countries are still going on. It is very important for the future EWG projects:

- to prepare a multilingual dictionary of the ethnological data standards
- to prepare a guide of the classification systems used by ethnographical museums

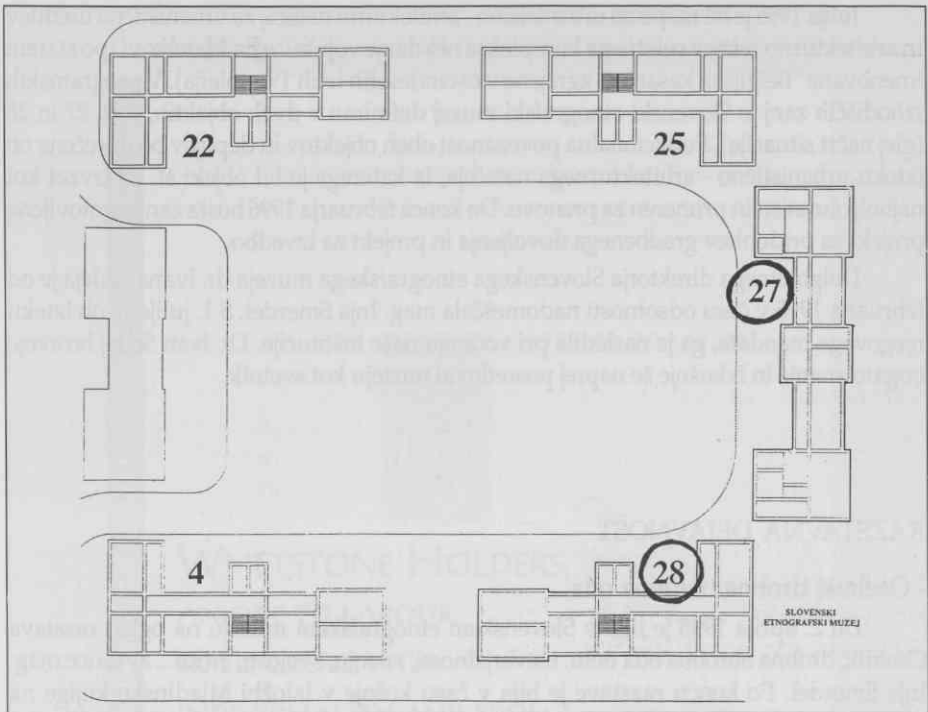
SLOVENSKI ETNOGRAFSKI MUZEJ V LETU 1995

400

Leto 1995 je za Slovenski etnografski muzej zaznamovano z bistvenim premikom, s stvarnimi dogodki v procesu reševanja dolgoletne prostorske stiske. Julija 1994 je Vlada Republike Slovenije sklenila, da Slovenski etnografski muzej dobi svoje prostore v južnem delu kompleksa nekdanje vojašnice na Metelkovi, ki ga je dodelila Ministrstvu za kulturo. In slednje, ki se je odločilo za podvig, imenovan "streho nacionalkam", je 29. marca 1995 Slovenskemu etnografskemu muzeju s pogodbo oddalo dva izmed šestih objektov (s površinama 3500 in 1900 m²) za razstavno in skoraj vso drugo muzejsko dejavnost in nekaj kasneje na isti lokaciji zagotovilo še prostor (s površino 2000 m²) za muzejsko depo. Bilo je spoznano in odločeno, naj se vprašanje Slovenskega etnografskega muzeja na Metelkovi rešuje v celoti; poleg njega bosta tam dobili manjkajoči prostor še dve nacionalni muzejski hiši, Narodni muzej in Moderna galerija.

Objekt št. 28 na Metelkovi je namenjen naslednjemu: upravi, raziskovalni, založniški, konservatorsko - restavratorski dejavnosti in za javnost odprtim knjižnici, dokumentaciji in predavalnici oziroma prostoru za manjše prireditve. (Foto I. Omahan, 1995)

Načrt situacije kompleksa nekdanje vojašnice na Metelkovi.

Objekt št. 27 na Metelkovi je potreben zahtevnejših sanacijskih posegov in bo v celoti namenjen javnostim: razstavam, ustvarjalnim delavnicam, prostorom za pedagoške aktivnosti in za prireditve, okrepčevalnici, muzejski trgovini...(Foto I. Omahen, 1995)

Julija 1995 je bil razpisan urbanistično - arhitekturni natečaj za urbanistično ureditev in arhitekturno rešitev celotnega kompleksa nekdanje vojašnice na Metelkovi (po starem imenovane "Belgijska kasarna", zgrajene v osemdesetih letih 19. stoletja). V programskih izhodiščih zanj je Slovenski etnografski muzej definiran v dveh objektih, v št. 27 in 28 (glej načrt situacije). Funkcionalna povezanost obeh objektov in depojev bo dorečena ob izteku urbanistično - arhitekturnega natečaja, iz katerega je bil objekt št. 28 izvzet kot najbolj ohranjen in primeren za prenavo. Do konca februarja 1996 bosta zanj izgotovljena projekt za pridobitev gradbenega dovoljenja in projekt za izvedbo.

Dolgoletnega direktorja Slovenskega etnografskega muzeja dr. Ivana Sedeja je od februarja 1995 v času odsotnosti nadomeščala mag. Inja Smerdel. S 1. julijem, ob izteku njegovega mandata, ga je nasledila pri vodenju naše inštitucije. Dr. Ivan Sedej bo svoje bogato znanje in izkušnje še naprej posredoval muzeju kot svetnik.

402

RAZSTAVNA DEJAVNOST

- Oselnik, drobna obrobna oda...

Od 2. aprila 1995 je bila v Slovenskem etnografskem muzeju na ogled razstava Oselnik, drobna obrobna oda delu, ustvarjalnosti, znanju, svojosti, erosu... avtorice mag. Inje Smerdel. Po koncu razstave je bila v času košnje v izložbi Mladinske knjige na Slovenski ulici v Ljubljani Razstavica po razstavi - oselnik, drobna obrobna oda, kjer so bili razstavljeni najboljši izdelki mladih obiskovalcev, ki so na razstavi krasili ploskovno oblikovane oselnike - vstopnice.

V času od 3. avgusta do 30. oktobra 1995 je razstava Oselnik, drobna obrobna oda... gostovala na Madžarskem, v Néprajzi múzeumu v Budimpešti. Z gostovanjem je Slovenski etnografski muzej vnil obisk kolegom iz Néprajzi múzeuma, ki so leta 1994 gostovali v Ljubljani z razstavo Tekstil v kmečki hiši. Avtorica mag. Inja Smerdel je za razstavo pripravila dvojezično (madžarsko, angleško) zgibanko. Na dan odprtja razstave in na dan narodov Madžarske, 20. avgusta, je sredi razstave krasil oselnike rezbar Dušan Tomšič. Razstavo si je ogledalo več kot 18000 obiskovalcev.

- V sožitju z lesom

Od 6. do 9. aprila 1995 je Slovenski etnografski muzej z razstavo V sožitju z lesom oplemenitil predstavitev tovarne Belinka na sejmu Alpe - Adria. Nekaj izjemnih predmetov iz naših zbirk, izbranih v duhu besedila "sem les tvoje zibelke in rakve", je za razstavo pripravil tehnični oddelek Slovenskega etnografskega muzeja. Izdana je bila dvojezična (slovensko - angleška) zloženska s katalogom razstavljenih predmetov in besedilom mag. Inje Smerdel z naslovom V sožitju z lesom.

- Kamniti svet

Od 13. aprila do 3. septembra 1995 je bila v Slovenskem etnografskem muzeju na ogled razstava Kamniti svet, ki jo je pripravila Zvona Ciglič iz Etnološkega oddelka Pokrajinskega muzeja Koper. Prikazovala je del bogate, razvejane, pa tudi že nekoliko

NÉPRAJZI MÚZEUM

Vendégségbe érkezünk Önökhöz: e kiállítással, mely a SZLOVÉN NÉPRAJZI MÚZEUM számos gyűjteményének egyikéről - a tokmányokról - szóló tanulmány vizuális magyarázata.

This guest exhibition presents a possible visual interpretation of our study on whetstone holders, one of the numerous collections of the SLOVENE ETHNOGRAPHIC MUSEUM.

1995. 08. 03. - 10. 29.

WHETSTONE HOLDERS
AN ODE TO LABOUR,
SKILL, CREATIVITY,
INDIVIDUALITY AND EROS

TOKMÁNY
AVAGY ÓDA A MUNKÁRÓL,
ALKOTÁSRÓL, TUDÁSRÓL,
FOYEDISÉGRŐL, ÉS ÉRZÉKISÉGRŐL

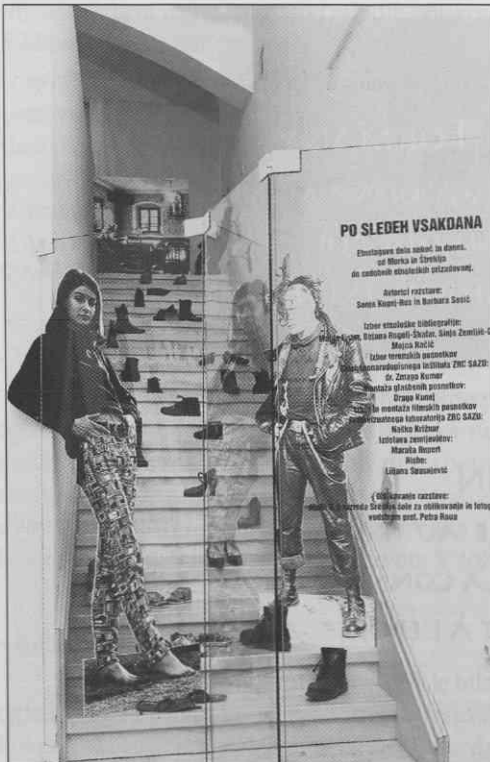

LE COFFIN
UNE ODE MARGINALE AU TRAVAIL,
À LA CRÉATIVITÉ, À LA CONNAISSANCE
À L'INDIVIDUALITÉ ET À L'EROS

Z razstave V sožitju z lesom, predstavitve Belinke in Slovenskega etnografskega muzeja na sejmu Alpe Adria. (1995)

PO SLEDEH VSAKDANA

Evropskega časa naklad, in datost,
od Morke in Čepelja
do sodobnih etnoloških razstavovani.

Autorski razstav:
Samo Kraml-Hec in Barbara Sesič

Izber etnološke literaturne
Maja Kralj
Izber etnoloških pasovnikov
Slovenskega etnografskega muzeja ZRC SAZU
Dr. Zvezdana Kraml
Izber etnoloških pasovnikov
Slovenskega etnografskega muzeja ZRC SAZU
Nikola Kraml
Izber etnoloških pasovnikov
Slovenskega etnografskega muzeja ZRC SAZU
Lilijana Šušteršič
Miroslava Rupert
Miroslava Šušteršič
Lilijana Šušteršič

© Vsebinsko razstavno
Slovenskega etnografskega muzeja ZRC SAZU
vodenje prof. Petra Hana

25. oktobra 1995 je bila v Slovenskem etnografskem muzeju ob stoletnici pomembnih dogodkov v razvoju slovenske etnologije odprta razstava Po sledih vsakdana. (Foto M. Pavlovec, 1995)

Del razstave Po sledih vsakdana je bila razstava etnoloških publikacij. (Foto M. Pavlovec, 1995)

pozabljene dejavnosti - kamnoseštvo ter kamen v oblikah, ki kažejo na način življenja v slovenskem primorskem svetu.

- Škedenjska krušarca

Od 12. septembra do 15. oktobra 1995 je v Slovenskem etnografskem muzeju z razstavo škedenjska krušarca gostoval Škedenjski etnografski muzej. Muzej beleži dvajseto leto svojega delovanja in je nastal iz pobud avtorja razstave, domačega kaplana Dušana Jakomina. Razstava v Ljubljani je nastala ob sodelovanju delavcev Slovenskega etnografskega muzeja in je predstavila zdaj že legendarne krušarce - ženske, ki so več kot tri stoletja redno vsak dan pekle kruh in ga nosile prodajat po hišah ali na tržaške trge.

- Po sledih vsakdana

Od 26. oktobra 1995 do 4. januarja 1996 je bila ob stoletnici pomembnih dogodkov v razvoju slovenske etnologije na ogled razstava Po sledih vsakdana - Etnologovo delo nekoč in danes, od Štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj. Razstava je prikazala zgodovinski prerez slovenske etnološke vede in njeno sodobno razvejanost. Avtorici razstave sta bili Sonja Kogej - Rus in Barbara Sosič. Del razstave je bila razstava etnoloških publikacij, ki so izšle do konca druge svetovne vojne in povojne publikacije slovenskih etnologov. Pripravile so jo bibliotekarke etnoloških institucij: Majda Fister, Bojana Rogelj - Škafar, Sinja Zemljčič - Golob in Mojca Račič - Simončič.

Tone Pezdirc pri delu. (Foto B. Premrl, 1995)

Predavanje z demonstracijo obdelave kamna je bilo 23. maja 1995 sredi razstave Kamniti svet.
(Foto S. Kogej - Rus, 1995)

SODELOVANJE PRI RAZSTAVAH

Skupni projekt Slovenskega etnografskega muzeja, Ministrstva za kulturo, Svetovnega slovenskega kongresa - Konference za Slovenijo, Milwaukee Public muzeja ter Slovencev in njihovih potomcev iz Wisconsina je bil Dopolnitev opreme hiše Slovencev v Milwaukee Public muzeju. Kustodinja za stavbarstvo in stanovanjsko kulturo Irena Keršič, ki je sodelovala pri opremljanju hiše, je pripravila dvojezično zgibanko in katalog. Hišo Slovencev v Milwaukee Public muzeju predstavlja kmečki dom z alpskega območja Slovenije, zidanim pritličjem in lesenim nadstropjem, ki ima na čelni strani hodnik - gank, krašen z izrezljanimi okraski. Dopolnjena hiša je na ogled od 4. aprila 1995.

Od 9. aprila do 17. aprila 1995 je bila v cerkvi Sv. Jožefa v Čevcah v Dolnjem Logatcu na ogled razstava Velikonočni pirhi, ki jo je pripravila Knjižnica Logatec v sodelovanju s Slovenskim etnografskim muzejem in časopisom Kmečki glas.

Slovenski etnografski muzej je sodeloval z izborom predmetov iz zbirk SEM na razstavi Vse o srcu, ki jo je pripravilo Društvo za zdravje srca in ožilja v Muzeju novejšje zgodovine v Ljubljani od 9. oktobra 1995 do 15. januarja 1996.

Mag. Andrej Dular je za razstavo Od antičnega vrča do majolke, ki so jo odprli 17. novembra 1995 v Dolenjskem muzeju v Novem mestu, pripravil izbor predmetov iz lončarske zbirke Slovenskega etnografskega muzeja, kustodinja dokumentalistka Barbara Sosič pa ustrezno fotografsko gradivo.

Kustosi Slovenskega etnografskega muzeja so posredovali pri ogledih in izposojah muzealij ter raznim strankam nudili različne informacije in strokovne ocene prinešenih predmetov.

PRIREDITVE, PREDAVANJA V PROSTORIH SLOVENSKEGA
ETNOGRAFSKEGA MUZEJA

- 23. maja 1995, O kamnu in kamnoseštvu.

Predavanje Ivana Pertota, predavatelja za risanje in tehnologijo v kamnoseštvu na tečajih deželnega zavoda za poklicno izobraževanje iz Trsta in demonstracija obdelave kamna restavratorja Toneta Pezdirca.

- 22. junija 1995, Vaje občutljivosti na prostor.

Delavnica Marka Pogačnika.

- 4. oktobra 1995, Škedenjski večer v pesmi in besedi.

408 - 23. novembra 1995, Dokumentacija ljudske kulture na avstrijskem Koroškem.

Predavanje z video projekcijo dveh filmov Narečje pod Vrtačo, Mlini in žage ter Barbara, Lucija pomoj... dr. Herte Maurer - Lausegger, asistentke na Inštitutu za slavistiko Univerze v Celovcu.

- 8. december 1995, Slovensko pomorsko ribištvo skozi stoletja od Trsta do Timave.

Predstavitve knjige mornarja, pomorščaka in dobrega poznavalca ribištva in pomorskih ved Bruna Volpi Lisjaka. Poleg avtorja sta knjigo predstavila akademik dr. Milko Matičetov in kustodinja piranskega Pomorskega muzeja Sergej Mašera Zora Žagar.

NOVE PRIDOBITVE SLOVENSKEGA ETNOGRAFSKEGA MUZEJA

Slovenski etnografski muzej je v letu 1995 pridobil 195 novih predmetov. Po podatkih iz akcisijske knjige jih je bilo 71 pridobljenih z darili, 119 z odkupi, 5 pa je bilo zamenjav.

Nekaj izjemnejših ali zanimivejših posamezni kustosi predstavljajo v tem Etnologu v razdelku Nove pridobitve.

DELO PO KUSTODIATIH, RAZISKOVALNA IN DRUGA STROKOVNA
AKTIVNOST KUSTOSOV SLOVENSKEGA ETNOGRAFSKEGA MUZEJA

V okviru redne dejavnosti so v letu 1995 po posameznih kustodiatih potekale naslednje aktivnosti:

- Kustodinja za stavbarstvo in stanovanjsko kulturo Irena Keršič pripravlja za leto 1996 izdajo kataloga muzejskega gradiva in razstavo zbirke svetil Slovenskega etnografskega muzeja, zato je bila glavnina njenega dela usmerjena na zbiranje podatkov, dopolnjevanje, inventariziranje, fotografiranje, videodokumentacijo in preučevanje te obsežne zbirke Slovenskega etnografskega muzeja.

- Kustos za obrti mag. Andrej Dular je inventariziral del zbirke čevljarskega orodja, naprav in drugih čevljarskih predmetov z Gorij pri Bledu ter različno orodje, darilo Branka Čopa z Bleda. Te je tudi fotografiral in jih opremil s komentarji. V depozu je uredil obrtniško orodje po tipih, obliki in namenu. Terensko in arhivsko delo se je nanašalo na zbiranje gradiva o metliških obrtnikih, v avgustu pa je posnel faze postavljanja oglarske kope in

kuhanja oglja pri oglarju Jožetu Novaku na Dolah pri Litiji. Kot eden izmed treh zadolženih je pripravil svoje videnje bodoče stalne razstave Slovenskega etnografskega muzeja.

- Kustodinja za nošo in vezenine mag. Janja Žagar je dokumentirala in preverjala prisotnost in stanje predmetov v zbirkah meščanske in novejšje kmečke noše. Skupaj s študentko etnologije urejata zbirko klekljanih in kvačkanih čipk in priprav za izdelovanje čipk. Terensko delo je bilo povezano z ogledi predmetov za nakup in iskanjem podatkov o njih. Mag. Žagarjeva je napisala tudi koncept stalne razstave.

- Kustodinja za socialno kulturo Tanja Tomažič je poleg inventariziranja igrač, jaslic, mask in gostilniške opreme ter novih nakupov opravila terenske raziskave socialne kulture: 25. februarja 1995 kraškega pusta na Opčinah, 11. marca 1995 barčic, gregorčkov in ladjic v Kropi, Kamni gorici in Trziču, 8. aprila 1995 velikonočnega sejma v Cerkljah na Gorenjskem, 25. julija 1995 žegnanja v Cerknem, od 14. do 16. avgusta 1995 Velikega šmarna, kontrabanta in nogometa v Ilirski Bistrici in okolici, 9. in 10. septembra 1995 Rezije in ziljskega štehanja ter 5. decembra 1995 miklavževanja v Bevčah pri Velenju. Jeseni je začela urejati zbirko igrač in pripravljati material za objavo v zbirki Knjižnica Slovenskega etnografskega muzeja.

409

- Kustos za ljudsko umetnost dr. Gorazd Makarovič je inventariziral, fotografiral in deponiral slike na steklo, ter za urejeni del zbirke slik na steklo izdelal register motivov. V depoju je uvrščal muzealije po inventarnih številkah. Dr. Makarovič je pripravil svoj koncept stalne razstave.

- Kustos za neevropsko etnologijo Ralf Čeplak je nadaljeval delo na dveh že v letu 1994 začelih projektih: konceptu predstavitve neevropskih zbirk v dvorcu Goričane in raziskavi kitajske zbirke Kondo Kavese - Marije Skušek. Poleg rednega dela je vodil Zvezo muzejev Slovenije, sodeloval pri strokovni komisiji za podelitev Valvasorjevih nagrad in priznanj, sodeloval v ekspertni komisiji za muzejska vprašanja na Ministrstvu za kulturo, pri delu Nacionalnega komiteja ICOM ter Izvršnega odbora Muzejskega društva.

Kustosi Slovenskega etnografskega muzeja so sodelovali pri pisanju gesel za Slovenski etnološki slovar in etnoloških gesel za Enciklopedijo Slovenije.

Svoje delo so nekateri predstavili tudi s predstavitvami knjig. Mag. Janja Žagar je na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo 4. januarja 1995 predstavila svojo knjigo *Oblačilna kultura*, mag. Andrej Dular pa 3. marca 1995 v Vinski kleti Kmetijske zadruge Metlika svojo knjigo *Pij, kume moj dragi!*. 8. marca 1995 je v KIC-u, kjer je Slovensko etnološko društvo organiziralo predstavitev etnoloških publikacij za leto 1994, Bojana Rogelj - Škafar predstavila knjigo mag. Inje Smerdel *Oselniki in Etnologa 4(LV), 1994*. Publikacije Slovenskega etnografskega muzeja so bile predstavljene na Slovenskem knjižnem sejmu v Cankarjevem domu od 7. do 10. novembra 1995.

Irena Keršič je imela ob bivanju v Wisconsinu 4. marca 1995 v Milwaukee Public muzeju predavanje z diapozitivi o tradicionalni arhitekturi na Slovenskem in na lokalnem radiu poročilo o projektu dopolnitve opreme slovenske hiše. Ob vrnitvi iz ZDA je imela predavanje z diapozitivi o Milwaukee Public muzeju za etnologe muzealce pri Slovenskem etnološkem društvu in 16. marca 1995 v prostorih Slovenskega svetovnega kongresa tiskovno konferenco o rezultatih obiska v ZDA.

Mag. Janja Žagar je za ZKOS pripravila tri predavanja: 25. marca 1995 o slovenski ljudski noši in 26. novembra 1995 o noši na Primorskem, v Istri, Benečiji in Reziji za voditelje folklornih skupin ter 13. maja 1995 uvodno predavanje na delavnici vezjenja na Slovenskem, katerega praktični del je vodila Ana Perko.

Mag. Andrej Dular je 29. marca 1995 v Slovenskem domu v Zagrebu predaval o etnološki podobi Bele krajine.

410 Od 18. do 26. aprila 1995 se je mag. Marjeta Mikuž v okviru priprave doktorata z naslovom Muzejski management mudila v Londonu in v British Library zbirala literaturo angleškega govornega področja na to temo. Od 23. do 26. maja 1995 se je udeležila posvetovanja Slovenskega društva informatikov DOKSIS 95 z naslovom Multimediji, sistemi za upravljanje z dokumenti in INTERNET. Na posvetovanju je sodelovala z referatom Dokumentacija premične kulturne dediščine, ki jo hranijo slovenski muzeji in galerije, in je izšel tudi v zborniku posvetovanja.

Kustosi Slovenskega etnografskega muzeja so se udeležili zborovanja Slovenskega muzejskega društva v Idriji od 11. do 13. oktobra 1995. Tanja Tomažič je pripravila referat O pridobivanju gradiva. Ob zaključku zborovanja je za svoje delo na področju muzealstva prejel Valvasorjevo nagrado dr. Gorazd Makarovič.

V Cankarjevem domu v Ljubljani je od 24. do 27. oktobra 1995 potekal kongres Razvoj slovenske etnologije od Štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj. Udeležili so se ga tudi kustosi Slovenskega etnografskega muzeja. Bojana Rogelj - Škafar je na njem sodelovala z referatom Slovenski etnografski muzej od ustanovitve do danes.

Mag. Inja Smerdel se je odzvala vabilu Kluba znanstvenikov pri Slovenski ljudski stranki in je imela 17. novembra 1995 referat z naslovom Slovenski etnografski muzej in kulturna identiteta.

Slovenski etnografski muzej kot javni zavod si je jeseni leta 1995 uspel urediti (na osnovi meril za ocenjevanje kakovosti raziskovalne dejavnosti etc.) status raziskovalne organizacije in je vpisan v evidenco zavodov in organizacij pri Ministrstvu za znanost in tehnologijo. Sprejet je bil tudi naš raziskovalni projekt *Stalna razstava v Slovenskem etnografskem muzeju*.

PEDAGOŠKO DELO

Pedagoško delo v Slovenskem etnografskem muzeju je povezano z vodstvi kustodinje pedagoginje Sonje Kogej - Rus za vse starostne stopnje po občasnih razstavah Slovenskega etnografskega muzeja.

Ob koncu razstave Oselnik, drobna obrobna oda... je skupaj z avtorico razstave mag. Injo Smerdel pripravila izbor ploskovno oblikovanih oselnikov, ki so jih otroci krasili na razstavi po motivih z razstavljenih primerkov ali po motivih iz lastne domišljije. Izmed

oddanih ali poslanih so bili najboljši, najzanimivejši, najduhovitejši in najbolj pisani nagrajeni in razstavljeni v izložbi Mladinske knjige na Slovenski cesti v Ljubljani.

Za razstavo Po sledih vsakdana je pripravila pobarvanko za nižje razrede ter delovne liste za višje razrede osnovnih šol. Razstava, katere soavtorica je bila, je bila pedagoško koncipirana tako, da je otrokom približala etnologijo in razvejanost etnološkega dela.

Kustodinja pedagoginja je bila organizatorica predavanj v Slovenskem etnografskem muzeju, za Osnovno šolo Vide Pregarc in Osnovno šolo Majde Vrhovnik pa je za četrte razrede v predpustnem času pripravila učne ure o pustu na Slovenskem. Učencem osnovnih šol je nudila pomoč pri raziskovalnih nalogah s področja etnologije.

KNJIŽNICA

V letu 1995 je knjižnica Slovenskega etnografskega muzeja pridobila 276 monografij in 438 periodičnih publikacij. Po dveletnih prizadevanjih se je knjižnica vključila v slovenski medknjižnični on-line sistem COBISS. Kustodinja bibliotekarka Bojana Rogelj - Škafar se je v ta namen udeležila dveh izobraževalnih tečajev: v Mariboru od 27. februarja do 3. marca 1995 tečaja o uporabi programske opreme COBISS in katalogizacije in v NUK-u v Ljubljani od 13. do 15. marca 1995 uvodnega tečaja za obdelavo monografskih publikacij v sistemu COBISS. Ob vpeljevanju informacijske infrastrukture v knjižnico sta se z mag. Marjeto Mikuž udeležili predavanja v ICPE (Mednarodnem centru za podjetja v družbeni lasti), kjer je Irene Farkas Conn govorila o ameriških in drugih izkušnjah pri prestrukturiranju knjižnic v sodobne informacijske centre. 11. oktobra 1995 je prisostvovala predstavitvi baze podatkov INFORS, o bazah podatkov in njihovih kreatorjih v Sloveniji.

Kustodinja bibliotekarka je v letu 1995 poleg svojega rednega dela (izposoje gradiva, posredovanja raznovrstnih informacij, izmenjave publikacij, oblikovanja hemeroteke na osnovi člankov iz slovenskega časopisja in dopolnjevanja tekoče bibliografije sodelavcev muzeja) prevzela uredništvo Etnologa ter skrbela za promocijo publikacij Slovenskega etnografskega muzeja.

V okviru Slovenskega etnološkega društva je pripravila sedem Etnovečerov, ki so enkrat mesečno potekali v Klubu Cankarjevega doma.

V knjižnici Slovenskega etnografskega muzeja z več kot 20000 enotami gradiva že dolgo ne zadošča le ena kustodinja bibliotekarka. Med čakanjem na ugodno rešitev vloge za novo zaposlitev, oddane Ministrstvu za kulturo, v knjižnici od aprila honorarno dela diplomirana etnologinja in bibliotekarka Polona Sketelj.

ODDELEK ZA DOKUMENTACIJO

V oddelku za dokumentacijo so v letu 1995 potekale redne dejavnosti in nekatere, ki potekajo že nekaj let. Nadaljevalo se je urejanje neinventariziranih fotografij, diapozitivov ter vpis predmetov iz inventarnih knjig v računalniško bazo podatkov. S fotografskim gradivom Slovenskega etnografskega muzeja in informacijami oddelek sodeluje z raznimi inštitucijami (Enciklopedijo Slovenije, Moderno galerijo, Goriškim muzejem, Velenjskim muzejem, Pokrajinskim muzejem Maribor, Dolenjskim muzejem, Arhivom Slovenije ter nekaterimi osnovnimi šolami) in posamezniki. S pridobivanjem fotografij in reprodukcij dokumentacijski oddelek dopolnjuje krajevne in tematske bele

lise za čas do druge svetovne vojne. Pridobljenih je bilo 31 fotografij Bogumila in Milana Brinška iz Ilirske Bistrice iz začetka stoletja ter za čas do druge svetovne vojne 30 fotografij iz zapuščine F. Lipovža iz Lozic pri Vipavi, 18 fotografij iz Baške grape in 75 iz Branika na Primorskem.

Kustodinja dokumentalistka Alenka Simikič deluje v okviru Delovne skupine za etnologijo pri Mednarodnem komiteju za dokumentacijo - CIDOC. V letu 1995 je bilo njeno delo usmerjeno na pripravo osnutka etnoloških podatkovnih standardov:

- Izdelala je formularje za analizo podatkovnih standardov v posameznih državah.

- Analizirala je nacionalna poročila.

412 - Organizirala in vodila je sestanek Delovne skupine za etnologijo ICOM - CIDOC, ki je potekal na Bledu od 7. 5 do 11. 5. 1995. Iz Slovenskega etnografskega muzeja sta se ga udeležila tudi kustodinja Barbara Sosič in Tone Pirc.

- Izdelala je osnutek etnoloških podatkovnih standardov, ki so bili predstavljeni in sprejeti na generalni konferenci v Stavangerju na Norveškem od 1. 7 do 7. 7. 1995. Na tej konferenci je bila izvoljena v predsedstvo CIDOC.

- Udeležila se je 7. mednarodne konference MDA v Edinburghu od 7. 11. do 10. 11. 1995.

TEHNIČNI ODDELEK

Tehnični oddelek Slovenskega etnografskega muzeja je sodeloval pri postavitvah in podiranju razstav v Slovenskem etnografskem muzeju. Za razstavo Škedenjska krušarica je restavrator Janez Črne izdelal rekonstrukcijo peči in ognjišča, za razstavo Po sledih vsakdana pa so izdelali razstavno tehniko. V delavnicah so restavrirali predmete iz lesa, kovine in tekstila (stilno mizo, intarzirano skrinjo, klop, mentrge, lopar, burklje, sani, obleke...), v depoju pa so urejali zbirke, pregledali in injicirali črvojede predmete, zastekli okna in postavili nekaj novih kovinskih regalov.

V centralnih depojskih prostorih Slovenskega etnografskega muzeja je bil v jeseni leta 1995 prenovljen ter dopolnjen protivlomni alarmni sistem in napeljan protipožarni javljalni sistem.

Tehnični oddelek je nudil strokovno pomoč Škedenjskemu etnografskemu muzeju iz Trsta. V času od 2. oktobra do 3. novembra 1995 sta konservator dr. France Golob in restavrator za kovino Janez Črne za ta muzej restavrirala 28 predmetov iz kovine in 6 predmetov iz lesa.

NAGRADE, IMENOVANJA HONOURS AND AWARDS

ČESTITKE UREDNIŠKEGA ODBORA DR. IVANU SEDEJU, MURKOVIM NAGRAJENCEM, DR. MILKU MATIČETOVU IN DR. GORAZDU MAKAROVIČU

413

V Slovenski etnografski muzej je prišlo v počitniškem zatišju pismo z Dunaja. Avstrijsko etnološko društvo (Verein für Volkskunde) je dr. Ivanu Sedeju sporočilo, da so ga njegovi člani na generalnem zasedanju 19. maja enoglasno imenovali za svojega dopisnega člana; zaradi njegovih znanstvenih dosežkov in v prid še tesnejšemu sodelovanju med našim muzejem in dunajskim društvom. Veseli smo te časti zanj in mu iskreno čestitamo.

Malce za tem imenovanjem, 2. junija na Muljavi, je Slovensko etnološko društvo podeljevalo nagrade svojim članom. Murkovo priznanje za življenjsko delo je dobil prof. dr. Slavko Kremenšek, Murkove listine pa so podelili: Majdi Fister za štiriletno urejanje Glasnika Slovenskega etnološkega društva, Zvezdi Koželj za prispevek pri utrjevanju poti etnološkega konservatorstva na Slovenskem in vodenju skupine konservatorjev v posebni sekciji etnološkega društva in podpisani za razstavo in knjigo o oselnikih v letu 1994. Tudi vsem Murkovim nagrajencem veljajo v Murka polnem letu naše čestitke.

Potem je prišel 6. junij in etnologi smo dobili novega akademika, čeprav je bil sprejet med filologe in literarne zgodovinarje; dr. Milko Matičetov je postal izredni član SAZU. Njegovo kleno kraško dlan z velikim veseljem stiskamo z dobrimi željami.

In ko smo že mislili, da so slavja končana in da slavljencev že skoraj ne more biti več, kot jih je, nas je razveselila odločitev Komisije za podeljevanje Valvasorjeve nagrade in priznanj. Najvišje priznanje, ki ga za svoje delo lahko dobi muzealec, Valvasorjevo nagrado za življenjsko delo, so na večer 12. oktobra v Cerknem na zborovanju Slovenskega muzejskega društva podelili našemu dr. Gorazdu Makaroviču. Čestitali smo mu že in proslavljali skupaj z njim, a vendar naj ostanejo naše iskrene čestitke še na papirju, v natisnjem spominu Etnologa.

I. Sm.

JUBILEJI ANNIVERSARIES

OB ŽIVLJENJSKEM JUBILEJU FANČI ŠARF

414

Fanči Šarf je že lani obhajala okroglo obletnico svojega rojstva. Upamo, da nam bo oprostila neljubo zamudo, da, čeprav smo se pravočasno spomnili njenega jubileja, objavljamo pričujoči prispevek in njeno bibliografijo šele v letošnjem Etnologu.

V Etnografski muzej je Fanči Šarf prišla po srečnem naključju leta 1949, pred tem se je leta 1948, kot zunanja sodelavka, udeležila prve Orlove ekipe v Šentjuriju in Škocjanu, leta 1980 se je upokojila. Vmes je celih enaintrideset let dela in življenja v osrednjem slovenskem etnografskem muzeju.

Ko je prišla, je bil ravnatelj muzeja Boris Orel, ki jo je tudi vpeljal v muzejsko delo, edini kustos pa Milko Matičetov. Pomagala je razreševati težave, ki so nastajale, ne samo pri organizacijskem, ampak tudi pri raziskovalnem in prezentacijskem delu v povojnem

Člani ekipe Teren 12, Brkini 1955 na postaji Ilirska Bistrica, pred odhodom domov.
Četrta z leve je Fanči Šarf.

Fanči Šarf s svojima vnukoma. (Foto: I. Keršič, 27. 1. 1994.)

obdobju, ko si je Etnografski muzej moral na novo utirati pota in ko je bil kadrovsko zelo maloštevilen, saj je bilo treba počakati na prve diplomante etnologije z ljubljanske univerze. Fanči Šarf je pomagala te vozle razreševati z njej lastno samoumevno pripadnostjo muzeju.

Najprej je bila razporejena za delo v arhivu, kasneje za dela v kustodiatu za naselja, stavbarstvo in notranjo opremo. Zanesljivo strokovno znanje, do katerega se je morala sama dokopati, natančnost in marljivost pri delu, človeška ljubeznivost in toplina so njene značajске odlike. Takšna je bila tudi v muzeju, na terenu med ljudmi in takšna je še danes.

Delo Fanči Šarf je mnogostransko.

Pri dolgoletnem muzejskem delu je zbirala, dokumentirala, inventarizirala, proučevala in razstavljala etnološko dediščino, ki je v "njenem obdobju" prihajala v muzej v velikem številu, prav zaradi t. im. Orlovih ekip, kolektivnih terenskih ekip, ki jih je muzej organiziral od leta 1948 in vse do leta 1961. V skoraj vseh je tudi sama sodelovala.

Poleg drugih obveznosti in potreb je največ svojega časa v muzeju posvetila zanimanju za stavbarstvo in stanovanjsko kulturo.

S samosvojo metodologijo je definirala pojem in pomen stanovanjske kulture in načenjala do takrat prezrte teme v slovenski etnologiji. V zgodnejših delih je k stanovanjski kulturi pristopala kot k delu materialne kulture, kar je posledica njenega dela v muzeju. Pri tem je poudarjala predvsem funkcionalni vidik in tudi opozarjala na večnamensko rabo posameznih predmetov notranje opreme. Kasneje je to gledanje razširila. Opozarjala je na dejstvo, da stanovanjska kultura ni nekaj statičnega, temveč je nenehno spreminjajoča se kategorija, nadalje je z argumentiranimi navajanjem primerov skušala razbiti stereotipe o stanovanjski kulturi, ki so bili in so ponekod še danes tako zelo prisotni med ljudmi. Poudarjala je pomen vrednotenja samih stanovalcev v njihovih stanovanjih ter opozarjala

na soodvisnost stanovanjske kulture in ekonomske ravni. Iz njenih proučevanj se jasno vidi, da stanovanjske kulture ne moremo označiti kot pojem, ki ga lahko enostavno opredelimo in da ga ne moremo v vseh okoliščinah enako spoznati.

Pravzaprav je obravnavala vse, kar zajema sintagma *način življenja* v stanovanjskem prostoru. Proučevala je tudi nevidne stvari, kot so npr. počutje, ali vrednotenje, čeprav je bila v "njenem obdobju" še močno zasidrana delitev na materialno, socialno in duhovno kulturo. Spoznala je, da pojavi, ki jih proučuje, istočasno zajemajo vsa tri področja.

Drugo njeno raziskovalno področje so teme iz gospodarstva in obrti. S svojimi razpravami nam je odgrnila kar nekaj neznanih stvari iz življenja. Postavila je vrsto odmevnih razstav, samostojnih ali v sodelovanju s kolegi in sodelovala pri opremi hiš znanih Slovencev.

416 Lotevala se je tudi drugih vprašanj naše stroke. Poleg poljudnih spisov, s katerimi je nastopala v revijah in časopisih, in referatov na kongresih in simpozijih je napisala vrsto ocen in poročil ter člankov o naših etnologih. Sodelovala je tudi pri oblikovanju etnoloških filmov, saj se je dobro zavedala pomena filma kot dokumentacijskega sredstva za etnologijo. Nadalje so pod njenim vodstvom nastale dokumentacijske mape o arhitekturni dediščini, ki jih danes hrani dokumentacijski oddelek našega muzeja.

Fanči Šarf je pri svojem delu dokazala, da ima veselje in smisel za dokaj različne strani etnološkega dela. Sodelovala je tudi pri velikem projektu, ki je takrat združeval večino etnologov, pri izdelavi Vprašalnic za etnološko topografijo slovenskega etničnega ozemlja ter pri izdelavi Etnološke topografije SEO, napisala je topografije kar za štiri občine.

Klub temu, da je že dalj časa v pokoju, je še vedno prisotna v etnologiji. Sodeluje pri pisanju gesel za Enciklopedijo Slovenije in za etnološki slovar. K delu je ne žene le raziskovalna vnema, ampak v veliki meri ljubezen do ljudi in do različnih krajev naše domovine.

Za njen jubilej ji iskreno čestitamo in ji želimo še veliko zdravih, polnih ustvarjalnih let.

Irena Keršič

BIBLIOGRAFIJA FANČI ŠARFOVE

Monografije

- Kmečka hiša v slovenskem panonskem svetu* : vodnik po razstavi / Fanči Šarf.- Ljubljana : Slovenski etnografski muzej, 1971.- 32 str., ilustr.
- Občina Ljutomer*.- Ljubljana: Znanstveni inštitut FF, 1981.- 98 str., ilustr.- (Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja).
- Občina Gornja Radgona*.- Ljubljana: Znanstveni inštitut FF, 1982.- 107 str., ilustr.- (Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja).
- Občina Murska Sobota*.- Ljubljana: Znanstveni inštitut FF, 1985.- 1985 str., ilustr.- (Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja).
- Občina Lendava*.- Ljubljana: Znanstveni inštitut FF, 1988.- 173 str., ilustr.- (Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja).

Znanstveni in strokovni članki

- Brana na Gorenjskem.- Slovenski etnograf 1955, št.8, 81-92.
 Kmečka postelja na Gorenjskem v 19.stoletju.- Slovenski etnograf 1959, št. 12, 81-96.
 K zadnji Glasnikovi vprašalnici.- Glasnik SED 1959/60, št. 3, s.21.
 Etnografi v Loški dolini.- Glasnik SED 1962, št. 2, s.8.
 Slovenski etnografski muzej in v njem skriti zakladi.- Glasnik SED 1962, št. 3, 11-12.
 Vrste ognjišč na Slovenskem in njih današnje stanje.- Slovenski etnograf 1963-1964 (izšlo 1964), št. 16-17, 359-378.
 Domovi v Draščih - s posebnim pogledom na stanovanjsko raven.- Slovenski etnograf 1967 (izšlo 1968), št. 20, 6-37.
 Jurčičev dom - muzej na prostem.- Glasnik SED 1967, št. 4, s.4.
 Jurčičev dom.- Muljava (Zbirka vodnikov Kulturni in naravni spomeniki Slovenije) 1968, št. 16, 16-21.
 Izleti.- Muljava (Zbirka vodnikov Kulturni in naravni spomeniki Slovenije) 1968, št. 16, 26-29.
 Notranja oprema kraškega doma.- Kraška hiša : vodnik po razstavi (SEM) 1969, 13-15.
 Notranjost kmečke hiše.- Kmečka hiša na slovenskem alpskem ozemlju : vodnik po razstavi (SEM) (Ljubljana) 1970, 15-22.
 Prispevek Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani k praznovanju 150-letnice muzejstva na Slovenskem.- Argo 1972, št.1-2, 38-41.
 Nekaj osnovnih podatkov o žebjarstvu na Vojskem.- Idrijski razgledi 1973, št. 1, 48-50.
 O raziskovanju stanovanjske kulture.- Traditiones 1973, št. 2, 203-210.
 Košnja na visokoležečih predplaninskih območjih.- Traditiones 1974, št. 3, 133-148.
 Rudarska hiša in oprema stanovanj ob prelomu stoletja.- Življenje idrijskega rudarja : izdano ob otvoritvi razstave "Življenje idrijskega rudarja". Posebni odtis Idrijskih razgledov 1975, št. 3-4, 8-16.
 Stanovanjska kultura idrijskih rudarjev ob prelomu stoletja.- Slovenski etnograf 1974-1975 (izšlo 1976), št.27-28, 7-34.
 Stavbarstvo in stanovanjska oprema.- Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Vprašalnice 5 (Ljubljana) 1976, 25-110 (skupaj s P.Fistrom, T.Cevcom in I. Sedejem).
 Ob "Glasniku" št. 5 - 1975.- Glasnik SED 1976, št. 1, s.19.
 Porod in nega dojenčka v luči socialno higienskih razmer.- Traditiones 1976-1977 (izšlo 1979), št. 5-6, 345-352.
 Lesene strehe v Sloveniji.- Slovenski etnograf 1976 (izšlo 1978), št. 29, 53-74.
 Razvoj Lapove domačije- rojstne hiše Titove matere v Podsredi.- Slovenski etnograf 1977 (izšlo 1979), št. 30, 1-26.
 Etnologija - arhitektura.- Glasnik SED 1980, št. 1, s.5.
 Narodopisci na Grosupeljskem.- Zbornik občine Grosuplje 1984, št. 13, 133-143.
 Blaž Potočnik- duhovnik in narodni buditelj (1799-1872).- Župnija Ljubljana Šentvid : 900 let, (Ljubljana) 1991, 130-138.

Ocene razstav in publikacij

- R.Badjura, Bloško starosvetno smučanje in besedje (Ljubljana) 1956.- Slovenski etnograf 1957, št. 10, s.222.
 M.Jagodic, Über Ostereier und Ostergebäck in Slowenien, Posebni odtis iz Schweizerisches Archiv für Volkskunde 1957, št. 53.- Slovenski etnograf 1958, št. 11, s.223.
 Die Bauernhäuser des Kantons Graubünden (Basel) 1965.- Slovenski etnograf 1965-1966 (izšlo 1966), št. 18-19, s.201.
 ČZN, n.v., 1965.- Glasnik SED 1967, št.1, s.4.
 Loški razgledi 16 (Škofja Loka) 1969.- Slovenski etnograf 1968-1969 (izšlo 1970), št. 21-22, 163-164.
 Kmečka hiša na slovenskem alpskem ozemlju : razstava v SEM v Ljubljani (julij 1970- marec 1971).- Argo 1971, št. 3-4, 238-239.
 Spominski muzej pisatelja Finžgarja.- Argo 1971, št. 3-4, 240-241.

- V.H.Pöttler, Führer durch das Österreichische Freilichtmuseums (Stübing) 1970, 88 str.- Etnološki pregled (Beograd) 1973, št. 11, 196-197.
- V.H.Pöttler, Österreichisches Freilichtmuseum (Stübing), b.l.- Etnološki pregled (Beograd) 1973, št. 11, 196-197.
- Kelvin Danaher, Ireland's Vernacular Architecture (Dublin) 1975.- Slovenski etnograf 1977 (izšlo 1979), št. 30, 161-162.
- Vlasta Domačinović, Škrinje od tesanih dasaka u Jugoslaviji (Vinkovci) 1977.- Slovenski etnograf 1977 (izšlo 1979), št. 30, s.161.

Poročila

Delo Etnografskega muzeja v Ljubljani od 1.decembra 1947 do 1.decembra 1953.- Slovenski etnograf 1953-1954 (izšlo 1954), št. 6-7, 285-300.

Delo Etnografskega muzeja v Ljubljani od 1.januarja 1954 do 31. decembra 1956.- Slovenski etnograf 1957, št. 10, 201-211.

418

Posvetovanje o problemih varstva etnoloških spomenikov v Čačku.- Slovenski etnograf 1961, št. 14, 202-204.

Folkloristi Jugoslavije so zborovali.- Glasnik SED 1963, št. 2, s.6.

Kongresi in posvetovanja : Etnologija sodobnosti v muzejih.- Glasnik SED 1971, št.4, 29-30.

Etnografsko delo v Sloveniji leta 1971 - SEM v Ljubljani.- Glasnik SED 1972, št. 1, 4-5.

Slovenski etnografski muzej.- Glasnik SED 1973, št. 1, s.5.

Slovenski etnografski muzej.- Glasnik SED 1976, št. 1, 5-6.

Slovenski etnografski muzej.- Glasnik SED 1977, št. 1, s.8.

Nekrologa

Poslovili smo se od dr. Borisa Orla.- Glasnik SED 1962, št. 1, s.6.

Ivan Romih.- Slovenski etnograf 1965-1966 (izšlo 1966), št. 18-19, 197-198.

Sestavila Bojana Rogelj Škafar

KRITIČNA IN INFORMATIVNA BIBLIOGRAFIJA BIBLIOGRAPHY

KNJIŽNA POROČILA IN OCENE

BOOK REVIEWS

MONOGRAFIJE, PERIODIKA

**MONOGRAPHS AND
PERIODICALS**

KNJIŽNA POROČILA IN OCENE BOOK REVIEWS

420

JANJA ŽAGAR, *OBLAČILNA KULTURA DELAVCEV V LJUBLJANI MED PRVO IN DRUGO SVETOVNO VOJNO*. Založba Mladika, Knjižna zbirka Iz roda v rod, Ljubljana 1994, 159 str., ilustrirano.

Magistra Janja Žagar, sicer kustodinja v Slovenskem etnografskem muzeju, je pristavila svoj lonček k etnološkemu preučevanju Ljubljane, in to ravno v letu 1994, ko je mesto praznovalo 850. obletnico svoje prve omembe v pisnih virih. Sicer pa knjiga ni prvo avtoričino delo, povezano z Ljubljano, saj se je pred tem že ukvarjala tudi z ljubljanskimi služkinjami ter s poklicno in socialno sestavo prebivalcev Ljubljane. Kot je razvidno že iz naslova, nas knjiga popelje v svet oblačilne kulture ljubljanskih delavcev med prvo in drugo svetovno vojno. Gre za nekoliko spremenjen tekst magistrske naloge, ki jo je avtorica zagovarjana na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani. Delo je nastalo predvsem na osnovi literature ter ustnih, arhivskih, časopisnih, slikovnih in predmetnih virov.

Knjiga obsega 159 strani, tekst pa dopolnjuje tudi bogato slikovno gradivo. Med tem naj poleg starih fotografij, risb iz medvojnih modnih revij, oglasov iz časopisov ipd. še posebej omenim številne zelo zgovorne risbe, ki so delo avtorice. Tako risbe avtorice kot tudi ostalo slikovno gradivo in seveda delo oblikovalca so prispevali k nastanku knjige, ki je prijetna tudi na prvi pogled, kar ni ravno pravilo za vsa doslej objavljena slovenska etnološka dela. Knjigo spremlja ves potreben znanstveni aparat kot so opombe, seznam virov in literature, informatorji ter angleški in nemški povzetek.

Delo združuje dve področji, ki sta sicer vsako zase že bili predmet preučevanja slovenskih etnologov, oblačila in delavstvo. Tako je bilo razmeroma veliko napisanega o oblačilih, vendar do pred tremi desetletji le o kmečkih. V šestdesetih letih smo začeli preučevati tudi mesta in predmestja in posvečati posebno pozornost delavski kulturi. Knjiga Janje Žagar nam prikaže enega od nekoč najbolj preučevanih kulturnih elementov v novem, urbanem okolju. Tako predstavlja knjiga pomemben prispevek k preučevanju delavske kulture na Slovenskem kakor tudi k preučevanju oblačil. Pravzaprav gre za mnogo več kot za predstavitev obleke delavstva v določenem času. Avtorice ne zanima kulturni element sam po sebi, temveč kot medij, s pomočjo katerega lahko spoznamo neko socialno skupino, nek prostor in čas. In če smo večji branja simbolov (v našem primeru obleke), nam lahko povedo marsikaj.

Dosedanje slovenske etnološke raziskave so se skušale delavski kulturi približati skozi razkrivanje večih kulturnih ravni (materialna, duhovna, socialna), zorni kot Žagarjeve pa je bil sicer zožan, vendar zato toliko bolj poglobljen, da je proniknil tudi v tiste koticke, ki jih bolj široko zastavljene raziskave ne bi osvetlile. Bolj kot noša, obleka oziroma oblačilo jo zanima oblačilna kultura, kakor jo je v slovenski etnologiji definiral dr. Angelos Baš. Poleg tistega, kar lahko vidimo na zunaj - oblačilnega videza, jo zanima odnos ljudi do določenega oblačilnega videza kakor tudi vsi faktorji, ki določen videz pogojujejo: gospodarski, družbeni, politični in kulturni dejavniki, ne spregleda pa tudi oblačilne mode. V ospredju je torej človek - v konkretnem primeru delavec, seveda ob upoštevanju širšega konteksta in s pomočjo primerjav z drugimi tedanjimi ljubljanskimi družbenimi sloji.

Delavstvo je bilo med obema svetovnjima vojnama eden od družbenih slojev Ljubljane, z določenim socialnim in lokalnim izvorom, na prvi pogled morda dokaj homogena skupina, v bistvu pa vendar dokaj neenoten družbeni sloj, ki še ni povsem izgubil stikov z ruralnim okoljem in ki se še ni povsem vključil v urbano sredino. V obdobju med obema svetovnjima vojnama so, tako kot tudi v drugih obdobjih, bili uveljavljeni modni trendi, ki so jim posamezniki bolj ali manj sledili. Tako kot poraba nasploh je bila tudi oblačilna poraba v veliki meri odvisna od gmotnega položaja. Praznja obleka je bila tista, za katero so delavci največ dali v upanju, da se bodo vsaj v njej približali povprečnemu prebivalcu Ljubljane. Največ denarja so za obleko namenili mlajši delavci in delavke.

Obleka kot zunanji simbol posameznika oziroma njegove identitete, je kazala na uporabnikov položaj v družbeni hierarhiji, na njegov poklic, razredno in politično pripadnost, bila pa je tudi odraz starosti, stanu in krajevnega izvora. Seveda pa je na obleko vplivala okolica, tako tista, ki je bila iz istega socialnega sloja kot uporabnik, kot višji sloji, ki so oblikovali razna pravila (bonton), da bi se tako zaščitili pred prodorom nižjih slojev v svoje vrste. Vsako obdobje ima svoje lepote ideale in zglede ter svojo oblačilno modo, ki pa ji delavstvo zaradi slabega gmotnega položaja ne more slediti, lahko se ji le skuša približati, tako kar se tiče krojev kot materialov. Kljub temu, da avtorica sicer ugotavlja, da je težko govoriti o nekem enotnem oblačilnem videzu in oblačilni kulturi ljubljanskih delavcev med obema vojnama, skuša vendar izluščiti prevladujoče načine oblačenja, obuvanja, pokrivanja in krašenja. Zanimajo jo materiali, barve, vzorci in načini okraševanja obleke, ki so bili najpogosteje v uporabi. Razlika med delavci in drugimi mestnimi sloji je bila tudi v izdelovalcih oblačil in načinu izdelave. Poleg oblačil posveti pozornost tudi pričeskam, ličenju in telesni negi.

Poleg tega, da nam knjiga ponuja vpogled v oblačilni videz in oblačilno kulturo ljubljanskega delavstva med obema svetovnjima vojnama, nas seznanja s splošnimi oblačilnimi modnimi trendi omenjene dobe, za boljše razumevanje delavske oblačilne kulture pa jo ves čas primerja z drugimi, predvsem višjimi mestnimi sloji. Z upoštevanjem vseh faktorjev, ki so vplivali na način oblačenja in z razbiranjem govornice oblačil je avtorica presegla večino dosedanjih tovrstnih slovenskih etnoloških študij, ki so se ukvarjale predvsem z zunanjim izgledom oblačil. Knjiga Janje Žagar je vsekakor pomemben prispevek k preučevanju mest, delavstva in oblačilne kulture na Slovenskem, zanimiva in uporabna pa ni le za etnologe, temveč tudi za vse druge, ki imajo kakršenkoli opravček z oblačili.

ANDREJ DULAR, *PIJ, KUME MOJ DRAGI!*, Vinogradništvo in vinogradniki v Beli krajini. Dolenjska založba, Seidlova zbirka, 11. knjiga. Novo mesto 1994, 231 str., barvne in črno bele fotografije.

Naslov knjige Andreja Dularja "Pij, kume moj dragi!", ki jo je Dolenjska založba izdala leta 1994, je zgovoren: bralcu na glas pove, da knjiga govori o vinu. In takšen, kot je naslov, jasen in nedvoumen, je tudi knjiga sama. Ne da bi v kot ali na zatožno klop stavili starejša dela, je ta spis za razumevanje zgodovine vinarstva pri nas eden najpovednejših doslej. Že literatura in viri, ki jih avtor navaja, nas prepričajo, da pisec dobro ve, o čem govori. Pred seboj nimamo dela, ki bi romantično vzdihovalo ali govorilo na pamet. Pa tudi pri etnoloških metodah ne postopa po nepotrebem, si z njimi ne laska in, hvala bogu, tudi nobene nove ne odkrije. Andrej Dular je pač stare šole: malo deklaracij in priseg, zato pa veliko veliko več etnologije. Tiste resne, ki ji ni žal ne časa ne pota, ki za dosego cilja vzame v svate vsa koristna znanja. Ob bok etnologiji, zgodovini, geografiji, sociologiji, ekonomiji ... postavi enologijo in vinogradništvo. Avtor se zaveda, da brez zadnjih dveh o vinu ni moč pisati. Le dobro poznavanje stare strokovne vinarske literature omogoča razumevanje nekdanjega vinarstva na ravni vsakdanjega življenja, da lahko preverimo dogodke, ki so izoblikovali podobo vinarstva v zadnjih stotih letih. Pisec se je večje ognil taki pripovedi, ki bi o dejstvih dosti govorila, a malo povedala. Jezik je tekoč in lahko umljiv. Žal pa v knjigi ni premišljenih literarnih zapletov. Ti bi delo popestrili, bilo bi na pogled privlačnejše, predvsem za širši krog bralcev, ker bi znanstveno strogost prekrila živahnost zgodbe.

Čeprav Dular v uvodu napove, da bomo v njegovem delu zaman iskali klasične priročne etnološke zgodbe, na primer tiste o šegah in navadah, pa kot etnolog, v starem žlahtnem pomenu te besede, ne zataji. Razumevanje človeka - staro vsakdanje etnološko opravilo - se v okviru raziskave starega vinarskega znanja razgrne z vso ostrino. In ta pregled znanj, opravil v vinogradu in kleti, vinske trgovine ... izpostavi Slovincem dva tako ljuba miselna predsodka. Prvič, da smo bili Slovenci že od nekdaj vinorejci velikega slovesa in drugič nam brez sočutja pokaže bedo "zdrave pameti". Misel, da obstoji na Slovenskem narojeno, izvirno vinarsko znanje, ki ga je moč s primerno vnemo najti, je trhla. Veliko tega, kar je danes ljudsko, je bilo še včeraj "učeno" in naučeno. Zlepa ali zgrda so naši trmoglavci in neuki dedje, ako so hoteli vino prodati, morali ravnati tako, kot je velevala modra vinarska skušnja od vsepovsod. Samo odlično vino je našlo kupcev in samo žlahtno vince so tudi cesar radi pili. Seveda so med Slovenci bili taki, ki so znali trti in vinu streči. A bili so v preteklem stoletju po številu še v manjšini. Upati je, da odslej, ko bomo knjigo prebrali, etnologi ne bomo več stikali po vinorodnih predelih za starožitnim ljudskim vinarstvom, da ne bomo več verjeli ljudskim pričevanjem o tisočletni izvorni tradiciji, vsaj kar zadeva znanje. Ne pozabimo, da je zgodovina vinarskih veščin mednarodna, resda tudi naša, ne pa samo naša. Vraže, šege, navade in razne izvirne neumnosti in nemarnosti, ki so še vedno botri našemu vinarstvu, pa si velja zapisati. Še vedno jih je, navkljub šolskemu sistemu, na voljo dovolj.

Knjiga je posvečena le vinarstvu Bele Krajine. Tuptam avtor resda skladno primerja belokranjsko vinarstvo na primer s štajerskim, vendar ostaja v osnovi zvest temeljnemu načrtu. Želeli pa bi si, da bi bilo tako predstavljeno vinarstvo vse Slovenije.

Bodimo še nekoliko sitni. V uvodu knjige stoji zapisano, da je knjiga posvečena vinogradništvu kot samostojni agrarni panogi. Ta "samostojnost panoge" pa je vprašljiva,

ker je lahko šele vinarstvo, kolikor s to besedo razumemo tako vinogradništvo kot kletarstvo, zares samostojno. Današnji enologi resda ločijo vinogradništvo od samega vinarstva - pojma, ki označuje pridelavo vina - a ju navsezadnje berejo tudi skupaj. Ne da bi se zapletali v strokovne spore drugih ved, za etnologe bo bolje, da z današnjimi besedami posvojimo staro Vrtovčevo imenovanje. Vinoreja naj bo vinarstvo kot skupni pojem vinogradništvu in kletarstvu. Takšno jasno definicijo bi od knjige, ki zagotovo že ima nesporno avtoriteto ne samo med etnološkimi spisi o vinarstvu pri nas, pričakovali. Posebej še, ker avtor, kot priča njemu v prid delo samo, to delitev dobro pozna. Ves čas jo tudi rabi, v knjigi pa te definicije žal jasno ne izpostavi. Da zgledi marsikdaj zaležejo bolj kot poduk, je lepa misel, a na strogost in potrebnost definicij ne smemo pozabiti: samo tako se je moč ogniti pojmovni zmedbi. In prav zato, ker nam bo Dularjeva knjiga v bodoče za zgled, kako naj se piše o našem vinarstvu, je škoda, da avtor zgornje definicije ni zapisal dovolj avtoritarno.

Uvodno poglavje razločno predstavi vsebino, etnološki pristop, vire in slovstvo, s katerimi je avtor raziskal belokranjsko vinogradništvo od pojava trsne uši do danes. Časovni okvir je povsem na mestu. Predvsem dejstvo, da je kot izhodišče izbrana trsna uš. Ta nesreča, ki so jo že tedaj šteli za tako hudo nadlogo, kot so nekoč bili kuga in Turki, je do temeljev pretresla tradicionalno vinogradništvo in vinarstvo nasploh. Vsa kmečka premetenost je bore malo zalegla, potrebne so bile šole, znanje, ki ga dotlej kmetje niso bogve kako cenili. Posebej ne Belokrajci. Odrezana od takratnih gospodarskih sprememb, s slabimi cestami in brez železnice je Bela Krajina v primerjavi z drugimi predeli v Sloveniji gospodarsko samevala vse tja do sredine tega stoletja. Zato je za etnologa zanimivo, kako so se ljudje odzvali na silovite spremembe, ki sta jih terjala novo vinogradništvo in kletarstvo. Analizo tega problema avtor dobro ilustrira tudi s številnimi citati in spomini, ki živahno pričajo o nekdanji nevednosti, strahu in nezaupljivosti do oblasti, pa tudi o iskreni želji in trmasti volji, da bi gospodarji potom umnega vinarstva rešili vinograd in sebe pred propadom.

Nato spregovori o temeljni gospodarski podobi Bele krajine in predstavi geografske, podnebne in vremenske razmere, ki pogojujejo tamkajšnje vinogradništvo. Četrto poglavje predstavi posebne razmere, peto poglavje pa trsne bolezni. Šesto, sedmo in osmo poglavje so najpomembnejša, govore o vinogradniškem in kletarskem znanju, trgovini z vinom in o vinogradniškem koledarskem letu. Deveto, zadnje poglavje, z naslovom "Človek in vino", je po vsebini raznoliko. Predstavi vinske dajatve, soseske zidanice, pivske navade, mejaštvo, hranjenje vina, pivske navade ob življenjskih slavjih, odnos do vina ter alkoholizem.

Knjiga je že na pogled lep in ličen tiskarski izdelek. Številne stare fotografije in risbe skladno dopolnjujejo besedilo. Struktura teksta je pregledna, jasna in smiselno razvrščene opombe pod črto popestrijo razumevanje vsebine. Seznama uporabljene literature in predstavljenih fotografij sta korektno in natančno sestavljena. Na koncu je knjigi pridan še jednat povzetek vsebine v angleškem jeziku.

INJA SMERDEL, *OSELNIKI*. Zbirka Slovenskega etnografskega muzeja, Knjižnica SEM 4, Ljubljana 1994, 317 str., ilustrirano.

424

V zbirki katalogov SEM je nedavno izšel četrti zvezek z naslovom *Oselniki*. Njegovo vsebino je dobro označila avtorica Inja Smerdel, ki jo je imenovala "drobna obrobna oda: delu, znanju, ustvarjalnosti, svojosti, erosu". Obrobnost je treba razumeti v smislu pomožnega značaja oselnika med drugimi kmečkimi orodji, kar lepo ponazarja ljudska uganka s konca 19. stoletja iz goriške okolice (v zapisu Frana Erjavca): "Železna gospodinja, kamena dekla, lesen studenec", kar pomeni, da dekla (osla) prinaša gospodarici (kosi) vodo iz vodnjaka ali izvira (oselnika). Če je torej res šlo za neko hierarhično strukturo, v kateri je oselnik zavzemal sorazmerno podrejeno vlogo, pa je mogoče trditi prav nasprotno o študiji, ki mu je bila posvečena: napisana je bila na temelju obsežnega raziskovalnega dela, z veliko znanja in navdiha in predstavlja zgled, kako je mogoče in potrebno obravnavati problematiko materialne kulture.

V uvodni besedi je avtorica opredelila poglavitne pojme, na kratko orisala dosedanje preučevanje oselnikov pri nas in v tujini in začrtala svoj metodološki in metodični pristop. Ta je bil vsekakor ambiciozen, saj je obetal "poleg temeljnih vedenj o oselniku kot gospodarski in kulturni prvini - o njegovi zgodovini, o geografski razprostranjenosti posameznih oblikovnih tipov - in poleg eksplicitnih, "vidnih" pričevanj o njegovi izdelavi, likovnem oblikovanju in rabi, razkriti še implicitno, "skrito" povednost te kulturne prvine. Ugotoviti različna razmerja med človekom (izdelovalcem, uporabnikom, družbeno skupino) in oselnikom oziroma vloge in pomene oselnika v posameznem družbenem okolju in času." (str. 8) Posamezne tematske sklope je avtorica obdelala v poglavjih o muzejski zbirki oselnikov v SEM, o zgodovini orodij za košnjo (in s tem oselnika) pri nas in v Evropi, o oblikovnih tipih oselnikov, njihovih izdelovalcih ter tehnikah izdelave in krašenja, o produkciji osel, njihovi prodaji in vrednotenju, o ognjilih, o funkciji oselnika v času košnje in praznovanja in o spremembi njegove namembnosti v sodobnem času, ko postaja vse bolj le spominek in okrasni predmet. Sledi seznam uporabljenih virov in literature, katalog oselnikov iz zbirke SEM, katalog risb, kazala kraja uporabe, oblikovnih tipov in materialov, slikovne priloge (fotografije in risbe oselnikov), poglavje o slovenskih narečnih imenih za oslo in oselnik, ki ga je prispevala Francka Benedik, ter preglednica imen za oslo in oselnik in oblikovnih tipov na ozemlju Slovenije. Za vsakim obsežnejšim razdelkom sledi še njegov integralni prevod v angleščino.

Iz vsebinske razdelitve je torej razvidno, da je Inja Smerdel zasnovala svojo raziskavo večplastno in interdisciplinarno. Problematiko etnologije v ožjem smislu je povezala z dognanji zgodovine, tehnične zgodovine, lingvistike, geologije, delno pa tudi z literarno in umetnostno zgodovino. Prav to je tudi tisto, kar daje knjigi poseben čar in potencira njeno interpretacijsko moč. Ključno pa je avtorično odkritje, da imajo dvonogi oselniki oblega in mnogokotnega oblikovnega tipa, ki so razširjeni zlasti v osrednji in zahodni Sloveniji, paralelo na rokopisni miniaturo iz bonmontskega psalterja, ki datira v prvo polovico 13. stoletja in je danes shranjen v Bibliothèque d'étude et de conservation v Besançonu. Ker je bil francoski cistercijanski samostan Bonmont eden od zgledov naši Stični in Kostanjevici, se odpira vprašanje o morebitnih vplivih priseljenih meniških redov (tudi kartuzijanov v Žičah, Jurkloštru in Bistri), ki so bili zgled uspešnega gospodarjenja na zemljiških posestih. (str. 28) To kulturno povezavo bi vsekakor kazalo podrobneje raziskati in zbrati več argumentov za njen dejanski obstoj, vendar bi se pri tem moralo povezati več strok. Pri nas je umetnostni zgodovinar Marijan Zadnikar opozoril na zveze med arhitekturo

kartuzijanskega reda na Slovenskem in med avstrijskim stavbarstvom v času zadnjih Babenberžanov. Šlo je namreč za zelo zgodnjo recepcijo francoskega gotskega stavbarstva in tudi za prisotnost francoskih gradbenikov. Pri tem je bilo žarišče aktivnosti vsaj prvotno na naših tleh, saj so bile Žiče (okoli 1160) prva kartuzija v slovanskih in nemških deželah.

Privlačna moč francoskih samostanskih središč je vidna tudi v življenjski zgodbi učenjaka iz 12. stoletja, Hermana iz Karintije (Hermanus de Carinthia), ki naj bi bil po domnevah Jara Dolarja in Vlada Nartnika rojen na Koroškem, po nekaterih drugih raziskovalcih pa v severni Istri. Če je bil Herman res Korošec, potem je njegova študijska leta pri učitelju Thierryju iz Chartresa mogoče razumeti le v povezavi z aktivnostjo koroške plemiške rodbine Spanheimov. Henrik Spanheimski je namreč študiral v Parizu približno v istem času kot Herman iz Karintije, torej okoli leta 1136, ko se je iz Chartesa v Pariz preselil tudi Thierry. Vplivni Spanheimovec je nato vstopil v cistercijanski samostan Morimond in leta 1142 kot ustanovitelj in opat samostana Weiler-Bettnach (Villars) v Lotaringiji poslal skupino svojih menihov, ki so v koroškem Vetrinju postavili nov samostan. Kasneje je postal škof v Troyesu v Šampanji, kjer je imel močno postojanko templarski red. Njegov položaj in tudi stiki drugih Spanheimov s Francijo so po mnenju Mihe Kosija verjetno prispevali k prihodu templarjev v Ljubljano (leta 1167?), saj je bil tod že vsaj 1144. leta upravni sedež Ulrika Spanheimskega (Templarji na Slovenskem, Zbirka Zgodovinskega časopisa 13, Ljubljana 1995, str. 28-29, 32-33). Nekoliko kasneje so se pri nas in v našem severnem sosedstvu pojavili tudi ivanovci. Oba redova, povezana s Francijo, sta sodelovala tako pri obrambi kot tudi pri kolonizaciji dodeljenih posesti. Zgornji podatki kažejo, da so bili stiki naših dežel s Francijo v 12. in 13. stoletju živahni in mnogovrstni in da je najbrž tudi ključ do razumevanja sorodnosti med srednjeveškim francoskim in slovenskim tipom oselnika.

Zanimiva in daljnosežna so tudi razmišljanja Inje Smerdel o vzrokih, namenih in oblikah krašenja oselnikov. Gre zlasti za tip škatlastih in mnogokotnih dvonogih oselnikov, olupšanih z geometrično, cvetlično in rastlinsko ornameentiko, ki je lahko zgolj dekorativna, morebiti pa se v njej skriva tudi globlji pomen. Motiv drevesa življenja na oselniku iz zbirke Posavskega muzeja v Brežicah (str. 30, sl. 10) se mogoče kaže že v vitičevju najstarejšega znanega slovenskega oselnika iz leta 1842 (št. 10) in v enostavni stilizaciji nekaterih drugih (npr. št. 19, 28, 30, 32). Da se vegetativna simbolika povezuje z idejo o rodovitnosti narave, s šegami, ki imajo tudi erotični značaj in da je osla (kot simbol vira življenja) nastopala kot pripomoček pri čarovnem zdravljenju, je dovolj prepričljivo pokazala že sama avtorica. Fizični predmet je bil za člane arhaičnih družb pač izraz globlje duhovne (božje) realnosti in temu naziranju se ni odreklo niti krščanstvo (Tomaž Akvinski). Tako je imel vsak zemeljski zgled - in s tem verjetno tudi "obrobni" oselnik - svojo paralelo v nebeškem ali onstranskem.

Zmago Šmitek

VIPAVSKI IZBOR. Zbornik spisov ob stoletnici vinarske zadruge Vipava. Uredila Borut Koloini in Andrej Malnič, Vipava 1994, 264 strani.

Navada je, da se ob okroglih ali manj okroglih obletnicah izdajajo priložnostne publikacije, ki zaznamujejo in ponovno ovrednotijo pomen dogodka iz preteklosti. Takšna priložnost se je ponudila tudi snovalcem zbornika Vipavski izbor, ki ga je ob stoletnici

ustanovitve vinarske zadruge v Vipavi izdal Agroind Vipava 1894.

Ob tem založniškem dejanju je hvalevredno, da so se založnik in urednika (v Goriškem muzeju zaposlena etnologa) odločili, da pritegnejo k sodelovanju kar devetnajst piscev, med njimi etnologue, zgodovinarje, geografe, agronome in druge strokovnjake.

Tako je nastal kalejdoskop tekstov, ubranih na temo Vipavske doline in njenih ljudi. Vsebinsko so članki raznovrstni in kažejo na to, da so snovalci zbora hoteli več kot samo opozoriti na častitljivo obletnico vipavske vinarske zadruge, ki je v času svojega nastanka in kasneje krojila usodo marsikaterega vipavskega vinogradnika. Izdaja zbornika je bila pravzaprav priložnost, da se o tem delu slovenske zemlje pove tudi marsikaj zanimivega s področja krajevne zgodovine, domoznanstva in etnologije.

426 Zbornik je razdeljen na šest vsebinsko zaokroženih sklopov s posameznimi prispevki. Prvi sklop (Vipavskih sto let) združuje članke, ki večinoma posegajo v preteklost. S. Lemut in J. Kosovel prikazujeta razvoj in organiziranost Vinarske zadruge Vipava od njenih začetkov do bogato razvejane dejavnosti v današnjem času. S. Granda v članku o Zadružništvu v Gornji Vipavski dolini do 1. svetovne vojne razgrinja nastanek in razvoj teh organizacij in v sklopu gospodarskih in političnih razmer, razčlenjuje pomen združništva, ki je bilo ena od oblik samoorganiziranja Vipavcev na gospodarskem področju. V prispevku Vinogradništvo na Vipavskem L. Hrček poudarja pomen te gospodarske panoge na Vipavskem že od rimskega časa naprej ter osvetljuje vlogo trsničarstva in kmetijskega šolstva, zlasti kmetijske šole na Slapu pri Vipavi. Prispevek J. Tomažič o trgovini z vipavskim vinom v Ljubljani od konca srednjega veka do druge svetovne vojne skuša prikazati pomen vipavskega vina tudi izven vipavskega vinorodnega območja, in sicer v kontekstu konkurence vin iz drugih slovenskih vinorodnih območij. Zaradi fragmentarnosti podatkov pa si splošne podobe o prodaji vipavskega vina v Ljubljani skozi stoletja le ne moremo ustvariti.

Prvi sklop končuje prispevek, v katerem M. Lemut in A. Lipovž poročata o vinogradniškem in vinarskem simpoziju ob stoletnici vipavske vinarske zadruge aprila 1994 v dvorcu Zemono pri Vipavi.

Sklop z naslovom Prvaki vinarstva obravnava pomembne može iz preteklosti, ki so s svojim delom in prizadevanji bistveno zaznamovali razvoj vipavskega in celotnega slovenskega vinogradništva in kmetijstva. F. Adamič v prispevku o Rihardu Dolencu, prvem ravnatelju kmetijske šole na Slapu pri Vipavi, in njegovih sodobnikih, ovrednoti Dolenjčevo prosvetno in publicistično dejavnost in pomen slapske šole, ki ga je imela za vipavsko vinogradništvo. Hkrati prikazuje nekatere pomembnejše Dolenjčeve sodobnike, ki so delovali na področju kmetijstva, in v kratkem pregledu preleti razvoj vipavskega kmetijstva, zlasti vinogradništva, sadjarstva, živinoreje in mlekarstva.

F. Kralj v prispevku o Matiji Vertovcu predstavi kratko biografijo in osebnost tega pomembnega duhovnika in narodnega buditelja, pisca prvega znamenitega slovenskega vinogradniškega priročnika - Vinoreje za Slovence. A. Malnič pa je v članku Matija Vertovec, post mortem 1851 - 1899 iz časopisja druge polovice 19. stoletja izbral nekaj zanimivih reminiscenc na pokojnega Vertovca. Le-ta je v svojih Shodnih govorih leta 1850 namreč zapisal, da ga bodo ljudje počasi pozabili. Malnič je na podlagi časopisnih člankov pokazal, da Vertovca niso pozabili tudi petdeset let po njegovi smrti in da znamo še danes ceniti njegova prizadevanja.

V sklopu Vipavski pregled so združeni članki, ki bi po svoji vsebini sodili na začetek zbornika. Tako P. Bogataj prikazuje geografsko podobo Vipavske doline, njene

geoklimatske značilnosti in prebivalstveno strukturo, hkrati pa nakazuje vpliv teh dejavnikov na kmetijske in druge gospodarske dejavnosti. B. Marušič je v članku Vipavska dolina skozi čas posegel v najstarejša obdobja poselitve teh krajev in skozi pomembna zgodovinska dogajanja in z opisi iz leposlovja približal bralcu podobo Vipavske doline do sredine dvajsetega stoletja. Članek B. Koloinija o pomenu vinogradništva v vsakdanjem življenju ljudi na Vipavskem se ukvarja predvsem z razprostranjenostjo vinogradov in njihovim lastništvom v zgodovini ter deloma o trtnimi vrstami in trtnimi boleznimi, ki so ob koncu 19. stoletja prizadele vinograde. Tem ugotovitvam, povzetim v glavnem po literaturi, dodaja avtor še pregled vinogradniških in kletarskih opravil, tako da ostaja temeljno vprašanje iz naslova prispevka nekako nedorečeno.

Prispevka F. Černigoja Ljudske pesmi in O. Črnlogarja Trta in vino v svetem pismu stare zaveze sta vključena v sklop z naslovom Besede o trti in vinu. Prvi prispevek prinaša pesmi, anekdote, zbadljivke, literarne fragmente, ki jih je F. Černigoj prevzel iz zapuščin v Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici, nekaj pa jih je med ljudmi v Vipavski dolini tudi sam nabral in zapisal. Žal ta prispevek nima primerne kritičnega uvoda v predstavljeno gradivo in potrebne sistematike in tako bralcu ne daje prave podobe o ljudski tvornosti Vipavcev. Drugi prispevek na nekaterih primerih iz svetega pisma prikazuje pomen vinske trte in vina v človekovem vsakdanjem življenju, zlasti pa pomen vina ob bogoslužnih slovesnostih.

Sklop o arhitekturi zapolnjujeta dva članka. A. Ščukovt predstavlja poselitev in tipologijo stavbarstva v Vipavi. Na podlagi analize stavbnih, arhitektonskih značilnosti in nekaterih gradbenih elementov v posameznih časovnih obdobjih razvršča arhitekturo Vipave v tri arhitekturne tipe, ki dajejo temu podeželskemu mestu značilen pečat. M. Sekulič pa poskuša v prispevku o vinogradniški arhitekturi na Vipavskem prikazati razvoj vinogradniških kleti od rimskega obdobja do današnjih dni in se pri tem osredotoči na prikaz arhitekturnih in gradbenih značilnosti teh stavb nekoč in danes.

Zadnji sklop v publikaciji ima naslov Znani Vipavci in obsega dva prispevka - Z. Šmitka Od Vipave do preddverja Tibeta in T. Kajfeža - Vitez Anton pl. Lavrin (1789-1869). Oba članka govorita o pomembnih Vipavcih. Z. Šmitek predstavlja življensko pot in delo leta 1623 rojenega jezuitskega misijonarja Bernarda Distla, T. Kajfež pa diplomata in zbiralca starin Antona Lavrina (rojen 1789), ki je v času službovanja v Egiptu zbral pomembno zbirko egipčanskih starin in jih večino poslal na Dunaj, nekaj pa tudi v Deželni muzej v Ljubljano in rodno Vipavo.

Na kratko strnjeno je zbornik Vipavski izbor delo, o katerem že urednika pravita, da njegov naslov določa vsebino. Je neke vrste pregled najrazličnejših pogledov na vipavsko preteklost in sedanost s poudarkom na razvoju in vplivu vinogradništva na vsakdanje življenje Vipavcev. Ker je knjiga namenjena širokemu krogu bralcev, bo v njej gotovo vsakdo našel kaj zanimivega, kar mu bo dopolnilo vedenje o Vipavski dolini in njenih prebivalcih. Škoda je le, da urednika nista mogla pri piscih uveljaviti enotne metodologije in znanstvenega aparata povsod in dosledno in da sicer bogata pričevalnost tekstov ni dopolnjena z ilustrativnim gradivom.

MONOGRAFIJE, PERIODIKA
MONOGRAPHS AND PERIODICALS

IZBOR NASLOVOV NOVIH MONOGRAFIJ V
KNJIŽNICI SLOVENSKEGA ETNOGRAFSKEGA
MUZEJA 1994/1995

428

An ANTHROPOLOGICAL Critique of Development : The Growth of Ignorance /
ed. by Mark Hobart.- London ; New York: Routledge, 1993.- 235 str.

AUSTRALIA in Oxford / edited by Howard Morphy and Elizabeth Edwards.- Oxford:
Pitt Rivers Museum; University of Oxford, 1988.- 96 str.: ilustr.- (Monograph; 4)

A BIBLIOGRAPHY of Cambodian, Hmong, Lao and Vietnamese Americans / edited
by Joel. M. Halpern and Lucy Nguyen-Hong-Nhiem.- Amherst: University of
Massachusetts, 1992.- 141 str.- (Special Publication ; 3. Asian Studies Program)

CARTMILL, Matt

A view to a death in the morning : hunting and nature through history / Matt Cartmill.-
Cambridge; Massachusetts; London: Harvard University Press, 1993.- 332 str.: ilustr.

CATLIN, George

Letters and Notes on the Manners, Customs, and Conditions of the North American
Indians : written during Eight Years' Travel (1832-1839) amongst the Wildest Tribes of
Indians in North America / George Catlin; with an Introduction by Marjorie Halpin.-
New York: Dover, 1973

1.del, 264 str.,ilustr.

2.del, 266 str.,ilustr.

CONTRIBUTIONS to the Study of Traditional Musical Instruments in Museums =
Contributions pour les etudes des instruments de la musique traditionnelle dans les musées
/ editors Friedmann Hellwig, Pavel Kurfürst, Ivan Mačák.- Bratislava : Slovak National
Museum, 1987.- 102 str.,ilustr.

CREMONINI, Lorenzino

Luce : luce naturale, luce artificiale / Lorenzino Cremonini.- Firenze: Alinea, 1992.-
222 str.: ilustr.- (Colore e arredo urbano; 10)

DAPIT, Roberto

La Slavia Friulana : lingua e culture : Resia, Torre, Natisone : bibliografija ragonata = Beneška Slovenija : jezik in kultura : Rezija, Ter, Nadiža : kritična bibliografija.- Cividale = Čedad : Circolo Culturale = Kulturno društvo "Ivan Trinko".- San Pietro al Natisone = Špeter : Cooperativa = Zadruga "Lipa", 1995.- 138 str.

DAROVEC, Darko

Pregled zgodovine Istre / Darko Darovec.- Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko ; Primorske novice, 1992.- 88 str.: iluste.- (Knjižnica Annales; 1)

DOLENC, Erwin

Senožeče : skupnost na prepihu / Ervin Dolenc.- Koper: Rubic Trade, 1994.- 108 str., 429
ilustr.- (Zbirka Življenje na Krasu; 2)

DRESS and Gender : making and meaning in cultural contexts / ed. by Ruth Barnes and Jonanne B. Eicher.- Providence ; Oxford : Berg, 1993.- 293 str.: ilustr.- (Crosscultural perspectives on women ; Vol. 2)

DURIAN-Ress, Saskia

Schuhe : vom späten Mittelalter bis zur Gegenwart / Saskia Durian-Ress.- München: Bayerisches Nationalmuseum; Hirmer, 1991.- 301 str.: ilustr.

EGENTER, Nold

Architectural Anthropology - Semantic and Symbolic Architecture : An architectural ethnological survey of 100 villages in central Japan / Nold Egenter.- Lausanne: Structura mundi, 1994.- 250 str.: ilustr.

ETHNOKULTURELLE Prozesse in Gross-Städten Mitteleuropas : Adaption im Stadtmillieu, Toleranz-Intoleranz in Grosstädten Mitteleuropas / redakteur Daniel Luther.- Bratislava: Narodopisny ustav - Slovenska akademija vied, 1992.- 221 str.

FILMSKA ustvarjalnost Metoda in Milke Badjura : 1926-69 : razstava Arhiva R Slovenije ob 100-letnici prve filmske predstave bratov Lumière in 90-letnici slovenskega filma / priprava kataloga Ivan Nemanič ; fotografije Marko Zaplatil ; avtorji uvodnih študij Ivan Nemanič, Naško Križnar... (et al.) . - Ljubljana : Arhiv R Slovenije, 1995.- 91 str.: ilustr.- (Publikacije Arhiva R Slovenije. Katalogi; zv. 14)

FISTER, Peter

Erlebte Architektur in Südkärnten : Bauernhöfe, Bildstöcke, Kirchen, Burgen, Schlösser / Peter Fister.- Klagenufurt; Wien: Hermagoras = Mohorjeva, 1991.- 264 str.: ilustr.

FOTOGRAFIEN in Museen, Archiven und Sammlungen : konservieren, archivieren, präsentieren; erarbeitet im Rahmen eines zweijährigen Restaurierungsprojekts der

Landesstelle für die nichtstaatlichen Museen in Bayern und des Münchner Stadtmuseums / von Marjen Schmidt.- München: Weltkunst-Verl., 1994.- 124 str.: ilustr.- (Museums-Bausteine; Bd. 2)

GOCKERELL, Nina

Krippen im Bayerischen Nationalmuseum / Nina Gockerell.- München: Bayerisches Nationalmuseum, 1994.- 141 str.: ilustr.

GRUNFELD, Frederic V.

430

Igre sveta / Frederic V. Grunfeld ; (ilustracije Pieter van Delft, Jack Botermans; prevod Štefan Vevar; poglavje Igre na Slovenskem napisal Igor Cvetko).- 1. izd.- Ljubljana: DZS, 1993.- 294.

HEIMATMUSEUM 2000 : Ausgangspunkte und Perspektiven / hrsg. von Joachim Meynert und Volker Rodekamp.- Bielefeld : Verlag für Regionalgeschichte, 1993.- 201 str.- (Texte und Materialien aus dem Mindener Museum ; H. 10)

HUNGARIANS between "East" and "West" : National Myths and Symbols / ed. by Tamas Hofer.- Budapest: Museum of Ethnography, 1994.- 60 str.: ilustr.

IMITATIONEN : Das Museum als Ort des Als-Ob / hrsg. Michael Fehr.- Köln: Wienand-Verlag, 1990.- 96 str.: ilustr.- (Museum der Museen.Schriftenreihe des Karl Ernst Osthaus-Museums; Bd. 4)

The JEWISH world : revelation, prophecy and history / ed. by Elie Kedourie.- Reprinted.- London: Thames and Hudson, 1986.- 328 str.: ilustr.

JOHNSON, Michael G.

The native tribes of North America : a concise encyclopedia / Michael G. Johnson.- London: Windrow & Greene, 1993.- 210 str.: ilustr.

K & K : Kultur komunikacija (katalog ob razstavi) / (lastnik medija Slovenska prosvetna zveza ; avtorji besedil Janko Malle, Günter Marchner, Janez Bogataj... et al.).- Celovec: Slovenska prosvetna zveza, 1995.- 45 str.: ilustr.

KITAHARA, Teruhisa

Yesterday's toys : celluloid dolls, clowns and animals / Teruhisa Kitahara.- San Francisco : Chronicle Books, 1989.- 104 str.: ilustr.

KNOWLES, Francis H.S.

Stone-Worker's Progress : A Study of Stone Implements in the Pitt Rivers Museum / Francis H.S. Knowles; edited by T.K. Penniman and B.M. Blackwood.- Oxford: Pitt Rivers Museum; University of Oxford, 1976.- 120 str.: ilustr.- (Occasional Papers on Technology; 6)

KOČEVSKA : izgubljena kulturna dediščina kočevskih Nemcev = 'S Götttscheabalont : da Götscheabara ünt ier verloarns Erptoil = Gottschee : das verlorene Kulturerbe der Gottscher Deutschen : (Cekinov grad - Muzej novejšje zgodovine, Ljubljana, September - Oktober 1993) / (tekst Mitja Ferenc ; prevod Doris Debenjak).- Ljubljana : Muzej novejšje zgodovine, 1993.- 112 str.

KROPEJ, Monika

Pravljica in stvarnost : odsev stvarnosti v slovenskih ljudskih pravljicah in povedkah ob primerih iz Štrekljeve zapuščine / Monika Kropelj.- Ljubljana: ZRC SAZU, 1995.- 279 str.: ilustr.- (Zbirka ZRC; 5)

LAH, Ivan

Johanca ali vodiški čudeži / (Ivan Lah).- Faksimile.- Ljubljana: DZS, 1995.- 57 str.: ilustr.

LEVI-Strauss, Claude

Structural Anthropology Volume 1 / Claude Lévi-Strauss ; translated from the French by Claire Jacobson and Brooke Grundfest Schoepf.- Reprinted.- London : Penguin Books, 1993.- 410 str.: ilustr.

This translation first published in the USA 1963.

LEVI-Strauss, Claude

Structural Anthropology Volume 2 / Claude Lévi-Strauss ; translated from the French by Monique Layton.- Reprinted.- London: Penguin Books, 1994.- 383 str.

This translation first published in the USA 1976.

LOŽAR - Podlogar, Helena

V adventu snubiti - o pustu ženiti : svatbene šege Ziljanov / Helena Ložar-Podlogar.- Celovec; Ljubljana; Dunaj: Mohorjeva založba, 1995.- 116 str.: ilustr.

MAEDEL, Karl-Ernst

Zgodbe o železnici / Karl-Ernst Maedel.- Ljubljana: Slovenske železnice, 1995.- 125 str.: ilustr.- (Tiri in čas; 7)

A MAGYAR paraszti mezőgazdaság technikai újításai a 19-20. században = Technical innovation in hungarian peasant agriculture (19th-20th centuries). Exhibition in the museum of ethnography on the occasion of the international economic history congress Budapest August 1982 / a katalogust irtak = catalogue written by Benda Gyula, Hoffmann Tamas, Szilagyi Miklos, Szuhay Peter.- Budapest: Neprajzi Muzeum, 1982.- 150 str.: ilustr.

MAKAROVIČ, Gorazd

Slovenci in čas : odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja / Gorazd Makarovič.- 1.izd.- Ljubljana: Krtina, 1995.- 446 str. + 38 str. slik. pril.- (Knjižna zbirka Krt; 94)

MAKAROVIČ, Marija

Sele in Selani : narodopisna podoba ljudi in krajev pod Košuto / Marija Makarovič; približala narečni pisavi Zalka Kelih-Olip in Ludvik Karničar.- Celovec; Ljubljana; Wien: Mohorjeva založba, 1994.- 527 str.: ilustr.

MANTUANIJEV zbornik : simpozij ob 60. obletnici smrti / uredil Edo Škulj.- Ljubljana : Družina, Cerkveni glasbenik, 1994.- 198 str.

MARTIN Gaité, Carmen

Love customs in eighteenth-century Spain / Carmen Martin Gaité.- Berkeley ; Los Angeles ; Oxford : University of California Press, 1991.- 204 str.

432

MCDOWELL, Colin

Hats : status, style and glamour : with over 300 illustrations, 82 in colour / Colin McDowell.- London : Thames and Hudson, 1992.- 224 str.: ilustr.

MCDOWELL, Colin

Shoes : fashion and fantasy / Collin McDowell.- London : Thames and Hudson, 1994.- 224 str.: ilustr.

MEDIEVAL Craftsmen.- London : British Museum Press, 1991 -

BROWN, Sarah

Glass-Painters.- 1991.- 72 str.: ilustr.

CHERRY, John

Goldsmiths.- 1992.- 72 str.:ilustr.

COLDSTREAM, Nicola

Masons and Sculptors.- 1991.- 72 str.: ilustr.

EAMES, Elizabeth

English tilers.- 1992.- 72 str.: ilustr.

PFÄFFENBICHLER, Matthias

Armourers.- 1992.- 72 str.: ilustr.

STANILAND, Kay

Embroiderers.- 1991.- 72 str.: ilustr.

MI smo prišli nočaj k vam... (Glasbeni tisk): slovenske koledniške pesmi / zbrala in uredila Zmaga Kumer.- Ljubljana: Kres, 1995.- 300 str.

MUSEUM der Sinne : Bedeutung und Didaktik des originalen Objekts im Museum / hrsg. von Udo Liebelt.- Hannover: Sprengel Museum, 1990.- 142 str: ilustr.

MUSEUMSARBEIT : Zwischen Bewahrungspflicht und Publikumsanspruch / hrsg. von der Landesstelle für Museumsbetreuung Baden-Württemberg. Württembergisches

Landesmuseum Stuttgart in Verbindung mit dem Badischen Landesmuseum Karlsruhe.-
Stuttgart: Thesis, 1992.- 199 str.: ilustr.- (Museumsmagazin; 5)

MUSEUMSPAEDAGOGIK in neuer Sicht: Erwachsenenbildung im Museum / hrsg.
Hildegard Vieregg... et al.- Baltmannsweiler: Schneider - Verl. Hohengehren, 1994.- 496
str.: ilustr.

Band 1: Grundlagen-Museumstypen-Museologie

MUSEUMSPAEDAGOGIK in neuer Sicht: Erwachsenenbildung im Museum / hrsg. Hil-
degard Vieregg... et al.- Baltmannsweiler: Schneider - Verl. Hohengehren, 1994.- 496 str.: ilustr.
Band 2: Museumspädagogische Praxis - Institutionen und Initiativen - Verbände - Aus-
und Fortbildung

433

MUZEOFORUM : zbornik muzeoloških predavanj 1993/1994.- Ljubljana: Zveza
muzejev Slovenije, 1995.- 76 str.

NEDOG - Urbančič, Alenka

Delavski železničarski dom v Ljubljani : (1920-1929).- Ljubljana: Slovenske železnice,
1992.- 33 str.: ilustr.- (Tiri in čas; 4)

NEW Museology : Museums and Alternative Exhibition Spaces. Academy Symposium
at the Royal academy of arts / ed. by Andreas C. Papadakis.- London: Academy editions,
1991.- 96 str.: ilustr.- (Art & Design Profile; 22)

The publication is a part of Architectural Design 6/1990, 7/8.

NEW Museums / ed. by Andreas C. Papadakis.- London: Academy editions, 1991.-
96 str.: ilustr.- (Art & Design Profile; 94)

The publication is a part of Architectural Design 6/1991, 11-12.

Dr. NIKO Županič : ob odkritju njegove spominske plošče v Gribljah v Beli krajini /
uredil Jože Dular.- Metlika: Belokranjsko muzejsko društvo v Metliki, 1972.- 54 str.: ilustr.

OGRODOWSKA, Barbara

Wigilia Polska / Barbara Ogorowska.- Warszawa : Panstwowe muzeum
etnografiscne, 1992.- 40 str.: ilustr.

OPEN Air Museums in Slovakia / ed. in chief Peter Maraky.- Bratislava: Slovak
National Museum; The Institute for Care of Historical Monuments, 1994.- 64 str., ilustr.-
(Special issue of Pamiatky a Muzea = Historical Monuments and Museums 1994)

ORBANIĆ, Josip

Istrske železnice / Josip Orbanić.- Ljubljana: Slovenske železnice, 1993.- 115 str.: ilustr.-
(Tiri in čas; 5)

PERSPECTIVES on Inuit Culture : A Five College Symposium and Art Exhibit April 4-14, 1988 : Proceedings and Catalog / ed. Joel M. Halpern.- Amherst: University of Massachusetts - Department of Anthropology, 1989.- 36 str.: ilustr.- (Five college canadian studies program. Research report; 26)

PETCH, Alison

Hunting for the right weapon / Alison Petch.- Oxford : Pitt Rivers Museum, 19??.- 56 str.: ilustr.

POPOL Vuh : sveta knjiga Indijancev Quiché / (prevedla in spremno besedo napisala Nina Kovič).- Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994.- (Knjižnica Kondor; zv. 270)

434

PO poteh ljudskega stavbarstva Slovenije = In the footsteps of vernacular architecture in Slovenia / (texts Eda Benčič Mohar...(et al.); prevod, translation Amidas; fotografije in načrti Zavod RS za varstvo naravne in kulturne dediščine; zemljevidi Geodetski zavod Slovenije).- Ljubljana: Ministrstvo RS za kulturo, Zavod RS ZVNKD, 1994.- 117 str., ilustr.

PREDMETI vsakdanje rabe v hiši in gospodinjstvu v okolici Velikovca = Gegenstände des täglichen Gebrauchs im Haus und in der Hauswirtschaft in der Umgebung von Völkermarkt / Kärnten : Priročnik k razstavi v okviru cikla prireditve Srečanje v oktobru od 1.-16.10.1993 : Neue Burg Völkermarkt/Velikovec, Mala dvorana / pripravila, zbrala predmete in fotografije, sestavila in za tisk pripravila Zalka Kuchling. - Štriholče = Gattersdorf: Prosvetno društvo Lipa - Velikovec = Kulturverein Lipa - Völkermarkt, 1993.- 58 str.: ilustr.

PRESLICA - alat i simbol : izložba / (avtor izložbe i kataloga Bratislava Idvorean Stefanović).- Novi Sad: Muzej Vojvodine, 1994.- 31 str., ilustr.

RESNIK, Jože

Proga Celje-Velenje-Dravograd / Jože Resnik, Štefan Stepic.- Ljubljana : Železniško gospodarstvo, 1991.- 43 str.: ilustr.- (Tiri in čas; 3)

RUSTJA, Karol

Dolenjske proge / Karol Rustja.- Ljubljana : Slovenske železnice, 1994.- 178 str.: ilustr.- (Tiri in čas; 6)

SACHS, Wolfgang

For love of the automobile / Wolfgang Sachs.- Berkeley ; Los Angeles ; Oxford : University of California Press, 1992.- 227 str.: ilustr.

SCHAER, Roland

L'invention des musées / Roland Schaer.- Gallimard: Réunion des Musées nationaux, 1993.- 144 str.: ilustr.

SLOVENCİ v Hrvaški : zbornik skupine avtorjev / nosilka projekta in urednica Vera Kržišnik-Bukić.- Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 1995.- 415 str.: ilustr.- (Projekt Slovenci v prostoru nekdanje Jugoslavije izven Slovenije; Knj. 1)

STRES, Peter

Idrsko in Mlinsko : oris preteklosti vasi pod Matajurjem, od davnine do 15. septembra 1947 : ob 910-letnici prve omembe vasi Idrsko in Mlinsko / Peter Stres.- Nova Gorica: Branko, 1994.- 147 str., ilustr.

ŠESTAN, Ivica

Milovan Gavazzi : prožiljeno stoljeće / (avtor razstave in besedila kataloga) Ivan Šestan.- Zagreb : Etnografski muzej, 1995.- 23 str.: ilustr.

435

ŠUSTER - Drabosnjak, Andrej

Pastirska igra / Andrej Šuster - Drabosnjak (po starem rokopisu Andreja Šusterja Drabosnjaka za predstavo priredila Herta Lausegger).- Celovec: Krščanska kulturna zveza, 1987.- 33 str.

TEXTILE Objekte / redaktion Manfred Koller und Rainer Prandstetten.- Wien: Mayer & Comp., 1991.- 120 str.: ilustr.- (Restauratorenblätter; Bd. 12)

TO in ono : o meščanstvu v provinci / avtorski prispevki Vasilij Melik, Andrej Studen, Vladimir Šlibar... et al.- Celje: Pokrajinski muzej, 1995.- 78 str.: ilustr.

TURCI, Mario

Museo degli usi e costumi della gente di Romagna : guida catalogo / Mario Turci ; Manuela Ricci.- Rimini: Circondario di Rimini, 1995.- 89 str.: ilustr.

VOJSKOVIČ, Marija

Tržačani : zgodbe o ljudeh, iz katerih je zrastle mesto ob morju, oni pa so morali v širni svet.. / Marija Vojskovič; spremna beseda Marko Kravos; ilustracije in oprema Klavdij Palčič.- Trst: Založništvo Tržaškega tiska d.d., 1986.- 135 str.: ilustr.

ŽUMER, Vladimir

Valorizacija dokumentarnega gradiva za zgodovino, znanost in kulturo / Vladimir Žumer.- Ljubljana: Arhiv R Slovenije, 1995.- 241 str.

ŽVANUT, Maja

Od viteza do gospoda / Maja Žvanut.- Ljubljana: Viharnik; Znanstveni inštitut FF, 1994.- 223 str., ilustr.

VOŠNJAK, Bogumil

Na razsvitu : ruske študije / Bogumil Vošnjak.- Ljubljana: Schwentner, 1906.- 396 str.

VRŠNIK, Jože

Preproste zgodbe s solčavskih planin / Jože Vršnik.- Celje: Mohorjeva družba, 1978.- 150 str.: ilustr.

WYATT, Gary

Spirit faces : contemporary native American masks from the Northwest / Gary Wyatt.- San Francisco : Chronicle Books, 1994.- 135 str.: ilustr.

YAMANAKA, Norio

The book of kimono / Norio Yamanaka.- Tokyo; New York; London: Kodansha International, 1982.- 139 str.: ilustr.

436

YESTERDAY'S people peasants of Polesie : An Exhibition of Photographs of Rural Eastern Poland in the 1930s / Joseph Orebski.- Amherst: University of Massachusetts, 1973.- 16 str.: ilustr.

SODELAVCI TEGA LETNIKA

CONTRIBUTORS TO THIS VOLUME

Jean-Claude DUCLOS, dipl. agronom, pomočnik direktorja muzeja, Musée Dauphinois, 38031 Grenoble Cedex, Sainte-Marie-d'en-Haut, 30 rue Maurice Gignoux, France

Andrej DULAR, mag., višji kustos, Slovenski etnografski muzej, 61000 Ljubljana, Prešernova 20

Irena KERŠIČ, dipl. etnologinja, višja kustodinja, Slovenski etnografski muzej, 61000 Ljubljana, Prešernova 20

437

Vladimir KNIFIC, dipl. etnolog konservator, direktor, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine v Kranju, 64000 Kranj, Tomšičeva 44

Sonja KOGEJ - RUS, dipl. etnologinja, kustodinja, Slovenski etnografski muzej, 61000 Ljubljana, Prešernova 20

Rožana KOŠTIÁL, predmetna učiteljica zgodovine in slovenščine, podiplomska študentka etnologije, 66333 Sečovlje, Nova vas 63

Naško KRIŽNAR, dr., strokovni svetnik, Audiovizualni laboratorij ZRC SAZU, 61000 Ljubljana, Novi trg 3-5

+ Niko KURET, dr., znanstveni svetnik v pokoju, 61000 Ljubljana, Zarnikova 16

Andrej MALNIČ, dipl. etnolog, kustos, Goriški muzej, 65000 Nova Gorica, Grajska 1

Mirjam MENCEJ, dipl. slovenistka in sociologinja kulture, mlada raziskovalka, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 61000 Ljubljana, Zavetiška 5

Rajko MURŠIČ, mag., asistent, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo FF, 61000 Ljubljana, Zavetiška 5

Vilko NOVAK, dr., univ. prof. v pokoju, 61000 Ljubljana, Rožna dolina, Cesta V/31

Marija POČIVAVŠEK, prof. zgodovine, kustodinja, Muzej novejšje zgodovine Celje, 63000 Celje, Prešernova 17

Bojana ROGELJ-ŠKAFAR, dipl. etnologinja, kustodinja, Slovenski etnografski muzej, 61000 Ljubljana, Prešernova 20

Alenka SIMIKIČ, dipl. etnologinja, višja kustodinja, Slovenski etnografski muzej, 61000 Ljubljana, Prešernova 20

Inja SMERDEL, mag., etnologinja, direktorica, Slovenski etnografski muzej, 61000 Ljubljana, Prešernova 20

Tanja TOMAŽIČ, dipl. etnologinja, muzejska svetovalka, Slovenski etnografski muzej, 61000 Ljubljana, Prešernova 20

Nadja VALENTINČIČ, dipl. etnologinja in kulturna antropologinja, 61000 Ljubljana, Viška 49 C/2

Ariana VOLARIČ, dipl. etnologinja in filozofinja, mlada raziskovalka, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo FF, 61000 Ljubljana, Zavetiška 5

Nena ŽIDOV, mag., etnologinja, mlada raziskovalka, 61000 Ljubljana, Einspielerjeva 5c

---

COMMUNIQUE FOR PUBLICATION

Study: Giving periodicals on ethnology a European dimension
Periodicals on ethnology and ethnology in European periodicals

***

G.A.R.A.E. / HESIODE has been interested in the role and history of periodicals on anthropology for many years. It also broadens the field of its research to general periodicals which publish periodicals on anthropology on regular basis or even only occasionally.

439

The outcome of this work was: the founding of a documentation centre specializing in periodicals, the organization of conferences, meetings and exhibitions, the diffusion of information and the publication of books gathering various information and research work on periodicals.

G.A.R.A.E. / HESIODE teams up with la Mission du Patrimoine ethnologique (Direction du Patrimoine - Ministère de la Culture et de la Francophonie) in order to undertake the specific study stated as before and to give it a European dimension. This study on the periodicals on ethnology edited in Europe aims at:

- making an inventory of periodicals on ethnology
- drawing up a repertoire of available information and documentation about these periodicals
- defining the terms and conditions of a permanent cooperation on a European basis.

For the success of this research project, would you please:

- let us know the addresses of periodicals, editors, research centres, researchers ... where the set questionnaire could be sent
- diffuse the information to the professionals who might be interested in this project
- if possible send us issues of periodicals related to this research as well as studies dealing with periodicals on human sciences and social sciences.

To obtain a complete file including the questionnaire
and the presentation of the research work
undertaken by le G.A.R.A.E. / HESIODE,
please write to

G.A.R.A.E. / HESIODE, Christine Bellan, 91 rue Jules Sauzède
F-11000 CARCASSONNE, FRANCE

Tel: (33) 68 71 29 69 * Fax: (33) 68 71 20 75

---

glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije
osrednja slovenska historična revija

Zgodovinski časopis (ZČ) že skoraj pol leta izhaja v Ljubljani in nadaljuje tradicijo svojih predhodnic, ki sega že v leto 1846. ZČ objavlja rezultate proučevanja zgodovine slovenskega naroda in slovenskega ozemlja, študij splošnih in specialnih vprašanj zgodovine sosednjih narodov in srednjeevropskega prostora, obče zgodovine, pomožnih zgodovinskih ved, teorije zgodovine ter pouka zgodovine v šoli. ZČ objavlja pregledne razprave in krajše zapise, predavanja s kongresov in diskusijske prispevke iz vseh obdobij zgodovine od najstarejših dob do današnjih dni; pri tem nadrobnejše obravnavanje posebnih panog, obdobij, problemov in območij prepušča drugim slovenskim historičnim revijam. Vsebina prispevkov se nanaša tako na kulturno, politično in gospodarsko zgodovino, kakor tudi na prikaz vsakdanjega življenja v preteklih obdobjih. ZČ poroča o kongresih, simpozijih in razstavah, o delovanju strokovnih društev in zgodovinskih inštitucij ter kritično vrednoti nove zgodovinske publikacije. Vlogo referenčne revije ZČ opravičuje tudi z objavljanjem slovenskih zgodovinskih bibliografij in s predstavitvami pomembnejših slovenskih zgodovinarjev. Jezik prispevkov v reviji ni hermetičen, ampak je razumljiv tudi nepoklicnim zgodovinarjem. 441

V zadnjih letih kar okoli petino razprav za ZČ prispevajo zgodovinarji, ki se izven meja Republike Slovenije posvečajo proučevanju slovenske zgodovine. V tujino gre tudi znaten del naklade revije, ki je presegla 2000 izvodov.

Ob štirih rednih zvezkih posameznega letnika ZČ je uredništvo postopoma ponatisnilo vse starejše že razprodane zvezke revije, ki je tako v kompletu (kar 100 zvezkov!) dostopna tudi mladim generacijam historikov in ljubiteljev zgodovinskega branja. V Zbirki Zgodovinskega časopisa pa je doslej izšlo že trinajst zaokroženih razprav ali zbornikov o posameznih vprašanih slovenske preteklosti.

Zgodovinski časopis in publikacije iz njegove zaloge lahko kupite ali naročite na upravi ZČ: Ljubljana, Aškerčeva 2, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, tel.: 061-1769-210. Naročništvo na osrednjo slovensko historično revijo vam zagotavlja redno prejemanje ZČ (štirje zvezki v letu 1995 veljajo za zaposlene 2700 SIT, za upokoјence 2000 SIT ter za dijake in študente vsega 1350 SIT), obveščенost o dejavnostih Zveze zgodovinskih društev Slovenije in članske ugodnosti (cenejši nakupi knjig pri nekaterih slovenskih založbah, brezplačni ali cenejši obiski domačih in tujih muzejev in galerij). Cene starejših zvezkov ZČ so razprodajne, za nakup kompleta ali več števil revije uprava nudi možnost brezobrestnega obročnega odplačevanja.

ISSN 0354-0316
UDK 39 (497,12)(05)
ETNOLOG 4 (LVI), 1995

Glasnik Slovenskega etnografskega muzeja

S sodelovanjem sourednikov in uredniškega odbora
uredili I. Smerdel in B. Rogelj Škafar

Prevodi

Franc Smrke (angleščina, nemščina)
Bronka Straus (francoščina)
Patricia Harnisch (francoščina)

Lektura

Maja Cerar (slovenščina)
Alen Weeks (angleščina)
Doris Debenjak (nemščina)
Mirjam Behek (nemščina)

Oblikovanje

Mojca Turk

Izdal in založil Slovenski etnografski muzej,
zanj mag. Inja Smerdel

DTP
NOMINA

Natisnila
Tiskarna LJUBLJANA, april 1996
Naklada 800 izvodov

